E-ISSN:
2147-2971
P-ISSN:
2148-4163

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

NUMBER: 78
WINTER / 2019

EDITOR
Dr. Serdar YAVUZ

SUBEDITOR
Dr. Serdar BULUT

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Academic Social Science Studies *dergisi yılda dört dönem yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir.*
Academic Social Science Studies *dergisinde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukûki açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları* **www.jasstudies.com**'a *aittir.*
Yayınlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz.
Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

The Journal Of Academic Social Science Studies, *Uluslararası hakemli ve indeksli bir dergidir.* ***DOAJ, SOBİAD, MLA, ASOS, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), ARASTIRMAX, Akademik Dizin (Akademik Türk Dergileri İndeksi), Journal Seek, Research Bible, İSAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Akademic Keys, ASI (Advanced Science Index), S journals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals), Spark Index, İnfobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index*** *başta olmak üzere onlarca veritabanı ve indeks tarafından taranmaktadır.*

The Journal of Academic Social Science Studies is an international peer-reviewed journal that is published four terms per annum.
Language, science and the law of liability of all the articles published in the Journal of Academic Social Science Studies belong to their authors www.jasstudies.com.
The published articles partially or completely in any way cannot be printed, reproduced without the written permission of the publisher.
Editorial Board is absolutely free whether to publish or not publish all the articles send to journal.
Submitted papers will not be returned to the authors.

The Journal of Academic Social Science Studies, is an international peer-reviewed and indexed journal. **DOAJ, SOBIAD, MLA, ASOS, TEI (Turkish Education Index), ARASTIRMAX Academic Index (Turkish Academic Journals Index) Journal Seek, Research Bible, ISAM, Index Copernicus, Mendeley, Open Academic Journals Index, CiteFactor, Scientific Indexing Services, Academic Keys, ASI (Advanced Science Index), Sjournals Index, ESJI (Eurasian Scientific Journal Index), I2OR, MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals) and especially Spark Index, Infobase Index, Sysmatic Impact Factor, International Innovative Journal Impact Factor, Science Library Index** are scanned by index and dozens database.

e-ISSN: 2147-2971 / p-ISSN: 2148-4163
Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY
31 / 12 / 2019
Number: 78 - Winter 2019

The Journal of Academic Social Science Studies
International Journal of Social Science

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Editor
Dr. Serdar Yavuz

Assistant of Editor
Dr. Serdar Bulut

E-mail: info@jasstudies.com
Web: http://www.jasstudies.com/
Adress: *Firat University Faculty of Education Turkish Education Department Elazig-TURKEY*

JASS Studies
Number: 78 / Winter 2019

ACADEMIC SOCIAL SCIENCE STUDIES
Uluslararası Hakemli Dergi / International Journal of Academic Social Science Studie

Editör / Editor
Dr. Serdar Yavuz

Editör Yardımcısı / Assistant of Editor
Dr. Serdar Bulut

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Ahmet AĞCA	Accounting and Finance	Dumlupinar University
Dr. Ali M. BAYRAKTAROĞLU	Photography	Trakya University
Dr. Ayça Can KIRGIZ	Product Management/Marketing	Yeditepe University
Dr. Barış TOPTAŞ	Music	Adiyaman University
Dr. Bayram TAY	Social Sciences Education	Ahi Evran University
Dr. Erfumiye ERTEKİN	History	Mersin University
Dr. Erkan Turan DEMİREL	Business and Economics	Firat University
Dr. Fatih ÖZEK	Turkish Language and Literature	Firat University
Dr. Fatma Ebru İKİZ	Psychological Counseling and Guidance	Dokuz Eylül University
Dr. Fevzi RENÇBER	Theology	Şirnak University
Dr. Gözde EMEKLİ	Geography	Ege University
Dr. Hanife Nalan GENÇ	French Language and Education	Ondokuz Mayıs University
Dr. İbrahim Halil ÇANKAYA	Sociology	Uşak University
Dr. İbrahim ÜNAL	Science Education	İnönü University
Dr. Işıl TANRISEVEN	Primary Education	Mersin University
Dr. Kürşat Yusuf AYTAÇ	Physical Education	Adiyaman University
Dr. Lütfiye CENGİZHAN	English Language Teaching	Trakya University
Dr. Mahmut ÖZTÜRK	Painting Job Training	A. I. Baysal University
Dr. Mehmet KURUDAYIOĞLU	Turkish Language Teaching	Abant I. Baysal University
Dr. Mümin DAYAN	Marketing	U. Arab Emirates University
Dr. Murat SUNKAR	Geography	Firat University
Dr. Mustafa AKDAĞ	Educational Sciences	Erciyes University
Dr. Mustafa ŞENEL	Turkish Language	Kafkas University
Dr. Sabri SİDEKLİ	Education Classroom Teacher	M. Sitki Kocman University
Dr. Şebnem SOYGÜDER	Radio Television/Broadcasting	Ege University
Dr. Seda TAŞ	English Language and Literature	Trakya University
Dr. Sedat CERECİ	Radio Television/Broadcasting	Mustafa Kemal University
Dr. Selim YILMAZ	Linguistics	Marmara University
Dr. Şenay Sezgin NARTGÜN	Educational Sciences	A. Izzet Baysal University
Dr. H. Sibel ÜNALAN	History of Art	Adnan Menderes University
Dr. Soyalp TAMÇELİK	International Relations	Gazi University
Dr. Süleyman KARACELİL	Religious Education	Mustafa Kemal University
Dr. Türkan ERDOĞAN	Sociology	Pamukkale University
Dr. Yusuf GENÇ	Social Work	Sakarya University

Danışma Kurulu / Board of Advisory

Dr. Ahmet BURAN	Firat University
Dr. Alexsandre KALACHE	Oxford University
Dr. Erdal ZORBA	Gazi University
Dr. Gloria GUTMAN	Simon Fraser University, Vancouver / Kanada
Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege University
Dr. Han-Woo CHOİ	Dışişleri Kore Üniversite Araştırmaları / Güney Kore
Dr. Hassan ALİ	Maldivler Ulusal University / Maldivler
Dr. Horst UNBEHAUN	Robert Gordon University, Nürnberg / Almanya
Dr. İlhan GENÇ	Düzce University
Dr. İsmail BAKAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Dr. Jürgen NOWAK	Uygulamalı Bilimler Alice Salomon University / Berlin
Dr. Kim Hyo JOUNG	Dışişleri Busan University Çalışmaları / Güney Kore
Dr. Monika DOHNANSKÁ	Teknoloji, Slovakya Dubnica Enstitut
Dr. Muammer ÇETİNGÖK	Tennessee Knoxville, ABD University of
Dr. Nurşen ADAK	Akdeniz University
Dr. Özden TEZEL	Eskişehir Osmangazi University
Dr. Remzi OTO	Dicle University
Dr. Ronald A. FELDMAN	Columbia University / ABD
Dr. Shannon MELİDEO	Marymount University, Arlington / ABD
Dr. Woo Duck CHAN	Busan University Yabancı Çalışmaları / Güney Kore

Yayın Kurulu / Editorial Board

Dr. Abdullah ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Bülent Cercis TANRITANIR	Yuzuncu Yil University
Dr. Çavuş ŞAHİN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Dr. Faruk ÖZTÜRK	Kilis 7 Aralik University
Dr. Mustafa ÇOLAK	Birleşik Arap Emirlikleri University
Dr. Nadir İLHAN	Ahi Evran University
Dr. Nazmi ÖZEROL	Adiyaman University
Dr. Sevil H. MEHDİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Dr. Tarık ÖZCAN	Firat University
Dr. Yücel YÜKSEL	Istanbul University

İndeks Sorumluları / Personsfor Index Process

Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	M. Sitki Kocman University

Hukuk Danışmanı / Legal Counselar

Av. Gürhan CANPOLAT	Istanbul Barosu Baro Sicili: 25490

Yabancı Dil Uzmanları / Foreign Language Specialist

Dr. Ozan Deniz YALÇINKAYA	Dicle University
Lect. Hakkı ŞİMŞEK	Adiyaman University
Lect. Özlem ALADAĞ BAYRAK	Trakya University
Lect. Alize CAN	Trakya University
Lect. Ezgi AYDEMİR	Yildiz Teknik University
Lect. Hande İSAOĞLU AKBIYIK	Yildiz Teknik University

Redaktörler / Redactors

Lect. Cihat BIÇAKCI	Giresun University
Lect. Mehmet Akif KARA	Giresun University
Lect. Osman ALBAYRAK	Giresun University

Dış Temsilciler Koordinatörü / General Coordinator of Foreign Editor

Dr. Zafer DANIŞ	Sakarya University

Sosyal Paylaşım Ağları Sorumlusu / Social Sharing Nets Principal

Ress. Assist. Hasan KIZILDAĞ	Ondokuz Mayis University

JASSS

İÇİNDEKİLER / CONTENTS
NUMBER: 78 – WINTER 2019

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Hüsamettin Karataş
Şintoizm'de Arınma Ayinleri - *Purification Rituals in Shintoism* **1-12**

Neslihan Tekin
Annelere Uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının Annelerin Çocuk Sevme Durumlarına ve Aile İşlevlerine Etkisinin İncelenmesi - *A Study into The Effect of The Educational Program Applied to Mothers to Support The Emotional Development of Children on The Mother's Case of Liking Their Children and Their Family Functıons* **13-27**

Yeşim Çizmeci Özçelik, Salih Paşa Memişoğlu
Yabancı Diller Yüksekokulunda Çalışan Öğretim Görevlilerinin Kendilerine Yönelik Öz Denetim Görüşleri - *Self-Control Opinions of Instructors Working at The School of Foreign Languages* **29-40**

Hacı Mehmet Çoban, Abuzer Akgün
Analojilerle Zenginleştirilmiş 5e Öğrenme Modelinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi - *Effect of 5e Learning Model Enriched With Analogies on Academic Achievement of Student* **41-58**

Adem Karaca, Mehmet Ali Çakmak
Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Kazanımları ve Değerlendirme Sorularının Bloom Taksonomisi Açısından İncelenmesi - *An Investigation of Culture and Heritage Outcomes and Evaluation Questions Based on Bloom Taxonomy* **59-72**

Mustafa İçen
Eğitimde Görsel Materyallerin Analizi Yoluyla Bir Değerlendirme - *Evaluation Through Analysis of Visual Materials in The Social Studies Education* **73-82**

Fehmi Demir
Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması - *Developıng A Scale of Social Responsibility: The Study of Validity and Reliability* **83-92**

Sevda Katıtaş
Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanması Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri - *Problems Encountered in The Process of Ensuring The Right to Education to Children With Special Needs and Solution Suggestions* **93-112**

FİLOLOJİ / PHİLOLOGY

Fatih Özek, Neşe Yamanoğlu
Fatih Dönemi Merkezî ve Umumî Kanunnâmelerin Dili Üzerine Bir İnceleme - *An Examination on The Language of Central and General Laws in The Period of Fatih* **113-144**

Bilge Öztürk
Türkçede Dilbilgisel İlişkiler ve Sıralı Eylemler - *Grammatical Relations and Serial Verbs in Turkish* **145-152**

Yaşar Şimşek
İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e (1908-1923) Türk Romanında Batıl İnançlar - *Superstitious Beliefs in The Turkish Novel from The Second Constitutional Era to The Republic (1908-1923)* **153-179**

Muhammed Felat Aktan
Muhammed Rasim'in Hâb-Nâme Adlı Eserinde Halk Edebiyatı Unsurları - *Folk Literature in Muhammed Rasim's Habname* **181-187**

Alper Bahtiyaroğlu
Feraiz Kitabı "Mu'înü"l-Kassâmîn"in Yazım Özellikleri Üzerine Bir İnceleme - *An Examination of The Spelling Features of Feraiz (Science of Islamic Inheritance) Book "Mu'înü"l-Kassâmîn"* **189-202**

Ozan Gökdemir, Mehtap Solak Sağlam
Atebetü'l-Hakāyık Ve Abay Kunanbayev'in Edebî Mirasında "Bilgi" - *Knowledge in Literary Heritage of Atabetu'l Hakayik and Abay Kunanbayev* **203-210**

Ömer Aytaç Aykaç
Sam Shepard'ın Vahşi Batı'sında Modern İnsanın Çelişkileri - *The Contradictions of Modern Man in Sam Shepard's True West* **211-222**

Tolga Dursun
Cengiz Dağcı'nın Onlar da İnsandı Adlı Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım - *A Sociological Approach on Dagcı's Novel They Were Human, Too (Onlar da İnsandı)* **223-231**

JASSS

GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS

E. Jessica Mckıe, Erkan Özkarakaş
Turizm Reklamlarındaki Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Grafik Tasarım Bağlamında İncelenmesi - *Investigatıon of Virtual Reality Applications in Tourism Advertising in The Context of Graphic Design* **233-243**

Naile Rengin Oyman
İç Mekan Tekstil Tasarımında Romantik Bir İz: Laura Ashley - *A Romantic Mark in Interior Textile Design: Laura Ashley* **245-264**

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Bahattin Keleş
El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin Ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi - *Islamization of Al-Jazeera Region (Silopi, Cizre, Nusaybin and Mardin) and The Significance of The Region on The Silk Road Trade Through The Ayyubids Reign* **265-277**

Gürkan Akdağ, Abdullah Akmaz
İpek Yolu Kervansaraylarının Turizme Kazandırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım: Konya Örneği - *An Approach to Bringing The Silk Road Caravanserais into Tourism: Konya Case* **279-294**

Harun Reşit Bağcı, Muhammet Bahadır
Kızılırmak Deltasında (Samsun) Arazi Kullanımı ve Zamansal Değişimi (1987-2019) - *Land Use and Temporal Change in Kızılırmak Delta (Samsun) (1987-2019)* **295-312**

Nevin Yalçın Beldan
Louvre'dan Bakan Kadınlar Aydınlanma Dönemi Batı Sanatında Kadın Sanatçıların Varoluş Sorunsalı - *Women Looking Out of Louvre The Matter of Beıng for Women Artsists in Western Art of Enlightenment* **313-329**

Saliha Bozer Bayraktar
Karacaahmet Mezarlığındaki Bir Grup Fes Başlıklı Mezar Taşı - *A Group of Fez Hooded Tombstones in Karacaahmet Cemetery* **331-350**

Sertan Akçalı, Mehmet Bilge Kağan Önaçan
Türkiye'de Siber Saldırı Olayları ve Siber Savunma Yeteneklerinin Gelişimi - *Cyber Attack Incidents and Developments of Cyber Defence Capabilities in Turkey* **351-369**

Murat Ayar, Reyhan Ayşen Wolff
Giresun İli Özel Hastane Çalışanlarında Açık Etme (Whistleblowing) ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi - *The Relationship Between Whistleblowing and Organizational Commitment Amoung Giresun Private Hospital Employees* **371-382**

Reşat Geçen, Özlem Karaömer
Arsuz -Dörtyol (Hatay) Arası Kıyı Alanlarında Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1987-2016), Problemler ve Çözüm Önerileri - *Temporal Change of Land Use in Coastal Areas Between Arsuz and Dortyol (Hatay) (1987-2016), Problems and Solution Proposals* **383-399**

İLAHİYAT / THEOLOGY

Muhammed Ali Yıldız
Akşemseddin Divanından Seçmeler - *Selections of The Akshemseddin's Poets* **401-410**

FİLOLOJİ / PHİLOLOGY

Mürüvvet Türken Çakır
Corci Zeydan'ın Romanlarında Toplumsal Yapı - *The Social Structure in Corci Zeydan's Novels* **411-421**

Editörden;

Merhaba;

The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS) dergisinin 2019 yılı son sayısı ile karşınızda olmanın mutluluğunu yaşadığımızı bilmenizi isteriz. Yoğun bir makale başvurusu bulunmasına rağmen editöryel ekip ve hakemlerimizin gayretleri sonucunda makale yayın süreçlerinin çok uzamadığını düşünüyoruz.

Akademide, yapılan çalışmaların görünür olması, topluma katma değer sağlaması ve yaygın etkisinin artması hem makale yazarlarının hem de makaleyi yayınlayanların ortak hedefidir. Bu bağlamda JASSS'ta yayınlanan makalelerin indirilme oranlarının yüksekliği bizleri memnun etmektedir. Ayrıca yayınlanan makalelere yapılan atıflar Sobiad (Sosyal Bilimler Atıf Dizini) veritabanında gösterilmektedir. Bu vesileyle yazarlarımızın görünürlüğüne katkı sağlamaktan gurur duymaktayız.

Yayınlanan makalelerin öğrenme ve öğretme sürecinde tüm akademisyenlere faydalı olmasını umuyoruz. Derginin hem elektronik hem de basılı ortamda yayınlanması sürecinde katkı sağlayan, yol gösteren, bakış açısı kazandıran herkese teşekkür ediyorum.

Yeni bir sayıda görüşmek dileğiyle…

Doç. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

From the Editor;

Hello;

We want you to know that we have the happiness of being with you with a year 2019 last third issue of The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS). Despite the presence of an intense article application, we think that the editorial team and the referees put great efforts to shorten the publishing processes.

The fact that the visibility of the work, provide added value to society and the widespread influences are both the common goals of both the writers of the articles and the publishers of the articles in academics. In this sense, we are pleased with the high downloading rates of the articles published in JASSS. References to published articles are also shown in the Sobiad (Social Sciences Citation Index) database. We are therefore proud to have contributed to the visibility of our authors.

We hope that the published articles will be useful to all academicians in the process of learning and teaching. I would like to thank everyone who contributed, guided, and provide perspective in the process of publishing of the journal in both electronic and printed media.

Hope to see you in a new issue…

Assoc. Prof. Dr. Serdar Yavuz
Editor of JASSS

YAYIM VE YAZIM KURALLARI

Genel İlkeler

1. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies),* uluslararası hakemli bir dergi olup yayın yeri Elazığ-Türkiye'dir. Yılda 4 (dört) sayı olarak yayımlanır. Gerektiği durumlarda bu sayıların dışında özel sayılar ve ek sayılar yayımlayabilir.

2. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)*, Eğitim Bilimlerinin tüm alanları, İlahiyat, İktisadi ve İdari Bilimler Alanı, Resim, Müzik, Beden Eğitimi, Tarih, Sanat Tarihi, Coğrafya, Dilbilim, Edebiyat gibi sosyal bilimlerin tüm alanlarıyla ilgili bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazıları vb. çalışmaları yayınlayan akademik bir dergidir.

3. Bilimsel makaleler, röportajlar, çeviriler, tanıtım yazılarının dergi sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazı hakem sürecine gönderilir.

4. *Jasss (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazıların bütün telif hakları dergiye ait olup, JASSS dergisinden izin alınmaksızın başka bir yerde yayınlanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden kullanılamaz. Ayrıca yazılardan doğabilecek herhangi bir yasal sorumluluk yazarlarına aittir. Editöryel ekip yazı üzerinde istediği değişikliği yapma hakkına sahiptir.

5. *Jasss'ın (The Journal of Academic Social Science Studies)* yayın dili Fransızca, Türkçe, İngilizce, Rusça ve Almancadır. Ancak gerektiği takdirde diğer dillerde de yazı kabul edilebilir.

6. Makalenin başında en az 200 kelimeden oluşan Türkçe (özet) ve İngilizce (Abstract), 5 kelimelik Türkçe (Anahtar Kelimeler) ve İngilizce (Key Words); Türkçe ve İngilizce başlığa yer verilmelidir. Bu şartları yerine getirmeyen yazılar hakem sürecini tamamlasalar bile yayımlanmazlar.

7. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* gönderilen yazılar hakem sürecine gireceği için, sisteme eklenen yazıların içine isim veya yazarın kimliğini deşifre edici bilgiler konulmamalıdır. Makalenin hakem süreci tamamlandıktan sonra yazar veya yazarlar ile ilgili bilgiler makaleye editör tarafından eklenecektir.

8. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makale sisteme yazar tarafından yüklendikten sonra aşağıdaki süreçler gerçekleşmektedir. Yüklenen makale editör/editör yardımcıları tarafından yayım ve yazım kurallarına uygunluk kontrolü yapılmaktadır. Editör onayı tamamlandıktan sonra yazı hakemlere yönlendirilmektedir. Editör onayından geçen her makale için dört hakem atanmaktadır. Bu hakemlerden biri yabancı dil özet hakemi, biri yazım ve kaynakça kontrol hakemi iken diğer iki hakem ise ilgili anabilim dalında uzman akademisyenlerden oluşmaktadır. Yazar kendi ana sayfasından makalesinin hakem sürecini takip etmelidir.

9. *Jasss'ta (The Journal of Academic Social Science Studies)* makaleler, e-posta adresi ve parolayla girilen kişisel sayfadan gönderildikten sonra, aynı sistemden makalelerin hakem süreci takip edilebilir. Bu aşamadan sonra, düzeltmelerin yapılması için, bütün hakemlerden (1 yabancı dil, 1 yazım ve kaynakça kontrol ve 2 alan hakemi) raporların gelmesi beklenmelidir. Çünkü yazarlar, sisteme bir kez düzeltme ekleyebilmektedirler. Bir hakemin

istediği düzeltmeyi yapıp yazı sisteme eklendiğinde, sonraki aşamada ikinci bir hakemin de düzeltme istemesi durumunda istenen düzeltmeler yapılamayacaktır.

10. Dergi sistemine eklenen yazılar daha önce başka bir yerde yayımlanmış olmamalıdır. Sempozyum bildirileri ise, durumun makale içinde belirtilmesiyle yayınlanabilir.

11. Metnin sonunda **KAYNAKÇA** başlığı altında atıf yapılan eserler, yazar soyadı sırasına göre yazar soyadı büyük adı küçük yazılmış bir şekilde düzenlenmelidir.

12. *Jasss'a (The Journal of Academic Social Science Studies)* yazar veya hakem olarak üye olunurken istenilen bütün bilgiler eksiksiz olarak doldurulmalıdır. Özgeçmiş başlığında yazarın/hakemin çalışma ve ilgi alanları sıralanmalıdır. Anabilim dalı başlığında ise önce anabilim dalı sonra da bilim dalı yazılmalıdır. Örn: İşletme/Yönetim ve Organizasyon; Türk Dili ve Edebiyatı/Yeni Türk Dili.

.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 1-12, Kış 2019

Şintoizm'de Arınma Ayinleri

Dr. Öğr. Üyesi Hüsamettin Karataş
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3285-8517
Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Elazığ – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.11.2019
Kabul: 30.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Şintoizm
Şinto
Kami
Arınma
Harae
Misogi
Temizu
Norito
Kojiki
Nihongi
Ema

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS40299

Öz

Şintozm, her şeyden önce eylem merkezli bir dindir. Bu yüzden kutsalla kurulan ilişki daha ziyade fiiliyata dayalıdır. Şinto dininde her eylemin kutsal kabul edilen Kami anlayışı içinde anlık ve mutlak bir karşılığının olduğuna inanılır. Bunun için tek yapılması gereken sadece ama sadece çalışmak ve harekete geçmektir. Böylece kutsalla olan deneyim duyular yoluyla anında karşılık bulur. Dans etmek, yürümek, selam vermek, görmek, duymak, tatmak ve dokunmak bu eylemlerden bazılarıdır. Japonya'daki geleneksel halk festivalleri, Şinto dini arınma ritüelleri ve dini bayramları aynı minvalde değerlendirilmektedir. Şinto dini geleneğinde arınma, kutsalla kurulacak her türlü iletişim ve irtibat öncesi maddi ve manevi kirlilikten temizlenmeyi ifade eder. Arınma, bilerek ya da bilmeyerek yapılan hataların sonucu olan Kegare veya Tsumi denen kirlilikten kurtulmaktır. Bilindiği üzere Şintoizm'de kutsallığın merkezinde Kamiler yer alır. Bu yüzden onlar saf ve temizdir. Kamilere ve kamisel alanlara yaklaşacak olanların da arınması zorunludur. Bu açıdan arınma ayininin hem fiziksel hem de psikolojik boyutu bulunur. Şintoistlere göre Kamisel alanda yapılan Oharae, Misogi ve Temizu gibi arınma eylemleri bedeni kirliliğin yanı sıra ruhun tutkularından arınmasını ve kutsalın tezahürünü kolaylaştıracak ritüellerdir. Bu araştırmanın temel gayesi Şinto dinindeki arınma anlayışlarını ve eylemlerini ortaya koyarken kaynaklardaki bilgilerin yanı sıra gözlemlerimize dayalı tecrübeleri de okuyucuya aktarmaktır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karataş, H. (2019). Şintoizm'de Arınma Ayinleri. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 1-12.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 1-12, Winter 2019

Purification Rituals in Shintoism

Asst. Prof. Dr. Hüsamettin Karataş
Fırat University, Faculty of Theology, Departmen of Philisophy and Religious Sciences, Elazig – TURKEY

Artcile History

Submitted: 26.11.2019
Accepted: 30.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Shintoism
Shinto
Kami
Purification
Harae
Misogi
Temizu
Norito
Kojiki
Nihongi
Ema

Research Article

DOI: 10.9761/JASSS40299

Abstract

Shintozm is, above all, action-centered religion. Therefore, the relationship with the holy is based on action. In Shinto religion, it is believed that every action has a momentary and absolute counterpart to Kami, which is considered sacred. The only thing that needs to be done is to work and act. Thus, the experience with the sacred finds immediate response through the senses. Dancing, walking, saluting, seeing, hearing, tasting and touching are some of these actions. Traditional folk festivals in Japan, Shinto religious purification rituals and religious festivals are considered in the same way. Purification in the Shinto religious tradition, It is an act of cleansing from any material and spiritual pollution before any communication and contact with the holy. Purification means getting rid of pollution called Kegare or Tsumi, which is the result of deliberate or unintentional mistakes. In Shintoism, the Kamis are at the center of divinity. So they are pure and clean. Those who will approach the Kami and Kamis areas must also be purified. Purification ritual has both physical and psychological dimensions. According to Shintoists, purification actions such as Oharae, Misogi and Temizu in the Kamis sphere facilitate the purification of the soul's passions as well as the manifestation of the sacred, as well as body pollution. The main purpose of this research is to reveal the understanding and actions of purification in Shinto religion; as well as information from the sources based on our observations is to pass on to the reader.

GİRİŞ

Ayinler dinlerin aynası niteliğindedir. Bu türden ritüelleri doğru anlamak için sadece ayin esnasında ortaya çıkan görüntüye değil aynı zamanda bu eylemlerin arkasındaki sırlara da vâkıf olmak gerekir. Nitekim Şinto ayinleri de Japon dini kültüründe sayısız anlam içermektedir. Bu törenlerin öncesinde, icrasında ve sonrasında yapılan her türlü faaliyet kendi bağlamında değerlendirilmelidir. Bu çerçevede Şinto dininde arınma ritüellerine geçmeden önce Şintoizm hakkında kısa bilgiler aktarmak konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Şintoizm, kurucusu olmayan ve etnik kökene dayanan bir dini gelenektir. Yayılma amacı olmadığı için yerellikten kurtulamamıştır. Dogmatik ve doktriner dinlerdeki kutsal kitap anlayışı gibi olmamasına karşın Japonlara has din kültürü ve ahlak kurallarının yanı sıra ayinlerin icrası için gerekli olan emir ve yasakları içeren kutsal yazmaları bulunmaktadır. Şintoistler tarafından kutsal kabul edilen ve ritüellerde kullanılan ezoterik metinler aynı zamanda Japon dini tarihinin, kültürünün ve medeniyetinin de şifreleri niteliğindedir.

Şinto dini geleneğinin merkezinde Kami inancı ve kamisel alan uygulamaları yer almaktadır. Kami, yüce, üstün, yukarıda, soylu, yetkin, kutsal, tazimi hak eden, doğaüstü, insanüstü, erdemli ve faziletli gibi anlamlara gelmektedir. Kojiki ve Nihongi'de mevzu bahis olan Kamiler; göğün yüksek düzlüklerinin efendisi, yeryüzünün sahibi ve idarecisi, karanlıklar âleminin ise bekçileridir. Japon halkı gizemli, majik ve ırksal temellere dayanan inançların bir ifadesi olarak Kamilere inanmakta ve onlara ibadet etmektedir. Japonlar için kami kültü esas itibariyle kamisel olgulara inanmak ve onların sahip olduğu doğaüstü güçlerle ruhani ilişkiler kurmaktır (Holtom 1926: 61; Hori 1959: 417-418; Liht&Kinnaird 2005: 142). Bu manevi irtibat çeşitli ritüeller ve doğrudan katılım yoluyla sağlanmaktadır.

Şintoizm'de Kami kavramı merkezi öneme sahip olmakla birlikte izahı ve anlaşılması oldukça zordur. Bu minvalde Kami tanrı olarak değerlendirildiğinde bazen animistik, bazen çok tanrılı bazen de düalist olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra atalar kültüne dayalı politeist, ve antropomorfik karakterleri de bünyesinde barındırdığı kabul edilmektedir (Anesaki 1963: 19-22; Vance 1983: 278). Ancak bu tanımlamaların hiçbiri tek başına ne Kamileri ne de bu dini gelenekte adı konmayan tanrısal varlıkları açıklamaya yetmemektedir. Zira kavramsal düzeyde kami, duyularımızın ve bilgimizin ötesinde olduğuna inanılan aşkın varlık olgusunu ve her yönüyle kutsalı izah etmekte yetersiz kalmaktadır.

Japon dini tarihi incelendiğinde, ülke dışından adalara taşınan bazı yabancı dinlerin olduğu, bu dinlerin arasında Konfüçyanizm, Daoizm, Budizm, Hıristiyanlık ve son olarak da İslam'ın yer aldığı bilinmektedir (Yamakage 2006: 41-42). Bunların bazılarının Japon halkını derinden etkilediği, zaman zaman dinler arasında çatışmalar yaşansa da genel olarak Şinto dininin müsamahalı bir yaklaşım sergilediği ifade edilmektedir (Hori 1959: 418-419). Netice itibariyle Şintoizm, başta Semitik ve Hint kökenli dinler olmak üzere diğer dünya dinleriyle mukayese edildiğinde eşdeğerinin olmadığını, bir başka ifadeyle nevi şahsına münhasır olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Şintoizm'de tanrı ya da tanrılarla bireysel bir ilişki kurmaya gerek yoktur. Çünkü tanrılarla kurulacak bireysel ya da toplumsal ilişki beklentiye neden olur. Beklenti içerisine giren bireyler adanmışlık dediğimiz dindarlık düşüncesine kapılır. (Anesaki 1963: 21-23) Dindarlık düşüncesi ferdin yaşantı biçimini hareketsiz hale getirir, durağanlaştırır ve olumsuz yönde etkiler.

1- Şinto Dini Geleneğinde Arınma Ayinlerinin Mitolojik Temelleri

Şinto dini arınma ayinlerinin kök bilgileri, Japonlar tarafından kutsal kabul edilen Kojiki, Nihongi, Engişiki, Jingiryo, Fudoki gibi tarihi vesikalara ya da onların yorumu niteliğindeki kaynaklara dayandırılır (Devi 1979: 7; Ono 1962: 32-34). Bu kitaplarda daha ziyade fiziksel kirlilik üzerinde durulur. Maddi kirlilik, kötülüğün ve mutsuzluğun nedeni sayılır. Nitekim Japon yaratılış mitolojisinde

"Kamiler Çağı" adı verilen bir zaman diliminden bahsedilmektedir.

Kojiki adlı kutsal kitaba göre; Takamagahara (göğün ve cennettin yüksek düzlükleri, âlem, kozmos, evren) oluştuğunda aslında evrende kaotik bir durum vardır. Takamagahara kavramı güneş sistemi olarak algılanabilir. Bu zamanda beş yüce Kami vardır. Bunların arasında konumu en yüksek olanın adı "Ame no Minakanushi (evrenin efendisi)"dir. Diğerleri sırasıyla Takami Musubi (yaratan kami), Kami Musubi (üreten kami), Umashi Ashikabi Hikoji (yaşlı kami) ve Kuni Tokotachi (ebedi göksel kami)'dir. Her bir kaminin ayrı ayrı vazife alanı vardır (Ono 1962: 23). Kamilerin efendisi diğer yüce kamilere; evreni *akıl, ilke ve doğruluk* prensiplerine göre düzenleme emri verir. İlk önce göğün yüksek düzlüklerinin kamileri yaratılır. Bu iki başat Kamiden biri dişil diğeri erildir. (Anesaki 1963: 24-27). Dişil olanın ismi İzanami, eril olanınki ise İzanagi'dir (Hartz 1997: 14-21; Abay 2014; 10-13). Anlatıcıların bakış açısına göre bunlar bazen karı-koca bazen de iki kardeş olarak telakki edilir. Ancak bu ilksel varlıklara atfedilen cinsiyet ayrımı doğurganlığın ne sebebi ne de sonucudur. Nitekim bunlara yaratıcılık ve doğurganlık, yani gökyüzü ve yeryüzü âlemlerindeki varoluşsal düzeyin inşası görevi verilir.

Efsanevi anlatıma göre Kami İzanagi ve Kami İzanami'nin hem birlikte hem de ayrı ayrı yaratma yetisine sahip olduklarına ve bu eylemleri gerçekleştirdiklerine inanılır. Bu yaratıcı unsurlar "*Cennetin Yüzer Köprüsü*" üzerinde durup "*Cennetin Mücevherli Mızrağını*" bulutların altına batırıp toprak ararlar. Mızraktan damlayan tuzlu su pıhtılaşır ve genellikle Japon adaları olarak kabul edilen Onogoro adası oluşur. Onogoro kendi başına dönen manasına geldiği için bütün dünya olarak da telakki edilir. (Chamberlain 1882: 2; Anesaki 1963: 24-27). Böylece bu iki kami, başta göğün yüksek düzlüklerinin Kamileri olmak üzere Japonya'yı, Dünya'yı, varlıklar âlemini, söz konusu varlıkları değerli ya da değersiz kılan bütün olguları ve neredeyse her şeyi yarattıkları/doğurdukları hikâye edilir (Picken 2011: 5; Abay 2005:). Bu noktada konumuzun sınırlarını zorlayacağı için Japon yaratılış efsanesinin diğer detaylarına girmeden, sadece Şinto dini geleneğinde arınmanın mitolojik arka planına etki eden yaratma, ölüler diyarı, cehennemden kaçış ve fiziki kirlerden arınma eylemleri üzerinde durulacaktır (Aston 1905: 87-88).

Japon mitolojisine göre İzanami ile İzanaginin birlikte yaratıkları son kami, ateş tanrısı Hinokagabiko (*Homusuhi, Kagutsuchi, Hinoyagihayao*)'dur. İzanami bu doğumdan hemen sonra hastalanır, çok acı çeker, yanar ve ölür. İzanami öldükten sonra "Yomi no Kuni" adı verilen ölüler diyarına gider. İzanagi de onu kurtarmak için cehennem şeklinde tasvir edilen Yomi no Kuni diyarına iner. Ona İzanami'ye bakmaması söylenir. Ancak o, uyarıları dikkate almaz. İzanagi gördüğü manzara karşısında dehşete kapılır ve İzanami'den tiksinir. Kendisini gördükten sonra tavrı değişen İzanagi'nin tutumundan rahatsız olan İzanami, onu yakalayıp zarar vermek ister; ancak İzanagi hem ölüler diyarından kaçmayı başarır hem de İzanami'nin geçiş yolunu kapatarak orada kalmasına neden olur. Ölüler diyarına girdiği için kirlenmiş olan İzanagi, cehennemin bütün pisliklerinden, özellikle de fiziki kirlerden kurtulmak ve temizlenmek için "Tachibana" nehrine girer; yıkanır ve temizlenir. Bu olay Şinto dini geleneğindeki kirlerden ve günahlardan arınma düşüncesinin ve arınma eyleminin prototipidir. Bu temizlik esnasında çeşitli Kamiler meydana gelir. Temizlik esnasında İzanagi'nin elinde kutsal Haraiguşi, yani arınma asası vardır. Bu esnada sol gözünden Güneş Tanrıçası "Ameterasu Omi Kami", sağ gözünden Ay Tanrısı "Tsukiyomi Kami" ve burnundan ise Fırtına Tanrısı "Susano Kami" meydana gelir. İzanagi evrenin yönetimini bu üç Kami arasında paylaştırır (Anesaki 1963: 24-27; Bahr 2005: 93; Devi 1979: 3; Aston 1907: 21-24).

2- Şinto Dini Kültüründe ve Ahlak Öğretisinde Günah Kavramı

Şinto dini inanışlarında maddi ve manevi kirliliğe sebep olan günahlar ve hatalar vardır. Kirliliği ifade etmek için daha ziyade "kegare" ve "tsumi" kavramları kullanılır. Kegare bilerek ya da bilmeyerek yapılan bütün günahları ve hataları ifade eder. Japonlar tarafından kutsanan Kojiki ve

benzeri kaynaklarda günah ve kirliliğin karşılığı olarak da nefret edilen durum, kötü hal, iğrenç şey manasında "tsumi" kavramı genel olarak kullanılır (Aston 1905: 247-248). Bunlar, ancak arınma ayini yapılmak suretiyle yok edilebilir.

Tsumi'nin ya da Kegare'nin, yani günahın yok edilmesi ahlaki ve sosyal sorumluluğun gereğidir. Çünkü var olan bir günah sadece bireyi değil aynı zamanda toplumu da sıkıntıya düşürür. Kamilerin gazabını önlemek için bir an önce maddi ve manevi kirlerden kurtulmak icap eder. Bunun için yapılması gereken en önemli uygulama arınma ayinleridir(Anesaki 1963: 36-38).

Japon toplumunda günahkârlık kavramı kişisel hak ihlallerinin yanı sıra dinsel ve toplumsal yasaları ihlal etmek olarak da değerlendirilmektedir. Modern dönemler öncesinde her türlü günah aynı zamanda fiziksel olarak da kirliğine neden olarak görülürken, son zamanlarda bu günahlar zihinsel ve ruhsal sıkıntı biçiminde algılanmaktadır.

3- Şinto Dini Kültüründe Büyük Günahlar

Kadim Japon toplumunda dini, ahlaki, vicdani ve sosyal açıdan büyük günah sayılan bazı hatalar vardır. Bunlar kaynağı itibariyle iki türlüdür. Birincisi insanın iradesinde olanlar; ikincisi ise insan iradesi dışında başına gelen ve bütün halkı ilgilendiren hatalardır. Gruplandırma yapmadan yukarıda bahsi geçen nedenlere dayalı ya da bunlarla bağlantılı hataların ve günahların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür.

- ✓ Doğal felaketler, deprem, tsunami, sel, vb. afetler.
- ✓ Ölüm ve ceset. Ölüm büyük bir felaket, ceset ise tabu olarak kabul edilmekte ve kirli sayılmaktadır. Hatta sadece insanın değil evcil hayvanların ölümü ve cesetleri de kirlilik olarak kabul edilmektedir.
- ✓ Canlı veya cansız bir bedenden (insan ya da hayvan) bir parça et koparmak.
- ✓ Canlı ve cansız bir bedenin (insan ya da hayvan) derisini yüzmek.
- ✓ Cenaze töreni.
- ✓ Anma törenleri.
- ✓ Yaratılıştan gelen fiziksel bozukluklar ve çeşitli özürlülük halleri.
- ✓ Doğum (çocuk doğuran kadın bir süre kirli sayılır).
- ✓ Âdet (regl dönemi).
- ✓ Cilt hastalıkları.
- ✓ Yara veya vücutta oluşan kesik.
- ✓ Bir kişinin kendi annesine ya da çocuğuna şiddet uygulaması, ona kötü davranması, onu kirletmesi. Genelde etik ihlal olarak değerlendirilmektedir. Ancak aile içi ensest ilişki olarak yorumlayanlar da vardır.
- ✓ Sulama kanallarının, su savaklarının, hendeklerin ve arkların bozulması.
- ✓ Tarım yapmak için hazırlanan sekilerin veya evleklerin tahrip edilmesi.
- ✓ Ekili bir arazinin ürününü almadan tahrip edip yeni bir ekim ya da dikim yapılması (Hori 1959: 61-63; Aston 1905: 249; Donald 1959: 46; Delmer 1955:170-180: Aston 1907:66-67).

Yukarıdaki maddeler incelendiğinde zaman ve şartlar değiştikçe topludaki günah algısının da değiştiği görülmektedir. Bilindiği üzere yeni bir dini anlayış ya da güçlü kültürel etkileşimler toplumları derinden etkiler. Aslında Japonlar, tarihten günümüze bu etkiyi en derinden hisseden toplumların başında yer alır. Japon tarihinde "Kofun" olarak bilinen dönemde, imparatorlar ve ileri gelen kabile reisleri için yer altında kurganlar inşa edilmiş, bu kurganlara at, silah, zırh, tabak, çanak ve sair özel eşyalar koyulmuştur. Ölüm olayının, cesedin ve ölü ruhunun bütünüyle murdar kabul edildiği bir toplumda ölen ataların ruhlarını rahatlatmak için böyle bir uygulamanın çeşitli nedenleri olmalıdır. İlk önce böyle bir durumun, ölen ata ruhlarının kami olma inancından kaynaklandığını akla getirmektedir. İkincisi Türklerin eski inanış ve geleneklerinde olduğu gibi ölen atalara saygı göstergesi

ve onların öte dünyada rahat bir hayat sürmelerini sağlama ihtimalidir (Delmer 1955: 169-181; Abay 2014: 101-102). Neticede ölüm olayı ile alakalı menfi bakış açısının başka bir kültürel nedenden kaynaklandığı ve sonradan toplum tarafından kabul gördüğü söylenebilir.

Japon tarihinde Yoyoi adı verilen dönemde Japon toplumunun geçim kaynağı tarımdır. Özellikle çeltik tarımı ve onunla alakalı muhtemel menfi uygulamaları önlemek için halk inanışlarından medet umulmuştur. Bunlara ek olarak Asya anakarasının farklı bölgelerinde ortaya çıkan dinler, yerellikten kurtulan kültürler ve sosyal değişim hareketleri zaman içerisinde Japon adalarına ulaşmıştır. Lakin söz konusu hiçbir yenilik ve değişim Japon adalarına orijinal halde gelmemiştir. Gelirken mutlaka başka kültürlerin ve geleneklerin izlerini de Japonya'ya taşımıştır. Bunun en bariz örneği Budizm ve Konfüçyanizm gibi dinlerdir. Ayrıca Japonların Çin alfabesini, yani Kanji ideogramlarını kullanıyor olmaları onları birçok açıdan Çin'e ve Çin kültürüne bağlı, bağımlı ya da hayran bırakmıştır. Özellikle Sakyamuni Budda ve Konfüçyüs'ün öğretileri, dini ve ahlaki açıdan Japon toplumunda derin izler bırakmıştır. Lakin evrensel dinler öncesi kadim Japonya'nın din kültürü ve ahlak anlayışı konusunda var olan bilgiler oldukça sınırlıdır. Şöyle ki Konfüçyanizm öncesi Japon adalarındaki çirkinlik/saflık, kutsal/profan, günah/sevap kavramları çeltik tarımı yapan toplumun neleri değerli kıldığını ortaya koymaktadır (Saito 1912: 50-52; Finnemore 1911: 28-31; Kasahara 2001: 47-48).

4- Şinto Dininde Arınma Ayinleri ve Uygulamaları

Şintoizm'in eylem merkezli olması, uygulama alanının çeşitli ve geniş olması, dış ve iç etkilere açık olması gibi sebeplerden dolayı bu dinde, birçok mezhep ve yeni dini hareket ortaya çıkmıştır. Bu mezheplerin bazıları Şinto'nun ahlaki ilkelerini bazıları ritüel yönünü bazıları da mistik anlayışlarını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda Şintoistlerin arınmaya büyük önem vermiş olması, arınma merkezli ekollerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Yoshi-Şinto, Ryobu-Şinto, Suika-Şinto ve Kitsuke-Şinto gibi çeşitli okulları bu minvalde değerlendirmek mümkündür (Picken 2011: 233-250).

Şinto'da arınma ayinlerinin nedenleri, gerekçeleri ve kısmen nasıl yapıldıkları efsanevi anlatımlarda yer almaktadır. Şinto inancına göre tüm günah, kirlilik ve talihsizliğin giderilmesi için en önemli arınma aracı dua etmektir. Dua ile beden ve zihin arındırılır. Hem beden hem de zihin arındırılmadan Kamilere yaklaşmak söz konusu değildir. Şinto inancına göre arınma ayinleri çeşitli hatalardan kurtulmak için yapılır. Daha ziyade büyük günahlar için yapılmakla beraber küçük hatalar için de ayin gereklidir. Duanın dışında su ile arınma geleneği bulunur. Su ile arınma ayinleri Oharae, Misogi ve Temizu şeklinde yapılmaktadır. Bu ayinlerin içerisinde de dua önemli yer tutar. Bunların haricinde başka arınma ritüelleri de bulunur. Ayrıca çeşitli dini ya da milli festivaller öncesinde tapınakların, evlerin, sokak ve caddelerin yanı sıra beden ve elbise temizliği de Japonlar tarafından oldukça önemsenmektedir (Şenavcu 2016: 45).

4.1- Oharae

Oharae, "Büyük Arınma", çok önemli bir törendir. Yılda iki kez, haziran ve aralık aylarının son günlerinde ve ayrıca gerekli görülen diğer durumlarda yapılır. Şinto arınma ayinleri yalnızca bir kişinin günahlarının, kirliliklerinin ve talihsizliklerinin kaldırılması için bir araç değil, aynı zamanda kötülük ve talihsizliğin bütün ulustan uzaklaştırılması için bir yoldur. Bu ritüeller hayatı yeniler ve Kamilerin gazabını azaltır. Oharae ayininde Norito denen dualar okunur. Norito okumak bu ayinlerin en kutsal bölümlerinden biridir. Bu duaları Nakatomi klanına ait rahipler icra eder (Bocking 2005: 102; Ono 1962: 92-94).

Oharae, Şinto dini geleneğindeki önemli arınma ayinlerinden biridir. Kaynaklarda "Oharae, Oharai, Oharae no kotoba" gibi farklı kullanımları vardır. Bu ayin Japon dini kültüründe büyük arınma töreni olarak bilinir. Antik ve orta çağ Japonya'sında, Oharae uygulama farklılığı, zaman ve içerik açısından farklı isimlerle anılmıştır. Örneğin Yoshi-harae ve Ashi-harae adı verilen ayinlerde sadece kötülükler ve kirlilikler değil aynı zamanda iyilikler de arındırılmıştır (Picken 2011: 7,104; Florenz 1865:

3-4). İyilik hayırlı ve güzel olanı kötülük ise çirkin ve uğursuzluğu ifade eder. İyiliğin arındırılması biraz muğlak olsa da muhtemelen ezoterik bir yaklaşımdır.

Japon klasikleri arasında gösterilen Engişiki ve Jingiryo adlı metinlerde "Harae-do" ve "Harae-do-no" türü kullanımlar, arınma ayininin yapıldığı mekâna istinaden kullanıldığı ifade edilmektedir. Özellikle bu önemli ayinin yapıldığı büyük tapınakların bulunduğu yerlere dikkat çekilmektedir. Şinto klasikleri ve dini literatürü hakkında bilgi veren pek çok kaynakta Oharae ayini ile alakalı kullanımlar arasında "Nakatomi-no-harae" ifadesi de geçmektedir. Nakatomi, Şinto ayinlerindeki en önemli görevlerden bir olan dua etme seremonisini gerçekleştiren ve bu görevi yüzyıllar boyunca elinde bulunduran Japonya'nın en meşhur sülalelerinden birinin adıdır (Florenz 1865: 15; Bocking 2005: 102). Dolayısıyla söz konusu isimlendirme, bu önemli ayinde Nakatomi ailesine mensup rahiplerin üstlendiği dua görevine istinaden kullanılır.

Büyük arınma töreni, aslında sadece bireysel olarak günahlardan arınma anlamına gelmez. Bu ayinler Japon ulusunun maruz kaldığı bir sıkıntının izlerini silmek, olası bir tehlikeyi önlemek, hali hazırda ulusal bir problem varsa onu gidermek için de yapılır. Özellikle bu tür sıkıntılı durumları önceden tahmin etmek, bunun için gerekli uyarılarda bulunmak ve tedbir alınmasını söylemek ve korunmak için dua etmek bilgelik gerektirir. Japon tarihinde bu tür olaylara ve kişilere sıklıkla rastlanmaktadır.

Oharae ayini, yukarıda da ifade edildiği gibi genellikle yılda iki kez yapılır. Ancak gerek görülmesi durumunda bu sayı artabilir. Örneğin bütün bir ülkeyi etkileyen doğal afetler, salgın hastalıklar ya da büyük savaş yenilgilerinden sonra icara edilebilir. Genelde ocak ve haziran aylarının son gününde yapılır. Örneğin Nagoshi-no-Oharae, yılın orta ayına denk gelen altıncı ayın son gününde yapılan bir arınma törenidir. Bu törenler öncesinde sadece rahiplerin arınmasına yönelik bazı uygulamalar yapılır. Nitekim rahipler bir süre perhiz yaparak arınır (Ono 1962: 92-94). Ayrıca ayinler esnasında rahiplerden özel performans sergilemeleri beklenir.

4.2- Misogi

Dini törenler ve ritüeller öncesinde yıkanarak temizlenme uygulaması birçok dinde görülmektedir. Dini geleneklerde uygulama, inanış ve isimlendirme itibariyle benzer ve farklı tarafları olsa da temel amacın arınmak olduğu bu türden ayinsel eylemlere rastlanmaktadır. Japon kültürü ve dini üzerinde en çok etki yaratan ülkenin Çin olduğu gerçeğinden hareketle ifade edecek olursak Misogi ayininin her yönüyle ve tam manasıyla Japonlara ait bir uygulama olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Eski Çin kaynaklarında Wei Chih (Japonya) ülkesi hakkında verilen bilgilerden birine göre, ölüsünü toprağa gömüp cenaze işlerini tamamlayan hane halkının tamamı yıkanarak temizlenir, denmektedir. Demek ki günahı yok etmek için mutlak surette yıkanmayı gerekli gören bir gelenek var. Misogi ayini hakkında verilen bu bilgiler mitolojik anlatımlarla örtüşmekte ve desteklenmektedir (Picken 2011: 6; Florenz 1865: 5-6).

Japon mitolojisinde, Kami İzanagi, Yomi no Kuni'den (karalıklar diyarı/cehennem) kaçıp Kami no Kuni'ye (gökler âlemi) gelince ilk yaptığı şey üzerindeki cehennem kirlerinden arınmak için Tachibana nehrine girerek yıkanmak olmuştur (Hartz 1997: 72-81). Böylece ilk Misogi ayininin uygulayıcısı İzanagi olmuş, bu gelenek dini bir ritüel olarak devam ettirilmiştir (Bocking 2005: 93; Florenz 1865: 7).

Misogi ayini, Şinto dininin eylem merkezli bir din olduğunu her yönüyle ortaya koyar. Ayin esnasında bütün duyuların harekete geçmesi esastır. Misogi; kutsal hikâyelerin, kutsal sözlerin, kutsal seslerin bir araya gelmesi suretiyle kutsal eyleme dönüştüğü bir ayindir. Bütün Şinto ibadetlerinde olduğu gibi misogi ayininde de temel amaç usulüne uygun bir biçimde Kamiyi çağırmak, kızgın kami ruhlarını (onryo) teskin etmek, onunla zamanın kutsiyetini birlikte yaşamak ve en nihayetinde Kamiyi kutsal dualarla ve memnun edecek bir şekilde uğurlamaktır (Evans 2001: 3-7; Florenz 1865: 8; Picken

2011: 71).

Misogi ayinine katılacak olanlar önceden bazı hazırlıklar yapmak durumundadır. Katılımcı ayinden önceki gün et yemez ve sarhoşluk veren içki içmez. Ayin günü belirlenen vakitte herkes tapınakta toplanır. Erkekler kısa peştamal ve bandana, kadınlar kimono ve bandana takar. Arınmanın gerçekleşeceği kutsal şelalenin önüne gelince iki kez el çırpma yapılır ve eğilerek selam ve saygı gösterilir. Su soğuk olduğu için bazı ısınma egzersizlerine benzeyen hareketler yapılır. Yüksek sesle bağırarak kamilerin dikkati çekilir. Şelalenin altına girmeden önce rahip tarafında ayine katılanların üzerine bir tutam tuz atılır ya da tuzlu su ile üç kez ağız çalkalanır. Bu aşamada yüksek sesle dokuz sözcükten oluşan *"rin-pro-tosha-kai-zin-retsu-zai-zen"* duası okunur. Misogi ayini esnasındaki en önemli uygulamalardan biri de günahlardan arınmak için dua etmek, yani Norito okumaktır. Bu duaya Obarae-no-kotoba denir. Böylece hem beden hem de zihin arındırılmış olur. Bedenini ve zihnini kirlerden ve günahlardan arındıranlar Kamilerin huzuruna çıkabilir. Dolayısıyla kirli ve günahkâr olanlar Kamilere yaklaşamazlar. Arınma tamamlandıktan sonra bütün duyu organlarıyla saflığı hisseden Şintoist, sanki ilk günkü gibi saf ve günahsız olduğunu düşünür (Florenz 1865: 18-21).

Misogi ayini yapılırken özellikle kaynak sular, dağlardan doğan nehirler, akarsular, ırmaklar, deniz kenarları ve yüksekçe bir yerden dökülen şelale tercih edilir. Haraegawa olarak bilinen dağlardan doğan nehir Kamilerinin arındırıcı yönü Şinto gelenekteki dağ kültünde yer alan bir inanışa dayanmaktadır. Nitekim bu durum ruhların dağlara giderek "Yama no Kami" vasıtası ile arınmasının bir yansımasıdır. Burada analojik bir yaklaşım söz konusudur. Aynı zamanda arınmanın akarsularda yapılıyor olması oldukça önemlidir. Çünkü esas olan, günahları akan su ile önce açık denizlere, oradan okyanuslara, oradan da doğal seleksiyon yoluyla öte dünyanın kötücül yeri olan cehennemin derinliklerine kadar göndermektir. Bu yerin adı Yomi no kuni'dir. Burası kötücül ve ölümcül hataların diyarı cehennemdir. Böylece günahlar ve hatalar ait oldukları yere dönmüş, kişiler ve nesneler temizlenerek saf hale gelmiş olur (Hori 1959: 415; Earhart 1970: 11; Şamlıoğlu 2018: 93-94; Grapard 1995: 36-42).

Japonya'nın bazı bölgelerinde haziranın ayında yapılan Oharae ayininin sonunda farklı uygulamalara da rastlanmaktadır. Geleneğe göre, at ve inek gibi bazı evcil hayvanlar da nehir ve deniz kenarında yıkanmaktadır. Muhtemelen bu türden uygulamalar ya halk inanışları çerçevesinde ya eğlence olsun diye ya da insanlarla aynı evi paylaşan hayvanlarında benzer kegareleri (kirlilik) olabileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

4.3- Temizu

Şinto dini geleneğinde yer alan arınma ritüellerinden biri de "Temizu" adlı uygulamadır. Temizu, "el suyu" anlamına gelmektedir ve doğrudan su ile yapılan bir arınmadır. Bu ayinde kullanılan suyun da Misogide olduğu gibi mutlaka kaynak suyu olması gerekir. Bu uygulama genel olarak tapınaklardaki ibadet ve dini törenler öncesin gerçekleştirilmektedir. Tapınağa gelen kişiler, tapınağın ana kapısından girdikten sonra tapınağın içerisindeki büyük alanın sağında ve solunda bulunan temizu alanına yönelirler. Bu yerlerde iki adet çeşme bulunur. Bu çeşmelerdeki kurnalar genelde ejderha şeklinde yapılmıştır. Ejderhaların ağzından akan su, küçük bir havuza dolmaktadır. Bu küçük havuzun etrafı tahta bir çit ile aralıklı olarak çevrilmiştir. Havuzun her iki tarafına, kendi ebadına göre, iki veya üç tane uzun saplı tahta kepçe yerleştirilmiştir. Oraya gelen kişiler bu tahta kepçelerin sapından sağ elleriyle tutarak suya daldırmakta, alınan ilk su yavaşça tekrar içine dökülmektedir. İkinci kez tahta kepçe ile alınan su, sol ele dökülmektedir. Ardından kepçe sol ele alınmakta, doldurulan su sağ ele dökülmektedir. Üçüncü aşamada yeniden bir kepçe su alınıp ağız yıkanmaktadır. Son aşamada ise bir kepçe su alınmakta, ondan bir yudum içilmekte, geri kalan su ise başa dökülmektedir. Temizu işlemleri esnasında alınan suyun küçük havuza dökülmemesine veya sıçramamasına dikkat edilmektedir (Bocking 2005: 148).

4.4- Norito

Norito, dua demektir. Dua etmek ve dua ile istekte bulunmak insani bir gerekliliktir. Dua bütün arınma ritüellerinde yer alan belki de yegâne uygulamadır (Ono 1962: 92-94). Norito, Şintoistlerin hayatında önemli bir yer tutar. En önemli festivallarde, bayramlarda ve ayinlerde bu duaları okumak gerekir. Özellikle Engişiki adlı eserin sekizinci kitabının onuncu bölümü Obarae no Kotoba, kutsal sözlerle arınma ve kamilere yaklaşma vesilesi sayılmaktadır (Bocking 2005: 148; Picken 2011: 6, 103-104; Florenz 1865: 15).

Şinto dininde kirlilikten/hatalardan arınmak için dua etme anlayışı mevcuttur. Ancak duanın nasıl, nerede, ne zaman ve kimler tarafından yapılırsa daha etkili olacağına dair tartışmalar da yok değildir. Nitekim Şinto tapınaklarında duaları rahipler okur. Eski Japonca metinlerden pasajlar içeren duaların genelini uzman olamayan Japonlar dahi anlamaz. Şarkı ve ilahi tarzı bir okunuş şekilleri vardır. Şinto dini ritüelleri gibi arınma uygulamalarında da özellikle Konfüçyanizm ve Budizm gibi dinlerin Japon halkı arasında yaygın hale gelmeye başlamasıyla birlikte bazı düzenlemelere gidildiği kaynaklarda ifade edilir. Nara dönemi Japonya'sında Budist ibadetler ve Budist liturji yaygınlaşınca, Japon yöneticiler Şinto dini ritüellerini korumak için bazı yasaların yanı sıra, aynı dönemde kaleme alınan Kojiki ve Nihon Şoki'deki bazı pasajların ibadetlerde kullanılmasını sağlamışlardır. Bilindiği üzere bu pasajların kullanımı giderek yaygınlaşmış ve sözlü gelenek yazıya dökülünce sonraki zamanda bu metinler Kutsal lüteratür olarak Japon dini tarihinde yerini almıştır. Dua ile arınma seremonisinde "miko" adı verilen bakire kızların dans gösterisi, efsaneye göre Ameterasu omi Kami'yi gizlendiği mağaradan çıkarmak için yapılan "kagura" dansını sembolize eder. Aynı zamanda rahipler ellerinde taşıdıkları küçük sakaki dallarını sağa sola sallayıp kötücül güçleri uzaklaştırırlar. Hem ortam hem de ayine katılanlar arındırılmış olur (Abay 2014: 18-22Picken 2011: 7,87,89,144).

4.5- Haraiguşi

Haraiguşi'yi arınma asası, arınma çubuğu ya da arınma değneği olarak bilinir. Arınmak için tapınak yerleşkelerinde kullanılan en önemli araçlardan biridir. Kâğıt ya da keten parçaları bir sopa üzerine eşit aralıklarla takılır. (Ono 1962: 53-54; Bocking 2005: 37). Rahipler tarafından arındırılacak kişi ya da nesnelerin üzerinde sağa-sola, yukarı-aşağı şeklinde sallanır. Bu asa ve ona bağlı parçalar aslında su olarak telakki edilir (Picken 2011: 6,312).

4.6- Chinowa (Suganuki)

Arınma ayinlerindeki bir diğer uygulama ise Chinowa'dır. Aynı zamanda "suganuki" de denen bu uygulama Fırtına Tanrısı Susano'ya atfedilir. Fudoki'de geçen bir rivayete göre Sosano Kami, efsanevi bir kahraman olan Somin Shōrai'ye bulaşıcı hastalıklardan korunması için çelenk şeklinde etrafı çimlerle ve kamışlarla örülü bir halka vermiştir. O da bunu boynuna veya beline takarak dolaşmış ve salgın hastalıklardan korunmuştur (Picken 2011:233).

Chinova uygulaması özellikle salgın hastalıkların tedavisi veya bulaşıcı hastalıklardan korunmak için yapılır. Şinto tapınaklarına giden patika yolun üzerine, kâğıt şeritlerle bağlanmış, bir insanın rahatlıkla geçebileceği büyüklükte kamıştan yapılmış Chinova halkası konur. Patikadan geçerek tapınakta yapılacak ayinlere, dini bayramlara veya festivallere katılacak olanlar bu yuvarlak halkadan geçirilir. Bazı tapınaklarda bu halka ya giriş kapısının, yani Torii'nin altına, ya da "Haidan" denen büyük ibadet salonunun önüne yerleştirilir. Torii, kaynaklarda kuş tüneği olarak tercüme edilmektedir. Aslında Torii Şinto dininde ve Japon kültüründe önemli bir sembol değerdir (Bocking 2005:16).

4.7- Bağış ve Sunu

Tapınaklarda yapılan bir diğer arınma ritüeli ise, büyük sunağın önüne konmuş olan bağış sandığının önünde gerçekleştirilmektedir. Bu alana gelen kişiler ilk önce para atılacak sandığının önünde durmakta, ellerini göğüs hizasında birleştirmektedir. İki kez ellerinin avuç ayalarını birbirine

vurarak alkış sesi çıkarmaktadır. Alkış sesi çıkarmak suretiyle mekânın Kamisine kendi varlığını hissettirmektedir. Ardından başını eğmek suretiyle kamiye saygısını göstermektedir. Ardından birkaç adım ilerlemekte, yanında getirdiği metal parayı sunağa atmaktadır. Parayı atarken ses çıkarmak esastır. Daha sonra sırtını dönmeden birkaç adım geri gelmekte ve ilk başladığı yerde durmaktadır. Aynı uygulama bir veya birkaç kez tekrarlanabilmektedir. Son olarak dua edilmekte ve çeşitli isteklerde bulunmak suretiyle uygulama tamamlanmaktadır. Ardından tapınak yerleşkesinde bulunan ve genellikle rahiplerin dizayn ettikleri alana "shinsen" adı verilen sunular yerleştirilir. Sunuları para, yiyecek, içecek, bazı hayvanlar ve simgesel nesneler olarak gruplandırmak mümkündür. Pirinç, tuz, su, yaprak dökmeyen ağaç olarak adlandırılan "Sakaki" dalı ve çiçek en yaygın sunular arasındadır. Ayrıca Pirinç rakısı olarak da bilinen kutsal "sake" içkisi en çok tercih edilenlerden biridir (Şenavcu 2016: 45). Kadim zamanlarda belirli tapınaklarda beyaz renkli at, domuz ve tavuk gibi hayvanların sunulduğu (kurban edildiği), hatta bu uygulamanın günümüzde de bazı tapınaklar tarafından sürdürüldüğü ifade edilmektedir. Şinto inancında insan sunusu (insan kurbanı) uygulaması söz konusu değildir. Ancak bazı nehir tanrılarının insan kurbanı istediği yönünde halk söylenceleri de yok değildir (Aston 1907: 60-61). Sunulan hayvanlardan özellikle beyaz at sunusu çok önemsenmektedir. Simgesel sunuların en önemlisi kutsal sakaki ağacının dalından yapılan ve üzerine keten ve kağıt şeritler iliştirilen "gohei" adlı sunudur. Sunu ile arınma kamileri hoşnut etmek ve onların kızgınlığını gidermekle olacağına inanılmaktadır (Ono 1962: 52-54).

4.8- Ema (Dilek Tabletleri)

Şinto tapınaklarında, arınma maksatlı bir diğer ritüel ise Ema adı verilen dilek tabletleri uygulamasıdır. Tapınağa gelen kişiler her türlü istek ve taleplerini küçük tahta veya kâğıt parçalarına yazmak suretiyle tapınak içerisinde hazırlanmış olan özel alana asmakta veya bırakmaktadır. Ema tabletlerine, yapılan bir hatadan dolayı pişmanlığın veya işlenen günahın affı için taleplerin yazıldığı gibi bazı maddi ve manevi istekler de yazılabilmektedir. Hastalığına şifa arayanlar, kötü şanstan muzdarip olanlar, işsiz ya da borçlu olanlar, psikolojik problemi olanlar veya kamilerden talepte bulunanlar istedikleri şeyi yazabilmektedir. Ancak tapınağa gelenler burada kutsalla manevi bir irtibat kurulduğunu unutmamalıdır. Şintoist bu taleplerine karşılık aldığına inandığı anda kamilerin ona cevap verdiğini düşünerek o tapınağa gücü nispetinde para yardımı yapabilmektedir. Bazen yapılan hatanın büyüklüğüne göre yüklü miktarda bağış yapılır. Bu tabletler ve kâğıt parçaları için belirlenen meblağ ise önceden ödenmektedir. Ancak kişi hatasının karşılığı olarak belirlenenden daha fazla miktarda ödeme de yapabilmektedir. Tapınaklardaki bu uygulama aynı zamanda bazı dünyevi taleplerin gerçekleşmesi için de yapılmakta, insanlar satın aldıkları tahta tabletlere dilek ve temennilerini yazmaktadır. Bu uygulamayı gerçekleştiren kişi, zaman içerisinde manen huzura erişir, psikolojik açıdan bir rahatlama hisseder veya istediği talepler gerçekleşirse tanrısal varlıklarla iletişim için o mekânın doğru yer olduğu fikrini edinir. Nitekim dindar insanlar arasında bu gibi yaşanmışlıkların paylaşılması ya da bu bağlamda anlatımların sürdürülmesi tapınak geleneğinin güçlü bir şekilde yaşatılmasında etkili olmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDIRME

Şintoizm, Japonlara özgü etnik, yerel ve majik karekterli bir dindir. Güneşin ülkesi olarak da bilinen Japon adaları, Şinto dininin kutsal topraklarıdır. Başlangıcından günümüze Şinto geleneği yayılma politikası gütmemiş ve evrensellik iddiasında bulunmamış bir dindir.

Şinto dininin kurucusu olmadığı gibi iman esasları da yoktur. Japon halkının dinsel inanış ve uygulamaları Şintoizm'in temelini teşkil eder. Kural olmamakla birlikte Japon olarak doğmak Şinto olmak için yeterli bir sebeptir. Nitekim Şintoist olmak için herhangi bir şart veya dinsel bir törene gerek olmadığı gibi dinden çıkış da söz konusu değildir.

Şinto dini, sadece Kamilere göre değil aynı zamanda Kamilerle birlikte bir hayat öngören doğal bir dindir. Bu doğal dinin en temel özellikleri arasında; akıl, doğruluk, çalışma, ahlak, düzen ve temizlik yer alır. Bunun yanı sıra olağanüstü varlıklarla, yani Kamilerle iç içe olmak kutsalın her an tezahür edeceğine olan inancı canlı tutar. Ancak bu kabul, aşkın bir varoluşsal düzeyden beklenti yerine daha çok çalışmayı gerekli gören düşüncenin ürünüdür.

Şinto dini geleneği yabancı dinlere karşı hiçbir dinin gösteremeyeceği kadar müsamahalı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu durum Japonya'da senkretik bir din anlayışının yerleşmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Japonların kahir ekseriyetine göre bir dine inanmak veya inanmamak, bir dini kabul etmek veya reddetmek ya da bir dine mensup olmak veya olmamak arasında önemli bir fark yoktur. Hatta bir Japon'a bu bağlamda sorular yönelttiğinizde muhtemelen inanmadığını, kabul etmediğini ve mensup olmadığını söyleyecektir. Lakin bu onun ne dinsiz olduğunu ne bir tanrıya inanmadığını ne de bir dine mensup olmadığını gösterir.

Şinto dini geleneğinde arınma için kullanılan Chinowa türü halkalardan geçerek arınma geleneğine şahit olduğumda oldukça şaşırdığımı söyleyebilirim. Çünkü bu uygulama Türk halk inanışları arasında yer alan delikli taş veya delikli kaya inanış ve uygulamaları ile birçok açıdan benzerlik göstermektedir. Günümüzde Anadolu'nun pek çok yerinde halk, delik taş/ delikli kaya inanışı çerçevesinde çeşitli hastalık ve sıkıntılar için şifa amaçlı bu yerleri ziyaret edilmektedir. Örneğin Elazığ, Ankara ve Kayseri civarında yer alan bu ziyaret mekanlarına yöre halkı zaman zaman gitmekte, özellikle hasta çocukları, şifa amacıyla bu kayaların deliğinden geçirmekte ve onların sağlıklarına kavuşacağına inanılmaktadır. Nitekim bu uygulamalar Kadim Türk dini kültüründe iyi ve kötü iyeler âleminin bir yansıması olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Chinowa uygulamasının Türk halk inanışlarında yer alan delik taş veya delikli kaya inanış ve uygulamaları ile benzerlik gösterdiğini söyleyebilirim. Her iki anlayışta, halkanın bir tarafı kötücül iyelerin, şeytanların, karanlığın, hastalıkların ve uğursuzluğun; diğer taraf ise iyiliğin, sağlığın, aydınlığın ve kurtuluşun olduğu yerdir. Bu dairesel halka söz konusu iyilik ve kötülük âlemlerini simgeler.

Misogi arınma ayini yapılacak tapınak yerleşkelerindeki suyun, mutlaka kaynak su olması gerekir. Özellikle dağlardan doğan ırmaklar, akarsular veya doğal şelaleler tercih edilmektedir. Özel kıyafetler giydikten sonra şelaleden akan soğuk suyun altında yıkanma geleneği arınmanın gereğidir. Temel amaç bütün günahlardan, hatalardan ve talihsizliklerden kurtulmaktır.

Temizu bazı kaynaklarda "Temisu" şeklinde de geçmektedir. Maddi kirliliğin yanı sıra manen arınmadan Kaminin karşısına çıkılmaz. Sırasıyla her iki ele su döküldüğünde eliyle yaptığı kötü işlerden arınmakta, ağzını su ile çalkalayınca, şayet varsa, hem diliyle söylediği küfürden hem de dişleriyle yediği yasak ve günah şeylerden arınmış olmaktadır. Temizu benzeri arınma uygulamalarına birçok dini kültürde rastlamak mümkündür. Örneğin İslam dininde ister evde ister mabette olsun ibadet öncesi yapılan ve adına abdest denen uygulama ile benzerlik göstermektedir.

Dua ile arınma başka bir uygulamaya gerek duyulmadan yapılabilecek en önemli ve en kolay eylemdir. Bütün dini geleneklerde talep eden ile talep edilen arasındaki aracısız irtibat vesilesidir. Ancak bazı dini geleneklerde aracı kullanmanın daha etkili olacağına inanılır. Dolayısıyla her daim insanoğlu kutsal olandan bir takım isteklerde bulmuştur ve bulunacaktır. Kutsalın duadan hoşnut olduğu, dua edenin ise acizliğini gösterdiğine dair yaygın bir kanaat vardır.

Torii, Şinto dininde önemli sembol değerler arasında yer alır ve belki de en önemlisidir. Nitekim Torii, kutsal olan ile kutsal olmayanın (profan) ayrıldığı yerdir. Bir başka ifade ile eşiktir. Bu eşikten geçtikten sonra artık mekânın sahibi olan kutsalla ilişki için bütün iletişim kanalları açılmış olur. Bir Şintoist için Torii'nin altından geçmek sadece arınmaya atılan ilk adım değil aynı zamanda kutsalın tezahürüne şahit olmaktır.

KAYNAKÇA

Abay, Okan H. (2014). *Kojiki: Japon Mitolojisine Bir Yolculuk,* Konya.

Anesaki, M. (1961). *Religious Life of the Japanese People,* Tokyo.

Anesaki, M. (1963). *History of Japanese Religion, with Special Reference to the Social and Moral Life of the Nation,* Rutland.

Aston, William G. (1905). *Shinto The Way of The Gods*, New York and Bombay.

Aston, William G. (1907). *Shinto The Ancient Religion of Japan,* London.

Bahr, Ann M. B. (2005). *Religions of The World İndigenous Religions,* United States of America.

Bocking, B. (2005). *A Popular Dictionary of Shinto*. New York: Curzon.

Chamberlain, B.H. (1882). *Kojiki*, Norderstedt.

Delmer, B. (1955). Kami, Death, and Ancestral Kami, *Proceedings of the Second International Congress on Shinto Studies*.

Devi, S. (1979). *Shinto The Way Of The Gods, Translated by Guido Stucco,* Japan.

Donald, L.P. (1959). *The Institute for Japanese Culture and Classics,* Kokugain University, Tokyo.

Earhart, H. B. (1970). *A mount Haguro Sect of Shugendo: An Examole of Japanese Mountain Religion,* Tokyo.

Evans, A. L. (2001). *Shinto Norito: A Book of Prayers*. Canada.

Finnemore, J. (1911). *Peeps At History Japan, Illustration and Drawings by Wakana Utagawa,* London.

Florenz, K. (1865). *Ancient Japanese Rituals,* Tokyo

Grapard, A. G. (1995). *Flaying Mountains & Walkers of Emptiness: Sacred Space in Japanese Religions*, The Sacred Mountain of Asia, Ed. by John Einarsen, Canada.

Hartz, P. R. (1997). *Shinto,* New York.

Holtom, D. C. (1926). A New Interpretation of Japanese Mythology and Its Bearing on the Ancestral Theory of Shinto, *The Journal of Religion* , 6:1, , Chicago

Hori, I. (1959). *Japanese Folk Beliefs,* American Anthropologist, USA.

Hori, I. (1968). *Folk Religion in Japan*, Chicago

Kasahara, K. (2001). *A History of Japanese Religion, Transleted by Paul Mc Carty - Gaynor Sekimori*, Tokyo.

Light, R. and Kinnaird, L. (2005). "*Appeasing the Gods: Shinto, Sumo and 'True' Japanese Spirit", With God on their Side: Sport in the Service of Religion*, New York.

Ono, S. (1962). *Shinto The Kami Way,* Singapore.

Picken, S.D. B. (2011., *Historical Dictionary of Shinto,* United Kigdom.

Saito, H. (1912*). A History of Japan*, Translated by Elizabeth Lee, London.

Şamlıoğlu, İ. E. (2018). *Çin ve Japon Dinlerinde Dağ Kültü,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Şenavcu, H. İ. (2016). Japon Dinî Bayramlarının Genel Özellikleri ve Sosyal Hayattaki Yeri, *Mizanul-Hak İslami İlimler Dergisi,* Sayı 2.

Vance, T. J. (1983). The Etymology of Kami, *Japanese Journal Religious Studies,* 10/4, Nagoya.

Yamakage, M. (2006). *The Essence of Shinto,* Tokyo.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 13-27, Kış 2019

Annelere Uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının Annelerin Çocuk Sevme Durumlarına ve Aile İşlevlerine Etkisinin İncelenmesi

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan Tekin
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3550065X
Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Okul Öncesi Öğretmenliği ABD, Kırıkkale – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 12.05.2019
Kabul: 20.11.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Aile Eğitimi
Çocuk Sevme
Aile İşlevleri
Duygu Düzenleme
Duygusal Gelişim

Öz

Bu çalışma, annelere uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının, annelerin çocuk sevme durumlarına, aile işlevlerinden duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme davranışlarına ve çocuklarının duygu düzenlemelerine olan etkisinin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın deney grubunu, 48–72 aylık çocuğa sahip 21 anne ve çocukları oluştururken, kontrol grubunu da 48–72 aylık çocuğa sahip 21 anne ve çocukları oluşturmuştur. Deney grubunu oluşturan annelere 13 hafta süre ile haftada bir gün 90 dakika olmak üzere Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programı uygulanmıştır. Kontrol grubundaki annelere herhangi bir eğitim verilmemiştir. Verilen eğitim programının etkililiğini ölçmek amacıyla Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme Alt Ölçekleri ve Duygu Düzenleme Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde, annelere uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeklerinden elde edilen verilerde ANCOVA kullanılırken, çocuklardan elde edilen Duygu Düzenleme Ölçeği verileri için t Testi kullanılmıştır. Ailelerin demografik özelliklerinin analizinde frekans, yüzde ve ortalama değerleri alınmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde, annelere verilen eğitim sonunda, annelerin Barnet Çocuk Sevme Ölçeği, Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeklerinden aldığı öntest sontest puanlarına bakıldığında, deney ve kontrol grubu ortalama puanlarının anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca eğitim programına katılan annelerin çocuklarının duygu düzenleme ölçeği puanlarındaki ortalama artışın, herhangi bir eğitim almayan annelerin çocuklarının puanlarındaki ortalama artıştan anlamlı olarak daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak annelere verilen Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının, etkili olduğu görülmüştür.

DOI: 10.9761/JASSS29121

Atıf Bilgisi / Reference Information

Tekin, N. (2019). Annelere Uygulanan Çocukların Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının Annelerin Çocuk Sevme Durumlarına ve Aile İşlevlerine Etkisinin İncelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 13-27.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 13-27, Winter 2019

A Study Into The Effect of the Educational Program Applied to Mothers to Support the Emotional Development of Children on the Mothers' Case of Liking Their Children and Their Family Functions

Asst. Prof. Dr. Neslihan Tekin
Kirikkale University, Faculty of Education, Department of Elementary and Early Childhood Education
Kirikkale – TURKEY

Artcile History

Submitted: 12.05.2019
Accepted: 20.11.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Parent Education
Liking Children
Family Functioning
Emotion Regulation
Emotional Development

Abstract

The current study was carried out to investigate the effect of The Educational Program to Support the Emotional Development of Children that was applied to mothers on the mothers' case of liking their children, on the behaviours of Affective responsiveness, Affective Involvement as the family functions and on the emotion regulations for their children. The test group of the study was made up of 21 mother having a child at the age of 48-72 months old and their children while control group was comprised of 21 mothers having a child at the age of 48-72 months old. The mothers comprising the test group were applied The Educational Program to Support the Emotional Development of Children for 13 weeks once a week for 90 minutes. In order to assess the efficacy of the educational program given, Barnett Liking of Children Scale, Sub-scales of Affective responsiveness, and Affective Involvement which are considered within Family Assessment Scale and Emotion Regulation Scale were used. In the analysis process of datas, for the Emotion Regulation Scale datas which are attained from children, t test has been used while ANCOVA is used for the Barnett Liking of Children Scale, Affective Responsiveness and Affective Involvement subscale datas which are implemented to mothers. In the analysis of families' demographic features, frequency, percentage and average values has been considered. In the view of gathered findings, at the end of mothers' training, considering the pretest and post-test points which are obtained by mothers from Barnett Liking of Children Scale, Family Assessment Scale, Affective Responsiveness and Affective Involvement subscales, it's seen that the average points of experimental and control groups has differentiated considerably. Besides, it's determined that the average increase of points of children's Emotion Regulation Scale whose mothers attended the training programme are considerably higher than those children whose mothers did not attend any training programme. As a conclusion, it was found that The Educational Program to Support the Emotional Development of Children was effective.

DOI: 10.9761/JASSS29121

1. GİRİŞ

İnsan, sosyal bir varlıktır. Sosyal ilişkiler, bireyin, kültürün ve toplumun yapısını doğrudan etkilemektedir (Yapıcı ve Yapıcı, 2005, 166). Yaşam boyu süren sosyalleşme ise toplumun bir bireyi olma sürecini, çocuk ve onu yetiştiren arasında aktif bir etkileşimi kapsamaktadır. Bireyin bir grubun üyesi olması, diğerlerinin sosyal beklentilerini kabul etmesi ve yerine getirmesini içermektedir (Kağıtçıbaşı, 1998:47-65; O'Hagan ve Smith, 2004:37; Özbay, 2004:64). Sosyalleşme süreci doğumdan hemen sonra başlayıp insanın yaşamı boyunca sürmesine karşın, etkilediği davranışların çoğu özellikle erken çocukluk döneminde belirgin hâle gelmektedir (Onur, 2004:297). Bu dönem, insan hayatında ileriki yıllara temel oluşturan beceriler açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde çocuğun ilk çevresi olan aile, çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi için birincil sorumlulukta bir kurum ve toplumsallaşmanın baskın bir aracı olarak görülmektedir (Ryder, 1995:47). Bu sürece, çocukların duygusal gelişimlerinden bakıldığında ise ailevi durumlar, aile bireylerinin duygusal ihtiyaç ve arzularının konuşulmasını gerektirdiğinden, aile çocukların duygusal yeterliklerinin geliştirildiği, birincil bağlam olma özelliği göstermektedir (Saarni, 1997:145). Her ne kadar duygusal gelişimdeki hedef duygusal yeterliliğe ulaşmak olsa da her çocuk bu yeterliliğe ulaşamayabilmektedir. Denham'a göre aktif birer sosyal kavrayışçılar olan çocuklar, başkalarının duygusal ifadelerini, gördükleri şeyleri sürekli anlamaya ve örnek almaya çalışmaktadırlar (Denham, 1998:105-106). Bu nedenle ailenin, çocuğuyla olan iletişimi ve model olması çocuğun duygusal becerilerini şekillendirmesinde önemli bir faktördür (Ramsden ve Hubbard, 2002:657-658). Ayrıca okul öncesi dönemde çocuğun büyümesiyle birlikte çevresiyle olan etkileşimlerinin artması sonucu çocukların duygusal açıdan sosyalleşmelerinde gözle görülür bir fark görülmektedir. Bu dönemde çocukların duygularının sosyalleşmesi, çocukların duygu düzenlemelerine katkı sağlamaktadır. Bu duygusal gelişim ise çocukların sosyal gelişimini desteklemektedir (Denham1998:14). Bundan dolayı, çocukların duygusal gelişimlerinde önemli bir yere, göreve sahip olan ailelere, çocuklarının duygusal gelişimlerine yönelik olarak hazırlanmış destek ve eğitimlere gereksinim duyulmaktadır. Çocukların duygusal gelişimlerine yönelik ailelerine uygulanan programlar sonrasında (Havighurst vd. 2004), anne babaların, çocuklarının duygusal gelişimlerinde olumlu katkılar sağladıkları görülmektedir. Bu çalışma, annelere uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının, annelerin çocuk sevme durumlarına, aile işlevlerinden duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme davranışlarına ve çocuklarının duygu düzenlemelerine olan etkisinin incelenmesi amacıyla planlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı:

Bu araştırmanın amacı, annelere uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının, annelerin çocuk sevme durumlarına, aile işlevlerinden duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme davranışlarına ve çocuklarının duygu düzenlemelerine olan etkisinin incelenmesidir.

2.2. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, deney grubunda yer alan annelere verilen eğitimin etkisini ölçmek amacıyla öntest sontest kontrol gruplu deneysel desen kullanılmıştır. Deney grubundaki annelere Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programı uygulanırken kontrol grubundaki annelere herhangi bir eğitim verilmemiştir. Eğitim verilmeden önce deney ve kontrol grubunu oluşturan anne ve çocuklarına ön testler uygulanırken eğitimden sonra da deney ve kontrol grubunu oluşturan anne ve çocuklarına son testler uygulanmıştır. Öntest-sontest, kontrol gruplu model, özellikle sosyal bilimler alanında en çok kullanılan modeller arasında yer almaktadır. Bu modelde, rastgele örnekleme yöntemi ile oluşturulmuş biri deney, diğeri kontrol grubu olmak üzere iki grup bulunur.

Her iki grupta da deney öncesinde ve sonrasında ölçümler yapılır (Büyüköztürk vd. 2012, s. 205-206; Kılcal, 2010, s. 116; Kaptan, 1998, s. 87).

2.3. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili Etimesgut ilçesindeki Milli Eğitim Bakanlığına bağlı resmi bağımsız anaokullarından, çalışmayı kabul eden iki anaokulu ve bu anaokullarına devam eden 48–72 aylık çocuğa sahip toplam 42 anne ve çocukları oluşturmuştur. Bu annelerden 21'i deney grubunda bulunurken 21'i de kontrol grubunda yer almıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanmasında, ailelerle ve çocuklarla ilgili genel bilgileri toplamak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ) ve Duygu Düzenleme Ölçeği (DDÖ) kullanılmıştır.

2.4.1. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmaya katılan annelerin ve ailelerinin demografik bilgileri araştırmacı tarafından hazırlanan açık ve çoktan seçmeli soruların yer aldığı Kişisel Bilgi Formu ile toplanmıştır.

2.4.2. Barnett Çocuk Sevme Ölçeği

Barnett Çocuk Sevme Ölçeği (Barnett Liking of Children Scale – BLOCS), Barnett ve Sinsini, (1990) tarafından, insanların çocuklara yönelik tutumlarını ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Aracın, Türkiye için geçerlik ve güvenirlik çalışması Duyan ve Gelbal (2008) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin test-tekrar test güvenirliği 0.854 ve iç tutarlılık katsayısı 0.92 olarak belirlenmiştir. Ölçekte 14 madde yer almaktadır ve her madde için kişilerin düşüncelerini "Hiç katılmıyorum" yanıtından, "Tamamen katılıyorum" yanıtına kadar 7 derecede belirtmeleri istenmektedir (Gelbal ve Duyan, 2008:40; Gelbal ve Duyan,2010:129).

2.4.3. Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ)

Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ) ailelerin işlevlerini belli alanlarda yerine getirip getirmediklerini belirlemeye yönelik bir ölçektir. Aile Değerlendirme Ölçeği, problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme, davranış kontrolü ve genel fonksiyonlar olmak üzere toplam yedi alt ölçekten oluşmaktadır. Ölçekte her biri bir alt ölçeğe ait olan toplam 60 madde yer almaktadır. Her madde de olumlu ya da olumsuz aile yaşamına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Aile üyelerinden son iki ayı dikkate alarak her madde için kendilerini dörtlü likertte (Aynen Katılıyorum, Büyük Ölçüde Katılıyorum, Biraz Katılıyorum, Hiç Katılmıyorum) değerlendirmeleri istenmektedir. Bu çalışmada Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçekleri kullanılmıştır. Duygusal Tepki Verebilme Alt Ölçeği, aile bireylerinin her türlü uyaran karşısında tüm duygularını en uygun şekilde göstermesi anlamına gelmektedir. Burada aile üyelerinin duygularını açıkça ifade edip edemediği 6 madde ile değerlendirilmektedir. Duygusal Tepki Verebilme Alt Ölçeği test-tekrar test güvenirliği 0,78 ve Cronbach-alfa katsayısı 0,59 olarak bulunmuştur. Gereken İlgiyi Gösterme Alt Ölçeği, aile bireylerinin birbirlerine ilgi, bakım ve sevgi göstermelerini içermektedir. Burada aile üyelerinin ne derecede gereken ilgiyi gösterdikleri 7 madde ile değerlendirilmektedir. Gereken İlgiyi Gösterme Alt Ölçeğinin test-tekrar test güvenirliği 0,62 ve Cronbach-alfa katsayısı 0,38 olarak tespit edilmiş (Bulut,1990:6-9,18).

2.4.4. Duygu Düzenleme Ölçeği

Duygu Düzenleme Ölçeği (Emotion Regulation Checklist, ERC) çocukların duygu düzenlemelerini (farklı durumlarda uygun pozitif veya negatif duyguları gösterme, sürdürme ve bastırma) belirlemek amacıyla Shields ve Cicchetti (1999) tarafından geliştirilmiştir. Duygu Düzenleme Ölçeği (DDÖ), Kararsızlık/ Olumsuzluk ve Duygu düzenleme olmak üzere iki alt ölçekten ve 24 maddeden oluşan, anne, baba ve öğretmen raporuna dayalı bir ölçektir. Maddeler 4'lü likert tipi ölçek

ile değerlendirilmektedir (1=Nadiren\Neredeyse Hiç, 2=Bazen,3=Sık Sık ve 4= Her Zaman). Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması Altan (2006) tarafından yapılmıştır. Altan'ın çalışmasında, temel amaç farklı durumlarda çocukların pozitif ve negatif duygularını tepki olarak yansıtarak, sürdürerek ve bastırarak uygun duygu düzenlemesini yapabilme yeteneğini ölçmek olduğundan, duygu düzenlemenin alt ölçekleri (Olumsuzluk/Kararsızlık ve Duygu Düzenleme) arasında seçim yapılmamış, onun yerine ölçekten toplam puan alınmıştır. DDÖ için iç tutarlılık değeri incelendiğinde 0.75 olarak tespit edilmiştir (Altan,2006:58-59).

2.5. Çocukların Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının İçeriği

Çocukların Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programı 13 oturumdan oluşmaktadır. Bu oturumlar sırasıyla: Tanışma ve Programın Tanıtımı, Erken Çocukluk Döneminin Önemi ve Çocuğun Gelişim Özellikleri, Erken Çocukluk Döneminde Aile ve Çevrenin Önemi, Duygular ve Hayatımızdaki Önemi, Duygu, Düşünce ve Davranış İlişkisi, Çocuklarda Duygusal Gelişim I, Çocukların Duygusal Gelişim II, Çocukların Duygusal Gelişimlerini Desteklemek I, Çocukların Duygusal Gelişimlerini Desteklemek II, Çocuğun Duygusal Gelişiminde Anne Baba Tutumlarının Yeri, Çocuğun Duygusal Gelişiminde Anne Baba Çocuk İletişimi ve Dinlemenin Önemi, Çocuğun Duygusal Gelişiminde Anne Baba Çocuk İletişiminde Kullanılan Dilin Önemi, Duygusal Gelişimde Empati ve Önemi. Program on üç hafta ve haftada bir gün doksan dakika şeklinde yürütülmüştür (Tekin,2016:74-75).

2.6. Verilerin Analizi

Araştırmada Kişisel Bilgi Formu, Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Aile Değerlendirme Ölçeği (ADÖ) ve Duygu Düzenleme Ölçeği'den elde edilen veriler SSPS 15 paket programı yardımı ile bilgisayar ortamına aktarılmış ve uygun istatistiksel analizler yapılmıştır. Annelere uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği ve Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeklerinden elde edilen puanlarda ANCOVA kullanılırken, çocuklardan elde edilen Duygu düzenleme ölçeği puanları için t testi kullanılmıştır. Ailelerin demografik özelliklerinin analizinde frekans, yüzde ve ortalama değerleri alınmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde öncelikle çalışmaya katılan anne ve çocuklarının demografik özelliklerine ardından annelere uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının, annelerin çocuk sevme durumlarına, aile işlevlerinden duygusal tepki verebilme ve gereken ilgiyi gösterme davranışlarına ve çocuklarının duygu düzenlemelerine etkisine yönelik bulgulara yer verilmiştir. Araştırmaya katılan anne ve çocuklarının demografik özelliklerinin analizinde frekans, yüzde ve ortalama değerler alınmıştır.

Tablo 1. Deney ve Kontrol Grubunu Oluşturan Annelerin Demografik Özellikleri

Annelerin Demografik Özellikleri		**Deney**		**Kontrol**		**Toplam**	
		n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Annelerin Eğitim Durumu	İlkokul Mezunu	1	4,76	1	4,76	2	4,76
	Ortaokul Mezunu	1	4,76	0	0	1	2,38
	Lise Mezunu	6	28,57	9	42,86	15	35,71
	Ön lisans Mezunu	2	9,52	1	4,76	3	7,14

	Üniversite Mezunu	10	47,62	10	47,62	20	47,62
	Lisansüstü Mezunu	1	4,76	0	0	1	2,38
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00
Annelerin Mesleği	Memur	5	23,81	5	23,81	10	23,81
	İşçi	1	4,76	2	9,52	3	7,14
	Serbest meslek	0	0	2	9,52	2	4,76
	Emekli	1	4,76	1	4,76	2	4,76
	Ev hanımı	14	66,67	11	52,38	25	59,52
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00
Annelerin Medeni Durumu	Evli	21	100,00	21	100,00	42	100,00
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00
Ailenin Yaşayan Çocuk Sayısı	Tek çocuk	8	38,100	10	47,62	18	42,86
	İki çocuk	11	52,38	10	47,62	21	50,00
	Üç çocuk ve daha üstü	2	9,52	1	4,76	3	7,14
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00

Tablo1'de deney ve kontrol grubunu oluşturan annelerin demografik özellikleri incelendiğinde, en yüksek oranla hem deney hem de kontrol grubunu oluşturan annelerin %47,62'sinin üniversite mezunu, deney grubunu oluşturan annelerin %66,67'sinin, kontrol grubunu oluşturan annelerin %52,38'inin ev hanımı oldukları görülmüştür. Annelerin medeni durumlarına bakıldığında, hem deney hem de kontrol grubunu oluşturan annelerin %100'ünün evli oldukları tespit edilirken, deney grubunu oluşturan annelerin %52,38'inin iki çocuğa sahip oldukları, kontrol grubunu oluşturan annelerin ise %47,62'sinin tek çocuğa, %47,62'sinin de iki çocuğa sahip oldukları saptanmıştır.

Tablo 2. Deney ve Kontrol Grubunda Yer Alan Annelerin Çocuklarının Demografik Özellikleri

Çocukların Demografik Özellikleri		**Deney**		**Kontrol**		**Toplam**	
		n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Yaşadığı Aile Tipi	Çekirdek Aile	21	100,00	21	100,00	42	100,00
	Geniş Aile	0	0	0	0	0	0
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00
Kan Bağı Durumu	Öz	21	100,00	21	100,00	42	100,00
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00
Cinsiyetleri	Kız	10	47,61	10	47,61	20	47,62
	Erkek	11	52,38	11	52,38	22	52,38
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00
Daha Önce Okul Öncesi Kurumuna Gitme Durumu	Evet	15	71,43	14	66,67	29	69,05
	Hayır	6	28,57	7	33,33	13	30,95
	Toplam	21	100,00	21	100,00	42	100,00

Tablo 2'de deney ve kontrol grubunda yer alan annelerin çocuklarının demografik özellikleri incelendiğinde, hem deney hem de kontrol grubunda yer alan annelerin çocuklarının %100'ünün çekirdek aile ve öz çocuk oldukları görülürken, %52,38'inin erkek çocuk oldukları saptanmıştır. Deney ve kontrol grubunda yer alan annelerin çocuklarının daha önce okul öncesi kurumuna gitme

durumlarına bakıldığında, deney grubunda yer alan annelerin çocuklarının %71,43'ünün, kontrol grubunda yer alan annelerin çocuklarının %66,67'sinin daha önce okul öncesi kurumuna gittikleri tespit edilmiştir.

Tablo 3. Deney ve Kontrol Grubunda Yer Alan Annelerin ve Çocuklarının Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	Deney						Kontrol					
	n	$\bar{X}$	S_x	Med.	Min.	Mak.	n	$\bar{X}$	S_x	Med.	Min.	Mak.
Annelerin Yaşı	21	36,62	5,801	35,00	29	52	21	34,48	5,297	33,00	26	46
Babaların Yaşı	21	39,90	6,139	39,00	31	54	21	36,95	4,080	37,00	31	46
Ailenin Aylık Geliri	21	3696,67	1656,844	3000,00	1500	8000	21	3008,57	1415,130	2500,00	1600	6000
Çocukların Yaşı (ay)	21	61,24	8,384	64,00	46	72	21	67,43	3,385	67,00	63	75

Tablo 3'de deney ve kontrol grubunda yer alan annelerin ve çocuklarının demografik özellikleri incelendiğinde, deney grubunda yer alan annelerin yaş ortalamalarının x=36,62 olduğu görülürken, kontrol grubunda yer alan annelerin yaş ortalamalarının x=34,48 olduğu görülmüştür. Babaların yaş ortalamalarına bakıldığında, deney grubunda yer alan babaların yaş ortalamalarının x=39,90 olduğu, kontrol grubunda yer alan babaların yaş ortalamalarının ise x=36,95 olduğu saptanmıştır. Deney grubunu oluşturan ailelerin aylık gelir ortalamalarının x=3696,67 Türk lirası olduğu, kontrol grubunu oluşturan ailelerin aylık gelir ortalamalarının x=3008,57 Türk lirası olduğu tespit edilmiştir.

Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programının, annelerin çocuk sevme durumlarına, aile işlevlerinden duygusal tepki verebilme ve gereken ilgiyi gösterme davranışlarına, çocuklarının duygu düzenlemelerine etkisinin olup olmadığını bulmak için ilk olarak deney ve kontrol gruplarında kullanılan ölçeklerin öntestlerinden elde edilen puanların benzer olup olmadığına bakılmıştır. Deney ve kontrol gruplarında yer alan annelerin ve çocukların ilgili değişkene ait öntest puan dağılımlarının normal olduğu durumlarda ilişkisiz örneklemler için t testi, normal olmadığı durumlarda ise Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Deneysel işlemin etkililiğinin değerlendirilmesinde öntestlerden elde edilen puanlarda fark olması durumunda bu farklılığın son test üzerindeki olası etkisinin kaldırılmasına yönelik olarak ANCOVA (kovaryans analizi) önerilmektedir (Büyüköztürk, 2011:47). Burada öntest puanları kodeğişken olarak analize dâhil edilmektedir. Böylece grupların önteste göre düzeltilmiş sontest puanları karşılaştırılmış olunmaktadır. Öntestlerden elde edilen puanların benzer olması durumunda da ANCOVA kullanımının hata varyansını azalttığı belirtilmektedir (Dimitrov ve Rumrill, 2003:161). ANCOVA, normallik ve varyansların homojenliği gibi varsayımlara sahiptir. Fakat ANCOVA'nın, varyansların homojenliği varsayımı karşılandığında, normallik varsayımının ihlaline karşı güçlü bir yöntem olduğu belirtilmektedir (Levy, 1980:835-840; Aktaran: Zientek, Nimon ve Hammack-Brown, 2016:641). Bu sebeple varyansların homojenliğinin sağlandığı ölçekler için ANCOVA, bu varsayımın karşılanamadığı ölçeklerde ise iki grubun öntest-sontest fark puanlarına ait ortalama puanları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığı test edilmiştir. Elde edilen bu fark puanları her iki grup için de normal dağılım gösterdiği durumda ilişkisiz örneklemler için t testi kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığının incelenmesinde çarpıklık ve basıklık katsayılarının standart hatalarına bölünmesi ile elde edilen z-istatistiği hesaplanmıştır. Hesaplanan z-istatistiğinin α=0,05 için ±1,96 aralığında olması dağılımın normalden anlamlı olarak çarpık veya basık olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2017:42; Tan, 2016:99). Varyansların homojenliği için ise Levene testine ait sonuçlar kriter olarak alınmıştır; elde edilen F değerine ilişkin *p* değeri anlamsız (p>0,05) olduğunda varyansların homojen olduğu söylenebilir

(Büyüköztürk, 2017:48).

Annelere uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeklerinden elde edilen öntest ve sontest puanlarına ait betimsel istatistikler Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Annelere Uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme Alt Ölçeklerine İlişkin Betimsel İstatistikler

					Çarpıklık			Basıklık		
Ölçek	**Grup**	**n**	**Ortalama**	**ss**	**ist**	**Hata**	**z**	**ist**	**Hata**	**z**
Barnett Çocuk Sevme Ölçeği Öntest	Deney	21	87,29	7,25	-,600	,501	-1,198	,266	,972	0,274
	Kontrol	21	72,429	12,081	-,874	,501	-1,745	1,832	,972	1,885
Barnett Çocuk Sevme Ölçeği Sontest	Deney	21	94,333	3,568	-,623	,501	-1,244	-,658	,972	-0,677
	Kontrol	21	71,381	12,048	-,697	,501	-1,391	1,534	,972	1,578
Duygusal Tepki Verebilme Öntest	Deney	21	3,413	,576	-1,38	,501	**-2,754**	1,729	,972	1,779
	Kontrol	21	3,08	,414	,931	,501	1,858	,519	,972	0,534
Duygusal Tepki Verebilme Sontest	Deney	21	3,651	,320	-,927	,501	-1,850	,601	,972	0,618
	Kontrol	21	2,976	,426	,514	,501	1,026	-,505	,972	-0,520
Gereken İlgiyi Gösterme Öntest	Deney	21	3,111	,481	-,858	,501	-1,713	,766	,972	0,788
	Kontrol	21	3,016	,333	-,560	,501	-1,118	-,716	,972	-0,737
Gereken İlgiyi Gösterme Sontest	Deney	21	3,278	,359	-,718	,501	-1,433	-,249	,972	-0,256
	Kontrol	21	3,016	,320	,225	,501	0,449	-,836	,972	-0,860

Tablo 4'te Annelere uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeklerine ilişkin betimsel istatistikler incelendiğinde, ölçek uygulamalarının birçoğu için hem deney hem de kontrol grubundan elde edilen verilerin normal dağılımdan aşırı sapma göstermediği görülmektedir. Yalnızca Duygusal Tepki Verebilme alt ölçeği öntest uygulamasında deney grubundan elde edilen verilerin normal dağılım göstermediği görülmektedir; çarpıklık katsayısı için z istatistiği 1,96'dan büyüktür.

Annelere uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçekleri için deney ve kontrol gruplarına ait öntest puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla uygulanan ilişkisiz örneklemler için t testi ve Mann Whitney U testi sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Annelere Uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme Alt Ölçekleri İçin Öntest Puanlarının Farklılığının İncelenmesine Ait t Testi ve Mann Whitney U Testi Sonuçları

t Testi	**Grup**	**n**	**Ortalama**	**sd**	**t**	***p***
Barnett Çocuk Sevme Ölçeği	Deney	21	87,290	40	4,834	0,00
	Kontrol	21	72,429			
Gereken İlgiyi Gösterme	Deney	21	3,111	40	0,746	0,46
	Kontrol	21	3,016			
Mann Whitney U Testi	**Grup**	**n**	**Sıra ortalama**	**Sıra toplamı**	**U**	***p***
Duygusal Tepki Verebilme	Deney	21	26,29	552,00	120,00	0,01
	Kontrol	21	16,71	351,00		

Tablo 5'te Annelere uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçekleri için öntest puanlarının farklılığının incelenmesine ait t testi ve Mann Whitney U testi sonuçları incelendiğinde, annelere uygulanan Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeğinden elde edilen öntest puanları, annelerin deney veya kontrol grubunda olmasına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Yani, annelere eğitim verilmeden önce elde edilen Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeği puanları bakımından deney ve kontrol grupları benzerdir. Barnett Sevme Ölçeği Ölçeği ve Duygusal Tepki Verebilme alt ölçeği puanları deney ve kontrol grupları için karşılaştırıldığında bu puanların, annelerin deney veya kontrol grubunda olmasına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir ($p<0,05$). Yani, annelere verilen eğitim öncesinde elde edilen ölçek puanları bakımından deney ve kontrol grupları benzer değildir.

Barnett Çocuk Sevme Ölçeği ve Duygusal Tepki Verebilme alt ölçeklerinde deney ve kontrol grupları için öntestler arasındaki fark anlamlı bulunduğu için, öntestlerin benzer olduğu Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeğindeki ölçümlerin daha hatasız kestirilmesi ve uygulama birliği için öntest puanlarının modele kodeğişken olarak alındığı ANCOVA deseni ile veriler analiz edilmiştir. Her bir ölçek için varyansların homojen olduğu belirlenmiştir (Barlett F= 3,658 ve p = 0,063; duygusal F = 0,049 ve p = 0,826 ; İlgi F = 0,562 ve p = 0,458). Annelere uygulanan eğitim programın etkililiğinin incelenmesi için uygulanan ANCOVA deseni sonuçları tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Annelere Uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme Alt Ölçekleri Öntest Puanlarına Göre Sontest Puanlarının ANCOVA Sonuçları

	Varyans Kaynağı	KT	sd	KO	F	*p*	Eta kare
Barnett Çocuk Sevme	Model	8221,296	2	4110,648	342,666	0,000	,946
	Öntest	2689,772	1	2689,772	224,221	0,000	,852
	Grup	**761,689**	**1**	**761,689**	**63,495**	**0,000**	**,619**
	Hata	467,847	39	11,996			
	Toplam	8689,143	41				
	Varyans Kaynağı	**KT**	**sd**	**KO**	**F**	***p***	**Eta kare**
Duygusal Tepki Verebilme	Model	8,203	2	4,101	70,990	0,000	,785
	Öntest	3,424	1	3,424	59,269	0,000	,603
	Grup	**2,170**	**1**	**2,170**	**37,560**	**0,000**	**,491**
	Hata	2,253	39	,058			
	Toplam	10,456	41				
	Varyans Kaynağı	**KT**	**sd**	**KO**	**F**	***p***	**Eta kare**
Gereken İlgiyi Gösterme	Model	3,375	2	1,687	33,411	0,000	,631
	Öntest	2,655	1	2,655	52,562	0,000	,574
	Grup	**,425**	**1**	**,425**	**8,417**	**0,006**	**,178**
	Hata	1,970	39	,051			
	Toplam	5,345	41				

Tablo 6'da Annelere uygulanan Barnett Çocuk Sevme Ölçeği, Duygusal Tepki Verebilme ve Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçekleri öntest puanlarına göre sontest puanlarının ANCOVA sonuçları incelendiğinde, Barnett Çocuk Sevme ölçeği için önteste göre düzeltilmiş sontest ortalamalarının deney ve kontrol gruplarında birbirinden anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($F_{(1;39)}$=63,495; p<0,05). Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programını alan deney grubundaki annelerin ortalama Barnett Çocuk Sevme puanı ($\bar{X}$ = 88,217), kontrol grubundaki annelerin ortalama puanından ($\bar{X}$ = 77,497) anlamlı olarak daha yüksektir. Eta-kare değerleri incelendiğinde ise, farklı işlem gruplarında olmanın, öntest puanlarından bağımsız olarak, Barnett Çocuk Sevme ölçeği sontest puanlarındaki değişkenliğin %62'sini açıkladığı görülmektedir.

Tablo 6'ya bakıldığında, Duygusal Tepki Verebilme alt ölçeği için önteste göre düzeltilmiş sontest ortalamalarının deney ve kontrol gruplarında birbirinden anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($F_{(1;39)}$= 37,560; p<0,05). Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programını katılan deney grubundaki annelerin ortalama Duygusal Tepki Verebilme alt ölçeği puanı ($\bar{X}$ = 3,554), kontrol grubundaki annelerin ortalama puanından ($\bar{X}$ = 3,073) anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Eta-kare değerleri incelendiğinde ise, farklı işlem gruplarında olmanın, öntest puanlarından bağımsız olarak, Duygusal Tepki Verebilme alt ölçeği sontest puanlarındaki değişkenliğin %49'unu açıkladığı görülmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde, Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeği için önteste göre düzeltilmiş sontest ortalamalarının deney ve kontrol gruplarında birbirinden anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir ($F_{(1;39)}$= 8,417; p<0,05). Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programını katılan deney grubundaki annelerin ortalama Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeği puanı ($\bar{X}$ = 3,248),

kontrol grubundaki annelerin ortalama puanından ($\bar{X}$ = 3,046) anlamlı olarak daha yüksektir. Eta-kare değerleri incelendiğinde ise, farklı işlem gruplarında olmanın, öntest puanlarından bağımsız olarak, Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeği sontest puanlarındaki değişkenliğin %18'ini açıkladığı görülmektedir.

Buna göre, annelere uygulanan eğitim programının, annelerin çocuk sevme, duygusal tepki verebilme ve gereken ilgiyi gösterme davranışlarında olumlu yönde katkıda bulunduğu söylenebilir. Annelerin çocuk sevme davranışlarındaki farka, uygulanan eğitim programında yer alan özellikle başta "Erken Çocukluk Döneminin Önemi ve Çocuğun Gelişim Özellikleri" ve "Erken Çocukluk Döneminde Aile ve Çevrenin Önemi" oturumları olmak üzere programın tüm oturumlarında yer alan etkinliklerin neden olduğu söylenebilir. Annelerin duygusal tepki verebilme davranışlarındaki farka, uygulanan eğitim programında "Duyguların Hayatımızdaki Önemi" oturumunda yer alan, duygunun ve işlevlerinin ne olduğu, sağlıklı kalabilmek için duyguların farkına varmanın ve ifade etmenin önemine yönelik etkinliklerin neden olduğu düşünülebilir. Ayrıca "Duygu, Düşünce ve Davranış İlişkisi" oturumunda yer alan, annelerin duygularını çeşitli şekillerde ifade etmelerine yönelik çalışmaların ve duygu, düşünce ve davranış arasındaki ilişkiye yönelik etkinliklerin de bu farkı oluşturduğu söylenebilir. Diğer oturumlarda yer alan erken çocukluk döneminin önemi ve bu dönemde aile olarak çocuğun duygusal gelişimini nasıl destekleyeceklerine yönelik etkinliklerin de bu farka neden olduğu söylenebilir. Annelerin gereken ilgiyi gösterme davranışlarındaki farkın nedeninin ise uygulanan eğitim programında yer alan "Duyguların Hayatımızdaki Önemi" ve "Duygu, Düşünce ve Davranış İlişkisi" oturumlarının yanı sıra "Çocukların Duygusal Gelişimlerini Desteklemek", "Çocuğun Duygusal Gelişiminde Anne Baba Tutumlarının Yeri", "Çocuğun Duygusal Gelişiminde Anne Baba Çocuk İletişimi ve Dinlemenin Önemi", "Çocuğun Duygusal Gelişiminde Anne Baba Çocuk İletişiminde Kullanılan Dilin Önemi" ve "Duygusal Gelişimde Empati ve Önemi" oturumlarındaki etkinliklerin olduğu düşünülebilir.

Kurtulmuş'un (2003) araştırmasının bulguları incelendiğinde, bu çalışmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Kurtulmuş çalışmasında, 4-6 yaş grubu çocuğu olan annelere uygulanan "Anne Eğitim Programı" sonunda, annelerin Aile Değerlendirme Ölçeği'nin, aile üyelerinin her türlü durum karşısında en uygun tepkiyi verebilmesi anlamına gelen, sevgi, mutluluk ve neşe gibi duyguların yanında; kızgınlık, üzüntü ve korku gibi duyguları da içeren Duygusal Tepki Verebilme alt boyutu, Gereken İlgiyi Gösterme alt boyutu ve diğer alt boyutlarından aldıkları puanlarda istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Deney grubundaki annelere verilen eğitim sonucunda annelerin duygusal tepki verebilme ve aile ilişkilerini algılama düzeylerinin eğitimden olumlu yönde etkilendiği saptanmıştır. Yeşilyaprak'ın (2007) duyguları fark etmeye ve ifade etmeye yönelik psiko-eğitim programının, kişilerin duygusal farkındalık düzeylerine, duyguları ifade eğilimlerine, psikolojik ve öznel iyi-oluşlarına etkisini incelemek amacıyla yapmış olduğu çalışmasının bulgularının da araştırmanın bulguları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Programa katılan kişilerin, plasebo ve kontrol gruplarındakilere kıyasla, duygusal farkındalık düzeylerinde anlamlı bir yükselme olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Gençoğlu"nun (2012) Duygu Odaklı Terapi'ye dayalı olarak hazırlanan "Duygusal Farkındalık Eğitimi'nin" genç yetişkinlerin iyimserlik düzeylerine etkisini incelemek amacıyla yaptığı çalışmasında da, Duygusal Farkındalık Eğitimi'nin, genç yetişkinlerin iyimserlik düzeyi üzerinde anlamlı bir fark oluşturduğu görülmüştür. Bu eğitimin genç yetişkinlerin iyimserlik düzeyini yükselttiği tespit edilmiştir. Çeçen'in (2002) araştırmasında da grup yaşantısı yoluyla, sınıf öğretmeni adaylarına, 11 hafta boyunca, uygulanan Duyguları Yönetme Becerileri Eğitimi Programı'nın; deney grubunun, sözel olarak duyguları ifade edebilme, öfke yönetimi ve genel olarak duyguları yönetme becerileri üzerinde bir değişim yaptığı görülmüştür. Ayrıca uygulanan eğitim programının, duyguları olduğu gibi gösterebilme, olumsuz bedensel tepkileri kontrol edebilme ve başa

çıkma becerileri üzerinde de anlamlı değişimler yaptığı saptanmıştır. Havighurst vd.'nin (2004) araştırmasında ise 4-5 yaşında çocuğu olan anne babalara, çocuklarının duygusal yeterliklerine yönelik uygulanan program sonucunda; ebeveynlerin çocuklarının duygusal dışavurumlarına yönelik daha teşvik edici oldukları, çocuklarıyla olan etkileşimlerinde duygu-odaklı yaklaşımları daha sık kullandıkları ve çocuklarının duygusal dışavurumlarında daha az eleştirel ve daha ilgili davrandıkları görülmüştür. Çocuklarının ise daha az olumsuz tutum sergiledikleri ve özellikle anne babaları programa katılmadan önce davranış bozukluğu gösteren çocuklarda bu konuda belirgin bir azalmanın olduğu tespit edilmiştir. Temel ve Aksoy'un (2000) ev merkezli eğitim programının etkilerini incelemek üzere yaptıkları çalışmalarında da 0-3 yaşındaki çocuklara sahip anne babalara verilen 9 haftalık eğitim sonunda, Ev Ortamı Değerlendirme Ölçeği¨nin Duygusal ve Sözel Tepkilik alt boyutunda anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür.

Kurtulmuş'un (2003), Yeşilyaprak'ın (2007), Gençoğlu'nun (2012), Çeçen'in (2002), Havighurst vd.'nin (2004) ve Temel ve Aksoy'un (2000) çalışmalarının bulguları, annelere verilen eğitim sonucunda annelerin çocuk sevme, duygusal tepki verebilme ve gereken ilgiyi gösterme davranışlarındaki olumlu değişimi destekler nitelikte olduğu görülmüştür.

Çocuklara uygulanan duygu düzenleme ölçeğinden elde edilen öntest ve sontest puanlarına ait betimsel istatistikler Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Çocuklara Uygulanan Duygu Düzenleme Ölçeğine İlişkin Betimsel İstatistikler

					Çarpıklık			Basıklık		
Ölçek	**Grup**	**n**	**Ortalama**	**ss**	**ist**	**Hata**	**z**	**ist**	**Hata**	**z**
Öntest	Deney	21	74,7619	5,941	-,163	,501	-0,325	-,913	,972	-0,939
	Kontrol	21	79,2381	9,544	-,875	,501	-1,747	,596	,972	0,613
Sontest	Deney	21	85,6667	5,894	-,575	,501	-1,148	-,559	,972	-0,575
	Kontrol	21	79,9524	9,667	-1,787	,501	**-3,567**	5,141	,972	**5,289**

Tablo 7'de çocuklara uygulanan duygu düzenleme ölçeğine ilişkin betimsel istatistikler incelendiğinde, kontrol grubundan elde edilen duygu düzenleme ölçeği sontest puanlarının normal dağılım göstermediği; kontrol grubu öntest verisinin ve deney grubunun öntest ve sontest verilerinin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Deney ve kontrol gruplarına ait öntest puanlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla uygulanan ilişkisiz örneklemler için t testi sonuçları Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Duygu Düzenleme Ölçeği Öntest Puanlarının Farklılığının İncelenmesine Yönelik t Testi Sonucu

t testi	**Grup**	**n**	**Ortalama**	**sd**	**t**	***p***
Duygu Düzenleme Ölçeği	Deney	21	74,7619	40	-1,825	0,08
	Kontrol	21	79,2381			

Tablo 8'de duygu düzenleme ölçeği öntest puanlarının farklılığının incelenmesine yönelikt testi sonucu incelendiğinde, çocuklara uygulanan duygu düzenleme ölçeğinden elde edilen öntest puanları, çocukların deney veya kontrol grubunda olmasına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Yani, deneysel işlem öncesinde elde edilen ölçek puanları bakımından deney ve kontrol grupları benzerdir.

Çocuklara uygulanan duygu düzenleme ölçeğinden elde edilen veriler için varyansların

homojenliği varsayımı sağlanamamıştır (F = 4,333; p = 0,044). Bu sebeple deneysel işlemin etkililiğinin incelenmesinde sontest ve öntest fark puanlarının anlamlılığı için t testi yapılmıştır. Elde edilen fark puanları hem deney hem de kontrol grubu için normal dağılmaktadır (z<1,96). Ancak fark puanları için varyansların homojenliği varsayımı karşılanamamıştır (F = 5,189; p = 0,028). Fakat t Testi, güçlü bir istatistiktir ve bu varsayımın karşılanmadığı durumlarda da güvenle kullanılabileceği belirtilmektedir (Ravid, 1994:157; Aktaran:Büyüköztürk, 2011:27).

Deneysel işlemin çocuklar üzerindeki etkililiğinin incelenmesinde duygu düzenleme ölçeğinden elde edilen fark puanlarının, deney ve kontrol gruplardaki farklılığının incelenmesi için yapılan t testi sonuçlarına tablo 9'da yer verilmiştir.

Tablo 9. Duygu Düzenleme Ölçeği Fark Puanlarına Yönelik t Testi Sonucu

t testi	Grup	n	Ortalama	sd	t	p
Duygu Düzenleme Ölçeği	Deney	21	10,904	40	9,933	0,00
	Kontrol	21	0,714			

Tablo 9'da duygu düzenleme ölçeği fark puanları için t testi sonucu incelendiğinde deney ve kontrol grubunun fark puanları arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($t_{(40)}$ = 9,933; p <0,05). Çocuklarının duygusal gelişimini desteklemeye yönelik eğitim programına katılan annelerin çocuklarının duygu düzenleme ölçeği puanlarındaki ortalama artışın ($\bar{X}$ = 10,904), herhangi bir eğitim almayan annelerin çocuklarının puanlarındaki ortalama artıştan ($\bar{X}$ = 0,714) anlamlı olarak daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuç çocukların duygu düzenlemelerindeki gözlenen değişimin manipüle edilen deneysel işleme bağlı olabileceğini göstermektedir. Anlamlı çıkan bu bulgu için hesaplanan etki büyüklüğü eta-kare (η^2) değeri 0,71'dir. Buna göre etki büyüklüğünün büyük olduğu söylenebilir. Grupların duygu düzenleme ölçeğinden elde ettikleri puanlarında gözlenen varyansın %71'inin deneysel koşullar ile açıklanabileceği şeklinde yorumlanabilir. Buna göre, annelere uygulanan eğitim programının çocuklarının duygu düzenlemelerine olumlu yönde etkilediği düşünülebilir.

Altan'ın (2006) araştırmasının bulguları incelendiğinde, çalışmanın bulgularıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Altan'ın (2006) anne sosyalizasyonu ile çocuğun mizaç özelliklerinin, çocuğun duygu düzenleme becerisine olan etkisinin incelendiği araştırmasında, annenin olumlu ebeveyn davranışlarının, çocuğun duygu düzenleme becerisine olumlu yönde bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Denham vd.'nin (1997) araştırmalarında da anne babası duygusal olarak olumlu yaklaşım gösteren çocukların, yaşıtlarına göre daha olumlu duygular sergiledikleri, anne babası duygusal olarak olumsuz yaklaşım gösteren çocukların ise anaokulunda sosyal açıdan daha yetersiz oldukları tespit edilmiştir. Çocuklarının duygularını daha iyi eğiten, öğreten anne babaların çocuklarının, duyguları daha iyi anlayan çocuklar olduğu tespit edilmiştir. Ramsden vd.'nin (2002) ailelerin olumlu ve olumsuz şekilde duygu dışa vurumları ile duygu eğitmenliklerinin, çocuklarının duygularını düzenlemeleri ve saldırganlıkları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında ise çocuğun saldırganlığının hem ailenin olumsuz duygu dışavurumculuğu, hem de annenin çocuğun olumsuz duygularını kabulü ile ilişkili olduğu görülmüştür.

Bu çalışmalar, araştırmada annelere verilen eğitim sonunda, çocukların duygu düzenleme puanlarındaki artışına yönelik bulguları ve duyguları düzenlemenin önemini destekler niteliktedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Annelere uygulanan Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programı sonunda, annelerin Barnet Çocuk Sevme Ölçeğinden aldığı öntest-sontest puanları incelendiğinde,

deney ve kontrol grubu ortalama puanlarının anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programını alan deney grubundaki annelerin ortalama Barnett Çocuk Sevme puanı ($\bar{X}$=94,333), kontrol grubundaki annelerin ortalama puanından ($\bar{X}$=71,381) anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır. Annelerin Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Duygusal Tepki Verebilme alt boyutu öntest sontest puanlarına bakıldığında, deney ve kontrol grubu ortalama puanlarının anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programını katılan deney grubundaki annelerin ortalama Duygusal Tepki Verebilme alt ölçeği puanı ($\bar{X}$=3,651), kontrol grubundaki annelerin ortalama puanından ($\bar{X}$=2,976) anlamlı olarak daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Annelerin Aile Değerlendirme Ölçeği'nin Gereken İlgiyi Gösterme alt boyutlarındaki öntest sontest puanlarına bakıldığında, deney ve kontrol grubu ortalama puanlarının anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür. Çocuklarının Duygusal Gelişimini Desteklemeye Yönelik Eğitim Programını katılan deney grubundaki annelerin ortalama Gereken İlgiyi Gösterme alt ölçeği puanı ($\bar{X}$=3,278), kontrol grubundaki annelerin ortalama puanından ($\bar{X}$=3,016) anlamlı olarak daha yüksek olduğu görülmüştür. Çocuklara uygulanan Duygu düzenleme Ölçeği fark puanları için t testi sonucu incelendiğinde deney ve kontrol grubunun fark puanları arasında anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($t_{(40)}$ = 9,933; p <0,05). Çocuklarının duygusal gelişimini desteklemeye yönelik eğitim programına katılan annelerin çocuklarının duygu düzenleme ölçeği puanlarındaki ortalama artışın ($\bar{X}$=10,904), herhangi bir eğitim almayan annelerin çocuklarının puanlarındaki ortalama artıştan ($\bar{X}$=0,714) anlamlı olarak daha fazla olduğu saptanmıştır. Sonuç olarak, deney grubunu oluşturan annelere 13 hafta süreyle verilen eğitim sonucunda, annelerin çocuk sevme durumlarında, duygusal tepki verebilme ve gereken ilgiyi gösterme davranışlarında olumlu yönde etkilerin olduğu görülürken çocuklarının duygu düzenleme puanlarında da olumlu bir artışın olduğu saptanmıştır.

KAYNAKÇA

Altan, Ö. (2006). *The effects of maternal socialization and temperament on children's emotion regulation.* Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bulut, I. (1990). *Aile Değerlendirme Ölçeği (Adö) El Kitabı*. Ankara: Özgüzeliş Matbaası.

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Deneysel Desenler: Öntest-Sontest Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi.* Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem.

Büyüköztürk, Ş. (2017*). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı: İstatistik Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum.* Ankara: Pegem Akademi.

Çeçen, A. R. (2002). *Duyguları yönetme becerileri eğitimi programının öğretmen adaylarının duyguları yönetme becerileri üzerindeki etkisi.* Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Denham, S. A., Mitchell-Copeland, J., Strandberg, K., Auerbach, S. & Blair, K. (1997). Parental contributions to preschoolers' emotional competence: Direct and indirect effects. *Motivation and Emotion*, *21*(1), 65-86.

Denham, S. A. (1998). *Emotional development in young children*. New York: Guilford.

Dimitrov, D.M. & Rumrill, P.D., Jr. (2003). Pretest-posttest designs and measurement of change. *Work,* 20, 159 –165.

Duyan, V., ve Gelbal, S., (2008). Barnett Çocuk Sevme Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması, *Eğitim ve Bilim*, 33 (148), 40-48.

Gelbal, S. ve Duyan V. (2010). İlköğretim Öğretmenlerinin Çocuk Sevme Durumlarına Eden Değişkenlerin İncelenmesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (38),127-137.

Gençoğlu, C. (2012). *Duygu odaklı terapiye dayalı duygusal farkındalık eğitiminin genç yetişkinlerin iyimserlik*

düzeylerine etkisi. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Havighurst, S. S., Harley, A. & Prior, M. (2004). Building preschool children‟s emotional competence: A parenting program. *Early Education & Development*, *15*(4), 423-447.

Kaptan, S. (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri.* Ankara: Tekışık.

Kıncal, R.Y. (Ed.). (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel.

Kurtulmuş, Z. (2003). *Anne eğitim programının 4-6 yaş grubu çocuğu olan alt sosyo ekonomik düzeydeki annelerin ve babaların aile ilişkilerini algılamasına etkisinin incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

O'Hagan, M. & Smith, M. (2004). *Early Years Child Care & Education: Key Issues.* Edinburgh: Bailliere Tindall.

Onur, B. (2004). *Çocuk ve Ergen Gelişimi.* Ankara: İmge.

Özbay, Y. (2004). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (*Kuram-Araştırma-Uygulama*). Ankara: Öğreti.

Ramsden, S. R. & Hubbard, J. A. (2002). Family expressiveness and parental emotion coaching: Their role in children's emotion regulation and aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology, 30*(6), 657–667.

Ryder, V. (1995). *Parents and Their Children*. South Holand: The Goodheart-Willcox.

Tan, Ş. (2016). *SPSS ve Excel Uygulamalı Temel İstatistik-1.* Ankara: Pegem Akademi.

Tekin, N. (2016). *Annelere uygulanan çocuklarının duygusal gelişimini desteklemeye yönelik eğitim programının annelerin duygularını yönetmelerine ve çocuklarının olumsuz duyguları ile baş etmelerine etkisinin incelenmesi.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,Ankara.

Temel, Z. F. & Aksoy, A. B. (2000). Home-based mother training program for 0-3 years of age and its effects on home environment. *Psychologie&Education*, *25/26* (1-2), 51-57.

Yapıcı, Ş. ve Yapıcı, M. (2005). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Anı.

Yeşilyaprak, B. (Ed.). (2007). *Duyguları Fark Etme Ve İfade Etme Psiko-Eğitim programı.* Ankara: Nobel.

Zientek, L., Nimon, K., & Hammack-Brown, B. (2016). Analyzing data from a pretest-posttest control group design: The importance of statistical assumptions. *European Journal of Training and Development*, 40, 8/9, 638-659, https://doi.org/10.1108/EJTD-08-2015-0066.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 77 , s. 29-40, Kış 2019

Yabancı Diller Yüksekokulunda Çalışan Öğretim Görevlilerinin Kendilerine Yönelik Öz Denetim Görüşleri

Öğr. Gör. Yeşim Çizmeci Özçelik
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3700-7807
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Hazırlık Bölümü, Bolu – TÜRKİYE

Prof. Dr. Salih Paşa Memişoğlu
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8258-3822
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Bolu– TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 06.08.2019
Kabul: 25.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Öz Denetim
Öğretim Görevlisi
İrade
Kendini Değerlendirme
Üniversite

Öz

Bu çalışmada yabancı diller yüksek okulunda çalışan öğretim görevlilerinin kendilerine yönelik öz denetim görüşleri sorularak kendine dair öz denetim görüşlerinin saptanması amaçlanmaktadır. Çalışma 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılı 2. dönem Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulunda çalışan 20 öğretim görevlisinin görüşlerine dayanan nitel bir çalışmadır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme formuyla yüz yüze görüşme yapılarak toplanmıştır. Öğretim görevlilerine *"Hayatınızda üstesinden gelmekte zorlandığınız durumlar – olaylar karşınıza çıktığında ne yaparsınız?"* sorusu yöneltildiğinde, en fazla "Yeni bir çözüm yolu ararım (f=16)"; *"Normal işleyişinize müdahale eden herhangi bir durumda (örn. Anksiyete, ağrı, vb.), bunun üstesinden gelme yöntemleriniz nelerdir?"* sorusu yöneltildiğinde, "Profesyonel yardım alırım (f=10)"; *"Yeni bir alışkanlık edinme aşamasındayken (örn. Spora başlamak, yeni bir dil öğrenmek, diyete başlamak vb) baştan çıkarıcı uyaranlara (çeldirici – keyif verici aktiviteler) karşı neler yaparsınız?"* sorusu yöneltildiğinde, "Alışkanlığın önemine göre değişir (f=9)"; *"Stresli ve üzgün bir ruh haline sahip olduğunuzda neler yaparsınız?"* sorusu yöneltildiğinde, "Uyurum (f=6)"; *"Keyifli bir etkinlik sırasında stres verici bir durum sizi nasıl etkiler? Stresin üstesinden gelip yaptığınız işin tam olarak tadını çıkarabilir misiniz yoksa stres keyif almanız etkiler mi?"* sorusu yöneltildiğinde, "Olumsuz etkilenirim, etkinliğe tam olarak odaklanamam (f=10)"; "Bir şeyi çok istediğimde…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istendiğinde, "Elimden geleni yaparım (f=13)"; "Beklenmedik bir durumla karşılaştığımda…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istendiğinde, "Çözüm yolları ararım (f=9)"; "Bir hedefe odaklanmışken benim için baştan çıkarıcı bir uyaranla karşılaştığımda…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istendiğinde, "Etkilenmem (f=5)" ifadeleri ile karşılaşılmıştır. Bulgular öğretim görevlilerinin ağırlıklı olarak öz denetimli hareket ettiklerini ve azınlıkta sayıdaki kişinin çeşitli durumlar karşısında öz denetimi düşük davranışlar sergileyebileceğini göstermektedir.

DOI: 10.9761/JASSS29357

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çizmeci-Özçelik, Y ve. Memişoğlu, S. P. (2019). Yabancı Diller Yüksekokulunda Çalışan Öğretim Görevlilerinin Kendilerine Yönelik Öz Denetim Görüşleri. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 29-40.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 77 , p. 29-40, Winter 2019

Self-Control Opinions of Instructors Working at the School of Foreign Languages

Lect. Yeşim Çizmeci Özçelik
Bolu Abant Izzet Baysal University, School of Foreign Languages, Department of Preparatory, Bolu – TURKEY

Prof. Dr. Salih Paşa Memişoğlu
Bolu Abant Izzet Baysal University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Bolu– TURKEY

Artcile History

Submitted: 06.08.2019
Accepted: 25.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Self – Control
Instructor
Will
Self – Assessment
University

DOI: 10.9761/JASSS29357

Abstract

In this study, it is aimed to determine the self-control opinions of the faculty members working in the School of Foreign Languages by asking their self-opinion. The study is a qualitative study based on the opinions of 20 faculty members working at Abant İzzet Baysal University School of Foreign Languages in the second semester of 2018-2019 academic year. Data were collected through a semi-structured interview form by face-to-face interview. When instructors were asked "What do you do when you encounter situations or events that are difficult to overcome in your life?", "I look for a new solution (f = 16)"; "In any situation that interferes with your normal functioning (eg anxiety, pain, etc.), what are your ways of overcoming it?", "I get professional help (f = 10)"; "What do you do against seductive stimuli (distractions - pleasurable activities) when you are in the process of acquiring a new habit (eg starting sports, learning a new language, starting a diet, etc?", "It depends on the importance of habit (f = 9)"; "What do you do when you have a stressed and sad mood?", "Sleep (f = 6)"; "How can a stressful situation affect you during a pleasant activity? Can you overcome stress and fully enjoy your work, or does stress affect your enjoyment?", "I am negatively affected and cannot focus fully on the activity (f = 10)"; and when instructors were asked to complete a meaningful sentence within the framework of their own behavior, "When I want something so bad…", "I do my best (f = 13)"; "When I encounter an unexpected situation…", "I look for solutions (f = 9)"; "When I have a seductive stimulus for me while I'm focused on a target…", "I'm Not Affected (f=5)" were the most common responses. The findings show that instructors are mainly self-controlled and that a minority of people in the group may exhibit low self-control in various situations

1. Giriş

Bireylerin iş hayatlarında başarıyı yakalamaları için bilinçli bir çaba sarf etmeleri gereklidir. İş dünyasına bakıldığında tüm çalışanların aynı ölçüde başarı sağladıklarını göremeyiz. Bu durumu etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır. İnsanların çalıştığı örgüt, örgütteki sosyal ve resmi ilişkiler, bireyin kendi özel hayatı, sağlık durumu ve pek çok şey. Bu unsurlar içinde en önemli olanlarından bir tanesi ise bireyin kişiliği; özel olarak iş başarısına odaklanıldığında ise öz denetim seviyesi gündeme gelmektedir. Öz denetim bireyin işindeki başarısını en net biçimde ön gören kişisel özelliklerden biri olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2017). Literatür incelendiğinde öz denetimi yüksek seviyeli olan bireylerin iş hayatında başarılı oldukları gözlenmektedir. Yüksek performanslı çalışma gerektiren bir iş kolu olan öğretim görevliliğinde ise iş hayatında başarılı olmak bir seçenekten öte bir zorunluluk halidir çünkü yeni yetişen nesillere öğretim görevlilerinin hem akademik ve profesyonel anlamda donanımlı olarak hem de saygı değer bir kişilik profili çizerek örnek teşkil etmektedir. Bu kapsamda bu araştırmada bir devlet üniversitesinin yabancı diller yüksek okulunda çalışan öğretim görevlilerinin kendilerine yönelik öz denetim görüşleri incelenmiştir.

2. Kuramsal Çerçeve

Tarihte insanların kişiliklerini inceleyen ve kişilik analizi yapıp bireylerin daha iyi anlaşılmasını amaçlayan pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar insanların kendileri, yakınları, çalıştıkları ortamları ile ilişkilerindeki davranışlarına ve davranışlarının sonuçlarına odaklanmıştır. Tüm bu çalışmaların sonucunda kişilik özellikleri ortaya çıkmış ve ortaya çıkan kişilik özellikleri bireyleri daha iyi anlayabilmemize hizmet eder hale gelmiştir.

Bu kişilik özelliklerin bireyin hayatını en fazla etkileyenlerinden biri öz denetim kişilik özelliği olarak göze çarpmaktadır. İnsanlar bir uyarana maruz kaldıklarında verecekleri tepkiyi belirlerken rekabet eden pek çok dürtünün arasından seçim yaparak hareket eder. Pek çok birey kendilerini iyi hissettiren davranışları devam ettirme eğiliminde iken, olumsuz olanları terk etme halindedir (Alicke ve Sedikides, 2009; Duyan, Gülden ve Gelbal, 2012). Öz-denetim bireyin kendi dürtülerini kontrol altına alarak çevresi ve kendisi ile uyumunu arttırmak amacıyla kendini adapte edebilme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2017). Öz denetimli kişilerin araştırmalar sonucunda başarıya ulaşmak için iradeli, azimli, istikrarlı ve çalışkan özellikler gösteren bireyler oldukları belirlenmiştir (Lepine ve Van Dyne, 2001). Araştırmalar öz denetimi yüksek kişilerin yüksek bir hedef odaklanması ve sorumluluk hissine sahip olduğunu göstermektedir (Erdaş, 2010). Öz denetim seviyesi doğrudan kişinin yaşam tarzı üzerinde etkilidir (Duyan ve ark., 2012). Öz denetimi düşük insanlar çaba ve odaklanma gerektiren işleri bir külfet olarak görürken, öz denetim seviyesi yüksek kişiler bu nitelikteki işleri sıkıntılı addetmezler, tersine gelişim fırsatı olarak görürler (Mehta, 2010; Duyan ve ark., 2012). Kişinin üzerinde bilinçli bir çaba ile kontrolünün olmadığı bir sürecin başarısızlıkla sonuçlanması muhtemeldir. Günlük hayatta öz denetim gerektiren işlere, sabah vaktinde uyanmak, zararlı yiyeceklerden uzak durmak, tamamlanması gereken görevleri zamanında yapmak, uygunsuz ilişkilere girmemek, kaba bir dil kullanmamak gibi örnekler verilebilir. Öz denetimli insanlar dürtüsel olarak hareket ettiklerinde duyacakları haz ile davranışlarının uzun vadeli sonuçlarını karşılaştırarak kendilerini en az zarara uğratacak olan davranışı seçme eğilimindedirler. Düşük öz denetimli davranışlara örnek olarak Quinn ve Fromme (2010) çalışmalarında ergenlikte alkol kullanımı gibi davranışlara yer vermişlerdir. Genel olarak bakıldığında öz denetimin evrensel değerler, ahlaki değerler ve toplum normlarına uymak ile ilgili olduğu söylenebilir. Öz denetimin yüksek olmasının bireyin hayatına olumlu sonuçları sağladığı görülmektedir. Bu kişilerin hayatında dürtüsel davranışlardan ziyade planlı ve düşünülerek adilmiş hareketler sonucu kişinin sağlığı ile ilgili, psikolojik, toplumsal ve finansal açıdan öz denetimi düşük seviyede olan bireylere göre daha az pişmanlıklar görülmektedir. (Friese ve Holfmann, 2009). Öz denetim birey inin en fazla fayda sağlayan özelliklerden biri olarak anılmaktadır (Mehta, 2010).

Öz denetim seviyesi yüksek bir insanın tüm hayatı boyunca aynı seviyede hayatının kontrolünü elinde tutacağı düşünülemez. Öz denetimli şekilde hareket etmek bilinçli bir çaba gerektiğinden kişilerde irade yorgunluğu meydana gelebildiği; insanların zaman zaman öz denetimi sağlamakta zorlandıkları gözlenebilmektedir (Muraven ve Baumeister, 2000).

McCrae ve John (1992) öz denetimi tepkileri kontrol etme ve başarı için etkin olma olarak iki yönlü olarak tanımlamışlardır. Dikkatli, düzenli planlı ve sorumluluk sahibi olma hali öz denetimin yüksek olması ile ilişkilendirilmektedir. Başarılı olmak için gereken her şeyi yapmaya odaklı bu insanlar çalışkan ve azimlidirler (Barrick ve Mount, 1991). Öz denetimden yoksun insanlar ise umursamaz, ciddiyetsiz ve geleceğin getirilerine karşı duyarsız olarak tanımlanmıştır (Digman ve Takemoto Chock, 1981).

Öz denetimle ilgili literatüre bakıldığında, bu özelliğin iş hayatında bireylerin başarısını yordamada belirleyici özelliklerden biri olduğunu görmekteyiz. Çünkü bireyin iş hayatında başarılı olması için göstermesi gereken pek çok davranış, öz denetim davranışı yüksek insana ait özelliklerle ilişkili davranışlardır (Erdaş, 2010). Barrick ve Mount (1991) meslekte başarılı performans gösterme üzerine araştırma yapmış ve sonuç olarak farklı meslek gruplarında performansı en fazla etkileyen unsurun öz denetim kişilik özelliği olduğunu bulmuşlardır.

Çalışmanın Amacı

Dünya üzerinde en kapsamlı bilgiyi en etkin şekilde işleyerek birey ve toplum hayatının gelişmesine katkı sağlayan üniversitelerde çalışan akademisyenlerin de işleri gereği öz denetimi yüksek bir disiplin içinde işlerinde çalışmaları beklenmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada bir devlet üniversitesinin yabancı diller yüksek okulunda çalışan öğretim görevlilerinin kendilerine yönelik öz denetim görüşleri incelenmesi için aşağıdaki sorular öğretim görevlilerine yöneltilmiştir.

1. Hayatınızda ütesinden gelmekte zorlandığınız durumlar-olaylar karşınıza çıktığında ne yaparsınız?

2. Normal işleyişinize müdahale eden herhangi bir durumda (örn. Anksiyete, ağrı, vb.) bunun üstesinden gelme yöntemleriniz nelerdir?

3. Yeni bir alışkanlık edinme aşamasındayken (örn. Spora başlamak, yeni bir dil öğrenmek, diyete başlamak, b.) baştan çıkarıcı uyaranlara (çeldirici-keyif verici aktiviteler) karşı ne yaparsınız?

4. Stresli ve üzgün bir ruh haline sahip olduğunuzda ne yaparsınız?

5. Keyifli bir etkinlik sırasında stres verici bir durum sizi nasıl etkiler? Stresin üstesinden gelip yaptığınız işin tam olarak tadını çıkarabilir misiniz yoksa stres keyif almanızı etkiler mi?

6. Aşağıdaki durumlar halinde sergileyeceğiniz davranış nedir? Kendi tepkinize uygun olacak şekilde 1 veya 2 cümle ile ifadeleri tamamlayınız.

- Bir şeyi çok istediğimde…….
- Beklenmedik bir durumla karşılaştığımda…….
- Bir hedefe odaklanmışken benim için baştan çıkarıcı bir uyaranla karşılaştığımda……

3. Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, bir devlet üniversitesinin yabancı diller yüksek okulunda çalışan öğretim görevlilerinin kendilerine yönelik öz denetim görüşlerini olduğu gibi betimleyen, nitel bir çalışmadır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu; 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılında bir devlet üniversitesinin yabancı diller yüksek okulunda çalışan gönüllü 16 kadın 7 erkek öğretim görevlisi olmak üzere toplam 23 kişi oluşturmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1 Çalışma Grubunun Kişisel Özellikleri

Çalışma Grubunun Kişisel Özellikleri		f
Cinsiyet	Kadın	10
	Erkek	10

Veri Toplama Aracı

Çalışmada araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda katılımcıların cinsiyeti, 5 açık uçlu ve 3 cümle tamamlama şeklinde kişinin kendi öz denetimine yönelik örnek davranışlarla ilgili toplam 8 soruya yer verilmiştir. Görüşme Formunda yer alan 8 sorunun kapsam geçerliliği için iki uzman öğretim üyesinin görüşü alınmıştır. Önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Ayrıca, çalışma grubu dışında iki öğrenciyle soruların açık ve anlaşılır olup olmadığı kontrol edilmiştir.

Verilerin Analizi

Çalışmaya katılan öğrenciler Ö1, Ö2, … biçiminde kodlanmıştır. Çalışma formları dikkatli şekilde tekrar tekrar okunmuş, verilerin analiz için; 1) kodlama, 2) eleme, 3) kategori geliştirme, 4) geçerlik ve güvenirliğin sağlama ve 5) frekansları hesaplama ve yorumlama basamakları izlenmiştir. Verilerin değerlendirilmesi için içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın güvenirliğini gerçekleştirmek için araştırmacılardan biri ve bir alan uzmanı tarafından formlar incelenerek kodlanmıştır. Görüş birliği ve görüş ayrılığı olan kodlar belirlenmiştir. Araştırmanın güvenilirlik hesaplaması için Miles ve Huberman'ın (1994, s. 64) önerdiği P (Uzlaşma yüzdesi) = (Na (Görüş Birliği) / Na (Görüş Birliği)+Nd (Görüş Ayrılığı)x100 güvenirlik formülü kullanılmıştır. Hesaplamalar sonucunda görüş birliği %92 olarak hesaplanmıştır. İç geçerlilik konusunda araştırmacılardan veri toplama, verilerin analiz ve yorumlama süreçlerinde tutarlı olması beklenmektedir. Bazı sözcüklerin yanlış anlaşılmasını önlemek için anlam üzerinde öğrencilerin görüşlerine dönülüp onayı alınmıştır. Çalışmanın dış güvenirliği, araştırma süreciyle ilgili her şey açık olarak anlatılmaya çalışılmış ve veriler olduğu gibi ortaya konularak betimlemeye çalışılmıştır. Her bir soru için yapılan kodlamalar ifadelerin anlamsal benzerlik ve farklılıklara göre gruplaştırılarak temalar oluşturulmuştur. Tematik analizde amaç, elde edilen verileri, belirlenen temalara göre düzenlemek ve yorumlayarak sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bulguların tema ve kodlarına göre tabloları yapılmıştır. Örneklenerek rapor edilmiştir.

4. Bulgular

Öğretim görevlilerine, "*Hayatınızda üstesinden gelmekte zorlandığınız durumlar – olaylar karşınıza çıktığında ne yaparsınız?"* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2 Öğretim görevlilerinin hayatta karşılaştıkları zorluklar karşısında sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek	Kadın	Toplam
		f	f	f
Baş etme yöntemleri	Yeni bir çözüm yolu ararım	6	10	16
	Güvendiğim birine danışırım	4	7	11
	Durumu kabullenirim	2	3	5
	Durumu tekrar değerlendiririm	2	3	5
	Başka bir etkinlik ile ilgi odağımı değiştiririm	0	3	3

Tablo 2'de öğretim görevlilerine, "*Hayatınızda üstesinden gelmekte zorlandığınız durumlar – olaylar karşınıza çıktığında ne yaparsınız?"* sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtların "Yeni bir çözüm yolu ararım (f=16)", "Güvendiğim birine danışırım (f=11)", "Durumu kabullenirim (f=5)", "Durumu tekrar değerlendiririm (f=5)", "Başka bir etkinlik ile ilgi odağımı değiştiririm (f=3)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

Öğretim görevlilerine, "*Normal işleyişinize müdahale eden herhangi bir durumda (örn. Anksiyete, ağrı, vb.), bunun üstesinden gelme yöntemleriniz nelerdir?"* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3 Öğretim görevlilerinin normal işleyişlerine müdahale edici nitelikteki durumların üstesinden gelme yöntemlerine ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek	Kadın	Toplam
		f	f	f
Üstesinden gelme yöntemleri	Profesyonel yardım alırım	4	6	10
	Dinlenirim	2	2	4
	İlaç alırım	1	3	4
	Sakin kalmaya çalışırım	0	3	3
	Kendimi telkin ederim	0	3	3

Tablo 3'te öğretim görevlilerine, "*Normal işleyişinize müdahale eden herhangi bir durumda (örn. Anksiyete, ağrı, vb.), bunun üstesinden gelme yöntemleriniz nelerdir?"* sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtların "Profesyonel yardım alırım (f=10)", "Dinlenirim (f=4)", "İlaç alırım (f=4)", "Sakin kalmaya çalışırım (f=3)", "Kendimi telkin ederim (f=3)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

Öğretim görevlilerine, "*Yeni bir alışkanlık edinme aşamasındayken (örn. Spora başlamak, yeni bir dil öğrenmek, diyete başlamak vb) baştan çıkarıcı uyaranlara (çeldirici – keyif verici aktiviteler) karşı neler yaparsınız?"* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4 Öğretim görevlilerinin baştan çıkarıcı uyaranlarla baş etme yöntemlerine ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek Kadın		Toplam
		f	f	f
Alışkanlık edinme aşamasında baştan çıkarıcı uyaranla baş etme yöntemleri	Alışkanlığın önemine göre değişir	2	7	9
	Çeldiriciye takılmam	1	5	6
	Uyarandan kaçınmaya çalışırım	2	2	4
	Uyarana karşı koyamam	1	3	4
	Amacımı ertelerim	1	2	3

Tablo 4'te öğretim görevlilerine, "*Yeni bir alışkanlık edinme aşamasındayken (örn. Spora başlamak, yeni bir dil öğrenmek, diyete başlamak vb) baştan çıkarıcı uyaranlara (çeldirici – keyif verici aktiviteler) karşı neler yaparsınız?"* sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtların "Alışkanlığın önemine göre değişir (f=9)", "Çeldiriciye takılmam (f=6)", "Uyarandan kaçınmaya çalışırım (f=4)", "Uyarana karşı koyamam (f=4)", "Amacımı ertelerim (f=3)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

Öğretim görevlilerine, "*Stresli ve üzgün bir ruh haline sahip olduğunuzda neler yaparsınız?"* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 5'de gösterilmiştir.

Tablo 5 Öğretim görevlilerinin stresli ve üzgün ruh halinde iken sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek Kadın		Toplam
		f	f	f
Stresli iken yapılanlar	Uyurum	1	5	6
	Başka bir etkinlik ile stresten uzaklaşırım	1	4	5
	Yalnız kalırım	4	1	5
	Yakınımla paylaşırım	0	4	4

Tablo 5'te öğretim görevlilerine, "*Stresli ve üzgün bir ruh haline sahip olduğunuzda neler yaparsınız?"* sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtların "Uyurum (f=6)", "Başka bir etkinlik ile stresten uzaklaşırım (f=5)", "Yalnız kalırım (f=5)", "Yakınımla paylaşırım (f=4)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

Öğretim görevlilerine, "*Keyifli bir etkinlik sırasında stres verici bir durum sizi nasıl etkiler? Stresin üstesinden gelip yaptığınız işin tam olarak tadını çıkarabilir misiniz yoksa stres keyif almanız etkiler mi?"* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6 Öğretim görevlilerinin stres verici bir durum karşısında yaptıkları işten keyif alıp almama durumuna ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek	Kadın	Toplam
		f	f	f
Keyifli bir etkinlik sırasında strese verilen tepkiler	Olumsuz etkilenirim, etkinliğe tam olarak odaklanamam	3	7	10
	Olumsuz etkilenirim ama bu etkinin uzun sürmesine izin vermem	0	6	6
	Çözüm bulmaya çalışırım	1	2	3
	Tamamen olumsuz etkilenirim, keyif alamam	2	1	3

Tablo 6'da öğretim görevlilerine, "*Keyifli bir etkinlik sırasında stres verici bir durum sizi nasıl etkiler? Stresin üstesinden gelip yaptığınız işin tam olarak tadını çıkarabilir misiniz yoksa stres keyif almanız etkiler mi?"* sorusu yöneltildiğinde verilen yanıtların "Olumsuz etkilenirim, etkinliğe tam olarak odaklanamam (f=10)", "Olumsuz etkilenirim ama bu etkinin uzun sürmesine izin vermem (f=6)", "Çözüm bulmaya çalışırım (f=3)", "Tamamen olumsuz etkilenirim, keyif alamam (f=3)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

Öğretim görevlilerinin, "Bir şeyi çok istediğimde…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istenmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7 Öğretim görevlilerinin bir şeyi çok istediklerinde sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek	Kadın	Toplam
		f	f	f
Bir şeyi çok isteyince verilen tepkiler	Elimden geleni yaparım	5	8	13
	Gayret ederim	2	5	7
	Elde edilebilir bir şeyse uğraşırım	2	2	4

Tablo 7'de öğretim görevlilerine, "Bir şeyi çok istediğimde…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istendiğinde yazılan ifadelerin "Elimden geleni yaparım (f=13)", "Gayret ederim (f=7)", "Elde edilebilir bir şeyse uğraşırım (f=4)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

Öğretim görevlilerinin, "Beklenmedik bir durumla karşılaştığımda…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istenmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8 Öğretim görevlilerinin beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek Kadın		Toplam
		f	f	f
Beklenmedik bir durum karşısındaki tepkiler	Çözüm yolları ararım	4	5	9
	Moralim bozulur	1	3	4
	Yaptığım işe devam ederim	0	4	4
	Sakin kalmaya çalışırım	1	2	3

Tablo 8'de öğretim görevlilerine, "Beklenmedik bir durumla karşılaştığımda…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istendiğinde yazılan ifadelerin "Çözüm yolları ararım (f=9)", "Moralim bozulur (f=4)", "Yaptığım işe devam ederim (f=4)", "Sakin kalmaya çalışırım (f=3)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

Öğretim görevlilerinin, "Bir hedefe odaklanmışken benim için baştan çıkarıcı bir uyaranla karşılaştığımda…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istenmiştir. Bu soruya ilişkin katılımcı görüşlerinin tema ve kodları Tablo 9'de gösterilmiştir.

Tablo 9 Öğretim görevlilerinin bir hedefe odaklanmışken baştan çıkarıcı bir uyarana karşı sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri

Tema	Kodlar	Erkek Kadın		Toplam
		f	f	f
Bir hedefe odaklanmışken baştan çıkarıcı uyaranlara karşı tepkiler	Etkilenmem	1	4	5
	Kısa süreli uyaranla ilgilenirim	1	3	4
	Uyaranı görmezden gelirim	2	1	3
	Uyarana kapılırım	1	2	3

Tablo 9'da öğretim görevlilerine, "Bir hedefe odaklanmışken benim için baştan çıkarıcı bir uyaranla karşılaştığımda…." ifadesini kendi sergileyecekleri davranış çerçevesinde anlamlı bir cümle olacak şekilde tamamlamaları istendiğinde yazılan ifadelerin "Etkilenmem (f=5)", "Kısa süreli uyaranla ilgilenirim (f=4)", "Uyaranı görmezden gelirim (f=3)", "Uyarana kapılırım (f=3)" şeklinde sıralandığını görülmektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışma kapsamında öğretim görevlilerine kendi öz denetim algılarına yönelik görüşleri sorulmuştur. Araştırma sonucunda öğretim görevlilerinin hayatlarında üstesinden gelmekte zorlandıkları durumlar karşısındaki davranışlarına ilişkin görüşleri sorulduğunda "Yeni bir çözüm yolu ararım (n=16), "Güvendiğim birine danışırım" (n=11), "Durumu kabullenirim" (n=5), "Durumu

tekrar değerlendiririm" (n=5), "Başka bir etkinlik ile ilgi odağımı değiştiririm" (n=3) şeklinde cevaplar alınmıştır. Bakıldığında bulguların "durumu kabullenirim" cevabı dışında bireylerin aktif rol almasını gerektiren çözüme yönelik yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Bu bulgu öğretim görevlilerinin hayatlarında üstesinden gelmekte zorlandıkları durumlar karşısında durup beklemektense aktif bir biçimde sorunun üstesinden gelmeye eğilimli olduklarının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Bu durum ise kendini adapte edebilme kapasitesi olarak da anılan öz denetim seviyesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Demirel, 2017). Cinsiyet dağılımına göre bakıldığında kadınların erkeklere oranla daha fazla çözüm yolu aradıkları (n=10) ve güvendiği birine danışmaya daha meyilli oldukları görülmektedir (n=7). Bu bulgu kadınların sorunların üstesinden gelmede daha aktif olduğu ve daha paylaşımcı bir strateji izlediği şeklinde yorumlanabilir. Öğretim görevlilerinin normal işleyişlerine müdahale edici nitelikteki durumların üstesinden gelme yöntemlerine ilişkin görüşleri sorulduğunda "Profesyonel yardım alırım" (n=10), "Dinlenirim" (n=4), "İlaç alırım" (n=4), "Sakin kalmaya çalışırım" (n=3), "Kendimi telkin ederim" (n=3) şeklinde cevaplar alınmıştır. Cevaplara bakıldığında "profesyonel yardım alırım" diyen kişilerin sayısı diğer tüm cevaplardan fazla iken (n=10), sorunu kendi yöntemleri ile halletmeye çalışanların toplamda sayısının (n=14) daha fazla olduğunu görmekteyiz. Her ne kadar "Dinlenirim" pasif bir yaklaşım gibi görünse de, burada dinlenmek diğer yaklaşımlar gibi sorunun üstesinden gelmek için aktif olarak tercih edilmiş yollardan biridir. Cinsiyet dağılımına göre cevaplara bakıldığında "Sakin kalmaya çalışırım" (n=3), "Kendimi telkin ederim" (n=3) cevaplarının sadece kadın katılımcılara ait olduğu dikkat çekmektedir. Bu bulgu erkek katılımcıların normal işleyişlerine müdahale edici nitelikteki durumlarda psikolojik olarak kadınlar kadar etkilenmedikleri şeklinde yorumlanabilir. Öğretim görevlilerinin yeni bir alışkanlık edinme aşamasında baştan çıkarıcı uyaranlarla baş etme yöntemlerine ilişkin görüşleri sorulduğunda, "Alışkanlığın önemine göre değişir" (n=9), "Çeldiriciye takılmam" (n=6), "Uyarandan kaçınmaya çalışırım" (n=4), "Uyarana karşı koyamam" (n=4), "Amacımı ertelerim" (n=3) şeklinde cevaplar verdikleri görülmektedir. Öğretim görevlilerinin cevaplarına bakıldığında "Alışkanlığın önemine göre değişir" (n=9) cevabının en fazla kişi tarafından verildiği görülmektedir. Bu bulgu öğretim görevlilerinin çoğunun bir eylemin sonucunun kendilerine getirisini temel alarak o eylemi gerçekleştirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Kısa dönemli olumlu etkilerdense uzun dönemli olumlu etki ve faydaları tercih etmek öz denetimli insanların özelliği olarak görüldüğü düşünülürse, öğretim görevlilerinin çoğunun öz denetim seviyesinin yüksek olduğu yorumu yapılabilir. Burada zaten "Uyarana karşı koyamam" (n=4) cevabı dışında diğer cevapların alışkanlığı edinmeyi sürdürmeye yönelik olduğu görülmektedir. Hedef odaklı ve sorumluluk sahibi olma hali ile ilişkili olmak öz denetimli insan davranışı olduğuna göre (Erdaş, 2010) burada öğretim görevlilerinin büyük çoğunlukla öz denetimli oldukları yorumu yapılabilir. "Amacımı ertelerim" uyarana bir teslim oluş gibi görünse de aslında asıl amaçtan kopulmadığının bir göstergesi olarak nitelendirilebilir. "Alışkanlığın önemine göre değişir" (n=7), "Çeldiriciye takılmam" (n=5) gibi yüksek öz denetimli yaklaşım gerektiren cevaplarda kadınların sayısının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bulgu kadınların bir alışkanlık edinmede öz denetimlerini daha aktif şekilde kullanabildikleri şeklinde yorumlanabilir. Öğretim görevlilerinin stresli ve üzgün ruh halinde iken sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri sorulduğunda cevaplar, "Uyurum" (n=6), "Başka bir etkinlik ile stresten uzaklaşırım" (n=5), "Yalnız kalırım" (n=5) "Yakınımla paylaşırım" (n=4) şeklinde sıralanmaktadır. Öğretim görevlilerine herhangi bir amaca odaklanmaksızın üzgün ruh halleri karşısındaki davranışları sorulduğunda, cevapların bir amaca odaklanma söz konusu olan hallerdeki tepkilerinden farklı olduğu görülmektedir. Uyumak ve yalnız kalmayı tercih etmek dinlenip tekrar soruna odaklanmayı içermiyorsa pasif yaklaşımlar olarak kalmaktadır. "Yakınımla paylaşırım" ve "Başka bir etkinlik ile stresten uzaklaşırım" cevapları ise direk çözüme odaklı olmamakla birlikte daha aktif yaklaşımlar olarak değerlendirilebilir. Buradaki cevaplarda "Yalnız kalırım" (n=4) hariç diğer tüm

cevapların çoğunlukla kadınlar tarafından verildiği görülmektedir. Bu bulgu erkeklerin üzgün ruh hallerine sahip olduklarında kendileri ile baş başa kalmayı daha çok tercih ettiklerini göstermektedir. Yalnız kalma sürecine çözüme yönelik aktif bir düşünme süreci eşlik ediyorsa öz denetimli bir yaklaşımdan söz edilebilir. Öğretim görevlilerinin stres verici bir durum karşısında yaptıkları işten keyif alıp almama durumuna ilişkin görüşleri sorulduğunda, "Olumsuz etkilenirim, etkinliğe tam olarak odaklanamam" (n=10), "Olumsuz etkilenirim ama bu etkinin uzun sürmesine izin vermem" (n=6), "Çözüm bulmaya çalışırım" (n=3), "Tamamen olumsuz etkilenirim, keyif alamam" (n=3) cevapları alınmıştır. "Olumsuz etkilenirim ama bu etkinin uzun sürmesine izin vermem" ve "Çözüm bulmaya çalışırım" aktif ve öz denetimli yaklaşımlar iken "Olumsuz etkilenirim, etkinliğe tam olarak odaklanamam" ve "Tamamen olumsuz etkilenirim, keyif alamam" cevaplarının daha düşük öz denetime sahip insanlar tarafından verilen cevaplar oldukları söylenebilir. Cinsiyete göre dağılıma bakıldığında "Olumsuz etkilenirim ama bu etkinin uzun sürmesine izin vermem" şeklinde cevap veren altı kişinin hepsinin kadın olmasına rağmen, "Olumsuz etkilenirim etkinliğe tam olarak odaklanamam" cevabını verenlerden de 7 kişinin kadın olduğu görülmektedir. Bu bulgu kadınların bir kısmının diğer hemcinslerine göre öz denetim seviyesinin daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Öğretim görevlilerinin bir şeyi çok istediklerinde sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri sorulduğunda "Elimden geleni yaparım" (n=13), "Gayret ederim" (n=7) "Elde edilebilir bir şeyse uğraşırım" (n=4) cevaplarına ulaşılmıştır. Elimden geleni yaparım cevabının çoğunlukta olması öğretim görevlilerinin bir şeyi çok istediklerinde onun için etkin bir performans gösterecekleri şeklinde yorumlanabilir. Öğretim görevlilerinin beklenmedik bir durumla karşılaştıklarında sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri sorulduğunda "Çözüm yolları ararım" (n=9), "Moralim bozulur" (n=4), "Yaptığım işe devam ederim" (n=4), "Sakin kalmaya çalışırım" (n=3) cevapları ile karşılaşılmaktadır. "Çözüm yolları ararım" öz denetimli bir yaklaşımı temsil ederken, "Moralim bozulur" gibi bir cevap sorunlar karşısında pasif kalmak şeklinde yorumlanabilir. Fakat öz denetimli şekilde hareket etmek çaba gerektiren aktif bir süreç olduğu için bireyde irade yorgunluğu meydana getirebilir ve kişiler zaman zaman öz denetimi sağlamakta zorlanabilirler (Muraven ve Baumeister, 2000). Bu durum geçici olup kişinin genel tavrı daha farklı olabilir. "Yaptığım işe devam ederim" cevabı beklenmedik durumdan etkilenmem anlamında yorumlanır ise yine öz denetimin yüksek olduğu sonucuna varılabilir. Son olarak Öğretim görevlilerinin bir hedefe odaklanmışken baştan çıkarıcı bir uyarana karşı sergiledikleri davranışlara ilişkin görüşleri sorulduğunda "Etkilenmem" (n=5), "Kısa süreli uyaranla ilgilenirim" (n=4), "Uyaranı görmezden gelirim" (n=3), "Uyarana kapılırım" (n=3) şeklinde cevaplar alınmıştır. "Etkilenmem" ve "Uyaranı görmezden gelirim" öz denetimi yüksek nitelikli davranışlardır ve toplamda sekiz kişi bu yönde cevaplar vermiştir. "Uyaranı görmezden gelirim" cevabı bir hedefe adanmışlığı gerektirdiğinden öz denetimli seçimler arasında yer alabilir. "Uyarana kapılırım" cevabı ise diğer cevapların tersi yönde düşük öz denetimin işareti olan bir davranış şeklidir. Pek çok birey kendilerini iyi hissettiren davranışları gerçekleştirme eğiliminde iken (Alicke ve Sedikides, 2009; Duyan ve ark., 2012), burada çoğunluğun hedeflerine bağlı olduğu görülmektedir. Organ ve Ryan (1995) öz denetim ile örgütsel vatandaşlık arasında olumlu yönde ilişki saptamışlardır. Bu bulgu öğretim görevlilerinin öz denetim seviyelerinin yükseldikçe örgüte olan bağlılıklarının da artacağı şeklinde yorumlanabilir.

Öğretim görevlilerinin verdikleri cevaplara bakıldığında, genel anlamda öz denetimli bireyler oldukları göze çarpmaktadır. Zaman zaman her insanın yaşayabileceği gibi irade yorgunlukları yaşayarak öz denetim seviyeleri düşebilir. Verilen cevaplar arasında düşük öz denetim seviyesine işaret edenlerin sayıca az olması da bun durumun bir işareti olabilir. Araştırma sonucunda öğretim görevlilerinin genel olarak sorumluluklarının bilincinde hedeflerine bağlı başarı odaklı bireyler oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

Alicke, M.D. ve Sedikides,C.(2009). Self-enhancement and self-protection: What they are and what they do. *European Review of Social Psychology*,S. 20,s. 1–48

Barrick, M.R., Mount, M. K. (1991). The Big Five Personality Dimensions and Job Performance:A Meta-Analysis. *Personnel Psychology, 44,* 1-25.

Demirel, D. (2017). *Psikosomatik Bozukluklar Ve Öz Denetim Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Digman, J. M. & Takemoto-Chock, N. K. (1981). Factors in the Natural Language of Personality: Re-analysis, Comparison, and Interpretation of Six Major Studies. *Multivariate Behavioral Research, 16 (2)*, 149-170.

Duyan V., Gülden Ç. ve Gelbal S. (2012). Öz-Denetim Ölçeği-ÖDÖ: Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23, 25-38

Erdaş, K. D. (2010). *Lider-Üye Mübadelesi, Algılanan Örgütsel Destek Ve Öz Denetim Kişilik Özelliğinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkileri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Friese, M., ve Hofmann, W. (2009). Control Me or I Will Control You: Impulses, Trait Self-Control, and The Guidance of Behaviour. *Journal of Research in Personality,* 43, 795–805.

Lepine, J. A., & Dyne, L. V. (2001). Voice and Cooperative Behavior as Contrasting Forms of Contextual Performance: Evidence of Differential Relationships With Big Five Personality Characteristics and Cognitive Ability. *Journal of Applied Psychology, 86 (2),* 326-336.

Mehta, R. (2010). Exploring Self-Control: Moving Beyond Depletion Hypothesis. *Advances in Consumer Research*, 37, 174- 178.

McCrae, R. R., & John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications. *Journal of Personality, 8,* 175-215.

Muraven, M. ve Baumeister, F.R. (2000). Self-Regulation and Depletion of Limited Resources: Does Self-Control Resemble A Muscle?. *Psychological Bulletin*, Vol. 126(2), 247-259.

Organ, D. W. & Ryan, K. (1995). A Meta-Analytic Review of Attitudinal and Dispositional Predictors of Organizational Citizenship Behavior. *Personnel Psychology, 48,* 775-802.

Quinn, P.D. ve Fromme, K. (2010). Self regulation as a protective factor against risky drinking and sexual behaviour. *Psychology of Addictive Behaviours,* 24(3), 376-385.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 41-58, Kış 2019

Analojilerle Zenginleştirilmiş 5E Öğrenme Modelinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi[1]

Hacı Mehmet Çoban
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1919-1946
Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Adıyaman – TÜRKİYE

Prof. Dr. Abuzer Akgün
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3966-4483
Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, Adıyaman – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 30.09.2019
Kabul: 28.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler
Fen Öğretimi
5E Öğretim Modeli
Analoji
Akademik Başarı
Öğrenci Görüşleri

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS37871

Öz

Fen bilimleri öğretmenlerinin karşılaştıkları en önemli sorunlardan biri daha etkili bir öğretimin nasıl yapılacağı konusudur. Bununla birlikte, fen bilimleri öğretmenlerinin öğretim sırasında sık sık sadece ders kapsamında işlenen konulara ait kitaplarla yetindikleri ve ilave kaynak kullanımına gerek duymadıkları görülmektedir. Bu nedenle, öğretmenlerin yapılandırmacı yaklaşıma uygun etkinlikler geliştirmeleri ve bu etkinlikleri sınıf içinde düzenli bir şekilde kullanmaları hayati önemdedir. Bu araştırmanın amacı, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin elektrik enerjisi ünitesindeki akademik başarılarına olan etkisini belirlemektir. Araştırmada ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2015-2016 eğitim-öğretim yılının yaz döneminde Adıyaman ilinde bir devlet okulunda öğrenim gören 29'u deney, 29'u kontrol grubu olmak üzere toplam 58 ortaokul 7. Sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Uygulamalar beş hafta sürmüştür. Uygulamalar kontrol grubunda 5E öğrenme modeli ile gerçekleştirilirken, deney grubunda ise analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında "Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT)" ve "Öğrenci Görüşme Formu" kullanılmıştır. EEBT'den elde edilen veriler istatistiksel olarak analizi SPSS paket programı kullanılarak; öğrenci görüşme formunda yer alan sorulara verilen yanıtlar betimsel istatistiksel yöntem kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, deney grubunda yer alan öğrencilerin kontrol grubunda yer alan öğrencilerden akademik başarı yönünden anlamlı şekilde deney grubu lehine farklılaştığını göstermiştir. Araştırmanın sonucunda analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin öğrencilerin elektrik ünitesindeki akademik başarılarında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çoban, H. M. ve Akgün, A. (2019). Analojilerle Zenginleştirilmiş 5E Öğrenme Modelinin Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 41-58.

[1] Bu araştırma Adıyaman Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Anabilim Dalı Fen Bilgisi Eğitmi yüksek lisansan programından mezun olan Hacı Mehmet Çoban'ın, Prof. Dr. Abuzer Akgün danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinin bir bölümünden oluşturulmuştur.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 41-58, Winter 2019

Effect of 5E Learning Model Enriched With Analogies on Academic Achievement of Students

Hacı Mehmet Çoban
Teacher, Ministry of Education, Adıyaman – TURKEY

Prof. Dr. Abuzer Akgün
Adıyaman University, Faculty of Education, Department of Science Education, Adıyaman – TURKEY

Artcile History

Submitted: 30.09.2019
Accepted: 28.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Science Teaching
5E Instructional Model
Analogy
Academic Achievement
Students' Opinions

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS37871*

Abstract

One of the most important issues facing science teachers is to become capable of teaching more effectively. However, science teachers often tend to use only textbooks belong to science courses and think there is no need to use extra instructional sources. Hence, it is getting more vital for teachers to develop more constructive learning activities and persist on doing science consistently in the courses. The aim of this study is to determine the effect of analogue-enriched 5E learning model on the academic achievement of seventh grade students in the electrical energy unit. In the research, pre-test and post-test control group quasi-experimental design was used. The study group of the research consists of 58 middle school 7th grade students, 29 of whom are experimental and 29 of which are control groups, who are studying in a public school in Adıyaman in the summer term of 2015-2016 academic year. The intervention lasted for five weeks. The applications were carried out with 5E learning model in the control group and the 5E learning model enriched with analogies in the experimental group. Electrical Energy Achievement Test (EEBT) Görüşme and "Student Interview Form" were used to collect data. Data obtained from EEBT were analyzed statistically using SPSS package program; The answers given to the questions in the student interview form were analyzed using descriptive statistical method. The results of the analysis showed that the students in the experimental group differed significantly from the students in the control group in favor of the experimental group. The result of the study revealed that analogy-based 5E model was effective on students' academic achievement in the unit of electricity.

GİRİŞ

Günümüzde bilim ve teknolojideki gelişmeler tıpta, hayvancılıkta, tarımda, iletişimde, uzay biliminde neredeyse tüm alanlarda değişim meydana getirmiştir. Her alanda olduğu gibi eğitim alanı da bu gelişmelerden etkilenmektedir (Bozdoğan & Altunçekiç, 2007). Sürekli yeni buluşların yapılması eğitimde fen öğretimini önemli hale getirmektedir. Bu durumda birçok ülke fen öğretiminin kalitesini artırmak için çeşitli arayışlara girmiştir. Bu arayışların sonunda fen öğretim programlarında farklı dönemlerde çeşitli değişiklikler yapılmıştır.

Geliştirilen fen öğretim programları uzun süre değişmeden kalamazlar. Fen bilimleri eğitimini yaygınlaştırmak ve kalitesini artırmak için fen öğretim programları çağın ihtiyaçlarına göre geliştirilmelidir. Eğitimciler yaşadığımız çağı bilim ve teknoloji çağı olarak nitelendirmektedir (Bayram, 2015). Bu çağa uygun geliştirilen yeni fen bilimleri öğretim programı bilgiyi araştıran, yorumlayan, yapılandıran ve eleştirel bir bakış açısıyla bakan bireyler yetiştirmek durumundadır. Bu çağa uygun becerileri bireylere kazandıran eğitim anlayışı öğrenci merkezli bir anlayışı gerekli kılan yapılandırmacı öğrenme anlayışıdır. Bu bakımdan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yapılandırmacı öğrenme anlayışını benimsemekte ve yenilenen öğretim programlarında yer almaktadır. Bu anlayışa uygun eğitim yaklaşımları son zamanlarda ülkemizde de fen bilimleri müfredat çalışmalarında ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.

Çağımızda değişen yaşam koşullarına bağlı olarak öğrencilerin geleneksel anlayışlarla bilgiyi ezberlemek yerine; öğrencilerin bilgiyi kavraması, anlaması ve sorgulayarak keşfetmesi önemli hale gelmiştir (Tatar, 2006). Buna bağlı olarak ülkemizde de 2004 yılında fen öğretim programlarında köklü reformlar yapılarak yapılandırmacı öğrenme anlayışına geçilmiştir. 2005-2006 eğitim-öğretim yılı itibarıyla fen öğretim programları yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına dayalı olarak hazırlanmaya başlanmıştır (MEB T. v., 2005). Yapılan literatür incelenmesinde yapılandırmacı öğrenme anlayışına göre yapılan çalışmalarda başarılı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür (Bayram, 2015). Bu durumda, yapılandırmacı öğrenme kuramı nedir? Sorusunu sormayı gerekli kılmaktadır. Yapılandırmacı öğrenme kuramı, bireyi merkeze alarak bireyin yeni karşılaştığı bilgiler ile mevcut sahip olduğu bilgi birikimi arasında bağlantı kurarak yeni anlamlar oluşturduğu aktif bir süreçtir (Metin & Özmen, 2009). Konfüçyüs'ün "Bir kişiye iyilik yapmak istiyorsan ona balık verme, balık tutmayı öğret." (Sarısoy, 2015) şeklinde ifade edilen sözüne benzeyen yapılandırmacı yaklaşım, bilgiyi öğrenciye doğrudan aktarmak yerine; öğrencinin kendisinin bilgiye ulaşması için gerekli olan becerilerin kazanmasını amaçlayan bir yaklaşımdır. Yapılandırmacı kuramda birey başkalarının bilgilerini olduğu gibi almak yerine bilgiyi sorgulayarak kendi bilgilerini oluşturur. Bu yaklaşımda, bilgi her bir öğrencinin kafasında farklı yapılandığı için öğrenmede öğrencilerin eski bilgileri ve bireysel özellikleri önemli görülmektedir (Özmen, 2004).

Fen öğretimi teorik bilgileri öğretmekten ziyade uygulamaya dayalı olarak gerçekleştirilmelidir. Okullarda yapılandırmacı öğrenmeye geçilmesine rağmen öğrencilere fen öğretiminde kavramlar ve teorik bilgiler ezberletilmeye devam edilmektedir. Bardak ve Karamustafaoğlu (2016) fen bilimleri öğretmenlerin ders anlatımlarında öğrenci merkezli stratejiler yerine genellikle anlatım ve soru-cevap gibi geleneksel yöntemler kullandıklarını tespit etmiştir (Bardak & Karamustafaoğlu, 2016). Bundan dolayı okullarda fen öğretimi yoğun olarak yapılmasına rağmen öğrenmede istenen düzeyde verim alınamamaktadır. MEB tarafından yayınlanan PISA 2015 Ulusal Raporuna göre Türkiye'nin fen bilimleri test sonuçlarında; puan ortalamalarında büyük düşüş yaşadığı, OECD ortalamalarını yakalayamadığı ve sınava katılan 72 ülke arasından 54.sırada olduğu görülmüştür (MEB Ö. D., 2016). 2016 TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study: Uluslararası Matematik ve Fen Eğitimi Araştırması) tarafından yayınlanan sonuç raporuna göre Türkiye 4. sınıf öğrencilerin katılımıyla gerçekleşen fen sınavında 483 puan ile 47 ülke arasından 34. sırada yer almıştır (TIMSS,

2016). 8. sınıf fen bilimlerinde ise 493 puan alan Türkiye 39 ülke arasında 21. sırada yer almıştır (TIMSS, 2016). ÖSYM tarafından 2018 yılında yayınlanan YKS Sonuçları Ön Değerlendirme Raporuna göre sınava giren öğrencilerin bazı derslerdeki doğru cevap ortalamaları şu şekildedir: TYT' de 20 soruluk fen ortalaması 2,82; AYT' de 14 soruluk fizik ortalaması 0,467, 13 soruluk kimya ortalaması 1,109 ortalama, 13 soruluk biyoloji ortalaması 1,669'dir. Bu verilere göre, fen ortalamalarının çok düşük olduğunu söylemek mümkündür (ÖSYM, 2018). 2015 PISA, 2015 TIMSS ve 2018 YKS gibi uluslararası ve ulusal sınav sonuçlarında görüldüğü gibi fen bilimleri öğretiminde bazı problemler yaşandığı görülmektedir.

Ülkemizde fen öğretim programları yapılandırmacı öğrenme kuramına dayalı olarak hazırlanmaya başlanmıştır. Fakat birçok fen bilgisi öğretmeni dersleri alışılmış yöntemle ders kitabından işlemektedir (Karadoğu, 2007). Bu da bazı okullarımızın fen öğretiminde bilgi aktaran kurumlar olarak öğretime devam ettiği sonucuna varılmaktadır. Okullarda ders işlenen sınıflarda fen öğretiminin ders kitabı endeksli olması dersin ezbere dayalı olmasını ve sıkıcı geçmesine yol açmaktadır. Bu durum kendi bilgilerini yapılandıran öğrencileri yetiştirmek yerine sadece kendilerine anlatılan bilgileri alarak bilgiyi ezberleyen bireyler yetiştirmektedir; fakat günümüzde bireylerden bilgiyi hatırlamaları yerine bilgiyi üretmelerini ve öğretim etkinliklerine aktif katılarak bilgiyi zihinlerinde yapılandırmaları beklenmektedir. Ayrıca bu öğrenme sürecinde bireylerin farklılıklarını dikkate alınmaması tek tip öğrenmeyi gerçekleştiği görülmektedir. Bu da araştırmacıları fen bilgisi öğretiminde yeni model, yöntem ve teknikleri denemeye teşvik etmektedir.

Fen bilimleri derslerinde öğrencilerin başarılarını artıracak, aynı zamanda da kavram öğretiminde ve kavram yanılgılarını gidermede etkili olacak öğrenci merkezli bir modele ihtiyaç vardır. Ayrıca ihtiyaç duyulan bu model fen bilgisi öğretimini "sıkıcı, zor, karmaşık" gibi nitelemelerden arındırarak etkili bir öğretim gerçekleştirmelidir. Fen bilimleri öğretiminde yaygın olarak kullanılan modellerden biri de Bybee tarafından öğrenme döngüleri yaklaşımı kapsamında geliştirilen 5E modelidir. 5E modeli kavram öğretiminde etkili olan ve farklı uygulama biçimleri olan beş aşamalı bir modeldir (Bayram, 2015). 5E modeli öğrencileri günlük hayatla etkileşimde bulunabilmelerine ve kendi öğrenmelerini kendilerinin gerçekleştirmesine etkinlikler ile olanak sağlamaktadır. Bunun yanında 5E öğrenme modeli, öğrencilerin derse karşı ilgisini artıran ve kavramsal gelişmelerini sağlayan, her aşamada öğrenciyi aktif kılan ve yapılandırmacı öğrenme anlayışına uyumlu bir modeldir. Uygulamadaki 5E ve 7E modelleri ortaokul fen öğretim programında yer alan kazanımların edindirilmesinde hali hazırda kullanılmakta olan ve genel işlev sağlaması bakımından önem arz eden modellerdir.

Yapılan araştırmalarda fen bilimi ile ilgili konuların soyut kavramlar içermesi ve öğrencilerin fen bilimleri dersinde ele alınan kavramlar ile içinde yaşadığı günlük hayatla bağlantı kuramaması fen öğretiminde dersin öğrenilmesini zorlaştırmaktadır. Ortaokul öğrencileri zihinsel gelişim bakımından somut işlem döneminden soyut işlem dönemine yeni geçtikleri için soyut kavramları öğrenmekte zorlanmaktadırlar (Kaptan & Arslan, 2002). İlköğretim 7. sınıf "Elektrik Enerjisi" ünitesinde yer alan kavramlar soyut olduğu için öğrencilerin öğrenmekte güçlük çektiği konular arasındadır. Fen bilimleri öğretim programlarındaki eski yöntemler bu sorunu gidermede çoğu zaman yeterli olmamaktadır. Fen bilimleri derslerinde öğrencilerin öğrenecekleri soyut kavramları çevresinde gerçekleşen olaylarla anlamlı ilişkiler kurarak somutlaştırması fen öğretimini kolaylaştırmaktadır. Ayrıca fen bilimlerinde soyut ve anlaşılması zor kavramların öğretilmesinde etkili olan birçok yöntem ve teknik bulunmaktadır (Karadoğu, 2007). Bu amaçla fen kavramlarının öğretiminde kullanılan tekniklerden biri de analoji tekniğidir.

Soyut kavramların somutlaştırılması ve karmaşık konuların öğrencilerin anlayabileceği bir çerçevede sunulması, etkili fen öğrenme ortamının oluşturulması amacıyla fen eğitimcilerini ve

araştırmacılarını yeni yaklaşım ve modellerini uygulamaya yöneltmiştir. Bu bağlamda yeni modellerden birisi de analojilerle 5E öğrenme modelini bir arada kullanılmasıyla oluşturulan Analojilerle Zenginleştirilmiş 5E Öğrenme Modelidir. Bu araştırmada öğrencilerin ilke ve formüllerin benzer özellikleri dikkate alınarak mantıksal bir bağ kurulması anlamına gelen, öğrencilerin muhakeme ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesini sağlayan, kavram öğretiminde etkili olan ve yaparak yaşayarak öğrenmeyi esas alan analojiler yoluyla desteklenmiş "Analojilerle Zengileştirilmiş 5E Öğrenme Modelli" kullanılmıştır. Bu bağlamda analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına uygun bir modeldir.

Bu araştırmada, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin "Elektrik Enerjisi" ünitesi üzerindeki akademik başarılarına etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu araştırma, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelin uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi bakımından alan yazıdaki boşluğu doldurabilecek olması bakımından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin "Elektrik Enerjisi" ünitesi üzerindeki akademik başarılarına etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlenilen öğrenci grubu ile 5E öğrenme modeline göre ders işlenilen öğrenci grubunun Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT) ön test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlenilen öğrenci grubu ile 5E öğrenme modeline göre ders işlenilen öğrenci grubunun Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT) ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlenilen öğrenci grubu ile 5E öğrenme modeline göre ders işlenilen öğrenci grubunun Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT) son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

Analojilerle zenginleşmiş 5E öğrenme modelinin uygulandığı şubelerdeki öğrencilerin kullanılan modele ilişkin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Yarı deneysel tasarım modeli son yıllarda eğitim uygulamalarında en sık kullanılan öğrenme modellerinden biridir. "Yarı deneysel tasarım" sözcüğünün karşılığı İngilizcede "Quasi Experimental Design" olarak adlandırılmıştır. Ülkemizdeki literatürde ise, yarı deneysel tasarım veya yarı deneysel model gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bu araştırmada yarı deneysel modellerden ön test-son test kontrol gruplu model kullanılarak yürütülmüştür. Derslerde deney grubunda analojilerle zenginleşmiş 5E öğrenme modeli yaklaşımı kullanılırken, kontrol grubunda ise 5E öğrenme modeli kullanılmıştır. Yarı deneysel model, çalışma grupların ölçülen nitelikle ilgili başlangıç durumlarının bilinmesine, gruplardaki değişimin test edilmesine imkân vermesi bakımından kullanılabilirliği olan bir modeldir (Bilgin, Ay, & Çoşkun, 2013).

Evren ve Örneklem

Araştırma 2015-2016 öğretim yılının 2. döneminde Adıyaman İl merkezi Karacaoğlan Ortaokulunda öğrenim gören öğrenciler ile yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini bu okulun 7. sınıfında öğrenim gören iki şubedeki toplam 58 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada bu şubelerden rastgele seçilen bir sınıf deney grubu (n=29), digger sınıf ise kontrol grubu (n=29) olarak belirlenmiştir. Araştırma ayrıca deney grubundaki 10 öğrenciden yapılandırılmış görüşme tekniğiyle analojilerle

zenginleşmiş 5E öğrenme modeline ilişkin görüşleri alınmıştır. Araştırma gruplarına ait bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Grubundaki Öğrencilerin Cinsiyetlerine İlişkin Bilgiler

Gruplar	Cinsiyet	f	%
Kontrol Grubu	Erkek	10	34,48
	Kadın	19	65,52
Deney Grubu	Erkek	11	37,93
	Kadın	18	62,07

Tablo 1 incelendiğinde kontrol grubunu %34,48'nin erkek ve %65,52'nin kız öğrenci oluşturduğu; deney grubunu ise %37,93'nün erkek ve %62,07'sinin kız öğrenci oluşturduğu görülmektedir. Bu veriler araştırma gruplarındaki öğrencilerin cinsiyet dağılımına göre birbirine yakın olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, veri toplama aracı olarak "Elektrik Enerjsi Başarı Testi" (EEBT) kullanılmıştır. Deney grubundaki öğrencilerin analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline yönelik görüşlerini ortaya çıkarmak için de "Öğrenci Görüşme Formu" kullanılmıştır.

Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT):

EEBT'nin hazırlanmasında ortaokul 7. sınıf öğretim programında Elektrik Enerjisi ünitesi ile ilgili yer alan 12 kazanım için belirtke tablosu hazırlanarak 4 seçenekli, çoktan seçmeli toplam 30 soru hazırlanmıştır. Bir kazanım bir veya birden fazla soruyla ölçülmüştür. Hazırlanan testin kapsam geçerliğinin yüksek olması için çok sayıda soru sorulmuş olup, güvenirliğin de yüksek olması için soruların açık ve anlaşır olması sağlanmıştır. Hazırlanılan test, kapsamı ve öğrenci düzeyine uygunluğu bakımından uzman görüşüne sunulmuştur. Bir doçent, bir araştırma görevlisi, 10-15 yıllık mesleki deneyimine sahip 3 fen bilimleri öğretmeninin görüşüne sunulmuştur. Araştırmacı uzman görüşü doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Hazırlanan başarı testinin birinci pilot çalışmasında test, Adıyaman merkezde iki farklı okulda 100 öğrenciye uygulanmıştır. Pilot uygulama sonucunda Madde ayıt ediciliği 0.26 ve altında olan çok zayıf ve düzeltilmesi gereken 6 soru, güvenirlik katsayıları düşük çıkan 4 soru olmak üzere toplam 10 soru başarı testinden çıkarılmıştır. Soruların başarı testinden çıkartılması sürecinde testin kapsam geçerlik yapısının bozulmamasına dikkat edilmiştir. Son şekli 20 sorudan oluşan başarı testinin istatiksel analizi yapıldığında testin KR 20 değeri 0.88 olarak saptanmıştır. Hazırlanan başarı testinin güvenirlik katsayısı (KR 20=0.88 > 0.70) istenen düzeyde olduğundan testin araştırmada kullanılması uygun görülmüştür.

Öğrenci Görüşme Formu

Görüşmelerde analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile ilgili eksikleri, öğrencilerin zorlandıkları noktaları tespit etmek ve modelin etkinliğini sorgulamak amaçlanmıştır. Bu yüzden öğrencilerin analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli hakkındaki fikirlerini ve görüşlerini derinlemesine incelenmesi yapılmıştır. Araştırmada deney grubu öğrencilerin analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre işlenen ders ve etkinlikler hakkındaki görüşlerini öğrenmeye yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanılan "Öğrenci Görüşme Formu" kullanılmıştır. Bu bağlamda görüşme formu için hazırlanan sorular nitel araştırma yöntemleri konusunda uzman olan iki öğretim elemanının fikirlerine sunulmuştur. Alınan olumlu ve olumsuz değerlendirmeler sonucunda yapılması gereken düzeltmeler yapılarak görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Görüşme formu derslerin analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre işlendiği

deney grubu öğrencilerine deneysel işlem bittikten yaklaşık 5 gün sonra uygulanmıştır. Uygulamada görüşme tekniği kullanılarak öğrencilerin analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli uygulamaları hakkındaki görüşleri sorularak değerlendirilmiştir. Görüşme formunda 7 açık uçlu soru bulunmakta olup öğrenciler soruların cevaplarını yazılı olarak doldurmuşlardır. Görüşme formu deney grubunda katılmaya istekli olan öğrenciler arasından rasgele seçilen 10 öğrenciye uygulanmıştır.

Uygulama Süreci

Bu araştırmanın uygulama süreci 5 hafta sürmüştür. Araştırma sürecinde ön-test puanları bakımından birbirine denk olan şubeler, bir deney grubu ve bir kontrol grubu olmak üzere rasgele iki gruba ayrılmıştır. Deney grubunda dersler Analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre yürütülürken, kontrol grubunda dersler fen bilimleri derslerinde kullanılmakta olan 5E öğrenme modeli yaklaşıma dayanan yöntemlerle yürütülmüştür. Araştırmanın uygulama sürecinde aşağıdaki şekil 1'de gösterilen basamaklar izlenmiştir.

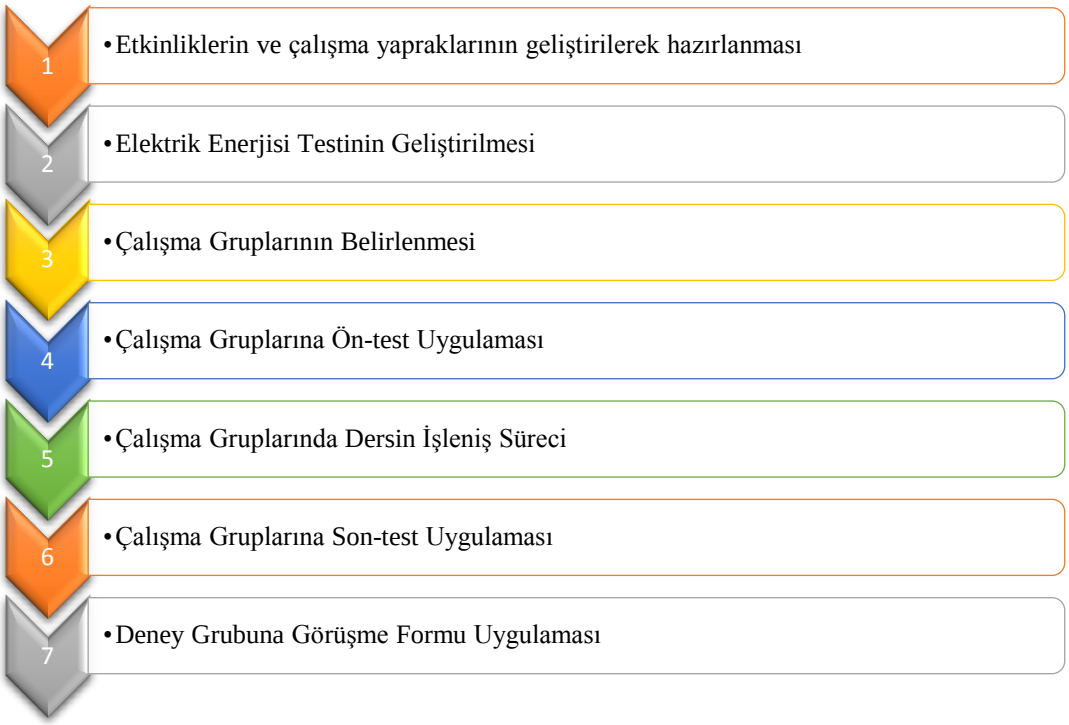

Şekil 1. Çalışmanın uygulama sürecinde takip edilen basamaklar

Deney Grubundaki Uygulamalar

Çalışmanın uygulama sürecinde MEB tarafından 2013 yılında hazırlanan fen öğretim programında belirtilen ünite ile ilgili kazanımlar dikkate alınmıştır (MEB, 2013). Deney grubunda analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli uygulanmıştır. Uygulama haftada 4 ders saat olarak araştırmacı tarafından müfredata uygun olarak 20 ders saati boyunca devam etmiştir. Deney grubunda dersler Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre işlenebilmesi için fen bilimleri ders kitabı, çalışma kitabı, etkileşimli tahta, phet devre yapım benzetim programı (EBA, 2011), çeşitli resimler, çalışma yaprakları araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Modelin her aşamasında öğrenciden beklenenler açıklanmış ve çalışmanın uygulanması sırasında problem yaşanmaması için gerekli materyaller temin edilmiştir.

Deney grubu öğrencilere 5 haftalık süre boyunca Elektrik Enerjisi ünitesi Analojilerle

zenginleştirilen 5E öğrenme modeli esas alınarak işlenmiştir. Deney grubunda uygulanan 5E öğrenme modeli ders planı Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2. Deney grubunda uygulanan analojilerle zengileştirilmiş 5E öğrenme modeli ders planı

HAFTALAR	DERS SAATİ	KONULAR	UYGULAMA
1.HAFTA	1	Ön testler yapıldı	Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT)
	2	Seri ve Paralel Bağlanma	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
2.HAFTA	2	Elektrik Akımı Nedir?	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	2	Elektrik Akımını ve Gerilimi Ölçelim	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
3.HAFTA	2	Elektriksel Direnç	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	2	Ampullerin Parlaklığı Devrenin Direncine Bağlı Mıdır?	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
4. HAFTA	3	Elektrik Isı ve Işığa Dönüşümü	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	1	Elektrikten Hareket Elde Edilir Mi? Elektrik Enerjisinin Üretimi	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
5.HAFTA	2	Elektrikten Hareket Elde Edilir Mi? Elektrik Enerjisinin Üretimi	Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	1	Son test	Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT)
	1	Görüşme	Görüşme Formu uygulandı

Kontrol Grubundaki Uygulamalar

Araştırmanın kontrol grubu olarak seçilen şubeye MEB'in mevcut fen öğretim programı doğrultusunda hazırlanan öğrenci ders kitaplarında belirlenen 5E öğrenme modelli kullanılarak ders işlenmiştir. Kitapta kullanılan analoji araçları yerine farklı materyaller kullanılmış ve 5E öğrenme modelinin değerlendirme aşamasındaki etkinlikler yerine kavram haritası oluşturma etkinlikleri yaptırılarak değişiklikler yapılmıştır. Uygulama haftada 4 ders saat olarak araştırmacı tarafından müfredata uygun olarak 20 ders saati boyunca devam etmiştir. Kontrol grubunda dersler 5E öğrenme modeline göre işlenebilmesi için fen bilimleri ders kitabı, çalışma kitabı, etkileşimli tahta, phet devre yapım kiti (sadece DC) benzetim programı (EBA, 2011), çeşitli resimler, çalışma yaprakları araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Kontrol grubunda yürütülen 5E öğretim modeli ders planı Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3. Kontrol grubunda uygulanan 5E öğrenme modeli ders planı

HAFTALAR	DERS SAATİ	KONULAR	UYGULAMA
1.HAFTA	1	Ön testler yapıldı	Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT)
	2	Seri ve Paralel Bağlanma	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
2.HAFTA	2	Elektrik Akımı Nedir?	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	2	Elektrik Akımını ve Gerilimi Ölçelim	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
3.HAFTA	2	Elektriksel Direnç	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	2	Ampullerin Parlaklığı Devrenin Direncine Bağlı Mıdır?	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	3	Elektrik Isı ve Işığa Dönüşümü	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
4. HAFTA	1	Elektrikten Hareket Elde Edilir Mi? Elektrik Enerjisinin Üretimi	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
5.HAFTA	2	Elektrikten Hareket Elde Edilir Mi? Elektrik Enerjisinin Üretimi	5E öğrenme modeline göre ders işlendi.
	1	Son test yapıldı	Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT)
	1	Görüşme	Görüşme Formu uygulandı

Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri yaklaşık 5 haftalık bir sürede toplanmıştır. Çalışmada analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelin öğrencilerin "Elektrik Enerjisi" ünitesindeki akademik başarılarına etkisinin olup olmadığını tespit etmek amacıyla "Elektrik Enerjisi Başarı Testi (EEBT)" ve "Öğrenci Görüşme Formu" veri toplama ölçekleri olarak kullanılmıştır. Araştırma sürecinde toplanan verilerin analizi nitel ve nicel çözümleme tekniklerinden yararlanılarak gerçekleşmiştir.

Araştırmada nicel veri toplama aracı olarak kullanılan Elektrik Enerjisi Başarı Testin (EEBT) ön test ve son test olarak uygulanması neticesinde saptanan verilerin analizleri bilgisayar ortamında SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin istatiksel analiz sonuçları 0,05 anlamlılık düzeyinde

değerlendirilmiştir.

Çalışma grupların uygulama öncesinde ön bilgiler bakımından aynı seviyede olup olmadığını bulmak için grupların ön test puanları bağımsız gruplar t-testi analizi yapılarak kıyaslanmıştır. Grupların kendi içinde ön test–son test puan ortalamaları arasında farkın olup olmadığını bağımlı gruplar t-testi ile kıyaslanmıştır. Grubların uygulama sonrası son-test puanları arasında fark olup olmadığını bağımsız gruplar t-testi analizi yapılarak kıyaslanmıştır.

Araştırmada nitel veri toplama aracı olarak "Öğrenci Görüşme Formu" kullanılmıştır. Görüşme formundaki her bir sorunun içerik çözümlemesi yapılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen verilerin çözümlenmesi (f) frekans dağılımları çıkartılarak yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümünde analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelin öğrenme sürecindeki etkisini saptamak amacıyla deney grubundan ve kontrol grubundan toplanan veriler uygun istatistiksel teknikler ile çözümlenmiştir. Araştırmanın alt problemlerine cevap bulmak üzere geliştirilmiş Elektrik Enerjisi Başarı Testinde (EEBT) elde edilen bulgular ve deney grubunda bulunan bir grup öğrencinin "Öğrenci Görüşme Formunda" yer alan sorulara verdikleri yanıtlardan elde edilen bulgular tablolar halinde verilerek değerlendirilmiştir.

Araştırmanın birinci alt problemi, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile öğretim yapılan deney grubu öğrencileriyle 5E öğrenme modeli ile öğretim yapılan kontrol grubu öğrencilerin uygulama öncesinde akademik başarı değişkeni açısından denk olup olmadığını belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin uygulama öncesi Elektrik Enerjisi Başarı Testinden aldığı puanların bağımsız gruplar t-testi analizi yapılmıştır. Başarı testi t-testi sonucunda elde edilen veriler Çizelge 4.1'de gösterilmiştir.

Tablo 4. Grupların ön test puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Ölçüm	Şubeler	N	Ortalama	St. Sapma	t	Sd	p
ÖN TEST	Deney Grubu	29	3,38	1,88	-0,358	56	0,722
	Kontrol Grubu	29	3,58	2,48			

Çizelge 4.1 incelendiğinde 29 kişilik deney grubu öğrencilerin "Elektrik Enerjisi" ünitesi ile ilgili akademik başarı ön testinden aldığı puanların aritmetik ortalamaları 3,38 iken; 29 kişilik kontrol grubundaki öğrencilerin ise bu ortalama 3,58 olduğu görülmektedir. Çalışma gruplarını anlamlılık katsayısına (p) göre incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test puanları arasında istatiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı görülmüştür ($p=0,722 > 0,05$).

Araştırmanın ikinci alt problemi, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile öğretim yapılan deney grubu öğrencileriyle 5E öğrenme modeli ile öğretim yapılan kontrol grubu öğrencilerin ön test ile son test ortalama puanları arasında bir fark olup olmadığını belirmek amacıyla oluşturulmuştur. Hem deney grubu hem de kontrol gruplarındaki öğrencilerin araştırma öncesine ve sonrasında aldığı puanların bağımlı gruplar t-testi analizi yapılmıştır. Başarı testi t-testi sonucundan elde edilen veriler Çizelge 4.2'de gösterilmiştir.

Tablo 5. Grupların ön test ve son test puanlarına ilişkin bağımlı grup t-testi sonuçları

Şubeler	Ölçüm	N	Ortalama	St. Sapma	t	Sd	p
Deney Grubu	Ön Test	29	3,38	1,88	-17,28	28	0,00
	Son Test	29	13,38	3,29			
Kontrol Grubu	Ön Test	29	3,58	2,48	-10,99	28	0,00
	Son Test	29	10,86	5,06			

Çizelge 4.2 incelendiğinde deney grubu öğrencilerin akademik başarı ön test aritmetik puan ortalamaları 3,38 iken, son testte bu puan 13,38; kontrol grubu öğrencilerin ise akademik başarı ön test aritmetik puan ortalamaları 3,58 iken, son testte bu puan 10,86 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre ön test ve son test aritmetik puan ortalamaları karşılaştırıldığında, her iki grupta da son test lehine belirgin bir artış olduğu söylenebilir. Çalışma grupların anlamlılık katsayısına (p) göre incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ön test ile son test puanları arasında istatiksel olarak anlamlı bir fark olduğu söylenebilir ($p=0,00 < 0,05$).

Araştırmanın üçüncü alt problemi, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile öğretim yapılan deney grubu öğrencileriyle 5E öğrenme modeli ile öğretim yapılan kontrol grubu öğrencilerin uygulama sonrasında akademik başarı değişkeni açısından fark olup olmadığını belirlemek amacıyla oluşturulmuştur. Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin uygulama sonrası Elektrik Enerjisi Başarı Testinden aldıkları puanların bağımsız gruplar t-testi analizi yapılmıştır. Başarı testi t-testi sonuçlarından elde edilen veriler Çizelge 4.3' te gösterilmiştir.

Tablo 6. Grupların son test puanlarına ilişkin bağımsız gruplar t-testi sonuçları

Ölçüm	Şubeler	N	Ortalama	St. Sapma	t	Sd	p
SON TEST	Deney Grubu	29	13,38	3,29	2,24	56	0,029
	Kontrol Grubu	29	10,86	5,06			

Çizelge 4.3 incelendiğinde 29 kişilik deney grubu öğrencilerin "Elektrik Enerjisi" ünitesi ile ilgili akademik başarı son testinden aldığı puanların aritmetik ortalamaları 13,38 iken; 29 kişilik kontrol grubundaki öğrencilerin ise bu ortalama 10,86 olduğu görülmektedir. Uygulama sonrasında çalışma grupların aritmetik puan ortalamaları karşılaştırıldığında deney grubundaki öğrencilerin başarı puanların kontrol grubundaki öğrencilerin başarı puanlarından daha yüksek olduğu söylenebilir. Çalışma gruplarını anlamlılık katsayısına (p) göre incelendiğinde deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin son test puanları arasında istatiksel olarak anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ($p=0,029 < 0,05$).

Araştırmaya katılan deney grubu öğrencilerinin analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeliyle yürütülen öğretim faaliyetleri hakkındaki görüşlerini almak üzere toplam yedi adet açık uçlu soru yöneltilmiştir. Öğrenci görüşme formunu dolduran 10 öğrenci Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9 ve Ö10 şeklinde kodlanmıştır. Uygulamada kullanılan analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli etkinlikleri hakkındaki öğrenci görüşleri uygulama sonrasında nitel araştırma teknikleri ile analizi yapılmıştır. Öğrencilerin Görüşme Formundaki ifadelerin nitel analiz sonuçlarından elde edilen veriler

Çizelgeler ile ve bazı öğrencilerin ifadeleri değiştirilmeden olduğu gibi aşağıda verilmiştir.

SORU 1: "Elektrik Enerjisi" Ünitesi bu yıl işlediğiniz ünitelerinden farklı bir biçimde işlendi. Bu konudaki duygu ve düşünceleriniz nelerdir?

Görüşme formunda öğrencilere sorulan birinci soruya karşılık öğrencilerin verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir. Öğrencilerin görüşme formunda yer alan 1. soruya verilen cevaplardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

Ö2: Yeni anlatım biçimine alışmakta biraz zorlandım. Fakat sonradan yeni anlatım biçimine alışınca iyi ve eğlenceli bir anlatım şekli olduğunu gördüm.

Ö3: Yeni anlatım biçiminin içindeki güzel aktiveteler dersi eğlenceli olmasını ve kolayca öğrenmemi sağladı.

Ö4: Yeni anlatım biçimi ile anlatılan konu diğer konulara göre daha iyi öğrenmemi sağladı. Herkesi derse katılımını sağlaması dersin daha güzel ve eğlenceli geçmesini sağladı.

Ö5: Yeni anlatım biçimi beğendim. Konuyu kolayca öğrenmemi sağladı.

Ö9: Bence bu ünitenin farklı anlatım biçimiyle anlatılması öğrenim açısından daha etkiliydi. Diğer ünitelerin de bu alatım biçimiyle anlatılmasını isterdim.

SORU 2: "Elektrik Enerjisi" Ünitesinin işlenişinde hoşunuza giden noktalar nelerdir?

Görüşme formunda öğrencilere sorulan ikinci soruya karşılık öğrencilerin verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin görüşme formunda yer alan 2. soruya verilen cevaplardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

Ö2: Değerlendirme aşamasında kavram haritası yapma ve keşfetme aşamasında simalasyon programı kullanarak devre kurmak ve çalıştırmak hoşuma gitti.

Ö3: Değerlendirme aşamasında kavram haritası oluşturmak ve benzetim etkinlikleri yapmak çok hoşuma gitti.

Ö8: "Elektrik Enerjisi" Ünitesinin işlenişinde hoşunuza giden nokta benzetim etkinliklerin yapılmasıydı.

Ö9: Her konuya bir hikaye ile başlaması, etkinlikler ve simalasyon programı kullanarak devre kurmak ve çalıştırmak hoşuma gitti.

Ö10: Benzetim etkinlikleri ve simalasyon programı deneyerek öğrenmeyi sağladığı için hoşuma gitti.

SORU 3: Analoji(Benzetim)-Temelli 5E Öğrenme Modelinin ile ders işlemeyi mi yoksa 5E Öğrenme Modeli yoluyla ders işlemeyi mi tercih edersiniz? Sebepleriyle açıklayınız.

Görüşme formunda öğrencilere sorulan ikinci soruya karşılık öğrencilerin verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir. Öğrencilerin görüşme formunda yer alan 3. soruya verilen cevaplardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

Ö1: İkisi de olabilir. 5E öğrenme modeli daha basit gibime geldi. Modeller arasındaki fark şu; Analojilerle zengileştirilmiş 5E öğrenme modeli sürekli uygulama yapıldığı ve anketler yapıldığı için biraz zorluyor. Ama 5E öğrenme modeli direk anlatılıp geçiliyor.

Ö5: İki öğrenme modeliyle de ders işlemek güzeldi. İki öğrenme modelinde de konuyu öğrendim ve anladım.

Ö7: Analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelini tercih ederim. Çünkü benzetim etkinlikleri ile konuyu daha iyi öğreniyorum.

Ö10: Analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile ders işlemeyi tercih ederim. Çünkü tercih ettiğim model konuyu daha etkili öğrenmemi sağladı.

SORU 4: Bu çalışmada en çok zorlandığınız bölüm hangisidir?

Görüşme formunda öğrencilere sorulan ikinci soruya karşılık öğrencilerin verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir. Öğrencilerin görüşme formunda yer alan 4. soruya verilen cevaplardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.

Ö2: İlk başta simülasyon programı kullanmada zorlandım. Ama sonra alıştım ve kullanmakta zorluk çekmedim.
Ö4: Kavram haritası oluşturma etkinliklerinde biraz zorlandım.
Ö10: Kavram haritası oluşturma etkinliklerinde kullanacağım kavramları seçmede biraz zorlandım.

SORU 5: Bu çalışmada başarılı olduğunuz bölümler hangileridir?

Görüşme formunda öğrencilere sorulan ikinci soruya karşılık öğrencilerin verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir. Öğrencilerin görüşme formunda yer alan 5. soruya verilen cevaplardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.
Ö1: Kavram haritası oluşturma etkinlikleri ve benzetim(Analoji) etkinlikleri
Ö2: Kavram haritası oluşturma etkinliklerini başarılı bir şekilde yaptım.
Ö3: Günlük yazma, benzetim(Analoji) etkinliklerinde ve simülasyonda devre kurma etkinliklerinde başarılı şekilde yaptım.

SORU 6: Bu çalışmayı tekrar yapsaydınız nelere dikkat ederdiniz?

Görüşme formunda öğrencilere sorulan ikinci soruya karşılık öğrencilerin verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir. Öğrencilerin görüşme formunda yer alan 6. soruya verilen cevaplardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir.
Ö1: Benzetim(Analoji) etkinliklerini yapmaya daha çok dikkat ederdim. Kavram haritasını oluşturma etkinliklerini daha kolay yapmak için kullanılacak kelimeleri önceden belirlerdim.
Ö3: Bu çalışmaya tekrar yapsaydım, fen günlükleri yazmada daha çok özenirdim
Ö5: Konu eşlerken konu ile ilgili anahtar kavramları belirlemede biraz daha dikkat ederdim.

SORU 7: Bu çalışmada beğenmediğiniz yönleri belirtiniz? Önerileriniz nelerdir?

Görüşme formunda öğrencilere sorulan ikinci soruya karşılık öğrencilerin verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir.

Ö1: Bu çalışanın bütün yönlerini beğendim.
Ö4: Bu çalışmada beğenmediğim yön yok.
Ö9: Bu çalışmada kavram haritası oluşturma etkinliklerinde anahtar kavramları verilmemesinden dolayı beğenmedim.

Bu soruda araştırmada AT+5E modelinin beğenilmeyen yönlerinin düzeltilmesi için öğrencilerin önerileri alınmıştır. Öğrenciler K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9 ve K10 şeklinde kodlanmıştır. Öğrenciler tarafından ortaya konulan öneriler ile ilgili ifadeler hiç değiştirilmeden olduğu gibi aşağıda verilmiştir.

K1: Simülasyon devre yerine gerçek devre kullanılabilirdi. Benzetimler gerçek hayata daha iyi benzetilebilirdi. (Örnek: Senaryoların uygulanması)

K2: Simülasyonları yapmayıp da gerçek hayatla ilişkilendirildiğinde (tiyatro benzeyen) akılda kalıcı ve yaratıcı olan sonuçlar elde edilebilir.

K3: Çeşitli deneyleri kendimiz yapsaydık daha iyi olurdu.

K4: Bu çalışmayı herkes evde devre maketi yapıp deney yapsaydı daha iyi olurdu. Daha çok benzetme etkinlikleri olsaydı daha iyi olurdu.

K5: Elektrik devresindeki devre elemanlarını gerçek hayatla daha iyi ilişkilendirebilirdik (örneğin: drama, rol oynama vb. yöntemlerle)

K6: Daha yaratıcı videolar izletilebilirdi

K7: Herhangi bir öneride bulunmamış.

K8: Haftada sadece 1-2 defa kavram haritası ve günlük yapılmalıydı.

K9: Benzetim etkinliklerinde ilk yaptığımız şekilde yapılmasını isterdim. (ilk benzetim örnekleri rol oynama yöntemi ile yapıldı.)

K10: Kavram haritası oluşturmada anahtar kavramlar bize önceden verilseydi daha iyi olurdu.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, analojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin Elektrik Enerjisi ünitesinde öğrencilerin akademik başarıları üzerindeki etkisini araştırmak amacı ile yapılmıştır. Araştırmada iki farklı veri toplama aracı kullanılmıştır. Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline uygun öğretim faaliyetlerin gerçekleştiği deney grubu öğrencileriyle 5E öğrenme modeline uygun öğretim faaliyetlerin gerçekleştiği kontrol grubu öğrencilerin uygulama öncesi uygulanan başarı testinden aldıkları puanların t-testi analizi yapılarak karşılaştırılmış, çalışma grupları arasında anlamlılık kat sayısına ($p=0,722 > 0,05$) göre anlamlı bir fark bulunamamıştır (Tablo 4). Elde edilen bulgulara göre, deneysel uygulama başlamadan önce çalışma grupların akademik başarı düzeyleri açısından birbirine denk olduğu söylenebilir.

Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline uygun öğretim faaliyetlerin gerçekleştiği deney grubu öğrencilerin uygulama öncesi ve uygulama sonrası uygulanan başarı testlerinden aldıkları puanlar t testi analizi yapılarak karşılaştırılmıştır. Aynı işlemler 5E öğrenme modeline uygun öğretim faaliyetlerin gerçekleştiği kontrol grubu öğrencileri için de yapılmıştır. Bu sonuçlara göre ön test ve son test puanları arasında anlamlılık kat sayısına ($p=0,00 < 0,05$) göre her iki grupta da son test lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Tablo 5). Elde edilen bulgulara göre, hem Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline hem de 5E öğrenme modeline uygun yapılan öğretim faaliyetlerin öğrencilerin başarı düzeylerini artırdığı söylenebilir. Literatürde bu sonuçla örtüşen çalışmalar mevcuttur. Zoroğlu ve Sözbilir tarafından gerçekleşen araştırmada "İyonik ve Kovalent Bağlar" konusunun öğretiminde analoji tekniğin öğrencilerin akademik başarılarına etkisini olup olmadığı incelenmiştir (Zorluoğlu & Sözbilir, 2016). Bu araştırmada elde edilen istatistiksel veriler analoji tekniğin ön test-son test akademik başarı testleri arasında anlamlı fark olduğu tespit etmiştir. Demirci-Güler tarafından 2007 yapılan çalışmasında fen öğretiminde analoji kullanımın öğrencilerin akademik başarı, tutum ve bilginin kalıcılığı üzerindeki etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırma sonucunda ön test-son test puanları arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür (Demirci Güler, 2007). Erdoğdu tarafından 2011 yılında "Elektrik" konularının öğretiminde 5E öğrenme modelinin öğrencilerin akademik başarısına ve tutumuna etkisini incelemek amacıyla bir araştırma gerçekleşmiştir (Erdoğdu, 2011). Araştırmanın sonucunda kontrol ve deney grupların ön test- son test akademik başarı testlerinden aldıkları puanlarda son test lehine anlamlı artışların olduğu görülmüştür.

Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeline uygun öğretim faaliyetlerin gerçekleştiği deney grubu öğrencileriyle 5E öğrenme modeline uygun öğretim faaliyetlerin gerçekleştiği kontrol grubu öğrencilerin uygulama sonrasında uygulanan başarı testinden aldıkları puanların t testi analizi yapılarak karşılaştırılmıştır. Bu sonuçlara göre çalışma grupların başarı testinden aldıkları son test puanları arasında anlamlılık kat sayısına ($p=0,029 < 0,05$) göre deney grubu lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir (Tablo 6). Elde edilen bulgulara göre, araştırmada uygulanan yöntemler arasında öğrenci başarısına analojilerle desteklenmiş Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli daha etkili olduğu söylenebilir. Yapılan literatür incelenmesinde Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin öğretim faaliyetlerinde akademik başarıya olan etkisini doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak Araştırmanın bu sonucu James ve Scharmann tarafından 2007 yılında öğretmen adaylarının öğretim performansını artırmada analojilerin etkisi ile ilgili yaptıkları çalışmalarla örtüşmektedir (James & Lawrence, 2007). Yapılan bu çalışmada James ve Scharmann Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli kullanılan deney grubundaki öğretmen adaylarının öğretim performansın, standart 5E öğrenme modelindeki kontrol grubundaki öğretmen adaylarının öğretim performansından daha fazla gelişim gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca literatürde analoji araçların ve 5E öğrenme modelinin öğrencilerin akademik başarılarını artırmada etkili olduğunu tespit

eden ayrı ayrı yapılan pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu durumda bu araştırma, Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelini oluşturan yöntemlerle ilgili yapılan araştırmalarla ayrı ayrı kıyaslanmıştır. Ayçiçeğin, 2014 yılında yaptığı araştırmada "Maddenin Yapısı ve Özellikleri" ünitesinin öğretiminde Bilgisayar Destekli Analoji yönteminin öğrencilerin akademik başarı düzeylerini artırdığı görülmüştür (Ayçiçek, 2014). Kuru tarafından 2012 yılında yapılan araştırmada ise "Enzimler" konusunun öğretiminde analoji yaklaşımın öğrencinin akademik başarısı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Kuru, 2012). Ersoy tarafından 2013 yılında gerçekleşen araştırmada 5E öğrenme modelin derinleştirme aşamasına göre hazırlanılan materyallerin "Elektrik Akımının Manyetik Etkisi, Isıya dönüşümü ve Elektrikli Araçlarının Gücü" konusunda öğrencilerin akademik başarı düzeylerini artırdığı tespit edilmiştir (Ersoy, Sarıkoç, & Cerit Berber, 2013). Yalçın tarafından 2010 yılında gerçekleşen araştırmada yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanılan 5E öğrenme yönteminin "Yaşamımızdaki Elektrik" konusunda öğrencilerin akademik başarıları üzerinde önemli düzeyde etkili olduğu gözlemlenmiştir (Yalçın, 2010). Bu araştırmaların sonuçları yapılan araştırmada elde edilen sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Araştırmanın bu sonucunda ve benzer araştırmaların sonuçlarında görüldüğü gibi analoji araçları ile 5E öğrenme modelinin birleşmesi ile oluşan Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli öğrencilerin akademik başarılarını artırmada daha etkili bir yöntem olduğu söylenebilir.

Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile öğretim yapılan deney grubu öğrencilerin nitel araştırma teknikleri ile elde edilen bulguların nicel verileri desteklediği görülmüştür. Fen bilimleri dersi "Elektrik Enerjisi" ünitesinde analojiler yoluyla desteklenen 5E öğrenme modelinin öğrencilerin büyük çoğunluğu beğendiği, tercih ettiği görülmüş ve konuların öğrenmesinde olumlu katkı sağladığını belirtmişlerdir. Bu olumlu görüşlerin yanında analojiler yoluyla desteklenen 5E modelinin öğrenciler; beğenmediğim yönleri olduğu, bu modele alışmakta zorlandığını gibi olumsuz ifadeler de belirtmişlerdir. Literatürde bu sonuçlarla örtüşen analoji araçları ve 5E öğrenme modeli ile ilgili ayrı ayrı yapılan pek çok sayıda araştırma mevcuttur. Bu araştırma ile paralellik gösteren araştırmalardan biri Ekici, Ekici ve Aydın tarafından öğretmen adayların fen bilimleri dersinde analojilerin kullanımı ile ilgi görüşlerini tespit etmek amacıyla gerçekleşen araştırmadır (Ekici, Aydın, & Ekici, 2007). Görüşmeler sonucunda elde edilen bulgularda öğrenciler analojilerin fen kavramlarını daha kolay öğrenmeyi sağladığı ve memnun olduklarını belirtmiş ve ayrıca olumlu tutumlarda bulundukları görülmüştür. Kobal tarafından 2011 yılında fen ve teknoloji dersi "Maddenin Yapısı ve Özellikleri" ünitesinde analoji kullanımın öğrencilerin akademik başarı, tutum ve hatırda tutma düzeylerine etkisi olup olmadığını incelemek amacıyla gerçekleşen araştırmada öğrenci görüşme tekniği ile öğrenci görüşü alınmıştır (Kobal, 2011). Sonuç olarak öğrencilerin büyük oranı derslerin analoji yoluyla işlenmesinin ilgilerini artırdığını, eğlenerek öğrendiklerini belirtmişlerdir. Ural-Keleş tarafından 2009 yılında Canlıları Sınıflandıralım" konusunun öğretiminde kavramsal değişim metinleri, oyun ve drama etkinlikleri ile zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin etkililiğini belirlemek amacıyla gerçekleşen araştırmada öğrencilerle mülakat yapılmıştır (Ural Keleş, 2009). Mülakatta elde edilen nitel bulgulardan dersi zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile işlenmesinin eğlenceli öğrenme ortamları oluşturduğu, öğrenmeyi kolaylaştırdığı şeklinde olumlu ifadelerin olduğu sonuçlar tespit edilmiştir. Bu araştırman sonuçları ile benzerlik gösteren bir diğer çalıma ise Er-Nas ve Çepni tarafında 2011 yılında 5E öğrenme modelinin derinleştirme aşamasına uygun geliştirilen çalışma yaprakların etkililiğini incelemek amacıyla gerçekleşen araştırmadır (Er Nas & Çepni, 2011). Öğrencilerin mülakattaki sorulara verdiği cevaplar değerlendirildiğinde çalışma yapraklarının ilgi çekici ve eğlenceli bulunduğu, öğrenmeyi kolaylaştırdığı tespit edilmiştir. Araştırmanın bu sonucunda ve benzer araştırmaların sonuçlarında görüldüğü gibi analoji araçları ile 5E öğrenme modelinin birleşmesi ile oluşan Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin etkili bir yöntem olduğu söylenebilir.

ÖNERİLER

Araştırmadaki verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgular esas alınarak öğretim süreçlerine ve yeni yapılacak araştırmalar için öneriler aşağıda sunulmuştur.

1) Bu araştırma Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile 5E öğrenme modelinin öğrencilerin Elektrik Enerjisi ünitesindeki başarılarına etkisini kıyaslamak amacıyla yapılmıştır. Benzer şekilde Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin öğrencilerin Elektrik Enerjisi ünitesindeki akademik başarına etkisi farklı öğretim yöntemleri ile kıyaslayacak araştırmalar yapılabilir.

2) Elektrik Enerjisi ünitesinin öğretiminde kullanılan Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin öğrencilerin akademik başarısını arttırmada oldukça etkili olduğu sonucu göz önüne alınarak, benzer şekilde Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin öğrencilerin akademik başarılarına etkisi fen bilimleri dersindeki diğer ünitelerde ve fen bilimleri dersi dışındaki diğer derslerde de test edilebilir.

3) Araştırmada kavram haritaları oluşturmada anahtar kavramlara yer verilmemesi zaman zaman öğrencilerin değerlendirme aşamasında zorlamasına neden olmuştur. Yeni araştırmalarda kavram haritası oluşturma etkinliklerinde anahtar kavramlar beyin fırtınası ile öğrencilerin bulması sağlanırsa değerlendirme aşaması daha sağlıklı gerçekleşebilir.

4) Bu araştırmada Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile yapılan öğrenmenin öğrencilerin akademik başarısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yeni araştırmalarda Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile yapılan öğrenmenin (öğrencilerin; tutumuna, öğrenimin kalıcılığına, kavramsal değişimlerine, bilimsel süreç becerilerine, bilimsel muhakeme becerilerine vb.) farklı değişkenler üzerindeki etkisi incelenebilir.

5) Yapılan araştırmalarda Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin öğretim faaliyetlerinde akademik başarıya olan etkisini doğrudan inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak literatürde analoji araçların ve 5E öğrenme modelinin öğrencilerin akademik başarılarına etkisini incelemek amacıyla ayrı ayrı yapılan pek çok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bundan dolayı Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelinin etkisini daha iyi gözlemlemek için bu araştırmadaki uygulamalara benzer şekilde daha fazla araştırma yapılabilir.

6) Bu araştırmada Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modelindeki etkinliklerin etkililiği açık uçlu sorulardan oluşan Öğrenci Görüşme Formu ile tespit edilmiştir. Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli ile ilgili öğrencilerin görüşme formunda belirtiği olumsuz ifadeler ve öneriler dikkate alınıp gerekli düzeltmeler yapılırsa yeni araştırmalarda Anolojilerle zenginleştirilmiş 5E öğrenme modeli daha etkili olabilir.

KAYNAKÇA

Ayçiçek, Y. (2014). Fen öğretiminde bilgisayar destekli analoji yönteminin öğrenme ürünlerine etkisi. Yüksek lisans tezi. Kırıkkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü .

Bardak, Ş., ve Karamustafaoğlu, O. (2016). Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Kullandıkları Öğretim Strateji, Yöntem ve Tekniklerin Pedagojik Alan Bilgisi Bağlamında İncelenmesi. Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C/S. 5(2): 567-605.

Bayram, B. (2015). 5E modelinin 6. sınıf dil bilgisi öğretiminde başarıya, akademik motivasyona ve kalıcılığa etkisi. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Bilgin, İ., Ay, Y., ve Çoşkun, H. (2013). 5E öğrenme modelinin ilköğretim 4. sınıf öğ-rencilerinin madde konusundaki başarılarına etkisinin ve model hakkında öğ-renci görüşlerinin incelenmesi. Kastamonu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, C/S. 21(4): 1449-1470.

Bozdoğan, A. E., ve Altunçekiç, A. (2007). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının 5E Öğretim Modelinin Kullanılabilirliği Hakkındaki Görüşleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, C/S.13(2): 579-590.

Demirci Güler, M. P. (2007). Fen öğretiminde kullanılan analojiler,analoji kullanımının öğrenci başarısı, tutumu ve bilginin kalıcılığına etkisinin araştırılması. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

EBA. (2011). PhET Interactive Simulations University of Colorado Boulder. Nisan 10, 2016 tarihinde http://f.eba.gov.tr/phet.colorado.edu. adresinden alındı

Ekici, E., Aydın, F., ve Ekici, F. (2007). Fen bilgisi derslerinde benzeşimlerin (analoji) kullanılabilirliğine ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri ve örnekleri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), C/S. 8(1): 95-113.

Er Nas, S., ve Çepni, S. (2011). Derinleşme aşamasına yönelik geliştirilen çalışma yapraklarının etkililiğinin değerlendirilmesi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,C/S. 9(1): 125-150.

Erdoğdu, S. (2011). Elektrik konularının 5E Modeli'ne göre öğretiminin öğrencilerin akademik başarılarına ve tutumlarına etkisi . Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ersoy, İ., Sarıkoç, A., ve Cerit Berber, N. (2013). 5E modelinin derinleşme aşamasına yönelik olarak elektrik manyetizma konusunda hazırlanan materyallerin etkililiği. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi DergisiC/S. 35: 144-154.

James, M., ve Lawrence, C. (2007). Using analogies to improve the teaching performance of preservice teachers. Journal of Research in Science Teaching, C/S. 44(4): 565-585.

Kaptan, F., ve Arslan, B. (2002). Fen Öğretiminde Soru-Cevap Tekniği ile Analoji Tek-niğinin Karşılaştırılması. 5nd National Science and Mathematics Education Congress, (s. 48-52). Ankara.

Karadoğu, Z. (2007). İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersinde Analoji Kullanımının Ba-şarı Ve Tutum Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversi.

Kobal, S. (2011). İlköğretim ikinci kademe fen ve teknoloji dersinde analojilere dayalı öğretimin başarı, tutum ve hatırda tutma düzeyi üzerindeki etkisinin araştırılması. Yüksek Lisan Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Kuru, H. (2012). Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin analojik düşünme durumlarının saptanması ve biyoloji öğretiminde analoji kullanımının öğrenci başarısına etkisi . Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

MEB. (2013). İlköğretim kurumları (İlkokullar ve Ortaokullar) fen bilimleri dersi (3, 4, 5,6, 7 ve 8. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: MEB Yayınları.

MEB, Ö. D. (2016). PISA 2015 ulusal raporu. Ankara: MEB Yayınları.

MEB, T. v. (2005). İlköğretim fen ve teknoloji dersi (4–5. Sınıflar) öğretim programı. Ankara: MEB Yayınları.

Metin, M., ve Özmen, H. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının yapılandırmacı kuramın 5E modeline uygun etkinlikler tasarlarken ve uygularken karşılaştıkları sorunlar. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergis,C/S.3(2): 94-123.

ÖSYM. (2018). Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Sonuçları Ön Değerlendirme Raporu. Ankara: ÖSYM Yayınları.

Özmen, H. (2004). Fen Öğretiminde Öğrenme Teorileri ve Teknoloji Destekli Yapılandırmacı (Constructivist) Öğrenme. The Turkish Online Journal of Educational Technology (TOJET), C/S.3(1): 1303-6521.

Sarısoy, B. (2015). Öğrenme yoldaşı Blog'u Online. 12 Mayıs 2018 tarihinde http://www.ogrenmeyoldasi.com. adresinden alındı.

Tatar, N. (2006). İlköğretim Fen Eğitiminde Araştırmaya Dayalı Öğrenme Yaklaşımının Bilimsel Süreç Becerilerine, Akademik Başarıya ve Tutuma Etkisi, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TIMSS. (2016). TIMSS 2015 and TIMSS Advanced 2015 International Results. Boston: Boston College, TIMSS ve PIRLS International Study Center.

Ural Keleş, P. (2009). Kavramsal Değişim Metinleri, Oyun Ve Drama Ile Zenginleştirilmiş 5e Modelinin Etkililiğinin Belirlenmesi: "Canlıları Sınıflandıralım". Yayınlanmış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Yalçın, E. (2010). 5E Öğrenme Yönteminin 8. Sınıf Öğrencilerinin Yaşamımızdaki Elektrik Konusunu Anlamalarına Ve Fen' E Yönelik Tutumlarına Etkisi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Zorluoğlu, S. L., ve Sözbilir, M. (2016). İyonik ve Kovalent Bağlar Konusunda Uygulanan Analoji Tekniğinin Öğrenci Başarısına Etkisi, Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, C/S.11(1): 84-99.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 59-72, Kış 2019

Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Kazanımları ve Değerlendirme Sorularının Bloom Taksonomisi Açısından İncelenmesi[1]

Arş. Gör. Adem Karaca
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4110-6648
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Antalya – TÜRKİYE

Prof. Dr. Mehmet Ali Çakmak
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8364-2804
Gazi Üniversitesi, gazi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 22.11.2019
Kabul: 30.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Kültür ve Miras
Öğretim Programı
Ölçme ve Değerlendirme
Bloom Taksonomisi
Sosyal Bilgiler

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS40153

Öz

Sosyal bilgiler dersinde yer alan Kültür ve Miras öğrenme alanı; kültürel mirasa duyarlılık, vatanseverlik ve estetik gibi değerlerle ve zaman-kronolojiyi algılama, değişim ve sürekliliği algılama, araştırma, kanıt kullanma gibi becerilerle ilişkilendirilmiştir. Bu değer ve beceriler bireylerin doğrudan öğrendikleri bilgileri eyleme dönüştürebilecekleri, yaşantılarında kullanabilecekleri ve analitik düşünebilecekleri türdendir. Dolayısıyla öğrencilerin bir bilgiyi önce öğrenmesi daha sonra ise bu bilgiyi işe koşmalarını temin edebilecek bir süreç oluşturmak önem arz etmektedir. Bu araştırmanın amacı MEB tarafından 2018 yılında yayımlanan sosyal bilgiler öğretim programında kültür ve miras öğrenme alanında yer alan kazanımlar ile 4, 5, 6, ve 7. sınıflarda okutulan ders kitaplarındaki ilgili öğrenme alanında yer alan değerlendirme sorularının Bloom taksonomisi açısından karşılaştırmalı olarak analiz edilmesidir. Araştırmada öğretim programındaki kazanımlarla birlikte konu sonunda yer alan değerlendirme soruları analiz edilerek ölçülmek istenen bilişsel alan basamağı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma doküman incelemesine dayalı nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Öğretim programında Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan 19 kazanım ve ders kitabında ilgili öğrenme alanındaki toplam 112 değerlendirme sorusu analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulguların yorumlanması sonucunda; sosyal bilgiler dersi kapsamında temelde tarih odaklı olan ve öğrencilerde kültürel mirasın korunarak millî bilincin oluşmasının hedeflendiği Kültür ve Miras öğrenme alanında, öğretim programında yer alan kazanımların çoğunluk olarak üst düzey bilişsel basamakta yer aldığı, ders kitaplarında yer alan değerlendirme sorularının ise çoğunluğunun alt düzey bilişsel alan basamağında bulunduğu tespit edilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Karaca, A. ve Çakmak, M. A. (2019). Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Kazanımları ve Değerlendirme Sorularının Bloom Taksonomisi Açısından İncelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 59-72.

[1] Bu araştırma 2019 yılında Ankara Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 59-72, Winter 2019

An Investigation of Culture and Heritage Outcomes and Evaluation Questions Based on Bloom Taxonomy

Arş. Gör. Adem Karaca
Alanya Alaaddin Keykubat Uniiversity, Gazi Faculty of Education, Department of Social Studies Education, Antalya – TURKEY

Prof. Dr. Mehmet Ali Çakmak
Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of Social Studies Education, Ankara – TURKEY

Artcile History

Submitted: 22.11.2019
Accepted: 30.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Culture and Heritage
Teaching Program
Testing and Assessment
Bloom Taxonomy
Social Studies

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS40153*

Abstract

The Cultural and Heritage learning area in the Social Studies course is based on values such as sensitivity to cultural heritage, patriotism and aesthetics, and associated with skills such as perception of time-chronology, perception of change and continuity, research and use of evidence. These values and skills are the kinds that an individual can directly turn the information they learned into action, use them in their lives and think analytically. Therefore, it is important to create a process that allows students to learn the information first and then to get them to use this information. The aim of this research is to provide a comparative analysis of the outcomes in the field of Culture and Heritage learning in the Social Studies Teaching Program published by MoNE in 2018, and the assessment questions in the 4th, 5th, 6th, and 7th grades together with the evaluation questions in the course textbook of the course in terms of Bloom taxonomy. In the study, the outcomes in the teaching program as well as the evaluation questions at the end of the units were analyzed and the cognitive domain step that was intended to be measured were tried to be determined. This study is designed as a qualitative research based on document analysis 19 outcomes in the teaching program of the field of Culture and Heritage learning and a total of 112 evaluation questions in the textbook of the relevant learning area were analyzed. As a result of the interpretation of the findings of the study; in the field of Culture and Heritage learning, which is mainly history-oriented within the scope of social studies course and aims to raise national consciousness by preserving cultural heritage in students, the majority of the outcomes in the teaching program were found to be in the higher level cognitive domain and the majority of the evaluation questions in the textbooks were found to be in the lower level cognitive field level.

GİRİŞ

Öğrenme süreci birey için dünyaya geldikten sonra aile ortamında başlarken, okul hayatına başlamasıyla birlikte hem aile hem kurumsal bir yapı olan okul, bunlara ek olarak hayatın akışı içinde çevresinde deneyimledikleriyle devam etmektedir. Okullarda gerçekleştirilen öğretim faaliyetlerinde ders kitapları, sürecin ana materyal bölümünü oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaşadıkları çağın gerektirdiği becerilere ulaşabilmesi yolunda ders kitaplarında yer alan metinler ve bu metinlerle birlikte çocukların öğrendiklerini işe koşacakları değerlendirme sorularının bu beceriler bağlamında incelenmesi önem arz etmektedir.

21. yüzyılda eğitimin niteliği ülkelerin gelişmişliğinin bir ölçütü olarak görülmektedir. Teknolojinin de insan hayatına doğrudan etki etmeye başladığı bu yüzyılda bilgiye erişme işlemi sürekli olarak değişmektedir. Bu durum çağın gerektirdiği bireyler yetiştirebilmek amacı bağlamında eğitim kurumlarını da yakından ilgilendirmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB), 2018 yılında yayımladığı öğretim programında öğrencilerde bilgi, beceri ve davranış arasında bir bütünlük kurulması amacı yer almaktadır. (MEB, 2018). Bu amaç, öğrencilerin bir olguyu önce öğrenmesi, sonra ise içselleştirip uygulayabilmesini içermektedir.

Bir eğitim psikoloğu olan Benjamin Samuel Bloom (1913-1999), eğitim-öğretim sürecinin çeşitli yönlerden gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bloom'un eğitim araştırmaları içinde önemli bir yeri olan "The Operationalization of Educational Objectives – Book I The Cognitive Domain" (Eğitimsel Hedeflerin Aşamalı Sınıflandırılması El Kitabı 1: Bilişsel Boyut) adlı çalışması, okullarda düşünme ve problem çözme becerilerinin nasıl geliştiği ve değerlendirildiği üzerine önemli bir çalışmadır. Bloom bu çalışmasında eğitim hedeflerinin sınıflandırılmasını amaçlamıştır (Beyreli & Sönmez, 2017). Bloom'un geliştirdiği orijinal taksonomide (sınıflandırma) bilişsel alanda bilme eyleminin hiyerarşik olarak sıralanmış altı düzeyden (bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez, değerlendirme) oluştuğu ileri sürmektedir (Krathwohl, 2002).

Bilgi basamağı, önceden edinilen bilgilerin doğrultusunda bir nesneye ya da olguya ait özelliklerle karşılaşıldığında bunları hatırlama, tanıma ve listeleme gibi eylem durumların yer aldığı aşamadır. (Cangüven, 2019). Bilgi basamağındaki sorular genellikle "Nedir?" biçimindedir. Kavrama basamağında, bu düzeydeki bir öğrencinin bilgi basamağında kazandığı davranışları/kazanımları özümsemesi, yeniden yorumlaması ve ifade etmesi durumu söz konusudur. Bu basamaktaki soruların yapıları genellikle; "Belirtiniz", "Örnekler veriniz" biçimindedir. Uygulama basamağında bilişsel öğrenmeye sahip bir öğrenci kazandığı bilgi birikimini kullanarak kendisine sunulan yeni durumları anlaması ve problemleri çözmesi söz konusudur. Bu düzey, öğrenci için bir problem çözme sürecidir. Bu nedenle bu düzeydeki bilginin yoklanmasında doğrudan bilgi odaklı soru sormak yerine öğrenilen bilginin günlük hayat problemlerine uygulanmasına önem verilir. Bu basamakta yer alan soruların fiil yapıları genellikle; "Gösteriniz", "Geliştiriniz", "İlişkilendiriniz", "Çözünüz" biçimindedir (Birgin, 2016; Arı, 2011; Atılgan, Kan & Doğan, 2013). Bu üç basamağın haricinde bir de üst düzey düşünme becerilerinin yer aldığı, analiz, sentez ve değerlendirme basamakları mevcuttur. Analiz basamağında bireyden, öğrendiklerini parçalara ayırması, tutarlı ve geçerli bir şekilde anlamlandırması, karşılaştırma yapması, şemalar ve taslaklar oluşturması beklenir. Bu basamaktaki birey aktif olarak düşünmeye ve üst düzey düşünme becerileri kullanmaya başlamış sayılabilir. Bu basamakta tümevarım ve tümdengelim akıl yürütme süreçleri sıkça kullanılmaktadır. Bu basamakta yer alan sorular genellikle; "Parçalarına Bölünüz", "Çıkarım Yapınız", "Diyagram Haline Getiriniz", "Farklılıklarını Belirtiniz", "Benzerliklerini Belirtiniz" ve "Gruplara Ayırınız" biçimindedir. Sentez basamağında birey, analiz basamağında ayırdığı parçaları farklı biçimlerde anlamlılık ögesini gözeterek yeni bir bütün ortaya koymaktadır. Fakat her bütün oluşturma sentez değildir, bu aşamadaki asıl amaç yeni bir bütünün oluşturulmasıdır. Sentez kelime bakımından birleştirmek, anlamlı birimler oluşturmak demektir. Bu

aşamada birey, yaratıcılığını gösterebilme kabiliyetini sergilemektedir. Bu basamakta yer alan sorular genellikle "Oluşturunuz", "Tasarlayınız" ve "Formül haline getiriniz" fiil yapılarını içermektedir. Son aşama olan uygulama basamağı ise en üst düzey bilişsel basamak olup bireyin önceki basamaklarda edindiği bilgileri, kazanımları işleve koyarak bir yoruma ulaşma ve değerlendirebilmesi söz konusudur. Birey bu seviyeye geldiğinde, çıkarımda bulunarak kendini gösterebilme, fikirlerini açık bir şekilde ifade edebilme becerilerine erişmiş olacaktır. Bu basamakta yer alan sorular genellikle "Sonuç Çıkarınız", "Yorumlayınız", "Destekleyiniz", "Kanıtlayınız", "Eleştiriniz" ve "Yargılayınız" gibi fiil yapılarını içermektedir. (Gündüz, 2009; Birgin, 2016; Cangüven, 2019).

Eğitim kurumlarında gerçekleştirilen öğretim faaliyetlerinin etkili olabilmesi için; planlama, uygulama ve değerlendirme süreçleri önem arz etmektedir. Öğretimi gerçekleştirilen her bir konunun öğrenci tarafından öğrenilip öğrenilmediğini test etmek, başarı seviyesini, öğrencinin bilgileri tekrar etmesini, öğrendiği konuyu pekiştirmesini, hatırlayabilmesini hem de var ise yanlış öğrenmelerini ortaya çıkarılması hususunda yardımcı olmaktadır (Birgin & Gürbüz, 2008).

Türkiye'de sosyal bilgiler dersi ilkokul 4. sınıfta başlayarak ortaokul 5, 6 ve 7. sınıflarda devam etmektedir. Sosyal bilgiler; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimler ve vatandaşlık bilgisi konularını içeren çok disiplinli bir bilim alanıdır (Kılıçoğlu, 2012). Sosyal bilgilerin amacı; insanın toplumsal yaşama uyum sağlayabilmesi, kültürünü öğrenebilmesi ve yaşatabilmesi, yaşadığı çevreyi tanıyabilmesi, hak ve sorumluluklarını bilmesi, hayatta karşılaştığı sorunlara uygun çözümler geliştirmesini ve bir vatandaş olarak ödevlerini yerine getirebilmesini sağlayabilmektir (Akdağ, 2014). Bu amaçları gerçekleştirebilmek için bahsedilen sosyal bilimlerden faydalanmaktadır. Türkiye'de tarih öğretimi de okullarda sosyal bilgiler dersiyle başlamaktadır. Tarih en genel tanımıyla geçmişi inceleyen bir bilim dalıdır (Dilek, 2007). Birey, geçmişini öğrenmeye ilk olarak ailede başlamakta daha sonra ise ilkokuldan itibaren sosyal bilgiler kapsamında yer alan tarih konuları ile devam etmektedir (Şimşek, 2017). Tarih konuları öğrencilerin analitik, eleştirel ve demokratik düşünme becerileri gibi zihinsel becerilerini geliştirmektedir. Geçmişini öğrenen birey, vatan, millet, bayrak, devlet, yönetme biçimi, hak ve sorumluluklarına bağlı olmakta ve vatandaşlık bilincini geliştirmektedir (Demircioğlu & Tokdemir, 2008). Mevcut programa göre Sosyal bilgiler dersinde tarih konuları çoğunlukla "Kültür ve Miras" öğrenme alanında yer almaktadır. Temelde tarih odaklı olan bu öğrenme alanı kültür ve kültürel mirası ön plana çıkaran bir yapıya sahiptir. Türk kültürünü oluşturan temel ögelerden hareketle kültürün korunması ve geliştirilmesini sağlayacak bir millî bilincin oluşturulmasını amaçlamaktadır (MEB, 2018). Bu amaç doğrultusunda öğrencilerin geçmişini öğrenmeleri, geçmiş üzerine düşünebilmeleri ve sorgulayabilmeleri hususunda hiç şüphesiz eğitim öğretim faaliyetlerinin rolü kaçınılmazdır.

20.05.2019 tarihinde TR DİZİN, ULUSAL TEZ MERKEZİ, ERIC veri tabanlarında "bloom taksonomisi" ve "sosyal bilgiler" (bloom's taxonomy, social studies) anahtar kelimeleriyle gerçekleştirilen literatür taramasında öğretim materyalleri içeriklerinin bloom taksonomisi açısından incelenmesine dair birçok çalışma tespit edilmiştir (Çetinkaya, 2016; Güleryüz, 2016; Tüm, 2016; Biber ve Tuna, 2017; Ulum, 2017; Sönmez, 2017; Arı T., 2018; Cangüven, 2019; Fidan, 2019). Bu araştırmaların yanında doğrudan sosyal bilgileri konu alan bloom taksonomisi çalışmalar da tespit edilmiştir. Çalışkan (2011), tarafından yapılan araştırmada 2003-2009 yılları arasında sosyal bilgiler öğretmenlerinin sorduğu soruları bloom taksonomosi açısından karşılaştırması yapmış, zaman ilerledikçe bilgi düzeyindeki soruların azaldığını ve kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme düzeyindeki sorularda ise dikkate değer bir artış olduğu tespit edilmiştir. Yılmaz (2017) öğrenme sürecinde öğretmenlerin kullandıkları soruları bloom taksonomisi açısından incelemiş, 51 öğretmenin öğretim sürecinde yararlandığı toplam 1301 soru içinde en fazla bilgi ve kavrama basamağı sorusunun yer aldığı, sentez basamağında 1 soru bulunurken değerlendirme basamağında ise sorulan herhangi bir

sorunun olmadığını tespit etmiştir. Sezer, Şahin, Sünkür Öner, ve Meral (2014) ise yaptıkları araştırmada MEB tarafından 2010 yılında yayımlanan 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı'nda yer alan kazanımları Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi'ne göre incelemişlerdir. Bu araştırmada taksonominin bilgi boyutu açısından kazanımların %92'sinin kavramsal bilgi ve %8'inin olgusal bilgi boyutlarına karşılık geldiği tespit edilmiştir. Programda işlemsel bilgi ve üstbilişsel bilgi boyutuna yönelik kazanımın olmadığı belirlenmiştir. Bilişsel süreç boyutu açısından kazanımların %45,3'ünün değerlendirme, %33,3'ünün anlama ve %21,3'ünün analiz boyutuna karşılık geldiği tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen literatür taramasında sosyal bilgilerde öğrenme alanlarını bloom taksonomisi açısından analiz eden herhangi bir çalışma tespit edilmemiştir. Bu araştırmanın bu yönüyle alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

MEB tarafından 2018 yılında yayımlanan öğretim programları göz önünde bulundurulduğunda; Kültür ve Miras öğrenme alanı kültürel mirasa duyarlılık, vatanseverlik ve estetik gibi değerlerle ve zaman-kronolojiyi algılama, değişim ve sürekliliği algılama, araştırma, kanıt kullanma gibi becerilerle ilişkilendirilmiştir. Bu beceri ve değerler, bireyin öğrendikleri bilgileri doğrudan eyleme dönüştürebileceği ve analitik düşünmeyi harekete geçirebileceği özelliklere sahiptir. Bu araştırma 4, 5, 6, ve 7. sınıflarda öğretimi gerçekleştirilen sosyal bilgiler dersinde tarih konularının yer aldığı Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan değerlendirme sorularının bloom taksonomosi açısından analiz edilmesini amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma doküman analizine yönelik nitel bir çalışma olarak planlanmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi yöntemlerden yararlanıldığı, algıların ve olayların bütüncül ve gerçekçi bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği araştırmadır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı ve görsel materyallerin incelenmesidir (Yıldırım & Şimşek, 2016).

Çalışma Materyali

Bu araştırmada çalışma materyali olarak 2018 yılında MEB tarafından yayımlanan Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve 2018-2019 eğitim öğretim yılında MEB'e bağlı okullarda okutulan 4, 5, 6, ve 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarından yararlanılmıştır. Bu kitapların baskısı ikisi özel yayınevlerine (4 ve 5.sınıf) ait iken ikisi de (6 ve 7.sınıf) MEB yayınlarına aittir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak Çalışkan (2011) tarafından yapılandırılmış olan 'Soru İnceleme Formu' kullanılmıştır. Veri toplama sürecinde ilk olarak MEB'in internet sayfasında yer alan müfredatlar bölümünden sosyal bilgiler öğretim programı ve Eğitim Bilişim Ağı'ndan ders kitaplarına erişilmiştir. Sonraki süreçte araştırmanın amacı doğrultusunda öğretim programında kültür ve miras öğrenme alanında yer alan kazanımların cümle yapıları incelenerek ulaşılmak istenen hedeflerin soru inceleme formuyla karşılaştırılarak bloom taksonomisine göre hangi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bu aşamada kazanımlar incelenirken her bir sınıf düzeyinin kazanımları ayrı ayrı incelenmiş ve betimsel olarak ifade edilmiştir. Öğretim programı incelendikten sonra ders kitaplarında kültür ve miras öğrenme alanı konularının bitiminde yer alan değerlendirme sorularına herhangi bir müdahalede bulunulmamış, her bir sınıf için ayrı ayrı Microsoft Word dosyasına aktarılarak betimsel analize tabi tutulmuştur. Bu işlem esnasında soru kökünde yer alan soru, davranış ve sözcüklerine (Ne?, Ne zaman?, Neden?, Karşılaştırma yapınız, Uygulayınız vb.) göre sınıflandırma yapılmıştır. Araştırmanın geçerliğini ve güvenirliğini sağlayabilmek için analizler her iki araştırmacı tarafından yapılmış olup elde edilen veriler karşılaştırılarak uzlaşmayla teyit edilmiştir. Nitel araştırmalarda birden fazla

araştırmacı olması durumunda birden fazla işlemin gerçekleştirilmesi, araştırmanın geçerliği ve elde edilen sonuçların doğruluğu açısından önemli görülmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2016). Verilerin analizi sonrasında öğretim programda yer alan kazanımlarla ders kitabında yer alan değerlendirme soruları tablo haline getirilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde ders kitaplarında yer alan değerlendirme sorularının Bloom'un Bilişsel Alan Taksonomisine göre incelenmesi sonrası elde edilen bulgulara ve bu bulguların yorumlanmasına yer verilmiştir.

Tablo 2: *Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Kazanımlarına İlişkin Bulgular*

Sınıf	Bilgi	Kavrama	Uygulama	Analiz	Sentez	Değerlendirme
4	-	-	-	2	2	-
5	-	-	1	3	-	1
6	-	-	-	3	2	-
7	1	-	-	4	-	-
Toplam	1	-	1	12	4	1

Tablo 2 incelendiğinde sosyal bilgiler öğretim programı kültür ve miras öğrenme alanında toplam 19 kazanımın bulunduğu bu kazanımların 2'sinin (1 bilgi, 1 uygulama) Bloom'un taksonomisine göre alt düzey düşünme becerilerine yönelik olduğu, 17'sinin ise (12 analiz, 4 sentez ve 1 değerlendirme) Bloom'un taksonomisine göre üst düzey düşünme becerilerine yönelik olduğu görülmektedir. Öğretim programında yer alan kazanımların oran olarak üst düzey becerilere daha fazla odaklanmış olması 21. yüzyıl becerileri doğrultusunda hedeflerin konulduğu şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıda öğretim programında bazı sınıf düzeyindeki kazanımlara örnekler verilmiştir.

"4. Sınıf - Sözlü, yazılı, görsel kaynaklar ve nesnelerden yararlanarak aile tarihi çalışması yapar. (Sentez)

5. Sınıf - Ülkemizin çeşitli yerlerinin kültürel özellikleri ile yaşadığı çevrenin kültürel özelliklerini karşılaştırarak bunlar arasındaki benzer ve farklı unsurları belirler. (Analiz)

6. Sınıf - Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinin coğrafi, siyasal, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur. (Analiz)

7. Sınıf - Avrupa'daki gelişmelerle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti'ni değişime zorlayan süreçleri kavrar. (Analiz) (MEB, 2018).

Tablo 3: *4. Sınıf Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Değerlendirme Sorularına İlişkin Bulgular*

Düzey	Yapılandırılmış Grid	D-Y	Eşleştirme	Çoktan Seçmeli	Y.Yoklama	Toplam
Bilgi	7	10	8	3	1	29
Kavrama	-	-	-	1	-	1
Uygulama	-	-	-	-	-	-
Analiz	-	-	-	-	-	-
Sentez	-	-	-	-	1	1
Değerlendirme	-	-	-	-	-	-
Genel Toplam						31

Tablo 3 incelendiğinde 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan 31 değerlendirme sorusunun toplam 29'u bilgi 1'i kavrama 1'i ise sentez basamağında yer aldığı görülmektedir. Bu bulgu 4.sınıf düzeyindeki değerlendirme sorularının genellikle bilgi düzeyinde olduğu üst düzey becerileri (analiz, sentez, değerlendirme) ölçmeyi amaçlayan soruların yok denebilecek kadar az olduğunu göstermektedir. Üst düzey becerileri ölçen soruların yer almaması sınıfın bilişsel gelişim dönemiyle bağlantılı olduğu ya da konu alanının doğrudan bilgi içerikli olabilme ihtimalinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıda ders kitabında yer alan bazı sorulara örnekler verilmiştir.

Doğru-Yanlış: ( ) Gül yağı, Kahramanmaraş yöremize özgü ürünlerden biridir.

Bu soru bilginin gözlenmesi ve hatırlanması işlemini içermekte ve "Ne?", "Nerede?" gibi sorulara cevap aramaktadır. Bloom taksonomosinde bu tür sorular bilgi basamağında yer almaktadır.

Eşleştirme: Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı — 9 Eylül 1922
İzmir'in Kurtuluşu — 19 Mayıs 1919

Bu soru tarihlerin, olayların ve yerlerin bilinmesi işlemini içermekte ve "Ne?", "Ne zaman?" gibi sorulara cevap aramaktadır. Bloom taksonomosinde bu tür sorular bilgi basamağında yer almaktadır.

Çoktan Seçmeli:

Aşağıdakilerden hangisi Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi'nde faaliyet gösteren millî kahramanlarımızdan biridir?

A) Ali Saip Bey B) Şahin Bey C) Şerife Bacı D) Yörük Ali Efe

Bu soru tarihlerin, olayların ve yerlerin bilinmesi işlemini içermekte ve "Kim?" sorusuna cevap aramaktadır. Bloom taksonomosinde bu içerikte yer alan sorular bilgi basamağında yer almaktadır.

Yazılı Yoklama: Millî Mücadele günlerinde yaşasaydınız vatanımızın kurtuluşu için hangi alanda neler yapmak isterdiniz? Neden?

Bu soru bilginin edinilmesinden sonra bireyi düşünceye sevk eden ve bireysel olarak yeni bir ürün ölçmekte ve öğrencinin önceki dönemlerde yaşadığını varsayarak düşünmesini ve yeni bir ürün oluşturmasını istemektedir. Bloom taksonomosinde bu içerikte yer alan sorular sentez basamağında yer almaktadır.

Tablo 4: *5. Sınıf Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Değerlendirme Sorularına İlişkin Bulgular*

Düzey	Y.Grid	D-Y	Eşleştirme	Ç.Seçmeli	Y.Yoklama	Kısa Cevaplı	Toplam
Bilgi	5	8	14	4	3	-	34
Kavrama	3	-	-	6	4	-	13
Uygulama	-	-	-	-	-	1	1
Analiz	-	-	-	-	1	-	1
Sentez	-	-	-	-	-	-	-
Değerlendirme	-	-	-	-	-	-	-
Genel Toplam							49

Tablo 4 incelendiğinde 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan 49 değerlendirme sorusunun toplam 34'ü bilgi 13'ü kavrama 1'i uygulama 1'i ise sentez basamağında yer aldığı görülmektedir. Yapılandırılmış grid türündeki testlerin 5'i bilgi 3'ü ise kavrama düzeyi, doğru yanlış test türündeki 8 sorunun tümü bilgi düzeyi, eşleştirme soru türündeki 14 sorunun tümünün bilgi düzeyi, çoktan seçmeli test türündeki 10 sorunun 4'ünün bilgi, 6'sının ise kavrama düzeyi, yazılı yoklama türündeki 8 sorunun, 3'ünün bilgi, 4'ünün kavrama, 1'inin ise analiz basamağında yer aldığı görülmektedir.

Aşağıda ders kitabında yer alan bazı sorulara örnekler verilmiştir.

Kısa Cevaplı Test: Aşağıda verilenleri "doğal varlık", "tarihî mekân", "tarihî eser" ve "tarihî nesne" olarak sınıflandırıp defterinize yazınız.

1. Pamukkale Travertenleri 2. Safranbolu Evleri 3. Galata Kulesi
4. Mermer lahit 5. Uludağ 6. Kadeş Antlaşması tablet metni 7. Malabadi Köprüsü
8. Çatalhöyük Antik Kenti 9. Karaz çanak çömleği 10. Cumalıkızık Evleri
11. Van Kalesi 12. Ulu Camii 13. Muradiye Şelalesi 14. Damlataş Mağarası 15. Fatih Sultan Mehmet'in tuğrası 16. Çifte Minareli Medrese

Bu soru, belirli bir sistematik haricinde verilen bilgilerin sınıflanması işlemini istemektedir. Bloom taksonomosinde bu içerikte yer alan sorular uygulama basamağında yer almaktadır.

Yazılı Yoklama: Ülkemizin çeşitli yerleri ile yaşadığınız çevrenin kültürel özellikler arasındaki benzer ve farklı unsurlar nelerdir?

Bu soru sonuçları tahmin etme ve verilen bilgiden genellemeye gidebilmeyi içermekte ve benzerlik ve farklılıklara ulaşma gibi işlemleri işe koşmayı ölçmektedir. Bloom taksonomosinde bu içerikte yer alan sorular analiz basamağında yer almaktadır.

Tablo 5: *6. Sınıf Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Değerlendirme Sorularına İlişkin Bulgular*

Düzey	Y.Grid	D-Y	Ç.Seçmeli	Y.Yoklama	Toplam
Bilgi	4	-	1		5
Kavrama	1	4	4		10
Uygulama	-	-	-	-	-
Analiz	-	1	-	1	1
Sentez	-	-	-	-	
Değerlendirme	-	-	-	1	1

Tablo 5 incelendiğinde 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan 17 değerlendirme sorusunun toplam 10'u kavrama, 5'i bilgi, 1'i analiz 1'i ise değerlendirme basamağında yer aldığı görülmektedir. Yapılandırılmış grid türündeki testlerin 4'ünün bilgi 1'inin ise kavrama düzeyi, doğru yanlış test türündeki 5 sorunun 4'ü kavrama 1'i ise analiz düzeyi, çoktan seçmeli soru türündeki 5 sorunun 4'ünün kavrama, 1'inin ise bilgi düzeyi, yazılı yoklama türündeki 2 sorunun, 1'inin analiz, 1'inin değerlendirme, basamağında yer aldığı görülmektedir. Bu bulgular öğrenme alanındaki konuların sınıf düzeyi ilerledikçe öğrenme alanında yer alan konuların çeşitlenmesinden kaynaklı farklı bilişsel basamaklara erişildiği şeklinde yorumlanabilir.

Aşağıda ders kitabında yer alan bazı sorulara örnekler verilmiştir.

Doğru-Yanlış: ( ) İslamiyet ile birlikte Arap Yarımadası'nda insan hakları konusunda önemli ilerlemeler yaşanmıştır.

Bu soru birden fazla bilgi arasında bağlantı kurma ve neden-sonuç, etki vurgusu içermektedir. "Neden?" soru yapısı doğrudan cümle içinde belirtilmemişse de bir olayın neden sonuçlarını bilme durumunu ölçmektedir. Bloom taksonomosinde bu içerikte yer alan sorular analiz basamağında yer almaktadır.

Çoktan Seçmeli Test:

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile meydana gelen değişimler ilgili olduğu alanlarla eşleştirilmiştir. Bu eşleştirmelerden hangisi doğru değildir?

A)Değişim Alan Kurultaydan divana geçildi. Siyasi
B)Yerleşik yaşam tarzı yaygınlaştı. Sosyal
C)Türk-İslam edebiyatı oluştu. Kültür
D)Yöneticiler sultan unvanı kullanmaya başladı. Askeri

Bu soru hangi olayın hangi başka bir alana etki ettiğini ölçen ve sınıflama becerisini ölçmektedir. Eşleşme şeklinde sorulan bu soru bilgiyi kullanma ve sınıflandırmayı içermektedir. Bu içerikle sorulan sorular Bloom taksonomisine göre kavrama düzeyinde yer almaktadır.

Yazılı Yoklama:

I. Durum: Malazgirt Savaşı'yla Türklere Anadolu'nun kapıları açılmıştı. Türkler Anadolu'da fethettikleri yerlere medrese, cami, hamam, köprü gibi insanlara hizmet veren eserler yapmışlardı. Ayrıca Yunus Emre, Mevlana, Ahi Evran gibi düşünürler de İslamiyet'in Anadolu'ya yayılıp yerleşmesinde etkili olmuştu.

II. Durum: Kösedağ Savaşı'nın ardından Moğolların Anadolu'da hâkimiyeti artmıştı. Türklerin yaptığı eserleri yakıp yıkan Moğollar bilim insanları ve sanatkârlara da kötü davranmışlardı. Böylece Anadolu'da korku yaymaya çalışarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardı.

Verilen her iki durumu karşılaştırarak Türklerin ve Moğolların Anadolu'ya bakışını değerlendiriniz.

Bu soru olaylar ya da durumlar arasında bir karşılaştırma yapmayı, bir yargıya varmayı süreç değerlendirmeyi içermektedir. Bu işlemler Bloom taksonomisinde üst düzey düşünme becerileri içerisinde en kapsamlı olan değerlendirme basamağında yer almaktadır.

Tablo 6: *7. Sınıf Kültür ve Miras Öğrenme Alanı Değerlendirme Sorularına İlişkin Bulgular*

Düzey	Y.Grid	D-Y	Ç.Seçmeli	Y.Yoklama	Toplam
Bilgi	4	5	1	-	10
Kavrama	1	-	-	-	1
Uygulama	-	-	-	-	-
Analiz	-	-	3	1	4
Sentez	-	-	-	-	-
Değerlendirme	-	-	-	-	-

Tablo 6 incelendiğinde 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında Kültür ve Miras öğrenme alanında yer alan 15 değerlendirme sorusunun toplam 10'u bilgi, 4'ü analiz, 1'i ise kavrama basamağında yer aldığı görülmektedir. Yapılandırılmış grid türündeki testlerin 4'ünün bilgi 1'inin ise kavrama düzeyi,

doğru yanlış test türündeki 5 sorunun 5'inin de kavrama, çoktan seçmeli soru türündeki 4 sorunun 3'ünün analiz, 1'inin ise bilgi düzeyi, yazılı yoklama türündeki 1 sorunun ise analiz basamağında yer aldığı görülmektedir.

Aşağıda ders kitabında yer alan bazı sorulara örnekler verilmiştir.

Doğru Yanlış: ( ) Osmanlı Devleti'nin yeni fethedilen topraklara Anadolu'daki Türkmenleri yerleştirmesine "iskân politikası" denilmektedir.

Bu soru bilginin gözlenmesi ve hatırlanması işlemini içermekte ve "Nedir?" sorusuna cevap aramaktadır. Bloom taksonomosinde bu tür sorular bilgi basamağında yer almaktadır.

Çoktan Seçmeli: Aşağıdakilerden hangisi Sanayi İnkılabı'nın Osmanlı Devleti'ne etkilerinden biri değildir?

A) Osmanlı ekonomisinde yaşanan sıkıntıların artmasına neden oldu.
B) Osmanlı tüccarların Avrupalı tüccarlarla rekabet gücü kalmadı.
C) Osmanlı topraklarını üretilen malların satılacağı bir pazar haline getirdi.
D) İngiltere'de büyük bir sömürge imparatorluğu kuruldu.

Bu soru sonuçları tahmin etme ve verilen bilgiden genellemeye gidebilmeyi içermekte ve neden ve sonuç ilişkisini ortaya çıkarma gibi işlemleri işe koşmayı ölçmektedir. Bloom taksonomosinde bu içerikte yer alan sorular analiz basamağında yer almaktadır.

Tablo 7: *Değerlendirme Soru Düzeylerinin Sınıflara Göre Dağılımı*

Sınıf	Bilgi	Kavrama	Uygulama	Analiz	Sentez	Değerlendirme
4	29	1	-	-	1	-
5	34	13	1	1	-	-
6	5	10	-	1	-	1
7	10	1	-	4	-	1
Toplam	78	25	1	6	1	1

Tablo 7'de değerlendirme sorularının sınıf düzeylerine göre dağılımı verilmiştir. Tablo incelendiğinde dört ders kitabında toplam 112 soru bulunduğu görülmektedir. Bu soruların 78'i bilgi düzeyinde, 25'i kavrama, 1'i uygulama, 6'sı analiz, 1'i sentez ve 1'i ise değerlendirme basamaklarında yer aldığı görülmektedir. Bloom taksonomisinde yer alan basamaklar göz önünde bulundurulduğunda sosyal bilgiler dersinde öğretilen tarih konuları değerlendirme sorularının çoğunluğunun (104) alt düzey bilişsel alan olarak nitelendirilen bilgi, kavrama ve uygulama basamaklarında yer aldığı görülmektedir. Bilişsel alanın üst düzey basamakları olarak adlandırılan analiz, sentez ve değerlendirme basamağında ise sadece 8 soru bulunmaktadır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sosyal bilgiler dersinde tarih konularının öğretiminin gerçekleştirildiği Kültür ve Miras öğrenme alanı kazanımlarının ve ders kitabındaki değerlendirme sorularının Bloom taksonomisine göre incelendiği bu araştırmada öğretim programında ilgili öğrenme alanında yer alan kazanımların çoğunluğunun üst düzey basamakta yer aldığı görülmektedir. Ders kitabında yer alan değerlendirme sorularının çoğunluğu bilişsel alanın alt düzey basamağında yer aldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. 4.sınıf ders kitabında elde edilen bulgular daha çok bilgi basamağında soruların yer aldığını göstermektedir. MEB'in 2018 yılında yayımladığı öğretim programında 4.sınıfta bu öğrenme alanı için

hedeflenen kazanımların; "Aile tarihi çalışması yapar" (Sentez), "Araştırarak örnekler verir" (Uygulama), "Değişim ve süreklilik açısından eskiyle yeniyi karşılaştırır" (Sentez), "Millî Mücadele kahramanlarının hayatlarından hareketle Millî Mücadele'nin önemini kavrar" (Analiz) şeklinde olması öğretim programıyla ders kitabının içeriği arasında bir bağlantı kopukluğu olduğunu ortaya koymaktadır. Öğretim programına göre hazırlanan ders kitaplarında böyle bir farklılığın ortaya çıkması, ders kitabının programdaki kazanımlarla örtüşmediğini göstermektedir. 5.sınıf ders kitabında değerlendirme sorularından elde edilen sonuç; 49 sorunun 34'ünün bilgi, 13'ü kavrama 1'i uygulama 1'i ise analiz basamaklarında yer alırken sentez ve değerlendirme basamaklarında soru yer almamaktadır. Ancak öğretim programında 5.sınıf için hedeflenen kazanımlar;

1-"Somut kalıntılarından yola çıkarak Anadolu ve Mezopotamya uygarlıklarının insanlık tarihine önemli katkılarını fark eder."

2-"Çevresindeki doğal varlıklar ile tarihî mekânları, nesneleri ve eserleri tanıtır."

3-"Ülkemizin çeşitli yerlerinin kültürel özellikleri ile yaşadığı çevrenin kültürel özelliklerini karşılaştırarak bunlar arasındaki benzer ve farklı unsurları belirler."

4-"Kültürel ögelerin, insanların bir arada yaşamasındaki rolünü analiz eder."

5-"Günlük yaşamdaki kültürel unsurların tarihî gelişimini değerlendirir" (MEB, 2018).

şeklinde yer almaktadır. Kazanımlar incelendiğinde birinci kazanımda "fark eder" (analiz), ikinci kazanımda "tanıtır" (uygulama), üçüncü kazanımda karşılaştırma yaparak benzerlik ve farklılıkları bulma (değerlendirme), dördüncü kazanımda "analiz eder" (analiz), beşinci kazanımda ise "değerlendirir" (değerlendirme), ifadeleri yer almaktadır. 5.sınıf düzeyindeki değerlendirme soruları içerisinde bilişsel alanın üst basamağı olarak kabul edilen analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarında yalnızca 1 sorunun analiz basamağında olduğu diğer iki basamağa ulaşan herhangi bir sorunun olmadığı ancak öğretim programında belirlenen 5 kazanımın 4'ünün üst düzeyde olması dikkat çekicidir. Şüphesiz ders kitabında yer alan değerlendirme soruları öğrencinin başarısına etki eden tek faktör değildir. Ancak öğretim faaliyetlerinde ana materyal olarak kullanılan ders kitaplarının öğretim programı doğrultusunda hazırlanmasının daha etkili bir şekilde öğrenmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. 6 ve 7. sınıflarda da 4 ve 5.sınıflarda olduğu gibi öğretim programında yer alan kazanımlar bilişsel alanın üst basamağını işaret ederken ders kitaplarındaki değerlendirme soruları bilgi ve ezberlemeye dayalı olduğu görülmektedir. Nitekim bu sonuçlar, ders kitaplarında yer alan değerlendirme sorularının eğitim felsefesi açısından bireyin bilgiyi öznel bir şekilde yapılandırmasını ve aktif bir şekilde öğrenmesini temel alan yapılandırmacı yaklaşımla da tam olarak örtüşmediğini gözler önüne sermektedir. İlgili literatür incelendiğinde ana odak noktasında bloom taksonomisinin olduğu bir dizi araştırma tespit edilmiştir. Kılıç (2010), yapmış oldığu araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin tarih konularıyla ilgili soru sorma becerilerini bloom taksonomisine göre incelemiş ve öğretmenlerin sordukları 562 sorunun yaklaşık %95'inin alt düzey ve %5'inin ise üst düzey bilişsel basamakta olduğu tespit edilmiştir. Çalışkan, (2011) ise yapmış olduğu araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin hazırladıkları soruları Bloom taksonomisine göre incelemiş ve sonucunda en çok bilgi düzeyinde, biraz kavrama düzeyinde soru sorulduğu, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarında çok nadir soruların sorulduğu sonucuna ulaşmıştır. Demir'in (2015) gerçekleştirdiği araştırmada ise 2005 yılında kabul edilen sosyal bilgiler öğretim programının kazanımları ve seviye belirleme sınavında sorulan sorular yenilenen bloom taksonomisine göre incelenmiş ve sonuç olarak; öğretim programında yer alan kazanımlarla seviye belirleme sınavında sorulan soruların örtüşmediği tespit edilmiştir. Uymaz'ın (2016) gerçekleştirdiği araştırmada ise sosyal bilgiler öğretmenleri tarafından hazırlanan sınav sorularının kapsam geçerliğini ortaya çıkarma amaçlanmış ve yenilenen bloom taksonomosine göre bu sınav soruları analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda sınavlarda sorulan soruların anlama ve hatırlama gibi alt düzey bilişsel becerileri ölçtüğü, üst düzey bilişsel

becerilerileri ölçen sorulara ise çok fazla yer verilmediği tespit edilmiştir. Çetinkaya (2016) ise sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bloom taksonomisine göre soru yazmalarına yönelik bir araştırma gerçekleştirmiş olup; öğretmen adaylarının bilgi, kavrama, analiz ve sentez basamaklarına yönelik soru yazımı gerçekleştirdiği, uygulama ve değerlendirme basamaklarına yönelik soru yazamadıklarını tespit etmiştir. Yılmaz'ın (2017) gerçekleştirdiği araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin öğrenme öğretme sürecinde sordukları soruları bloom taksonomisine göre incelenmiş olup; incelenen 1302 soruda öğretmenlerin çoğunlukla bilgi ve kavrama basamağına denk gelen sorular sordukları, analiz basamağında 1 sorunun sorulduğu, değerlendirme basamağında ise hiç soru sorulmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen sonucun diğer araştırma sonuçlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Araştırmalar zaman periyodunda düşünüldüğünde bloom taksonomisi odağında gerçekleştirilen birçok araştırmanın yer aldığı ancak her bir çalışmanın sonucunun aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Gerçekleştirilen akademik faaliyetlerin uygulayıcı olan öğretmenlere ve eğitim öğretim faaliyetlerinde birincil kaynak olarak kullanılan ders kitaplarına etkisinin artırılması gerekmektedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda aşağıdaki öneriler getirilmiştir.

- Ders kitaplarının kabul edilmesi sürecinde kitap içeriğinin öğretim programında açıklanan kazanımları karşılaması dikkate alınmalı.
- Kitap hazırlama, denetleme, kabul etme aşamalarında ölçme ve değerlendirme alanında uzmanlaşmış akademisyenlerden yardım alınmalı.
- Ders kitabında yer alan değerlendirme soruları genel olarak geleneksel ölçme değerlendirme yaklaşımı doğrultusunda hazırlanmıştır. Bunlara ek olarak; proje, performans ödevi, akran değerlendirme, ürün dosyası gibi öğrenciyi öğrenme sürecinde daha çok aktif kılabilecek içerik ve değerlendirmelere yer verilmelidir.

Uygulayıcıların akademik çalışmalardan haberdar olabilmeleri için MEB bünyesinde hizmet veren bir birim oluşturularak eş güdümlü çalışmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Akdağ, H. (2014). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar-1: Sosyal Bilgilerin Tanımı, Amacı, Önemi ve Türkiye'deki Yeri (İkinci baskı)*. Ankara: Pegem Akademi.

Arı, A. (2011). Bloom'un Gözden Geçirilmiş Bilişsel Alan Taksonomisinin Türkiye'de ve Uluslararası Alanda Kabul Görme Durumu, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. *Educational Sciences: Theoryve Practice, 11*(2): 749-772.

Arı, T. (2018). 2015 ve 2017 Ortaokul Türkçe Öğretim Programlarındaki Kazanımların Yenilenmiş Bloom Taksonomisine ve Öğretmen Görüşlerine Göre İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Atılgan, H., Kan , A., ve Doğan, N. (2013). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme (Altıncı baskı)*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Beyreli, L., ve Sönmez, H. (2017). Bloom Taksonomisi ve Yenilenmiş Bloom Taksonomisi İle İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmaların Odaklandığı Araştırma Konuları. *International Journal of Languages' Education and Teaching, 5*(2): 213-229. doi:10.18298/ijlet.1738

Biber, A., ve Tuna , A. (2017). Ortaokul Matematik Kitaplarındaki Öğrenme Alanları ve Bloom Taksonomisine Göre Karşılaştırmalı Analizi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36*(1): 161-174.

Birgin, O. (2016). *Matematik Eğitiminde Teoriler: Bloom Taksonomisi* Ankara: Pegem Akademi.

Birgin, O., ve Gürbüz, R. (2008). Sınıf Öğretmeniadaylarının Ölçme ve Değerlendirme Konusundaki Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*: 163-179.

Cangüven, H. (2019, Şubat). Yüksek Lisans Tezi. *2013 ve 2018 Fen Bilimleri Öğretim Programlarının Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre Karşılaştırılması* . Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Çalışkan, H. (2011). Öğretmenlerin Hazırladığı Sosyal Bilgiler Dersi Sınav Sorularının Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim, 36*(160): 120-132.

Çetinkaya, B. (2016). Sosyal Bilgiler Eğitimi Öğretmen Adaylarının Bloom Taksonomisine Göre Soru Yazmaya İlişkin Başarı Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, P. (2015). Yenilenmiş Bloom Taksonomisi'ne göre 2005 Yılı Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Yer Alan Kazanımlar ve Seviye Belirleme Sınav Soruları. *Yüksek Lisans Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Demircioğlu, İ., ve Tokdemir, M. (2008). Değerlerin Oluşturulma Sürecinde Tarih Eğitimi: Amaç, İşlev ve İçerik. *Değerler Eğitimi Dergisi,* 6(15): 69-88.

Dilek, D. (2007). *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi (Üçüncü baskı)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Fidan, U. (2019). Evaluation of Activities in Secondary School Level Turkish Workbooks According to Types of Memory and Revised Bloom's Taxonomy. *International Education Studies, 12*(4): 185-197.

Güleryüz, H. (2016). Yüksek Lisans Tezi. *5., 6., 7., 8. Sınıfların Fen ve Teknoloji Dersine Ait Sınav Sorularının Bloom Taksonomisine Göre Değerlendirilmesi*. Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitiüsü.

Gündüz, Y. (2009). İlköğretim 6, 7 ve 8. Sınıf Fen ve Teknoloji Sorularının Ölçme Araçlarına ve Bloom'un Bilişsel Alan Taksonomisine Göre Analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, VI*(II): 150-165.

Kılıç, D. (2010). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Tarih Konuları İle İlgili Soru Sorma Becerilerinin Bloom Taksonomisine Göre Değerlendirilmesi . *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü .

Kılıçoğlu, G. (2012). Sosyal Bilgilerin Tanımı, Dünyada ve Ülkemizde Gelişimi ve Önemi. M. Safran içinde, *Sosyal Bilgiler Öğretimi* (s. 3-16). Ankara: Pegem Akademi.

Krathwohl, D. (2002). A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview. *Theory Into Practıce, 41*(4): 212-219.

MEB. (2018). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (4,5,6 ve 7.Sınıflar). Ankara.

Sezer, M., Şahin, İ., Sünkür Öner, M., ve Meral, E. (2014). 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Revize Edilmiş Bloom Taksonomisine Göre Değerlendirmesi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*(1): 433-455.

Sönmez, H. (2017). Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre Tasarlanan Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitisü.

Şimşek, A. (2017). Türkiye Sosyal Bilgiler Derslerinde Tarih Öğretimi Nereye Gidiyor? Öğretim Programları Üzerinden Kısa Bir Değerlendirme. R. Turan, & H. Akdağ içinde, *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar III* (s. 1-10). Ankara: Pegem Akademi.

Tüm, G. (2016). 5. ve 6. Sınıf İlköğretim Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metin Önü ve Sonu Sorularının Bloom Taksonomisi'ne Göre Değerlendirilmesi. *Turkısh Studies, 11*(4): 731-748.

Ulum, H. (2017). Meb İlkokul 2, 3 ve 4. Sınıf Türkçe Ders ve Çalışma Kitaplarında Yer Alan Etkinliklerin Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Uymaz, M. (2016). Öğretmen Yapimi Sosyal Bilgiler Dersi Sinav Sorularinin Soru Türleri, Kapsam Geçerliği ve Yenilenmiş Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi . *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniveritesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (Genişletilmiş onuncu baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, A. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Öğrenme-Öğretme ve Ölçme Değerlendirme Sürecinde Kullandıkları Soruların Bloom Taksonomisine Göre İncelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.

EKLER

EK 1: Soru İnceleme Formu

Düzey	Özellikler	Soru Davranış ve Sözcükleri
Bilgi	-Bilginin gözlenmesi ve hatırlanması. -Tarihlerin, olayların ve yerlerin bilinmesi, önemli fikirlerin bilinmesi. -Konu alanında bilgili olma	Tanımla, betimle, sırala, yerini belirt, seç, söyle, göster, topla, incele, ezberle, tanı, belirt, isimlendir, ezberle, kim?, ne?, nerede?, ne zaman?
Kavrama	-Bilgiyi kullanma yöntemleri. -Kavramları ve teorileri yeni durumlarda kullanma. -Gerekli bilgi ve becerileri kullanarak problemleri çözme.	Uygula, değiştir, çöz, seç, göster, biçimlendir, sınıfla, üret, kullan, dramatize et, keşfet, hazırla, boya.
Uygulama	Örnekleri görme. Parçaları düzenleme. Gizli anlamları hatırlama. Değişkenleri tanımlama.	Uygula, değiştir, çöz, seç, göster, biçimlendir, sınıfla, üret, kullan, dramatize et, keşfet, hazırla, boya.
Analiz	-Yeni fikirler üretmek için eskileri kullanma. -Verilen olaylardan genellemeye gitme. -Birçok alandaki bilgiler arasında bağlantı kurma. -Sonuçları tahmin etme ve sonuç çıkarma.	Analiz et, sınıflandır, araştır, seç, alt parçalara ayır, farklılığı bul, sonuç çıkar, ayır, göster, destekle, niçin, hangi etkenler, delilleri açığa çıkar, sonucunu açıkla, analiz et, destekle.
Sentez	-Fikirler arasında karşılaştırma ve ayırım yapma. -Teorilerin ve sunumların önemini değerlendirme. -Savunulabilir tartışmalara dayalı olarak seçim yapma. -Delillerin değerini doğrulama -Nesnelliği tanıma.	Birleştir, rol oyna, karıştır, denence kur, desen oluştur, orijinal bir şey oluştur, yarat, geliştir, organize et, planla, icat et, yapılandır, düzenle, tahmin et, öner, ne olurdu … eğer x olsaydı?

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 73-82, Kış 2019

Eğitimde Görsel Materyallerin Analizi Yoluyla Bir Değerlendirme

Arş. Gör. Dr. Mustafa İçen
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3289-6097
Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğiitm Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.09.2019
Kabul: 24.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Sosyal Bilgiler Eğitimi
Görsel Materyaller
Ölçme ve Değerlendirme

DOI: 10.9761/JASSS37039

Öz

Öğrenmenin gerçekleşmesinde görsel betimlemeler yoluyla öğrenmenin önemi büyüktür. Öğrencilerin somut işlemler döneminden soyut işlemler dönemine geçiş süreçlerinde görsel materyallere olan ilgileri ve farkındalıkları da artmaktadır. Bireyin doğumundan itibaren görselliğe katılmak durumunda kalmaktadır. Resimli yayınlar, reklam panoları, karikatürler, animasyonlar, çizgi filmler, slâytlar, görsel kataloglar gibi görsellerle bombardımana uğradığımız çağımızda görsel okuryazarlığın ne denli önemli olduğu ortadadır. Eğitim ortamında da öğrendiklerimizin büyük bir bölümünün görme duyusuna seslenen çeşitli materyaller arasında yer alan resimler ve benzeri görseller ile yapıldığı çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konulmaktadır. Görsel iletişimde de görsel sembollerin taşıdığı anlam ve içerdiği düşüncelerin okunabilmesi önem arz etmektedir. Görsel okuryazarlık kavramının içinde yer alan görsel sembolleri anlama, okuma, yorumlama ve onları anlatım biçimi olarak kullanma bireyin etkili bir iletişim kurabilmesi için önemlidir. Öğrencilerin bilgilerinin büyük bir bölümünü medya iletişim araçlarından öğrendikleri görsel bir dünyada yaşanmaktadır. Bu yüzden Sosyal bilgiler dersi öğretiminde görsel materyallerden yararlanılması büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda araştırmanın problemi alan eğitiminin önemli çalışma alanlarından biri olan sosyal bilgiler eğitiminde görsel materyallerin analizi yoluyla öğretim ve değerlendirme yapmanın etkililiğini tespit etmektir. Bu araştırma, nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma modellerinden doküman incelemesi araştırma yöntemi olarak kullanılmış araştırma sonuçlarına göre önerilerde bulunulmuştur. Araştırmanın bazı sonuçlarına bakıldığında Sosyal bilgiler dersinde görsel materyallerin analizi aracılığı ile yapılan öğrenci değerlendirmelerinin öğrencilerin başarılarında ve derse yönelik tutumlarında olumlu bir değişiklik meydana getirdiği görülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

İçen, M. (2019). Eğitimde Görsel Materyallerin Analizi Yoluyla Bir Değerlendirme. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 73-82.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 73-82, Winter 2019

An Evaluation Through The Analysis Of Visual Materials In Education

Ress. Asst. Dr. Mustafa İçen
Yildiz Teknik University, College of Eduation, Department of Social Studies Education, Istanbul – TURKEY

Artcile History

Submitted: 16.09.2019
Accepted: 24.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Social Studies Education

Visual Materials

Measurement and Evaluation

DOI: 10.9761/JASSS37039

Abstract

In the realization of learning, learning through visual descriptions is of great importance. During the transition period from concrete operations to abstract operations, students' interest and awareness on visual materials is increasing. The individual has to participate in visuality since birth. The importance of visual literacy is evident in our era when we were bombarded with visuals such as picture publications, billboards, cartoons, animations, cartoons, slides and visual catalogs. It is revealed by various researches that most of what we have learned in the educational environment is done with pictures and similar visuals among various materials addressing the sense of sight. In visual communication, it is important to be able to read the meaning and thoughts of visual symbols. Understanding, reading, interpreting and using visual symbols within the concept of visual literacy is important for an individual to communicate effectively. Most of the students' knowledge is experienced in a visual world where they learn from media communication tools. Therefore, the use of visual materials in teaching Social Studies course is of great importance. In this context, the problem of the research is to determine the effectiveness of teaching and evaluation through the analysis of visual materials. This is a qualitative research. Document analysis, one of the qualitative research models, was used as a research method and recommendations were made according to the results of the research. When the results of the study are examined, it is seen that the student evaluations made through the analysis of visual materials in the Social Studies course create a positive change in the students' success and attitudes towards the course.

GİRİŞ

Yüzyıllardır duygu ve düşüncelerini sözcüklerle ifade eden insanoğlu, belki de sözcüklerden de eski bir araç olan resim ile iletişim kurmaya başlamıştır. İnsanlar birbiriyle iletişim kurarken sözcüklerin yetersiz kaldığını hissettiğinde jest ve mimikleri kullanmaya başlamaktadır. Bu da verilmek istenilen mesajın görme duyularına da hitap etmesi için yapılan bir girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğrenme öğretme süreçleri bir iletişim biçimi olduğundan, iletilen mesajın içeriği ve biçimini anlamayı da beraberinde getirmektedir. Etkili iletişimin sağlanması için mesajda yer alan sembollerin okunuşunun öğrenilmesi gerekmektedir. Görsel iletişimde de görsel sembollerin taşıdığı anlam ve içerdiği düşüncelerin okunabilmesi önem arz etmektedir. Görsel okuryazarlık kavramının içinde yer alan görsel sembolleri anlama, okuma, yorumlama ve onları anlatım biçimi olarak kullanma bireyin etkili bir iletişim kurabilmesi için önemli bulunmaktadır. İlk öğrenme yaşantılarına dokunarak başlayan çocuk, çevresini duyarak, koklayarak ve tadarak öğrenmeye devam etmektedir. Ancak zaman içinde görerek öğrenme diğer duyulara daha baskın çıkmaktadır. Dinleyerek öğrenme % 10 gerçekleşirken, görerek öğrenme % 80'lere çıkan bir başarı sağlamaktadır. Buna paralel olarak yapılan araştırmalar da çocukların görsel bilgiye sözel bilgiden daha çok dikkat ettiğini göstermektedir (Alpan, 2008: 93; Sanalan vd., 2007: 34; Seels, 1994: 98).

Eğitim ortamında da öğrendiklerimizin büyük bir bölümünün görme duyusuna seslenen çeşitli materyaller arasında yer alan resimler ve benzeri görseller ile yapıldığı çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konulmaktadır (Ergin, 1988: 334-335; Aslan, 2008: 83). Örneğin Barthes'e göre fotoğraf, bütün tarihsel aracılardan farklı bulunmaktadır, çünkü o yaratmaz, zaten onun kendisi bir doğrulamadır. Fotoğraf gibi görseller üzerindeki görüntüler dünya hakkındaki anlatım ve açıklamalardan ziyade, dünyanın parçaları, herkesin sahip olabileceği gerçeklik minyatürleridir (Barthes, 2000: 104; Sontag, 1999: 20). Bu bağlamda görsel okuryazarlık, resimsel ve grafiksel görüntüler olarak sunulan bilgiyi okuyabilme, yorumlayabilme ve anlayabilme olarak tanımlanmaktadır (Stokes, 2001: 12; İşler, 2002: 154). Kısaca görsel okuryazarlık, imgeleri kullanarak mesajları yollama ve alma sürecidir (Bamford, 2001: 1).

Feinstein ve Hagerty (1994)'e göre görsel okuryazarlığın genel eğitim için önemi şöyle özetlenebilir:

- Görsel okuryazarlık insan beyninin daha çok sağ yarı küresini kullanmayı gerektirdiğinden böylece, düşünme sürecinde beynin her iki yarı küresini kullanmayı bir başka deyişle bütünsel düşünmeyi geliştirmiş olmaktadır.
- Beynin sol yarı küresine ait soyut düşünceleri canlı, inandırıcı, yoğun ve bildik yaparak onları daha anlama olanağı tanımaktadır.
- Aynı düşünceyi farklı yollarla işleme yeteneği kazandırmaktadır.
- İçinde yaşanılan doğal ve doğal olmayan çevreden etkilenmektense bireylerin kendi kararlarını alabilmesi için görsel çevreyi okuyabilmelerini ve anlayabilmelerini sağlamaktadır.

Günümüzde caddelerdeki görsellerden televizyona, bilgisayardan multivizyon gösterilere kadar görsel öğelerin bu denli iletişim alanında kullanıldığı daha önce görülmemiştir. Hemen hemen doğumundan itibaren birey bu görselliğe katılmak durumunda kalmaktadır. Resimli yayınlar, reklam panoları, karikatürler, animasyonlar, çizgi filmler, slâytlar, görsel kataloglar gibi görsellerle bombardımana uğradığımız çağımızda görsel okuryazarlığın ne denli önemli olduğu ortadadır. Bu doğrultuda öğrencilerin ders materyallerinde karşılaştıkları görsel materyallerin yararlarını en üst seviyeye çıkarmada öğrencilere yardımcı olmak gerekmektedir (Fransecky & Debes, 1972: 7; İşler, 2002: 158). Zira çocuklar 7 yaşından itibaren görsel okuryazarlığı anlayabilmekte, görsel materyalleri yorumlayabilmekte ve ondan yararlanabilmektedir (Braden, 1996: 502).

Kısaca, görsel kaynakları incelemenin öğrenciler için sayısız yararları vardır. Bu yararlar şöyle

özetlenebilir (Akbaba, 2005; Ata, 2002; Burke, 2002; Aslan, 2008: 83):

- Görsel materyal öğrencinin görsel hafızasını geliştirerek onun tarihsel olayları hayal etmesini kolaylaştırır.
- Resimler ve diğer imgeler ile gelecek nesillere, geçmiş kültürlerin yazıya dökülmemiş deneyimlerini ya da bilgilerini paylaşma imkânı sağlar.
- Belgelere ulaşmak için çoğu zaman arşive gitmek gerekmektedir, oysa bir tabloya veya fotoğrafa ulaşmak genellikle kolaydır ve içerdiği bilgiler ulaşmak ta daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir.
- Görsellerin tanıklığı, metin ile açıklanması uzun sürecek bir olayın ayrıntılarını daha açık ve süratli bir şekilde aktarmaktadır.
- Görsel materyaller öğrencilerin karmaşık düşünceleri gözlerinde canlandırmalarına ve konuyu daha iyi kavramalarına yardımcı olur.
- Özellikle fotoğraflar öğrencilerin geçmişi anlamalarına ve tanımalarına yardım etmelerinin yanı sıra geçmişi anlamlandırmalarını, algılamalarını ve öğrenmelerini kolaylaştıran araçlar olmaktadır.
- Öğrenciler görsel materyalleri incelerken değişen an ya da hareket ve duygusal durum gibi olayın parçası olan şeyler tarafından rahatsız edilmemekte, baktıkları görsele tekrar tekrar dönebilmekte, onun çeşitli boyutlarını inceleyebilmekte ve yeni sorular sorabilmekte, dolayısıyla yeni fikirlere ulaşma olanağı bulabilmektedirler.
- Diğer yandan görsel materyallerin kullanımı, özellikle öğrenme güçlüğü olan çocuklar için soyut ve yabancıları oldukları bazı kavramların öğrenilmesinde de son derece yarar sağladığı görülmektedir.

Araştırmanın Problemi

Öğrencilerin bilgilerinin büyük bir bölümünü medya iletişim araçlarından öğrendikleri görsel bir dünyada yaşanmaktadır. Bu yüzden Sosyal bilgiler dersi öğretiminde görsel materyallerden yararlanılması büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda araştırmanın problemi Sosyal bilgiler dersi öğretiminde görsel materyallerin analizi aracılığıyla öğretim ve değerlendirme yapmanın etkiliğini tespit etmektir. Araştırma probleminin doğrultusunda oluşturulan alt problemler ise şöyledir:

- Öğrencilerin görsel materyallerde kendilerine sunulan kişi, nesne ve olayları ayırt etme durumları nedir?
- Öğrencilerin görsel mesajları doğru olarak yorumlama durumu nedir?
- Görsel materyallerle çalışmak öğrencilerin öğretim ve değerlendirme boyutları nasıldır?
- Öğrencilerin görsel materyaller aracılığıyla yapılan öğretim ve değerlendirme hakkındaki görüşleri nedir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Araştırılması hedeflenen olgu hakkında bilgi içeren yazılı materyaller analiz edileceği için nitel araştırma modellerinden doküman incelemesi araştırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Elde edilen dokümanlar dört aşamada (Bailey, 1982) analiz edilmiştir:

- Analize konu olan veriden örneklem seçimi: Öğrenci sınav dokümanları analize konu olan verileri teşkil ettiği için tüm doküman verisi bir bütün olarak analize dâhil edilmiştir.
- Kategorileri geliştirme: Araştırmanın kategorileri araştırmanın amacı ve alt problemlerine dayalı olarak geliştirilmiştir.
- Analiz birimini saptama: Araştırmanın amacına bağlı olarak cümle veya paragraf ile içerik analiz birimi olarak saptanmıştır.

- Sayısallaştırma: Araştırmadan elde edilen veriler araştırmacının amacına göre saptanan kategoriler ve analiz birimleri doğrultusunda sayısallaştırılacaktır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu İstanbul ili Maltepe ilçesinde bulunan bir devlet okulunda öğrenim gören ve 7. sınıfa devam etmekte olan 12'si kız 12'si erkek toplam 24 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın sonuçları sadece çalışma grubu için genellenme özelliğine sahiptir.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmadaki veriler; öğrencilerin "Ülkemizde Nüfus" ünitesi ile ilgili kazanımlara ulaşma derecesini ölçmek amacıyla hazırlanan "Görsel Materyaller Analizi Formu" ile, öğrencilerin ölçme değerlendirme yöntemine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" ve "Görsel Materyaller Analizi Formu" hazırlanırken uzman görüşüne başvurulmuş alanında uzman 1 ölçme değerlendirme uzmanı ve 1 Sosyal bilgiler öğretmeninden görüşleri alınarak bu formlar hazırlanmıştır.

İşlem Yolu

Araştırmacılar tarafından öncelikle "Ülkemizde Nüfus" ünitesinin kazanımlarını kapsayan veya bu kazanımlarla ilişkili olarak görsel materyaller toplanmıştır. Ünite için planlanan süre içerisinde bu görsel materyallerden yararlanarak görsel materyal odaklı olarak dersler işlenmiştir. Bu derslerin bazılarında araştırmacı, gözlemci olarak derslerde yer almıştır. Ünite için belirlenen derslerin sonunda ünitenin değerlendirilmesi için yine ünite ile ilişkili görsel materyaller toplanarak görsel materyal analiz formu düzenlenmiştir. Daha sonrasında araştırma için öğrencilere uygulanmış ve araştırma için gerekli veriler elde edilmiştir. Ayrıca uygulamanın sonunda öğrencilere yapılan uygulamaya ilişkin görüşlerini almak için yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmış ve bu süreç sonunda öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla görüşmeler de yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada "Görsel Materyaller Analizi Formu" ile toplanan veriler doküman analizine tabi tutulmuştur. Ayrıca öğrencilerin görüşlerini belirlemek amacıyla uygulanan "Yarı Yapılandırılmış Görüşme" formu betimsel analiz aracılığıyla çözümlenmiştir. "Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu" ve "Görsel Materyaller Analizi Formu" hazırlanırken uzman görüşüne başvurulmuş alanında uzman 1 ölçme değerlendirme uzmanı ve 1 Sosyal bilgiler öğretmeninden görüşleri alınarak bu formlar hazırlanmıştır. Görsel Materyalleri Analiz Formu, öğrencilerin üniteye ilişkin görselleri betimleyebilme ve görsel ile ünite kazanımları arasındaki ilişki kurabilme becerilerini ölçmektedir.

Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bulguları görsel materyaller analizi formundan elde edilen bulgular ve yarı yapılandırılmış görüşme formundan elde edilen bulgular olarak iki başlık altında sınıflandırılmıştır.

Görsel Materyaller Analizi Formundan Elde Edilen Bulgular

Görsel materyaller analizi formundan elde edilen bulgular kazanımlara ulaşma açısından elde edilen bulgular, görsel okuryazarlık açısından elde edilen bulgular ve ünitede geçen kavramları kullanma açısından elde edilen bulgular olarak alt başlıklar halinde sınıflandırılmıştır.

Kazanımlara Ulaşma Açısından Elde Edilen Bulgular

Öğrencilere sınav belgesi olarak verilen görsel materyaller analizi formları öğrencilerin ünitenin kazanımlarına ulaşma dereceleri açısından analiz edilerek Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Kazanimlara Ulaşma Açisindan Elde Edilen Bulgular

Kazanımlar	F	
	Kız	Erkek
Görsel materyaller ve verilerden yararlanarak Türkiye'de nüfusun dağılışının neden ve sonuçlarını tartışır.	12	12
Tablo ve grafiklerden yararlanarak ülkemiz nüfusunun özellikleri ile ilgili verileri yorumlar.	12	12
Eğitim ve çalışma hakkının kullanılması ile devletin ve vatandaşın bu konudaki sorumluluklarını ilişkilendirir.	12	12
Örnek incelemeler yoluyla göçün neden ve sonuçlarını tartışır.	12	12
Yerleşme ve seyahat özgürlüğünü açıklar.	12	12

Tablo 1'de görüldüğü gibi öğrenciler "Ülkemizde Nüfus" ünitesi için öngörülen kazanımlara ulaşmıştır. Öğrencilerin sınav belgesi olarak verilen görsel materyaller analizi formundaki ifadelerinden elde edilen bulgular bütün öğrencilerin ünitenin kazanımlarına üst düzeyde ulaşmış olduklarını göstermektedir. Süreç içinde görsel materyallerle çalışılması ve değerlendirmenin de görsel materyallerin analizi yoluyla yapılması öğrencilerin öğrenmelerini olumlu yönde etkilemiş bulunmaktadır. Levie (1987) de görsel materyallerin soyut bilgiyi daha somut hale dönüştürdüğünü, imgesel olarak hayal edilebilir hale getirdiğini ve analojik akıl yürütmede önemli derecede yarar sağladığını ileri sürmektedir (akt: Miller & Burton, 1994: 66).

Bu araştırmada da öğrenciler görsel materyaller sayesinde bilgiyi somutlaştırmış, imgeleme becerisini geliştirmiş ve analojik akıl yürütmeler sayesinde ünitenin kazanımlarına ulaşmıştır. Yine Branton (1999: 167), görsel okuryazarlıkla yapılandırmacı öğrenme kuramını birleştirerek, bireylerin çevre ile etkileşim halinde yapılandırdıkları ve elde ettikleri bilginin kazanılmış ve değerli olduğunu ifade etmektedir. Sosyal bilgiler öğretim programının da yapılandırmacı öğrenme kuramına dayandığı düşünüldüğünde bu çalışmada görsel okuryazarlık ve yapılandırmacı öğrenme kuramı bir araya getirilerek öğrencilerin öğrenme verimleri arttırılmıştır.

Görsel Okuryazarlık Açısından Elde Edilen Bulgular

Öğrencilere sınav belgesi olarak verilen görsel materyaller analizi formları görsel okuryazarlık açısından analiz edilerek Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2.Görsel Okuryazarlık Açısından Elde Edilen Bulgular

Kategoriler		F	
		Kız	Erkek
Görsel materyali okuma	Kişileri ayırt etme	12	12
	Nesneleri ayırt etme	12	12
	Olayları ayırt etme	12	12
Görseli materyali anlama	Mekânı belirleme	11	12
	Olayı belirleme	11	11
Görseli materyali yorumlama	Sorunu tespit etme	11	12
	Sorunu çözme	11	12

Wileman (1993: 114) görsel okuryazarlığı resimsel ve grafiksel görüntüler olarak sunulan bilgiyi okuyabilme, anlayabilme ve yorumlayabilme olarak tanımlamış ve bu tanımdan yola çıkarak araştırmanın analiz birimleri görsel materyali okuma, görsel materyali anlama ve görsel materyali yorumlama olarak saptanmıştır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi öğrencilerin görsel okuryazarlık düzeyi yüksek bulunmaktadır. Öğrenciler özellikle kendilerine verilen görsel materyallerde sunulan nesne, olay ve kişileri ayırt edebilmekte, sözel olarak doğru bir şekilde açıklayabilmektedirler. Yine öğrencilerin hemen hepsi kendilerine verilen materyallerde olayı ve olayın geçtiği mekânı belirleyebilmekte ve bunu sözel olarak ifade edebilmektedirler. Ancak mekânı belirlemekte bir öğrenci, olayı belirlemekte iki öğrenci sorun yaşamış ve formda yazdıkları ifadelerden anlaşıldığı üzere *olay* sözcüğünü yanlış anlamışlardır. Öğrenciler "Fotoğrafta geçen olay nedir?" diye sorulduğunda *olay* sözcüğünü bir aksiyon olarak nitelendirmişler, dolayısıyla "Bir olay yok" diye yanıt vermişlerdir. Bu yanlış anlamanın dışında öğrencilerin kendilerine verilen görsel materyalleri doğru olarak anladıkları ve doğru bir biçimde ifade ettikleri görülmektedir. Yine öğrenciler kendilerine verilen materyallerde sunulan sorunları tespit edip çözümler önererek görsel materyalleri doğru yorumladıklarını, kendilerine verilen mesajı doğru biçimde aldıklarını sergileyerek görsel okuryazarlık seviyelerinin üst düzeyde olduğunu göstermişlerdir.

Ünitede Geçen Kavramları Kullanma Açısından Elde Edilen Bulgular

Öğrencilerin görsel materyaller analizi formunda kullandıkları ifadeler, ünitede kazandırılması gereken kavramlar açısından analiz edilerek aşağıda Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3.Ünitede Geçen Kavramları Kullanma Açısından Elde Edilen Bulgular

Kavramlar	F		Örnek İfadeler
	Kız	Erkek	
Beşeri ortam	10	11	…Bu bölgenin beşeri ortamında nüfus azdır ve bu nüfus tarım yaparak geçinir…
Coğrafi konum	12	12	…Teknolojik gelişmeler ve coğrafi konum nüfusun yoğunlaşmasında önemli faktörlerdir…
Doğal kaynaklar	12	12	…Bu bölgedeki en önemli doğal kaynaklar ormanlardır…
Doğal ortam	9	8	…İnsanlar burada doğal bir ortamda yaşıyorlar…
Göç	12	12	…İnsanlar daha iyi koşullara ulaşabilmek amacıyla bir yerden başka bir yere göç etmektedirler…
Harita	5	6	…Türkiye haritasında nüfusun en yoğun olduğu yer Marmara bölgesidir…
İklim	10	12	...İnsanlar kötü iklim şartları yüzünden de göç edebilirler…
İşsizlik	12	12	…Bir şehirdeki nüfus yoğunluğunun artması orada işsizlik problemi gibi sorunlar ortaya çıkartabilir…
Nüfus	12	12	…Buralarda sanayi gelişmemiştir, bu nedenle nüfus yoğun değildir…
Şehirleşme	12	12	…Çarpık kentleşme sonucu alt yapı problemleri insanların hayatını zorlaştırıyor…

Ulaşım	8	9	…Dağınık yerleşmenin olduğu yerlerde ulaşım problemi de oluyor…
Vergi	5	7	…Devletin yaptığı hizmetler karşılığında vatandaş ta vergisini ödemelidir…
Yerleşme	12	12	…Bölgenin nüfusu azdır ve dağınık yerleşme vardır…

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğrenciler doğrudan kazanımla ilgili olan kavramları anlamada ve kullanmada başarılı olmuşlardır. Nüfus, yerleşme, işsizlik, göç, doğal kaynaklar, coğrafi konum gibi kavramlar bütün öğrenciler tarafından doğru bir şekilde kullanılmıştır. Yukarıdaki tabloda verilen örnekler de öğrencilerin bu kavramlar ile ilgili görsellerle verilen mesajı doğru bir şekilde yorumladıklarının göstergesidir. Harita, vergi gibi kavramlar ise doğrudan kazanımlarla ilgili olmayan ama dolaylı olarak öğrencilerin görselleri yorumlarken ifade ettikleri cümlelerde kullanılmışlardır.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formundan Elde Edilen Bulgular

Öğrencilerle görsel öğretim süreci içinde görsel materyallerin kullanılması ile ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Elde edilen bulgular çeşitli kategoriler açısından çözümlenerek Tablo 4'te özetlenmiştir.

Tablo 4. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formundan Elde Edilen Bulgular

Kategoriler	Ortak İfadeler
Görsel okuryazarlığın önemi	…Bütün bilgiler televizyon, bilgisayar, internet gibi araçlardan elde ediliyor, o zaman görsel okuryazarlık önemlidir… Her şey görsel etrafımızda, reklamlar, afişler. Onların ne söylediğini anlamamız için öğrenmemiz gereken bir konu…
Görsel materyallerle çalışma	…Görsel materyallerle çalışmak çok hoşuma gitti. Sürekli okumak sıkıcı ama fotoğrafları, karikatürleri, grafikleri yorumlamak eğlenceliydi…
Öğrenmeye etkisi	…Görsel materyallerle daha iyi öğreniyorum, çünkü sözle anlatılan şeyi her zaman tam olarak anlayamıyorum ama gördüğüm zaman gerçek gibi oluyor… Dersler sadece sözle işlenince dikkatimi toplayamıyorum ama görseller dikkat çekici oluyor…
Değerlendirmeye etkisi	…Sınavın bu şekilde olması beni çok rahatlattı, çünkü bildiğim şeyler sanki resimlerde gizlenmişti, böylece ezberlemekten kurtuldum… Ezberlemeden bu kadar çok soruyu bu kadar doğru cevaplamış olmaktan çok mutluyum… Öğretmenimizin yorum yapma dediği şeyi daha iyi anladım…

Tablo 4'te görüldüğü gibi öğrenciler görsel materyalleri analiz etme çalışması ile ilgili olarak olumlu yönde görüş bildirmişlerdir. Özellikle görsel materyallerle çalışmanın öğrenmeyi iyileştirme konusunda yararlı olduğu saptanmıştır. Braden'in (1996: 502) de belirttiği gibi görsel okuryazarlık öğrenme için temel oluşturmaktadır. Bu da öğrenmenin verimini arttırmada görsellerin önemli bir yeri olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERILER

Sonuç olarak sosyal bilgiler dersinde görsel materyallerin analizi aracılığı ile yapılan öğrenci değerlendirmelerinin öğrencilerin başarılarında ve derse yönelik tutumlarında olumlu bir değişiklik meydana getirdiği görülmüştür. Bu alanda genellikle literatür değerlendirmesi yapmayı amaçlayan çalışmalara rastlandığından sonuçları tartışmak için aşağıdaki benzer araştırmaların bulgularına yer verilmiştir.

İlgili literatürde, hava fotoğraflarının coğrafya ve sosyal bilgiler öğretiminde öğrencilerin mekânsal biliş becerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunduğu ortaya konulmuştur. Akbaba (2005), "Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı" adlı araştırması sonucunda tarih öğretiminde fotoğraf kullanımının öğrencilerin akademik başarısı üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Yine Akbaba (2005) "İnkılâp Tarihi Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı" adlı çalışmasında fotoğraf kullanımının öğrencilerin akademik başarıları üzerinde olumlu etkileri olduğunu saptamıştır. Ancak, fotoğraf kullanımının hem kaynak olarak hem de materyal olarak sınıflarda kullanılmaktadır. Arıkan (2009)'ın "Edebiyat Öğretiminde Görsel Araç Kullanımı: Kısa Öykü Örneği" adlı çalışmasında elde ettiği araştırma sonuçları görsel araçlarla desteklenmiş edebiyat derslerinin öğrenci başarısını arttırdığını ve dersin işlenmesi için olumlu ortamlar yarattığını göstermiştir.

Yukarıdaki çalışmalarda görüldüğü gibi bu araştırmada da görsel materyallerin kullanılması, öğrencilerin öğretimdeki verimliliği ve derse yönelik olumlu tutumlarının oluşturulmasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu araştırmada elde edilen sonuçlara dayanarak geliştirilen öneriler şöyle özetlenebilir:

- Sosyal bilgiler dersinde hem sözel hem görsel öğeler birlikte kullanılarak öğretimin güçlendirilmesi sağlanmalıdır.
- Derslerde, kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri için öğrencilere görsel okuryazarlık yetisini geliştireceği ortamlar oluşturulmalıdır.
- Günümüzde görsel okuryazarlık eğitiminin gerekli olduğu düşünüldüğünde, bu yönde planlanacak bir eğitim ile öğrencilerin ders materyallerinde karşılaştıkları görsel öğelerin faydalarını en üst düzeye çıkarmalarında onlara yardımcı olmalıdır.
- ABC okuryazarlığının iletişimde yeterli olmadığı günümüz dünyasında öğrenciler, okullarda hem kelimeleri hem de görselleri işlemeyi öğrenmelidirler.

KAYNAKÇA

Alpan, G. (2008). Görsel Okuryazarlık ve Öğretim Teknolojisi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* C 5. S 11: 74-102 (Aralık 2008).

Akbaba, B. (2005a). Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi.* C 6. S 1. (2005). 185-197.

Akbaba, B. (2005b). İnkılâp Tarihi Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi.* C 6. S 1. (2005). Kırşehir.

Arıkan, A. (2009). Edebiyat Öğretiminde Görsel Araç Kullanımı: Kısa Öykü Örneği. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* 27: 1-16 (2009).

Aslan, E. (2008). Tarih Öğretiminde Fotoğraf Kullanımı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi.* 24: 82-91 (2008).

Ata, B. (2002). Tarih Derslerinde "Dokümanlarla Öğretim" Yaklaşımı. *Türk Yurdu*, (175), 80-86.

Bailey, K. D. (1982). Methods of Social Research. The Free pres. New York.

Bamford, A. (2001). *Valuing the aesthetic: Visual literacy in educational and technological change. Technology and Visual Literacy in Queensland Schools*, Queensland Art Teachers Association.Brisbane, May 18-20.

Barthes, R. (2000). *Camera Lucida Fotoğraf Üzerine Düşünceler.* (Çev. Reha Akçakaya), İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.

Braden, R. (1996). *"Visual Literacy"*, In Handbook of Research in Educational Comminications, as reprinted in: Mc Isaac and Vrasidas (ed). EMC.

Branton, B. (1999). Visual literacy literature review of different knowledge levels. *Journal of Instructional Psychology, 25*(3), 166-175.

Feinstein, H. & Hagerty, R. (1994). *"Visual Literacy in General Education"*. University of Cincinnati.

Fransecky, R. B. & Debes, J. L. (1972). *Visual Literacy: A Way to Learn-A way to Teach.* National Education Association, Washington: D.C.

İşler, A. Ş. (2002). Günümüzde Görsel Okuryazarlık ve Görsel Okuryazarlık Eğitimi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* c XV. s 1: 153-161 (2002).

Miller, H. B. & Burton, J. K. (1994). Images and imagery theory. In D. M. Moore & F. M. Dwyer (Eds) *Visual Literacy-A spectrum of visual learning.* (97-112). New Jersey: Educational Technology Publications Englewood Cliffs.

Sanalan, V. A., Sülün, A. ve Çoban, T. A. (2007). Görsel Okuryazarlık. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*. c 9. s 2: 33-47.

Seels, B. A. (1994). Visual Literacy: The Definition Problem. In D. M. Moore & F. M. Dwyer (Eds) *Visual Literacy-A spectrum of visual learning.* (97-112). New Jersey: Educational Technology Publications Englewood Cliffs.

Sontag, S. (1999). *Fotoğraf Üzerine.* (Çev. Reha Akçakaya), İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.

Stokes, S. (2001). Visual Literacy in Teaching and Learning: A Literature Perspective *Electronic Journal fort he Integration of Technology in Education*. v 1. n 1: 10-19.

Wileman, R. E. (1993). *Visual Comminication.* Englewood Cliffs. NJ: Educational Technology Publications.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 83-92, Kış 2019

Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması[1]

Dr. Fehmi Demir
ORCID ID: *https://orcid.org/0000-0003-4111-0700*
Öğretmen - Milli Eğitim Bakanlığı, Batman – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.01.2019
Kabul: 27.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

İlkokul
Sorumluluk
Sosyal Sorumluluk Ölçeği

Araştırma Makalesi

DOI: *10.9761/JASS29062*

Öz

Bu çalışmanın amacı, ilkokul dördüncü sınıfta öğrenim gören öğrencilerin sosyal sorumluluk algılarının belirlenebilmesi için bir Sosyal Sorumluluk Ölçeği geliştirmektir. Bu kapsamda ilgili literatür taranarak taslak soru formu hazırlanmıştır. Oluşturulan taslak form, görüşleri alınmak üzere uzmanların görüşüne sunulmuştur. Uzmanların uygun görüşü ve önerileri doğrultusunda son şekli verilen maddeler Ön Uygulama Formu'na alınmıştır. "Sosyal Sorumluluk Algısı Ölçeği" ön uygulama formunda 47 soruya yer verilmiştir. Ölçek üçlü likert tipi olarak "her zaman", "bazen" ve "hiçbir zaman" şeklinde hazırlanmıştır. Ölçeğin deneme formu, Batman il merkezinde yer alan dört farklı ilkokulda öğrenim gören 206 öğrenciye araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Bu öğrencilerden elde edilen geçerli veriler analiz edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS istatistik programı kullanılmıştır. Açımlayıcı faktör analizine başlamadan önce verilerin analiz yapmaya uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bu amaçla Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluğu (,743), Barlett Testi (2166,316) ve verilerin manidarlığı (,000) verilerine bakılmıştır. Ayrıca faktörlerde yer alan soruların faktör yüklerinin en az ,30 olmasına dikkat edilmiştir. Açımlayıcı Faktör Analizi sonucunda "gayret etme" ve "kendini yönlendirme" olmak üzere toplam 32 maddeden oluşan iki boyutlu bir yapıya ulaşılmıştır. İki faktör altında toplanan soruların güvenirlik katsayısı ise ,842 olarak bulunmuştur. Geliştirilen ölçek, dördüncü sınıf düzeyindeki öğrencilerin sosyal sorumluluğunu ölçmek için geliştirilmiştir. Ölçek, beşli likert kullanmak şartıyla Ortaokul düzeyindeki öğrencilerin sosyal sorumluluğunu ölçmek için de kullanılabilir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demir, F. (2019). Sosyal Sorumluuk Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 83-92.

[1] Bu çalışma, 29-31 Mayıs 2014 tarihinde Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi tarafından düzenlenen *"XIII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu"*nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 83-92, Winter 2019

Developing a Scale of Social Responsibility: The Study of Validity and Reliabiltiy

Dr. Fehmi Demir
Taecher - Ministry of Education, Batman – TURKEY

Artcile History

Submitted: 26.01.2019
Accepted: 27.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Primary School

Responsibility

The Scala of Social Responsibility

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS29062*

Abstract

The aim of this study is to develop a Social Responsibility Scale in order to determine the social responsibility perceptions of the students in the fourth class of primary school. In this context, a draft questionnaire was prepared by scanning the relevant literature. The draft form has been submitted to the experts for their opinions. 47 questions are included in the pre-application form of "Social Responsibility Perception Scale ". The scale was prepared in triple likert type as "always ", "sometimes" and "never". The experimental form of the scale was applied to 206 students in four different primary schools in the city center of Batman. Valid data obtained from students were analyzed. SPSS statistical program was used to analyze the data. Before starting the exploratory factor analysis, it was checked whether the data were suitable or not for analysis. For this purpose, Kaiser-Meyer-Olkin sample suitability (743), Barlatt test (2166,316) and the significance of the data (000) were examined. In addition, the factor loadings of the questions in the factors were noticed to be at least 30. As a result of the Exploratory Factor Analysis, a two-dimensional structure consisting of 32 items was reached, namely "effort" and "self-referral". The reliability coefficient of the questions collected under two factors was found as 842. The developed scale has been developed to measure the social responsibility of the fourth class students. It may also be used to measure the social responsibility of secondary school students on condition that they use a five-point likert.

GİRİŞ

Sorumluluk sahibi olmak ve sorumlu davranmak eğitim kurumlarının yetiştirdiği öğrencilerde bulunmasını istediği önemli ahlaki değerlerden biridir. Sorumluluk, başkalarını umursamak (Barry, 2003: 149), kişinin kendi davranışlarının veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın farkında olması ve olayın sonuçlarını üstlenmesi (Uzun, 2005: 85) olarak tanımlanabilir. Ayrıca sorumluluk, öğrencilere kazandırılması amaçlanan iki temel değerden biridir (Lickona, 1991: 44). Sorumlu davranmak; insanın davranışlarını kuşbakışı görebilmek, onların etkileyebileceği tüm taraflarını göz önüne almaktır (Barry, 2003: 176). Sorumluluk duygusu, yüce ve yüksek bir bilinç gerektirir. Bu duygunun gereğini yerine getirmek hem bizi hem de çevremizdekileri rahatlatır (Yaman, 2012: 56).

Türk Millî Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmektir (Milli Eğitim Temel Kanunu, 1973: 5101). Bu genel amacı öğrencilere kazandıracak ilk resmi eğitim kurumu ilkokuldur. İlkokul, bütün vatandaşların milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden dört yıl süreli, zorunlu temel eğitim ve öğretim kademesidir (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1961: 3579). İlköğretim kurumlarının amaçlarından biri, "Öğrencilere, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na ve demokrasinin ilkelerine, insan hakları, çocuk hakları ve uluslararası sözleşmelere uygun olarak haklarını kullanma, başkalarının haklarına saygı duyma, görevini yapma ve sorumluluk yüklenebilen birey olma bilincini kazandırmak" iken, bir diğeri de "Öğrencileri ailesine ve topluma karşı sorumluluk duyabilen, üretken, verimli, ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunabilen bireyler olarak yetiştirmek" olarak belirtilmiştir (İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, 2003: 3). Görüldüğü gibi gerek mili eğitim temel kanununda gerekse ilköğretim kanununda üzerinde durulan değerlerden biri de sorumluluk değeridir.

Sorumlulukları öğrencilere kazandırmak için tasarlanan derslerden biri de Sosyal Bilgiler dersidir. Sosyal Bilgiler Programı'nda (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2005: 45) "sosyal yaşamda etkin, üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını yetiştirmek" vizyon olarak belirlenmiştir. Ayrıca sorumluluk, ilkokul Sosyal Bilgiler programında en sık vurgulanan değerlerden biridir. Sorumluluk değeri, özellikle vatandaşlık hak ve sorumluluklarını yerine getirme ile ilgili cümlelerde yer almaktadır (Kuş, Merey ve Karatekin, 2013: 202). Bu durum, sorumluluğun daha çok toplu yaşam ve kişiler arası ilişkilerle ilgili önemli bir değer olduğunu göstermektedir. Bunun yanında sorumluluk, şeffaf toplum olmanın da gereklerinden biridir.

Sorumluluk, bireysel ve sosyal sorumluluk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Hellison, 2014: 20). Toplumsal bir varlık olan insan, çevresi ile sürekli iletişim ve etkileşim halindedir. Bu sebeple çevresindeki sorunlara duyarsız kalmayıp, onları, bireysel ve sosyal sorumluluk duyarlılığı ile çözme girişiminde bulunmaktadır (Sağır, 2015: 282).

Sosyal sorumluluk, kavram olarak, üzerinde anlaşmaya varılan bir tanıma sahip olmamakla birlikte, duyulan kaygıları ve çekilen sıkıntıları ortadan kaldırmayı amaçlayan ve çevresel konuları içermektedir (Öcal, 2007: 8). 1960'lardan sonra giderek gelişen teknolojik ve karmaşık endüstriyel uygulamalara paralel olarak toplumsal talep ve beklentilerin artmasıyla önem kazanmıştır (Golzar, 2006: 3). "Sosyal sorumluluk, kişilik kazanmış bireyin toplum, toplumsal grup ya da öteki bireyler karşısında yapıp ettiklerini ya da kendi yetki alanına giren bir olayın sonuçlarını üstlenmesidir" (Çınar, 2013: 18).

Sosyal sorumluluklar, bireyin içinde bulunduğu topluluklar tarafından şekillendirilmektedir (Ada ve Çetin, 2006: 69). Dolayısıyla sosyal sorumluluklar ailede, doğal çevrede ve okullarda

kazandırılmaktadır (Şirin, 2005: 301). Bu sebeple sosyal sorumluluk, eğitim örgütlerinde gittikçe daha çok önem kazanan bir kavram haline gelmektedir. Çünkü okulların toplumsal öneminin artmasıyla öğrencilerin sosyal sorunlara duyarlılığının ve sosyal sorumluluk bilinç düzeyinin arttırılması eğitimin hedefleri arasında yer almaktadır (Argon ve Demirer, 2017: 2). Öğrencileri kişisel ve sosyal sorumluluk için eğitmek, öğrencinin kişisel ve sosyal sorumluluğunun gelişimine katkıda bulunacaktır (Dey, 2008: 2). Bu anlamda öğretmenler, sosyal sorumlulukların kazanımında anahtar bir role sahiptirler" (Şirin, 2005: 301).

Yapılan alanyazın taramasında kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili çok sayıda çalışmanın olduğu görülmüştür. Bireysel sosyal sorumluluğa ilişkin çalışmalar (Eraslan, 2011) ise sınırlı olup özelikle ilkokul düzeyinde, öğrenciyi merkeze alan çalışmaların olmadığı tespit edilmiştir. Ancak sosyal sorumluluğun birey boyutunun çok önemli olduğu göz önüne alındığında sosyal sorumluluğun daha küçük yaşlardan itibaren kazanılması ve kazandırılması önem arz etmektedir. Bu açıdan ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sosyal sorumluluk algısını tespit edecek bir ölçeğin geliştirilmesi çalışılmaya değer görülmüştür.

Bu araştırma, ilkokul dördüncü sınıfta eğitim gören öğrencilerin gerek okul içinde gerekse okul dışında beraber oldukları kişilere karşı sorumluluk düzeylerini, toplumsal gelişimlerine uygun kabul edilebilir davranışlarını; aile, toplum, sokak, işyeri ve benzeri yerlerdeki ilişki düzeylerini, toplumun ve eğitim kurumunun öğrenciden beklediği sorumluluk düzeyini, başkalarıyla yaşantılarında başkalarının hak ve hukukunu dikkate alıp almadıklarını, sosyal yaşama katılma düzeylerini tespit edecek bir ölçme aracı ortaya koyma açısından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı ilkokul dördüncü sınıfta öğrenim gören öğrencilerin sosyal sorumluluk algılarının belirlenebilmesi için bir "Sosyal Sorumluluk Ölçeği" geliştirmektir.

YÖNTEM

Bu bölümde "Sosyal Sorumluluk Ölçeğini Geliştirme" çalışmasına yönelik olarak evren-örneklem seçimi, ölçeğin geliştirilmesi, verilerin toplanması ve verilerin analizine yer verilmiştir.

Bu araştırma tarama modelinde bir araştırma olarak düzenlenmiştir. Yani araştırmada ilkokul dördüncü sınıfta öğrenim gören öğrencilerin görüşlerine göre öğrencilerin sosyal sorumluluğa ilişkin düşüncelerini ortaya koyacak bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır. "Sosyal sorumluluk ölçeği" geliştirme çalışmasının hangi aşamalardan geçtiği ve çalışma gruplarının özellikleri aşağıda sunulmuştur.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2013-2014 eğitim-öğretim yılında Batman il merkezindeki resmi ilkokullarda öğrenim gören dördüncü sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Şehir merkezindeki 26 ilkokulda 30000 binden fazla öğrenci bulunduğundan ve ön uygulama için belirlenen ölçek sorularının dört katı oranında öğrenciye ulaşmak hedeflendiğinden örneklem alma yoluna gidilmiştir. Öncelikle tesadüfî örnekleme yöntemiyle dört ilkokul, daha sonra aynı yöntemle örnekleme alınan okulların ikişer sınıfı örnekleme seçilmiştir. Ön uygulama ölçeğinde yer alan sorular, bu sınıflardaki öğrencilere uygulanmıştır. Uygulanma sonucunda 206 tane ölçek geçerli sayılmıştır. Katılımcıların 100'ü (% 48,5) erkek, 106'sı (% 51,5) da kızlar oluşturmaktadır.

Ölçeğin Geliştirilmesi

İlkokul dördüncü sınıf Sosyal Bilgiler Programı (MEB, 2005) incelemeleri ve ilgili literatür araştırmaları sonucunda araştırmacı tarafından bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu maddeler dördüncü sınıf öğretmenleri ile görüşülerek bu sınıfa devam eden öğrencilerin anlayacağı şekilde açık ve sade bir ifade şekline çevrilmiştir. Daha sonra bu maddeler rastgele farklı sınıflardan seçilen on tane dördüncü sınıf öğrencisine okutulup maddeleri anlayıp anlamadıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerden

gelen dönütler doğrultusunda düzeltmeler yapılarak Ön Uygulama Formu hazırlanmıştır. Sorular "her zaman", "bazen" ve "hiçbir zaman" şeklinde üçlü likert olarak hazırlanmıştır. Üç Türkçe öğretmeninin ölçek maddelerini dil açısından incelemesinden sonra Ölçeğin Ön Uygulama Formu üç uzmana gönderilerek görüş alınmıştır. Gelen görüşlere göre son şekli verilen Ön Uygulama Formunda 47 soruya yer verilmiştir.

Verilerin Toplanması

Hazırlanan Ön Uygulama Formu, Batman merkez ilçede örnekleme alınan dört okuldan seçilen ikişer sınıftaki öğrencilere araştırmacı tarafından gerekli açıklamalar yapılarak bizzat uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Uygulama sonucunda değerlendirmeye uygun görülen 206 adet ölçek SPSS paket programına yüklenerek istatistikî analizler yapılmıştır. Soruların iç tutarlığı Cronbach Alpha ile tespit edilmiştir. Ölçeğin faktör analizini yapmak için alınan örneklemin yeterliliğini belirten Kaiser-Meyer-Olkin değeri, Bartlett Sphericity testi ile anlamlılık değerleri ölçüt olarak alınmıştır. Ayrıca soruların öz değerinin 0,10'dan yüksek olmasına dikkat edilmiştir. Bu özellikleri taşıyan maddelerin kaç faktörde toplandığını ortaya çıkarmak için faktör analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, "Sosyal Sorumluluk Ölçeği"ne ilişkin geçerlik ve güvenirlik çalışmasına yer verilmiştir.

Geçerliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğin kapsam geçerliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. Hazırlanan Ön Uygulama Formu Taslağı uzmanlara gönderilerek soruların, amaçlanan ölçüm için uygun olup olmadığı konusunda fikirleri alınmıştır. Uzmanların uygun görüşü ve önerileri doğrultusunda düzenlenen maddeler Ön Uygulama Formu'na alınmıştır.

Açımlayıcı faktör analizine başlamadan önce verilerin analiz yapmaya uygun olup olmadığı kontrol edilmiştir. Bu amaçla Kaiser-Meyer-Olkin örneklem uygunluğu (,743), Barlett Testi (2166,316) ve verilerin manidarlığına (,000) bakılmıştır. Üç ölçüt de analiz için yeterli olduğundan verilerin faktör analizine geçilmiştir.

47 maddeden oluşan ve boyut tanımlanmayan verilerin birden büyük olan faktör sayısına bakılmıştır. Büyüklüğü birin üzerinde 17 faktörün olduğu görülmüştür. Faktör yüklerinin en az 0,30 ve faktörlere giren madde faktör yükleri arasındaki farkın 0,10 olması kriterleri dikkate alındığından ve faktör sayısının indirilmesi amacıyla yeniden faktör analizi yapılmıştır. Öz değeri 0,1'in altında yer alan 5, 7, 11, 14, 18 ve 45. sorular ölçekten çıkarılmıştır. Bu maddeler çıkarıldıktan sonra büyüklüğü 2'nin üzerinde olan faktörlerde toplanan maddelerden 13, 17, 24, 44 ve 47, faktör yükleri 0,30'ın altında kaldığı için ölçekten çıkarılmıştır. Bu haliyle ölçekte yer alan sorular, toplam dağılımın % 23,18'ini açıkladığı görülmüştür. Açıklanan toplam dağılımı yükseltmek amacıyla 22, 32, 37 ve 43. sorular da ölçekten çıkarılarak toplam açıklanan dağılım yüzdeliği yükseltilmiştir. Tablo 1'de ölçekte kalan 32 sorunun ifade ettiği toplam dağılım oranı sunulmuştur.

Tablo 1. *Açıklanan Toplam Dağılım*

	Başlangıç Özdeğerler			Çıkarılan Kare Yükleri Toplam			Son Kare Yükleri Toplam		
Faktör	Toplam	Varyans (%)	Birikim (%)	Toplam	Varyans (%)	Birikim (%)	Toplam	Varyans (%)	Birikim %
1	5,867	18,336	18,336	5,867	18,336	18,336	4,196	13,113	13,113
2	2,007	6,271	24,606	2,007	6,271	24,606	3,678	11,493	24,606

Tablo 1'de görüldüğü gibi ölçekte iki faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Araştırmanın birinci faktörü olan "gayret etme", toplam varyansın % 13,113'ünü, ikinci faktör olan "kendini yönlendirme" de toplam varyansın % 11,493'ünü açıklamaktadır. İki faktörden oluşan ölçek toplam varyansın % 24,606'ını açıklamaktadır.

Sosyal Sorumluluk Ölçeği'nin son hali üzerinde açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Bu analize göre ölçekte yer alan ve iki faktör altında toplanan soruların hangi faktörde yer aldığı ve maddelerin faktördeki yükleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Soruların Faktörlere Göre Dağılımları

Ölçek Maddeleri	**1. Faktör**	**2. Faktör**
3. Arkadaşlarıma iyi davranırım.	,553	
35. Oyun araçlarımı (topumu, ipimi) arkadaşlarımla paylaşırım.	,541	
23. Çevremi temiz tutarım.	,504	
27. Bana iyi davranılmasa da ben iyi davranırım.	,498	
19. Bir söz verdiğimde onu yerine getiririm.	,441	
2. Birine yanlış yaptığımda üzülürüm.	,433	
1. Başkalarının duygularını önemserim.	,431	
36. Kendi ihtiyaçlarım kadar arkadaşlarımın ihtiyaçlarını da düşünürüm.	,429	
10. Öğretmenimi üzecek şeyler yapmam.	,424	
25. Açık suyu, gereksiz yanan ışığı gördüğüm zaman kapatırım.	,423	
39. Yardıma ihtiyacı olanlarla ilgilenirim.	,419	
12. Derse hazırlıklı gelirim.	,418	
8. Hatalı davrandığımda özür dilerim.	,389	
42. Yaptıklarımla çevreme örnek olmaya çalışırım.	,383	
40. Gerekirse beslenmemi arkadaşımla paylaşırım.	,375	
4. Arkadaşlarım konuşurken dikkatle dinlerim.	,369	
20. Bir yanlışı gördüğüm zaman uyarırım.	,352	
6. Arkadaşlarımın haklarını dikkate alırım.	,352	

Ölçek Maddeleri	1. Faktör	2. Faktör
21. Anlamakta zorlandığım konularda öğretmenimden yardım isterim.	,343	
34. Sınıfta bir sorun çıktığında beraber çözeriz.	,343	
31. Ders çalışma planımı ben yaparım.		,675
30. Ödevlerimi ne zaman yapacağıma ben karar veririm.		,623
16. Kimse beni uyarmadan dersime çalışırım.		,600
41. Sorunlarla karşılaştığımda çözümler bulmaya çalışırım.		,561
28. Ne yapacağıma ben karar veririm.		,540
29. Yapmak istediklerimi nasıl yapacağımı planlarım.		,500
26. Canım sıkıldığında kendime moral veririm.		,459
38. Arkadaşlarıma ödevlerinde yardım ederim.		,385
15. Başladığım işi tamamlarım.		,383
9. Kantinde sıramı beklerim.		,378
33. Ödevlerimi yapmadan televizyon izlemem.		,376
46. Alışveriş yaparken para üstü fazla verilirse parayı geri veririm.		,328

Tablo 2'de görüldüğü gibi ölçek soruları iki faktör altında toplanmıştır. 1, 2, 3, 4, 6, 8, 10, 12, 19, 20, 21, 23, 25, 27, 34, 35, 36, 39, 40 ve 42. soruları birinci faktörde (gayret etme) toplanmışken; 9, 15, 16, 26, 28, 29, 30, 31, 33, 38, 41 ve 46. soruları da ikinci faktörde (kendini yönlendirme) toplanmışlardır. Yani Sosyal Sorumluluğu ölçmeyi amaçlayan bu ölçek, iki alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci alt boyut öğrencinin sosyal sorumluluğa ilişkin çabasını, gayretini ölçmekte iken ikinci alt boyut da sosyal sorumluluklarını yerine getirirken öğrencinin kendi kendini yönlendirmesini ölçmektedir.

Faktör analizi sonucunda iki faktör altında toplanan soruların faktör içerisinde yer alan yüklerinin 0,30'un üzerinde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, ölçekte yer alan her sorunun "Sosyal Sorumluluğu" ölçtüğünü göstermektedir. Son haliyle 32 maddeden oluşan ölçeğin sorularının sahip olduğu öz değer bilgileri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Ölçek Sorularının Özdeğerleri

Ölçek Maddeleri	Extraction
1. Başkalarının duygularını önemserim.	,195
2. Birine yanlış yaptığımda üzülürüm.	,242
3. Arkadaşlarıma iyi davranırım.	,306
4. Arkadaşlarım konuşurken dikkatle dinlerim.	,218
6. Arkadaşlarımın haklarını dikkate alırım.	,152
8. Hatalı davrandığımda özür dilerim.	,152
9. Kantinde sıramı beklerim.	,268
10. Öğretmenimi üzecek şeyler yapmam.	,201
12. Derse hazırlıklı gelirim.	,197

Ölçek Maddeleri	Extraction
15. Başladığım işi tamamlarım.	,247
16. Kimse beni uyarmadan dersime çalışırım.	,379
19. Bir söz verdiğimde onu yerine getiririm.	,226
20. Bir yanlışı gördüğüm zaman uyarırım.	,226
21. Anlamakta zorlandığım konularda öğretmenimden yardım isterim.	,118
23. Çevremi temiz tutarım.	,267
25. Açık suyu, gereksiz yanan ışığı gördüğüm zaman kapatırım.	,200
26. Canım sıkıldığında kendime moral veririm.	,234
27. Bana iyi davranılmasa da ben iyi davranırım.	,250
28. Ne yapacağıma ben karar veririm.	,310
29. Yapmak istediklerimi nasıl yapacağımı planlarım.	,339
30. Ödevlerimi ne zaman yapacağıma ben karar veririm.	,428
31. Ders çalışma planımı ben yaparım.	,455
33. Ödevlerimi yapmadan televizyon izlemem.	,183
34. Sınıfta bir sorun çıktığında beraber çözeriz.	,228
35. Oyun araçlarımı (topumu, ipimi) arkadaşlarımla paylaşırım.	,299
36. Kendi ihtiyaçlarım kadar arkadaşlarımın ihtiyaçlarını da düşünürüm.	,211
38. Arkadaşlarıma ödevlerinde yardım ederim.	,212
39. Yardıma ihtiyacı olanlarla ilgilenirim.	,217
40. Gerekirse beslenmemi arkadaşımla paylaşırım.	,147
41. Sorunlarla karşılaştığımda çözümler bulmaya çalışırım.	,342
42. Yaptıklarımla çevreme örnek olmaya çalışırım.	,292
46. Alışveriş yaparken para üstü fazla verilirse parayı geri veririm.	,136

Tablo 3'te görüldüğü gibi soruların özdeğerleri 0,1'in üzerinde yer almaktadır. Bu oran soruların araştırılmak istenen konuyu ölçer nitelikte olduğunu göstermektedir. Özdeğeri 0,10'un altındaki sorular analiz yapmaya uygun olmadığından ölçekten çıkarılmıştır.

3. 2. Güvenirliğe İlişkin Bulgular

Likert tipi ölçeklerin güvenirlik düzeyini saptamak için kullanılan iç tutarlılığın bir ölçütü de "Cronbach Alpha" katsayısının kullanılmasıdır. Test maddelerine verilecek cevapların üç veya daha fazla olması durumunda Cronbach α katsayısı kullanılır. Cronbach α güvenirlik katsayısının 0,70 ve daha yüksek olması, test puanlarının güvenirliği için yeterli görülmektedir (Büyüköztürk, 2007).

Ön Uygulama Formunda yer alan 47 sorunun Faktör analizi sonucunda 15 soru ölçekten çıkarılmıştır. Son şekliyle "Sosyal Sorumluluk Ölçeği"nde 32 madde kalmış olup, bu sorular iki faktör altında toplanmıştır. Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı hem faktörler hem de toplam test için ayrı ayrı hesaplanmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayıları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. *Sosyal Sorumluluk Ölçeği Güvenirlik Katsayıları*

Faktörler	Soru Sayısı	Cronbach Alpha
1. Faktör: Gayret etme	20	,784
2. Faktör: Kendini yönlendirme	12	,746
Toplam	32	,842

Tablo 4'te görüldüğü gibi yapılan analiz sonucunda ölçeğin toplam Cranbach Alpha iç güvenirlik katsayısı 0,842; birinci faktörün güvenirlik katsayısı 0,784 ve ikinci faktörün güvenirlik katsayısı da 0,746 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, ölçeğin güvenilir ölçme yaptığını ortaya koymaktadır. Yani bu değerler ölçeğin güvenle kullanılabileceğini belirtmektedir. Bunun yanında ölçekte yer alan soruların amaçlanan sosyal sorumluluğu ölçmekte birbiriyle tutarlı olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Dördüncü sınıf öğrencilerinin sosyal sorumluluğunu ölçmek için 32 maddeden oluşan "Sosyal Sorumluluk Ölçeği" geliştirilmiştir. Ölçekteki maddeler iki faktör altında toplanmıştır. Faktörler "gayret etme" ile "kendini yönlendirme" olarak isimlendirilmiştir. Gayret etme faktörü altında 20 madde yer alırken kendini yönlendirme faktöründe 12 madde yer almıştır.

"Sosyal sorumluluk ölçeği" ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin içinde bulundukları topluma karşı sorumluluk algısını ölçmek amacıyla geliştirilmiş bir sosyal sorumluluk ölçme aracıdır. Ölçek maddeleri üçlü likert olarak derecelendirilmiştir. Bu ölçek, likert derecelendirilmesi artırılarak beşinci ve altıncı sınıf öğrencilerinin sosyal sorumluluğunu tespit etmede de kullanılabilir.

Ölçeğin analizi SPSS paket programı kullanılarak yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Kaiser-Meyer-Olkin testi 0,743, Barlett Testi 2166,316 ve verilerin manidarlığı da 0,000 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlardan hareketle açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre iki alt boyutta 32 maddeden oluşan bir ölçek elde edilmiştir.

Ölçeğin güvenirlik çalışması için Cronbach α değeri (iç tutarlık katsayısı) birinci faktör için 0,784, ikinci faktör için 0,746 ve tüm ölçek için de 0,842 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ölçeğin iç tutarlığının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın sonucunda geliştirilen ölçeğin yeterli psikometrik sonuçlara sahip olduğu düşünülmektedir. Sonuç olarak geliştirilen "Sosyal Sorumluluk Ölçeği"nin ilkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin sorumluluk algısını ölçebilir özellikte olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Ada, S. ve Çetin, M.Ö. (2006). *Eğitim ve Öğretim Ortamlarında Disiplin Nedir?* (İkinci baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Argon, T. ve Demirer, S. (2017). Okul Yöneticilerinin Sosyal Sorumluluk ve Örgütsel Kimlik Algıları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 59: 1-24.

Barry, V. (2003). *Ödevimi Köpek Yedi* (Çev. Aylın Noyan). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Çınar, A. (2013). *Değerler Felsefesi ve Psikolojisi*. Bursa: Emin Yayınları.

Dey, E.L. (2008). *Should Colleges Focus More on Personal and Social Responsibility*. Association of American Colleges and Univesities: Ann Arbor.

Eraslan, L. (2011). Bireysel Sosyal Sorumluluk Ölçeğinin (BSS) Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Aile ve Toplum*, 7(24): 81-91.

Golzar, F.A. (2006). *İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerine Yönelik Sorumluluk Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Sorumluluk Düzeylerinin Cinsiyet, Denetim Odağı ve Akademik Başarıya Göre İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hellison, D. (2014). *Fiziksel Aktivite Yoluyla Bireysel ve Sosyal Sorumluluk Öğretimi*. (Çeviri Editörü. B. Filiz). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. (Eserin orijinali 2011'de yayımlandı).

İlköğretim Kurumları Yönetmeliği (27 Ağustos 2003). *Resmi Gazete*, *25212*.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu. (12 Ocak 1961). *Resmi Gazete*, 222/*10705*.

Kuş, Z., Merey, Z. ve Karatekin, K. (2013). İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *11*(25): 183 – 214.

Lickona, T. (1991). *Educating for Character, How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*. New York: Bantam Boks.

MEB. (2005). *Sosyal Bilgiler 4 – 5. Sınıf Ders Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.

Milli Eğitim Temel Kanunu (24 Haziran 1973). *Resmi Gazete*, 1739/14574.

Öcal, A.T. (2007). *İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu*. İstanbul: Beta Yayınları.

Sağır, M. (2015). Okul Paydaşlı Sosyal Sorumluluk Projelerine Katılım Nedenleri ile Bireysel ve Örgütsel Getirileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, *39*: 281-292.

Şirin, H. (2005). Öğrencilerin Sosyal Sorumluluklarının Geliştirilmesinde Öğretmenin Rolü. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *25*(1): 301 – 316.

Uzun, S.A. (2005). *Özgürleştiren Disiplin*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Yaman, E. (2012). *Değerler Eğitimi Eğitimde Yeni Ufuklar.* (İkinci baskı). Ankara: Akçağ Basım Yayım.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 93-112, Kış 2019

Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanması Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri*

Dr. Sevda Katıtaş
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3512-6677
Öğretmen - Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 19.10.2019
Kabul: 25.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Eğitim Hakkı
Kamu Okulları
Özel Gereksinimli Çocuk

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS39379

Öz

Bu çalışmanın amacı kamu okullarında görev yapan okul müdürleri ve bu okullarda öğrenim gören özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaştıkları sorunları ve bu sorunların çözümüne ilişkin önerilerini belirlemektir. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden olan fenomenolojik araştırma (olgubilim) kullanılmıştır. Araştırma verileri 2016-2017 öğretim yılında Ankara ilinde görev yapan 12 okul müdürü ile özel gereksinimli çocuğu ilkokulda öğrenim gören ve Ankara'da ikamet eden 12 veliden toplanmıştır. Çalışma grubundaki okul müdürleri ve veliler okul türleri (ilkokul ve özel eğitim okulu) esas alınarak seçilmiştir. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesinden faydalanılmıştır. Veriler toplanırken okul müdürleri ve özel gereksinimli çocuğa sahip velilerle yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde katılımcıların özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaştıkları sorunlara ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmaya yönelik sorular sorulmuştur. Araştırma sonucunda okul müdürleri ve velilerin, okul ve sınıflarda mevcut şartların yetersizliği, özel eğitim alan mezunu öğretmen sayısının yetersiz olması, özel eğitim sınıflarında öğrencinin özel gereksinim türü, derecesi ve sınıf düzeyi dikkate alınmadan öğrenci dağılımı yapılması ile öğretmenlerin özel eğitim alanında yeterli donanıma sahip olmamaları konularında ortak sorunlar yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Sorunların çözümüne yönelik öneriler kapsamında ise müdürler ve velilerin, okulların fiziksel yapı ve gerekli materyaller açısından iyileştirilmesi ve özel eğitim branşında öğretmen sayısının artırılması gerektiği yönünde ortak görüşe sahip oldukları görülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Katıtaş, S. (2019). Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanması Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 93-112.

* Bu çalışma Prof. Dr. Yasemin KARAMAN KEPENEKCİ danışmanlığında yürütülmüş "Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanmasında Okul Müdürlerinin Rollerine İlişkin Müdür, Öğretmen ve Veli Görüşleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 93-112, Winter 2019

Problems Encountered in the Process of Ensuring the Right to Education to Children with Special Needs and Solution Suggestions

Dr. Sevda Katıtaş
Teacher - Ministry of Education, Ankara – TURKEY

Artcile History

Submitted: 19.10.2019
Accepted: 25.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Children With Special Needs

Public Schools

The Right to Education

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS39379*

Abstract

The aim of this study is to determine the problems of school principals working in public schools and parents of children with special needs in the process of ensuring the right to education to students with special needs and their suggestions for solving these problems. Phenomenological research (phenomenology), which is one of the qualitative research designs, was used in the study. The research data were collected from 12 school principals working in Ankara and 12 parents of children with special needs attending primary schools in Ankara in 2016-2017 academic year. School principals and parents in the study group were selected based on school types (primary schools and special education schools). In order to determine the study group, purposeful sampling methods and maximum diversity sampling were used. Data were collected through face-to-face semi-structured interviews with school principals and parents with special needs children. During the interviews, questions were asked to reveal the views of the participants about the problems they face during the process of ensuring the right to education to students with special needs and their suggestions for the solution of these problems. As a result of the research, it was found out that school principals and parents had problems about inadequate conditions in schools and classrooms, inadequate number of graduate special education teacher, distribution of students to special education classes without taking into consideration the special requirement type, degree and grade level of the student and inadequacy of teachers in special education. In the context of the suggestions for the solution of the problems, it was seen that the principals and parents had a common opinion that the schools should be improved in terms of physical structure and necessary materials and the number of teachers in special education branch should be increased.

GİRİŞ

Eğitim hakkı, 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabulünden itibaren resmi olarak bir insan hakkı olarak tanınmıştır. O tarihten itibaren de Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmesi (1960), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (1981) gibi birçok insan hakları sözleşmesinde sürekli dile getirilmiştir. Bu sözleşmelerde tüm çocukların ücretsiz, zorunlu ilköğretime devam etme hakkı olduğu, gerekli olanakları sağlamak koşuluyla tüm çocuklar için orta öğretimin geliştirmesi gerektiği ve bu eğitim basamaklarını tamamlayan tüm çocukların yükseköğretime eşit erişim hakkına sahip oldukları vurgulanmıştır (UNICEF, 2007).

İnsan haklarını ele alan uluslararası sözleşmelerde eğitim genel anlamda kişisel gelişimi teşvik etmeyi; insan hak ve özgürlüklerine saygıyı güçlendirmeyi; bireylerin özgür topluma etkin bir şekilde katılımlarını sağlamayı; anlayış, dostluk ve hoşgörüyü teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, eğitim hakkı yalnızca eğitim hizmetine erişimi değil; aynı zamanda minimum standartları belirlemek ve kaliteyi artırmak adına eğitim sisteminin her kademesinde ayrımcılığı ortadan kaldırma yükümlülüğünü de kapsamaktadır (UNICEF, 2007). Eğitim hakkını ele alan uluslararası sözleşmeler arasında 1989 yılında kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS) şüphesiz ayrı bir öneme sahiptir. Öyle ki sözleşme dört temel ilke (ayrımcılık yapmama, çocuğun yüksek yararı, çocuğun yaşama ve gelişme hakkı, çocuğun görüşlerini ifade hakkı) çerçevesinde çocukların eğitim-öğretim sürecinde kendi öğrenmelerinde aktif olmalarını sağlamayı ve bununla birlikte eğitimin onların hak ve ihtiyaçlarını destekleyecek şekilde tasarlanmasını taahhüt etmektedir. Dolayısıyla sözleşmenin evrensellik, katılım, saygı, eşitlik, tüm imkânlardan eşit koşullarda faydalanma bağlamında eğitim hakkının anlaşılmasına yönelik ayrıntılı bir açıklama sunduğunu söylemek mümkündür.

Uluslararası belgelerle koruma altına alınan eğitim hakkı, uzmanlaşmış kurumlardaki eğitim ve öğretim süreçlerini kapsamaktadır. Farklı bir ifadeyle, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarında alınan eğitimi ifade etmektedir. Etkileşimli bir süreç olan eğitim öğrenmeyi içermektedir. Öğrenmenin gerçekleşmediği eğitim kurumlarında eğitimden bahsedilemez. Dolayısıyla, eğitim hakkı, eğitimli olma anlamında anlaşılmalıdır (Lonbay, 1992). Burada eğitimli olmak için hangi temel bilgi ve becerilere sahip olunması gerektiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası hukuk bu konuda tüm toplumlar için geçerli belirli bir eğitim içeriği öngörmemektedir. Eğitim içeriği toplumdan topluma değişmektedir (Beiter, 2005). Bu açıdan bakıldığında eğitimde edinilmesi gereken özel bilgi ve beceriler konusunda uluslararası düzeyde kabul edilmiş kriterlerin olmadığı söylenebilir. Ancak eğitim ve öğretimi sağlamak, devletlerin kamusal görevleri arasında bulunmaktadır. Devletler, eğitim sistemi için bütçe kaynaklarını tahsis ederek eğitim-öğretimin gerçekleşmesini sağlamakla yükümlüdürler.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, eğitim hakkının niteliğini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Buna göre, eğitim hem kendi başına bir insan hakkıdır hem de diğer insan haklarını gerçekleştirmenin vazgeçilmez bir aracıdır. Eğitim, ekonomik ve sosyal açıdan dışlanmış yetişkinlerin ve çocukların yoksulluktan kurtulmalarında ve topluma tam katılımlarının sağlanmasında da birincil aracıdır. Eğitim, kadınları güçlendirmede, çocukları sömürücü ve tehlikeli iş dünyasından ve cinsel istismardan korumada, insan haklarını ve demokrasiyi teşvik etmede, çevrenin korunması ve nüfus artışının kontrolünde hayati bir role sahiptir. Eğitim, devletlerin yapabileceği en iyi finansal yatırımların biri olarak kabul edilmektedir. Eğitim ayrıca iyi eğitimli, aydın, özgür zihne sahip bireyleri yetiştirmede de önemli bir yere sahiptir (Akt. Beiter, 2005).

Başlı başına bir insan hakkı olan ve diğer haklar arasında önemli bir yere sahip olan eğitim hakkı ayrım gözetmeksizin toplumun tüm bireylerini kapsamaktadır. Dolayısıyla, bu hak şüphesiz özel gereksinimli bireylerin de sahip olduğu haklar arasında en önemlisidir. Zira toplumun her kesiminde

özel gereksinimli bireylerin etkin katılımlarının sağlanmasında bu hakkın farkında olunması ve kullanılması gerekmektedir. Çocuk hakları bağlamında değerlendirildiğinde ise tüm çocuklar gibi özel gereksinimli çocukların da sahip olduğu ve hukuksal açıdan korunan hakları içerisinde en önemlisi şüphesiz "eğitim hakkı"dır. Ancak ne var ki dünyanın birçok yerinde özel gereksinimli çocuklar maalesef evleri de dâhil olmak üzere resmi veya resmi olmayan ortamlarda eğitim imkânı bulamamaktadır. Özel gereksinimli çocukların bu şekilde eğitim olanaklarından yoksun kalması ayrımcı bir uygulama olmakla birlikte hem ulusal hem de uluslararası düzeyde hukuka aykırı bir durumdur.

Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası verilerine göre, günümüzde dünyada bir milyar özel gereksinimli bireyin bulunduğu ve bu bireylerden 93 ila 150 milyonunun çocuklardan oluştuğu tahmin edilmektedir (RTE [The Right to Education Initiative], 2017). Global düzeyde çocuk hakları ve kız çocukları için eşitlik konularında çalışmalar yapan ve bağımsız bir insani yardım kuruluşu olan Plan International'ın 2013 yılında yayınlanan raporunda özel gereksinimli çocukların okula gitme olasılıklarının diğer çocuklardan 10 kat daha az olduğu ve okula devam edenlerin ise yaşıtlarıyla aynı eğitim ortamlarından yararlanma fırsatı bulamadıkları ortaya çıkmıştır (Plan International, 2013). Gelişmekte olan ülkelerdeki eğitim sistemlerini güçlendirmeyi ve okula devam çocukların sayısını artırmayı hedefleyen Eğitim İçin Küresel Ortaklık Platformu'nun verileri dikkate alındığında ise düşük ve orta-düşük gelirli ülkelerde özel gereksinimli çocukların %90'ının okula gitmediği tahmin edilmektedir (GPE, 2017).

Tarihsel süreç içerinde, özel gereksinimli çocukların genel eğitim sisteminden çıkarıldığı ve sadece özel gereksinimli çocukların devam ettiği özel okullara gittiği görülmektedir. Hatta bazı durumlarda özel gereksinimli çocuklar toplumdan izole edilmiş bir şekilde bu okullarda yatılı olarak kalmışlardır. Bu uygulama dünyanın pek çok bölgesinde halen devam etmektedir. Örneğin; Doğu Avrupa'da bu şekilde sadece özel gereksinimli çocukların gittiği çok sayıda yatılı okul bulunmakla birlikte burada bulunan özel gereksinimli bir çocuğun yatılı okula yerleştirilme ihtimali diğer ülkelerdeki özel gereksinimli çocuklara göre 17 kat daha fazladır (UNICEF, 2012).

Özel gereksinimli çocukların kaynaştırma eğitimiyle ilgili hazırlanan bir raporda, bu çocukların okula kayıt oranlarının çok düşük olduğu, okula devam etseler bile okulu bırakma eğilimlerinin yüksek olduğu ve bu nedenle eğitimde ortaokul ve diğer üst basamaklara devam edemedikleri görülmektedir (Global Campaign for Education ve Handicap International, 2014). Ayrıca özel gereksinimli çocuklar okulda şiddet ve zorbalığa uğrama açısından risk altındadırlar. Bu durum eğitim hakkının güvenli bir şekilde kullanılmasını önlemektedir (UNICEF, 2016).

Özel gereksinimli çocukların eğitim haklarını kullanmasına yönelik önemli bulgular ortaya koyan yukarıdaki raporlar dikkate alındığında özel gereksinimli çocukların eğitim sistemi içerisinde pek çok sorunla ve engelle karşılaştığını söylemek mümkündür. Erişilebilirlik eksikliği (okul binalarının fiziksel yapı itibariyle özel gereksinimli çocuklar için uygun olmaması); ayrımcılık ve önyargı (özel gereksinimli çocukların akranlarıyla eşit koşullarda öğrenim görmesinin engellenmesi); dışlanma (özel gereksinimli çocukların genel eğitim sistemi içerisinde bulunan okullardan uzaklaştırılması); eğitimin niteliksizliği (öğrenme ortamlarında özel gereksinimli çocuklar için kullanılan yöntem ve tekniklerin uygun olmaması, öğrenme materyallerinin yetersiz olması, vb.) gibi sorunlar bu engeller arasında sayılabilir.

Özel gereksinimli çocukların eğitim sistemine ve toplumun diğer alanlarına dâhil edilmesi aslında bir sosyal adalet meselesidir ve toplumun geleceği için önemli bir yatırımdır. Bu durum evrensel insan haklarının uygulanması ve ifade edilmesinde ayrılmaz bir unsurdur. İnsan hakları özel gereksinimli çocuk haklarının ele alınmasında diğer yasal düzenlemeler için bir temel sağlamıştır. Özel gereksinimli çocukların yaş, cinsiyet, etnik köken, dil veya sosyo-ekonomik düzeyine bakılmaksızın

gerek eğitim sisteminin gerekse toplumun bir üyesi olarak tanınması ve haklarının tümüne saygı duyulması için onların haklarını kullanabilmeleri adına destekleyici ve koruyucu ortamların oluşturulması gerekmektedir (UNICEF, 2007). Zira özel gereksinimli çocuklar eğitim hakkının kullanılmasında belirli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Oysaki özel gereksinimli çocukların eğitim hakları uluslararası yasal düzenlemelerle korunmakta ve bu yasal metinlerde geçen hükümlerde, özel gereksinimi olanlar da dâhil ayrımcılık gözetmeksizin herkesi kapsayan bir yaklaşım benimsenmektedir. Örneğin; Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme (1960) eğitim hakkının temel unsurlarını ortaya koyan ve yasal olarak bağlayıcılığı olan ilk uluslararası belge niteliğindedir. Sözleşmede genel olarak eğitim alanında her türlü ayrımcılık yasaklanmakta ve eğitim fırsatlarından eşit faydalanma ilkesi üzerinde durulmaktadır (UNESCO, 2015). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ni (1966) onaylayan devletler, herkes için eğitim hakkını tanımakla birlikte bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesini sağlamakla yükümlüdürler (m. 13). Benzer şekilde ÇHS'de de özel gereksinimli çocuk hakları ve bu konuda taraf devletlere yüklenen sorumluluklar düzenlenmekte ve bu kapsamda zihinsel veya fiziksel özel gereksinimli bir çocuğun, saygınlığını güvence altına alan, kendine güvenini artıran ve toplumsal hayata aktif katılımını kolaylaştıran şartlar altında eksiksiz ve iyi bir yaşama sahip olması gerektiği belirtilmektedir (m. 23). Farklı bir ifadeyle, bu maddede özel gereksinimli çocuğun bütünsel ihtiyaçları tanınmakta ve kabul edilmektedir. Brown ve Guralnick (2012) ÇHS'nin özel gereksinim kavramını önemseyen ilk insan hakları sözleşmesi olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre, sözleşmenin 2. maddesi dünya çapında belgelenmiş olan özel gereksinime dayalı ayrımcılık konusunu özellikle ele almakta ve özel gereksinimli çocukları korunmasız, güçsüz çocuklar arasında değerlendirilerek taraf devletleri bu çocuklara yönelik ayrımcı olmayan eylemlerde bulunmaktan sorumlu tutmaktadır. Sözleşmenin bilhassa küçük çocukların haklarından bahseden 3. ve 6. maddeleri de çocuğun yüksek yararına ve gelişme haklarına odaklanmakta ve bu bağlamda özel gereksinimli çocukların potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerine yardımcı olacak faaliyetlerin önemine dikkat çekmektedir.

Bir toplumda yaş, cinsiyet ve özel gereksinime bakılmaksızın tüm çocukların, insanlık onuruna özgü haklarını herhangi bir ayrım yapmaksızın kullanabilmelerini sağlamak adına gerekli yasal düzenlemeler yapılmalıdır. Zira uluslararası insan hukukunda yer alan yasal düzenlemelerin hepsinde evde, okulda, sağlık hizmetlerinde ve hayatın diğer tüm alanlarında ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve özel gereksinimli çocuklara tam katılım hakkı tanımak amaçlanmaktadır. Ancak ne var ki dünya ülkelerinde halen özel gereksinimli çocuklar ve aileleri ayrımcılığa maruz kalmaya devam etmekte ve henüz temel insan haklarını kullanırken bile birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Eğitim sistemi içerisinde değerlendirildiğinde özel gereksinimli çocukların eğitim haklarından faydalanmalarında başta okul yöneticileri olmak üzere öğretmenler ve diğer okul çalışanlarının önemli roller üstlendiğini söylemek mümkündür.

Rol ve sorumluluklarının bilincinde olan ve özel eğitim alanında mesleki açıdan kendisini geliştirmiş olan okul yöneticileri özel gereksinimli çocuklar için gerekli ve yeterli eğitim hizmetini sağlayabilmektedirler. Ancak pek çok yönetici okullarında özel gereksinimli çocuklar için sorumluluk almaktan kaçınmakta ve bu çocukların eğitiminden sadece öğretmenleri sorumlu tutmaktadır. Oysaki okul yöneticileri bir eğitim lideri olarak eğitim hakkına sahip tüm öğrencilerin etkili bir şekilde eğitim hizmetinden yararlanmasından sorumludurlar.

Uluslararası ve ulusal düzeyde yasal düzenlemelerle güvence altına alınan özel gereksinimli çocuklara yönelik eğitim hakkının sağlanmasında önemli bir role sahip yöneticilerin bu rollerini etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri özel eğitim ve kaynaştırma uygulamaları alanlarında iyi yetişmelerine bağlıdır. Okul yöneticilerinin bu alanlarda birer uzman olmalarını beklemek tabii ki doğru değildir. Ancak yöneticiler hem özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanmasından hem de bu çocuklar

için hazırlanan eğitim programının en iyi şekilde yürütülmesinden sorumludurlar. Dolayısıyla yöneticiler özel gereksinimli çocuklarla ilgili mevzuata hâkim olmakla birlikte bu çocuklara yönelik eğitim hizmetinin uygulanmasında da donanımlı olmalıdırlar. Bu açıdan bakıldığında, yöneticilerin hizmet öncesinde özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim konularında almaları gereken eğitimin önemi ortaya çıkmaktadır. Okul yöneticilerinin yetiştirilmesinde maalesef bu alanlarda eksiklikler bulunmaktadır. Yöneticiler özel eğitim alanında gerekli ve yeterli eğitimi almadıkları gibi hizmet içi eğitimlerle de ihtiyaç duyulan bu alanlarda kendilerini yetiştirme fırsatı bulamamaktadır.

Özel gereksinimli çocukların eğitim hakları ve özel eğitim konularında yeterli donanıma sahip olmayan yöneticiler okullarında bu çocuklarla karşılaştıklarında yönetsel faaliyetlerin yürütülmesinde pek çok sorunla karşılaşabilmektedirler. Bu bağlamda, özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde yaşanan sorunların açığa çıkarılarak çözüm önerilerinin geliştirilebilmesi için yönetici görüşlerinin alınması önemlidir. Bununla birlikte her ne kadar okulun dış ögeleri arasında bulunsa da özel gereksinimli çocuklarıyla ilgili yaşamın birçok alanında olduğu gibi okulda da birtakım sorunlarla karşılaşan ve konunun doğrudan muhatapları arasında yer alan velilerin de bu konuda görüşlerinin alınması oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu araştırmada kamu okullarında görev yapan okul müdürleri ve bu okullarda öğrenim gören özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaştıkları sorunların ve bu sorunların çözümüne ilişkin önerilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında "Özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde okul müdürleri ve velilerin karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri nelerdir?" ve "Özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde okul müdürleri ve velilerin karşılaştıkları sorunların çözümüne ilişkin önerileri nelerdir?" sorularına yanıt aranmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaşılan sorunların ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerin belirlenmesinde nitel araştırma desenlerinden olan fenomenolojik araştırmadan (olgubilim) yararlanılmıştır. Bu araştırma deseninde farkında olduğumuz fakat ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgular araştırılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Fenomenolojik araştırmada, araştırmaya konu olan olguyu yaşamış bireylerden veriler toplandıktan sonra bütün bireylerin deneyimlerini kapsayan bütüncül bir tanımlama yapılmaktadır. Bu tür araştırmalarda araştırmacının incelenen olguyu yorumlama süreci de ön plana çıkmaktadır (Cresswell, 2007). Dolayısıyla nitel bir yaklaşımla yürütülen bu araştırmadaki olgu, kamu ilkokullarında ve özel eğitim okullarında (I. kademe) görev yapan okul müdürlerinin ve özel gereksinimli çocukları bu okullarda öğrenim gören velilerin özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik önerileridir.

Çalışma Grubu

Araştırmaya 2016-2017 öğretim yılında Ankara ilinde görev yapan 12 okul müdürü ile birlikte özel gereksinimli çocuğu ilkokulda öğrenim gören ve Ankara'da ikamet eden 12 veli katılmıştır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örneklemesinden faydalanılmıştır. Maksimum çeşitlilik örneklemesi oluşturulan küçük bir örneklem üzerinde, çalışılan problemle ilgili taraf olabilecek katılımcıların çeşitliliğini maksimum seviyede yansıtabilmeyi amaç edinen bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu kapsamda, çalışma grubundaki okul müdürleri ve veliler okul türleri (ilkokul ve özel eğitim okulu) esas alınarak seçilmiştir. Okul müdürlerinden oluşan çalışma grubunda altısı ilkokulda ve altısı özel eğitim okulunda (I. kademe) görev yapan okul müdürleri bulunmaktadır. Velilerden oluşan çalışma grubunda ise özel

gereksinimli çocukları kaynaştırma sınıfında öğrenim gören dört veli, özel eğitim sınıfında öğrenim gören dört veli ve özel eğitim okulunda öğrenim gören dört veli yer almaktadır. Çalışma grubunda yer alan okul müdürleri ve velilerin bağımsız değişkenlere göre dağılımı Tablo 1 ve Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunda Yer Alan Okul Müdürlerinin Bağımsız Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişken	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	3	25
	Erkek	9	75
	Toplam	12	100
Okul Türü	İlkokul	6	50
	Özel Eğitim Okulu (I. kademe)	6	50
	Toplam	12	100
Yaş	24-35 yaş	5	41.67
	36-45 yaş	6	50
	46 yaş ve üzeri	1	8.33
	Toplam	12	100
Eğitim Düzeyi	Lisans	8	66.67
	Yüksek Lisans	3	25
	Doktora	1	8.33
	Toplam	12	100
Mesleki Kıdem	1-5 yıl	7	58.34
	6-15 yıl	4	33.33
	16 yıl ve üzeri	1	8.33
	Toplam	12	100
Özel Eğitim/Kaynaştırma Eğitimine Yönelik Eğitim Alma Durumu	Evet	10	83.33
	Hayır	2	16.67
	Toplam	12	100

Tablo 1'de görüldüğü üzere çalışma grubunda yer alan okul müdürlerinin dokuzu erkek, üçü kadındır. Okul türlerine göre katılımcılar incelendiğinde, altı okul müdürünün ilkokulda ve altı okul müdürünün de özel eğitim okulunda görev yaptığı görülmektedir. Demografik değişkenlerden yaş değişkenine bakıldığında katılımcılardan beşinin 24-35 yaş aralığında, altısının 36-45 yaş aralığında ve birinin 46 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, okul müdürlerinin sekizi lisans, üçü yüksek lisans ve biri doktora mezunudur. Mesleki kıdem açısından değerlendirildiğinde 1-5 yıl arası kıdeme sahip yedi, 6-15 yıl arası kıdeme sahip dört ve 16 yıl ve üzeri kıdeme sahip bir okul müdürü araştırmanın çalışma grubunda yer almaktadır. Okul müdürleri özel eğitim ve/veya kaynaştırma eğitimiyle ilgili eğitim alıp almama durumlarına göre incelendiğinde 10 okul müdürünün bu konuda eğitim aldığı ve iki okul müdürünün ise almadığı görülmektedir.

Tablo 2'ye göre çalışma grubunda bulunan velilerin dördü erkek, sekizi kadındır. Çocuğunun öğrenim gördüğü okul türüne göre katılımcılar incelendiğinde, dört velinin çocuğunun kaynaştırma öğrencisi olduğu, dört velinin çocuğunun özel eğitim sınıfına devam ettiği ve dört velinin çocuğunun da özel eğitim okullarında öğrenim gördüğü görülmektedir. Yaş değişkeni ele alındığında katılımcılardan dördü 24-35 yaş aralığında ve sekizi 36-45 yaş aralığında bulunmaktadır. Eğitim düzeyleri açısından incelendiğinde ise katılımcılardan birinin ilkokul mezunu, altısının lise mezunu ve beşinin üniversite mezunu olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Çalışma Grubunda Yer Alan Velilerin Bağımsız Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişken	Grup	N	%
Cinsiyet	Kadın	8	66.67
	Erkek	4	33.33
	Toplam	12	100
Çocuğun Öğrenim Gördüğü Okul Türü	İlkokul (kaynaştırma eğitimi)	4	33.34
	Özel Eğitim Sınıfı (I. kademe)	4	33.34
	Özel Eğitim Okulu (I. kademe)	4	33.34
	Toplam	12	100
Yaş	24-35 yaş	4	33.33
	36-45 yaş	8	66.67
	46 yaş ve üzeri	-	-
	Toplam	12	100
Eğitim Düzeyi	İlkokul mezunu	1	8.33
	Ortaokul mezunu	-	-
	Lise mezunu	6	50
	Üniversite mezunu	5	41.67
	Toplam	12	100

Veri Toplama Aracı

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde yaşanılan sorunları ve bu sorunların çözümüne yönelik önerileri belirlemek amacıyla derinlemesine bilgi sağlaması açısından araştırmacı tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formları geliştirilmiştir. Bu formlar aracılığıyla okul müdürleri ve velilerden veri toplanmıştır. Yapılandırılmış görüşmenin amacı, görüşme yapılan bireylerden elde edilen bilgiler arasındaki benzerlik ve farklılığı belirleyerek kıyaslama yapabilmektir. Yarı yapılandırılmış görüşmede sorular önceden ana hatlarıyla hazırlanmakta olup araştırmacı görüşme sırasında aldığı yanıtlar doğrultusunda görüşmeyi yönlendirebilmekte ve yeni sorular sorabilmektedir (Berg, 1998). Bu kapsamda, okul müdürleri ve veliler için hazırlanan görüşme formlarında öncelikle katılımcıların kişisel bilgilerine yönelik sorulara yer verilmiştir. Daha sonra katılımcıların özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaştıkları sorunlara ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmaya yönelik sorular sorulmuştur.

Verilerin Toplanması ve Çözümlenmesi

Verilerin toplanması aşamasında okul müdürleri ve özel gereksinimli çocuğa sahip velilerle yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler Ankara'nın merkez ilçelerindeki kamu ilkokullarında ve özel eğitim okullarında görev yapan ve araştırmaya katılmaya gönüllü 12 okul müdürü ile birlikte özel gereksinimli çocuğu bu okullara devam eden gönüllü 12 veli ile gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcılardan izin alınarak ses kaydı yapılmıştır. Ses kaydına velilerin tamamı izin verirken; okul müdürlerinin yedisi izin vermiştir. Ses kaydına izin vermeyen beş okul müdüründen e-posta yoluyla görüşme sorularını yanıtlamaları istenmiştir.

Araştırmada dış geçerliliğin sağlanması için ayrıntılı betimleme ve amaçlı örnekleme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Ayrıntılı betimlemede ham veri konuyla ilgili tema ve kavramlara göre düzenlendikten sonra verinin doğasına sadık kalınarak yorum yapmadan okuyucuya sunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu kapsamda araştırmada öncelikle nitel verilerin ham hali

belirli temalara göre gruplandırılmış ve sonrasında okul müdürleri ve velilerin görüşleri aktarılırken yorum yapmaksızın doğrudan alıntılara yer verilmiştir. Katılımcı görüşlerinin betimlenmesinde frekans (bazı katılımcılar alt temalara ilişkin birden fazla görüş belirtmiştir) hesaplamaları yapılmıştır. Doğrudan alıntı yapılan görüşlerde ilkokullarda görev yapan müdürler için M1i ile M6i arasında ve özel eğitim okullarında görev yapan müdürler için M7ö ile M12ö arasında değerler verilerek kodlama yapılmıştır. Benzer şekilde çocuğu kaynaştırma sınıfına devam eden veliler için V1ks ile V4ks, özel eğitim sınıfına devam eden veliler için V5öes ile V8öes ve özel eğitim okuluna devam eden veliler için V9öeo ile V12öeo arasında değerler verilerek kodlama yapılmıştır. Diğer taraftan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılırken araştırmaya dahil edilen okul müdürleri ve velilerin mümkün olduğu kadar farklı veri kaynaklarını temsil edecek şekilde seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu doğrultuda okul müdürleri (cinsiyet, kıdem, eğitim düzeyi, okul türü gibi değişkenlere göre) ve velilerin (cinsiyet, öğrenim durumu, çocuğun devam ettiği okul türü gibi değişkenlere göre) araştırmaya dahil edilmesinde farklı gruplardan katılımcılar seçilmiştir.

Araştırmalarda güvenilirliği sağlamak için Creswell (2007) meslektaş değerlendirmesinin kullanılabilecek etkili bir yöntem olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada da güvenilirliği sağlamak adına kodlayıcılar arası uyuma bakılmış ve bu nedenle veriler başka bir araştırmacı (Eğitim Yönetimi ve Teftişi alanında bir Dr.) tarafından da bağımsız olarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği formül ile sınanmıştır (Uzlaşma Yüzdesi (P) = (Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)) x 100). Yapılan hesaplamalar sonucunda okul müdürleriyle yürütülen araştırmanın güvenilirliği P=%88, velilerle yürütülen araştırmanın güvenilirliği P=%82 olarak hesaplanmıştır. Nitel araştırmalarda Miles ve Huberman (1994) güvenirliği tespit etmede uzlaşma yüzdesinin %70 ve üzerinde olması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla burada elde edilen sonuçlara göre araştırma güvenilir olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerin incelendiği bu çalışmada her bir araştırma sorusuna yönelik yapılan analizlere göre elde edilen bulgular bu bölümde ele alınmıştır.

Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanmasında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bulgular

Bu başlık altında okul müdürleri ve velilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilmiş, bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır. Bu kapsamda, okul müdürleri görüşlerinin kategori ve alt kategorilere göre dağılımı Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3'te görüldüğü üzere okul müdürlerinin özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri "öğretmenlerden kaynaklı sorunlar", "öğrencilerden kaynaklı sorunlar", "velilerden kaynaklı sorunlar", "mevcut koşulların yetersizliğinden kaynaklı sorunlar" ve "diğer sorunlar" kategorilerinde toplanmaktadır. Beş kategori birlikte değerlendirildiğinde, okul müdürlerinin özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde en çok "özel eğitim alan mezunu kadrolu öğretmen sayısının yetersiz olması" (f=8), "özel eğitim sınıflarında farklı sınıf düzeylerinden ve farklı özel gereksinim türlerinden öğrencilerin bir arada bulunması" (f=3), "veli beklentileri ile okulun sağladığı hizmetlerin çatışması" (f=3) ve "öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının okulların mevcut fiziki yapısı ve verdiği hizmetlerle yeterli düzeyde karşılanamaması" (f=5) konularında sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Katılımcıların bu konuya ilişkin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 3. Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanması Sürecinde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Okul Müdürleri Görüşleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	f*
Öğretmenlerden Kaynaklı Sorunlar	Özel eğitim alan mezunu kadrolu öğretmen sayısının yetersiz olması	8
	Özel eğitim sınıflarında sürekli öğretmen değişimi yaşanması	5
	Özel gereksinimli öğrencilere karşı olumsuz tutum ve davranışların sergilenmesi	2
	BEP'in hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde öğretmenlerin gereken özeni göstermemeleri	4
	Öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerin eğitimlerine yönelik kendilerini geliştirmemeleri	1
Öğrencilerden Kaynaklı Sorunlar	Özel eğitim sınıflarında farklı sınıf düzeylerinden ve farklı özel gereksinim türlerinden öğrencilerin bir arada bulunması	3
	Özel gereksinimli öğrencilerin sosyalleşememesi	2
	Özel eğitim sınıflarında öğretmen başına düşen öğrenci sayısının fazla olması	2
	Farklı özel gereksinim türlerinden öğrencilerin aynı okul servisini kullanmaları	1
Velilerden Kaynaklı Sorunlar	Veli beklentileri ile okulun sağladığı hizmetlerin çatışması	3
	Düşük veli beklentileri	1
Mevcut Koşulların Yetersizliğinden Kaynaklı Sorunlar	Öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarının okulların mevcut fiziki yapısı ve verdiği hizmetlerle yeterli düzeyde karşılanamaması	5
	Özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde kullanılan materyallerin yetersiz olması	4
	Özel gereksinimli öğrencilerin eğitimine yeterli bütçenin ayrılmaması	1
Diğer Sorunlar	Özel gereksinimli öğrencilerin tanılama ve yerleştirme işlemlerinde gereken hassasiyetin gösterilmemesi	2
	Özel eğitim okullarında uygulanan öğretim programının öğrenci ihtiyaçlarına cevap vermede yetersiz kalması	1
	Mevcut şartlardan dolayı özel eğitim mevzuatının uygulanmasında zorlukların yaşanması	1
Toplam		46

* Bazı katılımcılar birden fazla görüş bildirmiştir.

Engelli çocuğa sahip ailelerin beklentileriyle okulun sunduğu hizmetler çatışıyor. Bu çocuklar birebir daha yoğun eğitime ihtiyaç duyuyorlar. Dolayısıyla hem kaynak, materyal açısından hem de bu alanda konuya hâkim donanımlı öğretmen açısından ailelerin beklentilerini karşılamakta güçlük yaşıyoruz… Kaynaştırma öğrencilerine yönelik öğretmenlerimiz bazen olumsuz bir bakış açısı sergiliyor ve bu çocukları özel eğitim sınıflarına yönlendirme çabasına girebiliyorlar. Bu durum haliyle bu çocukların eğitimini olumsuz etkiliyor ve beraberinde başka problemleri de getiriyor. (M5i)

En önemli eksiklik alan mezunu öğretmen yetersizliği. Özel eğitim uygulama okulu olmamıza rağmen bizim okulda neredeyse öğretmenlerin yarısı herhangi bir lisans mezunu olmaları yeterli

olan ücretli öğretmenler. Diğer eksiklik fiziksel olarak eğitim ortamlarının yetersizliği ve öğrencilerin özelliklerine uygun olmaması. (M8ö)

Çok sayıda bireysel eğitimi gerektiren öğrencimizin bulunması ve bu konuda yeterli bilgi donanıma sahip kadrolu öğretmenimizin bulunmaması eğitimin kalitesini düşürmektedir. (M10ö)

Özel gereksinimli öğrencilerin eğitimine uygun fiziki yeterliliğe sahip okul binalarının tahsis edilmemesi. Özel eğitimin ilk basamağı olan tanılama ve yerleştirmenin yapıldığı RAM'ların hem fiziki hem de kadro açısından yetersiz kalması özel gereksinimli bireylerin doğru olarak değerlendirilip uygun eğitim kurumlarına yerleştirilememesi. (M11ö)

Okulumuzda bulunan iki özel eğitim sınıfı için en büyük problem öğrencilerin birleştirilmiş sınıf kapsamında öğrenim görmesi ve RAM'ın bazı yanlış değerlendirmeleri yüzünden engel düzeyi birbirinden çok farklı öğrencilerin yine aynı eğitim ortamında bulunabilmesi. (M2i)

Öğretmenler üniversitede aldıkları eğitime göre çocuklara yaklaşmaya çalışıyorlar. Bu da bir yerden sonra yeterli gelmiyor yani kendilerini geliştirmiyorlar en büyük problem bu. En basitinden öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını dikkate almadan hazırlanan ve uygulanan BEP'ler ve sonrasında ilerleme kaydedilmeyen öğrencilerin durumu bunu gösteriyor. (M12ö)

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaşılan sorunlar özel gereksinimli çocuğa sahip velilerle de görüşmeler yapılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Velilerin bu konudaki görüşlerinin kategori ve alt kategorilere göre dağılımı Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4'te görüldüğü üzere özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaşılan sorunlara ilişkin veli görüşleri "müdürlerden kaynaklı sorunlar", "öğretmenlerden kaynaklı sorunlar", "öğrencilerden kaynaklı sorunlar" ve "diğer sorunlar" kategorilerinde toplanmaktadır. Dört kategori birlikte değerlendirildiğinde, özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde velilerin en çok "öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerin eğitimlerine yönelik kendilerini geliştirmemeleri" (f=6), "özel eğitim alan mezunu kadrolu öğretmen sayısının yetersiz olması" (f=6), "BEP'in hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde öğretmenlerin gereken özeni göstermemeleri" (f=6), "özel gereksinimli öğrencilerin sosyalleşememesi" (f=7) ve "özel gereksinimli öğrencilerin diğer akranları tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalması" (f=6) konularında sorunlarla karşılaştıkları görülmektedir. Velilerin çocuklarının eğitimleriyle ilgili karşılaştıkları sorunlara ilişkin verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Bep hazırlanıp uygulanmıyor. Okula engelli bir öğrenci geldiğinde gerek sınıf arkadaşları gerekse aileleri bu konuda bilgilendirilmiyor. Hatta veliler örgütlenip bu çocuk bu sınıfta olmaz diye imza toplayıp psikolojik baskı yapıyorlar. (V2ks)

Diğer sınıflardaki bazı çocuklar oğlumla alay edip dışlıyorlar. Hatta sözlü ya da fiziksel şiddet uygulandığı durumlarla karşılaştığım oluyor bu da eğitimini çok olumsuz etkiliyor. (V8öes)

Bazı öğretmenlerin çocuklarımızın yaptığı olumsuz davranışlar karşısında nasıl bir tutum sergileyecekleri, bu davranışları nasıl söndürebilecekleri noktasında eğitimli olmamaları. Diğer normal gelişim gösteren çocuklara ve velilerine çocuklarımız hakkında düzenli bilgi paylaşımı yapılmaması. (V3ks)

Tablo 4. Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanması Sürecinde Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Veli Görüşleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	f*
Müdürlerden Kaynaklı Sorunlar	Okul müdürleri tarafından özel eğitim sınıflarının gözlemlenmemesi	5
	Okul müdürlerinin velilerle iletişim kurmaması	4
	Özel gereksinimli öğrencilerin sınıf dışında güvenliğinin sağlanamaması	2
	Özel gereksinimli öğrencilere karşı müdürler tarafından olumsuz tutum ve davranışların sergilenmesi	2
	Özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin kendilerini geliştirmelerine yönelik faaliyetlerin düzenlenmemesi	2
	Okul müdürlerinin özel gereksinimli öğrencilerin eğitimlerine yönelik kendilerini geliştirmemeleri	1
Öğretmenlerden Kaynaklı Sorunlar	Öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerin eğitimlerine yönelik kendilerini geliştirmemeleri	6
	Özel eğitim alan mezunu kadrolu öğretmen sayısının yetersiz olması	6
	BEP'in hazırlanması ve uygulanması süreçlerinde öğretmenlerin gereken özeni göstermemeleri	6
	Özel gereksinimli öğrencilere karşı öğretmenler tarafından olumsuz tutum ve davranışların sergilenmesi	5
	Öğretmenlerin velilerle iletişim kurmaması	2
Öğrencilerden Kaynaklı Sorunlar	Özel gereksinimli öğrencilerin sosyalleşememesi	7
	Özel gereksinimli öğrencilerin diğer akranları tarafından sözel veya fiziksel şiddete maruz kalması	6
	Özel gereksinimli öğrencilere karşı diğer akranları tarafından olumsuz tutum ve davranışların sergilenmesi	5
	Özel eğitim sınıflarında farklı sınıf düzeylerinden ve farklı özel gereksinim türlerinden öğrencilerin bir arada bulunması	5
	Özel eğitim sınıflarında öğretmen başına düşen öğrenci sayısının fazla olması	2
Diğer Sorunlar	Özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde kullanılan materyallerin yetersiz olması	4
	Özel gereksinimli öğrencilerin tanılama ve yerleştirme işlemlerinde gereken hassasiyetin gösterilmemesi	3
	Özel gereksinimli öğrencilere karşı diğer veliler tarafından olumsuz tutum ve davranışların sergilenmesi	2
Toplam		75

* Bazı katılımcılar birden fazla görüş bildirmiştir.

Benim çocuğum zihinsel engelliler özel eğitim sınıfında ve bu sınıfta 1. sınıftan 4. sınıfa kadar farklı engelleri olan öğrenciler bulunuyor. Down sendromlu çocuk ta var hiç konuşmayan da var, yerlerde yuvarlanıp bağıranı da var. Şimdi benim çocuğum konuşuyor ve algılaması iyi ama bu çocukların içinde olumsuz davranışların hepsini alıyor. Yani bu sınıflarda birleştirilmiş sınıf uygulamasının olması ve farklı engel türlerinden birbirlerinden çok farklı problemleri olan çocukların bir arada olması başlı başına bir sorun. (V6öes)

Müdür ya da müdür yardımcıları özel eğitim sınıflarıyla hiç ilgilenmiyorlar. Bu sınıflar aynı bina içerisinde sanki diğer sınıflardan ayrı bir yerde. Unutulmuş ya da görmezden geliniyor. Sadece bir sorun olduğunda bu sınıflardaki öğrenciler hatırlanıyor. Denetim ya da sınıf ziyaretleri yapılmıyor. Bu durum öğretmeninde davranışlarında serbestliğe yol açıyor. Öğretmen çocuğun ihtiyacına göre bir plan uygulayamıyor. (V5öes)

Özel eğitim sınıflarındaki çocuklar sosyalleşemiyorlar. Sadece kendi sınıflarında kendileri gibi özel öğrencilerle vakit geçiriyorlar. Oysa gelişim göstermeleri, akranlarından doğru davranışları öğrenmeleri için normal sınıflardaki öğrencilerle vakit geçirmeye ihtiyaçları var. Ama onları da ancak teneffüste çok kısıtlı bir sürede görüyorlar. (V7öes)

Bizim çocuklarımız kendilerini ifade edemiyorlar, çok savunmasızlar. Bu nedenle sınıflarda şiddete varana kadar birçok sorun yaşanıyor ama sınıflarda kamera olmadığından biz tam olarak ne olduğunu bilemiyoruz. Öğretmenle bu konuda çok fazla iletişim kuramıyoruz. Çok yüzeysel bilgilendirme veriyor bize. (V10öeo)

Özel eğitim alan mezunu öğretmenlerimizin çok fazla olmaması, ücretli öğretmenlerin çalışması. Yani ücretli öğretmenler çalıştığı zaman öğrenciyle öğretmen arasındaki eğitim süreci kesintili oluyor. İlk dönemde olan öğretmen ikinci dönemde olmuyor. Çocuklarımız zaten kolay adapte olamıyorlar, zor alışıyorlar. Dolayısıyla öğretmenlerin sürekli değişmesi hem çocukta hem velilerde sıkıntı yaratıyor. (V9öeo)

Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanmasında Karşılaşılan Sorunların Çözümüne Yönelik Önerilere İlişkin Bulgular

Bu başlık altında özel gereksinimli çocukların eğitiminde karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik önerilere ilişkin veriler analiz edilmiş, bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır. Buna göre okul müdürleri görüşlerinin kategori ve alt kategorilere göre dağılımı Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5'te görüldüğü üzere okul müdürlerinin özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümüne ilişkin önerileri "mevcut koşulların yetersizliğinden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler", "öğretmenlerden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler", "okul müdürlerinden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler", "velilerden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler", "uygulamada yapılan hatalardan kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler" ve "tutum ve davranışlardan kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler" kategorilerinde toplanmaktadır. Bunlardan okul müdürlerinin en fazla katılım gösterdikleri kategoriler ele alındığında "mevcut koşulların yetersizliğinden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler" kategorisinde müdürler en fazla okul ve sınıf düzeyinde özel gereksinimli çocuklara yönelik fiziki şartların iyileştirilmesine (f=8) yönelik görüşlerini ifade etmektedirler. "Öğretmenlerden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler" kategorisinde müdürlerin hem özel eğitim branşında öğretmen istihdamının artırılması (f=9) hem de öğretmenlere özel eğitim alanında eğitim verilmesine (f=6) yönelik görüşlere daha fazla katılım gösterdikleri görülmektedir. "Velilerden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler" kategorisinde ise müdürler en fazla velilere eğitim verilmesine (f=6) yönelik görüşlerini belirtmektedirler. Okul müdürlerinin özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde karşılaştıkları sorunların çözümüne ilişkin öneriler hakkında verdikleri yanıtlardan bazıları aşağıda sunulmuştur:

Tablo 5. Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanması Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Çözümüne Yönelik Önerilere İlişkin Okul Müdürleri Görüşleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	f*
Mevcut Koşulların Yetersizliğinden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Okul ve sınıf düzeyinde özel gereksinimli çocuklara yönelik fiziki şartların iyileştirilmesi	8
	Özel eğitim alanına daha fazla bütçe ayrılması	2
	Kaynak ve materyal bakımından eksikliklerin giderilmesi	2
Öğretmenlerden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Özel eğitim branşında öğretmen istihdamının artırılması	9
	Öğretmenlere eğitim verilmesi	6
Okul Müdürlerinden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Okul müdürlerine eğitim verilmesi	1
	Özel eğitim okullarında özel eğitim alan mezunu okul müdürlerinin görev yapmaları	1
Velilerden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Velilere eğitim verilmesi	6
	Velilerle iletişimin artırılması	1
Uygulamada Yapılan Hatalardan Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Özel eğitim alanında denetimin artırılması	1
	Özel eğitim alanında uzman kişilerle işbirliği yapılması	1
	Özel eğitim politikaları geliştiren kişilerin liyakatle iş başına gelmesi	1
Tutum ve Davranışlardan Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Okul çalışanlarına özel gereksinimli öğrenciler hakkında farkındalık çalışmalarının yapılması	1
	Toplumun özel gereksinimli bireyler hakkında bilinçlendirilmesi	1
Toplam		41

* Bazı katılımcılar birden fazla görüş bildirmiştir.

Öğretmenlerin süreçte daha aktif olabilmeleri için mutlaka bu konuda hizmet içi eğitimden geçmeleri gerekmekte. Velilerin de aynı şekilde çocuklarının eğitiminde etkili olabilmeleri için çeşitli kurs veya seminerler aracılığıyla eğitilmeleri gerektiğini düşünüyorum. (M2i)

Okulda çalışan tüm personel bu çocukların farkında olmalı, onları iyi tanımalıdır. Bu nedenle okullarda özel gereksinimli öğrenciler hakkında çalışanların farkındalıklarını artıracak faaliyetler düzenlenebilir. Bu amaçla rehber öğretmenlerden yardım alınabilir. Dışarıdan üniversitelerle veya başka kurumlarla işbirliği yaparak bu alanda uzman kişiler okulda seminer vermeleri için davet edilebilir. (M7ö)

Fiziksel şartlar iyileştirilmeli, veli eğitimine ciddi önem verilmelidir. (M3i)
Bu öğrenciler için uygun binalar, sınıflar yapılıp gerek öğretmen gerekse materyal açısından donatılırsa; eğitimde amaçlanan hedefe ulaşılabilir. (M6i)

Öncelikle özel eğitim öğretmenlerinin atamalarında kontenjan sayıları artırılmalı. Özel

gereksinimi olan öğrencilerin eğitimi mutlaka alanında uzman kişiler tarafından verilmeli. Mevcut şartlarda çalışan ücretli öğretmenlerin de daha ciddi eğitimlerden geçip belki bir sınavla alınmaları daha faydalı olabilir. (M8ö)

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hizmetinin sağlanması sürecinde karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik öneriler veli görüşleriyle de belirlenmeye çalışılmıştır. Velilerin bu konudaki görüşlerinin kategori ve alt kategorilere göre dağılımı Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Özel Gereksinimli Çocuklara Eğitim Hakkının Sağlanması Sürecinde Karşılaşılan Sorunların Çözümüne Yönelik Önerilere İlişkin Veli Görüşleri

Kategoriler	Alt Kategoriler	f*
Mevcut Koşulların Yetersizliğinden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Okul ve sınıf düzeyinde özel gereksinimli çocuklara yönelik fiziki şartların iyileştirilmesi	6
	Kaynak ve materyal bakımından eksikliklerin giderilmesi	4
Öğretmenlerden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Özel eğitim branşında öğretmen istihdamının artırılması	6
	Öğretmenlere eğitim verilmesi	5
Okul Müdürlerinden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Okul müdürlerine eğitim verilmesi	3
	Okul müdürlerinin özel gereksinimli öğrencilerin eğitimine yönelik çalışmalarda öğretmenleri desteklemesi	1
Velilerden Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Velilerle iletişimin artırılması	5
	Velilere eğitim verilmesi	4
Uygulamada Yapılan Hatalardan Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Özel eğitim alanında denetimin artırılması	6
	Özel eğitim sınıflarına yerleştirme işlemlerinin öğrencilerin özel gereksinim tür ve derecelerine, sınıf düzeylerine göre yapılması	5
	Rehberlik servisinin kaynaştırma eğitimi ve özel eğitim uygulamalarına yönelik çalışmalarını artırması	2
Tutum ve Davranışlardan Kaynaklı Sorunların Çözümüne İlişkin Öneriler	Okul çalışanlarına özel gereksinimli öğrenciler hakkında farkındalık çalışmalarının yapılması	3
	Normal gelişim gösteren öğrencilere yönelik özel gereksinimli öğrencilerle ilgili farkındalık çalışmalarının yapılması	3
	Velilere yönelik özel gereksinimli öğrencilerle ilgili farkındalık çalışmalarının yapılması	3
	Toplumun özel gereksinimli bireyler hakkında bilinçlendirilmesi	2
Toplam		58

* Bazı katılımcılar birden fazla görüş bildirmiştir.

Tablo 6'ya göre velilerin özel gereksinimli öğrencilere eğitim hizmeti sunulması sürecinde karşılaştıkları sorunların çözümüne ilişkin önerilerinin "mevcut koşulların yetersizliğinden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler", "öğretmenlerden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler", "okul müdürlerinden kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler", "velilerden kaynaklı sorunların

çözümüne ilişkin öneriler", "uygulamada yapılan hatalardan kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler" ve "tutum ve davranışlardan kaynaklı sorunların çözümüne ilişkin öneriler" kategorilerinde toplandığı görülmektedir. Altı kategori birlikte ele alındığında, özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde velilerin yaşadıkları sorunların çözümüne yönelik en çok "okul ve sınıf düzeyinde özel gereksinimli çocuklara yönelik fiziki şartların iyileştirilmesi" (f=6), "özel eğitim branşında öğretmen istihdamının artırılması" (f=6), "velilerle iletişimin artırılması" (f=5), "özel eğitim alanında denetimin artırılması" (f=6) ve "özel eğitim sınıflarına yerleştirme işlemlerinin öğrencilerin özel gereksinim tür ve derecelerine, sınıf düzeylerine göre yapılması" (f=5) konularında öneride bulundukları görülmektedir. Velilerin özel gereksinimli çocuklarının eğitimleriyle ilgili karşılaştıkları sorunların çözümüne ilişkin önerilerinden bazıları aşağıda sunulmuştur:

> *Yetkili kişiler tarafından öğretmenlerin sınıf içerisinde değerlendirmelerinin çok sık yapılması gerekiyor. (V1ks)*
>
> *Özel eğitim sınıflarına kamera sisteminin getirilmesi gerekiyor. Çocuklarımız kendi hallerinde, çok savunmasızlar. Konuşamayan kendini ifade edemeyen çok çocuk var. Bizler veli olarak sınıf içinde nasıl bir eğitim veriliyor, çocuğumuz herhangi bir olumsuz muameleye maruz kalıyor mu bilmek istiyoruz. (V6öes)*
>
> *Farkındalığı arttırarak. Haklarımızı öğrenerek. Toplumun bu konuda duyarlılığını artırmak için daha fazla çalışmaların yapılması gerekiyor. Bu konuda belki yazılı ve görsel medya daha fazla kullanılabilir. Okulda yine idareciler ve öğretmenler bu konuda kesinlikle bilinçli ve duyarlı olmalılar. Bizlerle iletişime açık olmalılar. Belki hizmetiçi eğitimlerle bizim çocuklarımız hakkında daha bilgili ve çözüm odaklı hale gelebilirler. (V2ks)*
>
> *Özel eğitim sınıflarında bu alana hâkim, öğrencinin ihtiyaçlarını anlayan ve ona yönelik bir programla eğitimi sürdüren kadrolu öğretmenler görev yapmalı. (V5öes)*
>
> *Özel eğitim sınıflarına öğrenciler engel türleri ve derecelerine göre yerleştirilmeli. Bir de özel eğitim sınıflarında çocuklar yaş olarak da denk değil. Bu sınıflardaki birleştirilmiş sınıf uygulaması kaldırılmalı. (V7öes)*
>
> *Özel eğitim sınıfları materyal yönünden donanımlı olmalı. Sonra çocukların sosyal açıdan, bedensel açıdan ihtiyaçlarını karşılamak için okullarda gerekli fiziksel düzenlemeler yapılmalı. Uygulama evlerinin sayısı artırılmalı, duyu bütünleme odaları açılmalı, spor salonları öğrencilerin ihtiyaçlarına göre düzenlenerek malzeme bakımından zenginleştirilmeli. (V12öeo)*

SONUÇLAR

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda, okul müdürlerinin yaşadıkları sorunların genellikle bu süreçte aktif rol alan öğretmenler, öğrenciler ve velilerden kaynaklandığı ve bununla birlikte maddi yetersizliklere dayandığı görülmektedir. Öyle ki bu süreçte özel eğitim alan mezunu öğretmen sayısının yetersizliği ve farklı branşlardan öğretmenlerin bu alanda ücretli öğretmenlik yapmaları okul müdürleri tarafından en sık dile getirilen sorunlar arasında bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ücretli öğretmenlerin farklı nedenlerle (atanma, evlilik vb.) işlerini bırakma ihtimalleri yüksek olduğundan bu durumun eğitim-öğretim sürecinin devamlılığı

ve öğrencilerin eğitsel açıdan ilerlemeleri açısından olumsuz etkilere sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca özel gereksinimli öğrencilerin bireysel ihtiyaçları da dikkate alındığında onlara sunulacak eğitimin alanında uzman kişiler tarafından verilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla farklı branşlardan gelen ve geçici bir süre için bu öğrencilerin eğitiminden sorumlu öğretmenler, sınıf içerisinde birçok konuda (amacına uygun bir şekilde BEP'in hazırlanması ve uygulanması, öğrencilerin özel gereksinim türleri ve özellikleri, öğrencilerin bireysel farklılıkları, farklı öğrenme stilleri, farklı öğretim yöntem ve teknikleri, farklı davranış yönetimi teknikleri vb.) yetersiz kalabilmektedirler.

Okul müdürlerinin özel gereksinimli öğrencilerin eğitimleriyle ilgili sorun olarak dile getirdikleri diğer konuları ise okulların ve sınıfların fiziksel açıdan yetersizliği, kaynak ve materyal bakımından bilhassa özel eğitim sınıflarının öğrenci ihtiyaçlarına uygun olmaması, özel gereksinimli öğrenci velilerinin beklentileriyle okulun sunduğu hizmetlerin birbiriyle örtüşmemesi şeklinde sıralamak mümkündür. Bunların yanı sıra müdürler özel gereksinimli öğrencilerin tanılama ve yerleştirmelerine ilişkin hatalı kararların alınmasını, öğretmen başına düşen özel gereksinimli öğrenci sayısının fazla olmasını, özel eğitim veya kaynaştırma eğitimi hakkında öğretmenlerin kendilerini geliştirmek adına sorumluluk almamalarını, BEP'in hazırlanma ve uygulanması aşamalarında özensiz davranılmasını ve öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilere karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergilemelerini de karşılaştıkları sorunlar arasında belirtmektedirler. Katılımcıların özel eğitim okullarında ve ilkokullarda görev yapan okul müdürleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda her iki okul türünde de özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde okul müdürlerinin görüşlerine göre benzer sorunların yaşandığını söylemek mümkündür.

Özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde yaşanılan sorunlar velilerin bakış açısıyla değerlendirildiğinde bu sorunların genellikle müdürlerden ve öğretmenlerden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu kapsamda velilerin müdürlerden özel gereksinimli çocukların eğitiminde daha ilgili davranmalarını istedikleri, çocuklarının ihtiyaçları ve yaşadıkları sorunlarla ilgili olarak kendileriyle iletişim kurmalarını ve sınıf ziyaretleri yaparak eksiklikleri ve sorunları yerinde görmelerini bekledikleri söylenebilir. Benzer şekilde velilerin öğretmenlerle ilgili sorunları incelendiğinde, bu sorunların özel eğitim öğretmenleri yerine genellikle ücretli öğretmenlerle çalışılmasından, BEP'in hazırlanması ve uygulanmasında öğretmenler tarafından gereken özenin gösterilmemesinden ve öğretmenlerin özel eğitim alanında yeterli donanıma sahip olmamasından kaynaklandığı görülmektedir. Bununla birlikte hem çocuğu kaynaştırma sınıfında bulunan veliler hem de çocuğu özel eğitim sınıflarında ve özel eğitim okullarında bulunan veliler için en sık dile getirilen sorunlardan bir diğeri çocuklarının sosyalleşememeleri, diğer çocuklar ve hatta bazen öğretmenleri tarafından dışlanmaları, sözel veya fiziksel şiddete maruz kalabilmeleridir. Bunların dışında özellikle çocuğu özel eğitim sınıflarına devam eden velilerin farklı sınıf düzeylerinden ve farklı özel gereksinim türlerinden öğrencilerin aynı sınıf ortamında bulunmasından kaynaklı sorunlarla (problemli davranışların modellenmesi, akademik ilerlemenin istenilen düzeyde olmaması vb.) karşılaştıkları görülmektedir.

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanması sürecinde karşılaşılan sorunlara ilişkin müdür ve veli görüşlerinden elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, okul ve sınıflarda mevcut şartların yetersizliği, özel eğitim alan mezunu öğretmen sayısının yetersiz olması, özel eğitim sınıflarında öğrencinin özel gereksinim türü, derecesi ve sınıf düzeyi dikkate alınmadan öğrenci dağılımı yapılması ve öğretmenlerin özel eğitim konusunda yeterli donanıma sahip olmamaları konularında her iki katılımcı grubu da ortak görüşe sahiptir. Bununla birlikte okulun mevcut şartlarıyla özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin beklentilerinin karşılanamamasından kaynaklı sorunlarda müdür ve veli görüşlerinin ayrıştığı dikkat çekmektedir. Buna göre müdürler maddi yetersizliklerden dolayı okulun sunduğu hizmetlerin velilerin beklentilerini karşılamadığını ve bu nedenle velilerle

sorunlar yaşadıklarını ifade etmektedirler. Diğer taraftan veliler ise gerek müdürlerin gerekse öğretmenlerin kendilerini bu süreçte destekleme ve anlama konusunda ilgisiz davrandıklarını dile getirmekte, yaşadıkları sorunların paylaşılması ve çözülmesi adına kendileriyle iletişim kurmada müdürlerin yetersiz kaldıklarını belirtmektedirler.

Özel gereksinimli öğrencilere eğitim hakkının sağlanması sürecinde yaşanılan sorunların çözümüne yönelik önerilerle ilgili ulaşılan sonuçlar okul müdürlerinin görüşlerine göre değerlendirildiğinde, müdürlerin daha çok öğretmen ve veli odaklı önerilerde bulunduğu görülmektedir. Müdürler ayrıca okullarda mevcut fiziki şartların iyileştirilerek özel gereksinimli öğrencilere uygun hale getirilmesini de görüşlerinde ifade etmektedir. Müdürlerin bu süreçte sorumluluğu kendilerinden ziyade öğretmen ve velilere bıraktıkları ve bu kapsamda öncelikle özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde alan mezunu öğretmenlerle çalışmak istedikleri ve mevcut çalışan öğretmenlerin de çeşitli eğitimler aracılığıyla kendilerini geliştirmeleri gerektiğine inandıkları söylenebilir. Müdürler ayrıca özel gereksinimli öğrencilerin velilerini de sürecin dışında tutmayarak onların da çocuklarına daha faydalı olabilmeleri adına kendilerini geliştirmeleri gerektiğini savunmakta ve bu bağlamda onlara yönelik düzenlenebilecek kurs, seminer vb. çalışmaları desteklediklerini dile getirmektedirler. Bunlara ek olarak müdürler hem kaynaştırma öğrencileri hem de özel eğitim sınıflarında öğrenim gören çocuklar için onların ihtiyaç duydukları materyal ve fiziksel yapıya dayalı koşulların iyileştirilmesini önermektedirler.

Özel gereksinimli öğrencilerin eğitiminde yaşanılan sorunların çözümüne yönelik öneriler kapsamında veli görüşleri dikkate alındığında, çocuğu kaynaştırma sınıflarında veya özel eğitim sınıflarında olan velilerin öncelikle öğretmenler, yöneticiler, okuldaki diğer öğrenciler ve veliler tarafından çocuklarının dışlanmadan olduğu gibi kabul edilmesini bekledikleri görülmektedir. Veliler ayrıca çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak ve karşılaştıkları sorunları çözüme kavuşturmak adına hem yöneticilerden hem de öğretmenlerden kendileriyle daha fazla iletişime geçmelerini beklemektedirler. Bu kapsamda veliler okul içerisinde daha destekleyici tutum ve davranışlarla karşılaşmaya yönelik önerilerde bulunmaktadır. Yaşanılan sorunların çözüme kavuşabilmesinde veliler tarafından ifade edilen bir diğer öneri ise özel eğitim sınıflarında ve özel eğitim okullarında özel eğitim alan mezunu öğretmenlerin çalıştırılması gerektiği yönündedir. Farklı bir ifadeyle, velilerin çocuklarının mevcut özel durumlarından dolayı eğitimlerini riske atmak istemedikleri, devamlılık ve eğitsel ilerleme açısından ücretli öğretmenlerle bu süreci devam ettirmek istemedikleri ve dolayısıyla bu konuda gereken hassasiyetin gösterilmesini bekledikleri söylenebilir.

Veliler ayrıca gerek özel eğitim okullarında gerekse özel eğitim sınıflarında sınıf içerisinde yapılan uygulamalar hususunda öğretmenlerin gözlemlenmesini ve buna göre sınıfların kamera sistemiyle izlenmesini önermektedirler. Bu durum özel eğitim sınıflarında genellikle özel gereksinimli çocukların bireysel ihtiyaçları, davranış yönetim teknikleri, sınıf içerisinde kullanılabilecek öğretim yöntem ve teknikleri gibi konularda yeterli donanıma sahip olmayan ücretli öğretmenlerin çalışması ve bunun sonucunda velilerin çocuklarının gelişimsel açıdan ilerlemelerine yönelik kaygılara sahip olmalarıyla açıklanabilir. Veliler ayrıca okulların fiziki yapısının çocuklarının ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini önermekle birlikte sınıfların da özel eğitim materyalleri açısından donanımlı hale getirilmesinin önemine işaret etmektedirler. Son olarak veliler öğrencilerin eğitsel performans açısından değerlendirilerek öğrenme ortamlarına yerleştirilmesi aşamasında uygulamada yapılan hatalardan kaynaklı sorunların çözümüne yönelik bu yerleştirme kararlarında, öğrencilerin özel gereksinim tür ve derecelerine göre daha detaylı ve titiz bir değerlendirmeden geçmeleri gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bununla birlikte veliler öğrencilerin sınıf düzeylerine göre ayrı sınıflarda bulunmalarının birbirlerini modelleme açısından daha doğru bir uygulama olacağı konusunda önerilerini dile getirmektedirler.

Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanmasında karşılaşılan sorunların çözümüne

ilişkin müdür ve veli görüşlerinden elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde, her iki katılımcı grubunun okulların fiziksel yapı ve gerekli materyaller açısından iyileştirilmesini önerdikleri gözlemlenmektedir. Yine bununla birlikte hem müdürler hem de veliler yaşadıkları sorunların çözümüne yönelik özel eğitim branşında öğretmen sayısının artırılması gerektiğinin de önemini vurgulamaktadırlar.

ÖNERİLER

- Özel gereksinimli çocuklara eğitim hakkının sağlanmasında okul müdürleri ve öğretmenler önemli roller üstlenmektedir. Bu bağlamda hem müdürler hem de öğretmenler özel gereksinimli öğrencilerin özellikleri ve eğitsel ihtiyaçları hakkında yeterli bilgi ve beceriyi kazanacak şekilde hizmet içi eğitimler aracılığla yetiştirilmelidir.
- Yine müdürler ve öğretmenler özel gereksinimli çocuğa sahip velilerle iletişim kurmalı, yaşanılan sorunlarla ilgili onların dilek ve şikâyetlerini dikkate alarak çözüm odaklı uygulamaları işe koşmalıdır.
- Özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin bilinçlendirilmesi ve çocuklarını eğitim sürecinde doğru bir şekilde destekleyebilmeleri için okullarda rehberlik bölümünün desteğiyle ailelere yönelik eğitimler verilmelidir.
- İlkokullarda ve özel eğitim okullarında velilerin desteği, bağışlar veya özel sektör yardımları aracılığıyla bütçe oluşturularak özel eğitim sınıflarının kaynak ve materyal bakımından eksiklikleri giderilmelidir.
- Özel eğitim okullarına devlet tarafından sağlanan bütçe artırılmalı ve bu okulların özel gereksinimli öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik uygulama evleri, atölyeler, spor salonları, tiyatro ve sinema etkinlikleri için çok amaçlı salonlar gibi hizmetler sunarak fiziki yeterliliklerini artırmaları sağlanmalıdır.
- Millî Eğitim Bakanlığı'ndaki özel eğitim kadroları daha cazip hale getirilerek bu alanda istihdam edilen öğretmen sayısı artırılmalıdır.
- RAM'larda yapılan tanılama ve yerleştirme işlemlerinde özel gereksinimli öğrenciler daha ayrıntılı değerlendirme işlemlerinden geçerek kendileri için en uygun okul ve sınıflara yönlendirilmelidirler.
- Özel gereksinimli öğrencilerin öğretmenler, normal gelişim gösteren akranları ve onların velileri tarafından etiketlenmeden kabul görebilmeleri için Millî Eğitim Bakanlığı'nın desteğiyle öğretmenlere yönelik hizmetiçi eğitimler ve velilere yönelik seminerler düzenlenmelidir. Bu eğitimlerde özel gereksinimli çocukların özellikleri ve ihtiyaçları hakkında bilinçlenmeye ve bu çocukların okullarda ve sınıflarda sosyal kabulü açısından farkındalıkları artırmaya yönelik faaliyetlere yer verilmelidir.
- Öğretim programlarına normal gelişim gösteren öğrencilerin özel gereksinimli bireyler hakkında farkındalıklarını artırmaya yönelik ders içerikleri eklenmelidir.
- Özel eğitim okulları ve ilkokul bünyesinde açılan özel eğitim sınıflarında denetimler artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Beiter, K. D. (2005). *The protection of The Right to Education by International Law*. Brill.

Berg, B. L. (1998). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Third Edition. Massachusetts: Allyn and Bacon.

Brown, S. E., & Guralnick, M. J. (2012). International Human Rights to Early Intervention for Infants and Young Children with Disabilities: Tools for Global Advocacy. *Infants and Young Children*, *25*(4),

270.

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry Research Design*. London: Sage Publications.

Global Campaign for Education and Handicap International. (2014). *Equal Right, Equal Opportunity.* 10.10.2017 tarihinde http://www.right-to education.org/sites/right-to education.org/files/resource attachments/GCE_Equal%20Right_Equal%20Opportunity_2013.pdf adresinden erişilmiştir.

GPE. (2017). *Children with Disabilities.* 23.09.2017 tarihinde http://www.globalpartnership.org/focus-areas/children-with-disabilities adresinden erişilmiştir.

Lonbay, J. (1992). Implementing the Right to Education in England. In *Economic, Social and Cultural Rights* (pp. 163-183). Palgrave Macmillan UK.

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Londra: Sage Publication.

Plan International. (2013). *Include us! A Study of Disability Among Plan International's Sponsored Children.* Retrieved September, 19, 2017, from http://www.right-to education.org/sites/right-to-education.org/files/resource attachments/Plan_Include_Us%21_Report_2013_En.pdf

RTE [The Right to Education Initiative]. (2017). *Persons with Disabilities.* 20.10.2017 tarihinde http://www.right-to-education.org/issue-page/marginalised-groups/persons-disabilities adresinden erişilmiştir.

UN. (1989). *Convention on the Rights of the Child (Çocuk Hakları Sözleşmesi).* 20.10.2017 tarihinde http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf adresinden erişilmiştir.

UN. (1966). *International Convention on Economic, Social and Cultural Rights* (*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi).* 01.11.2017 tarihinde https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en adresinden erişilmiştir.

UNESCO. (2015). *The Right to Education for Persons with Disabilities.* 30.10.2017 tarihinde http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002325/232592E.pdf adresinden erişilmiştir.

UNICEF. (2016). *School Violence and Bullying Global Status Report.* 20.10.2017 tarihinde http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002469/246970e.pdf adresinden erişilmiştir.

UNICEF. (2012). The Right of Children with Disabilities to Education: A Rights-Based Approach to Inclusive Education. 25.09.2017 tarihinde https://www.unicef.org/eca/UNICEF_Right_Children_Disabilities_En_Web.pdf adresinden erişilmiştir.

UNICEF. (2007). *A Human Rights-Based Approach to Education for All: A Framework for The Realization of Children's Right to Education and Rights Within Education*. United Nations Publications.

UNICEF. (2007). *Promoting the Rights of Children with Disabilities.* 25.10.2017 tarihinde http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/children_disability_rights.pdf adresinden erişilmiştir.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 113-144, Kış 2019

Fatih Dönemi Merkezî ve Umumî Kanunnâmelerin Dili Üzerine Bir İnceleme[1]

Doç. Dr. Fatih Özek
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7766-293X
Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ – TÜRKİYE

Neşe Yamanoğlu
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4157-9090
Fırat Üniversitesi, Elazığ – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.11.2019
Kabul: 30.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Eski Anadolu Türkçesi
Fatih Sultan Mehmed
Kanunnâme
Fonetik
Morfoloji
Söz Varlığı

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS40190

Öz

Kanunnâme, Osmanlı döneminde belirli bir konuya dair hukukî maddeleri ortaya koyan padişah hükümleridir. Osmanlı kanunnâmeleri, başta Osmanlı tarihi ve hukuk sistemi olmak üzere, Osmanlı sosyal ve siyasal hayatı açısından son derece önemli belgelerdir. Özellikle Osmanlı hukuk sisteminde Fatih dönemi ayrı bir yere sahiptir. Zira Fatih Sultan Mehmed tedvin edilmiş bir kanunnâme yayımlayan ilk Osmanlı padişahıdır. Osmanlı döneminde daha sonra yayımlanan merkezî kanunnâmeler, bazı değişikliklerle birlikte Fatih dönemi kanunnâmelerinin devamı niteliğindedir.

Osmanlı kanunnâmeleri başta hukuk ve tarih olmak üzere birçok alanda çalışmaya konu olmuştur. Ancak bu kanunnâmeler dil özellikleri bakımından ya hiç incelenmemiş ya da yapılan incelemeler çok sınırlı kalmıştır. Hâlbuki her metin bir dil malzemesidir. Bu bakımdan Osmanlı Devletinde malî, hukukî ve diplomasi alanında yazılmış tüm vesikaların da bir dil malzemesi olarak ele alınıp değerlendirilmesi kuşkusuz Osmanlı Türkçesi çalışmalarına önemli katkı sağlayacaktır. Bu durum çalışmanın yapılmasında belirleyici olmuştur.

Fatih dönemi kanunnâmeleri dönem ve dil hususiyetleri bakımından Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini taşımaktadır. Bu bakımdan Fatih dönemi kanunnâmelerini XV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinin bir kaynağı olarak değerlendirmekteyiz.

Fatih dönemi kanunnâmeleri XV. yüzyıl metinleridir. Bu metinler daha önce dil özellikleri bakımından incelenmemiştir. Çalışmada kanunnâmeler ilk defa fonetik, morfolojik ve söz varlığı bakımından incelenecektir. Bu yönüyle çalışmanın özgün olduğu söylenebilir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Özek, F. ve Yamanoğlu, N. (2019). Fatih Dönemi Merkezî ve Umumî Kanunnâmelerin Dili Üzerine Bir İnceleme. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 113-144.

[1] Bu makale Doç. Dr. Fatih ÖZEK'in danışmanlığında hazırlanmış olan "*Neşe Yamanoğlu (2019), Fatih Dönemi Merkezî ve Umumi Kanunnamelerin Dili Üzerine Bir İnceleme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elâzığ*" adlı çalışmadan üretilmiştir.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 113-144, Winter 2019

An Examination on the Language of Central and General Laws in the Period of Fatih

Assoc. Dr. Fatih Özek
Fırat University, faculty of Hümanities and Social Sciences, Turkish Language and Literature, Elazig – TURKEY

Neşe Yamanoğlu
Fırat University, Elazığ – TURKEY

Artcile History

Submitted: 29.11.2019
Accepted: 30.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Old Anatolian Turkis
Fatih Sultan Mehmed
Law
Phonetics
Morphology
Vocabulary

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS40190*

Abstract

The law is the provisions of the sultan, who laid out the legal provisions on a particular subject during the Ottoman period. Ottoman laws are very important documents in terms of Ottoman social and political life, especially ottoman history and legal system. Especially in the Ottoman legal system, the Fatih period has a special place. For Sultan Mehmed the Conqueror was the first Ottoman sultan to publish a law that had been restored. The central laws published later in the Ottoman period, together with some amendments, are a continuation of the laws of the Fatih period.

Ottoman law was the subject of many studies, especially law and history. However, these laws have either never been examined in terms of language characteristics or the examinations have been very limited. However, each text is a language material. In this respect, the evaluation of all documents written in the field of financial, legal and diplomacy in the Ottoman Empire as a language material will undoubtedly make an important contribution to the studies of Ottoman Turkish. This situation has been decisive in the conduct of the study.

Fatih period laws have the characteristics of ancient Anatolian Turkish in terms of period and language characteristics. In this respect, we consider the laws of the conqueror period as a source of 15th century Ancient Anatolian Turkish.

The laws of the conqueror period are 15th century texts. These texts have not been studied in terms of language characteristics before. In this study, the laws will be examined for the first time in terms of phonetic, morphological and vocabulary. In this respect, it can be said that the work is original.

1. GİRİŞ

Osmanlı döneminde genel olarak belirli bir konuya dair hukuki düzenlemeleri ortaya koyan padişah hükmüne kanunnâme denir (İnalcık, 2001: 33).“Kanunnâme” sözlükte “yasa kitabı” anlamdadır ve devlet tarafından belirlenen kanunların, bir kanun kitabında derlenmesi ile oluşmuştur. Osmanlı Devleti’nde kanunnâme teriminin anlamı genellikle vezirlerin ve paşaların yürürlüğe koyduğu düzenlemeleri, yetkili bir otoritenin kesin ve açık olarak belirlediği kanunları ya da reform tasarılarını ifade edecek şekilde genişlemiştir. Bununla birlikte kanunnâme ancak padişah hükmü tarafından resmî bir nitelik kazanabileceği için herhangi bir normal kanun hükmünde olmuştur. Sadece tek bir hüküm (ferman veya berat) ya da belirli ve sınırlı bir konu kanunnâmeyi şekillendirebileceği gibi bütün imparatorluğa yahut belirli bir bölgeye veya sosyal bir gruba uygulanabilen kanunnâmeler de vardır (İnalcık, 2001: 33).

Kanunnâme geleneği, Osmanlılara özgü değildir. İslamiyet’ten önceki Türklerde de kanunnâme örneklerinin var olduğu bilinmektedir. Tarihî kaynaklarda Hıtay Türklerine ait bir kanunnâmeden bahsedilmektedir fakat sözü geçen kanunnâmenin orijinali mevcut değildir(Akgündüz, 2015: 79). Osmanlı Devleti’nde ise Fatih dönemine kadar kanun hükümleri ve bazı kanunnâmeler mevcuttur. Ancak tedvin edilmiş ve resmî olarak yürürlüğe konulmuş ilk Türkçe kanunnâme, Fatih Sultan Mehmed tarafından yayımlanmıştır.

XV. yüzyılda yazılmış bu kanunnâmeler, Eski Anadolu Türkçesi döneminin karakteristik ses ve şekil bilgisi özelliklerini yansıtmaktadır. Herhangi bir edebî iddiası olmayan ve halka hitap eden kanunnâmeler Türkçenin bu yüzyıldaki kullanımı yansıtması bakımından oldukça önemlidir.

1.1.Fatih Dönemi Kanunnâmeleri

Fatih dönemi kanunnâmeleri merkezî ve umumî, Rumeli eyaleti ve Anadolu eyaleti kanunnâmeleri olmak üzere üçe ayrılır. Çalışmada merkezî ve umumî kanunnâmeler incelenmiştir. Fatih Dönemi Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler[2] adlı ana başlığı altında, ikisi Fatih’e ait olmak üzere toplam altı kanunnâme yer alır. Bu kanunnâmeler şunlardır:

- I Kanunnâme-i Âl-i Osman (Fatih’in Teşkilat Kanunnâmesi)
- II Kanun-ı Padişahî unvanını ihtiva eden umumî Kanun-ı Osmanî
- III Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet (Tapu Kanunu)
- IV İhtisâb Kanunnâmesi
- V 886/1481 Tarihli Gümrük Kanunnâmesi
- VI Daphane Kanunnâmesi (1470-1471).

Kanunnâme-i Âl-i Osman üç kişi tarafından hazırlanmıştır: Birincisi Fatih Sultan Mehmed, ikincisi dönemin nişancısı Karamanî Mehmed Paşa, üçüncüsü ise kanunnâmeyi bizzat kaleme alan dönemin nişancısı Leysî-zâde Tevkiî Muhammed Bin Mustafa’dır. Bu kanunnâmenin üç nüshası bulunmaktadır: Birincisi, Viyana Kütüphane-i Kralisinde 554 nolu ve A.F. işaretli yazmanın 95. sayfadan itibaren yazılı olan nüshasıdar. İkincisi, 1022/1614 yılında reisü’l-küttap olan Bosnalı Koca Müverrih Hüseyin Efendi’nin Divan’dan çıkıp istinsah ettiği ve muhtemelen 1054/1645 yıllarında kaleme aldığı Bedâyiü’l-Vekâyi adlı tarihine koyduğu nüshadır. Üçüncüsü ise Hezarfen Hüseyin Efendi’nin Telhîsü’l Beyân Fî Kavânin-i Âli Osman adlı eserinde sözünü ettiği nüshadır. Bu nüsha eksik ve düzensizdir (Akgündüz, 2015: 312). Çalışmada diğer nüshalardan hem daha eski hem de daha

[2] Bu çalışmada Prof. Dr. Ahmet Akgündüz’ün Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri adlı eserinde yer alan merkezî ve umumi kanunnameler incelenmiştir.

güvenilir bir nüsha olan ikinci nüsha esas alınmıştır. Metni çeviri yazıya aktarırken de ikinci nüshayı temel alarak metin oluşturulmuştur[3].

Kanun-ı Padişahî'nin elde bulunan tek nüshası "Nationalbibl. Vienna, AF. 554, (Flügel 1814), vrk. 2/b vd."da yer alan nüshadır. Çalışmada bu nüsha esas alınmıştır.

Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet hem Türk hukuk tarihinde bilinen ilk tapu-tahrir kanunu hem de dünyada ilk tapu kanunu olma özelliğine sahiptir. Bu kanunnâmenin elde bulunan dört nüshası vardır: Birincisi Topkapı Revan. No: vrk. 81/b-85/a'daki temel nüshadır. İkincisi, yine Topkapı R. 1936'daki benzer nüshadır. Üçüncüsü, İstanbul Ü. Ty. No: 2753, vrk. 42/b-47/a'daki nüshadır. Dördüncüsü ise Paris Bib. Nat. ms. fonds turc anc. 35, vrk. 49/b-54/b'deki önemli nüshadır (Akgündüz, 2015: 367).

İhtisâb Kanunnâmesi'nin beş nüshası mevcuttur ancak çalışmamızda yer alan nüsha Topkapı R. 1935 Varak. 96/a'daki nüshadır.

886/1481 yılının Recep ayında kaleme alınan *Gümrük Kanunnâmesi'*nin elde bulunan tek nüshası vardır. Bu nüsha, Paris Bib. Nat. ms. fonds turc anc. 39, Varak 140/b-14/b'deki nüshadır.

Daphane Kanunnâmesi'nin tek nüshası vardır. Bu da Paris Bib. Nat. ms. fonds turc anc. 39, Varak 33/a-34/b'de yer alan nüshadır (Akgündüz, 2015: 384).

1.2. Konu Başlıkları ve Metinlerin Düzeni

Çalışmada birbirinden farklı altı kanunnâme yer almaktadır. Bu sebeple Kanunnâme-i Âl-i Osman I, Kanun-ı Padişahî II, Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet III, İhtisâb Kanunnâmesi IV, 886/1481 Tarihli Gümrük Kanunnâmesi V ve Daphane Kanunnâmesi VI olarak numaralandırılmıştır.

I numaralı kanunnâme, Kanunnâme-i Âl-i Osman, 3 bâb ve 7 varaktan oluşur. Her sayfasında 25 satır yer almaktadır. Harekesiz ve okunaklı bir yazı ile yazılmıştır ancak bazı kelimelerde hareke kullanıldığı da görülür. Metnin konu başlıkları ve içeriği şu şekildedir:

Bāb-ı Evvel: "Ol Merātib-i Aʿyān ü Ekābir Beyānındadur" başlığını taşıyan birinci bölümde yüksek makamlardaki devlet adamlarının protokoldeki yerleri, kadıların dereceleri ve kimlerin padişaha arzda bulunabileceği açıklanmıştır.

Bāb-ı Ṣānī: "Umūr-ı Salṭanata Müteʿallıḳ Tertīb ü Āyīn Beyānındadur" başlığıyla başlayan bu bölümde saray hizmetlilerinin görevleri düzenlenmiştir.

Bāb-ı Ṣāliṣ: "Aḥvāl-i Cerāyim Ve Ehl-i Manṣıba Taʿyīn Olınan Maḥṣūlātı ve Elḳābları Beyānındadur" başlığını taşıyan bu bölümde ise devlet erkânının işledikleri suç ve cezalar, devlet memurlarına ayrılmış ödenekler ve devlet erkânına yazılacak yazılarda kullanılması gereken unvanlar yer almaktadır.

II numaralı Kanun-ı Padişahî 4 fasıl ve 5 varaktan oluşmaktadır. Metnin ilk sayfası 18, son sayfası 14, geri kalan sayfaları ise 22 satırdır. Bu metin de harekesizdir. İçeriğinde had ve kısas cezaları yer almaktadır.

III numaralı Kanunnâme-i Kitâbet-i Vilâyet 3 varaktan oluşur. Her sayfasında 50 satır yer almaktadır yalnızca son sayfası 29 satırdır. Harekesiz bir yazı ile yazılmıştır. Bu kanunnâmede arazilerin tapu-tahrir kayıtları, çeşitleri ve bu arazilerin kimlere ait olduğu, arazi gelirleri, ödenecek vergiler, tımar usulü vb. konular yer alır.

IV numaralı İhtisâb kanunnâmesi tek sayfa ve 20 satırdan oluşan harekesiz bir metindir. Bu kanunnâmede çarşı ve pazar esnafının uyması gereken kurallar ve bu kurallara uymayanlara muhtesiplerin vereceği cezalar düzenlenmiştir.

V numaralı Gümrük kanunnâmesi 3 varaktan oluşan harekeli bir metindir. İlk sayfasının satır sayısı 3, geriye kalan sayfaların satır sayısı ise 9'dur. Kanunnâmede gümrük vergisi düzenlenmiştir.

[3] Konu ile ilgili geniş bilgi için bk. Neşe Yamanoğlu (2019), Fatih Dönemi Merkezî ve Umumi Kanunnamelerin Dili Üzerine Bir İnceleme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ.

VI numaralı Daphane kanunnâmesi 3 varaktan meydana gelen harekeli bir metindir. İlk ve son sayfaları hariç satır sayısı 9'dur. Bu kanunnâme de para basımı konusunda padişahın aldığı tedbirleri içermektedir.

2. İNCELEME

2.1. Yazım Özellikleri

Fatih dönemi kanunnâmeleri, yazım özellikleri itibariyle Eski Anadolu Türkçesi dönemini yansıtmaktadır. Bilindiği gibi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ağız ayrılıklarının ağır bastığı konuşma dilini yazıya geçirebilme eğilimi, Arap yazısının, Türkçenin ses yapısına ve eski Türk yazı geleneğine aykırı düşen durumu, Arap-Fars yazım sistemi ile eski yazı dili geleneğini birbirine karıştıran bir yazım sisteminin oluşmasına neden olmuştur (Korkmaz, 1995: 491). Ölçünlü bir yazım geleneğinin olmaması, bu dönem eserlerinin genelinde olduğu gibi incelenen metinlerde de yazım düzensizliğine yol açmıştır (Özek, 2015: 39). Bu düzensizlik, metinlerin ilk dördünün harekesiz, V ve VI numaralı metnin ise harekeli bir yazı ile yazılmış olmasından dolayı iyice artmıştır. Hem Türkçe hem de alıntı kelimelerin yazımında kurallı ve düzenli bir yazımdan söz etmek mümkün değildir.

İncelenen kanunnâmelerin yazımında, hem Uygur hem de Arap-Fars yazım geleneğinin özellikleri görülür. Metinlerde tespit edilen bu özellikler şunlardır:

a. Uygur yazım geleneği özellikleri

1. Ünlüler harflerle gösterilir.

اولدوغی olduġı (III 2b/45), اولور olur (I 2b/20), اوتورمه ده oturmada (I 1b/11), ویریلور virilür (II 2b/24), یوقارو yuḳaru (I 2a/9)...

2. Kalın sıradan kelimelerde س (sin) kullanılmıştır.

اغاسي aġası (I 2b/12), اشغه سنده aşaġasında (I 7b/8), اولسه olsa (II 2a/4), اولوسیدر ulusıdur (I 1b/9), یوقسول yoḳsul (II 1b/11)...

3. /ç/ **چ** ve /p/ **پ** ünsüzleri, /c/ **ج** ve /b/ **ب** ünsüzü ile gösterilmiştir.

اغج aġaç (II 2a/18), جاجدن çaçdan (II 2b/10), جوقلیقده çoḳlıḳda (II 1b/14), آلوب alup (I 6a/3), بولوب bölüp (III 2a/4), اسلمیوب eslemeyüp (II 3b/21), ساجن saçın (II 2a/7)

4. Bazı ekler tabandan ayrı yazılmıştır.

اتیرمیه لر ettirmeyeler (II 4a/1), چاتمه دن çatmadan (I 5b/13), اوتوره لر oturalar (I 3a/12)...

b. Arap-Fars yazım geleneği özellikleri

1. Ünlüler gösterilmemiştir.

كلمش gelmiş (I 3a/12), كرك gerek (I 2b/6), كیدرمك giydürmek (I 3a/14), یرلر yerler (I 3a/2)...

2. Kalın sıradan kelimelerde ص (sad) kullanılmıştır.

اصمرلیالر ışmarlayalar (III 2a/24), صامن ṣaman (II 4a/8),صکره ṣoñra (I 2a/5)...

3. /ç/ **چ** ve /p/ **پ** ünsüzleri kullanılmıştır.

چاقرجي باشي çaḳırcıbaşı (I 2a/14),چوماق çomaḳ (II 3b/19), چوقی çoḳı (II 2b/5), کتورپ getürüp (II 5a/3), قپوجي باشي ḳapucıbaşı (I 2a/13), طپو ṭapu (II 2b/8), طوپجي باشي ṭopcıbaşı (II 2a/18)

2.1.1. Ünlülerin Yazılışı

İncelenen metinlerde Uygur ve Arap yazım geleneğinin özelliklerinin bir arada görülmesi özellikle ünlüler konusunda karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklık sonucunda ünlüler bazen harekeyle bazen elif (ا), vav (و), ye (ی/ي) ile bazen de işaretsiz olarak yazılmıştır. Bu karışık yazım, aynı

dönemde yazılmış olan farklı metinlerde görüldüğü gibi aynı metinde bile görülür

2.1.1.1. /a/ Ünlüsü

Ön seste /a/ ünlüsü

Kelime başında /a/ ünlüsü elif (ا), üstünlü elif (َا), ve medli elif ile (آ) gösterilmiştir.

اغچ aġaç (II 1b/18), اقچه aḳçe (I 2b/17), انجق ancaḳ (II 4b/11), اند and (II 2a/3).

اَقْچه aḳçe (V 2a/2), اَلتي altı (I 6a/8), اَنى anı (III 1b/21), اَتدن atdan (III 2b/19).

آغر aġır (I 6a/18), آلتنه altına (I 2a/13), آشغه aşaġa (I 2a/24), آيرو ayru (III 2b/24).

İç seste /a/ ünlüsü

İç seste /a/ ünlüsü üstün (َ), elif (ا), üstünlü elif (َا) ve medli elif (آ) ile bazen de işaretsiz olarak yazılmıştır.

اَنلَر anlar (I 3b/16), سَنجاق sancaḳ (I 4b/13), طَشرَه ṭaşra (V 3b/2), يَقٰادَه yaḳada (V 3a/1).

بابام babam (III 2b/38), بايلق baylıḳ (II 4b/6), بچاق bıçaḳ (II 4b/5), چتال çatal (II 4a/6).

چَاتمه دن çatmadan (I 5b/13), چِقَانْ çıḳan (V 3a/1), چِقَارَاجاَقْ çıḳaracaḳ (V 1b/3), صَاتْسُونْ ṣatsun (V 2a/1).

چآقرجي باشيِ çaḳırcıbaşı (I 2a/14), چآوش çavuş (I 3b/21), سَنجآقْبكي sancaḳ begi (I 4a/19).

عربه ʿaraba (II 3a/2), برقميالر bıraḳmayalar (II 4b/9), يرمق yarmaḳ (II 4b/5).

Son seste /a/ ünlüsü

Kelime sonunda /a/ ünlüsü, elif (ا) ve hâ-i resmiye (ه) ile gösterilmiştir.

ارپا arpa (II 3a/19), اتا ata (II 2a/22), چرا çıra (II 4b/15), يايا yaya (II 3a/15).

اَيروجه ayruca (III 2a/28), باكه baña (II 1b/18), باشقه başḳa (I 3a/2), صكره ṣoñra (II 2b/14).

2.1.1.2. /e/ ünlüsünün yazılışı

Ön seste /e/ ünlüsü

Kelime başında /e/ ünlüsünü göstermek için çoğunlukla elif (ا), bazen de üstünlü elif (َا) kullanılmıştır.

اكر eger (II 1b/6), اكين ekin (II 3a/1), اكسك eksük (I 4b/3), الين elin (II 2a/18), اشك eşek (II 4b/15), ار er (II 1b/18), اسكي eski (I 3b/21), اَلّي elli (I 4a/7).

İç seste /e/ ünlüsü

İç seste /e/ ünlüsü genellikle üstünle (َ) ve işaretsiz olarak yazılmıştır. Ancak birkaç örnekte elif (ا) kullanılmıştır.

بَرُو berü (V 3a/1), بشَر beşer (I 4b/14), كَرَكْ gerek (V 2b/5), يَر yer (I 3a/1).

اركن ergen (II 1b/6), اتمك etmek (II 2b/15), كمك kemik (II 2a/8), يمش yemiş (II 3b/13).

بسلناندن beslenenden (II 4b/1), بسليان besleyen (III 3a/1), دكان dögen (II 2b/18), اكالر ekeler (II 3a/1).

Son seste /e/ ünlüsü

Son seste /e/ ünlüsü hâ-i resmiye (ه) ile gösterilmiştir.

بويله böyle (I 4a/5), ايله eyle (II 2b/15), دريده deride (IV 1b/11), كمسنه kimesne (I 2b/16), شويله şöyle (I 7b/12), نسنه nesne (II 2b/22), نجه nice (II 3a/18), كوره göre (I 4b/12).

2.1.1.3. /ı/ ve /i/ ünlülerinin yazılışı

Ön seste /ı/ ve /i/ ünlüleri

Kelime başında /ı/ ve /i/ ünlüleri elif (ا), esreli elif (اِ), esreli elif ye (اِ يِ) ve elif ye (ا يِ) ile yazılmıştır.

اکی iki (II 2a/1), انجنوب incinüp (III 3a/7), انك inek (II 5a/7), اشبو işbu (IV 1b/9).
اِچْمَكْ içmek (V 3b/1), اِچُونْ içün (V 3b/1), الجيدن ilçiden (II 3b/14), ايشَه işe (VI 3a/1).
ايچون içün (II 2b/10), ايكي iki (I 2a/14), ايلده ilde (II 2b/20), ايسوز ısuz (II 2b/8).

İç seste /ı/ ve /i/ ünlüleri

Kelime içinde /ı/ ve /i/ ünlüleri esre (ِ), ye (ي) ile bazen de işaretsiz olarak yazılmıştır.
بِلَه bile (VI 2b/5), بِرْ bir (V 2a/6), گِمِدَنْ gemiden (V 1b/3), يِرْلُو yirlü (V 3b/6).
بكليك beglik (I 2b/16), كيشي kişi (II 2a/6), كنويرده kenevirde (III 2b/4), شيشك şişek (IV 1b/16).
بياغلين bayağılayın (II 1b/16), كرجيلك kiricilik (II 3a/4), كشي kişi (II 5a/11), قيلچ ḳılıç (II 4b/5).

Son seste /ı/ ve /i/ ünlüleri

Kelime sonunda /ı/ ve /i/ ünlüleri ye (ي,ى), ye esre (ِي) ile gösterilmiştir.
دامى damı (II 2b/9), اللى elli (I 4a/7), ايـ سى issi (II 2b/14), كچى اتى keçi eti (IV 1b/14).
اربخي ʿarabacı (II 2b/21), بكلربكي beglerbegi (I 2b/24), اشكونخي eşkünci (II 4a/6), كرجي kirici (II 2b/21).
اِيكِي iki (V 1b/6), كمِي gemi (V 1b/2), اوُنِي onı (VI 2b/4), سُوجِي süci (V 3b/1).

2.1.1.4. /o/ ve /ö/ ünlülerinin yazılışı

Türkçede /o/ ve /ö/ ünlüleri sadece birinci hecede yer alır. Bilindiği gibi Arap harfli metinlerde yuvarlak ünlüleri birbirinden ayıracak herhangi bir yazım kullanılmamıştır (Özek, 2015: 42).

Ön seste /o/ ve /ö/ ünlüleri

Kelime başında /o/ ve /ö/ ünlüleri çoğunlukla elif vav (ا و) ile yazılmıştır. Ancak bazı kelimelerde elif (ا), ötreli elif vav (اُو) ile yazıldığı da görülür.

اودَه باشي odabaşı (I 2b/13), اودين odın (II 2b/18), اوندە onda (II 2b/20), اوراق oraḳ (II 2b/18), اوردك ördek (II 2a/17), اوُتَه öte (V 3a/1), اتورى ötüri (II 2b/19), اوترى ötüri (II 3a/3).

İç seste /o/ ve /ö/ ünlüleri

Kelime içinde /o/ ve /ö/ ünlüleri bazen ötre (ُ), ötreli vav (ؤ) ve işaretsiz olarak yazılsa da genellikle vav (و) ile yazılmıştır.
دُرتْ dört (V 2a/2), دؤرتْ dört (V 2a/8), قوُياجَقْ ḳoyacaḳ (V 2a/3), شُولْ şol (V 1b/2).
بلوكن bölükün (III 2a/4), قوان ḳovan (II 2a/17), قيون ḳoyun (II 2a/17), يغرت yoġurt (II 2b/15).
چوماق çomaḳ (II 3b/19), قول ḳol (I 5b/21), كمورجى kömürci (II 3b/7), يولجيدن yolcıdan (III 3a/7).

2.1.1.5. /u/ ve /ü/ ünlüleri

Ön seste /u/ ve /ü/ ünlüleri

Kelime başında /u/ ve /ü/ ünlüleri elif vav (او) ve ötreli elif vav (اُو) ile yazılmıştır.
اوفانمغه ufanmaġa (I 5b/21), اوغراغى uġraġı (II 4a/2), اوغرلوغين uġrılugın (II 2a/4), اولوسيدر ulısıdır (I 1b/9), اولاق ulaḳ (II 3b/10), اوچر üçer (III 1b/40), اوُزْرَه üzre (V 2b/2), اوزون uzun (I 5b/1).

İç seste /u/ ve /ü/ ünlüleri

Kelime içinde /u/ ve /ü/ ünlüleri ötre (ُ), ötreli vav (ؤ), vav (و) ve bazen de işaretsiz olarak yazılmıştır.
گُمِشِي gümüşi (VI 2a/6), قُرُودَنْ ḳurudan (V 2a/7), سوُجِي süci (V 3b/1), يُوز yüz (V 2a/1).
دلوق delük (IV 1/b11), كوتوري götüri (I 6a/1), قوللق ḳulluḳ (II 3a/12), اوغول oġul (II 2a/22).
كوتري götüri (I 2b/14), قونقلوق ḳonuḳluḳ (III 3a/18), ياروق yaruḳ (IV 1/b11), يورك yörük (II 3b/2).

Son seste /u/ ve /ü/ ünlüleri

Kelime sonunda /u/ ve /ü/ ünlüleri bazen ötreli vav (ۇ) ile yazılsa da çoğunlukla (و) ile yazılmıştır.

بَرُو berü (V 3a/1), كېرۇ girü (V 2a/9), يېرلۈ yirlü (V3b/6), ياشلو yaşlu (II 2a/13), اولاغى avlaġu (II 4a/2), ا ييلو eyilü (II 3a/18), اوتاجيلو otacılu (II 2a/8), ياتلو yatlu (II 3a/18), براكو biregü (II 2a/16), قيونلو ḳoyunlu (II 3b/1), سوجلو suçlu (II 4a/3), يارو yaru (II 3a/19).

2.1.2 Ünsüzlerin Yazılışı

İncelenen metinlerde Uygur ve Arap yazım geleneğinin özelliklerinin görülmesi ünlüler konusunda olduğu gibi ünsüzler konusunda da karışıklığa neden olmuştur. Yazım karışıklığı, aynı dönemde yazılmış olan farklı metinlerde görüldüğü gibi aynı metinlerde bile görülür. Bu karışıklık tüm ünsüzlerde görülmemekle birlikte, çoğunlukla tonlu-tonsuz karşılığı bulunan ünsüzler ile birden fazla sesle gösterilen seslerde mevcuttur. Bu yüzden ünsüzler başlığında sadece bu ünlülere yer verilmiştir.

/g/ ünsüzünün yazılışı

Metinlerde /g/ ünsüzü kef (ك/ک) ile yazılmıştır.

بكلَري begleri (I 5b/3), كمي gemi (V 1b/2), كردك دكورى gerdek degüri (II 2b/6), كرك gerek (I 5a/23), كيرو girü (II 2b/8), كون gön (II 3b/11), كوز göz (I 5b/20), كوج güç (II 4b/9).

/ñ/ ünsüzünün yazılışı

Metinlerde /ñ/ ünsüzü kef (ك/ک) ile yazılmıştır.

بكزر beñzer (II 3b/11), دَكِيزَه deñize (V 2b/1), دوكز doñuz (II 4a/22), كوكولدن göñülden (II 3a/17), قكلى ḳañlı (II 3b/1), اوكلرينه öñlerine (I 4b/25), يكي yeñi (I 4b/2), يكلى yeñli (I 3b/16).

/p/ ünsüzünün yazılışı

Metinlerde /p/ ünsüzü ilk ve iç seste (پ) ile yazılmıştır.

ال اوپمك el öpmek (I 5a/18), اپليك iplik (II 3b/12), قاپنسون ḳapansun (I 5b/15), قاپواغاسي ḳapu aġası (I 2b/11), قپوجي ḳapucı (II 4b/16), كوپلرين küplerin (II 4a/16), طپو ṭapu (II 2b/8), طوپجي باشي ṭopçıbaşı (I 2a/18).

Metinlerde birçok Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli kelimete p (پ) yerine b (ب) kullanılmıştır. Özellikle -Up zarf- fiil ekinin ünsüzü p (پ) düzenli bir şekilde b (ب) ile yazılmıştır. Metinler oluştururken -Ub şeklinde yazılan -Up zarf-fiil ekinin ünsüzünü p (پ) şeklinde transkripsiyon edilmiştir.

الوبْ alup (V 2b/2), بولوب bölüp (III 2a/4), اسلميوب eslemeyüp (II 3b/21), كتورب getürüp (II 3b/12), انجنوب incinüp (III 3a/7), كَسۇلۈبْ kesülüp (VI 2b/5), قودرب ḳodurup (IV 1b/9), اوتوروب oturup (I 4b/21).

Ancak II numaralı metinde zarf-fiil ekinin p (پ) ile yazıldığı örnekler de vardır. Aynı metinde, aşağıdaki "ḳoyup" örneği dışındaki kelimelerin /b/'li kullanımları da mevcuttur.

چقوپ çıḳup (II 3b/5), كلوپ gelüp (II 4b/10), كتورپ getürüp (II 5a/3), قويپ ḳoyup (II 3b/2), اولپ olup (II 2a/13).

/s/ ünsüzünün yazılışı

Metinlerde sin (س) ve sad (ص) ünsüzlerinin yazılışı genellikle kurallıdır. Ön ünlülü kelimeler sin (س), art ünlülü kelimeler ise sad (ص) ile yazılmıştır.

Art ünlülü kelimelerde /s/ ünsüzü genellikle sad (ص) ile gösterilmiştir. Bu durum çoğunlukla ön seste görülür.

صالمق ṣalmaḳ (II 4a/8), صمان ṣaman (II 4a/8), صاتاٴ ṣata (V 2a/8), صغير ṣıġır (II 2a/19), صولاق باشي ṣolaḳbaşı (I 5b/8), صكره ṣoñra (I 4a/19), صوباشى ṣubaşı (II 3a/13).

Ancak art ünlülü bazı kelimelerde sin (س) kullanılmıştır. Bu durum hem iç seste hem de ön

seste görülür.

ایرقسی ayrıḳsı (II 4a/2), اراسنده arasında (II 4a/1), ق سراغی ḳısraġı (II 3b/19), اورتاسنده ortasında (III 1b/11), ساجن saçın (II 2a/7), سقالن saḳalın (II 2a/7), سواشسالر savaşsalar (II 2b/4), سوجلو suçlu (II 4a/3).

/t/ ünsüzünün yazılışı

Metinlerde /t/ ünsüzü art ünlülü kelimelerde hem (ت) hem de tı (ط) ile yazılmıştır.

Art ünlülü kelimelerde /t/ ünsüzünün kullanımı genellikle tı (ط) biçimindedir. Bu yazım genellikle ön seste görülür.

طشره ده ṭaşrada (I 2b/5), طپو ṭapu (II 2b/8), طاروده ṭaruda (III 2b/2), طوغانجی ṭoġancı (III 1b/28), طقوز ṭoḳuz (II 2b/2), طوپجي باشي ṭopcıbaşı (II 2a/18), طولدن ṭuldan (II 4a/12), طوز ṭuz (II 2b/22).

Art ünlülü bazı kelimelerde ise /t/ ünsüzü (ت) ile yazılmıştır. Bu yazım özelliği de çoğunlukla iç seste görülür:

التشر altışar (I 4b/16), اتا ata (II 2a/22), قتی ḳatı (II 3a/3), قاتر ḳatır (I 5b/5), اورتاقجیلری ortaḳçıları (III 3a/1), اوتلوق otluḳ (I 6a/19), اوتوز otuz (I 4a/7), تاتار tatar (II 3a/22).

II numaralı metinde bazı Türkçe ve Arapça kökenli kelimeler hem /d/'li hem de /t/'li yazılmıştır.

دوارلرینه davarlarına (II 3b/21) ~طوار ḳavar (II 3b/19)

دخل daḫl (II 3a/19) ~ تخیل taḫıl (II 5a/10)

Şeddenin Kullanımı

Metinlerin çoğunun harekesiz olmasına rağmen şeddenin (ّ) kullanıldığı kelimeler vardır. Bazı Arapça kökenli kelimelerde şedde (ّ) gösterilmiştir fakat Türkçe kökenli kelimelerde sadece bir kelimete şedde (ّ) kullanıldığı görülür.

اَمّا ammā (V 2a/4), الّی elli (IV 1b/15), حلّلرنه ḥāllerine (IV 1b/6), مقدّمدر muḳaddemdür (I 1b/11)

Hemzenin Kullanımı

Metinlerde hemze (ٔ) kullanılan kelimeler vardır. Ancak bazı Arapça kelimelerde hemze (ٔ), ye (ﻳ) ile gösterilmiştir.

عایٔ ده ʿāyide (I 6a/5), جایز cāyiz (I 3b/24), جزیی cüzyī (III 1b/31), دایما dāyimā (IV 1b/15), فایده fāyide (IV 1b/5), نایبدن nāyibden (III 2a/41), سایر sāyir (I 2a/3), طایفه ṭāyife (I 4b/4), زایٔ د zāyid (III 2a/21)...

2.2. Ses Bilgisi

2.2.1. Ünlüler

2.2.1.1.Ünlü Varlığı

Metinlerde hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde Türkçenin bilinen sekiz ünlüsü[4] ve alıntı kelimelerde /ā/, /ī/, /ī/, /ū/ ünlüleri olmak üzere toplam 12 ünlü görülür. Bu ünlülerin dışında kapalı e (ė) ünlüsü metinlerdeki imladan hareketle tespit edilememiştir. Zira metinlerde kapalı e (ė) ünlüsünün bulunup bulunmadığını, kesin olarak söylemek mümkün değildir. Esasen bu sesi gösteren harf, ne o zamanki ne de bugünkü yazımızda mevcuttur (Timurtaş, 2012: 20).

[4] /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/

2.2.1.1.1. Normal Süreli Ünlüler

Normal süreli ünlüler "ortalama söz temposuyla konuşurken bu tempo içinde ortalama/normal bir sürede boğumlanan"(Buran, 2007: 32) ünlülerdir. Türkçenin bilinen sekiz ünlüsü normal süreli ünlülerdir. Metinlerde bu ünlüler hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde, /o/ ve /ö/ ünlüleri dışında ön, iç ve son seste görülür.

Metinlerde ünlülerle ilgili karakteristik özelliklerden biri, Türkçenin çeşitli tarihî dönemlerinde /e/~/i/ kararsızlığı gösteren ve bugün Türkiye Türkçesinde çoğunlukla /e/ olan kelimelerin /i/'li olmasıdır (Özek, 2015: 47). Metinlerde tespit edilen kelimeler şunlardır: **ilçi:** "elçi" (II 3b/14), **eyi:** "iyi" (II 3a/18), **girü:** "geri" (II 2b/8), **nire:** "nere" (I 6a/5), **vir-:** "ver-" (I 6a/8)

Metinlerimizi oluştururken ön seste elif ye (إ), iç seste ye (ى/ي) ile yazılan ünlüyü /i/; ön seste elif (ا), iç seste ise herhangi bir harf ve işaret olmayan ve /e/'li okunması gereken kelimeleri de /e/ ile transkripsiyon ettik. Ancak Türkçenin çeşitli dönemlerinde bazı kelimelerde görülen /e/~/i/ karasızlığı, metinlerde de görülür: **di-** (II 1b/18) ~ **de- (**II 3b/8), **it-** (I 2a/4) ~ **et-** (I 4b/14), **yir** "yer, bölge" ~ **yer (**II 3b/2), **yirlü** (V 3b/6) ~ **yerlü** (II 3a/10)

2.2.1.1.1.2. o/u ve ö/ü Ünlüleri

Metinlerde yuvarlak ünlülerün ötre (ُ) ve vav (و) ile yazıldığı görülür. Ancak hangi ünlünün dar-yuvarlak (u-ü), hangi ünlünün geniş-yuvarlak (o-ö) olduğuna dair farklı bir işaret bulunmamaktadır. Bu konuda Faruk Kadri Timurtaş, Uygur devresi şekillerine uymanın daha isabetli olacağını söyler (2012: 25). Çalışmada metinler transkripsiyon edilirken dönemin sözlük ve dizin çalışmalarından da faydalanarak Faruk Kadri Timurtaş'ın bu görüşünü temel alınmıştır.

Metinlerde dar-yuvarlak (u-ü) ünlülü saptanan kelimeler şunlardır:

buçuḳ (II 3a/9), buġday (II 3a/19), bulalar (II 5a/10), bunlar (II 3a/5), buçaḳda (III 2b/2), buyurdum (III 1b/21), buyuruldısı (I 3a/25), buzaġu (II 3b/19), duralar (I 5a/15), duta (II 4a/14), ḳul (II 1b/16), ḳullanmaya (II 4a/12), ḳulluḳ (II 3a/12), ḳurılup (I 5a/14), ḳurşun (II 3b/12), ḳurudan (V 2a/7), ḳuzı (IV 1b/15), ṣubaşı (II 3a/13), suçlu (II 4a/3), ḳuldan (II 4a/12), ṭurmada (I 1b/11), ṭutulup **(**III 2a/28), ṭuymaya (I 3b/3), ṭuz (II 2b/22), ṭuzcı (III 2b/50), ufanmaġa (I 5b/21), uġraduın (III 2b/40), uġraġı (II 4a/2), uġrıluġın (II 2a/4), uġurladuġın (II 2b/10), ulaḳ (II 3b/10), ulaḳçıdan (III 3a/7), ulısıdur (I 1b/9), urup (II 4b/5), uzun (I 3b/1 6), yuḳaru (I 2a/9), yumşadıvireler (II 3a/9), yund (II 2b/12), bütün (III 3a/6), büyük (III 2a/15), güç (II 4b/9), güdüle (II 4b/1), gümişi (VI 2a/5), gün (I 4b/22), küçük (I 5b/9), küplerin (II 4a/16), kürek (I 5a/13), kürkçiden (II 4b/7), süci (II 4a/14), üç (I 3a/24), üçer (III 1b/40), üst (I 3b/17), üstüne (I 2b/1), üzerine (II 5a/1), üzre (I 1b/3), yük (I 6a/21), yürisün (I 5b/9), yüz (II 1b/5), yüzeler (IV 1b/10).

Geniş-yuvarlak (o-ö) ünlülü okunan kelimeler ise şunlardır:

boġazlamaḳ (II 4b/1), bol (II 3b/13), bozulmaz (III 2a/16), çoḳ (II 2b/5), çoḳlıḳda (II 1b/14), çomaḳ (II 3b/19), doñuz (II 4a/22), ḳosa (II 2b/8), ḳodurup (IV 1b/9), ḳol (I 5b/21), ḳonılmışdur (I 5a/12), ḳonuḳluḳ (III 3a/18), ḳovsa (II 2b/8), ḳovan (II 2a/17), ḳoyacaḳ (V 2a/3), ḳoyun (II 2a/17), ḳoyunlu (II 3b/1), odabaşı (I 2b/11), oda oġlanı (I 5a/8), odın (II 2b/18), oġlancuḳlar (II 2b/4), oġul (II 2a/22), oḳıla (II 2a/12), oḳıyalar (I 4b/8), olduḳda (I 5a/23),on (I 6a/6), onda (II 2b/20), oraḳ (II 2b/18), orta (II 4a/7), ortaḳçıları (III 3a/1), ot (II 3a/17), otacılu (II 2a/8), otluḳ (I 6a/19), oturduġı (III 3a/13), otuz (I 4a/7), ṣolaḳbaşı (I 5b/8), ṣoñra (I 2a/6), şol (III 3a/14), ṭoġancı (III 2b/49), ṭoḳsan biñ (I 6a/14), ṭoḳuz (II 2b/20), ṭopçıbaşı (I 2a/18), yoġurt (II 2b/15), yoḳ (II 2a/4), yoḳsullara (II 2b/12), yoḳsulluḳda (II 1b/17), yol (III 3a/5), yolcıdan (III 3a/7), yoldaşlarıla (I 3a/5), bölüġün (III 2a/4), bölüp (III 2a/4), böyle (I 4a/5), dögsün (II 2a/69), dögen (II 2b/18), döke (II 4a/19), dört (I 2b/16), döşege (II 2a/13), gön (II 3b/11), gönderüp (III 1b/15), göñülden (II 3a/17), göreler (II 3b/15), göre (I 4b/12), gösterüp (III 2a/12), götüreler (I 5b/10), götüri (I 2b/14), göz (I 5b/20),

göziteler (IV 1b/13), kömürci (II 3b/7), ödede (II 2b/15), öküzi (II 3b/19), öñinden (I 3a/4), öpse (II 1b/17), ördek (II 2a/17), öte (V 3a/1), ötüri (II 2b/19), özengi aġalığından (I 2b/23), sögse (I 5b/22), söyleyüp (I 5a/1), sözlerine (II 2a/1), şöyle (I 7b/12), yörük (II 3b/2)

2.2.1.1.2. Uzun Ünlüler

Normalden daha uzun sürede boğumlanan ünlülere uzun ünlüler denir (Özek, 2014: 65). Metinlerde alıntı kelimelerde /ā/, /ī/, /ī/, /ū/ uzun ünlüleri görülse de Türkçe kelimelerde uzun ünlü tespit edilememiştir.

2.2.1.2. Ünlü Değişmeleri

Türkçede gerek söz köklerinde, gerek eklerde bulunan ünlüler, çeşitli sebeplerin tesiri ile gelişmiş, çeşitli değişikliklere uğramışlardır. Metinlerde görülen belli başlı ünlü değişmeleri şunlardır:

2.2.1.2.1. Ünlü Düzleşmesi

Metinlerde Eski Türkçede (ET) yuvarlak ünlülü olan bazı kelimelerdeki ünlülerin düzleştiği görülür.

ET üçün > içün

Ve baʿżı meṣāliḥ içün benden (I 4b/25)

ET kümüş > gümişi

Amasıya'da ve Ḳonya'da yüz dirhem gümişi (VI 2a/5) iki yüz seksan beş akçeye alalar

2.2.1.2.2. Ünlü Yuvarlaklaşması

ET'de düz ünlülü olan bazı kelimelerdeki ünlülerin metinde yuvarlak olduğu görülür.

ET ḳapıġ > ḳapu: Ammā ḳapu aġası olan iḫtiyār ve başıdur (I 2b/13)

ET tapıg > ṭapu: ḳovsa girü yerine gelicek ṭapu almaya (II 2b/8)

Metinlerde ET'de yuvarlak ünlülü olan bazı kelimelerin korunduğu görülür:

Ve ḳovandan *eyülü* yadlu, on ḳovandan bir ḳovan ʿöşr alalar (II 4a/22), krş. ET *edgü*.

2.2.1.3. Ünlü Düşmesi

Türkçenin tüm dönemlerinde görülen bir ses olayı olan vurgusuz orta hece ünlüsünün, ünlü ile başlayan bir ek aldığında düşmesi bu metinlerde de görülür. Ayrıca bazı edat ve bağlaçların ekleşip bitişik yazılmasıyla oluşan ünlü düşmesi örnekleri de vardır.

Metinlerde tespit edilen ünlü düşmesi örnekleri şunlardır:

beñüze- : bal ve yaġ ve bunlara beñzer her ne kim varsa (II 3b/11), ve bunlara beñzer her ne gelse ṣatılsa bir yükine iki aḳçe alına (II 3b/13)...

içün : ecliyçün ʿādet-i ḳadīme ve ḳānūn-ı ʿamīme üzre (III 3a/26), ruḥiyçün her kimden vāḳıʿ olmış olursa (III 2b/39).

ile : güçle ulaḳ dutmayalar ve kendülere güçle iş işletmeyeler (II 3b/10)...

oġlan : rikābdār ve biri çūḳadār ve biri dülbend oġlanı ve oda oġlanlarınuñ (I 5a/4)...

oġul : Ve nişāncı oġlı ḳırḳ beş aḳçe müteferriḳa olalar (I 4a/19), filānuñ büyük oġlı var idi (III 2a/15)...

üzere : ʿādet üzre yüz aḳçede (V 2b/2), ḳānūn üzre ve naḳd dirhemden üç yüz otuz aḳçe kesile (VI 2b/1)...

2.2.1.4. Kaynaşma

Kaynaşma, aynı hecelerdeki iki ünlünün tek bir ünlüye veya birden çok hecedeki seslerin tek

hecede toplanması olayıdır. Bu olay, daha çok kelime birleşmelerinde görülür (Korkmaz, 2007: 143). Metinlerde görülen kaynaşma örnekleri şunlardır:

böyle < *bu+ile*: Ayaṣofiya Medresesi'nden daḫı keẕālik böyle vuṣūl bulınur (I 4a/5), Böyle yazıla cümleye elḳāb (I 6b/10)...

eyle < *o+ile* < *ol+ile*: ne ise eyle ola (II 2b/15), evvelden nice olıgeldiyse girü eyle ola (II 3a/18), Ol vaḳt emrüm nice ṣādır olursa eyle ḳayd eyleyeler (III 3a/4)...

kimesne < *kim+ise+ne*: Ve beglerbegilik dört kimesne yolıdur (I 2b/16), Anlardan ġayrı kimesne vāḳıf olmaya (I 3a/23)...

kimse < *kim+ise*: yanında ṣatun alsun, kimseye teʿadī edüp (II 3b/17), kimsenüñ şīresini ṣatmayalar (II 4a/16)...

nesne < *ne+ise+ne:* ṭuz ve ġayrı nesne getüre (II 2b/22), kiricilik idersin deyü nesnesin almayalar (II 3a/1)...

şimdi < *uş+imdi:* şimdiki müsellem ve raʿiyyet ola (II 3a/15), şimdi geldüm (III 1b/45), şimdi defterden ḫāric ne alınur olmışdur (III 2b/6)...

şol < *uş+ol:* şol raʿiyyet ki bir ġayrı memleketden gelüp (III 3a/14), şol vaḳte degin kim şişek ola (IV 1b/15)...

şöyle < *şu+eyle:* Şöyle bileler (I 7b/12), şöyle ʿarż olındu ki (IV 1b/3)...

2.2.1.5. Ünlü Uyumu

2.2.1.5.1. Kalınlık - İncelik Uyumu

Kalınlık - incelik uyumu genel Türkçede olduğu gibi metinlerde de sağlam işleyen bir kuraldır. Ancak Türkçe ekler almış bazı alıntı kelimelerde, kelime gövdesinden veya eklerden kaynaklanan bir uyumsuzluk bulunduğu ve az da olsa kuralın bozulduğu görülür (Buran, 2011: 51). Metinlerdeki kalınlık - incelik uyumu şöyledir:

-ken/iken Zarf-Fiil Eki

Bu ek, günümüzde olduğu gibi sürekli olarak ince ünlülüdür ve bu nedenle ince ünlülü kelimelere eklendiğinde uyuma girer. Ancak aynı ek, kalın ünlülü kelimelere eklendiğinde uyuma girmez.

Eger yoldan geçerken yoġurt ve etmek alsa (II 2b/15), süvārī sücisin ṣatarken hīç bir kāfir sücisin ṣatmaya ve açmaya (II 4a/15)

daḫı/ ḳanḳı Kelimeleri

daḫı: benüm daḫı ḳānūnumdur (I 1b/6), Daḫı kendü ḳosa gitse (II 2b/8), ve ḳuruya daḫı alup gider ise (V 2b/6)

ḳanḳı: ḳanḳısı eski ise aña iʿtibār olınur (I 3b/21), Ve ḳoyun erinüñ ḳanḳısı eşküne eşerse ol eşenden sālārlıḳ alınmaya (II 3a/11)

ḳardaş/ḳarındaş Kelimeleri

Türkiye Türkçesinde "kardeş" olarak kullanılan ve kalınlık-incelik uyumuna aykırı olan sözcüğün metinlerde hem "ḳardaş" hem de "ḳarındaş" olarak yazıldığı ve uyuma girdiği görülür.

Oġul atasından ve ata oġlından, ḳardaş (II 2a/22), ḳardaşından yā er ʿavretinden (II 2b/1), ḳarındaşların niẓām-ı ʿālem içün ḳatl itmek münāsib görilüp (I 5b/11).

2.2.1.5.2. Düzlük-Yuvarlık Uyumu

Bilindiği üzere düzlük-yuvarlaklık bakımından ünlü uyumu Türkçenin ilk devirlerinden beri umumîleşip sağlam kurallar olarak ortaya çıkmamıştır. Eski Anadolu Türkçesinde de bu durum devam etmekte ayrıca eski ve yeni yazı dilimizden farklı olarak birçok kelimete bir yuvarlaklaşma kendini

göstermektedir. Düz ünlü taşıması gereken, Uygur devresinde olduğu gibi, bugün de düz ünlü taşıyan bazı kelimelerin yuvarlak ünlülü olduğu görülüyor (Timurtaş, 2012: 27).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde düzlük-yuvarlaklık uyumu bulunmamaktadır. Tam aksine daha önceki dönemlerde düzlük-yuvarlaklık bakımından benzeşen kelime ve eklerde yuvarlaklaşmaya bağlı uyumsuzluklar artmıştır (Üstüner, 2012: 171). Metinlerde kelime ve eklerdeki yuvarlaklaşmalara bağlı görülen uyumsuzluklar şunlardır:

2.2.1.5.2.1. Kelimelerde Yuvarlaklaşma

/ġ/ ve /g/ Erimesiyle oluşan yuvarlaklaşmalar

ET ḳapıg > ḳapu: ṭaşraya ḫaberi ḳapu aġası ḳapucılar ketḫudāsına söyleyüp (I 5a/1), Ammā ḳapu aġası olan iḫtiyār ve başıdur (I 2b/13)

ET tapıg > ṭapu: ḳovsa girü yerine gelicek ṭapu almaya (II 2b/8)

Dudak ünsüzlerinin etkisiyle yuvarlaklaşanlar

Dudak ünsüzleri /b/, /m/, /p/ etkisi ile bazı kelimelerdeki ünlülerin yuvarlaklaştığı görülür.

ET temir > demür: demürinde ve yelenüñde, oḳında, yayında, ḳılıcında, ḳalḳanında eksük olmayup müretteb ola (II 4a/7), demürci ve kömürci ve bunlaruñ emṣāli ve ġayrı (II 3b/7)

2.2.1.5.2.1.1. Yapım Eklerindeki Yuvarlak Ünlüler Nedeniyle Kelimelerde Görülen Yuvarlaklaşmalar

Yapım eklerindeki yuvarlak ünlüler nedeniyle bazı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunun bozulduğu görülür.

+ġaru/ +gerü

ET yoḳġaru > yuḳaru yuḳaru otururlar.Ve cümle sancaḳ beglerinden yuḳarudur (I 2a/9)

-k/-Ik/-Uk

delük: Meṣelā deriyi ḳaṣbāne ile yüzeler, bıçaġıla yüzmeyeler, delük ve yaruḳ etmeyeler. Eger deride delük ve yaruḳ bulınursa (IV 1b/11)

yaruḳ: delük ve yaruḳ etmeyeler. Eger deride delük ve yaruḳ bulınursa (IV 1b/11)

2.2.1.5.2.1.2. Bilinen İlk Şekilleri Yuvarlak Olanlar

Eski Türkçe'de yuvarlak ünlülü olan bazı kelimeler Eski Anadolu Türkçesinde de yuvarlak ünlülüdür. Eskiden beri yuvarlak ünlülü olan bazı kelimeler metinlerde de korunmuştur.

berü: Ve ne vaḳtden berü ʿādet olmışdur (III 2b/7), varsa ne tārīḫden berü olmışdur (III 2b/21)…

kendü: Ve kendü develerüm ve ḳatırlarumdan (I 5b/4), Daḫı kendü ḳosa gitse yā bir yıl yerin ıssuz ḳosa (II 2b/8)…

girü: ḳovsa girü yerine gelicek ṭapu almaya (II 2b/8), evvelden nice olıgeldiyse girü eyle ola (II 3a/18), ammā ṣatmayup girü ḳuruya alup giderlerse (V 2a/9)…

2.2.1.5.2.2. Eklerde Yuvarlaklaşma

Metinlerdeki yuvarlak ünlülü ekleri, bilinen ilk şekilleri yuvarlak olan ekler ve ünlüsü sonradan yuvarlaklaşmış olan ekler diye ikiye ayırabiliriz:

2.2.1.5.2.2.1. Bilinen İlk Şekilleri Yuvarlak Olan Ekler

Metinlerde tespit edilen ve genellikle yuvarlak ünlülü olan ekler aşağıdaki gibidir ancak bu durumun istisnaları vardır. Bunun da yazım ile ilgili bir durum olduğunu düşünmekteyiz.

-duḳ/-dük Sıfat-fiil eki: alduḳtan (II 4b/8), ḳıġırtduġından (II 2b/14), ṣatduġı (IV 1b/7), uġurladuġın (II

2b/10), virildükden (III 2a/50)…

-dur/-dür Bildirme eki: Harekesiz metinlerde genellikle ekin ünlüsünü gösteren bir işaret kullanılmamıştır. Fakat tespit edilen birkaç örnekte ve harekeli metinde ekin yuvarlak ünlülü yazıldığı görülür. Buna bağlı olarak da metinler transkripsiyon edilirken bu durum ve dönemin genel eğilimi göz önünde bulundururulmuştur: aşaġadur (I 2b/8), budur (III 2b/28), büyükdür (I 2a/12), degüldür (I 5a/20), eşküncidür (II 3a/5), oldur (VI 1b/4), vardur (I 3b/9), yoḳdur (II 2b/4), yoldur (I 3a/4), yuḳarudur (I 2a/3)…

Harekesiz olan I numaralı metinde yalnızca reʿīsidir (I 2a/1) sözcüğünün esre ile harekelendirildiği görülmüştür.

-ür/-ür Ettirgen çatı eki: degürmeye (VI 3a/2), etdürürin (III 2b/41)…

-dur/-dür Ettirgen çatı eki: giydürmek (I 3a/14), buldurmayınca (IV 1b/18), yazdurur (III 2a/10)…

-sun/-sunlar Emir eki: çıḳsun (V 3a/2), dutsun (II 4a/17), ḳapansun (I 5b/15), ṣatsun (V 2a/1), varsun (I 6a/7)…

-up/-üp Zarf-fiil eki: açılup (II 4a/20), çıḳup (II 3b/5), ḳodurup (IV 1b/9), ṭutulup (III 2a/28), yazup (III 2b/12)…

2.2.1.5.2.2.2. Ünlüsü Sonradan Yuvarlaklaşmış Olan Ekler

Bilinen ilk şekilleri düz ünlülü olan bazı ekler, Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak ünlülüdür. Metinlerde de aynı durum mevcuttur ve bu da düzlük-yuvarlaklık uyumunun bazı kelimelerde bozulmasına neden olmuştur (Özek, 2015: 63). Metinlerde ek ünlüsündeki yuvarlaklaşmadan dolayı düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan ekler şunlardır:

İyelik I. şahıs ekleri (+um, +üm): benüm (I 1b/6), develerüm (I 5b/4), evlādumdan (I 3b/4), ḳafādārum I 5a/15, ḳānūnum (I 4b/4), ḳatırlarumdan (I 5b/4), ḳızlarum (I 6a/17), māluma (I 3a/25)...

İlgi hâli ekleri (+uñ, +üñ/+nuñ, +nüñ): anlaruñ (I 2a/17), bunlaruñ (II 3b/7), degirmenüñ (II 3a/19), ḳaṣabātuñ (III 2b/45), yerüñ (III 1b/35); aḳçenüñ (VI 2b/3), biregüñün (II 1b/14), birinüñ (III 2a/5), birbirinüñ (II 2a/6), bir kişinüñ (I 5b/23), çıranuñ (II 4b/14), eşküncinüñ (II 4a/7), geminüñ (V 3a/1), kimesnenüñ (IV 1b/12), sancak beginüñ (I 2b/18), ṣubaşınuñ (II 4a/18)...

+lu,+lü İsimden isim yapma ekleri: eyilü (II 3a/18), yaşlu (II 2a/13), yeñlü (I 5b/1), yerlü (II 3b/2)

+suz,+süz İsimden isim yapma ekleri: çiftsüz (II 3a/12) ḫıdmetsüz (III 3a/2)

-dum/-düm/-duñ/düñ/ Görünen geçmiş zaman eki

Birinci şahış çekiminde /-m/'nin etkisi ile ekin yuvarlak ünlülü olduğu görülür: buyurdum (III 1b/21), geldüm (III 1b/45), virdüm (VI 2a/1)

Metinlerde ikinci teklik çekimi "ḳılduñ" sözcüğünde ve yuvarlak ünlülü şekliyle tespit edilmiştir. Ancak birinci ve ikinci çokluk çekimiyle ilgili herhangi bir örnek tespit edilememiştir: ḳılduñ (II 1b/18)

Ekin üçüncü şahıs çekiminde ise ünlüsünün -dı, -di şeklinde olduğu görülür: virildi (I 4b/17), virüldi (VI 2a/1), yazdurdılar (III a/15).

-ur/-ür geniş zaman eki: alınur (II 3a/7), olur (I 2b/21), gelür (V 3b/1), yazılur (III 1b/1), virilürse (I 2b/22)

+cuḳ/+cük İsimden isim yapan ek

Metinlerde "oġlancuk" sözcüğünde ve yuvarlak ünlülü biçimiyle tespit edilmiştir: oġlancuḳlar (II 2b/4)

2.2.1.5.2.2.3. Düz Ünlülü Ekler

Eski Anadolu Türkçesinde hem isme hem iyelik eki almış kelimelere hem de zamirlere gelebilen karakteristik belirtme hâli eki +ı/+i'dir (Gülsevin, 2011: 31). Bu karakteristik ek metinlerde de düz ünlülü biçimiyle görülür: deriyi (IV 1b/10), ekini (II 2b/22), ḫaberi (I 5a/1), ketānı (II 3a/9), sancaġı

(III 1b/17), ṭuġrā-yı şerīfi (I 3a/17)...

+ı/+i/+(s)ı/+(s)i İyelik eki

Metinlerde III. tekil şahıs iyelik eki sadece düz ünlülü biçimleriyle kullanılmıştır: adı (VI 2b/2), çatalı (II 4a/8), buyuruldısı (I 3a/25), oġlı (III 2a/15), öküzi (II 3b/19), ḳanḳısı (II 3a/11), ulısıdur (I 1b/9), yarısın (II 3a/13)...

+lıḳ,+lik, +luḳ, +lük İsimden isim yapma eki

Metinlerde hem düz ünlülü hem de yuvarlak ünlülü biçimi görülen eklerdendir. Ekin, metinlerde tespit edilen başlıca örnekleri şunlardır: aḳçalıḳ (I 2a/10), ʿarabacılıḳ (II 2b/21), baylıḳ (II 4b/6), beglerbegilik (I 2a/23), çoḳlıḳda (II 1b/14), iplik (II 3b/12), ḳışlıḳ (I 2b/2), yazlıḳ (I 2b/2); çavuşluḳ (I 4b/12), uġrıluġın (II 2a/4), otluḳ (I 6a/19), ḳonuḳluḳ (III 3a/18), yoḳsulluḳda (II 1b/17)

-sın/-sin II. Teklik şahıs eki

Metinlerde II. şahıs eki yalnızca bir kelimete ve düz ünlülü şekliyle kullanılmıştır: idersin (II 3a/4)

-mış/-miş Duyulan geçmiş zaman eki

Duyulan geçmiş zaman eki, sürekli düz ünlülü biçimiyle kullanılır: gelmişdür (III 2a/48), ism ḳonılmışdur (I 4a/4), yapılmışdur (I 5a/2), yazılmışdur (I 1b/3)...

-ıcaḳ/-icek Zarf-fiil ekleri

Sürekli düz ünlülü olan bu ek, yuvarlak ünlülerden sonra gelince uyumu bozar. Eki metinlerdeki örnekleri şunlardır: olıcaḳ (I 7b/11), (II 3b/13), gelicek (III 2a/6),(II 2b/8)

-ınca/-ince Zarf-fiil ekleri

Sürekli düz ünlülü olan bu ek de -ıcaḳ/-icek zarf-fiil ekinde olduğu gibi yuvarlak ünlülerden sonra gelince düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar: buldurmayınca (IV 1b/18), ṣatılmayınca (II 4a/16), varınca (I 6a/11), varmayınca (I 4a/15), virmeyince (III 2a/36), yazılıncaya (III 2a/32)...

2.2.2. Ünsüzler

2.2.2.1.Ünsüz Değişmeleri

b- > v- Değişmesi

Eski Türkçedeki ön ses /b/ ünsüzü aşağıdaki üç kelimede Eski Anadolu Türkçesinde /v-/'ye değişmiştir:

ET bar > var: var (III 2a/15), (III 2a/42), (III 2b/21), vardur (I 3b/9), varsa (II 3b/11)...

ET bar > var-: varduḳdan (I 3b/9), (I 4a/9), varsun (I 6a/7), varup (III 1b/21)...

ET bir- > vir-: virdügi (III 1b/50), (III 2a/21), virdüm (VI 2a/1), vire (II 2b/11)...

-d- > -v- Değişmesi

Eski Türkçede iç seste bulunan -d-, Eski Anadolu Türkçesinde değişip -y- olmuştur. Metinlerde tespit edilen örnekleri şunlardır:

adruḳ > ayruḳ >:ayru (III 2b/23), (III 2b/48), (IV 1b/8)

edgü > eyü: eyülü (II 4a/22)

ked >gey-: giydürile (I 4b/9), giydürmek (I 3a/14)

-ḳ/k- > -g/ġ- Değişmesi

Arap alfabesinde /k-/ ile /g-/ ünsüzleri aynı işaretle karşılandığından, ön sesteki bu değişim hakkındaki değerlendirmeler daha çok dilimizin bugünkü ses bilgisine, söyleyiş biçimine ve dönemin genel eğilimlerine bakılarak yapılmıştır (Buran, 2011: 54). Metinlerde k->-g değişimi daha çok ince ünlülü kelimelerde görülür.

/-k/ ile okunan kelimeler:

kekükde (III 2b/4), kemik (II 2a/8), kendü (I 5b/4), kenevirde (III 2b/4), kesmelü (II 2a/18), kimesne (I 2b/16), kimsenüñ (II 4a/16), kirici (II 2b/21), kişi (II 2a/6), kömürci (II 3b/7), küçük (I 5b/9), küplerin (II

4a/16), kürkçiden (II 4b/7)...
/g-/ ile okunan kelimeler:
geçerken (II 2b/15), geldükde (I 4b/24), gerek (I 2b/6), getüre (II 2b/22), gibi (I 7b/12), girildükde (I 5a/12), girü (II 2b/8), gön (II 3b/11), gönderüp (III 1b/15), göñülden (II 3a/17), göreler (II 3b/15), göre (I 4b/12), gösterüp (III 2a/12), götüreler (I 5b/10), götüri (I 2b/14), göz (I 5b/20), gözideler (IV 1b/13), güç (II 4b/9), gümişi (VI 2a/5), gün I 4b/22)...

t->-d Değişmesi

Türkçe kelimelerde ön seste t-/d- kullanımı Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde /t-/ yönündedir (Özkan, 1995: 99). Sonraki dönemlerde ise tonlulaşma yönünde bir eğilim olduğu görülmektedir. Bu durum metinlerde de görülür. Eski Türkçede ön sesteki /t-/'li kullanımların bazıları metinlerde tonlulaşmıştır.
daḫı (I 1b/6), damı (II 2b/9), degin (III 2a/19), degürmeye (VI 3a/2), demürinde (II 4a/7), demürci (II 3b/7), deñiz (V 3a/8), deride (IV 1b/11), develerüm (I 5b/4), dimese (II 2a/4), dilese (II 1b/17), dişin (II 2b/2), doñuz (II 4a/22), dögsün (II 2a/6), döke (II 4a/19), dört (I 2b/16), döşege (II 2a/13), duralar (I 5a/15)...
Bazı kelimelerde ise /t-/ korunmuştur.
ṭaruda (III 2b/2), ṭaşra (II 5a/4), ṭoġancı (III 1b/28), ṭoḳsan biñ (I 6a/14), ṭoḳuz (II 2b/20), ṭuldan (II 4a/12), ṭurmada (I 1b/11), ṭuymaya (I 3b/3)...
Bazı kelimelerde de /t-/ ~ /d-/ kararsızlığı görülür.
duta (II 4a/14) ~ ṭuta (I 5a/13), davarlarına II 3b/21 ~ ṭavar (II 3b/19).

2.2.2.2.Ünsüz İkizleşmesi

İkizleşme, Türkçenin benimsediği olaylardan değildir. Ancak bazı ses değişiklikleri nedeniyle ünsüz ikizleşmesi olayı ortaya çıkabilir. Bu da çoğunlukla ekleşme durumunda ve eriyen /g/ sesinin uzattığı ünlünün normal uzunluğa dönerken hece dengelenmesi amacıyla ortaya çıkan ikizleşmedir (Şahin, 2009: 80).
Metinlerde ünsüz ikizleşmesi görülen kelimeler şunlardır:
ET elig > elli (I 4a/7), elli beş (II 3a/6), ellişer (I 4a/3)...
ET isig > issi **(**II 2b/14)

2.2.2.3. Ünsüz Düşmesi

-g-/-g/-ġ-/-ġ Düşmesi

Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz düşmesi ile ilgili örneklerin büyük bir kısmını Eski Türkçedeki /g/,/ġ/ seslerinin düşmesi sonucunda ortaya çıkanlar oluşturmaktadır. Metinlerde bu ses olayıyla ilgili tespit edilen örnekler şunlardır:
ET elig > elli: elli (I 4b/9), (I 5a/6), (I 5b/21), (II 1b/5)...,; *ET ḳatıġ > ḳatı:* ḳatı (II 3a/3); *ET tapıġ > ṭapu:* ṭapu (II 2b/8); *ET uluġ > ulu:* ulısıdur (I 1b/9); *ET yadaġ > yaya:* yaya (II 3a/15); *ET yaylaġ > yayla:* yayla (II 3b/2).
Eklerde görülen ünsüz düşmesi örnekleri ise şunlardır:
ET +lıġ/+lig > +lu/+lü: eksükli (I 2b/24), evlü (II 1b/3), yaşlu (II 2a/13); *ET +ġa/+ge > +a/+e*: aġaca (II 2a/2), bunlara (II 3b/11), ere (II 2a/1), tatara (II 3a/5), yörüge (II 3a/5); *ET +ġaru/+geri > +aru/+erü:* yuḳaru (I 2a/9), (I2 a/9), (I 2a/11); *ET -ġan/-gen > -an,-en:* alınan (III 1b/10), çıḳan (II 3b/5), eşen (II 4a/9), gelen (II 4a/21), ḳalḳan (I 3a/4), uran (II 2a/13); *ET -ġınca, -gince > -ınca, -ince:* buldurmayınca (IV 1b/18), ṣatmayınca (II 4a/16), varınca (I 6a/11), virmeyince (III 2a/36), yazılıncaya (III 2a/32)…

İç ses -l- Düşmesi

ET oltur- > otur-: oturan (II 3b/6), oturduġı (III 3a/13), oturmada (I 1b/11), oturmaḳ (I 2a/19), (I 2b/3), oturup (I 2a/20), (I 4b/21); *ET keltür- > getür-:* getüre (II 2b/22), getürüp (II 3b/12), (II 5a/3), (III 1b/39), getüren (V 2b/4), (V 3a/6)...

2.2.2.4. Ünsüz Benzeşmesi

2.2.2.4.1. Yazımı Kalıplaşmış Ekler

Tonsuz ünsüz ile biten kök ve gövdelere getirilen eklerin başındaki ünsüzlerin kurala uyarak tonsuz hâlde bulunması gerekirken, metinlerde tonlu hâlde bulunmaktadırlar. Böylece tonsuz ünsüzden sonra tonlu bir ünsüzün geldiği görülür. Bu durum, belki de eklerin klişeleşmiş bir hâlde yazılmasından ileri gelmektedir (Timurtaş, 2012: 71). Aşağıdaki eklerin başındaki üzsüzler kurala uymamaktadır:

-duḳ/dük Sıfat-fiil eki: etdüklerinde (III 3a/22), etdüklerinden (II 3b/21), (II 5a/9).

-dur/-dür Bildirme eki: büyükdür (I 2a/12), yoḳdur (II 2b/4)

-dur/-dür Fiilden fiil yapım eki: etdürdüm (IV 1b/9), etdürürin (III 2b/40), iletdüri vermek (II 3a/16), yapdurmaya (II 3b/6)...

+da/+de Bulunma hâli eki: azlıḳda (II 1b/14), baylıḳda (II 1b/17), burçaḳda (III 2b/2), çoḳlıḳda (II 1b/14), kekükde (III 2b/4), sancakda (III 1b/29), yoksulluḳda (II 1b/17)...

+dan/+den Bulunma hâli eki: atdan (III 2b/19), başdan (II 4b/17), ḫastalıḳdan (II 3a/3), ulaḳdan (II 3b/15), yoḳsulluḳdan (II 3a/3), pirinçden (II 4b/19), tārīḫden III 2b/21, yemişden (II 3a/16)...

2.2.2.4.2. Tonlulaşma

Kelime İçinde Tonlulaşma

Türkçede iki ünlü arasında bulunan /ç/, /k/, /ḳ/, /t/ ünsüzleri, genellikle tonlulaşıp /c/, /g/, /ġ/, /d/ ünsüzlerine dönüşür.

-ç- > -c-

aġaç > aġaca (II 2a/2), güç > güci (II 1b/4), ḳılıç > ḳılıcında (II 4a/7)

-k-/-ḳ- > -g-/-ġ-

ḳınluḳ > ḳınlıġın (II 1b/10), otluġumdan (I 6a/18), sancaḳ > sancaġa (III 1b/21), uġrıluḳ > uġrıluġın (II 2a/4)...

-t- > -d-

git- > giden (II 3b/14), gözit- > gözideler (IV 1b/13), it- > iderse (II 3b/18), uġrat- > uġradurın (III 2b/40)...

2.2.2.5. Hece Yutulması

Hece yutulmasının metinlerde görülen örnekleri, -turur fiilinin ekleşmesi ile meydana gelmiş bildirme eki -dur/-dür'dür.

aşaġadur (I 2b/8), yoḳdur (II 2b/4), yuḳarudur (I 2a/3)...

2.3. Şekil Bilgisi

2.3.1. İsim

2.3.1.1. Çokluk Ekleri

Türkçede çokluk eki eskiden beri -lAr'dır (Karaağaç, 2013: 254). Metinlerde de çokluk bu ekle yapılır: aġalardan (I 2a/12), aylarda (II 4a/17), bayramlarda (I 5a/13), begler (I 2a/11), dengleri (III 2b/28), ellerinde (III 1b/38), yerlere (III 3a/8)...

Eski Türkçe döneminde çokluk bildiren +An ekinin metinlerde birkaç kelimete kalıplaştığı görülür: erenler (II 1b/10), oğlanına (II 4a/11).

2.3.1.2. İyelik Ekleri

Eski Anadolu Türkçesinde iyelik ekleri Türkiye Türkçesindeki şekillerden sadece bazı küçük fonetik değişiklikler nedeniyle farklıdır. Eski Anadolu Türkçesinde küçük ünlü uyumu tam

gelişmediğinden, bu dönemdeki iyelik eklerinin bir kısmı sadece "düz ünlü" bir kısmı da "yuvarlak ünlü" ile kalıplaşmıştır (Gülsevin, 2011: 12). Metinlerde tespit edilen iyelik ekleri şunlardır:

Teklik I. Şahıs İyelik +m/+um/+üm: atam (I 1b/6), babam (III 2b/38), dedem (I 1b/6), emrüm (I 5a/14), evlādumdan (I 3b/4), kendüm (I 5a/17), ḳızum (I 7b/23), oġlum (I 7b/13)...

Teklik III. Şahıs İyelik +ı/+i/+sı/+si: adı **(**VI 2b/29, atası (I 2b/12), atı (II 3b/19), buyuruldısı (I 3a/25), çatalı (II 4a/8), ekini (II 5a/12), eri (II 1b/11), odabaşısına (I 5a/5), sücisi II 4a/18, yigirmisi (II 4a/6)...

Çokluk III. Şahıs İyelik +ları/+leri: aḳçelerin (I 4b/5), davarlarına (II 3b/21), imāmları (III 2b/46), oġulların (III 2a/11), ortaḳçıları (III 3a/1), sözlerine (II 2a/1), yamaḳları (II 4a/8)...

2.3.1.3. Hâl Ekleri

Hâl ekleri, cümlede isimler ve fiiller arasındaki geçici anlam bağlarını kurmak üzere isimlerin girdiği durumları karşılayan eklerdir (Korkmaz, 2009: 23). Metinlerde görülen hâl ekleri şunlardır:

2.3.1.3.1. Yalın Hâl

Yalın hâl, adların başka unsurlara bağlı olmayan şekilleridir (Buran, 1996: 37). Metinlerde tespit edilen yalın hâl örnekleri şu şekildedir: aġaç (II 1b/13), aġır (I 6a/18), bıçaḳ (II 4b/5), buçuḳ (II 3a/9), buġday (II 3a/21), ergen (II 1b/6), eski (I 3b/21), inek (II 5a/7), ḳalay (II 3b/12), ḳız (II 1b/13), yoḳsul (II 1b/11), yol (III 3a/5)...

2.3.1.3.2. İlgi Hâli Eki

Ekin ünlüsü Eski Anadolu Türkçesinde sürekli yuvarlaktır (Gülsevin, 2011: 25). Metinlerde de bu ekin ünlüsünün daima yuvarlak olduğu görülür: anlaruñ (I 2a/17), degirmenüñ (II 3a/19), tataruñ (II 3a/12), yerüñ (III 1b/35); aḳçenüñ (VI 2b/3), çıranuñ (II 4b/14), ṣubaşınuñ (II 4a/18), şunuñ (II 4b/22)...

2.3.1.3.3. Belirtme Hâli Eki

Eski Anadolu Türkçesinde hem isimlere hem iyelik eki almış kelimelere hem de zamirlere gelebilen karakteristik belirtme hâli eki **+ı/+i**'dir (Gülsevin, 2011: 31). Bu ek, metinlerde de düz ünlülü biçimiyle kullanılmıştır: aḳçeyi (I 4b/6), deriyi (IV 1b/10), reʿāyāyı (III 2a/1), sancaġı (III 1b/17)...

Metinlerde kullanılan bir diğer belirtme hâli eki **+n**'dir. III. teklik şahıs iyelik eklerinden sonra +n yükleme durumu kullanılır (Korkmaz, 2013: 95): ayaḳ bācın (II 5a/3), elin (II 2a/18), saçın (II 2a/7), saḳalın (II 2a/7), ḳarındaşların (I 5b/11), ḳınlıġın (II 1b/9)...

Eski Anadolu Türkçesi döneminde, iyelik eki almış isimlerin **+ (y)I** veya **+nI** eklerini almaksızın belirli nesne oldukları görülür. Burada bir **+Ø** belirtme eki söz konusudur (Gülsevin, 2011: 34): benüm küçük oġlum yazdurdılar (III 2a/14).

2.3.1.3.4. Yönelme Hâli Eki

Metinlerde yönelme hâli eki +a/+e'dir: aġaca (II 2a/2), anlara (I 3a/22), deñize (V 2b/1), ekine (II 3b/19), ḳayıġa (I 5a/12), ḳoyuna (II 2b/7)...

2.3.1.3.5. Bulunma Hâli Eki

Metinlerde bulunma hâli eki +da/+de biçimindedir: ayda (II 4a/18), azlıḳda (II 1b/14), Burusa'da (VI 2a/2), çoḳlıḳda (II 1b/14), köyde (II 3a/16), yerde (II 3a/17)...

2.3.1.3.6. Ayrılma Hâli Eki

Metinlerde görülen asıl ayrılma hâli eki +dan/+den'dir: baġçeden (III 1b/23), Cineviz'den (V 1b/2), çaçdan (II 2b/10), çatmadan (I 5b/13), dengden (III 2b/29), gemiden (V 1b/3), ḳovandan (II 4a/22)...

Bilindiği üzere, Eski Türkçede ayrılma hâli ekinin +da/+de şekli de bulunur (Timurtaş, 2012: 72).

Metinlerde bulunma hâli eki, ayrılma hâli işleviyle kullanılmıştır: ve arpa ve ṭaruda ve burçaḳda ve mercimekde ve noḫudda ve ṣīsāmda (III 2b/2), ve sāyir ḥubūbātda ve bostānda ve bāġda ve ḳovanda ve penbede (III 2b/3), ve olan yerlerde, zaʿferānda ve ketānda ve kenevirde ve kekükde ve (III 2b/4), anlaruñ emṣālinde şimdiya degin ne alınu gelmişdür? (III 2b/5)...

2.3.1.3.7. Vasıta Hâli Eki

Metinlerde vasıta hâli eki için +lA, +(I)lA eklerinin kullanıldığı görülür:

+lA: anuñla (I 5b/12), güçle (II 2b/7), (II 3b/10), şerʿle (I 5b/22)...

+(I)lA: bārgīrile (II 3a/6), defterile (III 1b/50), güçile II 3b/8, II 4a/18, keçi etile (IV 1b/19), oḳıla (II 2a/12), ṣıġırıla (II 4a/22), şarṭıla (V 1b/2), yoldaşlarıla (I 3a/5), yolıla (I 3a/12)...

2.3.1.3.8. Eşitlik Hâli Eki

Metinlerde eşitlik hâli hem tonlu hem de tonsuz şekilde kullanılmıştır: ayruca (III 2a/28), (III 2a/43), ḳaraca (II 3a/19), meyveçeden (II 3a/17).

2.3.1.3.9. Yön Gösterme Hâli Eki

Eski Türkçede +ġaru/+gerü; +aru/+erü ve +ra/+re/+ru/+rü şekilleriyle kullanılan ek Eski Anadolu Türkçesinde +aru/+erü; +ra/+re biçimleriyle ve ancak kalıplaşmış olarak görülür. Bu kalıplaşmış örneklerde ekin artık yön gösterme fonksiyonunu yitirdiğini üzerine hâl eklerini alabilmesinden anlıyoruz (Özek, 2015: 77): ṭaşrada (I 2b/5), ṭaşradan (II 3b/11), (II 4a/21), yuḳaruda (I 3b/15), (III 2b/41)...

2.3.1.4. İsimden İsim Yapan Ekler

+An

Çokluk ekidir. Metinlerde görülen örnekleri şunlardır: erenler (II 1b/10), oğlanına (II 4a/11).

+Caḳ/+Cek

Sıfat ve zarf fonksiyonunda kelimeler türetir (Gülsevin, 2011: 115): büyükceklerin (III 2a/12), yancaḳ (II 2a/18).

+CI

Eski Anadolu Türkçesi döneminin en işlek eklerinden biridir. Genellikle meslek adı yapar ve metinlerde çokça örneği vardır: aġaççı (II 2b/20), ʿarabacı (II 2b/21), çaḳırcıbaşı (I 2a/14), demürci (II 3b/7), ḳapucı (II 4b/16), ḳaṭrāncı (III 1b/29), ortaḳçıları (III 3a/1), papuççı (II 3b/7), taḫtacı (II 2b/20), ṭoġancı (III 1b/28), ṭuzcı (III 2b/50), ulaḳçıdan (III 3a/7)...

+cuḳ

Metinlerde bir kelimete ve küçültme eki olarak kullanılmıştır: oġlancuḳlar (II 2b/4).

+daş

Beraberlik bildiren adlar yapar: ḳarındaşların (I 5b/11), yoldaşlarıla (I 3a/5).

+duruk

Alet adı yapar: boyunduruḳ resmi (II 2b/18).

+layın

bayaġılayın (II 1b/16), (II 3a/1).

+lıḳ/+lik/ +luḳ, +lük

Adlardan ve sıfatlardan soyut adlar türeten işlek bir ektir (Gülsevin, 2011: 117). Metinlerde hem düz hem de yuvarlak ünlülü şekilleri görülür: aḳçalıḳ (I 2a/10), baylıḳ (II 4b/6), beglik (I 2b/16), çavuşluḳ (I 4b/12), çoḳlıḳda (II 1b/14), iplik (II 3b/12), ḳışlıḳ (I 2b/2), otluḳ (I 6a/19), yazlıḳ (I 2b/2), yoḳsulluḳda (II 4b/6)...

+lu/+lü

Adlardan sıfat yapan ektir. Ünlüsü genellikle yuvarlaktır ancak metinlerde ekin düz ünlülü biçimi de görülür: evlü (II 1b/3), şehrlü (II 2a/16), yaşlu (II 2a/13), yeñlü (I 5b/1), yirlü (V 3b/6); eksükli (I 2b/24), yeñli (I 3b/16)...

+suz/+süz

Adlardan "yokluk, eksiklik" bildiren olumsuz sıfatlar yapar (Korkmaz, 2009: 64): çiftsüzine (II 3a/12), destūrsuz (II 2b/11), ḫıdmetsüz (III 3a/2), tuḫmsuz (III 2a/45).

2.3.1.5. Fiilden İsim Yapan Ekler

-uḳ/-ük

Metinlerde sadece yuvarlak ünlülü biçimi görülür: bölügün (III 2a/4), büyük (III 2a/15), yaruḳ (IV 1b/11)

-ma: oturmada (I 1b/11), ṭurmada (I 1b/11)

-maḳ/-mek: açılmaḳ (I 5b/15), boġazlamaḳ (II 4b/1), buyurulmaḳ (I 3a/24), olmaḳ (I 3a/4); gelmek (I 3a/9), giydürmek (I 3a/14), götürmek (I 5b/6), içmek (V 3b/1), virilmek (I 4a/16), yemek (I 5b/6), yüritmek (I 3a/15)...

2.3.2. Sıfatlar

2.3.2.1. Niteleme Sıfatları

Türk yerinden yoz yerden çiftlik iden (II 2b/11), Ve ḳadīm ḳara müsellem (II 3a/14), bir kimesne gelüp benüm küçük oġlum (III 2a/14), yazdurdılar filānuñ büyük oġlı var idi (III 2a/15)...

2.3.2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, varlıkları belirtme işlevi yüklenmiş olan sıfatlardır. Bu işlevler, ya adları işaret etme, gösterme; ya sayısını, miktarını bildirme, ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılanır. Buna göre de belirtme sıfatları işaret, sayı, soru ve belirsizlik sıfatları olarak dörde ayrılır (Korkmaz, 2009: 85).

2.3.2.2.1. İşaret Sıfatları

Metinlerde işaret sıfatı bu, ol ve şol'dur:

bu: Bu ḳānūnnāme atam ve dedem ḳānūnıdur (I 1b/6), Bu yedi ḳulluḳdan ötüri (II 2b/19), Ve daḫı tatara ve yörüge bu ʿādet yoḳdur (II 3a/5)...

işbu: İşbu vech üzre ki (IV 1b/9).

ol: ḫāṣ ol miḳdār taʿyīn olına (I 6a/4), Girü ol ḳānūn üzre muḳarrer ola (II 3b/1), ol vaḳt işleyeler (II 4b/10)...

şol: şol vaḳte degin kim şişek ola (IV 1b/15), Şol şarṭıla ki (V 1b/2), şol şarṭıla virüldi ki (VI 2a/1)

2.3.2.2.2. Sayı Sıfatları

2.3.2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

bir küçük ṣandūḳ (I 5b/9), iki mülāzım (I 4a/6), üç cānibe (I 3a/24), beglerbegilik dört kimesne yolıdur (I 2b/16), beş aḳçe alına (II 3a/8), altı kerre yüz biñ aḳçe virilsün (I 6a/8), yedi aḳçe ve ḫüccetden otuz iki aḳçe (I 6b/1), sekiz aḳçe alına (II 4b/19), altı vey ṭoḳuz aḳçe alına (II 2b/20), on aḳçe alına (II 2a/8)...

2.3.2.2.2.2. Üleştirme Sayı Sıfatları

ikişer (III 3a/26), üçer (III 1b/40), dörter (V 3a/8), beşer (I 4b/14), altışar (I 4b/16), ḳırḳ beşer (I 4a/24), yüz yirmi beşer (I 6b/7)...

2.3.2.3. Soru Sıfatları

ne: ne vechle ḳayd olınmışdur (III 2b/6), Ve ne vaḳtden berü ʿādet olmışdur (III 2b/7), ne emr idersem eylece ḳayd ideler (III 2b/13)...
ḳaç: ḳaç yük ise yük başına (I 6a/21)

2.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Metinlerde görülen belirsizlik sıfatları şunlardır:
bir: Ve bir maṣlaḥat içün maʿzī1 beglerbegiler girse (I 3a/10), Ve bir yerde ki sāzlıḳ ve ot olsa (II 3a/17)
her: her vezīr çeküp nişāncıya yardım itmek ḳānūnumdur (I 3a/17), her yıluñ üç mertebesi vardur (III 2b/32), her ḳāḍīlıġuñ ʿaded-i ḫānesi ṣıḥḥati üzre (III 2b/44)
her bir: her birinüñ ġavrına yetişüp (III 2b/22), Her birinüñ narḫı nenüñ üzerine ise (III 2b/33)
hīç bir: hīç bir kāfir (II 4a/15), Hīç bir müştebih nesne ḳomayalar (III 2b/10), hīç bir cānibe ḥükm etmeyeler (III 2b/11)
nice: nice bahā taʿyīn idersem (III 2a/7), emr nice ṣādır olursa (III 2b/25)

2.3.2.5. Sıfat-Fiiller

Metinlerde görülen sıfat-fiil ekleri şunlardır:
-acaḳ/-ecek: raʿiyyete virecek yerleri olmasa raʿiyyet ġayrı yerde ekse (II 3b/4)
-an/-en: alınan emvālüñ vefret-i ẓulminden (III 1b/10), Gelibolı sınurundan berü çıḳan geminüñ (V 3a/1), Ve ḳoyun erinüñ ḳanḳısı eşküne eşerse ol eşenden sālārlıḳ alınmaya (II 4a/9), Ve ṭaşradan ṣatılmaḳ içün gelen süciden (II 4a/21), Vezīr-i aʿẓam öñinden ḳalḳan ṭaʿām (I 3a/4), ḳapandan ṭartılan ṭavardan (II 4b/17)
-ar/-er: Ve baña yarar ḫāṣ, defterdārlarum her kimde bulsalar (I 6a/2), Hümāyūn'umda ṭaʿāmda vezīr-i aʿẓam ile başdefterdār yer (I 3a/1)
-duḳ/-dük: kāfirden yigirmi beş aḳçe ispençe alduḳtan ṣoñra (II 4b/8), ḳıġırtduġından ṣoñra yeterse cürm yoḳ (II 2b/14), alup ṣatduġı nesnelerüñ aṣl sermāyelerini (IV 1b/7), Çaçdan uġurlasa uġurladuġın beglik içün alalar (II 2b/10), ʿöşr virildükden ṣoñra sālārlıḳ neden alınu gelmişdür (III 2a/50)…
-mış/-miş: bāġçeye bir bostāncıbaşı ḳonılmışdur (I 5a/12), mestūr ḳalmış veyāḫūd telbīs olınmış olursa (III 2b/38), bilmiş olalar (III 2a/17), beyān olınmaḳ üzre yazılmışdur (I 1b/3)

2.3.3. Zamirler

Metinlerde görülen zamirler ve çeşitleri şunlardır:

2.3.3.1. Şahıs Zamirleri

I. teklik şahıs: Ben refʿ itmişümdür (I 5b/7), Ben ḥāṣıl taṣarruf eylemedüm (III 1b/45), Ben daḫı ne vechle emr edersem (III 2b/9)...
Ben zamiri yönelme durumu eki aldığında günümüzde olduğu gibi zamirin ünlüsü kalınlaşır: Ve baña yarar ḫāṣ (I 6a/2), baña ʿarż olınuncaya degin (III 2a/19)...
II. teklik şahıs: Metinlerde II. teklik şahıs zamiri sadece bir örnekte ve yönelme durumu almış şekilde görülür: Ben saña zinā ḳıldum (II 2a/2).
III. teklik şahıs: Ol nāẓırıdur (I 1b/10), kürek çeküp ol dümen ṭuta (II 2a/13); onuñ cürmi ergen gibi ola (II 1b/13).
I. çokluk şahıs: Metinlerde I. çokluk şahıs zamir örneği görülmemiştir.
II. çokluk şahıs: "siz" deyü ḫiṭab olına **(**I 7b/8).
III. çokluk şahıs: anlar daḫı oturmazlar (I 3a/9), Anlar dīvānda uzun yeñli üst ḳaftanı ile geleler (I 3b/16), Anlar cümle sancaḳ beglerine taṣaddur iderler (I 4a/1)...

2.3.3.2. İşaret Zamirleri

bu: emrüm budur ki (III 2a/31), celīlü'l-ḳadrüm bunuñ üzerinedür (III 2a/10), bunuñla ʿāmil olalar (I 1b/7)...
ol: Nişān-ı şerīf-i ʿālīşān ḥükmi oldur ki (III 1b/2), ḥükmi oldur ki (VI 1b/4)
anda: anda kayd olına (III 2a/28).
aña: ḥīn-i ḥācetde aña mürācaʿat olınup ve yazılan aḥkām aña göre yazıla (III 2b/26)...

2.3.3.3. Dönüşlülük Zamirleri

Metinlerde dönüşlülük zamiri kendü biçiminde görülür: kendü develerüm ve ḳatırlarumdan (I 5b/4), kendü ḳosa gitse (II 2b/8), kendülere güçle iş işletmeyeler (II 3b/10), kendü yerlerine yazalar (III 3a/9)...

2.3.3.4. Belirsizlik Zamirleri

Metinlerde görülen belirsizlik zamirleri şunlardır:
bir kim: Ve bir kim bu ḳānūndan kāʾinen men kān tecāvüz ederse (II 5a/12)
bir kişi: bir kişi bir kişiye fuḥş ile sögse, bir kişi (I 5b/22), Bir kişi bārgīrile kisb etse yılda (II 3a/6), Eger bir kişi zinā ḳılsa (II 1b/3)
cümlesi: ve cümlesi bağlana (III 2a/9)
her kim: Her kim kāʾinen men kān II 4a/2, Ve bana yarar ḥāṣ, defterdārlarum her kimde bulsalar (I 6a/2), her kimden vāḳıʿ olmış olursa (III 2b/39)
her kimesne: Ve her kimesne ki evlādumdan salṭanat müyesser ola (I 5b/10), Ve bir kimesnenüñ atı (II 3b/19)
her kişi: her kişi bir ṭavarına tīmār ideler (II 5a/11)
kim: bunlara beñzer her ne kim varsa (II 3b/11)
ḳanḳısı: ḳanḳısı eski ise aña iʿtibār olınur (I 3b/21),Ve ḳoyun erinüñ ḳanḳısı eşküne eşerse (II 3a/11)
her ḳanḳı: her ḳanḳı girse vüzerā altına oturalar (I 3a/12)

2.3.3.5. Soru Zamirleri

ne: ne alınu gelmişdür (III 2b/5), (III 2b/16), (III 2b/20), ne alınur olmışdur (III 2b/5), ne alınur (III 2b/20)

2.3.3.6. Bağlama Zamirleri

Bağlama zamiri ki ve kim'dir. Bunlar, "ki, o" manası verir (Timurtaş, 2012: 89).
ki: Ve her kimesne ki (I 5b/10), Nişān-ı şerīf-i ʿālīşān ḥükmi oldur ki (III 1b/2), emrüm budur ki (III 2a/31)
kim: her ne kim varsa (II 3b/12), Her kim kāʾinen men kān (II 4a/2)

2.3.4. Zarflar

Metinlerde görülen zarflar ve türleri şunlardır:

2.3.4.1. Tarz (Niteleme ve Durum) Zarfları

Bir oluş ve kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını ve ne durumda olduğunu bildiren zarflardır (Korkmaz, 2009: 499). Metinlerde görülen tarz zarfları şunlardır: böyle vuṣūl bulınur (I 4a/5), Böyle yazıla cümleye elḳāb (I 6b/10), ne ise eyle ola (II 2b/15), evvelden nice olıgeldiyse girü eyle ola (II 3a/18), şöyle bileler (II 4a/3), şöyle cārī ve nāzil oldı ki (III 1b/32), her nice isterler ise (IV 1b/5)...

2.3.4.2. Zaman Zarfları

andan ṣoñra da defterdārlar (I 2a/6), Andan ṣoñra emīnlerüm teftīşe başlayup (III 1b/42), her altı ayda bir ḳısṭ cevāb ideler (VI 2b/6), şimdi geldüm veyāḫūd üç yıllıḳ ḫāṣıl almadum (III 1b/45), şimdiya degin ne alınu gelmişdür (III 2b/5), Ve şimdi defterden ḫāric ne alınur olmışdur (III 2b/6), Ve yeñiçeri ṭāyifesine her yıl beşer ẕirāʿ lāceverd çūḳa (I 4b/14), Dīvāna her gün vüzerām ve ḳāżī ʿaskerlerüm ve defterdārlarum geldükde (I 4b/23), Ve raʿiyyet süvārīsine hemān bir defʿa ev yapı vire (II 3b/5), yıl tamām yüriyenden bir müdd, altı ay yüriyenden buçuḳ müdd daḫı az yüriyenden bu ḥisāb üzre Edrene müddile yaru buġday ve yarı arpa alına (II 3a/20)...

2.3.4.3. Yer-Yön Zarfları

ve yuḳaru otururlar. Ve cümle sancaḳ beglerinden yuḳarudur ve yuḳaru (I 2a/9), Eger sancaḳ ile nişāncı ise defterdārlardan aşaġa oturur (I 2a/24).

2.3.4.4. Miktar Zarfları

yıl tamām yüriyenden bir müdd, altı ay yüriyenden buçuḳ müdd daḫı az yüriyenden bu ḥisāb üzre Edrene müddile yaru buġday ve yarı arpa alına (II 3a/20), Ve yılda bir kerre rikāb-ı hümāyūnuma defterdārum īrād ve maṣrafum oḳıyalar (I 4b/8), on iki kerre yüz biñe daḫı varsun (I 6a/7)

2.3.4.5. Zarf-Fiiller

-dUkdA: el öpüldükde (I 5a15), geldükde **(**I 4b/24), girildükde (I 5a12), olduḳda (I 5a/23), (III 2b/24), virildükde (IV 1b/17).
-ıcaḳ/-icek: olıcaḳ (II 3b/13), (II 4b/14), gelicek (III 2a/6),(II 2b/8), virecek (II 3b/4).
-ınca/-ince: buldurmayınca (IV 1b/18), ṣatılmayınca (II 4a/16), varınca (I 6a/11), varmayınca (I 4a/15), virmeyince (III 2a/36), yazılıncaya (III 2a/32)...
-madın: olmadın (I 3a/19)
-ken: geçerken (II 2b/15), ṣatarken (II 4a/15
-up/-üp: açılup (II 4a/20), bölüp (III 2a/4), çıḳup (II 3b/5), eslemeyüp (II 3b/21), incinüp (III 3a/7), kesülüp (VI 2b/5), ḳodurup (IV 1b/9), ṭutulup (III 2a/28), yazup (III 2b/12)…

2.3.5. Edatlar

Metinlerde görülen edatlar ve türleri şöyledir:

2.3.5.1. Bağlama Edatları

Bu edatlar dil birliklerini, kelimeleri ve kelime gruplarını ve cümleleri şekil ve anlam bakımından birbirine bağlar (Ergin, 1993: 332). Metinlerde tespit edilen bağlama edatları şunlardır:

2.3.5.1.1. Sıralama Edatları

ve: Ve ḫilʿat ve ḳışlıḳ ve yazlıḳ ve etmekde vüzerā ve ḳāżīʿaskerler ve defterdārlar (I 2b/2), damı ve çulı süvārīnüñ ola. Süvārī ḳovsa damı ve çulı raʿiyyetüñ ola (II 2b/9)...
ile: vezīr-i aʿẓam ile başdefterdār yer (I 3a/1), ve sāyir vüzerā ile defterdārlar (I 3a/2), Çavuşlar ile kātibler (I 3b/20)

2.3.5.1.2. Denkleştirme Edatları

yā: olursa ḳırḳ yā otuz aḳçe cürm alına (II 1b/12), Eger ḳaz [17] yā ördek uġurlasa ḳāḍī taʿzīr ura (II 2a/17), Eger yancaḳ yā destār uġurlasa elin kesmelü olmaya (II 2a/18)...
yāḫūd: Orta ḫāllü yāḫūd faḳīre olsa (II 1b/10), kişi oḳıla yāḫūd bıçaġıla ursa (II 2a/12), köy yanında yāḫūd köyler arasında (II 4a/1)...

veyāḫūd: Sulṭān veyāḫūd oġlum (I 7b/23), üç veyāḫūd altı (II 2b/19), raʿiyyet veyāḫūd ḫarācgüzār olursa (V 2b/4)...

2.3.5.1.3. Karşılaştırma Edatları

ne.... ne: ne dāḫil ve ne ḫāric-i ḫazīne ola (I 3a/19).
yā.... yā: yā er ʿavretinden yā ʿavret erinden uġurlasa (II 2b/1), Ve bir kimesnenüñ atı yā öküzi yā ḳısraġı ekine girse (II 3b/19)

2.3.5.1.4. Cümle Başı Edatları

ammā: Ammā evvel ḫüccet edeler (II 3b/20), ammā ḳıymetlerin taʿyīn eylemeyeler (III 2a/5), ammā Müslimān veyāḫūd ḫarācgüzār olacaḳ olursa (V 2a/4)
eger: Eger sancaḳ ile nişāncı ise defterdārlardan aşaġa oturur (I 2a/24), Eger ḫazīneden sālyāne virilürse (I 6a/9), Eger memleketinde ṣāḥib-i sikke ve ḫuṭbe ise (I 7b/3), Eger zinā ḳılan ergen olursa (II 1b/6)...
meger: Meger ki ehl-i ʿiyālden ola (I 5b/6), Meger ki il narḫına rāżı olup irādetile işleyeler (II 3b/9), meger ki ücretile işlede (II 4a/12)...

2.3.5.1.5. Sona Gelen Edatları

ki: Evvelā maʿlūm ola ki (I 1b/8), ve daḫı bay olursa ki (II 1b/3), andan daḫı aşaġa ki ġāyetde faḳīrü'l-ḥāl olursa ḳırḳ aḳçe cürm alına (II 1b/6), Yuḳaru tafṣīl üzre ki beyān olındı (II 1b/15)...
kim: Evsaṭü'l-ḥāl olursa kim altı yüz aḳçeye mālik ola (II 1b/4), Ḳoyun resmi kim alınur, üç ḳoyuna bir aḳçe alına (II 2b/7), Ve ḳurudan Firenk bāzirgānı ḳumāş getürecek olursa kim ṣata (V 2a/8)...

2.3.5.2. Son Çekim Edatları

Bu edatlar, adlardan sonra gelir ve onların çeşitli zarf hâllerini yaparlar. Metinlerde görülen son çekim edatları şunlardır:
bile: ekser bile kesülüp cārī ola (VI 2b/5).
gibi: erenler gibi olur (II 1b/10), onuñ cürmi ergen gibi ola (II 1b/13), ṣanʿat ehli gibi nesne virmeye (II 3a/2), yerlü gibi yedi ḫıẕmet virmeye (II 3a/10)...
göre: kimesnelere yollarına göre çavuşluḳ ve sipāhīliḳ (I 4b/12), bu resme göre cürmleyüp çomaḳ uralar (II 3b/22), kimesneye aña göre cevāb virile (III 2b/27)...
ile: dört yüz elli biñ aḳçe ile virilür (I 2b/22), neferi ile virilsün (I 3a/6), çavuşlar ile kātibler (I 3b/20)...
-a degin: ʿarż olınuncaya degin (III 2a/19), yazılıncaya degin emīnlerüm ḥużūrında eksük olmayalar (III 2a/32), şimdiya degin ne alınu gelmişdür (III 2b/5)
-dan ṣoñra: andan ṣoñra ḳāżīʿaskerler (I 2a/5), andan ṣoñra da defterdārlar (I 2a/6), üç yüze varduḳdan ṣoñra (I 3b/9), müṭālaʿa ḳılınduḳdan ṣoñra (I 7b/7), ḳıġırtduġından ṣoñra yeterse cürm yoḳ (II 2b/14)...
-den ġayrı: Menāvişe sücisinden ġayrı ne ḳadar süci gelür ise (V 3a/9).
-den berü: Ve ne vaḳtden berü ʿādet olmışdur (III 2b/7), varsa ne tārīḫden berü olmışdur (III 2b/21).

2.3.6. Fiiller

2.3.6.1. Fiil Çekim Ekleri

2.3.6.1.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, fiildeki oluş ve kılışı, bir şekil ve zaman kalıbı içinde şahıslara bağlayan eklerdir (Korkmaz, 2009: 571). Bu ekler, zamir kökenli, iyelik kökenli ve emir kipindeki şahıs ekleri olmak üzere üçe ayrılır.

2.3.6.1.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri

teklik	çokluk
I. şahıs: -Am/-In	I. şahıs: -z,-ız,-iz,-uz,üz
II. şahıs: -sIn	II. şahıs: -sız, -siz
III. şahıs:------	III. şahıs: -lar,-ler

2.3.6.1.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri

teklik	çokluk
I. şahıs: -m	I. şahıs: -ḳ, -k
II. şahıs: -ñ/-n	II. şahıs: -ñuz,-ñüz
III. şahıs:------	III. şahıs: -lar,-ler

2.3.6.1.1.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

teklik	çokluk
I. şahıs: -ayın,-eyin	I. şahıs: -alım,-elim,-alum,-elüm
II. şahıs: Ø, -ġıl/-gil	II. şahıs: -ñ, -(I)ñuz, -(I)ñüz
III. şahıs:-sın,-sin,-sun,-sün	III. şahıs: -sunlar,-sünler

2.3.6.1.2. Fiil Çekimi

2.3.6.1.2.1. Haber Kipleri

2.3.6.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman (-dı/-di/-du/-dü)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde I. ve II. şahıslara devamlı yuvarlak ünlülü olan ek, metinlerde de genellikle yuvarlak ünlülüdür. Ancak birkaç örnekte ekin düz ünlülü biçimi de görülür. Metinlerde tespit edilebilen örnekler şu şekildedir:

I. teklik şahıs: buyurdum (III 1b/21), (III 2b/1), geldüm (III 1b/45), virdüm (VI 2a/1)
II. teklik şahıs: ḳılduñ (II 1b/18)
III. teklik şahıs: yazdurdılar (III a/15)
Olumsuzu: almadum (III 1b/46), yazmadılar (III 2a/15)

2.3.6.1.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman (-mış/-miş)

-mış/-miş şekil olarak bildirme, zaman olarak da görülmeyen, öğrenilen zamanı anlatır (Ergin, 1993: 284). Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi metinlerde de sadece düz ünlülü şekli görülür:
III. teklik şahıs: yazdurdılar (III a/15)

2.3.6.1.2.1.3. Geniş Zaman (-Ar/-Ur)

Şekil olarak birdirme, zaman eki olarak da geniş zamanı ifade eden bir ektir (Ergin, 1993: 275). Metinlerde ekin hem -ur/-ür biçimi hem de -ar/-er biçimi görülür.
I. teklik şahıs: idersem **(**I 5b/4)
II. teklik şahıs: idersin (II 3a/4)
III. teklik şahıs: çıḳar (I 3a/1)
III. çokluk şahıs: olurlar (I 4a/10), otururlar (I 2a/10), (I 4a/14)
Olumsuzu: oturmazlar (I 3a/8), (I 3a/10)

2.3.6.1.2.2. Dilek Kipleri

2.3.6.1.2.2.1. Emir

Metinlerde emir çekimi, III. teklik şahısta -sun/-sün, III. çokluk şahısta -sunlar/-sünler ekleri ile

yapılmıştır:
III. teklik şahıs: dutsun (II 4a/17), gelsün (I 6a/6), ṣatsun (V 2a/1), (V 2b/5), ṣatun alsun (II 3b/17), ṭursun (I 5b/14), varsun (I 6a/7), yürisün (I 5b/9)...
III. çokluk şahıs: itsünler (I 4b/25), girmesünler (I 4b/23), söylesünler (I 5a/2), virsünler (I 4b/16), (I 4b/17), (I 5b/5)...

2.3.6.1.2.2.2. Şart

Şart kipi günümüzde olduğu gibi metinlerde de -sa/-se eki ile yapılmıştır:
III. teklik şahıs: alsa (II 2b/15), boġazlasa (II 5a/2), çıḳsa (I 2b/25), ḳosa (II 2b/8), gitse (II 2b/8), girse (I 3a/10)...
III. çokluk şahıs: bulsalar (I 6a/1), boġazlasalar (II 5a/5), ḳıġırtsalar (II 2b/14), ṣatsalar (II 3b/12)
Olumsuzu: bozmasa (II 2b/22), dimese (II 2a/4) ḳıġırtmasalar (II 2b/13), olmasa (II 3b/4)...

2.3.6.1.2.2.3. İstek

Metinlerde kullanılan istek kipi -a/-e'dir.
II. teklik şahıs: bilesün (I 7b/12)
III. teklik şahıs: ala (II 3a/4), çıḳa (I 5a/8), (I 5a/10), duta (II 4a/14), vire (II 2b/11), (II 3a/5)...
II. çokluk şahıs: bilesüz (II 4a/4), (II 4a/9).
III. çokluk şahıs: alalar (VI 2a/6), ekeler (II 3a/1), geleler (I 3b/17), oturalar (I 3a/12), ṣatalar (II 4a/18), yazalar (I 3b/1), (I 3b/2)...
Olumsuzu: almayalar (II 3a/1), (II 3b/8), degürmeye (VI 3a/2), dutmayalar (II 3b/10), egirtmeye (II 4a/12), üşendürmeye (II 3a/4)...

2.3.6.1.2.2.4. Gereklilik

Metinlerde gereklilik -maḳ/-mek gerek ve -se gerek ile yapılmıştır:
ʿarż itmek gerekdür (I 2b/14), olınmaḳ gerekdür (I 3a/16), yüritmek gerekdür (I 3a/16), ettürsem gerekdür (III 2b/36)

2.3.6.1.3. Olumsuzluk Eki

Metinlerde olumsuzluk fiil kök ve gövdelerine -ma/-me eki getirilerek yaplmıştır: açmaya (II 4a/16), almadum (III 1b/46), bozulmaz (III 2a/16), bıraḳmayalar (II 4b/9), ekmeye (II 2b/22), virmezmiş (II 3b/1)...

2.3.6.1.4. Birleşik Çekimler

2.3.6.1.4.1. Şart

2.3.6.1.4.1.1. Geniş Zamanın Şartı

olursa (VI 2b/8), gelürse (I 6a/5), (II 3b/5), virilürse (I 6a/8), (I 6a/9)

2.3.6.1.5. Ek Fiil

2.3.6.1.5.1. Görülen Geçmiş Zaman

filānuñ büyük oġlı var idi (III 2a/15)

2.3.6.1.5.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

ecdād-ı ʿiẓāmum vüzerāsıla yerler imiş (I 5b/7), berāber fāyideye ḳanāʿat etmezler imiş (IV 1b/5), ol vech üzre ṣatarlar imiş (IV 1b/6).

2.3.6.1.5.3. Geniş Zaman

aḳçedür (II 4b/4), aşaġadur (I 2b/8), büyükdür (I 2a/12), degüldür (I 5a/20), muḳaddemdür (I 1b/11), münāsibdür (I 2a/2), serbestdür (I 3b/22), vardur (I 3b/9), yoḳdur (II 2b/4)...

2.3.6.1.5.4. Şartı

ḳanḳısı eski ise añа iʿtibār olınur (I 3b/21), ṣeyyib ise on beş aḳçe alalar (I 6b/4), ne ḳadar süci gelür ise gerek içmek içün (V 3b/1), küreci olan yerlerde yazılmaduḳ evlādı ve ensābı var ise (III 2a/42)...

2.3.6.2. Fiil Yapım Ekleri

2.3.6.2.1. İsimden Fiil Yapan Ekler

+A-: beñzer (II 3b/11), (II 3b/13), dilese (II 1b/17)
+eT-: gözideler (IV 1b/13)
+lA-: başlayup (III 1b/42), işleyeler (II 3b/9)

2.3.6.2.2. Fiilden Fiil Yapan Ekler

-dUr-: adam öldürse **(**II 2a/10), etdürüle (III 2a/29)
-Il-: virildi (I 4b/17), kesile (VI 2b/2), ṣatıla (II 4b/11)
-(I)n: ʿarż olındu (IV 1b/3), ẕikr olınan (I 3b/17)
-Iş: yapışsa (II 1b/17), (II 2a/6)
-(I)t: ḳıġırtsalar (II 2b/14), ḳıġırtmasalar (II 2b/13)

2.3.6.2.3. Birleşik Fiiller

2.3.6.2.3.1. Tasviri Fiiller

Tasvir fiilleri, fiillerin -a,-e veya -u,-ü zarf-fiil şekillerine hususi fiiller eklenerek yapılır (Timurtaş, 2012: 141). Metinde görülen tasvir fiilleri şunlardır:

2.3.6.2.3.1.1. Devamlılık Fiilleri

Fiillerin zarf-fiil şekline -gel, -gör yardımcı fiilleri getirilerek yapılır:
alınu gelen (III 2b/17), alınu gelenden (III 2b/21), alınu gelmişdür (III 2a/48), (III 2a/48), olıgeldiyse (II 3a/18), olup gelmiş (V 3b/5), (V 3b/7)

2.3.6.2.3.1.2. Tezlik Fiilleri

Metinlerde birkaç kelimete vir- yardımcı fiili ile yapıldığı görülür: iletdüri vireler (II 3a/16), (II 3a/16), yapı vire (II 3b/5), yapı virdügi (II 3b/6), yumşadıvireler (II 3a/9).

2.3.6.2.3.2. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

et-/it-, eyle-, ḳıl-, ol- yardımcı fiilleriyle yapılan birleşik fiilerdir:
et-/it-: ʿarż etsünler (I 4b/14), daḫl etmeyeler (II 3b/17), ziyān etmiş (II 5a/10), teftīş etdürüp (IV 1b/8); ʿarż itmek (I 2b/14), defter ideler (III 3a/19), yardım itmek (I 3a/17), ḥabs ide (IV 1b/18), refʿ itmişümdür (I 5b/7), zinā iden (II 1b/13)...
eyle-: ʿamel eylemeyüp (III 1b/46), binā eyledügüm (I 4a/3), cemʿ eyleyüp (III 2a/24), emr eyledüm (III 3a/27), fevt eylemeyeler (III 2b/43), ṣarf eyleyeler (III 3a/28), tefaḫḫuṣ eyleyeler (III 1b/43), teftīş eyleyüp (III 2a/1)...
ḳıl-: ihtimām ḳılup (III 2b/42), iʿtiḳād ḳılalar (III 3a/29), iʿtimād ḳılasun (I 7b/13), medḫal ḳılmaya (VI 3a/2), müṭālaʿa ḳılınduḳdan (I 7b/7), zinā ḳılan (II 1b/3)...
ol-: ʿādet olmışdur (III 2b/7), ʿarż olındu (IV 1b/3), defter olına (III 2a/43), müteḳāʿid ola (I 6a/15),

münkire olsa (II 2a/2), nāẓır olsa (I 5b/23), ṣabit ola (II 4b/6), tehdīd olına (II 3b/22)...

Metinlerde yardımcı fiil olmadıkları hâlde, çeşitli kelimelerle kaynaşıp birleşik fiiller oluşturan fiiller de tespit edilmiştir.

al-: cerīme alına (I 5b/23), cürm alına (II 1b/6), gümrük alına (V 2a/2), ḥaḳḳ-ı imżā alalar (I 6a/22), ḫumsin alalar (II 3a/8), kesr-i mīzān alalar (I 6a/23), odun-bahā alalar (I 6a/19), ʿöşr alalar (II 4a/22), sālārlıḳ alına (II 3a/9).

gör-: ḫarac görenlerinden (II 4b/3).

2.4. Söz Varlığı

İncelenen kanunnâmelerde madde başı olarak indekste 1527 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin 1366'sı isim, 161'i ise fiildir. Madde başlarının altında sıralanan kelimeler ise bu sayıya dahil değildir ve metinlerde geçen özel adların sayısı 30'dur.

Madde başı olan 1527 sözcüğün dillere göre dağılımı ve yüzdeleri şöyledir:

Dil	Kelime Sayısı	Yüzde
Arapça	654	% 43.69
Türkçe	577	% 38.54
Farsça	89	% 5.95
Ar./Far.	37	% 2.47
Ar./T.	27	% 1.80
Far./Ar.	24	% 1.60
Far./T.	24	% 1.60
T./Ar.	10	% 0.67
Rum	9	% 0.60
Bilinmeyen (?)	8	% 0.53
T./Far.	6	%0.40
Ar./Far./T.	9	% 0.60
Ar./Far./Ar.	8	% 0.53
Far./Ar./Far.	6	% 0.40
Moğ./T.	6	% 0.40
T./Ar./T	6	% 0.40
Far./Ar./T.	4	% 0.30
Ar./T./Ar.	3	% 0.20
Er./T.	2	% 0.13
İt./T.	2	% 0.13
T./Far./Ar.	1	% 0.07
Grek.	1	% 0.07
Fr.	1	% 0.07
İt.	1	% 0.07
Ar./Rum.	1	% 0.07
Sl.	1	% 0.07

Kanunnâmelerin söz varlığının niteliği işledikleri konuya bağlı olarak şekillenmiştir. Bu metinlerde özellikle Osmanlı askerî sınıfına ait terimlerin fazlaca yer alması yabancı kelimelerin kullanımını arttırmıştır. Metinlerde yer alan mukaddime ve dua bölümleri de Arapça kelimelere fazlaca

yer verilmesine neden olmuştur. Bu bölümlerden indekse madde başı olarak dahil edilen Arapça kelime sayısı 44'tür. Bu kelimeler indeksten çıkarıldığında Arapça kelime sayısı 610'a düşecektir. Türkçe kelime sayısı ise 577'dir fakat Türkçe eklerle Türkçeleştirilmiş kelimeler de dahil edilince bu sayı Türkçenin lehinde artacaktır. Yine metinlerde Türkçenin kullanım sıklığı da göz önünde bulundurulduğunda, Türkçe kelimelerin kullanım sıklığının diğer dillere göre fazla olduğu görülmüştür.

Metinlerde o dönem için yaygın olarak kullanılmayan bazı kelimelere rastlanılmıştır. Tespit edilen bazı örnekler şunlardır: **ur-** "vur-" (II 1b/12), **esle-** "önemse-" (II 3b/21), **eş-** "at koşturmak" (II 4a/9), **ḳodur-** "bıraktır-" (III 2a/34), **ḳıġırt-** "duyurt-" (II 2b/14), **ufan-** "kırılmak" (I 5b/21), **uġurla-** "çalmak" (II 2b/10) gibi fiillerin; **avlaġu it**- "çalıdan çit yapmak" (II 4a/2), **ayrıḳsı** "başka" (II 4a/2), **bayağılayın** "eskisi gibi" **(**II 1b/16), **bir niçe** "birkaç" (I 2a/3), **çaç** "tahıl yığını" (II 2b/10), **degür** "değer, pay" (II 3a/6), **eksükli** "az, eksikli" (I 2b/24), **yund** "kısrak" (II 2b/12), **şişek** "1-2 yaşında koyun" (IV 1b/16), **eyülü-yadlu** "iyisi ile kötüsü ile" (II 4a/22), **issi** "sahip" (II 2b/14), **otacılu ol-** "hekime muhtaç olmak" (II 2a/8), **süci** " içki" (II 4a/14), **kirici** "gündelikçi" (II 2b/21), **kiricilik** "gündelikçilik" (II 3a/4), **ḳañlı/ḳañlu** "kağnı" (II 2b/18), **eşküne eşe-** "atla yola çıkmak" (II 3a/11), **şuvad** "suvaracak yer" (II 4a/1), **ḳuru** "kara" (V 2b/3), **ulaḳ** "at" (II 3b/10), **ḳarındaş** "kardeş"(I 5b/11), **ḳaracanavar** "domuz" (II 5a/9), **doñuz** "domuz" (II 4a/22), **şol** "şu" (III 3a/14), **ṭaru** "darı" (III 2b/2), **ḳınluḳ** "ceza" (II 3a/13), **etmek** "ekmek" (II 2b/15), **kimesne** "kimse" (I 2b/16), **ḳanḳı** "hangi" (I 3a/12), **uġrıluḳ** "hırsızlık" (II 2a/4), **yancaḳ** "kese" (II 2a/18), **yatlu** "kötü" (II 3a/18).

Metinlerde görülen ve günümüzde de hâlâ kullanımı olan bazı deyimler de tespit edilmiştir. Bu deyimler şunlardır: **and iç-** "yemin etmek" (II 2a/3), **and vir-** "yemin etmek" (II 2a/1), **döşege düş-** "yatağa düşmek, hastalanmak" (II 2a/13), **dümen ṭut-** "dümeni yönetmek" (I 5a/13), **el öp-** "el öpmek" (I 5a/17), **güci yet-** "eldeki imkânlarla ancak altından kalkabilmek" (II 1b/4), **ḥaḳḳından gel-** "cezasını vermek" (II 3b/18), **ḫarāb ol-** "harap duruma gelmek" (II 5a/12), **ism ḳonıl-** "ad vermek" (I 4a/4), **öñlerine düş-** "birinin önünden yürümek" (I 4b/25), **kürek çek-** "tekneyi yürütmek için küreği kullanmak" (I 5a/13).

SONUÇ

Bu çalışmada Fatih dönemi merkezî ve umumî kanunnâmeler yazım özellikleri, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından değerlendirilmiştir. Fatih dönemi merkezî ve umumî kanunnâmeleri ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesi dönemi özelliklerini tamamen yansıtmaktadır.

Kanunnâmeler okunurken Ahmet Akgündüz'ün okumaları esas alınmıştır. Ancak okuma yapılırken bazı kelimelerin metnin anlam bütünlüğüne uygun okunmadığı tespit edilmiştir. Metinler çeviri yazıya aktarılırken bu kelimeler Ahmet Akgündüz'ün Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnâmeleri adlı eserinden farklı okunmuştur. Metinlerde farklı okunan kelimeler şunlardır: انجير encīr "incir" (II 5a/2), كرجي kirici "gündelikçi" (II 2b/21), كرجيلك kiricilik "gündelikçilik" (II 3a/4), روشن rūşen "açık, aşikâr" (III 2a/3), يوزيردن yoz yerden "işlenmemiş olan toprak" (II 2b/11). Ahmet Akgündüz'ün Türkiye Türkçesine aktarmış olduğu metinlerde ise bu kelimeler sırasıyla şu şekildedir: tâcir, çerçi, çerçilik, revşen, boz yerden.

İncelenen metinlerde eskicil özellikler gösteren bazı kelimelerin kullanıldığı görülmüştür. Bu kelimeler şunlardır: **yund** "kısrak" (II 2b/12), **kiricilik** "gündelikçilik" (II 3a/4), **süci** " içki" (II 4a/14), **çaç** "tahıl yığını" (II 2b/10), **ulaḳ** "at" (II 3b/10), **ḳınluḳ** "ceza" (II 3a/13), **uġrıluḳ** "hırsızlık" (II 2a/4), **yancaḳ** "kese" (II 2a/18), **ḳıġırt-** "duyurt-" (II 2b/14)… vb.

Metinlerde indekste madde başı olan 1527 kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin 1366'sı isim, 161'i ise fiildir. Metinlerde geçen özel adların sayısı ise 30'dur. Metinlerdeki kelimelerin madde başı

olarak Türkçe ve diğer dillere göre dağılımı ve yüzdeleri aşağıdaki gibidir:

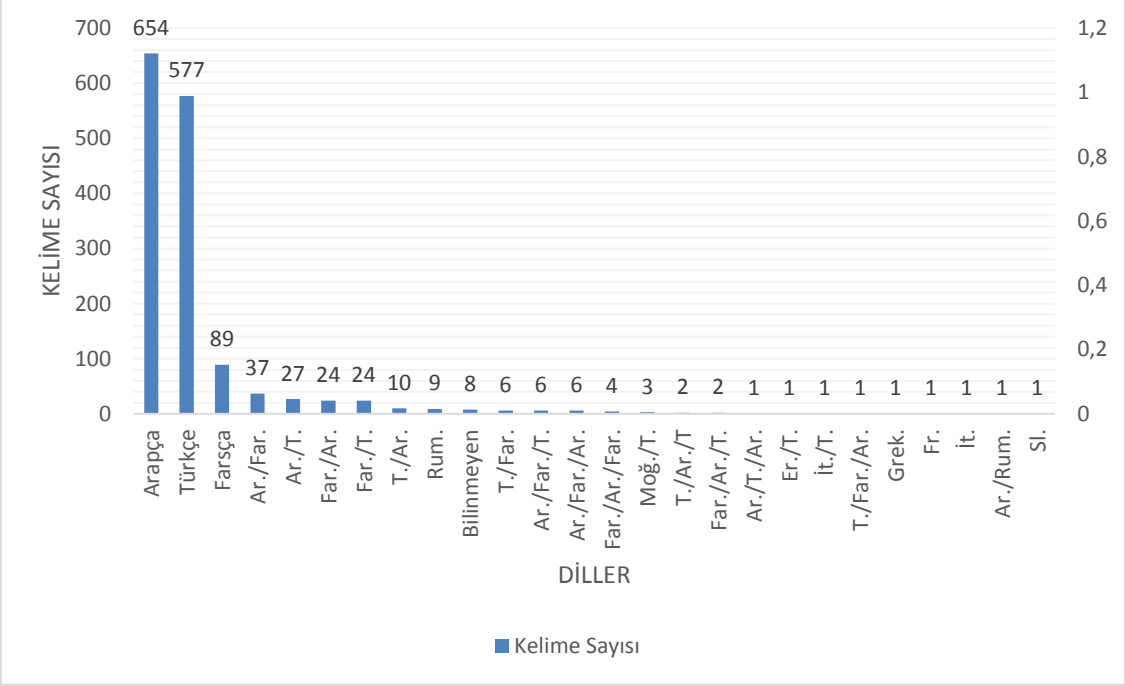

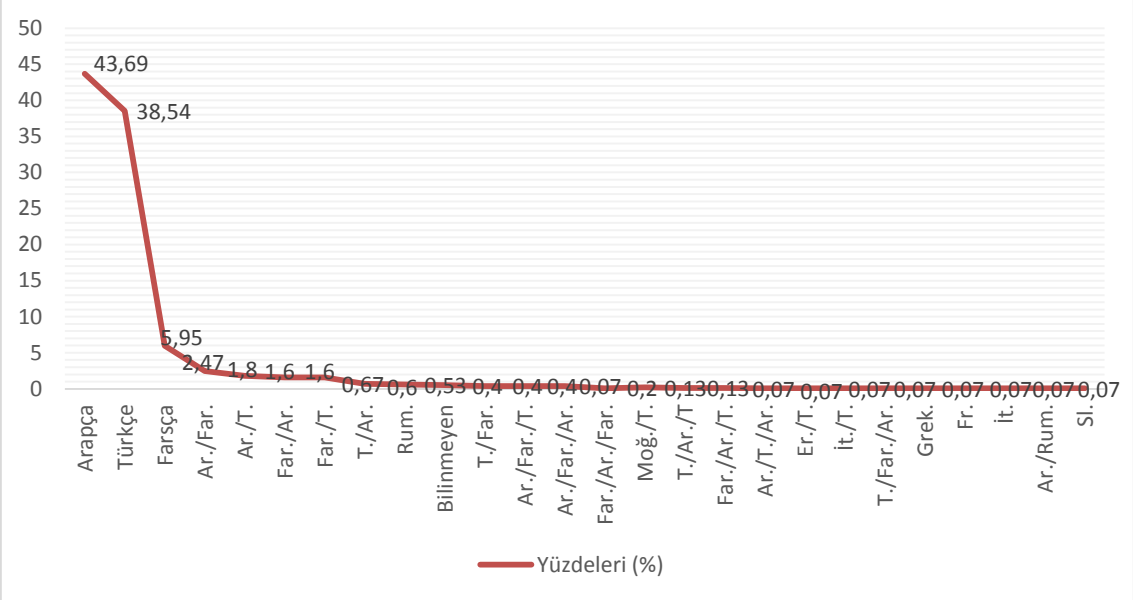

Eserlerin söz varlığının niteliği işledikleri konuya bağlı olarak şekillenir. Kanunnâmeler, tarihî metinler olduğundan kendilerine özgü bir terminolojiye sahiptirler. Özellikle askerî terimlerin fazla olması yabancı kelimelerin kullanımını arttırmıştır. Ayrıca metinlerde yer alan mukaddime ve dua bölümleri Arapçadır ve bu durum Arapça kelime sayısının yüksek olmasında etkili olmuştur. Bu bölümlerden indekse madde başı olarak dahil edilen Arapça kelime sayısı 44'tür. Kalıp ifadeler genel bir dil kullanımını yansıtmadığından, bu kelimeler indeksten çıkarıldığında Arapça kelimelerin sayısı 610'a; yüzdelik oranı ise % 40.75'e düşecektir. Türkçenin kullanım oranı %38,54'tür. Madde başı

kelimelerin kullanım sıklığı dikkate alındığında, Türkçe kelimelerin daha fazla kullanıldığı görülecektir. Bilhassa et-, ol-, eyle-, kıl- gibi yardımcı fiillerin kullanım oranı oldukça yüksektir. Genel anlamda metinlerde Arapça kelimelerin sayıca fazla olmasına rağmen, metinlerin dili bugün bile rahatlıkla anlaşılabilecek sadeliktedir.

KISALTMALAR

? : Anlamı veya kökeni bulunamayan madde başı kelimeleri gösterir.
age. : Adı geçen eser
Ar. : Arapça
bk. : Bakınız.
Erm. : Ermenice
ET : Eski Türkçe
Far. : Farsça.
Fr. : Fransızca
Grek. : Grekçe
İt. : İtalyanca
krş. : Karşılaştırınız
Moğ. : Moğolca
Rum. : Rumca
s. : Sayfa
Sl. : Slav
T. : Türkçe
TDK : Türk Dil Kurumu
Ü. : Üniversite
vb. : Ve benzeri
Yay. : Yayınları

ÇEVİRİ YAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ

ʾ : Hemze ء
ā : Uzun a (آ)
ʿa : ع (ayın) sesi
ḍ/ż : ض sesi
ġ : غ sesi (tonlu art damak g ünsüzü)
ḥ : ح sesi
ḫ : خ sesi
ī : uzun ı sesi
ī : uzun i sesi (ى)
ḳ : ق sesi (tonsuz art damak k ünsüzü)
ñ : damak n'si (ك)
ṣ : ص sad sesi
ṯ : ث sesi
ṭ : ط sesi
ū : uzun u sesi
ẓ : ظ sesi
ẕ : ذ sesi

KAYNAKÇA

Acar, İ. (2001). Osmanlı Kanunnâmeleri ve İslam Ceza Hukuku. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. XIII-XIV*.

Akgündüz, A. (2015). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri (Cilt 1).* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akgündüz, A.ve Öztürk, S. (2000). *Bilinmeyen Osmanlı.* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Anhegger, R. ve İnalcık, H. (1956). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i Örf-i Osmân-i.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri.* Ankara: TDK Yay.

Buran, A. (2007). "Çağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler". *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006) Bildirileri*. Erciyes Ü. Yay.

Buran, A. (2011). *Sâ'atnâme*. Ankara: Akçağ Yay.

Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yay.

Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi.* İstanbul: Bayrak Yay.

Çakır, İ. E. (2013, Mayıs 1-3). Fatih Dönemi Teşkilat Kanunnâmesi: Kanunnâme-i Âl-i Osman ve Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli. *1. Uluslararası Hünkâra Vefâ Sempozyumu Bildirileri*.

Gülsevin, G. (2011). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler.* Ankara: TDK Yay.

İnalcık, H. (1954). *Fatih Devri.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnalcık, H. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş : Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.* 13(2).

İnalcık, H. (2001). *Kanunnnâme. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (s. 333-337) C. 24 İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kanar, M. (2011). *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Birim Yay.

Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü.* İstanbul: Sav Yay.

Kanar, M. (2011). *OsmanlıTürkçesi Sözlüğü.* İstanbul: Sav Yay.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü.* Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Z. (1995). "Eski Anadolu Türkçesinde İmlâ-Fonoloji Bağlantısı Üzerine Notlar", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I. Cilt.* Ankara:TDK Yay.

Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü.* Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi).* Ankara: TDK Yay.

Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi.* Ankara: TDK Yay.

Özcan, A. (1982, Mart). *Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi.* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. Tarih Dergisi. İstanbul.

Özcan, A. (2003*). Kânûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin):* İstanbul: Çalış Ofset.

Özek, F. (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler.* Ankara: Akçağ Yay.

Özek, F. (2015). *Kitābu Feżā'ili'l - Mekke ve'l - Medīne ve'l - Ḳudüs.* İstanbul: Kesit Yay.

Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Türkiye Türkçesi.* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Pakalın, M. Z. (1983). *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II-III. İstanbul:* Milli Eğitim Basımevi.

Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.* Ankara: Yargı Yayınevi.

Şahin, H. (2009). *Eski Anadolu Türkçesi.* Ankara: Akçağ Yay.

Tansel, S. (1971). *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasî ve Askerî Faaliyeti.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Tiken, K. (2004). Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar Bağlaçlar Ünlemler ve Zarf Fiiller. Ankara: TDK Yay.

Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük.* İstanbul: Kapı Yay.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yay.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Üstüner, A. (2012). *Türkçenin Tarihî Gelişmesi.* Elazığ: Grafikkent Dijital Baskı Merkezi.

Yeğin, A. (1975). *Yeni Lügat.* İstanbul: Yeni Asya Yay.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 145-152, Kış 2019

Türkçede Dilbilgisel İlişkiler ve Sıralı Eylemler

Dr. Öğr. Üyesi Bilge Öztürk
ORCID ID:*https://orcid.org/0000-0002-3951-3554*
Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kocaeli – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş:17.03.2019
Kabul: 27.12.2019
On-line Yayın:31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Özne
Nesne
Dilbilgisel İlişkiler
Sıralı Eylemler
Açık Kodlama

Araştırma Makalesi

DOI: *10.9761/JASSS29095*

Öz

Türkçede Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkilerinin açık kodlama ve davranış ve denetleme özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, öncelikle Keenan (1975; 1976)'nın Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkileri üzerine yapmış olduğu tipolojik çalışmalarda ortaya çıkan açık belirtme ve davranış ve denetleme özellikleri kısaca gözden geçirilecektir. Keenan açık belirtme özelliklerinin, *dilbilgisel sözcük dizilişi, eylem ya da adılsıl uyumu ve adcıl durum belirtme* özelliklerini içerdiğini ileri sürmekte, davranış ve denetleme özelliklerinin ise Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkileri tarafından yönetilen sözdizimsel süreçleri içerdiğini vurgulamaktadır. Daha sonra, bu özelliklerden Türkçeyle ilgili olanları veritabanı üzerinde sınanacaktır. Özellikle, Afrika dillerinde görülen sıralı eylem yapılarına benzer bir yapı olan Türkçedeki sıralı eylem yapıları ve bu yapılardaki Nesne dilbilgisel ilişkisinin görünümü çalışmanın daha sonraki bölümünde ele alınacaktır. Çalışmada veritabanı olarak, NTV Kanalında yayınlanmış "Avrupa Yolu" adlı programın 20 Ekim 2005, 10 Kasım 2005 ve 17 Kasım 2005 tarihlerinde yayınlanan 3 bölümünün toplam 120 dakikalık kayıtları ile 30 Ekim 2005, 13 Kasım 2005 ve 4 Aralık 2005 tarihlerinde Avrasya Kanalında yayınlanmış "Ankara Rüzgarı" adlı programın toplam 180 dakikalık kayıtları kullanılmıştır Toplam 300 dakikalık doğal konuşma kayıtlarından oluşan veritabanından rasgele seçilen örnekler incelenmiştir. Yapılan incelemede, Türkçede açık belirtme özelliklerinin Özne ve Nesne ve Dolaylı Nesne ve Dolaysız Nesne dilbilgisel ilişkilerinin ayrıt edilmesinde önemli bir rol oynadığı, davranış ve denetleme özelliklerinin ise çok baskın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Türkçedeki sıralı eylem yapıları ve bu yapılardaki özellikle Tümleçlerin görünümüne bakıldığında yine açık belirtme özelliklerinin baskın rol oynadığı görülmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Öztürk, B.(2019). Türkçede Dilbilgisel İlişkiler ve Sıralı Eylemler.*Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 145-152.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 145-152, Winter 2019

Grammatical Relations and Serial Verbs in Turkish

Asst. Prof. Dr. Bilge Öztürk
Kocaeli University, Faculty of Arts and Sciences, Western Languages and Literatures, Kocaeli – TURKEY

Artcile History

Submitted:17.03.2019
Accepted: 27.12.2019
Published Online:31.12.2019

Key Words

Subject
Object
Grammatical Relations
Serial Verbs
Overt Coding

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS29095*

Abstract

This study aims at revealing the overt coding properties and behavior-and-control properties of Subject and Object grammatical relations in Turkish. First of all, Keenan's (1975; 1976) overt marking and behavior and control properties revealed in the typological studies on Subject and Object grammatical relations will be examined briefly. Next, the properties related to Turkish will be tested in our data. Especially, serial verbs in Turkish similar to serial verbs in African languages and the occurrence of Object grammatical relation in these structures will be dealt with later in the study. In this respect random examples were selected out of a database consisting of 300 minutes of natural speech recording. The results of the study indicates that the formal distinction between Subject and Object and Direct Object and Indirect Object grammatical relations in Turkish is amply supported by overt coding properties while behavior-and-control properties play a minimal role. In parallel, the overt coding properties play a dominant role in distinguishing the grammatical relations in serial verb constructions in Turkish.

1. Giriş

Osam (1997), Akan dilinde var olan dilbilgisel ilişkileri, açık belirtme özellikleri ve davranış ve denetleme özellikleri açısından betimlemektedir.Öncelikle Özne ve Nesnelerin Keenan (1975; 1976)'da verilen diller-arası özellikleri gözden geçirmiş, daha sonra bu özelliklerin Akan dilindeki dilbilgisel ilişkilerle olan ilişkisi ve Akan dilinde çift-geçişli yapılarda görülen ikili nesne sorunu ele almıştır.Sonuç olarak ise, Akan dilindeki Özne ve Dolaysız Nesne AÖ'lerinin biçimsel olarak ayırt edilebilmesinin hem açık belirtme özellikleri hem de davranış ve denetleme özellikleri tarafından sağlandığı tespit edilmiştir.(Osam 1997:233-79).Bu çalışma da, Türkçede Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkilerinin açık kodlama ve davranış ve denetleme özelliklerini ortaya koymaya çalışılacaktır.

2. Kuramsal Çerçeve

Dilbilgisel Öznelerin biçimsel özelliklerini iki değişik dizi içinde ele alınmaktadır: açık belirtme özellikleri ve davranış ve denetleme özellikleri (Keenan 1976: 89-121). Wierzbicka (1981)'e göre, Keenan'ın bu çözümlemesinin diğer dilbilgisel ilişkileri de kapsayacak şekilde genişletilmesi kaçınılmazdır çünkü genellikle bir tek dilbilgisel ilişki değil, özne ve nesne ya da dolaysız nesne ve dolaylı nesne arasındaki farklılıklar biçimsel özelikler bakımından kodlanmaktadır.

Keenan (1975; 1976) açık belirtme özelliklerinin, *dilbilgisel sözcük dizilişi, eylem ya da adılsıl uyumu ve adcıl durum belirtme* özelliklerini içerdiğini ileri sürmektedir. Davranış ve denetleme özellikleri ise Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkileri tarafından yönetilen sözdizimsel süreçleri içermektedir:

eşgöndergesel silme üzerindeki kısıtlamalar:

- ilgi tümceleri
- tümleme yapılarında eşdeğer-AÖ silinmesi
- ulaçlı yapılarda artgönderim
- tümce zincirinde boş artgönderim

durum-değiştiren kurallar üzerindeki kısıtlamalar:

- edilgen yapılar
- karşıt edilgen yapılar
- yükseltme
- yönelme kayması

3. Veritabanı ve Yöntem

Çalışmada veritabanı olarak, NTV Kanalında yayınlanmış "Avrupa Yolu" adlı programın 20 Ekim 2005, 10 Kasım 2005 ve 17 Kasım 2005 tarihlerinde yayınlanan 3 bölümünün toplam 120 dakikalık kayıtları ile 30 Ekim 2005, 13 Kasım 2005 ve 4 Aralık 2005 tarihlerinde Avrasya Kanalında yayınlanmış "Ankara Rüzgarı" adlı programın toplam 180 dakikalık kayıtları kullanılmıştır. Veritabanı yalnızca, sözlü söylemden doğal konuşma örnekleri seçebilmek için kullanılmış, sayısal bir çözümleme yapılmamıştır.

4. Türkçede Açık Belirtme Özellikleri

Givón, tümcesel katılımcıların dilbilgisel ilişkilerinin belirlenmesinde açık belirtme özelliklerinin her zaman baskın rol oynadıklarını ancak bu açık belirtme özelliklerinin dilbilgisel ilişkiler üzerindeki etkilerinin diller arasında farklılıklar gösterdiğini ileri sürmektedir (1997: 8). Türkçede Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkilerini ayırt etmede, Keenan (1975; 1976)'da verilen açık belirtme özelliklerinden ağırlıklı olarak eylem uyumu ve adcıl durum belirtme özellikleri işlemektedir:

Ben MİT'e görev verdi**m**.

1) . (*Metin IV)*

Türkiye ulaştırma sektörün**de** ağırlıklı olarak karayolun**u**
. kullanıyor.
(Metin II)

(1a) örneğinde eylem üzerinde görülen *{-m}* biçimbirimi *Ben* Öznesinin eylemle uyumunu göstermektedir. (1b) örneğinde ise Özne dışındaki dilbilgisel ilişkiler *{-dE}* ve *{-U}* biçimbirimleriyle gösterilmiştir. Bu örneklerden de görüleceği gibi belli açık bir belirtme özelliği belli bir dilbilgisel ilişki üzerinde etkili olurken diğer dilbilgisel ilişkiler üzerinde doğrudan etkili olamamaktadır (Givón 1997: 8). Açık belirtme olgusuna bu çerçeveden bakıldığında Türkçede dilbilgisel ilişkilerin belirlenmesinde rol oynamadığı düşünülebilecek olan *sözcük dizilişinin* debelli dilbilgisel ilişkiler açısından belirleyici olabileceği görülmektedir:

Anadolu'dan gelen haberlere de baktım ben. *(Metin IV)*
2) .
Bizimkiler de (gittiler) bunlara arazi verdiler. *(Metin IV)*
.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, (2a) örneğinde Öznenin nesne ve eylemden sonra gelerek Türkçenin bir NEÖ dizilişi sergileyebildiği görülmektedir.(2b)'ye bakıldığında ise, *'bunlara'* Yönelme Tümlecinin *'arazi'* Dolaysız Nesnesinden önce geldiği görülmektedir. Türkçenin serbest bir sözdizimi olduğu kabul edilecek olursa aşağıda verilen örneğin de dilbilgisel olması gerekir:

*Bizimkiler de (gittiler) arazi bunlara verdiler.
3) . *(Metin IV)*
Bizimkiler de (gittiler) araziyi bunlara verdiler.
.

(3a) tümcesinde belirtisiz nesnenin eylemden uzaklaşması tümceyi dilbilgisi dışı yapmaktadır. Belirtisiz AÖ, (3b)'deki gibi belirtili hale getirildiğinde ise tümce dilbilgisel olmaktadır. Bu durum da Türkçede sözcük diziminin en azından Belirtisiz Nesne dilbilgisel ilişkisinin belirlenmesinde etkili olduğunu göstermektedir.

Açık belirtme özelliklerinin ele alındığı bu bölümde, Türkçede üç açık belirtme özelliğinin de dilbilgisel ilişkileri de belirlemede etkili olduğu ancak bu etkinin, açık belirtme özelliklerinin ve dilbilgisel ilişkilerin karşılıklı etkileşimine bağlı olarak değişebildiği görülmektedir.

5. Davranış Özellikleri

Bu bölümde Türkçede Özne AÖ'ni Nesne AÖ'nden ayırt eden davranış özellikleri ele alındıktan sonra, Dolaysız Nesne ile Dolaylı Nesne arasındaki ayrımı sağlayan davranış özellikleri incelenecektir. Dilbilgisel Özne ve Nesnelerin sergilediği davranış ve denetleme özelliklerinden aşağıda verilenlerin Türkçede işlediği düşünülerek, bu yönde örnekler verilecek ve bu özelliklerden hangilerinin Özne ve Nesne AÖ'lerini ve Dolaylı ve Dolaysız Nesneyi birbirinden hangi koşullar altında ayırdığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

5.1. Özne ve Nesne Ayrımı

5.1.1. Eşgönderim ve Tümce Zincirinde Boş artgönderim

Türkçede hem Özne hem de Nesne AÖ'leri tümce zincirlerindeki eşgöndergesel boş adılsılları denetleme özelliğine sahiptirler:

4) **S.Ç.:**... sistem konusunda **yasa teklifini**$_i$*biz*$_j$ başbakanlığa sunduk, ...
C.P.: Mart ayındaydı galiba?
S.Ç.:*Ø*$_j$ *Ø*$_i$ Mart ayında sunduk. *Ø*$_j$ *Ø*$_i$ O günden bugüne kadar defalarca görüştük,

(Metin III)

(4)'teki örnekte görüldüğü gibi hem *biz* Özne AÖ hem de *yasa teklifini* Nesne AÖ bir iki tümce sonrasında devam eden tümce zinciri içindeki boş artgönderimleri denetleyebilmektedirler. Yalnızca bir örnekte de görülebildiği gibi boş artgönderim Türkçede hem Özne hem de Nesnelerin davranışsal özelliğidir ve bu iki dilbilgisel ilişki arasında ayrım yapmamaktadır.

5.1.2. İlgi Yantümceleri

Türkçede hem Özne hem de Nesne ilgi yantümceleri ortaçlarla oluşturulsalar da bu iki farklı dilbilgisel ilişkiye ait ilgi yantümcelerindeki ortaçlar farklı biçimler sergilemektedirler. Erkman-Akerson ve Ozil'e göre, Türkçede öznesini niteleyen ortaçlarla, nesnesini niteleyen ortaçlar farklı biçimbirimlerle oluşturulmaktadır (1998: 123):

5) . Birlikte, 1993 yılında yürürlüğe **giren** ve Roma anlaşmasında önemli değişiklikler **yapan***Maastricht anlaşması* ile sağlık politikasının resmi hedefleri belirlendi... *(Metin 1)*

. Dolayısıyla **çizdiğiniz** tablo içinde sağlık sektöründe önümüzdeki dönemde çok büyük değişiklikler olacak ... *(Metin I)*

. [Programımıza] ... Her üç gününden birini yurtdışında **geçiren** Sayın Erdoğan 'ın gezisi hayırlı olsun diyelim... *(Metin V)*

. Yılda 2 kez olağan toplantı **yapan** komite, Türkiye ile Avrupa Birliği ilişkilerinin çeşitli yönlerini ele alan raporlar hazırlıyor.*(Metin III)*

Yukarıdaki örneklerde anatümcede farklı işlevler yüklenmiş AÖ'lerini niteleyen ilgi yantümceleri nitelenen AÖ'nün yantümce içindeki dilbilgisel ilişkilerine göre farklılaşmaktadır. Eğer nitelenen AÖ yantümcede Özne görevindeyse {-En} biçimbirimi; Nesne görevindeyse, {-DIK} biçimbirimi kullanılarak ortaçlı yapı oluşturulmaktadır. Bu nedenle, anatümcelerde olmasa da yantümcelerdeki dilbilgisel ilişkilerin ayırt edilmesinde ilgi yantümcelerinin belli işlevleri vardır.

5.1.3. Tümleç Yantümcelerinden Üye Yükseltme

Türkçede tümleç yantümcelerinin içinden bir üyenin anatümceye yükseltildiği durumlarda hem Özne hem de Nesne AÖ'leri yükseltilebilmektedir. Bu konudaki örneklere çalışmanın veritabanında rastlanmasa bile aşağıdaki örnekte yer alan yapının Türkçede oldukça sık kullanıldığını söyleyebiliriz:

6) . Ayşe Ali'nin kardeşini sürüklediğini gördü.

. Ayşe Ali'yi kardeşini sürüklerken gördü.

Ayşe kardeşini (Ali tarafından) yerde sürüklenirken gördü.

(6b)'de yantümcenin Öznesi konumundaki *Ali* AÖ anatümcenin Nesnesi konumuna yükselmiştir.(6c)'de ise yantümcenin nesnesi yantümce edilgenleştirildikten sonra anatümcenin Nesnesi konumuna yükselmiştir.

Çalışmanın buraya kadar olan bölümünde ele alınan açık belirtme ve davranış ve denetleme özellikleri bağlamında, Türkçede açık belirtme özelliklerinin Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkilerinin ayrıt edilmesinde önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Ancak, davranış ve denetleme özellikleri Türkçede Özne ve Nesneyi birbirinden ayırmaya yarayacak farklılıklar sergilememektedirler.

6. Dolaysız Nesne ve Dolaylı Nesne

Çalışmanın bu bölümündeTürkçenin Dolaysız Nesne ve Dolaylı Nesne arasındaki ayrımı nasıl yaptığı ele alınacaktır.

Türkçe durum dizgesi gelişmiş bir dil olduğu için dolaysız nesne ve dolaylı nesne arasındaki ayrımı kolaylıkla belirtebilmektedir.

7) *...bir ülkenin ulaştırma politikalarını* hayat**a** geçirecek olan yapı nedir... *(Metin II)*

Kışın şehirde zor hastaney**e** yetiştirdik *annem**i***. *(Metin I)*

(7)'de de görüldüğü gibi, Türkçe, *{-İ}* ve *{-E}* durum biçimbirimlerini kullanarak, Dolaysız ve Dolaylı Nesne arasındaki ayrımı sağlayabilmektedir.

7. Türkçede Sıralı Eylem Yapıları

Türkçede birden çok eylem biçiminin bir tek tümce içinde göründüğü yapılarının inceleneceği bu bölümde, Türkçedeki ulaçlar, ortaçlar ve ad yantümceleri kapsam dışı bırakılarak yalnızca sıralı eylem yapıları üzerinde durulacaktır.

Haspelmath, sıralı eylem yapısını aralarında bağlayıcı bir birim olmayan ve yüklem-üye ilişkisi bulunmayan pek çok bağımsız eylemden oluşan tekönermeli bir yapı olarak tanımlamaktadır (2016: 292). Sıralı eylemler betimledikleri olaylarda zamansal ilişkilerin yanı sıra (süreklilik, sınırlılık gibi) tarz açısından da anlatılan olayın yoğunluğunu belirtirler (Aksan ve Aksan 2005: 410). Carstens ise, sıralı eylem yapısını 'bir tek özne ve bir tek zaman değerini paylaşan ve açık olarak sıralı tümce ya da yantümce belirticisi almamış eylemlerin ve bu eylemlerin tümleçlerinin ardıl olarak dizilmesi' olarak tanımlamaktadır(2002: 10). Bu tanıma koşut olarak, Givón da, sıralı eylem yapılarının çok-eylemli, çok-nesneli dolayısıyla da çok-EÖ'li yapılar olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, bu yapılarda görülen sözdizimsel parçalanmışlık Özne dilbilgisel ilişkisini etkilememektedir (1997: 75).

8) Bizimkiler de gittiler bunlara arazi verdiler. *(Metin IV)*

(8)'deki örnekte görüldüğü, gibi tümcede herhangi bir bağlaç ya da yantümceleme belirticisi (ortaç ya da ulaç biçimbirimi, adlaştırma belirticisi) yoktur. *git-* ve *ver-* eylemlerinin ortak özellikleri arasında *Bizimkiler* Özne AÖ ve GEÇMİŞ zaman özelliği vardır. Sıralı eylem yapısındaki eylemlerden ilki olan *git-* eylemi geçişsiz olduğu için başka bir tümleç gerektirmemektedir. Ancak *ver-* eylemi geçişli bir eylem olduğu için *arazi* dolaysız nesnesini ve *bunlara –e* tümlecini tümceye katmıştır.

9) Oysa listeyi hazırlayan, kotaran, pişiren bakanlık. *(Metin IV)*

Al devleti de ver bir şirkete. *(Metin IV)*

.

Tarikatlar iktidarda olmanın tadına vardı, parayı sevdi,
. ihaleyi sevdi, nevaleyi sevdi, böyle iktidarın nimetlerini sevdiler abi… *(Metin VI)*

Ne yaptınız, hangi adımı attınız, hangi girişimde
. bulundunuz **türban yasağını kaldırmak için.**
(Metin IV)

(9)'daki örneklerin tamamında Özne dilbilgisel ilişkisi sıralı eylemler için ortak özelliktir. Bunun dışında (9a)'da *listeyi* Nesnesi sıralı eylemler için ortaktır. (9c)'de ise her eylem tümceye kendi Nesnesini katmıştır. (9d)'de tümcedeki bütün eylemler *türban yasağını kaldırmak için* İÖ'ni paylaşmaktadırlar. (9b)'de ise, *al-* eyleminin Nesnesi *devleti* AÖ *ver-* eyleminin de Dolaysız Nesnesidir. Ancak bu tümcedeki *birşirkete* Dolaylı Nesnesi *–al-* eyleminin değil yalnızca *ver-* eyleminin Dolaylı Nesnesidir.

Bizimkiler gittiler. Bizimkiler bunlara arazi verdiler.

10) .

*Bizimkiler bunlara arazi gittiler.
Devleti al. Devleti bir şirkete ver.

.

*Devleti bir şirkete al.

(8) ve (9b)'deki örneklerde dikkati çeken nokta ise sıralı eylemlerin soldan sağa doğru geçişlilik bakımından dizildiğidir. Bir başka deyişle, bu tümcelerdeki ilk eylemler (*git-, al-)* daha sonraki eylemlere göre (*ver-*) bir derece daha geçişsizdirler. Bu nedenle, tümce daha sonra gelen eylemler daha önce gelen eylemlerin tümleçlerini kendi tümleçleriymiş gibi kullanmaktadırlar. Ancak bu çalışmanın temel amacı Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkilerinin Türkçede nasıl ayırt edildiğini ortaya koymak olduğu için bu konuda genelleme yapılabilecek kadar bir inceleme yapılmamıştır.

8. SONUÇ

Türkçede Özne ve Nesne dilbilgisel ilişkilerinin açık kodlama ve davranış ve denetleme özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada, veritabanından seçilen örnekler üzerinde yapılan incelemede, Türkçede açık belirtme özelliklerinin Özne ve Nesne ve Dolaylı Nesne ve Dolaysız Nesne dilbilgisel ilişkilerinin ayırt edilmesinde önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın, davranış ve denetleme özellikleri, dilbilgisel ilişkileri birbirinden ayırmada baskın bir rol oynamamaktadır. Türkçenin durum dizgesinin çok işlek olması ve Özne eylem uyumunun, eylem üzerinde açık biçimbirimlerle belirtilmesi açık belirtme özelliklerinin dilbilgisel ilişkilerin ayırt edilmesinde önemli bir işlev görmesinin nedeni gibi görülebilir.

Türkçedeki sıralı eylem yapıları ve bu yapılardaki özellikle Tümleçlerin görünümüne bakıldığında ise tümcedeki eylemlerin yaklaşık bütün dilbilgisel ilişkileri ortak olarak kullanabildiği görülmektedir. Ancak çalışmanın kapsamının kısıtlı olması nedeniyle, Türkçedeki sıralı eylem yapılarında, dilbilgisel ilişkilerin davranış özellikleri ve bu eylemlerin geçişlilik özellikleri ayrıntılı olarak incelenememiştir. Ancak daha kapsamlı bir veritabanı kullanan bir çalışma ile Türkçedeki sıralı eylem yapılarında eylemlerin geçişlilik özellikleri incelenmesinin Türkçede özellikle eylem üzerine yapılan araştırmalara katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aksan, Y. ve Aksan M. (2005). Bileşik Eylemler, Sıralı Eylemler ve Görünüş. M. Sarı &H. Nas (Eds.) Proceedings of the XIXth National Linguistics Conference, 398-413. Şanlıurfa: Elif Printing House.

Carstens, V. (2002).Antisymmetry and Word Order in Serial Constructions.*Language,* S.78(1),3-50.

Erkman-Akerson, F. ve Ozil, Ş. (1998). *Türkçede Niteleme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler.* İstanbul: Simurg.

Givón, T. (Ed.). (1997). *Grammatical Relations: A Functional Perspective*. Amsterdam -Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Haspelmath, M. (2016). The Serial Verb Construction: Comperative Concept and Cross-Linguistic Generalizations. *Language and Linguistics,*S.17(3): 297-319.

Keenan, E.L. (1975). Some Universals of Passive in Relational Grammar.E.L. Keenan (Ed.), *Universal Grammar* (s.197-214).University of Chicago: Chicago Linguistics Society.

Keenan, E.L. (1976). Towards a Universal Definition of 'Subject' of.E.L. Keenan (Ed.), *Universal Grammar*(s.89-121).University of Chicago: Chicago Linguistics Society.

Osam, E.K. (1997). Serial Verbs and Grammatical Relations in Akan.T. Givón (Ed.), *Grammatical Relations: A FunctionalPerspective*.(s.253-281). Amsterdam/Philadelphia: John BenjaminsPublishing Co.

Wierzbicka, A. (1981). Case Marking and Human Nature. *Australian Journal of Linguistics,* C/S 1(1):43-80.

Veritabanında Kullanılan Program Kayıtları:

Metin I	20 Ekim 2005, Avrupa Yolu, NTV
Metin II	10 Kasım 2005, Avrupa Yolu, NTV
Metin III	17 Kasım 2005, Avrupa Yolu, NTV
Metin IV	30 Ekim 2005, Ankara Rüzgarı, Avrasya
Metin V	13 Kasım 2005, Ankara Rüzgarı, Avrasya
Metin VI	4 Aralık 2005, Ankara Rüzgarı, Avrasya

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78, s. 153-179, Kış 2019

İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e (1908-1923) Türk Romanında Batıl İnançlar*

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Şimşek
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9389-4984
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Tokat-TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.11.2019
Kabul: 30.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1923)
Roman
Batıl İnançlar
Hurafe
Halk İnanışları

Öz

İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreç (1908-1923), Osmanlı-Türk toplumunda sosyal ve kültürel açıdan derin etkileri olan bir dönemdir. Bu süre zarfında sosyal hayattaki değişim ve dönüşümler edebiyat eserlerinin konusunu oluşturmuş; dönemin zihniyeti, düşünce yapısı, kültürü, yaşayışı, din ve inanç algısı hâliyle romanlara yansımıştır. Bu dönem içinde kaleme alınan romanlarda genelde sosyal ve siyasal temalar ağırlıklı olarak işlenmiş olup toplum ve bireyin yozlaşan yönünü gösteren batıl inançlar da bazı romanların temasını ve içeriğini oluşturmuştur. Dolayısıyla çalışmada, 1908-1923 yılları arasında yayımlanan ve seçilen elli roman batıl inançlar etrafında incelenmiştir. Çalışmada öncelikle giriş bölümünde batıl inançlar üzerinde durulmuş; bidat, hurafe ve halk inanışları hakkında bilgi verilmiştir. Ardından okunan romanlar, elde edilen bulgularla oluşturulan yedi temel başlık altında batıl inançlar açısından tahlil edilmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen bulgular neticesinde kısa bir değerlendirme yapılmıştır. 1908-1923 yılları arasında yayımlanan ve incelenen dönem romanları içinde Hüseyin Rahmi Gürpınar başta olmak üzere kimi romancıların eserlerinde din ve inanç konusundaki eleştirilerini batıl inanışlar etrafında yoğunlaştırdığı görülmektedir. Döneminin toplumsal yaşamından izler taşıyan romanlarda hastalıkların tedavisi, çocuk sahibi olma, peri, cadı, muska, sihir, büyü, uğursuzluk, fal, kurşun dökme, kutsal mekânlar ve dinî şahsiyetler ile ilgili asılsız inançlar ve hurafeler öne çıkmaktadır. Roman kişileri kendilerine çıkar sağlamak ve çaresiz kaldıkları durumları ortadan kaldırmak için hurafelere ve yanlış inanışlara eğilim göstermektedirler.

DOI: 10.9761/JASSS40024

Atıf Bilgisi / Reference Information

Şimşek, Y. (2019). İkinci Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e (1908-1923) Türk Romanında Batıl İnançlar. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies,* Number: 78, Winter, p. 153-179.

* Bu makale, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Dr. Öğr. Üyesi Hidayet Özcan danışmanlığında Yaşar Şimşek tarafından hazırlanan "II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Dinler ve İnançlar (1908-1923)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78, p. 153-179, Winter 2019

Superstitious Beliefs in the Turkish Novel from the Second Constitutional Era to the Republic (1908-1923)

Asst. Prof. Dr. Yaşar Şimşek
Tokat Gaziosmanpasa University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Tokat-TURKEY

Artcile History

Submitted: 25.11.2019
Accepted: 30.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

The Second Constitutional Era (1908-1923)
Novel
Superstitious Beliefs
Superstition
Folk Beliefs

DOI: 10.9761/JASSS40024

Abstract

The historical process from the Second Constitutional Era to the Republic (1908-1923) is a period of deep social and cultural impact in Ottoman-Turkish society. During this time, changes and transformations in social life were the subjects of literary works; the mentality of the period, the mindset, culture, life, perception of religion and belief are reflected in the novels. In the novels written during this period, the social and political themes are generally covered, and superstitious beliefs showing society and the corrupt side of the individual constitute the theme and content of some novels. Therefore, fifty novels published between 1908-1923 and selected are examined around superstitious beliefs. The study focused primarily on superstitious beliefs in the introduction; information about innovation, superstition and public beliefs. Afterwards, the novels that were read were analyzed in terms of superstitious beliefs under seven main topics created by the findings. As a result of the findings obtained in the conclusion section, a short evaluation were made. Among the period novels published between 1908 and 1923, it is seen that some novelists, especially Hüseyin Rahmi Gürpınar, concentrated their criticisms of religion and belief on superstition around superstition. In the novels bearing the traces of the social life of the period, unfounded beliefs and superstitions about the treatment of diseases, having children, fairy, witch, amulet, magic, magic, jinx, fortune telling, bullet casting, sacred places and religious figures stand out. Novel characters tend to superstitions and false beliefs in order to gain benefits and eliminate situations in which they are helpless.

Giriş

Batıl kavramı "gerçekliği bulunmayan her şey, yalan ve yanlış olmasa bile planlanan hedefe ulaştırmayan her türlü faydasız iş, söz ve davranış, genellikle kabul edilmiş inançlara uygun olmayan hükümler" (Olguner, 1992: 148) olarak tanımlanır. Batıl inançlar ise inanç yönüyle herhangi bir gerçeklik değeri olmayan hem semavi hem de semavi olmayan dinlere mensup topluluklar arasında görülen asılsız ve temelsiz inanışları ihtiva eder. Kökeni paganist inançlara kadar giden batıl inançlar, tarihsel süreçte insanların ihtiyaçlarına ve kültürel düzeyine bağlı olarak ortaya çıkmış olup geçerliliği olmayan inanışlar olarak kabul edilmektedir. Hurafe, bidat gibi çeşitli adlarla da ifade edilen batıl inançlar, bir dinde önceden var olmayıp sonradan dinlere ve inançlara eklenen asılsız, içi boş, yanlış inançlar olarak adlandırılır. Hem geleneksel hem de modern toplumlarda izlerine ve uygulamalarına rastlanan batıl inançlar, sosyal hayatı düzenleyen gelenek ve kurallarla birlikte kendine yaşam alanı bulmaktadır. Birçok din temelli geleneksel topluluklarda, insanların farklı yaşam alanlarında çoğu kez alışkanlıktan veya cehaletten kaynaklanan sebeplerle insanların batıl inançlara bir şekilde başvurduğu görülmektedir. Ayrıca din dışı inanışların ve dinin yanlış yorumlanmasının bir sonucu olarak farklı kültürlerde batıl inançlara bir yönelim ve tutunma söz konusudur.

Batıl inançlar toplumda çoğu kez bidat, hurafe ve halk inanışlarıyla birlikte anılır ve düşünülür. Dinî bir kavram olarak bidat, "Asr-ı saâdet'ten sonra ortaya çıkan, şer'î bir delile dayanmayan inanç, ibadet, fikir ve davranışlar" (Yaran, 1992: 129) şeklinde tarif edilir. Hurafe ise dine sonradan girmiş garip şeyler, akla ve gerçeğe aykırı düşen sözler ve davranışlar için kullanılmaktadır. Hurafe aynı zamanda "mantıkî tabanı olmayan, gerçek hayatla ilişkisi bulunmayan inanç ve uygulamalar, iyilik veya kötülük getirebileceğine inanılan kuvvetler için kullanılır. Genellikle sihir, büyü ve bunların ürünü olan objelerle alâkalı inançlar da hurafe terimiyle ifade edilir" (Yel, 1998: 381). Bunun yanı sıra hurafeler, "bütünüyle sonradan uydurulan ve genellikle İslâm gerçeği ile bağdaşmayan, batıl inançları veya çarpı davranış biçimlerini telkin ve teşvik eden hikâyeler" (Varlı, 2008: 16) olarak bilinir. Diğer yandan batıl inançlar içinde değerlendirilen halk inanışları da daha çok eski dinlerden aktarılanlarla ve resmi dinin türlü nedenlerle geniş halk yığınları arasında çeşitlenerek aldığı yeni yorum ve inanış şekillerine göre oluşmuş asılsız inançları kapsar.

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan batıl inançların bütün toplumlarda yansımalarına rastlamak mümkündür. Daha çok masallar, efsaneler ve geleneksel halk hikâyelerinde işlenen batıl inançlar, Türk edebiyatında Tanzimat'tan itibaren yeni bir tür olan romanlarda ele alınan meseleler arasında yerini almıştır (Timur, 2009: 2108). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e 1908'den 1923'e uzanan tarihsel süreçte yayımlanan romanlarda batıl inançların sosyal eleştiri bağlamında işlendiği görülmektedir. Bireysel temalardan çok dönemin gereği olarak siyasi ve sosyal temalar üzerine yoğunlaşan roman yazarları, bireysel duygulanımlar, sosyal çatışmalar ve toplumsal meselelerden hareketle din ve inanç temasına değinmişlerdir. İnanç kaynaklı ahlaki kaygılar, din duygusunun yansımaları, dinî kurumların bozulması, din adamlarının yozlaşması, toplumdaki inançla ilgili yaklaşımlar ve batıl inançların varlığı romanlarda ön plana çıkan dinî unsurlar olarak görülmektedir. Bu bakımdan Türk romanında, özellikle akılcı yönüyle öne çıkan ve pozitivist anlayışı benimseyen realist romancıların eserlerindeki batıl inanışların ve hurafelerin bu doğrultuda ele alındığını söylemek mümkündür. Çalışmaya dâhil edilen II. Meşrutiyet dönemi romanlarında bidat, hurafe ve halk inanışlarını içinde barındıran batıl inançların çok çeşitli şekillerde tezahür ettiği görülmektedir. Romanlardan elde edilen bulgulara göre batıl inançlar yedi başlık altında toplanmıştır. Bunlar:

1. Hastalıkların tedavisi ve çocuk sahibi olmak ile ilgili batıl inançlar
2- Cin, ruh, ispritizma, peri, iyi saatte olsunlar ve cadı ile ilgili batıl inançlar
3- Büyü, sihir, muska, tılsım ve tütsü ile ilgili batıl inançlar
4- Uğur ve uğursuzluk ile ilgili batıl inançlar

5- Fal ve falcılıkla ilgili batıl inançlar
6- Kurşun dökme ile ilgili batıl inançlar
7- Kutsal mekânlar ve dinî şahsiyetler ile ilgili batıl inançlardır.

İncelenen II. Meşrutiyet dönemi romancıları içinde Hüseyin Rahmi[1] başta olmak üzere birçok yazarın eserlerinde din ve inanç konusundaki eleştirilerini batıl inanışlar etrafında yoğunlaştırdığı görülmektedir. Aynı zamanda romanlarda sıkça geçen cin, peri, muska, tılsım, nazar, sihir, büyü, uğursuzluk gibi kavramlar etrafında halk arasında yaygın olan hurafelere ve yanlış inanışlara da yer verilmiştir. Bu anlamda romanlarda batıl inançların bu denli yer bulmasının sebebinin devrin eğitim, bilim, din/inanç, kültür anlayışında ve sosyal yaşamın kodlarında aranması yanlış olmayacaktır. Roman türü açısından bakıldığında bu husus, dil ve anlatım açısından yazarlara farklı/yeni bakış açıları kazandırırken romandaki merak unsurunu da arttırmaktadır. Ayrıca dil, anlatım ve üslup konusunda batıl inançların işlenişi romanda dilin çeşitlenmesine, komik ve ironik bir üslubun belirmesine imkân vermektedir. Bunun yanında batıl inançların pozitivist bir tavırla romanlarda kimi yazarlar tarafından işlenmesi, dönemin geleneksel din anlayışına ve taassuba varan inanış biçimlerine bir eleştiri getirdiği düşünülebilir. Zira "Toplumda yerleşmiş batıl inançlar sarsıldıkça, halkın geleneksel inanç ve değer sistemine tepkileri giderek artacak; romancı, pozitivist düşünceli kişileri aracılığıyla kapalı toplumun dinsel inanışlarına, geleneksel değer yargılarına saldırma fırsatı bulacaktır" (Gündüz, 2013: 375). Bundan dolayı sosyal hayattaki dönüşümleri ve toplumdaki değerlerin çözülüşünü de batıl inançlar bağlamında değerlendirmek olasıdır.

II. Meşrutiyet sonrası döneminin yazarları romanlarda batıl inançlara yer vererek yozlaşan ve taassup içinde süregiden dinî ve geleneksel hayata farklı açılardan yaklaşmışlar ve bu çerçevede eleştirel bir duyarlılıkla insanı ele almışladır. Dönem romanlarında batıl inançlarla çoğu kez alay edilmesi, bu inançlardan medet uman kişilerin aşağılanması/küçümsenmesi bu temayla ilgili sahnelerdeki tuhaflıklar ve gülünçlükler de Müslüman toplumunda batıl inançlara nasıl bir yaklaşım sergilendiğini göstermektedir. Romanlarda anlatılan batıl inançlar, bir bakıma köklü bir din (İslam) geleneğine ve kültürüne sahip olan Türk toplumunda din ve inanç açısından çürümenin, savrulmanın ve yozlaşmanın ipuçlarını vermektedir. Bu bağlamda batıl inançlardan hareketle toplumun bilgisizliğine ve cehaletine vurgu yapılır. Yazarlar geleneksel tipleri hurafeler üzerinden tenkit ederek toplumsal eleştiride bulunurlar. Dönem romanlarında özellikle taassup ve cehalet içinde dinine bağlı karakterlerin sunumunda çoğu kez onların batıl inançlara eğilimi ve hurafelere saplanmış yönleri yansıtılır.

1. Hastalıkların Tedavisi ve Çocuk Sahibi Olma ile İlgili Batıl İnançlar

Hastalıkların tedavisiyle ve çocuk sahibi olmayla ilgili batıl inançlar toplumda yaygın bir şekilde görülmektedir. İslam dininde insanların şifayı yalnızca Allah'tan isteyebileceği bildirilmekte, O'nun dışında hiçbir kimsenin ve herhangi bir şeyin şifa verecek gücünün olmadığını buyrulmakta; bir hastalığın tedavisi veyahut bir eksiliğin giderilmesi için yapılan birtakım uygulamaların yaratıcının izni ve inayeti ile gerçekleşeceği *Kur'an'*da çeşitli vesilelerle belirtilmektedir (Varlı, 2008: 371). Ne var ki, toplum geleneksel din anlayışı etrafında dindar olsun olmasın kimi Müslümanların tutuldukları veya maruz kaldıkları hastalıklara karşı şifayı zaman zaman yaratıcı dışında bir güçten, varlıktan ve nesneden bekledikleri görülmektedir. Aynı şekilde çocuk sahibi olamayan kadın ve ailelerin de çözüm

[1] Osman Gündüz, II. Meşrutiyet romanlarını (1908-1918) yapısal ve tematik bakımından incelediği çalışmasında yazarın batıl inançlara sıklıkla yer vermesinin bir amaç dâhilinde olduğunu belirtir: "Hüseyin Rahmi'nin amacı, halkın zihniyetine yerleşmiş batıl inançları kazımaktır. Bu bakımdan o, dinin özü ile bağdaşmayan; akla, bilime ve mantığa zıt inanışların yok olacağı temel düşüncesinden hareketle; toplumun bilim, doğa olayları karşısındaki bilgisizliğini, bozulan iç yapısını, dinamiğini de vermek amacındadır" (Gündüz, 2013: 438).

için dinen haram olan yanlış inançlara başvurduklarına rastlanmaktadır. İncelenen bazı romanlarda daha çok geleneksel kahramanlar, sağlık hizmetleri konusunda hekimlerden umduklarını bulamadıkları zamanlarda iyileşme umuduyla şifa arayışı olarak hurafelere ve çeşitli asılsız inanışlara eğilim gösterirler. Bunun yanı sıra bir romanda da kadınların çocuk sahibi olmak adına dine, akla ve bilime aykırı davranarak birtakım hurafelere ve batıl yollara başvurdukları görülmektedir. Yazarlar, bu hususlaki değerlendirmelerini romanın unsurları bağlamında nükteli ve ironik bir üslupla okura aktararak bu yanlışı eleştirirler.

Safvet Nezihi'nin kaleme aldığı *Müsebbib* (1910) romanında başkişiler Zahit Efendi ve Atıfet Hanım çiftinin kızları Zehra, babasının sürgün edildiği memleketin [Anadolu'nun] ücra bir köşesinde doğmuştur. Babasının sürgüne gönderildiği bu ücra şehirde küçükken salıncaktan düşen Zehra, ailesinin yaşadığı yerde doktor bulunamadığı için kocakarı ilaçlarıyla tedavi edilmeye çalışılır. Babasının merkeze dönmesine izin verilmediği için tıbbi bir tedaviden mahrum kalır. Zavallı kız bu talihsiz durumdan dolayı ömür boyu kambur kalmış ve bir ayağı aksayarak yaşamını sürdürmüştür (Safvet Nezihi, 1910: 82-83). Romanda Zehra'nın sakat kalmasının temel nedeni her ne kadar bir hekim eksiliğine bağlansa da küçük kızın kambur kalmasına sebep olan şey, asılsız ve boş inançlardan kaynaklı yapılan birtakım tedaviler olmuştur. Ailesi, bulundukları yerde kızlarını tedavi edecek bir doktor bulamadığından dolayı son çare olarak cahil kadınlara, nefesi tesirli hocalara başvurarak kocakarı ilaçlarından ve ilkel tedavi yöntemlerinden yardım beklerler. Kızlarının böyle iyileşeceğine dair bir inanç taşırlar. Bu bakımdan dönemi içinde eğitimli ve sosyal düzeyi iyi olan bir ailenin bu hataya düşmüş olması ve yanlış inanışlardan medet umarak kızlarının sağlığına kavuşmalarını beklemeleri ilginçtir. Öte yandan romanda Zehra'nın sakat kalışı, batıl inançlardan ziyade, İstibdat döneminin baskıcı tutumuna hamledilerek küçük kızın durumuna döneminin baskıcı ve despot yönetim biçiminin sebep olduğu ima edilmektedir. Ayrıca, yazarının diğer eserlerinden bir parça farklı olarak görülen bu romanın takdiminde de belirtildiği üzre, "Milli roman" vasfını taşıması hasebiyle zavallı kızın hastalığı, İstibdat döneminin bir kötülüğü olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 1991: 403).

Şıpsevdi (1911) romanında ise dönemin günlük yaşantısını panoramik bir şekilde okura sunan Hüseyin Rahmi Gürpınar, İstanbul'un mahalle hayatını bütün açıklığıyla yansıtmıştır. Romanda olay örgüsünün başlangıcını oluşturan bu konuşmalar batıl inançlar ve geleneksel alışkanlıklar çevresinde döner. Eserde, anlatıya temel mekân oluşturan mahallenin sakinlerinden olan Binnaz Hanım, tramvayda karşılaştığı kadınlara mektep arkadaşı Nebile Hanım'dan bahsederek arkadaşının tek derdinin bir çocuk dünyaya getirememek olduğunu söyler. Zavallı Nebile'nin kocasının ısrarla çocuk istemesinden dolayı başvurmadığı ilaç, adak, türbe, hekim, hoca kalmadığını anlatır. Yazar anlatıcı, Nebile Hanım'a bebeği olması için tramvaydaki kadınlardan birinin uzun uzadıya, gebe kalma reçetesi tertip ettiğini; başka bir kadının da Samatya'daki 'Sürpük Ebe'yi şifa için salık verdiğini aktarır (Gürpınar, 2009: 39-41). Romanda İstanbul'da yaşayan kadınların çocuk sahibi olmak için türlü yöntemlere başvurarak sağlıkla ilgili konularda hurafelerden medet umduğu görülmektedir. Aynı romanda başkişilerden Şekure Hanım'ın iyileşme umuduyla hocalara okutulması, hastalandığında kendi yaptığı ilaçları içmesi ve kurşun döktürmesi o yıllarda yaygınlaşan ve başvurulan hastalıklarla ilgili asılsız inançları ve hurafeleri imlemektedir (Gürpınar, 2009: 70-71). Batıl inanç teması, romanda farklı tezahürlerle işlenen ana temalarından birisidir ve yazarın II. Meşrutiyet dönemi içinde kaleme aldığı diğer eserlerinde sık sık boş/temelsiz inanışlara eleştiriler getirmektedir. Gündüz'e (2013: 419) göre Hüseyin Rahmi, "Cumhuriyet öncesinde yazdığı bütün romanlarında, toplumun hurafe ile şekillenmiş inanç dünyasını ve yerleşmiş ahlâki değer yargılarını değiştirmeyi hedefler."

Aynı yazarın *Toraman* (1919) romanında da Hasna Hanım, kapı komşusu Adile Hanım'a kızı Sabire'nin boşanmasından itibaren çarpıntı hastalığının arttığından yakınır. Şifa için bir ara

Kocamustafapaşa'daki şeyhi Elbistanlı Keramet Efendi'ye gittiğini söyler. Şeyhin kendisine okuyup üflediğini ardından kalfası Nukba'ya çiğnettiğini belirtir (Gürpınar 1981: 185). Yine romanda oldukça dedikoducu bir kadın olarak takdim edilen Hasna Hanım, konuşma hastalığından kurtulmak için şeyhi Keramet Efendi'yi ziyarete gittiğinden komşusu ve arkadaşı Adile Hanım'a bahseder. Keramet Efendi'nin kendisine "lakırdı sıtması" teşhisi koyduğunu ve bu illetten kurtulmak için yedi gün yedi gece ölü gibi susmasını öğütlediğini anlatır. Ayrıca şeyhin tedavi için muska yazıp murakabe yapmasını devamında da konuşma arzusunu geçirmek için Hazret-i Pîr'in mezarından alınmış küçük bir taşı dilinin altında tutmasını salık verdiğini aktarır. Son olarak şeyhin şifa için tekkenin bahçesindeki kutsal otu konuşma isteğini bastırması için kaynatıp içmesini istediğini ifade eder (Gürpınar, 1981: 192-195). Bütün bu anlatımlarda Hüseyin Rahmi'nin bu temelsiz/asılsız inanışlara karşı olduğunu ve halkın bunlara eğilim göstermesini eleştirdiği görülmektedir.

Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un İç Yüzü* (1920) romanında ise başkahraman Kani, bazı geceler rüyasında kendini geçmişte yaşadığı turşucunun üstündeki evde gördüğünü ve bu rüyalardan bunaldığını belirtir. Kani, gördüğü bu rüyalardan kurtulmak için ilaç almasına ve seyahate çıkmasına rağmen bir türlü kurtulamaz. En sonunda şifa niyetiyle okunduğunu "bir kadın getirdiler, yedi gün sabah ezan vakti beni karşısına seccadeye oturttu, tesbihten geçirdi" sözleriyle aktarır (Karay, 1997: 32). Hatta Kani, kendisine okuyup üfleyen kadına "Dile benden ne dilersen?" deyip bu şifa okumalarından sonra üfürükçü kadına bir ev aldığını İsmet'e itiraf eder. Yine romanda kocası İshak'ın kendisine ihaneti yüzünden yataklara düşen Ragibe Hanım'a iyileşmesi için, "şişe şişe lokmanruhları, bromürler içirir[ilmesinden]" söz açılarak genç kadının böyle bunalıma girdiği günlerde çırpınmalar ve tıkanmalar içinde yattığından bahsedilir (Karay, 1998: 58). Romanda özellikle insanların cahillik ve taassuptan kaynaklı olarak hastalıklı hâllerinde çareyi zaman zaman iyi geleceğini düşündükleri inançlarda aradıkları aktarılmaktadır.

Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* (1922) romanında da şifa için insanların birtakım varlıklardan ve nesnelerden medet umdukları anlatılmaktadır. Romanda Zeyniler köyünde Feride ile birlikte öğretmenlik yapan Hatice Hanım, öğrencilerin dinî eğitiminden sorumlu eğitmen olarak tanıtılır. Hatice Hanım'ın, derslerinde çocukların okulun duvarlarındaki levhalardan hareketle Allah'ı bilmeleri, hayat ve ölüm gerçeğini kavramaları üzerinde durduğu ifade edilir. Romanda Hatice Hanım'ın bazı şeyleri sorgulamadan din dışı gelenekleri ve birtakım batıl inanışları da çocuklara öğrettiği aktarılır. Romanın anlatıcısı konumundaki karakter olan Feride, ihtiyar kadının duvardaki yılan tablosunu çocuklara "Şahmeran" diye tanıttığını belirterek "Hasta olan köylülerin isimlerini yılanın karşısına yazmak suretiyle" (Güntekin, 2005: 235) tedavi olduklarından ve şifa beklediklerinden bahseder. Feride, özellikle öğretmenlik yapan kadının batıl inançlara eğiliminden ve din konusunda yanlış bir anlayış içinde olduğundan şikâyet eder.

2. Cin[2], Ruh, İspritizma, Peri, İyi Saatte Olsunlar ve Cadı ile İlgili Batıl İnançlar

Cinlerin ve ruhların varlığına dair inanışlar hemen hemen bütün dinlerde karşılaşılan bir durumdur. Şahin'e (1993: 5) göre "Cinlerin mahiyetleri, değişik varlık kalıplarına girerek görünmeleri, barındıkları yerler, insanlarla münasebetleri, iyi veya kötü tesirleri, adlandırılmaları çeşitli ülkelerin

[2] Cinler, dinî inanışa göre duyularla kavranamayan, insanlar gibi irade ve anlama yeteneğine sahip, ilahi emirlere uymakla yükümlü tutulan varlıklardır. Bunlar, pozitif bilimler kapsamında yer almamakla birlikte asılsız inanç değildir. Ancak varlıkları dinen sabit söz konusu bu varlıkların kimi insanlar tarafından somut görüntülerle tasvir edilmeleri ve bunlardan zarar gördükleri yolunda gelişen inanışları; dinî hakikatlere aykırı kullanılmaları veya bazı hileli olaylara farklı amaçlarla alet edilmeleri, batıl inanış ya da hakikat dışı olarak değerlendirilebilir. Bu başlıkta altında Allah'a kulluk ve ibadet vazifesiyle yaratılan cinlerin batıl inançlardan kaynaklı olarak yaygınlaşan olumsuz özelliklerine, dine aykırı şekilde kullanılmasına ve birtakım hileli/karmaşık işlere alet edilmesine değinilmiştir.

dinî ve din dışı literatürlerinde geniş bir yer tutar." İslam dininde gözle görülmeyen ve ateşten yaratılmış ruhanî varlıklar olarak bilinen cinler, insanlar gibi Allah'a kulluk göreviyle yaratılmışlardır. Onlar da insanlar gibi iyiler ve kötüler diye ayrılmış olup sosyal hayatta daha çok büyü ve sihir işlerinde kullanılmıştır. Müslümanların kutsal kitabı *Kur'an-ı Kerim'*de de aynı isimle anılan bir sure de mevcut olup cinlerin ilahi emirlere uymakla yükümlü olan varlıklar olduğuna işaret edilmektedir. Dönem romanlarında birtakım hurafelerden hareketle cinlerin olağanüstü özelliklerine, doğaüstü güçlerine olumlu ve olumsuz yönlerden değiniler görülmektedir.

İncelenen II. Meşrutiyet sonrası dönem romanlarında ruh çağırma ve ispritizmayla ilgili göstergelere İslam dininin onaylamadığı temelsiz inançlar bağlamında yer verilmektedir. İspritizma genel anlamıyla "Ölülerin ruhlarının bâkî bir hayat sürdüklerini, maddi şahsiyete sahip olduklarını, bunların alelade gözlerle görülemeyeceğini ancak yaşayan kimselerle bazı hallerde ve bilhassa medyumlar vasıtasıyla münasebette bulunabileceklerini kabul eden meslek" (Bolay, 1990: 252) olarak tarif edilir. İspritizma anlayışı içinde gerçekleştirilen ruh çağırma olayı, Müslüman Türk toplumuna Batı kültüründen/toplumundan girmiş bir âdet olarak değerlendirilir. Kaynağının ise din değil daha çok felsefe odaklı olduğu belirtilir. İncelenen eserler arasında roman kişilerinin felsefedeki spiritüalizm (ruhçuluk) konusunu -daha çok ruh çağırma ritüelinden hareketle- kurdukları veya katıldıkları cemiyetlerde din ve inanç bağlamında –daha çok batıl inanışlar- reel hayatın içinde yorumladıkları görülmektedir.

Peri ise cinlerin dişisine verilen ad olup, güzel olması ve çekiciliğiyle öne çıkan metafizik bir varlıktır. Romanlarda daha çok fantastik anlatım içinde yer verilen perilerle ilgili göstergeler büyü ve asılsız inançlar etrafında yoğunlaşmaktadır. Bazı insanları kendilerine âşık etmeleri, bir görünüp yok olmalarıyla sevgilinin özelliklerini taşırlar (Aktaş 2011: 88). Edebiyat eserlerinde cezbedici güzelliği, aklı, iyilikseverliği ve becerikliliği ile öne çıkan olumlu kadın karakterleri için bir benzetme öğesi olan periler dönem romanlarında daha çok cinler ve ruhlarla etkileşimi bağlamında ele alınmıştır. Özellikle Osmanlı toplumu içinde belli kesimlerde görülen taassuba varan din anlayışı, dinî konulardaki cehalet ve yetersizlikler bu türden metafizik varlıklarla ilgili yanlış inançların doğmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan cin ve peri ile ilgili inanışlar, dönem yazarlarının romanlarında üzerinde durduğu meseleler arasında yerini almıştır. Benzer şekilde 'iyi saatte olsunlar' kavramı da bazı romanlarda cinleri ve perileri anlatmak için kullanılan hurafe inancıyla ilgili bir başka terim olarak yer almıştır.

Yine dönem romanlarında geceleri mezarından çıkarak dolaşan ve insanları korkutup öldüren cadılarla ilgili değiniler de batıl inançlar çevresinde anlatılmıştır. Orta Çağ'da tüm Avrupa'yı sarsan cadı inancıyla ilgili bulgulara 1900'lü yıllardan itibaren Osmanlı toplumunda da rastlanmaktadır. Cadılar, varlığı Osmanlı toplumunda halk arasında kabul edilen insanlara kötülük etmek için daha çok geceleri ortaya çıkan alkarısı, gulyabani ve hortlak olarak da adlandırılan kötü görünümlü yaratıklardır. Arık'a (2006: 139) göre "Osmanlı toplumunda Batılı milletlerle kıyaslanmayacak nispette de olsa zihin ve hayalleri meşgul eden cadı kavramı, halkla aynı sosyal hayatı paylaşan roman yazarlarına da tesir etmiş ve Tanzimat'la birlikte edebiyatımıza dâhil olan roman türünün şekillenmesinde etkili olmuştur." Bu yönüyle değerlendirildiğinde Türk romanında cadı kavramı yazarların zihnini meşgul eden bir mesele olmuştur. Kimi yazarlar bu konuya özel bir ilgi göstermiş ve bazı romanlarda olay örgüsü ve kurgunun oluşumu 'cadı' kavramı etrafında gerçekleşmiştir.

Filibeli Ahmet Hilmi'nin *A'mak-ı Hayal* (1910) romanında başkahraman Raci, içine düştüğü çıkmazdan kurtulmak ve inanç konusunda hakikate ulaşmak için çeşitli arayışlara girer. Bâtını ilimlerde aradığını bulamayan Raci daha sonra yaşadığı şehirde pozitivist iki cemiyete girerek sorularına cevap bulmaya çalışır. Romanda anlatılan bu kurumlardan biri olan İsprit[izma] Cemiyeti'nden, ruh çağırma, masa çevirme ve buna benzer müphem şeylerle birlikte birtakım eğlencelerle uğraşan bir yer olarak bahsedilir. Bu cemiyetin ileri gelenleriyle görüşen Raci, ruhun

varlığına tam olarak inanan bu insanların gösterdikleri delilleri hayal gücünün birer oyuncağı olarak bulur. Onların hakikat arayışındaki söylemlerini anlamsız ve temelsiz bir inançlar manzumesi olarak gördüğünden inanç ve hakikat yolunda aradığı şeye ulaşamadığını fark eder (Ahmet Hilmi, 2011: 21).

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şıpsevdi* (1911) romanında ise yazar anlatıcı, zaman zaman geriye dönüşlerle romanın başkahramanı Meftun'un büyük annesi Şekure Hanım'ın gençliğinden, evliliğinden ve çocuklarının doğumundan bahseder. Şekûre Hanım'ın halk arasında inanılan ve 'al basması' olarak adlandırılan ve görünmeyen varlıklar tarafından kötülüğe uğradığını "(…) ne geldiyse başıma gene doğurmaktan geldi. İkinci çocuğumda işte Meftun'un anası Latife'm de loğusa döşeğinde iken bana al basmış daha kırkımı çıkarmadan beni odamda yalnız bırakmışlar. Yanı başıma bir süpürge olsun koymamışlar. (…) Beni göstermedikleri hekim, okutmadıkları hoca kalmadı" (Gürpınar, 2009: 70) sözleriyle anlatır. Yaşlı kadın bu sözleriyle halk arasında yaygın bir kanaate dönüşmüş olan yeni doğum yapan kadınlara cinlerin musallat olacağı yönündeki batıl inanışı dile getirir.

Gürpınar'ın "halkın cehaleti, batıl inançlara olan yönelişi ve eğitimsizliği" (İldeş, 2009: 552) gibi meseleleri/temaları işlediği *Gulyabani*'de (1915) ise roman kişilerinden Muhsine'yi çalışacağı Yedi Çobanlar Çiftliği'ndeki köşke götüren arabacı, çiftlikte öteden beri olup biten garipliklerle ve çeşitli hurafelerle ilgili bilgiler verir. Arabacı, "Orası cinlerin, perilerin, kumkuma yeridir, geçenlerde oraya giden arabacı Veli'nin beygirini çarptılar. Hayvanın beş dakikada soluğu kesildi. Kurbağa gibi yamyassı oldu. Ezandan sonra kalmaya gelmez" (Gürpınar, 1971: 17) diyerek çiftlikte tuhaf durumlarla karşılaşabileceği konusunda Muhsine'yi uyarır. Ardından çiftliğin sahibi Şefika Hanım'ın çıldırıp perilere karıştığından, bahçedeki havuzun kenarında cinlerin toplandığından, Hanımefendi'nin onlarla konuştuğundan, oraya giden erkek-kadın hizmetçilerin sağ dönmediğinden bahsederek köşkte vuku bulan olayları batıl inançlar bağlamında aktarır. Aynı şekilde Muhsine köşke girer girmez Şefika Hanım'ın hizmetini gören Çeşmifelek Kalfa ve aşçı Ruşen Kallfa tarafından köşkte cinlerin varlığı hususunda bilgilendirilir ve gördüğü garipliklerden kimseye söz etmemesi konusunda uyarılır.

Romanın başlangıcından itibaren tematik kurguyu çevreleyen batıl inançlar, olay örgüsü içinde sürekli işlenmiş, bütün anlatı boyunca bir laytmotif gibi tekrarlanmıştır. Söz gelimi çalışmaya başladığı Yedi Çobanlar Çiftliği'ndeki köşkün cinlerle, perilerle sarıldığını fark eden Muhsine, gün geçtikçe onların tutumlarına alışır. Köşkte yaşayan insanların ve perilerin suyuna giderse çok şey öğreneceğini düşünür. Muhsine, bir akşam köşkte erkek bir perinin kendisine seslendiğini duyar. Periler tarafından sınava tabii tutulacağını ve bu "iyi saatte olsunlar"ı kızdırmamak için emirlerine boyun eğmesi gerektiğini öğrenir. Ardından perilerin ve cinlerin neden "iyi saatte olsunlar" diye anıldıklarını sorgulayarak bir mantık kurar ve fena saatte olsalar dünyayı birbirine katabileceklerini dile getirir. Bu nedenle perilerin hem hayırlısına hem de hayırsızına güvenilmemesi gerektiğini belirtir (Gürpınar, 1971: 42). Romanda Muhsine'ye peri suretinde görünen Hasan, bir süre sonra ona bir insan olduğunu ve çiftlikte uşak olarak çalıştığını itiraf eder. Ardından, genç kadını biraz da alaya alarak köşkteki erkek perilerin hemen hepsinin ona gönül verdiğinden, aralarında "Muhsine benim olacak" tarzında kuvvetli bir rekabet başladığından bahseder. Perilerin onu bir türlü aralarında paylaşamadıklarını belirterek bu cin düşmanlarına kendisinin aynı zamanda bir insan olarak meydan okuduğunu ve Muhsine'nin de kendisine layık olduğunu onlara haykırdığını anlatır (Gürpınar 1971: 69). Köşkte perilerle insanların birbirine karıştığını düşünen Muhsine ise Hasan'la arasında geçen bu konuşmalara rağmen derin bir taassup içinde hâlâ hurafelere inanmayı sürdürür. Bazı perilerin insan kılıklarına girerek çalıştığı köşkte gece dolaştıklarını dile getirir. Ayrıca, kimi perilerin sırnaşık, utanmaz ve edepsiz hâllerini fark edince temelsiz bir inançla "O edepsizler kılıkça bize tıpkı benziyorlar, ama Tanrıya şükür, ahlakça bizim onları andırır zerre kadar yerimiz yok" (Gürpınar, 1971: 79) diyerek perilerle insanların ahlâkî yönden bir karşılaştırmasını bile yapar.

Söz konusu romanda Muhsine, anlatı boyunca çalıştığı köşkte cinlerle karşı karşıya gelir,

onlarla konuşur. Zaman zaman onlarla kavgaya tutuşur, hayatını onların telkinlerine göre düzenler. Bu yönüyle bakıldığında eser, hurafelerle bezenmiş fantastik ve masalımsı bir roman özelliği gösterir. Bu fantastik ögeler, romanın başkişisi Muhsine'nin taassup ve batıl inançlarla çevrelenen din, inanç, gelenek ve görenek ile ilgili yaklaşımları etrafında sunulur. Sözgelimi Muhsine, akşam olduktan sonra perilerin şerbetlerini, tütsülerini verdiklerinden ve hizmetlerinde hiçbir şekilde kusur etmediklerinden bahseder (Gürpınar 1971: 106). Yine romanda çiftliğin uşaklarından olan ve köşkte peri kılığında dolaşan Hasan'a âşık olan Muhsine, onun aniden ortadan kaybolmasıyla ilgili olarak kalbine, ahirete özgü ölümlü bir kederin çöktüğünü söyler. Gönlünün Hasan'ın ümitsiz aşkının etkisiyle acıya bürünerek bir mezara dönüştüğünü belirtir. Muhsine, saf bir edayla peri kılığındaki bu varlığa karşı duygularının yoğunluğunu anlatırken diğer perilerin kendisini öldürerek Hasan'ın yanına göndermek gibi bir iyilikte bulunacaklarını dâhi düşünür (Gürpınar, 1971: 112). Bu düşünceler içinde Ahu Baba'nın geldiğini ve idam edilecekleri yerin hazırlandığını sayıklar. Ardından, 'Gulyabani'nin kendilerine doğru yaklaştığını söyleyerek köşkteki kadınların korkularından dizüstü yerlere kapandıklarını belirtir. Muhsine, romana adını veren ve anlatı boyunca bir merak unsuru içinde sunulan 'Gulyabani'yi ay ışığının yardımıyla bütün teferruatıyla görür. Genç kadın, çiftlikte ve köşkte herkesin korktuğu; perilerin şahı olarak bilinen yaratıkla ilgili izlenimlerini ve düşündüklerini şöyle aktarır:

> "Şimdi artık ay aydınlığının yardımıyle biçimindeki bütün teferruatı seçebiliyordum. Kazan iriliğinde bir baş, üzerinde o korkunç büyüklüğe uygun beyaz sarıklı bir kavuk. Birer lombar deliği sanılacak bir çift korkunç göz. Ortası tümsek, yarım endaze, azman bir burun. Sekiz-on beyaz atın kuyruklarından yapılmışa benzer, göbeğe kadar inmiş bir aksakal. Bol yenli topuklara kadar varan morumsu cüppe… Bir elinde çektirme direği büyüklüğünde bir değnek, öbüründe taneleri kaba soğan iriliğinde bir tespih. Değnekli eliyle taneleri işaret etti. Mızıkayı keserek hepsi ağaçların altına çekildiler, görünmez oldular. Gulyabani biraz daha köşke yaklaşarak bizim odaya doğru gazapla birkaç kere başını salladı. Ben irademi bastıran bir korkuyla pencerenin kenarından çekildim. En korkulu rüyalarda bile görülmeyen bu dev azmanımı perde ucundan seyretmeye başladım. Artık yaşamaktan tamamıyle ümit kestim. Çünkü bu devin adımları önünden bir insan için kaçmak ihtimali yoktu. Biz, dört değil, yüz kadın olsak buna karşı hiçbir silahla meydan okuyamazdık" (Gürpınar, 1971: 113).

Romanın sonunda peri kılığına giren köşkün uşaklarından Hasan sayesinde, köşkte peri olarak dolaşan varlıkların kimliği bir bir ortaya çıkar ve anlatının gizemi çözülmüş olur. Romanın başından itibaren köşkün hanımı Şefika Hanım'ın yeğenleri, ona deli raporu alıp bütün mallarına konmak için yaşlı kadını kapattıkları odada *"gulyabani, gamgam, samsam, yamyam"* gibi yaratıklarla korkutmaya çalışırlar. Köşkte, Gulyabani/Ahu Baba olarak bilinen yaratığın Çiftlik Kâhyası Zekeriya Efendi olduğu anlaşılır. Cinlerin reisi olarak köşkte kadınların karşısına çıkan kişi ise Şevki Bey'dir. Gamgam adıyla çağırdıkları perinin Bekir Ağa, Yamyam'ın Bayram, kadın taklitçisi perinin Ağâh ve son olarak cinlerin onbaşısı olarak köşkte gezinen Havhav Ağa'nın ise Zeynel olduğu açığa çıkar. Romanda özellikle Muhsine'nin anlattığı asılsız cin, peri inancı etrafında dönen durumların, gelişen olayların romanın temelini oluşturduğunu ve tematik düzlemini kapsadığını söylemek mümkündür. Anlatıda özellikle batıl inançlara eğilimli kişilerin cin, peri gibi doğaüstü güçlerle ve hayal ürünü varlıklarla içi içe olması anlamlıdır. Gündüz'ün (2013: 375) dediği gibi Hüseyin Rahmi, "cahil ve zihinleri boş inançlarla biçimlenmiş roman kişileri aracılığıyla halkın inanç dünyasını aralar." Fantastik varlıklar ve hurafeler aracılığıyla eskiyi ve geleneği temsil eden Muhsine Hanım üzerinden insanların duygularının ve inançlarının sömürülerek acıklı ve gülünç durumlara düşürülmesine bir eleştiri getirir. Ayrıca, geleneksel yaşam tarzını benimseyen ve dini bütün kadınların asılsız inançlara yaklaşımını vererek

birtakım hurafelere inanmayı dönemin bir gerçekliği ve yozlaşma belirtisi olarak okura sunar.

Diğer taraftan *Gulyabani*'de romanın tematik kurgusuna hâkim olan batıl inançlar, hurafeler, peri ve cin gibi görünmez varlıklar, anlatı boyunca romanın başkişisi Muhsine çevresinde bir çatışma ve gerilim unsuru oluşturmuştur. Olay örgüsü içinde sürekli olarak işlenen ve aksiyonu sağlayan boş ve asılsız inançlar, geleneksel anlayışı temsil eden Muhsine'nin hayata bakışını, cehaletini ve saflığını ele vermektedir. Muhsine ve diğer bağnaz kadınların perilerin ve cinlerin evine dönüşen köşkte yaşadıkları korku ve tedirginlikler, roman kişilerinin psikolojik durumlarını yansıttığı gibi aynı zamanda gerilimi arttıran ve merak unsurunu sağlayan bir anlatım özelliği olarak anlatıyı/kurguyu sürüklemektedir. Muhsine'nin daha Yedi Çobanlar Çiftliği'ndeki köşke gelmeden Ayşe Hanım ve arabacıyla arasında geçen konuşmalarında cin ve peri kahramanlı olayların korku ve gerilimi arttırdığı görülmektedir. Romanda olayın geçtiği mekân da okura gerek sunumuyla gerekse perilerin/cinlerin varlığından kaynaklı olarak sürekli olarak bir tedirginlik hissettirmektedir. Özgür İldeş de Gürpınar'ın romanlarıyla ilgili doktora çalışmasında eserin bu yönüne dikkati çekmektedir:

> "Romanda mekânın olay örgüsünde büyük bir işlevi söz konusudur. Çünkü romanda temayla ifade edilmek istenen cin, peri vb. fantastik unsurlara inanma çevresinde şekillenen batıl inançlar, mekânın bu amaca uygun şekilde tefriş edilmesiyle mümkün olmuştur. Sonuç olarak Gulyabani'de mekânın olay örgüsünün geçtiği bir yer olmaktan öte üstlendiği çok önemli işlevler vardır. Bunlardan en önemlileri, olay örgüsünde yer alan kişilerin psikolojilerini ve hayata bakışlarını ortaya koyması, romanın olay örgüsüyle somutlaştırdığı batıl inançlar gibi kavramlarını ifadeye uygun bir zemin hazırlamasıdır" (2009: 548).

Bu tespit ve değerlendirmeler ışığında Gürpınar'ın anlatım konusunda tema-insan-mekân bütünleşmesini başarılı bir şekilde sağlayarak romanı fantastik, gotik, mistik (gizemcilik) ve masalımsı bir üslupla kaleme aldığını söylemek mümkündür. Cin, peri gibi görünmeyen metafizik varlıklar ve batıl inançlar çevresinde gelişen olayların, durumların aktarımında fantastik ve gizemci bir anlatımın seçilmesi de işlenen temaya uygunluğunu göstermektedir. Bu bağlamda Mehmet Kaplan'ın yazarın romanlarındaki batıl inançların daha çok bir sırrı ve gizemi çözmek üzerine kurulduğu yönündeki "Hüseyin Rahmi birçok romanlarını bilhassa bâtıl inanç konusunu ele alan eserlerini 'esrar romanları' şeklinde yazmıştır. Bunlarda çözülmesi lâzım gelen bir sır vardır. Bu sır menfaat ve başka sebepler dolayısıyla safdil insanların bâtıl inançlarından faydalanmak isteyenlerin oynadıkları oyundur. Roman[lar] bu sırrın keşfi üzerine kurulur" (1997: 461) değerlendirmesini anmak gerekir.

Gürpınar'ın yine batıl inanışlar etrafında dönen aynı zamanda büyülü, gizemli, hayali, karanlık ve korkutucu unsurlar barındıran *Cadı* (1915) romanında da cin, peri, cadı, hortlakla alakalı bulgular yer almaktadır. Romanın önemli kişilerinden Fikriye, kendisine talip olan Naşit Nefi ile ilk anda, ölen karısı Emine Binnaz'ın cadıya dönüştüğü söylentilerinden dolayı evlenmek istemez. Fikriye'nin evlerine yük olduğunu düşünen yengesi, bir an önce onu evden göndermek için bu tarz hurafelere inanmaması konusunda genç kızı uyarır. Bunun üzerine Fikriye, yengesine batıl inanç ve hurafelerinin hayatın içinde var olduğunu söyleyerek tepki gösterir. Bu hususta yengesine "dünyada herkes ahmak, herkes budala da yalnız sen mi akıllısın? Cin, peri, cadı, hortlak yok mu? Bütün dillerdeki sözlüklere bu kelimeler büsbütün asılsız, anlamsız olarak mı yazılmış?.. Kimi ölülerin ruhları ailelerini, evlerini ziyarete geldiklerini hiç işitmedin mi?" (Gürpınar, 1971: 25) şeklinde birtakım sorular yöneltir. Fikriye, dünyada cin, peri, cadı gibi varlıkların yaşadığı ve bunlarla ilgili efsane ve söylentilerin sürekli olarak anlatıldığını aktarır. Bunun yanı sıra Fikriye, yakın geçmişte Laleli taraflarında bir evliyanın bir paşanın rüyasına girerek duvar altında yatmaktan sıkıldığını, duvarın yıktırılıp kendisine bir türbe, bir kandil yaptırılmasını istediğini yengesine hatırlatarak bu tarz hurafelere olan inancını dile getirir.

Romanda Hasibe Hanım'ın Naşit Nefi ve ölen karısıyla ilgili anlattıklarından Fikriye olumsuz

yönde etkilense de yengesi bu dedikodulara inanmaz. Bunun üzerine Naşit Nefi'nin boşandığı ikinci eşi Şükriye Hanım'ın evine olayın aslını dinlemek üzere gidilir. Şükriye Hanım bir deftere tuttuğu notlardan başından geçenleri misafirlerine okur. Romanın altıncı bölümünden itibaren anlatıcı Şükriye Hanım olur ve genç kadının Naşit Nefi'nin yalısında yaşadıkları ve burada sürekli kendisini tehdit eden "Cadı" hurafesiyle ilgili bildikleri geriye dönüşlerle anlatılır. Kahraman anlatıcının bakış açısıyla sunulan bu bölümler, fantastik unsurlarla aktarılmasına karşın sosyal hayatın bütün gerçekliğiyle yansıtılması açısından değerlidir. Şükriye, kendisine talip olan Naşit Nefi ile evlenecekleri sırada karısının cadı olduğu yönünde dedikoduların başladığını, annesiyle birlikte bu durumdan çekindiklerini ve söz konusu evliliğe kuşkuyla yaklaştıklarını belirtir. Ancak, pozitivist bir dünya görüşüne sahip olan babasının bu tarz inanışları dikkate almadığı için daha sonra evlenmeye razı olduğunu aktarır. Babasının olmayacak şeylere inandıkları, cin ve perilerden korktukları için kendilerini sertçe azarladığını ve zihinlerini bu tarz hurafelerden arındırmaya çalıştığını şöyle dile getirir:

> "Biz çarpılmak korkusuyla gece pencereden dışarıya tükürmeğe, süprüntülüğe, bir şey dökmeğe, daha bu çeşitten birçok şeylerden korkardık. Babam, bizim bu sanılarımızın tersine davranışlarla bu korku ve çekinişlerimizin boşluğunu ispata uğraşırdı. Örneğin o, pencereden kafesi sürer, destur demeden karanlıkta dışarı tükürür; hatta bize inadına –sözüm meclisten ırak- süprüntülüğe aptes bozduğu bile olurdu. Ne çarpıldı ne bir şey oldu. Bizim ana kız, Naşit Nefi Efendi hakkında dönüp dolaşan bu korkunç söylentilerden korktuğumuzu görünce babam her ikimizi de sertçe azarladı" (Gürpınar, 1971: 32).

Romanda babasının pozitivist bir anlayışla, aklın ve bilimin ışığında yetiştirdiği kızına bu tarz yaklaşımlarından dolayı serzenişte bulunduğu ve mahalle kadınlarının anlattığı hurafelere inanarak kendi sözlerini dikkate almadığı için sürekli sitem ettiği aktarılır. Söz gelimi babası, Şükriye'ye hitaben "Hiç ölü dirilip de vakit vakit mezarını bırakarak insanlarla boğuşmaya çıkar mı?.. Eğer bu bir gerçek olaydı uygar uluslar ölülerden de asker alarak ölüler orduları kurarlardı" (Gürpınar, 1971: 32) diyerek bu tarz inançların yersizliğinden ve saçmalığından söz eder. Bütün çekincelerine rağmen Naşit Nefi ile evlenen Şükriye, kocasının evine yerleştikten sonra cadı dedikodularının bir kuruntu da olsa yabana atılacak bir mesele olmadığına kanaat getirir. Bu tarz hurafeler içinde asıl gerçeğin yalının taşlığında boğulduğu söylenen günahsız kadının acıklı ölümü olduğunu söyler. Bu konuyu etraflı bir şekilde araştırmazsa cadı saldırısına yorulan bu tarz gizemli ölüm tehlikesinin kendisi için de olabileceğini düşünür (Gürpınar, 1971: 42). Bu tasavvur içinde kocasına yalının hizmetçilerinden öğrendiği ve önceki eşleriyle ilgili dile getirilen dedikoduların gerçek olup olmadığını sorar. Kocası da bu tarz hurafelerin doğruluğunu kabul ederek hizmetçi Gülendam'ın bu konuda kendisine ayrıntılı bilgi vermekten çekindiğini belirtir.

Daha sonra bu saf görünümlü Çerkez kadının anlattıklarından geceleri uyku esnasında çocukların yorganları açılırsa "cadı" annelerinin gelip örttüğünü, soğuk kış gecelerinde mangallarında kömür bittiği vakit ateşle mangalı doldurduğunu ve sürahilerine su koyduğu öğrenir. Çocuklarının dadısı olan Gülendam'ın Tanrı'ya yeminler ederek bu tarz hurafeleri ve şaşılacak şeyleri kendisine bütün saflığıyla bir bir anlattığından bahseder (Gürpınar, 1971: 45-46). Romanda cadı efsanesine inananlar yanında bunun bir safsata olduğunu düşünen aydın, eğitimli ve rasyonalist roman kişileri ile bu hurafelere inanan gelenekçi, cahil ve saf roman kişileriyle sürekli bir çatışma söz konusudur. Batıl inanç temasına bu açıdan bakıldığında romanda zihniyet ve kişilerin çatışmasında, aksiyonun ve gerilimin sağlanmasında önemli bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Örneğin Naşit Nefi, çocuklarının dadısının anlattığı safsatalara inanıyor görünse de eşi Şükriye'ye karşısına çıkan varlığın cadı değil de o kılıkta görünmeğe uğraşan bir sahtekâr olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple karısına inancı tam

olursa korkusunun azalacağı ve cesaretinin artacağı yönünde telkinde bulunur (Gürpınar, 1971: 48).

Diğer yandan *Cadı* romanında spiritüalistler ve ispritizmacılarla ilgili bilgilerin verildiği bölümde de Şükriye Hanım'ın babasının 'Cadı'nın ruhunu çağırmak için Naşit Nefi Efendi'nin yalısında toplanan İspirtizma Derneği'nin başkanı ve üyeleriyle ruh ve madde meseleleri üzerine uzun uzadıya konuştukları bilgisi verilir. Romanda adı verilmeyen yaşlı bir adam ruh çağırma, doğaüstü varlıklar, ölülerin dirilip dirilmemesi gibi felsefî-metafizik konular üzerine yer yer tartışmaya varan bu sohbetlerde ispritizmacıların bütün delillerine rağmen yaptıkları açıklamaları ve ruhlarla alakalı gizemli söylemlerini dikkate almaz. Efendi Baba namındaki bu adam cemiyetin üyelerini cin ve peri çağıran cinci hocalara benzetir. İspirtizma Derneği'nin üyelerinin anlattıklarının birer hurafe olduğunu ve bunları mantığının almadığı belirterek asılsız ve temelsiz bu türden inanışlara bir eleştiri getirir:

> "Efendim, memleketimizde cinci hocalar, eskilerden beri, bu 'davet' özel deyimini kullanırlardı… Birtakım saf istek sahipleri ellerinde, avuçlarındakini bu davetlere harcadıkları halde içlerinden amacına ermiş olanı hemen görülmemiştir. Eski cincilerin yerine şimdi (ispritizma, manyetizma, ipnotizma) cılar çıktı. Öncekiler cinleri, perileri çağırırlardı. Bu şimdikiler ruhlarını çağırıyorlar. Yine o yorucu özenme, yine o davet. Fakat lütfen teşrifleri salık verilen sayın davetlileri ortalarda gören yok. Hep laflar o laf… İddialar o iddia… Yalnız sözün biçimi değişmiş. Adlar değiştirilmiş" (Gürpınar, 1971: 127).

Aynı romanda hurafelerle ilgili Şükriye Hanım, Naşit Nefi Efendi ile evlendikten sonra yalıda yaşadığı gariplikleri geriye dönüşlerle babasına aktarır. Materyalist bir dünya görüşüne sahip olan babası, kızının anlattıkları karşısında başlangıçta önemsemediği cadı, peri, cin, hortlak gibi doğaüstü varlıklara kızının anlattıklarından sonra artık inanmaya başlar. Kızıyla birlikte onlara karşı mücadeleye girişerek bu durumdan kızını kurtarmaya çalışır. Diğer tarafta karı koca ölen kadının ruhundan ve tuhaf hâllerinden kurtulmak için İspritizma derneğini yalıya çağırırlar ve ruh üzerine yapılan toplantılara katılırlar. Şükriye Hanım bu toplantıların birinin bitiminde babasıyla yalıda vuku bulan akıl almaz olaylar üzerine ve ölmüş olan Emine Binnaz'ın ruhunun çevrelerinde dolaşması hakkında konuşur. Kızının ruhlarla nasıl mücadele edilmesi gerektiğiyle ilgili sorusuna babası, "O ruhsa, biz de insanız. Onu bir Tanrı yarattıysa bizi ikinci bir yaratan yaratmadı ya! Hep bir Yaratıcının kuluyuz. Ulu Tanrı insanlara birbiriyle hoş geçinmelerini buyuruyor. O ölülerin dirilere sataşmasını elbette hoş görmez. Sataşanlara, saldıranlara karşı savaş haktır" (Gürpınar, 1971: 156) şeklinde cevap verir. Kızına, ruhları da insanlar yarattığı gibi Allah'ın yarattığını belirterek korkmamasını salık verir. Romana materyalist ve eğitimli bir karakter olarak yerleştirilen Şükriye'nin babasının da karşılaştığı zorluklarda ve aklının almadığı meselelerde yer yer batıl inanışlara hak verdiği görülmektedir. Bu anlamda romanda "aydınlarımızın toplumumuzun gelişimine mani olarak gördükleri ve hayatımızın önemli bir problemi ve aynı zamanda bir gerçeği olan yanlış dinî inanca dayalı batıl inanışlar[ın], estetik bir yapı içinde tartışıl[dığını]" (İldeş, 2009: 608) söylemek mümkündür.

Genel itibarıyla hurafe ve halk inanışlarıyla örülü olan *Cadı* romanında yazar, cehalet, hurafe, gelenek, cadı, cin ve peri üzerinde asılsız ve boş inançları ele almıştır. Romanda asılsız bir varlık etrafında insanların kendi gerçekliklerini hiçe sayarak yaşamlarını bu tarz yanlış inançlara göre şekillendirmeleri ve gülünç hâllere düşmeleri ironik bir anlatımla sunulmuştur. Batıl inanç teması özellikle hurafeleri önceleyen geleneksel inanış biçimleri ile pozitivist felsefeyi benimseyen kişiler arasında yaşanan çatışmalar yoluyla anlatılmıştır. Gündüz'e (2013: 377) göre "Hüseyin Rahmi, *Gulyabani'*de olduğu gibi *Cadı* da geleneksel inanış tarzı ve bu inancın ortaya çıkardığı çeşitli görünüşlerle, pozitivist dikkati karşı karşıya getirir." Böylelikle yazar, bir çatışma atmosferi yaratarak toplumsal olayları ve insan davranışlarını doğaüstü varlıklardan ziyade bilimin ışığında akıl ve mantık çerçevesinde ele alır. Yazar romanın sonunda da anlatı boyunca sürekli tekrarlanan olağanüstü olayları

ve fantastik unsurları pozitivist roman kişileri vasıtasıyla açıklığa kavuşturmaya çabalar. Göçgün de (1987: 210) romanın bu yönüne işaret ederek *Cadı*'yı, "*Gulyabani*'de olduğu gibi; bâtıl inançların ve birtakım fantastik unsurların tesirinde kalarak hareket eden insanlarla, kendilerini her bakımdan istismara yeltenen tiplerin ağırlıklı noktasını teşkil ettiği" bir eser olarak değerlendirir.

Gürpınar'ın bir diğer romanı *Hakka Sığındık*'ta (1919) da batıl inanışlara yer verildiği görülmektedir. Kacıroğlu'na (2007: 197) göre roman yazarın "buna benzer diğer romanlarında olduğu gibi, bâtıl inanışları yüzünden komik durumlara düşen insanların maceraları üzerine kurulmuştur." Roman kişilerinden Hurşit Efendi'nin peşine takılıp Abdal Veli'yle konuşmasını ve cinlerle münasebetini merak eden Hizmetkâr Fettah'a, Arabacı Osman gitmemesi için karşı çıkar. Osman, arkadaşına 'cinli' görmeye yüreğinin dayanmayacağını belirterek memleketinde çok cin gördüğünden bu durumlara alışık olduğunu ifade eder. Ayrıca köylerinin kavuklu emir hocasının kendisine dua öğrettiğinden söz açarak bu duayı okuduğu zaman cinlerin kendisinden korkup yanına yaklaşamadıklarını anlatır. Hizmetkâr Fettah da cinleri korkutmak için ondan bu duayı kendisine de öğretmesini ister. Bunun üzerine Arabacı Osman "İni şokul… cini hogul… Haydi çekul" tarzında saçma sapan bir dua uydurarak arkadaşına öğretir (Gürpınar 1968: 17). Bu iki arkadaş arasında geçen cinlerle ilgili konuşmalar ve dua olduğu belirtilen tuhaf sözler hurafeler ve yanlış inanışlar bağlamında değerlendirilebilir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* (1922) romanında da anlatının sonlarında cinlerle ve perilerle ilgili bir değini vardır. Romanda önemli bir temsil oluşturan konağın, Naim Efendi'yle beraber her gün biraz daha eskiyen ve yıkılmaya yüz tutan yüzünün yaşlı adamı ziyarete gelenlere artık korku ve kasvet vermeye başladığı belirtilir. Bu korku ve kasvet de mekâna musallat olan cinler ve periler üzerinden verilir. Yazar anlatıcı, konağın içine girildiğinde insanların kalplerine korkunun yanı sıra derin bir kasvetin çöktüğünü aktarır. İçeriye atılan ilk adımla birlikte göze tesadüf eden manzaranın kırık dökük, yırtık pırtık eşyalar olduğunu ve ziyaretçileri toz ve küf kokusunun karşıladığını anlatır. Yine konaktaki odaların bazılarında kuşların yuva yaptığı bazılarında ise Cenan Kalfa'nın anlattığına göre periler ve cinlerin oturmakta olduğu bilgisi verilmektedir. İhtiyar kadın cinler ve perilerle ilgili olarak "Vallahi, geceleri adeta bizim gibi konuşuyorlar, gülüşüyorlar, şarkı söylüyorlar, tepinip oynuyorlar. Bazı da bir kavga, bir dövüştür, gidiyor'" (Karaosmanoğlu, 2001: 196) diyerek eve musallat olan bu görünmez varlıklarla ilgili bilgi verir. Romanda, özellikle perilerle cinlere yuva olan konakta bu odaların kapılarının hiç açılmadığından ve karanlık çöktükten sonra Cenan Kalfa'nın öldürseler dahi bu odaların önünden geçmek istemediğinden bahsedilir. Yine romanın sonunda bir tür arınma yaşayan Naim Efendi'nin torunu Seniha, Hakkı Celis'e kusurlarını itiraf ederek ailesini üzdüğünü kabul eder. Ancak hiç olmazsa başkaları gibi riyakâr olmadığını söyler. Genç kız, açık sözlüğünün ve dürüstlüğünün bir fazilet olup olmadığını "Bahusus böyle memlekette, batıl akidelerin, riyanın, korkunun bu kadar şiddetle hüküm sürdüğü böyle karanlık memlekette…" (Karaosmanoğlu, 2001: 208) şeklindeki sözleriyle sorgularken yaşadığı devirdeki batıl inançların/itikatların varlığından söz etmesi anlamlıdır.

3. Büyü, Sihir, Muska, Tılsım ve Tütsü ile İlgili Batıl İnançlar

"Tabiatüstü güçler yardımıyla tabiatı etkileyerek olağan üstü sonuçlar elde etme esasına dayanan faaliyetler için kullanılan" (Tanyu, 1992: 501) büyü kavramı, insanların arzuladıkları şeyler için yaşamın doğasına/kanuna aykırı davranarak başvurdukları gizli saklı işlemleri ifade eder. *Afsun, efsun, sihir, füsun, bağı* gibi sözcüklerin genel adı olarak da bilinen büyü; İslam dininin kesin olarak yasakladığı/reddettiği ilkel bir inanış ve anlayıştır.

Muska ise "bazı hastalıkları tedavi etmek, kötülüklerden ve nazardan korunmak düşüncesiyle, genellikle üçgen şeklinde katlanarak boyna asılan ya da herhangi bir şekilde taşınan kâğıttır" (Varlı,

2008: 299). İslam bilginleri, şirke gidilmemesi koşuluyla *Kur'an'*dan birtakım ayetlerle ve çeşitli dualarla muska yazılıp taşınmasını uygun görmüşlerdir. Ancak Allah'tan başkasına sığınılarak O'nun rızası gözetilmeksizin yapılan muskalar -muhabbet muskası gibi- şirk kabul edilmiştir. Türk toplumunda her türlü dilek için, şifa bulmak ve kötülüklerden korunmak adına muska yazıldığı gözlemlenmektedir. Ancak, incelenen romanlarda da olduğu gibi kimi zaman muska yaptırmak, okunmak ve tütsülenmek insanların dinin emrettiğinin dışına çıkmasıyla birer batıl itikada dönüşmüştür.

Tılsım terimi de daha çok muska ve okunmuş şeyler için kullanılmakta olup olağanüstü işler yapabileceğine inanılan gücü ve büyülü şeyleri karşılayan bir kavramdır. "Ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı tam bilinmese de tılsımla ilgili inançlar, herhangi bir olgu ve onu sembolize eden nesne arasında ayniliğin bulunduğuna inanılan animistik zihniyetin ürettiği sihrî bir anlayışın uzantısı biçiminde düşünülmektedir" (Çelebi, 2012: 92). Osmanlı-Türk toplumunda tılsımla ilgili göstergeler yavaş yavaş dünyeviliğe evrilen gündelik yaşam ve dinsel yozlaşma etrafında sunulur. İncelenen romanlarda her ne kadar tılsım ifadesine rastlanmasa da muska ve okunmuş şeylerin bu terimi imlediğini söylemek mümkündür.

Tütsü ise büyü ya da ilaç yapmak, dinsel törenlerde çevrenin güzel kokmasını sağlamak için yakılan kokulu maddeler için kullanılan bir kavramdır. Arapça buhur sözcüğünün Türkçedeki karşılığı olan tütsü/tütsüleme; "Tarihte bilinen ilk medeniyetlerden itibaren hemen bütün çok tanrılı ve tek tanrılı dinlerde, dinî ve sihri törenler sırasında ateşe güzel kokulu madde atmak veya mayi serpmek, yerine getirilmesi gereken önemli şartlardan biri sayılmıştır" (Erdem, 1992: 383). İslamiyet'te ise Müslümanların ibadetlerini yaparken böyle bir buhur/tütsü yakma geleneği bulunmamaktadır. Bu bakımdan Türk kültürü ve geleneği içinde geçmişten bugüne kadar gelen tütsülenme/tütsü yakma ritüelleri, İslam dininin hükümlerine ters gelen batıl bir itikat olarak kabul edilir. Ancak Türk toplumunun diğer din ve kültürlerin de etkisiyle tarihsel süreçte cinlerden, perilerden ve büyülerden korunmak için batıl bir inanışa dönüşmüş olan tütsüye zaman zaman başvurdukları görülmektedir.

Bütün bu bilgiler ve tespitler ışığında Türk toplumunda büyü, sihir, tılsım, muska ve tütsü ile ilgili hurafelerin Türklerin tarih içinde mensubu olduğu Şamanizm inancından İslamiyet'e uzanan süreçte ilgi gösterdikleri anlayış ve itikatlar olduğunu söylemek mümkündür. Toplum hayatında gözlemlendiği gibi II. Meşrutiyet dönemi romanlarında da kurguya dâhil edilen kahramanların çeşitli sebeplerle bu türden batıl inançlara yöneldikleri görülmektedir. Roman kişileri, başlarına gelen çoğu olumsuzlukları büyüye ve sihre bağlarlar. Bunlardan kurtulmak için de okunup tütsülenmeye, tılsım yaptırmaya ve dinsel içerikli muskalar yazdırmaya başvururlar. Ayrıca burada üzerinde durulmasa da bir iki romanda -*Gulyabani, Nur Baba*- büyü/büyülenmekle ilgili ifadeler kahramanların duygu aktarımında bir mecaz/metafor olarak kullanılmıştır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şıpsevdi* (1911) romanında yeni evlenen Edibe, dadısı Azize Hanım'a kocası Meftun'un konağında daha fazla yaşamayacağını söyleyerek konak sakinlerinin sergilediği birtakım alafranga âdet, usul ve davranışlardan dert yanar. Özelikle kocasının Batı özentisi yaşama arzusundan, ahlaksız ve serbest tavırlarından rahatsızlık duyar. Bu sebeple dadısından babasının konaktan kendisini aldırması için yardım ister. Azize Hanım da alafranga hayatı benimseyen tiplerle mücadele etmenin din yolunda savaşmak gibi sevabı olacağını ifade ederek yardım edebileceğini belirtir. Ardından yaşlı kadın bu cehennemliklerin ıslahı için hocaya gidip muska yazdıracağını söyleyerek batıl inançlar ve türlü hurafeler etrafında Edibe'nin konakta yapması gerekenleri şöyle izah eder:

> "Ben Hallaç Hoca'ya gidip bir havaslı, tesirli nüsha yazdırayım. Bu nüshayı herifin haberi yokken elbisesinin bir tarafına dikiver… Bir de tütsü yaptırayım. Uyurken filan kendini tütsülemeyi beceremez isen çamaşırlarına olsun bas tütsüyü, bas tütsüyü, elbette günün birinde akıllanır… Latilokum şekerine de bir güzelce

> okutayım. Ne bilecek onu da yedir… Ama dikkat et, şarap içtiği akşama rastlamasın. Bilirsin ya ben Eskici hocadan izinliyim. Senin ağzına tükürüp ben de sana izin veririm. Senden su istediği vakit sana öğreteceğim duayı oku, bardağın içine tükür ver içsin. İnanmış insan tükürüğü öylelerine şifadır. Utanmazların kiminin suratına, kiminin suyuna tükürmeli. Bilmez misin?" (Gürpınar, 2009: 319-320).

Azize Hanım, o dönemde halk arasında oldukça yaygın olan hurafeler ve sıradan bir alışkanlığa/ritüele dönüşen muska yazdırma, okunma ve tütsülenme vb. gibi asılsız inançlarla başvurarak Edibe'yi kurtaracağını düşünür. Genç kızı bu çürük/temelsiz şeylere inandırmak için geçmişte komşularının kızı olan Sıdıka'nın ayyaş kocasını içkiden nasıl vazgeçirdiğiyle ilgili yapıp uyguladığı ve başarılı olduğu birtakım batıl şeyleri anlatır. Konak içinde Edibe ve dadısı Azize Hanım'ın nesneler ve eşyalar dünyasında gezinirken yaptıkları konuşmalarda ve karşılaştıkları şeylere verdikleri tepkilerde batıl inanç ve türlü hurafelerle ilgili pek çok söylemde bulunurlar. Yazarın özellikle geleneksel Osmanlı kadınını temsil eden Azize Hanım üzerinden Müslüman/dini bütün kadın tiplerine batıl inançlar bağlamında bir eleştiri getirdiği düşünülebilir. Edibe'nin Azize Hanım'ın nasihatlerinden yola çıkarak kocası Meftun'u kendisine bağlamak amacıyla Paşmak-ı Şerif'ten su getirmesi, Merkez Efendi'den taş ve Pabucu Büyük'ten muska alması, sürahi içindeki suyu Hindiler Tekkesi'ne üfletip tükürtmesi, Meftun'un çamaşırlarını Yedi Emirler'e okutması, yiyecek ve içeceklerine yeni doğmuş bebeğin ilk abdestini ve bensiz siyah bir köpeğin tersini karıştırması romanda asılsız itikatların ve batıl inançların farklı şekillerde dönemin genç kuşakları tarafından benimsendiğini göstermektedir (Gürpınar, 2009: 433-234). Bu yönüyle değerlendirildiğinde romanın tematik kurgusu da batıl inançlar etrafında oluşturulmuş olup yazar eleştirilerini büyü, tılsım, muska gibi hurafelerden hareketle dile getirmiştir. Efdal Sevinçli de *"toplumumuzun bir zamanlar büyülere, tılsımlara kapılışını edebiyatımızda Gürpınar ölçüsünde konu olarak seçen bir başka yazarımız yoktu"* (Sevinçli, 1990: 175) diyerek yazarın bu yönüne dikkati çeker.

Gürpınar'ın bir diğer romanı *Sevda Peşinde*'de (1912) de başkişilerden Aynınur, arkadaşı Seza'ya yazdığı mektupta eşine ihanetinden dolayı hayatının içinden çıkılamayacak bir hâl aldığı belirterek ondan yardım ister. Oldukça kötü günler geçiren ve psikolojik bunalıma giren Aynınur, arkadaşına hitaben "İki gözüm kardeşim, dostluk bugünde belli olur. İmdadıma yetiş. Beni okut… Beni tütsület…" (Gürpınar, 1972: 152) diyerek kurtuluşunun okunma, tütsülenme gibi batıl inançlarda olduğunu düşünür. Bu açıdan bakıldığında anlatıda yer alan kadın kahramanların tütsülenme, okunma gibi batıl itikatlara eğilim gösterdiği düşünülebilir.

Aynı yazarın *Hakka Sığındık* (1919) romanında ise gerçekte gazeteci olan Nüzhet Ulvi, evliya kılığına girerek Hoşkadem civarında yaşayan iki varlıklı aile olan Hacı Ferhat Efendi ve Hafız İshak Efendi ailelerinden para kopartmak için bu iki adamın evlerine ihtarname çeker. Para karşılığında aile bireylerinin kurtulabileceğinin yazılı olduğu bir pusulayla birlikte Hazret'in keramet saçan eliyle yazılmış ve şifalı mührüyle mühürlenmiş birtakım kâğıtçıklar gönderir. Pusulada bu kâğıtların "Ezan-ı Muhammedî zamanları, yani günde beş vakit yakılarak" hastalığa yakalananın tütsülenmesi gerektiği tavsiye edilir. Bu tütsüle(n)meye tam bir inanç içinde üç gün devam edilirse hastaların şifa bulacağı ifade edilir. Ayrıca, zengin aileye gönderilen pusulada tütsüleme sırasında gerek görülürse tıbbi tedavilerin uygulanabileceği belirtilmiştir (Gürpınar 1968: 21). Bu açıdan romanda batıl inançlar, maddi çıkarlar ve insanları korkutmak, tehdit etmek için araçsallaştırılmıştır.

Yine Gürpınar'ın batıl inançlara yer verdiği romanlarından biri olan *Toraman*'da (1919) Hasna Hanım, şifa bulma arzusuyla tekkesine yüz sürdüğü şeyhi Keramet Efendi'nin, bir muska hazırlayarak okunmuş pamuk ipliği ile onu boynuna asmasını nasihat ettiğini anlatır. Yine şeyhi, Hasna Hanım'a Hazret-i Pir'in mezarından ufak bir taş almasını buyurarak dedikodu ve konuşma isteği geldiği anlarda

onu dilinin altına koymasını öğütler. Bu yönüyle romanda "batıl inançlar çerçevesinde tarikat geleneği içinde saygın bir yeri olan şeyh tipi, yozlaşmış ve değersiz yönüyle gülünç bir şekilde ele alınmıştır" (Şimşek, 2017: 261). Hasna Hanım, üç gün bu taşı ağzında taşıdığını ve bu sebeple dilinin altının bütünüyle yara olduğunu söyler. Ardından da muskası boynunda dolaştığından ve meraklandıkça şeyhinin dediği ottan kaynatıp içtiğinden söz açarak batıl inançlara bel bağladığını itiraf eder (Gürpınar, 1981: 195). Asılsız ve içi boş bir anlayışa dayanan bu uygulamalar, romanın yazıldığı dönem içinde cehalet sarmalındaki geleneksel yaşamı benimseyen Türk kadınının düştüğü durumu özler önüne serer. Şeyhinin nasihatlerini sorgulamaksızın kabul eden ve bu söylenenlerde bir keramet gören Hasna, Osmanlı toplumundaki geleneksel ve mutaassıp kadınların hayat algılarını ve hurafe konusundaki yaklaşımlarını gösteren bir ilk örnek olarak düşünülebilir. Bu bağlamda Gürpınar, pozitivizme ve akılcılığa yaslanarak toplumdaki bilgisiz kadınların batıl inançlara bel bağladığını aynı zamanda dinin kişisel çıkarlar için hurafelere alet edilerek bazı dinî kişilikler tarafından sömürüldüğünü okura gösterir. Toplumun batıl inançlara eğilimi ve sonlandırılamayan cehaleti üzerinden keskin bir sosyal eleştiri yapar.

Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un İç Yüzü* (1920) romanında da büyü, tütsü, muska gibi batıl inançlara az da olsa tesadüf edilmektedir. Romanın başkişisi Kani, yaşadığı konaktaki israf ve ahlaksızlıkları İsmet'e anlatırken evin küçük hanımlarından birinin parasının büyük bir kısmını kocasına büyü yaptırmak için sözde hocalık eden hanımlara yedirdiğini söyler (Karay 1998: 30). Yine romanda eşi tarafından başka bir kadının yanında basılan İshak Bey, bütün ailenin de tanıdığı Sütnine'ye musallat olmasını kendisine büyü yapılmasına yorarak bu büyünün kendisini ikide bir bağladığından, deliye çevirdiğinden, evinden ve barkından soğuttuğundan karısına yakınır. İshak Bey karısına hitaben; "Böyle zamanlarda kendi kendimi tanımıyorum. Hanımcığım, yaptığımı bilmiyorum, başka bir adama dönüyorum… Baş başa, el ele verelim de biz asıl çare bulalım, evvelâ şu büyüden kurtulalım, bizim saadetimiz ona bağlı…" (Karay, 1998: 66) diyerek el ele verip bu büyüden kurtulma isteğini dile getirir. Roman kişilerinin konuşma ve tutumlarında hareketle söz konusu eserde batıl itikatlar arasında gösterilen büyüye insanların inandığına ve çeşitli sebeplerle büyü yaptırmaya kalkıştığına değinilmektedir. Ayrıca büyüden kurtulmak için de batıl ve hurafe şeylere başvurulduğundan söz edilmektedir.

Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* (1921) romanında başkişi Feride'nin görev yaptığı köyde/kasabada ahbaplarından biri olan Manastırlı Kadın, zabit olan kocasının ansızın kendisini terk ederek başka bir kadınla evlenmesini büyüye yormaktadır. Genç kadının düşüncesine/inancına göre, kocasının nikahına aldığı bu kadın, büyü ve sihirle eşininin –kendi ifadesiyle adamcağızın- dilini ve ağzını bağlamıştır. Kadın, Feride'ye Manastır büyücülerinin daha usta olduğunu ve kocasını kurtarmak için üç mecidiyeyi gözden çıkardığını belirterek büyücülerin kocasını o kadının elinden alıp yine kendisine getireceklerini söyler. Ardından da Manastırlı büyücüler ve onların yaptıkları sihirlerle ilgili izahat verir:

> "Arif Hoca adında bir Arnavut varmış ki, domuz kulağını, birçok ameliyatlarla, bir dürbün haline getirirmiş, bir kadın bu garip dürbünü gözüne koyarak bir kere kocasına baktı mı, erkek ne kadar haşarı oluşa olsun, hemen yola gelirmiş. Çünkü, bütün kadınlar, ona domuz gibi görünürmüş. Arif Hoca, bazen bir sabun parasına, bir topluiğne kaplar ve sabunu okuyup üfledikten sonra toprağa gömermiş. Sabun toprakta eridikçe, insanın düşmanı da oturduğu yerde erir, iğne ipliğe dönermiş" (Güntekin, 2005: 191).

Bu açıklamalar karşısında Feride ise batıl inançlar etrafında dönen ve çeşitli hurafeleri imleyen büyü ve sihirle ilgili açıklamaları boş, çürük ve zavallı şeyler olarak görür. Manastırlı Kadın'ın hâline acıyarak ve üzülerek bakar.

4. Uğur ve Uğursuzluk ile İlgili Batıl İnançlar

Uygarlık tarihi içinde öteden beri değişik zamanlarda farklı coğrafyalarda ve toplumlarda insanlar meydana gelen birtakım olayları/durumları, canlı cansız çeşitli varlıkları/nesneleri değişik sebeplerle uğurlu ve uğursuz olarak addetmişlerdir. Uğur; insana mutluluk, iyilik ve şans getireceğine inanılan belirtileri/durumları veya bazı varlıklarda/nesnelerde bulunduğuna inanılan olumlu özellikleri ifade eder. Uğursuzluk da bunun tam tersi olarak kimi durumlarda/olaylarda gözlemlenen kişiye kötülük ve zarar getirdiğine inanılan işaretleri; bazı eşya ve nesnelerde varlığına inanılan olumsuzlukları ihtiva eder. Özellikle hurafe ve batıl itikatların bir yansıması olan uğursuzluk düşüncesi, "Aslında olmadığı halde, bir şeyde bulunduğu zannedilen ve işlerin aksamasına sebep olarak ileri sürülen olumsuz bir hal, anlayış ve inanış şeklidir" (Varlı, 2008: 415).

Müslüman Türk toplumunda kimi durumlarda/olaylarda görülen, insana kötülük getirdiği düşünülen emareler veyahut bazı varlıklarda var olduğuna inanılan negatif enerjiler/güçler uğursuzluk olarak addedilmektedir. Osmanlı toplumunda ayakta su içmek, suyu sol elle içmek, ekmeğin kırıntısını yere dökmek, gece tırnak kesmek, ayakkabıları yatağın başucuna koymak, parmakları çıtlatmak, hayvana sol tarafından binmek, ağaçlardaki kuş yuvalarını bozmak, köpeklerin gece havlaması; evden sokağa kedi atılması, hane civarında baykuş ötmesi gibi birtakım söz ve davranışlar uğursuzluk olarak görülmüştür (Abdüllaziz Bey, 2002: 363-364). Bugün dahi uğur ve uğursuzluk inançlarını üzerinden atamayan toplumlar vardır. İnsanlar uğursuzluktan korunmak için insanlar birtakım davranışlardan kaçınırlar, kimi nesnelerden uzak dururlar ve konuşma sırasında bazı sözleri kullanmamaya dikkat ederler. Yine tam tersi şekilde uğurlu olduğuna veya uğur getireceğine inandığı şeyleri öncelerler; ona göre planlar ve kısıtlamalar yaparlar. Bu bakımdan Türk toplumunda geçmişten bugüne kadar gelen uğur ve uğursuzlukla ilgili yansımalar değişik bidat, hurafe ve batıl inançlara hamledilmektedir. İncelenen romanlarda da roman kişilerinin dünya görüşleri, eğitim seviyeleri ve hayatı bakışlarının bir yansıması olarak uğur ve uğursuzlukla ilgili bulgular geleneksel din anlayışı, taassup ve batıl inanışlar çevresinde ele alınmıştır.

Ebubekir Hazım Tepeyran'ın *Küçük Paşa* (1910) romanında cehalet teması etrafında mevcut eğitim sistemi eleştirilirken insanın ve toplumun bilgisizliğine, dinî konulardaki yalan-yanlış yorumlarına ve algılamalarına yer verilmiştir. Romanda taşra hayatında görülen bazı halk inanışlarına değinilerek toplumun bilgisizliği vurgulanır. Söz gelimi eserde "kasırgaları şeytanların düğünü olarak adlandırma", "güneş ve ay tutulmalarında olduğu gibi avdan eli boş dönenleri tas çalarak karşılama" (Tepeyran, 2011: 82; 141) gibi uğursuzluk atfedilen hurafelere rastlanır. Yine romanda bazı kötü olayların, başa gelen felaketlerin, ortaya çıkan sıkıntıların sebepleri kimi zaman kişilerin uğursuzluğuna bağlanmaktadır. Ülkedeki seferberlik sebebiyle babası askere alınan ve köyde korumasız kalan Salih, üvey annesinin psikolojik baskılarına ve şiddetine maruz kalır. Kimseye derdini açamayan ve derin bir sessizliğe gömülen küçük çocuk, hayatına son vermeyi dahi düşünür. Köyün ıssız yerlerinde dolaşan ve insanlardan uzaklaşan Salih için köylüler, "kim bilir ne sebeple manevi bir belaya uğramış" şeklinde dedikodu ederler. Yine küçük çocukla ilgili "tekin olmayan yerlere su döktüğü" ve bu yüzden "cinlerin hükümleri altına girmiş olduğu" yönünde batıl itikatlar çevresinde bazı yorumlar yapılır (Tepeyran 2011: 148). Üvey annesi Haçca da "uğursuz piç" lakabını verdiği Salih'i hem duyduğu öfkeden hem de cehaletinden dolayı bütün belaların, musibetlerin ve uğursuzlukların kaynağı olarak görmektedir: "Kahbe dölü, İstanbul'a gittin, koskoca Paşa'nın başını yedin. Buraya geldin babanı asgere yolladın. Komşunun sarı düvesine bakıp 'Ne gozel!' dedin o gece zabaha karşı gozelim hayvanı çatlatıp öldürdün; bu ne uğursuz, kırılası ayah? Girdiğin evin gapısına gara gilit astırır. Bu ne çıhasıca bir göz, bahtını devirir" (Tepeyran, 2011: 148).

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şıpsevdi* (1911) romanında anlatı kişilerinden Büyük Hanım, ikinci

çocuğu aynı zamanda Meftun'un annesi olan Latife'yi dünyaya getirdikten sonra henüz kırkı çıkmadan odasında yalnız bırakıldığı ve yanına süpürge konulmadığından dolayı kendisine 'al bastığını' söyler. Yaşlı kadının bu konudaki düşüncelerini uğur-uğursuzluk getirdiğine inanılan batıl inançların bir tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür. Benzer şekilde romanda yaşadığı konaktaki alafranga hayat tarzından rahatsızlık duyan Edibe, ziyaretine gelen Azize Hanım'ı Meftun'un alafranga usullere göre dayayıp döşettiği ve türlü nesnelerle donattığı salona götürür. O sırada evin bir köşesinde sandalyede uyuyan fino köpek onlara havlar. Bunun üzerine Azize Hanım "bu uğursuz burada iken evin içine melek de girmez" (Gürpınar, 2009: 322) diyerek Edibe'yi ikaz eder. Azize Hanım'ın evde köpek beslemenin uğursuzluk getireceği ve aynı zamanda köpek olan eve meleklerin giremeyeceği yönündeki düşüncelerini yaşlı kadının hurafe ve batıl inançlara eğilimi bakımından okumak mümkündür.

Gürpınar'ın bir başka romanı *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*'ta (1912) kuyruklu yıldızın dünyaya çarpacağıyla alakalı olarak mahallenin kadınları kendi aralarında konuşurlarken Bedriye Hanım, Frenkçe okuyan İrfan'ın kitaplarında ay, güneş ve yıldızların resmini gördüğünü söyleyince Emeti Hanım yıldızların resimlerinin yapılmasını uğursuzluk getireceği endişesiyle bunu doğru bulmaz. Kaygısını da kendi bilgi-kültür birikimi ve batıl inançları çevresinde "Ah tevekkeli değil; Cenâb-ı Mevlânın esrârına ermek için böyle gökteki ayların, yıldızların resimlerini çıkarınca işte sonu böyle olur. Bize kuyruklusu da çarpar kuyruksuzu da.." (Gürpınar, 1976: 13) cümleleriyle ifade eder. Romanda benzer şekilde, Feriha Davut ve İrfan Galip'in nikâhları kıyıldıktan sonra düğün hazırlıkları için çeşitli âdetler yerine getirilir. Düğün için kız tarafının tanıdığı olduğundan komşu Emeti Hanım 'yenge' olarak seçilir. Âdet gereği 'yenge' seçilen Emeti Hanım düğün planında sonradan yapılan gün değişikliklerinin uygunsuzluğuna dayanamaz. Bu değişikliğin aynı zamanda uğursuzluk getireceği düşündüğünden kalabalık içinde tanıdığı kadınlara bu durumdan yakınır:

> "Hiç Çarşamba günü yüz yazısı olur mu? Şimdiye kadar bu, ne görülmüş, ne işitilmiş bir şey… Karagöz'ün ters evlenmesine benziyor. Ne Yahudi, ne Frenk, hiçbir millet Çarşamba günü yapmaz. Merak edip çingene karısına 'siz ne günü düğün yaparsınız?' diye sordum. 'Müslüman düğünü yaparsak Cuma gecesi yaparız. Çingene düğünü edersek onun vakti yoktur. Ne vakit güvey girildiğini oğlanla kız bilir. Bizim ondan haberimiz olmaz. Çoğu bizim gelin güveyler acelecidirler. Düğün olmadan onlar işi pişirirler. Çarşambayı, perşembeyi beklemezler'" (Gürpınar, 1976: 130).

Geleneksel ve eskiye bağlı mutaassıp bir kadın olan Emeti Hanım'ın düğünde yapılacak âdetlerle ilgili gün değişikliği hakkındaki sözleri onun cehaletini ve hurafelere bağlığını gözler önüne sermektedir. Bu anlamda "Mahalle kadınlarının temsilini üstlenen Emeti Hanım'ın girdiği diyaloglar ve batıl inançları hayatının merkezine yerleştirmesi, romanda mahalle kadınlarının karakteristiğini de ortaya koyar" (Öner, 2019: 139). Yaşlı kadın, düğünde önceden mutat olduğu üzere yapılması gereken âdetlerin yerine ve zamanına göre gerçekleştirilmemesi durumunda bu eksikliklerin bir kötülüğe sebep olacağını söyleyerek batıl inançlara ve hurafelere eğilimini göstermiş olur. Yazar, bu tipler ve karakterler üzerinden batıl inançlara ve hurafelere bağlılığı eleştirir. Bakırcıoğlu da (2001: 79) romanın genelinde "bâtıl itikatlara, müneccimlere, büyücülüğe, batılılaşma özentisi olanlara, cahille şiddetle hücum edil[diğini]" ifade etmektedir.

Aynı yazarın *Gulyabani* (1915) romanında da uğursuzlukla ilgili batıl inançlara değini söz konusudur. Söz gelimi çalışmaya başladığı yedi Çobanlar Çiftliği'nde gece yatarken cin ve perilerin arasında kalmaktan korkan Muhsine, onların hoşuna gidip gitmeyen şeyleri köşkün diğer hizmetkârlarından olan Ruşen Kalfa'ya sorar. Çiftliğin tecrübeli çalışanlarından olan Ruşen Kalfa da cinler ve periler arasında ne yapılıp ne yapılmaması gerektiğini batıl gelenekler özellikle de uğur-

uğursuzluk etrafında anlatır:

> "Mavili esvap giyme. Uçkurunu Kıble'ye karşı bağlama. Kuşağını kördüğüm etme. Yatağını duvar kenarına yapma. Akşamları saç örgülerini çöz. Gözlerini birbiri üstüne yedi defadan fazla kırpma. Seni korkuttukları vakit ayak başparmaklarının tırnaklarını birbiri üstüne sürt. İki elinle kulaklarının memelerini tut. Bir demir bulabilirsen üzerine bas. 'Emret ey Cin! Hazırım' diye bağır. Gönlünü ferah tut, inancın tam olsun. Bir şey olmazsın" (Gürpınar, 1971: 28).

Muhsine periler içinde kaldığından sürekli kendisine okuyup etrafına üflediğinden ve böylelikle Allah'ın yardımına sığındığından bahseder. Elinden olmadan aklının sürekli olarak "halatı dikiş iğnesinden geçirmekle, suyunu dökmeden kuyuyu baş aşağı etmekle, saymadan bir kazevi pirincin kaç tane olduğunu bulmaya uğraşmakla, torununun memesini emerek büyüyen büyükananın yaratılıp yaratılamayacağına bir çare düşünmekle" (Gürpınar, 1971: 90) meşgul olduğunu söyler. Muhsine yine bir sabah uyandığında kavak ağacında üç defa baykuş öttüğünü duyunca küçüklüğünde öğrendiklerinden hareketle bunun bir uğursuzluk getireceğini ve gece birisinin boğulduğuna işaret ettiğini düşünür. Romanda aynı şekilde köşkün Hanımefendisinin bir gece kerevetten gelen baykuş sesini uğursuzluk addettiğine de değinilmektedir.

Romanda buna benzer uğur ve uğursuzlukla ilgili durumlar batıl inançlar bağlamında anlatılır. Yazar, cehalet timsali olarak romana yerleştirdiği Muhsine karakteri üzerinden geleneksel ve dini bütün Osmanlı kadının asılsız ve boş şeylere inanışını işleyerek toplumdaki bu tiplerin gülünçlüğünü ortaya koyar. Burada olduğu gibi Hüseyin Rahmi, hurafelere inandığından dolayı gülünç durumlara düşen kahramanların akıl ve mantığını sorgular. Bu bağlamda "Aklî olanla-olmayanın çatışması üzerine kurulan romanlar[ın]da yazar, pozitivist felsefeyi ön plâna çıkarmaya çalışır (Kacıroğlu, 2007: 629). Batıl inançların fantastik bir üslup içinde sunulduğu romanda, Muhsine'nin çoğu kez hayat gerçekliğinin dışına çıkarak okuru âdeta bir hayal âlemine götürdüğü ve masallara özgü bir şekilde gezdirdiği görülmektedir. Dindar ve inançlı bir roman kişisi olarak Muhsine'nin kendi saflığı içinde Allah'a inancını her fırsatta dile getirdiği düşünüldüğünde asılsız inançlara bu denli itimat etmesi düşündürücü gelmektedir. Yazarın her ne kadar saflığını öne çıkarmış olsa da dini bütün roman kişisi Muhsine'yi hurafelere kayıtsız kalamaması ve çoğu kez akıl dışı davranışlar sergilemesi sebebiyle eleştirdiği görülmektedir.

Gürpınar, o günün sosyal çevrelerinde görülen bu tip kadınların aile ve toplum için olumsuz bir örnek olduğunu okura göstererek bir nevi din ve inanç açısından bireyi sorgular. Türk kadınının geleneksel terbiyeden kaynaklı cehaletini asılsız ve boş inançlara bağlılığını göstererek kimliksizliğini de ortaya koymuş olur. Romanla ilgili, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın toplumlara düzen getirmek amacıyla ortaya konulan 'din'in ve 'din yaptırımları'nın, bilgisiz ve saf kişilerde, giderek boş inançların da etkisiyle olumsuz durumlar yaratacağı düşüncesi, olaylar ve kişilerle Gulyabani'de sergilenir" (Ünlü ve Özcan, 2003: 32) tespitini burada ayrıca anmak gerekir. Batıl inançlar teması etrafında dönen *Gulyabani* romanı için Göçgün (1987: 198) de anlatıda, "Kendilerini tamamiyle bâtıl inançlara teslim eden kadınların ve onların ruh hâllerinin ele alınıp, işlediği[ni]" belirtmektedir.

Moralızade Vassaf Kadri'nin *Kadınlar Komitesi* (1914) romanında ise halk inanışlarından uğursuzlukla ilgili göstergeler ve hurafelere yönelik eleştiriler cahil bir aileye gelin giden başkişi Kamuran'ın arkadaşı Sadiye'ye yazdığı mektupta verilmiştir. Kamuran, arkadaşına yazdığı mektupta evliliğindeki mutsuzluğundan, kocası ve ailesinin ahlaktan, ilimden, görgü ve terbiyeden uzak oluşundan yakınır. Özellikle eğreti dişli, saçları dökülmüş, kalın vücutlu kayınvalidesinin zevk ve safa düşkünü olduğunu söyler. Aynı zamanda bu yaşlı kadının "Salı günü tırnak kesilmez, Cuma günü ortalık süpürülmez, siyah kedi peridir gibi" (Vassaf Kadri, 2004: 100) gibi uğursuzluklardan bahsettiğini ve bu tür safsatalarla inanarak yaşadığını belirtir. Romanda Kamuran'ın kayın validesinin

geleneksel yetişme tarzının da etkisiyle tuhaf âdetleri olduğu, asılsız inanışları hayatının merkezine aldığı anlaşılmaktadır. Bu türden batıl itikatlar eserin yazıldığı döneminin zihniyetini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle dinin, gelenek içinde içi boşaltılarak hurafelerle dolduğu ve temelsiz inançlara dönüştüğü; toplum hayatında da bu türden söylemlere önem verildiği ve akıl dışı inanışların değer gördüğü anlaşılmaktadır. Romanın kurgusal düzlemi içinde batıl inançların kahramanların hayat algılarını, dünya görüşlerini ve toplum içindeki konumlarını tayin eden bir unsur olarak işlendiği söylenebilir.

5. Fal ve Falcılıkla İlgili Batıl İnançlar

Arapça bir sözcük olan "fal" uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge anlamında kullanılmakta bazı araçlarla/nesnelerle veya yöntemlerle tahminlerde bulunma, içinde bulunulan zaman ve gelecekle ilgili birtakım tahmin ve yorumlarda bulunma işi olarak tanımlanmaktadır. *Kur'an-ı Kerim'*de bazı ayetlerde ve hadislerde de bildirildiği üzere Allah'tan başka varlıklardan yardım umarak gaibi bilme, kaderi değiştirmeye çalışma ve ona yön verme amacı güden fal yasaklanmıştır (Aydın, 1995: 134-138). Hem Fal bakan kişiler hem de fal baktıranlar günahkâr olarak addedilmiştir. Şamanizm inancında temel ögeler arasında bulunan falcılık/fal bakma Türklerin İslam dairesine girmesiyle birlikte memnu ve haram olarak bilinmiştir. Dinin yasakladığı bu hususa riayet etmeyenlerin falla ilgili yapıp etmeleri hem günah hem de batıl bir itikat olarak görülmüştür. Değerlendirmeye tabii tutulan dönem romanları arasında hurafe olarak görülen falcılık ve fal bakmayla ilgili bulgulara üç romanda tesadüf edilmektedir. Romanlarda falcılık konusu, kahramanların sıkıntılarını gidermeleri, kişisel istekleri, karakter özellikleri ve uğur-uğursuzluk anlayışları doğrultusunda vakaya dâhil edilmiştir.

Bu romanlardan ilki olan Gürpınar'ın *Hakka Sığındık* (1919) eserinde, başkişiler Hâfız İshak Efendi ve Hacı Ferhat Efendi, aile fertlerinin ölmemesi için Veli Hazretleri'nin kendilerinden istedikleri parayı yollayabilecekleri kişi arayışına girerler. İkili bu konu üzerine düşünürken Hâfız İshak Efendi; "Şurada Fuzuli Divanı duruyor. Oradan tefeül ederiz. Hangi isim çıkarsa, o namda bir adam ararız" (Gürpınar, 1968: 39) deyip besmele çekerek rastgele *Divan'*ı açar. Karşısına çıkan gazelde geçen "Ruşen" kelimesinden hareketle Hacı Ferhat Efendi'ye hac arkadaşlığı/yoldaşlığı eden Hacı Hurşit Efendi'yi bu işe tayin ederler. Romanda dini bütün tipler olarak öne çıkan İshak ve Ferhat Efendiler bir nevi fal açarak çıkacak Veli Hazretleri'ne gönderecekleri kişiyi belirlemiş olurlar. İkili böylelikle *Fuzuli Divanı'*nda tesadüf ettikleri bir isimden yola çıkarak velilik uydurmasıyla kendilerini kandıran Nüzhet Ulvi'ye gidecek parayı Hacı Hurşit Efendi'ye emanet eder. Bu sahnelerden hareketle romanda dindar görünümlü kişilerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunları çözüme kavuşturmak için tefeül etmek/fal açmak suretiyle batıl inanışlara başvurdukları görülmektedir.

Refik Halit Karay'ın *İstanbul'un İç Yüzü* (1920) romanında ise fal bakmakla ilgili göstergeler hem Hristiyan roman kişinin karakter özellikleri hem de Müslüman kadınların fal baktırma arzuları bağlamında dikkatlere sunulmuştur. Anlatıda mahalleli küçük hanımlar arasında yer alan/sohbetlere katılan Rum Matmazel Mari ile Ermeni Mis Novart'ın çevresi için saygı uyandırdığı ve diğer kadınlar arasında oldukça itibarlı olduğu bilgisi verilir. İstanbul ve ada seyranlarında/gezintilerinde küçük milyonerlere refakat eden ve âdi kızlar olarak lanse edilen bu gayrimüslim kadınların oldukça ikram ve ihtiram gördüklerinden; hatta Türk erkeklerini etraflarında pervane gibi döndürdüklerinden bahsedilir. Romanın kahraman anlatıcısı İsmet, özellikle Matmazel Mari'nin "ele bakmakta, fal açmakta mütahassıs" olduğunu belirtir. Mahalleli Halavet Hanım'ın da fala merak sardığından dolayı bir ziyafet ve cemiyet gecesinde Matmazel'e yalvarıp kendisi için fal baktırma istediğinden bahseder (Karay 1997: 141). Bu yönüyle romanda Müslüman kadınların gelecekle ve talihleriyle ilgili meraklarını giderme adına dinin yasakladığı hurafelere ve boş inanışlara başvurdukları görülmektedir.

Falcılığın eleştirel bir mahiyette ele alındığı Gürpınar'ın *Son Arzu* (1922) romanında üç haftadır

sevdiği adamdan haber alamayan Nuriyezdan telaşa kapılır ve bilgi almak için yeni evlenen ortak arkadaşları Vicdan ve Necret Eşref'in evine gider. Necdet Eşref, telaşlanacak bir şey olmadığını belirterek Nuriyezdan'a hayatla ve kaderle ilgili onu teskin edecek birtakım şeyler anlatır. Necret Eşref, 'Hanım kardeşim' diyerek hitap ettiği Nuriyezdan'a takvimlerde kimi ay, hafta ve günlerin hizasında uğurlu, uğursuz talih yazıldığından, bazı işlerin olacağı zamanlarda dünyanın bir gezegenin ya da burcun etkisi altında bulunduğu ana rastlaması durumunda o işin uğurlu ya da uğursuz olacağının kaydedildiğinden bahseder. Bunun nücum yani astroloji ilmiyle alakalı olduğunu ve bunun da bir çeşit falcılık olduğunu belirtir. Ardından da fala inanmadığını söyleyerek 'Gaybı Allah'tan başka kimse bilmez' düşüncesinden hiçbir zaman ayrılmadığını ifade eder (Gürpınar 1972: 99) Necdet Eşref'in falcılıkla ilgili bu düşünceleri akla ve bilime önem bir karakter olarak bunların batıl inançlarla iç içe olduğunun bilincinde olduğunu göstermektedir. Yine insanın başına gelen iyiliklerin ve kötülüklerin kimi durumlarda uğur ve uğursuzlukla ilgili olabileceğini düşünmesi insan ve toplumun geleneksel değer anlayışlarını yansıtmaktadır. Necdet Eşref, konuşmasının devamında bu meselede derine inildikçe bu tür inançların boş, asılsız, hiç ve temelsiz olduğunun ortaya çıktığını söyleyerek toplumun bu türden inanç algılarına eleştiriler getirir. Bu yönüyle romanda akla ve bilime dayalı fikirlerin toplumda yaygınlaşması için uğraş veren Hüseyin Rahmi'nin din konusunda "yüksek felsefesi"ni eğitimli karakterlerinde görmek mümkündür. Koşar (2005: 78) da yazarın "romanlarında dinî inançları değil, bunların yanlış yorumlanışını ve dinî hüviyete bürünerek hurâfe hâlinde yaşayan bazı davranışları eleştir[diğini]" söyleyerek romanlarda verilmek istenen asıl mesaja dikkati çeker.

6. Kurşun Dökme ile İlgili Batıl İnançlar

Büyü, nazar ve benzeri etkenler sonucu oluştuğu düşünülen bazı hastalıklarda psikolojik rahatsızlıkların giderilmesi için insanlar tarafından başvurulan yöntemlerden birisi de kurşun döktürmektir. Türk toplumunda nazar başta olmak üzere büyü ve hastalıklara karşı kurşun döktürme âdetine öteden beri rastlanmaktır. Daha çok kötülüklerden korunmak ve şifa bulmak için yapılan bu ritüel zamanla halk arasında gelenek haline gelmiş olup bugün dâhi yaygın olarak uygulanan bir yöntem olarak bilinmektedir. Dinî yönden hiçbir dayanağı olmayan "kurşun döktürme" bidat kabul edilir ve tıbbi yönden de herhangi bir faydası yoktur (Varlı, 2008: 379). İncelenen dönem romanlar içinde Ercüment Ekrem'in *Sabir Efendi'nin Gelini* (1922) ile Hüseyin Rahmi'nin *Tebessüm-i Elem*'inde (1923) kurşun dök(tür)mek ile ilgili bulgulara tesadüf edilmiştir. Söz konusu romanlarda bu batıl inanç veya bidat, buna inanan kahramanlarla ilgili takdimler ve bu işi meslek edinmiş karakterler çevresinde ele alınmış olup daha çok şifa niyetiyle başvurulan bir gelenek olması hasebiyle dikkatlere sunulmuştur.

Ercüment Ekrem Talu'nun *Sabir Efendi'nin Gelini* (1911) romanında asli kişilerden Eda Hanım, okura tanıtılırken yaklaşık yirmi yıldır Sabir Efendilerin evinde onlarla birlikte yaşadığı bilgisi verilir. Eda Hanım daha gençlik yıllarında Sabir Efendi'nin şimdilerde ailesiyle yaşadığı konağı satın almadan önce kirada kaldıkları evlerine de sık sık gidip gelmektedir. Yazar anlatıcı, o zamanlar bir mübaşir ile evli olan Eda Hanım'ın oldukça terbiyesiz, yalancı ve hilekâr bir kişilik olarak okura takdim eder. Eda Hanım, bu özelliklerinden dolayı da izdivaçlarında bir türlü dikiş tutturamamış, üç defa evlenip boşanmış en sonunda da Sabir Efendi'nin kâhyalık ödülüyle konağa yerleşmiştir. Romanda Eda Hanım'ın mani okuyup lalanga pişirdiğinden, ara sıra kurşun döktürüp dedikodu ettiğinden, müstehcen hikâyeler, uydurma vakalar anlatıp taklitçilik yaptığından bahsedilerek konaktaki Gülendam Hanım'ı çokça eğlendirdiği anlatılır (Talu, 1939: 12).

Gürpınar'ın *Tebessüm-i Elem* (1923) romanında ise son derece cahil bir tip olarak sunulan Zehra Hanım, aynı zamanda batıl inanışlara eğilimi olan bir kadındır. Zehra Hanım, oğlu Mehmet Kenan'ın kendisine ait paraları bankadan alıp yediğini öğrenince kötüleşip yataklara düşer. Hane halkı bunun

üzerine Zehra Hanım'a iyileşmesi için kurşun döktürür ve illetin geçmesi için okuyup üflerler (Gürpınar, 2001: 263). Yine romanda Mehmet Kenan, camide ahalide yarattığı velilik kanaatinden cesaret bularak uzun süre sonra döndüğü baba evinde parasını çalıp yediği annesini çeşitli kerametlerden bahsederek kandırmaya çalışır. Romanda Batı özentisi ve inanç laçkalığıyla öne çıkan Mehmet Kenan'ın velilik iddiası ve inançla ilgili saçmalıklarından dolayı anne Zehra Hanım oğlunun velilikten ziyade bir delilik belirtisi gösterdiğinden şüphelenir. Yaşlı kadın oğlunun saçmalıklarına son vermesi ve şifa bulup iyileşmesi için Kurşuncu Esma Molla'yı evlerine çağırarak kurşun döktürür:

> "Tepsi, kara saplı bıçak, içi su dolu yeşil kâse, bir okka ekmek hepsi hazırlanır. Kepçenin içine bir külçe kurşun konur. Mangala ateş salınır. Kenan'ın üzerine başından ayaklarına kadar bir yorgan örtülüdür. Kurşun eriyince Molla Kadın bir eline yeşil çanaklı tepsiyi, ötekine kepçeyi alarak yorgana gömülü Kenan'ın başı üzerinde kepçenin içindekileri cazzadak çanağa boşaltır. Bu iş Kenan'ın başı, karnı ve ayakları üzerinde üç defa tekrar edilir. Karnı üzerine dökülen kurşun daha çok patlar" (Gürpınar, 2001: 308).

Romanda uzun uzadıya anlatılan ve oldukça komik/ironik unsurlar barındıran kurşun döktürme sahnesi, boş ve asılsız inançları için önemli bir göstergedir. Esma Molla'nın kurşun dökme esnasında sarf ettiği "Gördünüz mü? Kurşun tüfenk gibi patladı. Bu çocuk kem nazara, büyüye uğramış. İç çamaşırlarını, Cuma günü sala verilirken minareye çıkartmalı" (Gürpınar, 2001: 308) gibi sözleri bu gülünçlüğü doğrular niteliktedir. Romanda kurşun döktürme sahnesinden hareketle inanç değerlerinin bozulmasının yanı sıra Zehra Hanım ve Esma Molla gibi karakterlerin yapıp etmeleri üzerinden dönemin geleneksel Türk kadınıyla ilgili olumsuz bir algıya da ulaşmayı da mümkün kılar. Bu yönüyle değerlendirildiğinde romanda mutaassıp ve cahil bir kadın olarak Zehra Hanım, batıl inançları önemseyen ve bunlardan medet uman bir kişilik olarak öncelenir. Yine romanda, "Birtakım fantastik unsurları vesile ittihaz ederek, kurşun döken ve bu suretle geçimini sağlayan, onun için 'Kurşuncu' lâkabı ile" anılan Esma Molla" (Göçgün, 1987: 298-299) da yaptığı işin kerametine inanan bir tip olarak çizilir. Adından dolayı her ne kadar dinî kimliği öne çıksa da Esma Molla, bu adın vakarını taşıyamayan bir kişilik olarak anlatıda konumlandırılmıştır.

7. Kutsal Mekânlar ve Dinî Şahsiyetler ile İlgili Batıl İnançlar

II. Meşrutiyet sonrasında yayımlanan romanlarda kutsal mekânlara ve kutsal kişiliklere asılsız inançlar çevresinde değer verildiği görülmektedir. Özellikle dinî inançlarını çıkarlarına amaç edinen veya çaresizlik karşısında ne yapacağını bilemeyen roman kişileri üzerinden bu tür inanışlar eleştirilmektedir. Dönemi temsil eden bulguların elde edildiği romanlarda kişilerin –özellikle kadın kahramanlar- derviş, evliya, şeyh, türbe, yatır ve mezar ziyaretlerinde bu hurafe alışkanlıklarına rastlamak mümkündür.

Filibeli Ahmet Hilmi'nin *A'mak-ı Hayal* (1910) romanında Sami, Manisa Tımarhanesi'nde bulunan Raci'yi kurtarmak için mektuplaşmalarından yaklaşık bir ay sonra Manisa'ya gider. Sami bu ziyaretinde arkadaşını "Ayn-ı Sultan Mezarlığı"nda dolaşırken bulur. Sıhhatinin iyi olduğunu şahit olsa da Raci'nin umursamaz tavırlarıyla karşılaşır. İkili mezarlık çevresinde yürürken o sırada Raci'nin yanına onun evliya olduğunu düşünen bir kadın gelir. Raci'ye doğru yaklaşan biçare kadın, akli dengesini kaybeden kızını iyileştirmesi için ondan yardım ister:

> "Ah Şeyhim! Meczûp efendi!.. Evliya bey!.. Zavallı nefîsem! Zavallı kız! Ya Rabbî on beş yaşında çıldırdı, haberim bile yoktu… Ah! Nereden bilirdim. Meğer zavallı kızımın başına sevda gelmiş. Yavrucuğum sevmiş, fakat ümitsiz, sessiz, sadasız sevmiş. Lütfullah Bey'in mahdumunu seviyormuş. Biçare delikanlı attan düştü, başı bir taşa çarparak parçalandı. Kız bu haberi duyduğu gibi çıldırdı. Kederinden

> kendi kendini yerlere vurmaya, etlerini dişlemeye başladı. Konu komşu bin belâ ile zaptedebildik. Yalnız kızın feryadından durulmuyordu. Tımarhaneye koymaya mecbur olduk. Şimdi nefisem tımarhanede. Neyim var, neyim yok sattım. Türbelere adak götürdüm. Okuttum, muskalar aldım fayda vermedi. Nihayet seni salık verdiler. Git, eteğini tut, bırakma, o adam tekin değil. Elbette senin kızını iyi eder, dediler. Ah evliya babacığım! Allah aşkına kızımı iyi et!..." (Ahmet Hilmi, 2011: 117-118).

Burada kızına büyü yapıldığını ve bu sebeple aklını yitirdiğini düşünen anne, kızını kurtarmak için türlü hurafelere müracaat eder. Ne var ki başvurduğu türbeler, adadığı adaklar, yaptığı muska ve okumalar kızını derdine derman olmaz. Çaresiz kalan kadın, son bir umut olarak Manisa'da evliyalık ünü yayılmış olan Raci'ye ulaşır. Raci, Manisa günlerinde gösterdiği davranışlardan dolayı toplum nezdinde büyüyü bozup etkisiz hâle getirecek bir veli/evliya, bir ermiş olarak kabul görmüştür. Ne var ki Raci, bu sıfatların tam tersine bir gaye peşindedir. Bu sebeple asılsız inançlara eğilimi olan bu kadının yalvarış ve yakarışlarına kayıtsız kalır. Kendilerini izleyen arkadaşı Sami de Raci'nin bu aldırmazlığı ve hissizliği karşısında hayrete düşer.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hakka Sığındık* (1919) romanında Abdal Veli'nin mektubunu ve uyarılarını dikkate almayıp üç gözbebeğini kaybeden Hafız İshak Efendi, kâğıtları arasında tesadüf eseri bulduğu uyarı mektubunu alarak Hacı Ferhat Efendi'nin konağına koşar. Veli Hazretleri'ne gösterdiği saygısızlığın ve inançsızlığın cezasının kendisine verildiğini ve bu sebeple evlatlarını kaybettiğini yana yakıla anlatır. Bu ziyaret esnasında postacı, Abdal Veli'den yeni bir uyarı mektubu daha getirir. İki arkadaş bu uyarının tekrarı üzerine korku içinde Abdal Veli'nin evliyalığına iman edip emirlerine saygıyla boyun eğerler (Gürpınar, 1968: 27). Hafız İshak Efendi, Abdal Veli hakkında yalan yanlış konuşan arkadaşı Hacı Ferhat Efendi'ye sözlerine dikkat etmesini ve Veli Hazretleri'nin uyarı mektuplarında samimi beyanları hakkında şüphe edilmesinden sakınılması gerektiğini bildirdiğini söyler. Arkadaşı da dervişlere özgü bir şekilde iki elini göğsüne götürüp iman tahtası üzerine koyup "-Amenna ve saddakna (inandık ve tasdik ettik)… Evliyalıklarından samimî oluşlarından hiç şüphem kalmadı" (Gürpınar, 1968: 29) diyerek Veli Hazretleri'ne inandığını belirtir. Aynı şekilde romanda Hacı Ferhat Efendi, kendi ailesinden kimlerin canına kıyılacağı düşüncesiyle büyük bir dehşete ve şaşkınlığa düşer. Ardından, "Bu şaşkınlıkla ettiğim, edeceğim saçmaları Abdal Hazretleri af buyursunlar. Evliyalıklarına, kerametlerine bütün varlığımla bağlıyım. Kalbim ve bütün içtenliğim kendilerine malum" (Gürpınar, 1968: 30) diyerek Veli Hazretleri'ne bağlılığını ve onun uyarılarını bundan sonra dikkate alacağını dile getirir. Bu konuşmaların hemen akabinde konağına döner ve kocası Methi Bey tarafından aldatıldığı için bunu gurur meselesi haline getiren kızı Nermin'i acılı ve hastalıklı bir hâlde bulur. Hacı Ferhat Efendi, bitkinlik içindeki evladına bunun sebebini sorar. Nermin de öleceğinin rüyasını gördüğünü belirterek düşünde koca kavuklu bir Şeyh Efendi'nin yanına gelip sırtını sıvazlayarak "Kızım sen İspanyol hastalığına tutulacaksın, ama ben seni kurtaracağım" dediğini, kendisinin şeyhin ayaklarına kapanarak; "Ya şeyh hazretleri, kurtarma, bırak öleyim!" diye yalvardığını anlatır. Babası, kızının rüyasına giren zatın Abdal Veli olduğunu düşünerek kızını bu ulu şahsiyete saygısızlık ettiği gerekçesiyle azarlar. Ellerini havaya kaldırıp Veli Hazretleri'ne "Ey Allah'ın evliyası bu ne keramet?" şeklinde haykırarak derin bir yakarışta bulunur (Gürpınar, 1968: 33).

Gürpınar, dinî bilgileri zayıf ve geleneksel din anlayışı ile yetişmiş roman kişilerinin evliya, veli gibi İslâm dininde önemli bir yere sahip olan dinî şahsiyetlere batıl inançlar etrafında körü körüne bel bağlayışlarını, onları Tanrı katında görüp ilahlaştırmalarını eleştirel bir dikkatle okura sunar. Romanın sonlarına doğru Methi Bey, Abdal Veli dedikleri evliyayı viranesinde görünce "süprüntü yiyen, yattığı yeri pisleten, kokusundan yanına varılmayan; insanın kutsal saydığı Tanrısal şeylere söven, hayvandan daha mundar bir deliye evliya" denilemeyeceğini ve böylelerini "evliya sanarak tapınmak; ondan

keramet, şefaat ummak bizim memleketin hastalıklarındandır" diyerek halkın böyle dinî şahsiyetlere batıl bir şekilde düşünüp taşınmadan güvenilmesine bir eleştiri getirir (Gürpınar, 1968: 93). Romanda batıl inançlara bel bağlamanın ve hurafelere inanmanın daha çok çaresizlik ve imkânsızlık hâllerinde karşılaşılan bir durum olduğu söylenebilir. Özellikle mahalleli cahil yaşlı kadınlar ile zengin/dini bütün/geleneksel aileler sorunlarına akılcı ve bilimsel çareler bulamadıklarından biraz da zorunlu olarak tütsülere, hurafelere ve batıl inançlara ilgi göstermişlerdir. Anlatının sonlarına doğru Veli Hazretleri'nin uyarılarına ilk başta itibar etmeyen zengin aileler, aile fertleri arasında görülen ani ölümlere bir çıkar yol bulamadıklarından para göndererek meczup zatın hurafeye dayanan 'evliyalık' makamını kabul etmiş olurlar.

Gürpınar romanlarının genelinde olduğu gibi *Toraman'*da (1919) da din ve inançla ilgili unsurlar asılsız ve boş inançlar dinî şahsiyetler üzerinden anlatılır. Romanda geleneksel Osmanlı-Türk kadınını bütün cehaletiyle temsil eden Hasna Hanım, hastalıklarının çaresini 'şeyhim' dediği bir zatın nefesinden bekler durumdadır. Romanda yerleşik inanç anlayışı gereği kutsal olduğu düşünülerek şeyhlerden medet umulduğu roman kişilerinden Hasna, Safiye gibi geleneksel yaşamın temsili kadınların şifalı bir nefes için sık sık şeyhin kapısını çaldıkları belirtilir. Bu ziyaretlerde şeyhleri Keramet Efendi'nin özellikle genç ve güzel hanımları okuyup üfledikten sonra ayaklarıyla çiğnediğine vakıf olurlar (Gürpınar, 1981: 185). Bu çerçevede, gelenek içinde yetişen Osmanlı kadınlarının birtakım hurafelerle dinî şahsiyetleri huzura erme aracı olarak gördükleri ve bu kişiler üzerinden belli bir rahatlığa kavuşmayı umdukları anlaşılmaktadır.

Müftüoğlu Ahmet Hikmet'in *Gönül Hanım* (1920) romanında Urga şehrinin en büyük mabetlerinden "Maydari"yi gezen sefer heyeti üyeleri türbe içinde gördüklerini kendi mensup oldukları dinlerine göre yorumlamaya çalışır. Bu bağlamda özellikle "Buda" inancının birtakım ritüellerini anlamaya kafa yorarlar. Sefer heyetinden Kont Zichy mensup olduğu Hristiyanlık dininden hareketle insanların türbeye çaput bağlama âdetlerini tuhaf karşılar. "Yalan veya gerçek, herhangi bir dinde güzelliğe veya güzel bir mefkûreye, güzel bir hayâle, tasavvura tapmayı anlarım. İsa ve Meryem güzel tasvir edilmeye idiler, Hıristiyanlıkta sebatlık göstereceğimi sanmazdım. Böyle çirkin heykellerden yardım beklemeyi anlamıyorum" (Ahmet Hikmet, 2009: 34) der. Böylelikle özellikle birtakım hurafelerden hareketle kutsal/dinî mekânlardan medet umulmasına ve batıl inançlara bel bağlanmasına eleştiri getirilir.

Reşat Nuri Güntekin'in *Çalıkuşu* (1922) romanında da dinî şahsiyetlerden beklentileri ihtiva eden batıl inançlara Zeyniler Mezarlığı'nda kabristanı bulunan ve evliya olduğu söylenen Zeyni Baba üzerinden yer verilir. Romanda bir kabir ziyareti esnasında Hatice Hanım, bir taraftan "hafif fısıltılarla dualar okuyarak evliyanın başındaki kandile yağ" koyarken diğer taraftan Feride'ye dönerek Zeyni Baba'yla ilgili; "Köyde birisi öleceği vakit, Azrail aleyhisselam, evvela Zeyni Baba'ya misafir olur, o vakit bu ışık kendi kendine söner" (Güntekin, 2005: 221) şeklinde dillendirilen bir efsaneden bahseder. Ardından genç kıza Zeyni Baba'dan isteyeceğini istemesi konusunda uyarıda bulunur. Feride de ateşler içinde yanan alnını Zeyni Baba'nın örtüsüne dayayarak sanki yaralı kalbinden söylercesine bir istekte bulunur:

> "Zeyni Babacığım, dedim. Ben, küçük, cahil bir Çalıkuşu'ndan başka bir şey değilim. Sana nasıl yalvarmak lazım geldiğini bilmiyorum. Kusuruma bakma. Senin hoşuna gidecek şeylerden hiçbirini bana öğretmediler. İşittim ki, sen yedi sene güneş görmeden, burada çile doldurmuşsun. Sakın sen de, insanlığın zalimliğinden, vefasızlığından kaçmış olmayasın? Babacığım, senden büyük bir şey isteyeceğim. Bu yedi sene içinde elbette güneşin, rüzgârların hasretini çektiğin zamanlar olmuştur. Seni o dakikaların acısına katlandıran o melek sabrından bana da ver. İnlemeden, ağlamadan çilemi doldurayım!.." (Güntekin, 2005: 222).

Yazar, Feride karakteri üzerinden anlatının bir bölümünün geçtiği köylerdeki/kasabalardaki geleneksel ve dini bütün yaşantıları olan insanların –bilhassa kadınların- veli/evliya gibi ölmüş şahsiyetlerden beklentilerini ironik bir edayla okura yansıtır. İnsanların bu tarz kişiliklere ve bunlarla ilgili hurafelere tevessül etmelerine eleştiriler yöneltir. Çelik'e (2000: 131-132) göre de "Reşat Nuri'nin romanlarında en çok tenkit edilen konulardan birisi batıl inanışlardır. Özellikle eğitim düzeyi düşük insanlar arasında yaygın olan batıl inanışlar aynı zamanda taassubun ve bağnazlığın da ifadesidir. Reşat Nuri'nin romanlarındaki batıl inanışların çoğu dine dayandırılan bid'at ve hurafelerdir."

Gürpınar'ın *Tebessüm-i Elem* (1923) romanında ise asli kişilerden Mehmet Kenan, evliya ve türbelerle ilgili tenkitlerini aktarırken sözü bir ara Hristiyanlıktaki tablo ve resimlerin karşısında gerçekleştirilen ritüellere getirir. Hristiyanların dişinden tırnağından arttırdığı parayla Meryem Ana tablosu ve birtakım sembolik resimlerinin önünde mum yakmasını acınası olarak görür. Mehmet Kenan, bu türden ilkel ritüellerin din ve inançla bağdaşmadığını vurgulayarak bunun asılsız ve boş bir inanış olduğunu ifade eder (Gürpınar, 2001: 295). Romanda her ne kadar alafranga/züppe bir tip olarak konumlandırılmış olsa da yazar, Mehmet Kenan üzerinde Müslümanların dinsel/sosyal yaşantısında olduğu gibi Hristiyanlık inancı ve kültüründe de bazı âdetlerin/uygulamaların hurafe olduğunu aktarır. Böylelikle eserde, hayata daha gerçekçi bakan ve pozitivist bir dünya görüşüne sahip olduğu düşünülen Hristiyanların dahi –belki de hiç fark edemeyecekleri- bu türden batıl inanışlara eğilim ve yönelişlerinin olduğu ele alınır.

SONUÇ

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Türkler yaşadıkları bölgeler, ilişki kurdukları toplumlar ve kabul ettikleri dinler bakımından zaman zaman batıl inançların ve hurafelerin etkisine kapılmışlardır. Bu etkilenme ve ilgi Osmanlının son dönemlerine rastlayan ve yeni bir hayat anlayışının belirmeye başladığı II. Meşrutiyet ve sonrası dönemde de devam etmiştir. İncelenen elli romanın on sekizinde batıl inançlarla ilgili bulgulara ve göstergelere rastlanmıştır. Bu bakımdan II. Meşrutiyet dönemi sonrasını temsil eden romanlarda hurafe ve batıl inançların belli ölçülerde işlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Hüseyin Rahmi Gürpınar başta olmak üzerek dönemin kalem oynatan yazarları toplumda o yıllarda/günlerde görülen ve dinî hayatın ötesine geçen batıl inanışlara yer vermişlerdir. Dönem romanlarında batıl inançlar her şeyden önce geleneksel hayatın izlerini taşır ve bu hayatı benimseyen roman kişilerinin yaşamları ve davranışları üzerinden anlatılır. Romanlarda şifa bulmak; cin, peri, [cadı] gibi metafizik varlıklardan korunmak; ruh çağırmak, büyü ve sihre karşı önlem almak, muska yazdırmak, okunmak, tütsülenmek, tılsım yaptırmak, uğursuzluk, fal açma/bakma ilgili inanışlar, dinî mekânlardan ve şahsiyetlerden fayda beklemek gibi olgular çevresinde batıl inanç teması/konusu işlenmiştir. Yazarlar eserlerinde yer verdikleri kişiler, meseleler, olgular, değerler, varlıklar üzerinden o yıllarda toplumda yaygın bir anlayışa dönüşmüş olan hurafeler ve asılsız inançlarla ilgili göstergeleri dikkatlere sunmuşlardır. Bu anlamda romanlarda din ve inançla ilgili yanlış algıların gösterilmesi bakımından öne çıkan hurafe ve batıl inançlarla ilgili söylemler, döneminin geleneksel din anlayışını benimsemiş olan ve hurafelere eğilim gösteren özellikle Osmanlı-Türk toplumuyla ve vatandaşlarıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği birer özne/konu olmuştur. Yazarların bu türden batıl inançlara yaklaşımları, daha çok yanlış din algısını ortaya koymak ve dönemin pozitivist anlayışının bir gereği olarak halkın akıl melekelerini gerektiği gibi kullanamadıklarını gösterme arzularından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan yazarlar, roman kişilerini daha çok zihniyet açısından eskiye bağlı, kültürel yönü zayıf, ahlaki çelişkileri ve batıl inanışları olan tipler arasından seçmişlerdir. Bunun yanı sıra bazı romanlarda batıl inançların ve hurafelerin anlatıldığı sahnelerde geçen konuşmalar, kahramanların sarf ettikleri sözler ve devrinin halk söyleyişlerini hatırlatan mâni/tekerleme tarzındaki saçma ve acayip kullanımlar anlatılara dil ve anlatım zenginliği katmaktadır.

Sonuç olarak okunan ve değerlendirilen romanlarda hurafe ve batıl inançla ilgili unsurların halkın cehaletini, eğitimsizliğini ve yozlaşan dinî yönünü yansıtmak için birer malzeme olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda dönemi içinde sosyal bir sorun hâline dönüşen hurafelerin ve batıl inançların insanların din duygusunu zayıflattığı, inanç değerlerini sarstığı ve toplumda dinî bir yozlaşmaya neden olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdülaziz Bey (2002). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri.* (Haz. K. Arısan- D. A. Günay). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aktaş, H. (2011). *Çağdaş Türk Şiirinde Dini Motifler.* Rize: Yort Savrul Yayınları.

Arık, Ş. (2006). "Osmanlı Döneminde Bir Cadı Avı ve Türk Romanında Cadı Kavramı". *Akademik Araştırmalar Dergisi,* S. 29: 139-154.

Aydın, M. (1995). Fal, *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 12, s. 134-138) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Bolay, S. H. (1990). *Felsefi Doktrinler Sözlüğü.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Çelebi, İ. (1992). Tılsım, *İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, s. 91-94) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çelik, H. (2000). *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erdem, S. (1992). Buhur, *İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, s. 383-384) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erdil, K. (1999). *Yaşayan Hurafeler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Filibeli Ahmet Hilmi (2011). *A'mak-ı Hayal.* (Yay. Haz. O. Gündüz). Ankara: Akçağ Yayınları.

Göçgün, Ö. (1987). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gündüz, O. (2013). *İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Güntekin, R. N. (2010). *Çalıkuşu.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Gürpınar, H. R. (1968). *Hakka Sığındık.* İstanbul: Atlas Kitabevi.

Gürpınar, H. R. (1971). *Cadı* [*Toraman* ile birlikte]. İstanbul: Atlas Kitabevi.

Gürpınar, H. R. (1971). *Gulyabani.* İstanbul: Atlas Kitabevi.

Gürpınar, H. R. (1971). *Toraman* [*Cadı* ile birlikte]. İstanbul: Atlas Kitabevi.

Gürpınar, H. R. (1972). *Sevda Peşinde.* İstanbul: Atlas Kitabevi.

Gürpınar, H.R. (1972). *Son Arzu* İstanbul: Atlas Kitabevi.

Gürpınar, H. R. (1976). *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç.* İstanbul: Üçler Matbaası.

Gürpınar, H. R. (2001). *Tebessüm-i Elem.* İstanbul: Özgür Yayınları.

Gürpınar, H. R. (2008). *Şıpsevdi.* İstanbul: Everest Yayınları.

İldeş, Ö. (2009). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1919'a Kadar Olan Romanlarında Yapı, Tema, Anlatım (1889-1919).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kacıroğlu, M. (2007). *1919-1928 Arası Türk Romanında Yapı ve Tema.* Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Kaplan, M. (1997). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2001). *Kiralık Konak.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Karay, R. H. (1997). *İstanbul'un Bir Yüzü.* İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Koşar, E. (2005). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Batıl İnançlar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Mardin, Ş. (1993). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Moralızade Vassaf Kadri (2004). *Kadınlar Komitesi.* (Çev. Yaz. İsmet Nadi Atasoy). İstanbul: Berfin

Yayınları.
Müftüoğlu Ahmet Hikmet (2009). *Gönül Hanım.* (Haz. A. Büyükhoca). Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
Olguner, F. (1992). Bâtıl, *İslâm Ansiklopedisi (*C. 5, s. 147-148.) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Öner, H. (2019). Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Bazı Romanlarında Kenar Mahalleler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14: 131-143.
Safvet Nezihi (1910). *Müsebbib.* İstanbul: Cihan Matbaası.
Sevinçli, E. (1990). *Hüseyin Rahmi Gürpınar: Yaşamı, Sanatçı Kişiliği.* İstanbul: Arba Yayınları.
Şahin, M. S. (1993). Cin, *İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, s. 5-8) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Şimşek, Y. (2017). *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Dinler ve İnançlar (1908-1923).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Talu, E. E. (1939). *Sabir Efendinin Gelini.* (3. Baskı). İstanbul: Gayret Kitabevi.
Tanyu, H. (1992). Büyü, *İslâm Ansiklopedisi (*C. 6, s. 501-506) İçinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Tepeyran E. H. (2011). *Küçük Paşa*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
Timur, K. (2006). Tanzimat Dönemi Türk Romanında Dinler ve İnançlar. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic,* C/S. 4 (1): 2089-2125.
Ünlü, M. ve Özcan, Ö. (2003). *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı (1900-1940).* İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
Varlı, M. (2008). *Bidat, Hurâfe ve Bâtıl İnançlar.* İstanbul: Ensar Neşriyat.
Yaran, R. (1992). Bid'at, *İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, s. 129-131) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Yel, A. M. (1998). Hurafe, *İslâm Ansiklopedisi* (C. 18, s. 381-382) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Yılmaz, A. (1991). *Safvet Nezihi, Hayatı, Sanatı, Eserleri.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 181-187, Kış 2019

Muhammed Rasim'in Hâb-Nâme Adlı Eserinde Halk Edebiyatı Unsurları

Dr. Muhammed Felat Aktan
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6052-969X
Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Diyarbakır – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 09.10.2019
Kabul: 29.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Habname
Alkış
Özdeyiş
Kargış
Deyim

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS38904

Öz

Halk edebiyatına ait unsurlar, ait oldukları milletlerin sosyal dokusunu, inançlarını, kültürünü yansıtan öğelerdir. Bir milletin birliğini, kimliğini, kısaca kültür adına bütün niteliklerini belirleyen halk edebiyatı motifleridir. Klasik edebiyat ise estetik gayeyi ön planda tutmakla birlikte altı asırlık geçmişi olan birçok kaynaktan beslenmiş ve aynı şekilde birçok alana kaynaklık etmiş köklü bir sahadır. Bu iki edebiyat alanı şekil ve içerik bakımından birbirinden ayrı düşse bile birbirini hem tematik yönden hem de biçim olarak zaman zaman etkilemiştir. Kimi şairler bir taraftan halk edebiyatı nazım biçimlerini kullanırken diğer taraftan divan şiiri geleneğini de sürdürmüştür. Konu olarak birçok ortak teması olan bu iki edebiyat üzerine bazı yazar ve şairler fikir üretmiştir. Bunlardan biri de Muhammed Rasim'dir. Müellifin Habname adlı eseri muhteva bakımından hem klasik hem de halk edebiyatını kapsar. Yazar, adı geçen eserde özellikle folklor unsurlarını ustalıkla kullanmış, zaman zaman edebî sanatlardan yararlanarak anlam kapalığına yol açan motifleri işlemiştir. Gazellerinde yerel unsurları sık sık kullanmasından dolayı günlük konuşma diline, atasözlerine deyimlere, yerel konulara, örf ve geleneklere yeterli derecede yer vermiştir. Tasavvufî terimleri açıklamada dil ve üslup ağır olsa bile onun şiirlerinde kullandığı dilin daha sade olduğu görülmüştür. Bu çalışmamızda Habname'de yer alan halk edebiyatı motif ve arkaik unsurlarına, atasözlerine, deyimlere, özdeyiş ve dualara yer verilmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aktan, M. F. (2019). Muhammed Rasim'in Hâb-Nâme Adlı Eserinde Halk Edebiyatı Unsurları. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 181-187.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 181-187, Winter 2019

Folk Literature in Muhammed Rasim's Habname

Dr. Muhammed Felat Aktan
Dicle University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature, Diyarbakir – TURKEY

Artcile History

Submitted: 09.10.2019
Accepted: 29.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Habname
Praye
Maxims
Curse
Idiom

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS38904*

Abstract

The elements of folk literature are the elements that reflect the social texture, beliefs and culture of the nations to which they belong. They are the folk literature motifs that determine the unity of a nation, its identity and all its qualities in the name of culture. Classical literature, on the other hand, is a deep-rooted field that has been fed by many sources with six centuries of history and has also been the source of many fields. Even though these two fields of literature fall apart in terms of form and content, they have influenced each other both in terms of thematic and form. While some poets used the verse forms of folk literature on the one hand, they maintained the tradition of divan poetry on the other. Some writers and poets have produced ideas on these two literatures which have many common themes. One of them is Muhammed Rasim. The author's Habname includes both classical and folk literature in terms of content. The author has used folklore elements skillfully in the said work, and from time to time used the literary arts to create motifs that lead to a lack of meaning. Because of his frequent use of local elements in his ghazals, he has provided sufficient language, proverbs, idioms, local subjects, customs and traditions. Even though language and style are heavy in explaining Sufism terms, it is seen that the language used in his poems is more simple. In this study, folk literature motifs and archaic elements, proverbs, idioms, aphorisms and prayers in Habname are given.

GİRİŞ

Çeşitli isimlerle adlandırılan klasik edebiyat bünyesinde halk edebiyatına ait birçok motifi barındırmaktadır. Son zamanlarda klasik şiir ile ilgili yapılan çalışmalar bu edebiyatın halk edebiyatından uzak olmadığını birbiriyle bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim konu ile ilgili D.Batislam'ın tespitleri şu yöndedir:

Araştırmacıların çoğu, artık eleştirinin haksız olduğu, divan şiirinin günlük yaşamdan sanıldığı kadar kopuk ve uzak olmadığı fikrine daha sıcak bakmaktadır. Böylece divan şairlerinin şiirlerini halk kültürü açısından deerlendiren çalışmalar aracılığıyla, sanıldığı ya da söylendiğinin aksine, divan şiirinde çeşitli halk kültürü öğelerinden yararlanıldığı açıkça görülecektir (Batislam, 1999:123)

Yukarıda da belirtildiği gibi bazı araştırmacılar başlangıçta klasik edebiyat ile halk edebiyatını ayrı kefelere bırakmış; bu iki alanın ortak ürünlerini dikkate almamış birbirinden kopuk yazın olarak ele almışlardır. Daha sonra iki alan ile ilgili yapılan daha çaplı ve derinlemesine araştırmalar bunun aksini ispatlamıştır. Her iki edebiyatı içeren ortak motifler bulunduğu gibi birinin diğerini kapsadığı unsurlar da söz konusu olmuştur. Ortak örgeler arasında rüya motifini ilk sıraya koyabiliriz. Rüyaların işlenişi her iki alanda farklı şekilde ve değerlendirmede karşımıza çıkmaktadır. Rüya kavramının hem klasik hem de halk edebiyatında önemli ilham kaynaklarından biri olduğu bilim araştırmacıları tarafından kabul edilmiştir.

Rüya kavramı Divan ve Aşık edebiyatlarını gerçek hayatı değiştirecek şekilde etkilemiştir. Divan edebiyatında eser veren müellifler gördükleri rüyalar sonucunda mesleki kariyerlerini sonlandırmıştır. Aşık edebiyatında ise rüyasında pirin bade içen kahramanımız aşık olmuş ve dünyayı algısı bu rüyadan sonra değiştirmiştir. (Karakaş, 2014: 27)

Türk kültüründe rüya, insanın zihnine gelen boş bir hayâl ve görüntüden ibaret değil, gerçektir ve gerçekten yaşanmış kabul edilen bir durumdur. Halk edebiyatında kişi, şiirle ilgilensin veya ilgilenmesin gördüğü rüyayla şairlik kabiliyeti kazanır ve gerçek şair olur. Divan edebiyatında ise rüya, genellikle belli bir eserin yazılmasının rüyada tavsiye edilmesiyle ilgilidir. Halk edebiyatında âşığın gördüğü rüya, doğrudan onun şairlik kabiliyetini ve dolayısıyla itibarını artırırken, divan edebiyatında şair veya yazarın gördüğü rüya, daha çok yazdığı eserin itibarını artırır. (Gündüz, 2009: 200)

Halk edebiyatında görülen rüyaların en sık olanı bir ermişin bade içerek görüldüğü rüyalardır. Genellikle rüyalarda görülen bir veli ermişliğin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pir veya bir velinin görüldüğü rüyalar

Gerek halk edebiyatında ve gerekse de klasik edebiyatta rüyada bir velinin veya ermişin görülmesi rüyayı gören kişininin manevî olgunluğa doğru terakki ettiğini gösterir. Aşağıda Mesnevî'den alınan ve Hab-nâme'de de geçen "Padişah ve Cariye"[1] adlı manzum kıssada bu motifin işlendiğini görebilmekteyiz. Padişah, cariyesine aşık olur ve onunla evlenir, padişah ve cariyesi mutlu bir yaşam sürerken cariye amansız hastalığa yakalanır. Tıbbî müdahaleler yetersiz kalır ve cariye gün geçtikçe durumu kötüleşir. Padişah, içten bir şekilde Allah'tan yardım diler ve rüyasında bir pir görür. Dualarınının kabul edildiği bu pir tarafından kendisine iletilir. Hikayenin sonunda cariye iyileşir ve tekrar padişah ile birlikte mutlu yaşamına devam eder.

Halk edebiyatına ait bir başka motif dar kavramının kullanılmasıdır. Tasavvufî halk edebiyatında özellikle Bektaşilik'te dâr kavramı önem arz etmektedir. Farsça ağaç anlamına gelen bu sözcük genel olarak "Dâr-ı Mansur" tamlaması şeklinde bu ekole mensup şairlerce sıkça kullanılmıştır.

Dâr sığınılacak yer, emniyet yurdu anlamındadır. Bektâşîlikte tarikata gireceklerin ikrar verdikleri yerdir. Tarikat mensuplarından birisi suç işlese yine burada itiraf ederdi. Bazen suçluların yahut başkasının şerrinden korkanların ibadethane yahut rütbeli kişilerin evine dairesine sığındıkları da olurdu. O zaman böyle yerler için de

[1] Hâb-nâme (vrk no: 111/b)

dâr'ul-eman tabiri kullanılırdı. (Korkmaz,1994: 88)

Tasavvufî halk edebiyatında darağacı sevgilinin saçına benzetilmiş, âşık ise bu ipte asılan Mansur'a benzetilmiştir. Hab-name'den alınan aşağıdaki metinde bu teşbihe işaret edilmiş ve onun "Ene'l-Hakk" sözüne gönderme yapılmıştır.

tâvus eyitdi ey hakîm zî -fünûn hayâl-hâne-i hâtıra yine bir mesele-i müşkil vâkı' oldı acabâ Bâyazîdin sübhânî mâ a'zî mü'ş-şânı ve Mansûrun Ene'l-Hakk kelâmı ne sebeb üzerine mebni idi ve bu kelâmına şer'-i şerî f rûy-ı mesâide gösterir mi (vr. no: 143/b)

Eserde halk edebiyatını içeren bazı arkaik unsurların da kullanıldığı görülür. Aşağıdaki beyitte geçen yerlemek yüpürmek ikilemesi günümüzde kullanımı yitirmiş, Eski Anadolu Türkçesine ait arkaik unsurlardır.

[92a] Eser yeller gibi yelsem yüpürsem yâ rasûlallah
Cemâlin nûrunu uyhuda gördüm yâ rasûlallah
(Yerlemek yüpürmek : bir şeyin peşinden tutkuyla koşmak)

Atasözü

Atasözü, ataların yüzyıllar içindeki tecrübe ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı şeklinde nakleden anonim, kısa ve özlü söz olarak tanımlanabilir. Türkistan coğrafyasında atasözü için "comak", "samah", "eski söz", darb-ı kelâm" "demece", "deyişet", "ozanlama", "sav" vs gibi terimler kullanılmaktadır. (Albayrak, 2004: 42) lkellerden günümüze tanan atasözü köklü bir geleneğin sözlü hukuka dair açıklamasını da oluşturmaktadır. (Ögel,2001: 238) Habname'de geçen atasözleri aşağıda şu şekilde sıralanmıştır :
(Vermeyince Mabûd ne yapsın Mahmud)

Eserde kaza, kader temaları işlenirken müellif olayı somutlaştırmak için bu atasözünden yola çıkarak konuyu izah etmeye çalışır.

kader-i icrâdadur şöyle ki bir kaftânı tâkımla berâber terziye virmekdür ol terzi kaftânı kat' idüp tekmilen diker ve ütüler durur bir köşeye vaz' ider buna kazâ dirler sâhib-i kaftân geldikde terzi ol kaftânı sâhibine giydirüp mâşâllâh ne güzel yaraşdı bu hûb-ı kaftân bülend-i bedene dir işte buna da kader dirler bu husûsda terzi dir ki cidd-i sa'î ile kaftânı dikdim kaderinde var imiş gidin diger birisi dahı kaftân talebine geldikde hâzır yâ seydî diyu kaftânı bohcasından ihrâc idüp giderecek vakt-i bir şahs ol kaftânı gasb idüp firâr ider bu sûretde terzi diger bezde kusûr yokdur dikdim hâzır eyledim ammâ çe fâide gâsıb geldi gasb itdi işte bu kaftânı giymek senün kaderinde yok imiş eger vermez Mabûd ne yapsun terzi Mahmûd var kaderine küs diyu cevâb virir işte kader ile kazâ miyânunda fark budur [228/b]

(Bir musibet bin nasihatten yeğdir)

Eserde Miskin ile Vefasız tartışırken Vefasız, Miskin'e annesi tarafından söylenen sözleri hatırlatır. Bu cümlelerin içinde, defalarca uyarmasına rağmen onun sözlerine kulak asmadığı ve nihayetinde bir musibetle aklı başına geldiğini anımsatır.

Ey evlâd-ı bî-vefâ defa'at ile nush u pend idüp nasihat kabul itmedin bin nasîhatden bir serencâm yegdür gör imdi [307/b]
(Pirince Gideriken Evdeki Bulgurdan Olmak)

Yine Miskin'in Vefasız ile tartışması sonucu Vefasız tarafından kendisine söylenilen bu atasözü önemli bir nasihata dikkat çekmektedir. Herhangi bir durumda daha iyisini elde edebilmek için elindekini de kaybeden kişilerin durumu için söylenmiş özlü sözdür.
[308a] pirince gider iken hânede mevcûd bulgurdan oldun
Akıl yaşda değil baştadır

Eserde "akıl başda ve yaşda mı dur" geçse de atasözünün orjinali "Akıl yaşda değil baştadır" cümlesidir.
[210/a] akıl başda ve yaşda mıdur

Son Pişmanlık Fayda Vermez

İyi düşünülmeden veya fevri yapılan bir iş çoğu zaman bireye zarar vermekte geri dönüşümü olmayan kayıplara yol açmaktadır.

[256/b] son pişmanlık faide vermez

Eserde tespit ettiğimiz bazı deyimler :

Soyup soğana çevirmek :

Varını yoğunu harcayarak hiçbir şey bırakmamak anlamına gelen bu deyim eserde soyulduk soğana döndük cümlesiyle kullanılmıştır.

[122/a] anlara bedel bizlere cezâ virüp habs iderler soyulduk sogana döndük ne halimizden bilür (Soyup soğana çevirmek)

Tavlum tavlum kılmak :

[43/a] ebdân-ı kavm-i cürm ve zalâl gibi tavlum tavlum kılurlar

(tavlum tavlum kılmak: davul gibi şişmek)

Yukarıda Habname'den alınan bir cümlede geçen tavlum tavlum kılmak deyimi günümüzde kullanımını yitirmiştir, Davul gibi şişmek anlamında kullanılan bu deyim Eski Anadolu Türkçesine ait arkaik unsur olarak verilmiştir.

Atı alan Üsküdarı geçti

İş işten geçmesi, an itibariyle gerçekleşmesi istenilen isteğin bir öneminin kalmaması durumunda kullanılan deyimdir. Yine bu deyimle aynı anlamlara gelen "ay bacâyı aşdı, abdâl Horasânı aşdı" tabirleriyle birlikte kullanılmıştır.

[256/b] (14) ay bacâyı aşdı atı alan Üsküdârı geçti abdâl Horasânı aşdı

Terayağından kıl çekmek

[256/b] 'ayn-i nasîhatdür diyu cevâb-ı a'tâsıyla sâde yagdan kıl çeker gibi çıkarsañız

(Terayağından kıl çekmek)

Oldukça hassas bir konuda ihtiyatlı davranarak hiç kimseye zarar vermeden, çok kolaylıkla kimseye hissettirmeden, durumu kurtarmak anlamında kullanılır. Eserde sade yağdan kıl çekmek olarak kullanılmıştır.

cigeri kebap olmak

[265/a] kalbini mecrûr ve cigerin kebâb eylediñ imdi ol makbûl 'abdim bir yabâna (cigeri kebap eylemek)

[265/a] teklifât-ı şer'-i şerîfe kadem basdım (kadem basmak)

Hazret-i Mûsâ ile Hızır miyânında olan kazîyyenin dahı istimâ' itmelerini çâr-çeşm ile muntazırlar (çar çeşm : dört gözle beklemek)

Eserde geçen dua beddua mani nasihatler

Alkış

"Alkış" şeklinde söylenmesi yaygın olan dualar, görülen iyiliklere, kavuşulan/elde edilen nimetlere ve yaşanan güzelliklere karşı minnet duygularını ifade etmek için söylenen dilek sözleridir. Alkış; birini ululamak/yüceltmek, övmek; bir nevi ona hayır duada bulunmaktır (Bulut, 2012: 1123). *İptidai cemiyetlerde inanç, sihir, büyü ve fallardan unsurlar alarak beslenen dualar, sağlık ve hastalık hallerinde, ürünün bereketli olmasında, yağmurun yağmasında, tehlike ve felaketin mal ve mülke gelmemesinde; doğumdan ölüme kadar ki bazı merasimlerde iyi ve doğru olduğuna inanılan müsbet dileklerin ruhi ve fikrî ifadesini dilde kazanır* (Elçin, 2000: 662). Görüldüğü gibi iyi dilekler için dua yani alkış terimi kullanılır. Muhammed Rasim Hikmet'in bu eserinde yüzden fazla alkışa dayalı unsurlara yer verilmiştir.

Allah onu ıslah etsin. (1/b)

Allah'ın hidayeti onun üzerine olsun. (204/b)

Ruhu şad olsun Hazreti Şeyh eyitti (225/a)

Özdeyiş

Bir mülahazayı kısa bir şekilde en net bir biçimde anlatan ve birkaç sözcükten oluşan vecizelere verilen addır. *Kimi zaman atasözlü ile karıştırılan özdeyiş (vecize) ise söyleyeni çoğu zaman belli olan, derin anlamlara sahip özlü sözlerdir. (Aksoy, 2010: 4) Özdeyişler derin anlamı olan ve tek bir cümle ile anlatılan ifade olarak da tanımlanabilir. (Demir, 2013: 40)* Özdeyişleri atasözlerinden ayıran en önemli husus söyleyeninin belli olmasıdır. Müellif, yabancı kaynaklı vecizeleri örnek olarak eserde kullandığında kimi zaman özdeyişi orijinal diliyle vermeye çalışmaktadır. Bazen de yabancı sözleri Türkçe'ye çevirerek sade bir şekilde aktarmaktadır. Aşağıda Habname'den alınan ilk bölümde Hz. Ömer'in bir vecizesine atıfta bulunuluyor. Örnek olarak verilen beyitte ise Arapça yazılmış bir vecizeye yer veriliyor.

Hażret-i Ömer mâ tala'atü'ş- şems ve'l-kamer hażreti buyuruyor ki Fırat nehri kenarında bir kuzı żâyi' u telef olsa yarın rûz-ı cezâda andan mes'ûl olmaḳ havfını tefekkür iderim. (148/b)

Izâ dâkat bike'd-dunya fe fekkir fî Elem Neşrah

Fe usran beyne yusrayni izâ fekkertehu fefrah [308/a]

Dünya seni bunalttığında hemen Elem Neşrah suresini tefekkür et.

Bir zorluğun iki kolaylık arasında durduğunu düşün ve ferahla!

Kargış

Beddua, duanın aksi ve zıddı olan lâ'net, inkisar, belâ ve gazap ifâde eden menfi sözlerdir. Farsça "bed" ve Arapça "dua" kelimelerinin birleşmesinde yapılan bu tabir "kargış" ve "ilenç" kelimeleriyle de karşılanmaktadır.(Elçin, 2000: 663) Türk kültüründe lanet, beddua, büyü, küfür, kavramları azımsanmayacak ölçüde çoktur. Âdem ve Havva'nın yasak meyveyi yemelerinin ardından cennetten kovulmalarıyla başlar ilk lanetlenme. Yeryüzüne çıkan insanoğlu sayısız lanetlenmelerle karşı karşıya kalır, bir bakarız Firavun sayısız lanetlerle kargışlanır, bir bakarız Lüt kavmi, bir bakarız Sodom ve Gomore halkı lanetlenip helak olurlar,Tanrının büyük gazabına uğrarlar. Gerek Şamanizm'e inandıkları dönemlerde gerekse İslamiyet'i seçtikten sonra Türkler [alkış ve] kargışlarla iç içe yaşar" (Şahin, 2012: 413).

Görüldüğü gibi Türk sözlü geleneğinde önemli bir yere sahip Kargışlar, Habname'de de karşımıza çıkmıştır. Eserde Kargışlara sık sık yer verilmiştir. Müellif özellikle Nemrud, Yezid, Firavun gibi şahısların isimlerini zikrettiğinde olumsuz sıfatlarla bu şahısları nitelediği görülür. Yazar bu şahıslardan bahsedince çoğu yerde lanet okur:

Hatta Nemrûd aleyhi'l–la'ne Hazret-i İbrâhim 'aleyhi's-selâmı nârü'l-ilḳada teessüf idüp…. Nemrûd-ı mutemerrid Hazret-i İbrâhim aleyhi's-selâm efendimize suâlinde Rabbin Teâlâ kullarına ne işler didikde… (51/b)

Firavn-ı bî -avn mülkünde iştirâk davâsın idüp (55/ a)

Münâzara fâide kılmaz ve müteallim-i mekteb-i ilme'şedidü'l - kavîyye mübâsede gâlib olmak olmaz nâ-çâr sâkit olup der-akab bunlar Yezîde hediyedür deyu Yezîd-i pelîde irsâl eyledi (70/b)

Nasihat

Öğüt verme, yol gösterme, yardımcı olma anlamlarına gelen nasihat; ahlakî prensiplerin yaşanması görgü kurallarının işlenip erdemliliğe ulaşılması için tavsiye nitelikli öğütlere verilen ad olmuştur. Habname didaktik bir eser olduğu için öğüt ve nasihat ile ilgili cümlelere sık rastlanılmaktadık. Yazarın kimi yerde verdiği öğütler sadece tavsiye mahiyetindeyken kimi yerlerde ise uyarı hükmündedir.

el-leyletü-hublâ ma'lûm degil ki yârın âyine-i rüzgârına sûret gösterür ve bu bostân-ı âlemde nihâl-i hikmet ne semer virir hâlâ sana dört nasihatım var

Ey hakim zulm ile ma'mûr olan adl ile olur harâb (143/a)

Bu kelama siper olmak için burhan gerekdür (238/b)

SONUÇ

Müellif Hocazade Muhammed Rasim Efendi on dokuzuncu yüzyılda yazmış olduğu bu eser hem klasik edebiyat hem de halk edebiyatı açısından önem arz etmektedir. Rasim Efendi Habname'de özellikle folklor unsurlarını ustalıkla kullanmış, zaman zaman edebî sanatlardan yararlanarak anlam kapalığına yol açan motifleri işlemiştir. Yazar eserde vermek istediği mesajları bu motiflerden yararlanarak ele almış, manayı kuvvetlendirmiştir. Halk edebiyatı unsurlarının işlenmesinde kimi zaman açıklama ihtiyacı görülmüş, bazen de sadece örnek olarak verilip üzerinde durulmamıştır. Müellif halk edebiyatı unsurlarından en çok deyim ve atasözlerini kullanmıştır. Yabancı kaynaklı anonim ve özdeyişlerin kullanılmasında kimi zaman orijinal dildeki aktarımına başvurmuştur. Genel itibariyle kullandığı dil ağır olsa bile yerel unsurlardan sık sık yararlanması, halk deyişlerini eserde yansıtması onun kısmen de olsa mahallileşme akımını referans aldığını gösterir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ö. A. (2010). Türkçe Tabirler Sözlüğü. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aktan, M. F. (2019). Hoca-zâde Muhammed Râsim Hikmet'in Hâb-nâme'si (1b-168a) (İnceleme-Metin-Dizin Yayımlanmamış Doktora Tezi Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Albayrak, N. (2004). Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, İstanbul: L&M Yayınları.

Batislam, D. (1999, Kasım). Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslararası Sempozyumu: 15. Yüzyıl Dîvân şairlerinin şiirlerindeki Halk Kültürü Öğeleri, İstanbul : Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Bulut, S. (2012). Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözleirn Kullanım Özellikleri, *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall, p.1117-1155.

Demir, E. (2013). Atabetü'l-Hakâyık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler. Türkiyat Mecmuası: S.23: 38-52 .

Elçin, Ş. (2004). Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.

Gölpınarlı, A. (2004). Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Gündüz, E. (2009). Divan ve Halk Edebiyatı Sanatçılarına İlham Kaynağı Olan Rüya. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi: S. 22 : 188-202.

Habname-yi Rasim Hikmet, (1303). İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi no: T6739

Karakaş, A. (2014). Divan ve Aşık Edebiyatında Rüya. Fraktal : S.3 : 19-27.

Korkmaz, E. (1994). Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü. İstanbul : Ant Yayınları

Ögel, B. (2001). Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul: Türk Dünyası Aratırmaları Vakfı Yayınları.

Şahin, E. (2012). Kargışlar İçinde Eski Sevgili. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 189-202, Kış 2019

Feraiz Kitabı "Muʿīnü'l-Ḳassāmīn"in Yazım Özellikleri Üzerine Bir İnceleme*

Öğr. Gör. Dr. Alper Bahtiyaroğlu
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7685-6268
Kafkas Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, Kars – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 23.09.2019
Kabul: 10.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Muʿīnü'l-Ḳassāmīn
Eski Anadolu Türkçesi
Yazım Özellikleri
Harekelerin Kullanımı

Öz

El yazması metinlerin en önemli özelliklerinden biri de yazıldığı dönemin dil özellikleri hakkında bilgiler vermesidir. Uygur ve Arap-Fars imlâsı olmak üzere iki farklı yazı geleneğinin etkilerinin görüldüğü Eski Anadolu Türkçesi için düzenli ve kurallı bir imlâdan söz etmenin mümkün olmadığı gibi özellikle ünlülerin yazımında önemli farklılıklar dikkati çekmektedir. Bu karışık imlâ özellikleri eserin yazıldığı dönem ve içeriğine göre aynı yüzyılda yazılan farklı eserlerde hatta aynı eserde bile görülmektedir. 16. yüzyılda yazılan ve Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri olarak nitelendirebileceğimiz Muʿīnü'l-Ḳassāmīn'in iki nüshası bulunmaktadır. Ele alınan her iki nüshası da aynı dönemde yazılmış diğer eserlerde olduğu gibi kendine has birtakım özellikler göstermesi ve yazıldığı dönemin dil özelliklerine dair bilgiler vermesi açısından oldukça önemlidir. Çoğunlukla eserde yer alan Türkçe sözcüklerden hareketle yazım özellikleri üzerine yapılan bu çalışmada sırasıyla eserin bir geçiş dönemi eseri olduğunu gösteren özellikler tespit edilmiş; ünlü ve ünsüzlerin başta, iç seste, sonda ne şekilde yazıldıkları ve harekelerin kullanımı üzerinde durulmuştur. Ünlü ve ünsüzlerin ne şekilde gösterildiğine dair verilen bilgilerin ardından "Bitişik/Ayrı Yazım" başlığı altında "+dUr, için, -gil, soñra, ki/kim" gibi yapıların kullanımları örneklerle gösterilmiştir. Eserde yer alan düzeltmelerin, açıklamaların ve örneklerin ne tür işaretler kullanılarak sayfanın kenarlarında veya satır aralarında gösterildiği ise çalışmanın sonunda "Düzeltmeler ve Eklemeler" başlığı altında örneklerle belirtilmiştir.

DOI: 10.9761/JASSS37412

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bahtiyaroğlu, A. (2019). Feraiz Kitabı "Muʿīnü'l-Ḳassāmīn"in Yazım Özellikleri Üzerine Bir İnceleme. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 189-202.

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Doktora Programında 2019 yılında tamamlanan "Hüseyin bin Mehmed el-Ferâyizî Muʿīnü'l-Kassāmīn (Gramer-Tenkitli Metin-Dizin)" başlıklı doktora tezinden hareketle yazılmıştır.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 189-202, Winter 2019

An Examination of The Spelling Features of Feraiz (Science of Islamic Inheritance) Book "Muʿīnü'l-Ḳassāmīn"

Lect. Alper Bahtiyaroğlu
Kafkas University, Faculty of Literature, Rectorate Department of Turkish Language, Kars – TURKEY

Artcile History

Submitted: 23.09.2019
Accepted: 10.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Muʿīnü'l-Ḳassāmīn

Old Anatolian Turkish

Spelling Features

Use of Vowel Diacritics

Abstract

One of the most important features of manuscripts is that they provide information about the language features the period in which they were written. For Old Anatolian Turkish, for which there are two separate writing traditions as Uyghur and Arabic-Persian spellings, it is not possible to mention regular spelling and significant differences are remarkable in writing of vowels in particular. These complex spelling features are not only seen in other works written in the same century, but also within the same work based on the period when the work was written and also its content. Written in the 16th century and described as a work featuring the transition period from Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish, the Muʿīnü'l-Ḳassāmīn has two copies. Its both copies were written in the same period, have several specific features as in other works written in the same period and give information about language features of their period, therefore it is considerably important. In this study, which was conducted mostly based on the spelling features of Turkish words involved in the work, qualities indicating that the work is of a transitional nature were determined, then how vowels and consonants were written at the beginning, in the middle, and at the end of words as well as the use of vowel diacritics were emphasized. Following details highlighting how vowels and consonants are shown, the usage of patterns such as "+dUr, içün, -gil, soñra, ki/kim" under the heading "Cursive Spelling/Heterography" was presented with examples. What kinds of vowel diacritics were used to show corrections, explanations, and examples along the edges of pages or between the lines were mentioned with examples under the heading "Corrections and Additions" at the end of the study.

DOI: 10.9761/JASSS37412

1. Giriş

İslam hukukunda mirasın adil bir şekilde nasıl dağıtılacağını konu alan *Muʿīnü'l-Ḳassāmīn*, XVI. yüzyılın başlarında *Hüseyin bin Mehmed el-Ferāyiżī* tarafından şerh edilmiş bir feraʾiz kitabıdır. Eserin biri Topkapı Sarayı Müzesinde (T nüshası) H.168 arşiv numarasıyla kayıtlı Hicri 916 (M. 1510) tarihinde yazılmış diğeri ise Milli Kütüphanede (M nüshası) 06 Mil Yz A 117 arşiv numarasıyla kayıtlı Hicri 973 (M. 1565) tarihinde yazılmış Türkçe iki nüshası bulunmaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde bulunan nüshasının 1[a] sayfasında yer alan kayıtta tam adı "*Kitāb-ı Muʿīnü'l-Ḳassāmīn Şerḥ-i Ferāyiż*" olarak belirtilen eser gerek içeriği ile kendine has bir ilim dalı olması gerekse anlatım biçimi ile yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Klasik yazım usullerine uygun biçimde besmele, hamdele ve tasliye ile başlayıp daha sonra Sultan II. Beyazıt'a dua ile devam eden eserin giriş kısmında böylesine zor bir meselenin ne sebeple şerh edildiği dile getirilmiştir. Eseri, sadece Allah'ın rızasını kazanmak ve insanların bundan istifade ettikçe kendisini hayır ve dua ile anmaları için Türkçe şerh ettiğini belirten şârih, bunu aşağıdaki ifadeyle de açıkça dile getirmiştir:

> *"...Türkī dili üzere şerh étdi ki her vaḳtde kitāb-ı ferāyiże müṭālaʿa ḳılanlar istifāde édüp āsānlıġ-ıla maṭlūbları ḥāṣıl ola. Ḳırāʾata iḥtiyācları ḳalmayup bu faḳīri ve ḥaḳīri ẕikr-i bi'l-ḫayr ve ḥüsn-i duʿā birle añalar, inşāʾallāhü teʿālā el-ʿazīzü."* T2[a]/6-9

Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini gösteren eser, yazıldığı tarih de göz önüne alındığında Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin dil özelliklerini de yoğun bir şekilde bulundurmaktadır. Eserde karşımıza çıkan aynı kelimenin farklı şekillerde yazılması durumu, eserin bir geçiş dönemi eseri olarak nitelendirilmesini mümkün kılmıştır.

Eski yazılı metinlerde karşılaşılan ikili yazılışlar çok değerli bilgiler içermektedir. Metnimizde de gerek sözcüksel düzeyde gerekse çeşitli eklerle karşımıza çıkan bu ikilikler, öncelikle o dönemde seslerin telaffuzlarında bir belirsizlik olduğunu göstermektedir. Bu sebeple ikili yazılışlar metinlerdeki hatalı örnekler olarak kabul edilmemelidir (Usta, 2010: 459). İkili yazılışları, müellif veya müstensihin kültürel ve coğrafi çevresi gibi "dil dışı" etkenlere bağlamamak; aksine, dilin kendi gelişme mekanizması anlamındaki "dil içi" sonuçlar olarak değerlendirmek daha yararlı olabilir (Usta, 2010: 459).

Geçiş dönemi eserlerinde olduğu gibi metnimizde de yazıldığı dönemin özelliklerini gösteren birçok ikili kullanıma rastlanmaktadır. Bu ikili kullanımlar metnin imlâ özelliklerini de ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Metinde karşımıza çıkan bu ikili kullanımlardan bazıları şunlardır:

1. Kef (ك) harfinin "ñ" okunacağını göstermek üzere bazı yerlerde üzerine üç nokta konmuştur: **سكا** saña T28[a]/2 ~ سڭا saña T88[a]/4, اوكدن öñdin T91[b]/3 ~ اوڭدين öñdin T91[b]/10
2. "Kendi" dönüşlülük zamirinin hem düz-dar hem de yuvarlak-dar ünlülü biçimleri bir arada kullanılmıştır: كندى kendi T21[a]/6 ~ كڭدۇ kendü T18[b]/5
3. Matematikte '*çarpma işlemini yapmak, çarpmak*' anlamlarında kullanılan "*ur-*" (اوُرآوُزْ uravuz T20[a]/8) fiilinin söz başında "v" türemesi ile "*vur-*" (وُرَوُزْ vuravuz T20[a]/3) biçiminde de karşımıza çıktığını görüyoruz.
4. "Kaç, ne kadar, ne" anlamlarında kullanılan "*nice*" ile "çok, birçok, hayli" anlamlarında kullanılan "*niçe*" sözcüklerinin karıştırılmaması için her defasında "nice ج" ile "niçe چ" ile yazılmıştır: **نجه** nice T67[a]/5 ~ **نچه** niçe T52[a]/3
5. Özellikle iç seste dar ünlünün düz-kalın ya da yuvarlak-kalın (ı ~ u) biçimlerinin (اولنر olınur T48[a]/2 ~ اوُلُنُرْ olunur T48[a]/2, قونلن ḳonılan T143[a]/6 ~ قوُنُلَنْ ḳonulan T152[b]/3 örneklerinde olduğu gibi) kullanılması; söz başında düz-geniş veya yuvarlak-geniş (e ~ ö / a ~ o) ünlülerin (ايْلِيه eyleye T60[a]/2 ~ أُيْلِيَه öyleye T23[a]/5, آنلرك anlaruñ T14[a]/4 ~ اونلارك onlaruñ T133[b]/8 örneklerindeki gibi) tercih edilmesi; söz başında "ṭ ~ d" kullanımının (طُغُرْسه ṭoġursa T145[a]/6 ~ دُغُرْسه doġursa T145[b]/7 örneklerinde olduğu gibi) birlikte tercih edilmesi; M nüshasında son seste (قِرخْ ḳırḫ M21[b]/6 ~ قِرقْ ḳırḳ M21[b]/11 örneğindeki gibi) ḳ > ḫ değişimine rastlanması geçiş dönemi eserlerindeki ikili kullanımların birer göstergesidir.

1. YAZIM ÖZELLİKLERİ

Muʿīnü'l-Ḳassāmīn'in yazım özelliklerini tespit ettiğimiz nüshalarından Topkapı Sarayı Müzesi nüshası (T nüshası) yer yer harekeli olmakla beraber harekesiz talikle; Milli Kütüphane nüshası ise (M nüshası) okunaklı, harekeli güzel nesih bir hatla yazılmıştır. Her iki nüsha da imlâ bakımından kendine has birtakım özellikler arz etmektedir.

Eserde ünlülerin ve ünsüzlerin yazımıyla alakalı tespit edilen bazı hususlar ise şu şekildedir:

1.1. Ünlülerin Yazımı

Türkçenin Arap alfabesiyle yazılmaya başlanmasıyla birlikte ortaya çıkan en önemli sorunlardan biri de imlâ sorunudur. Bu dönemin eserlerine imlâ açısından bakıldığında, Uygur ve Arap-Fars imlâsı olmak üzere iki ayrı yazı geleneğinin etkileri görülmektedir (Köktekin, 2008: 59). Bu iki yazı geleneğinin Muʿīnü'l-Ḳassāmīn'de bir arada kullanılması eserde düzenli bir imlânın oluşmamasına sebep olmuştur. Özellikle Türkçe kelimelerin ünlülerinin yazımında imlâ tutarsızlığı dikkati çekmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerde ise çoğunlukla esas biçimlerine uygun olarak yazılmasına rağmen bazen ünlüleri karşılamak için sesler harflerle gösterilmek yerine üstün ya da esre dik çekilerek gösterilmiştir.

Eserde Uygur yazı geleneğinin devamı olarak "ünlülerin yer yer gösterilmesi (بولوكي bölügi T40^{b}/5, اوتورى ötüri T4^{a}/3) ve eklerin ayrı yazılmaması gereken yerlerde bazen ayrı yazılması (درت ده dörtde T50^{b}/8, تصحيح دن taṣḥīḥden M67^{a}/9)" gibi yazım özellikleri de dikkati çekmektedir. Ayrıca Arapça sözcüklerin yoğun olarak geçtiği metinde sadece Arapça kelimelerde değil aynı zamanda Türkçe kelimelerde de Arap yazısında olduğu gibi harekelerin kullanıldığı görülmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi incelemeye esas alınan nüshalardan Milli Kütüphane nüshasında, harekeli olmasına rağmen, yer yer hareke ihmal edilmiş; Topkapı Sarayı Müzesi nüshasında ise, harekesiz olmasına rağmen, yer yer hareke kullanılmıştır. Bu sebeple ünlüler, T nüshasında eğer hareke kullanılmışsa bu harekeler dikkate alınarak okunmuş; harekelerin kullanılmadığı yerlerde ise (özellikle *"-In, -Il" yapım ekleri, "ile, için" edatları ve "+i-di, +i-miş, +i-se"* birleşik zaman çekimleri ve ek eylemler -eğer bitişik yazılmışsa-) M nüshasındaki harekeler dikkate alınarak okunmuştur. Bu sayede ünlülerin okunmasında bir birlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Metinde geçen Türkçe kelimelerde ünlüler şu şekilde gösterilmektedir:

1.1.1. "a" Ünlüsünün Yazımı

- Başta

"a" ünlüsü ön seste elif ile (ا) , medli elif ile (آ), ya da elif üzeri üstünle (أ) gösterilmiştir: انك anuñ T1^{b}/7, آنوك anuñ T50^{a}/2, آڭالر añalar T2^{a}/9, اندە anda T139^{b}/4, آيدرز aydaruz T18^{b}/3 , آردنجه ardıncadur T5^{a}/10, انجلين ancılayın T29^{b}/5, اَناسى anası T31^{a}/2, اَتاَ ata T35^{b}/5

"a" ünlüsünün başta hem üstünle yazılıp hem de medli elifle gösterildiği örneklere de raslanmaktadır: أَناسِنِي anasını (آناسِنِي) T32^{a}/4, أَرهَ ara (آرَه) T32^{a}/9

- İç seste

"a" ünlüsü iç seste üstünle (ـَـ), elifle (ا), elif üzeri üstünle (أ), güzel he ile (ه), ya da işaretsiz olarak gösterilmiştir. قالن ḳalan T7^{a}/10, اولیجاق olıcaḳ T39^{b}/1, اورماقدر urmaḳdur T63^{b}/2, آيده رز aydaruz T41^{b}/4, قرنداشدر ḳarındaşdur T12^{b}/1, اوڭلر olanlar T7^{a}/10, قچان ḳaçan T8^{a}/8, قچن ḳaçan T8^{b}/2, اورته سنده ortasında T38^{b}/7, اورتا سنده ortasında T63^{b}/10, آراسنده arasında T140^{b}/1, ور var T61^{a}/10, وُرَوُزْ vuravuz T22^{a}/1, اوڭمَسى olması T10^{a}/1, قَلْسهَ ḳalsa T10^{a}/8, اوُلاَنِلهَ olanıla T20^{a}/10,

"a" ünlüsü iç seste bazen de "med"[1] ile gösterilmiştir: اوُلَشِڤْلِڤْدُرْ ulaşıḳlıḳdur (اولَشِڤْلِڤْدُرْ) T37^{a}/1, اوڭلْنْ olan (اوڭلْنْ) T34^{b}/2, اوڭلَر olanlar (اوڭلَر) T7^{a}/10

- Sonda

"a" ünlüsü sonda elifle (ا), güzel he üzeri üstünle (ەَ), ya da güzel he ile (ه) gösterilmiştir: آنه ana T6^{a}/10, سڭا saña T88^{a}/4, اولنلره olanlara T6^{b}/3, آڭه aña T52^{a}/11, بوڭا buña T8^{a}/10, بوڭه buña T29^{b}/2, اوُلسه olsa T8^{b}/3, دنلميا dénilmeye T26^{b}/8

[1] Bilgisayar formatları el vermediği için "med"li yazılan örneklerde standart biçimde belirtilmiştir (Ayrıntı için bk. yazmalar).

Yukarıda belirtilen örnekler dışında "a" ünlüsü başta, iç seste ve sonda üstünün dik çekilmesiyle de gösterilmiştir: بڭه baña T3[b]/11, قلڹ ḳalan T75[a]/11, اڹيه anaya T77[b]/10, وردر vardur T29[b]/1, اتا ata T31[a]/10, اولشڹ ulaşan T121[a]/7, يلوڭز yaluñuz T126[b]/9, اولمدن olmadan T94[b]/5

1.1.2. "e" Ünlüsünün Yazımı

- Başta

"e" ünlüsü ön seste elif ile (ا) veya elif üzeri üstünle (اَ) gösterilmiştir: اكرچه egerçi T11[a]/2, افندسيدر efendisidür T36[b]/11, اكسك eksük T70[b]/3, اَيلهَ يَلَرْ eyleyeler T37[b]/5, اَبهَ لَرْ ebeler T31[a]/11, ايلدغى eyledüġı T4[a]/1

- İç seste

"e" ünlüsü iç seste üstünle (ـَـ), elifle (ا) , güzel he ile (ه), güzel he üzeri üstünle (ۀ), ya da işaretsiz olarak gösterilmiştir: دىلَيُب dileyüp T10[b]/2, كرك gerek T32[a]/7, ايده وز édevüz T57[a]/10, وِرْمَزْ vérmez T26[b]/9, ويره وز vérevüz T20[b]/2, اتماكله étmeg-ile T38[b]/3, وِرَوُزْ vérevüz T22[a]/1, ذَكَرِنْدَنْ zekerinden T134[b]/6, اُيْلَيهَ öyleye T19[a]/7, اُيْلَيا öyleye T144[b]/8, اَبهَ لَرْ ebeler T31[a]/11, اَبَلَرُكْ ebelerüñ T65[a]/1, اتماسون étmesün T40[a]/2

- Sonda

"e" ünlüsü sonda elifle (ا), elif üzeri üstünle (اَ), güzel he üzeri üstünle (ۀ), ya da güzel he ile (ه) gösterilmiştir: اُيْلَهَ öyle T6[a]/4, شمديا şimdiye T41[a]/1, اوزرنه üzerine T8[b]/8, دنلميا dénilmeye T33[b]/11, كيدرسه giderse T15[a]/1, اَرهَ ere T78[b]/3, كِرْمَيَا girmeye T30[b]/9, نسنه nesne T98[b]/1, كِرهَ gire T30[b]/10, اُيْلَيا öyleye T144[b]/8

1.1.3. "ı/i" Ünlülerinin Yazımı

- Başta

"ı, i" ünlüleri ön seste elif ile (ا), esreli elif ile (اِ), elif ve ye ile (اي), elif ve esreli ye ile (اِي) gösterilmiştir: اكيه ikiye T23[a]/11, اندورر éndürür T122[a]/5, ايراق ırak T32[a]/7, ايچوندر içündür T42[b]/7, اِكِشَرْ ikişer T54[b]/7, اِلتُمَكْدُرْ iletmekdür T42[b]/4, اِنْدي éndi T108[b]/11, اِيكي iki T20[b]/5

- İç seste

"ı, i" ünlüleri iç seste esre ile (ـِـ), ye ile (ي) , esre ve ye ile (ي), nadiren dik esre[2] ile, bazen de işaretsiz olarak gösterilmiştir: ايكيدن ikiden T60[b]/5, ورلمكدر vérilmekdür T19[a]/1, بريسى birisi T8[a]/9, اُولشِفْلِقْدُرْ ulaşıḳlıḳdur T37[a]/1, وِرلهَ vérile T8[b]/2, وِرِلَنُڭْ vérilenüñ T96[a]/11, اَرِنْ ḳılar T19[a]/1, اَرِنْ erin T48[a]/7

- Sonda

"ı, i" ünlüleri sonda esre ile (ـِـ), ye ile (ى /ي), esreli ye ile (ي /ي), esresiz güzel he ile (ه), nadiren dik esreli ye ile bazen de işaretsiz olarak gösterilmiştir: ايلدغى eyledüġı T4[a]/1, يكرمى yigirmi T40[b]/1, كِبِ gibi T6[a]/11, ايكي iki T20[b]/5, دخى daḫı T7[a]/3, اولدوغ olduġı T27[b]/5, اكرچه egerçi T11[a]/2, اولدوغ olduġı T28[b]/7, ديدي dédi T14[a]/9, فَرْقِي farḳı T140[b]/2, الانى olanı T34[b]/2, اوُتُرِي ötüri T138[a]/2, اَلْتِ altı T42[a]/5, ولدي veledi T103[a]/6, قنقى ḳanḳı T105[a]/4, مجموعِ mecmūʿı T113[b]/1, كب gibi T127[b]/7, مابَلَغِ mā-belaġı T20[a]/5, رأسِ reʾsi T20[b]/3

Yukarıda belirtilen örnekler dışında "ı/i" ünlüsü nadiren dik esre ile de gösterilmiştir: غَيْرِيْدَنْ ġayrıdan (غَيْرِدَنْ) T91[a]/3, اولَنِ olanı (اُولَنْ) T32[a]/7, عورتِي ʿavreti (عورتِ)T154[b]/2, نِصْفِ nışfı (نِصْفْ) T16[a]/1

1.1.4. "o/ö/u/ü" Ünlülerinin Yazımı

- Başta

"o, ö, u, ü" ünlüleri başta ötreli elif ile (اُ), elif ve vav ile (او), ötreli elif ve vav ile (اُو) gösterilmiştir: اولسون olsun T1[b]/8, اورمقدر urmaḳdur T61[a]/4, اوُلسهَ olsa T8[b]/3, اوزره üzere T63[a]/5, اوغول oġul T9[b]/11, اُكُدِن öñdin T91[b]/8, اُيْلَيهَ öyleye T19[a]/7, اُلسِ ölüsi T148[a]/8, اويليه öyleye T151[b]/10

- İç seste

"o, ö, u, ü" ünlüleri iç seste vav ile (و), ötreli vav ile (وُ), ötre ile (ـُـ), nadiren de işaretsiz olarak gösterilmiştir: ايچون için T2[b]/11, يقدر yoḳdur T33[b]/11, اوُلُنُرْ olunur T48[a]/2, دكلدر degüldür T36[a]/11, طورمسى ṭurması T6[a]/11, دكدوُكن degdügin T63[a]/2, صوچ ṣuç T8[a]/6, اتدوك étdük T64[a]/10, دُرتْدر dörtdür T9[a]/11, كموك kimüñ T83[a]/2, يُقْدُرْ yoḳdur T6[a]/7, اَلْمَقْ سوُزِنْ almaḳsuzın T85[a]/5, بولوشه buluşa T10[b]/10, طوُقُزْ ṭoḳuz T96[a]/11, كِنْدوُدَنْ kendüden T19[a]/1,

[2] Bilgisayar formatları el vermediği için "dik esreler" اوُلَنِ (olanı) örneğinde olduğu gibi standart biçimde belirtilmiştir (Ayrıntı için bk. yazmalar).

اندورر éndürür T122[a]/5, كورلم görelüm T143[a]/4, شول şol T150[a]/10

- Sonda

"o, ö" ünlüleri sonda bulunmamaktadır. "u, ü" ünlüleri ise vav ile (و) ve ötreli vav ile (ۇ), gösterilmiştir: يُقَرُو yuḳaru T19[a]/1, كرو girü T126[a]/4, كندو kendü T20[b]/9, آيْرُو ayru T124[b]/4, ديو déyü T27[a]/2

1.1.5. Kapalı e (é) Ünlüsünün Yazımı

Tarihî Türkiye Türkçesi metinlerindeki Türkçe kelimelerin ilk hecesinde bulunan "-i/-é" seslerinin yazılışı çeşitlilikler arz etmektedir.

Türkolojinin önemli sorunlarından biri olan tarihi ve modern dillerde "kapalı e (é)" konusu, yerli ve yabancı bilim adamları tarafından ele alınmıştır. Thomsen, Neméth, K. Grönbech, Poppe, Räsänen gibi bilim adamları bu sesi bir fonem olarak kabul etmelerine karşılık, Radloff, Arat vb. bilim adamları bu görüşe karşı çıkmış ve é > e (> i) gelişimini kabul etmişlerdir (Eker, 2009: 237). "é Orta ve Doğu Anadolu Türkçesinde, Azericede, Özbekçede ve Doğu Türkçesinde çoktan başlı başına bir ünlük (phonem) olarak muhafaza edilmiş olan En Eski Türkçedeki kapalı kök hece é'yi gösterir (Grönbech, 2011: 16)." Türk dilinde "kapalı e" olarak adlandırılan bu sesin, dönem metinlerinde "ى (ye)" ile gösterilmesi neticesinde Latin alfabesine aktarımında sürekli tartışma konusu olmuştur. Türkologlar çoğunlukla, bugün Türkiye Türkçesinde "e" ile söylenip de Eski Anadolu Türkçesinde ve Eski Osmanlıcada "ى (ye)" ile işaretlenmiş köklerde bir "é (kapalı e)" görme eğilimindedirler (Yılmaz Ceylan, 1991: 151-165).

Nevāyîʿnin *Muhākemetü'l-Lugateyn* adlı eserinde Arapça "y" (ى) harfinin Türkçe metinler üzerinde değerlendirilmesi yapıldığında bu harfin /é, i, ĭ/ ünlülerini gösterdiğini dile getiren Sema Barutçu Özönder (2011: 28), "y" (ى) harfinin genel Türkçe açık e; /e/'ye giden kelimelerdeki /e/'nin /i/ ünlüsüne geliştiğini göstermekten başka, Ana Türkçenin aslî ünlü fonemi olup olmadığı hâlâ tartışmalı olan kapalı e; /é/'nin, verdiği örneklerde her zaman "y (ى)" ünlü harfi ile yazmakla birlikte, ünlülerin niteliklerine dayalı açıklamalarından mevcut olduğunu, daha doğrusu, bu ünlülerin, en azından ağızlarda hâlâ telâffuz edildiğini söylemektedir (Barutçu Özönder, 2011: 28-29). Bu bağlamda metnimizin yazım özellikleri dikkate alındığında bugün standart Türkiye Türkçesinde önemli bir tartışma konusu olan "kapalı e"nin imlâsı konusunda "i" yerine "é" tercih edilmiştir. Fakat eserdeki imlâdan "é" konusunda kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

- Başta

Söz başında "kapalı e " elif ve ye ile (ا, ى), elif ile (ا), elif ve esre ile (ا, ـِـ), ya da elif ve esreli ye ile (ا, ـِـي) gösterilmiştir: ايدب édüp T2[a]/7, اتسه وز étsevüz T72[a]/1, اِتمَكْدُرْ étmekdür T47[a]/2, اِريشوُرْ erişür T145[a]/11, ايده وز édevüz T57[a]/10, اِيدَرِينْ éderin T3[a]/11, اندورر éndürür T122[a]/5, اِنْدي éndi T108[b]/11

- İç seste

İç seste "kapalı e" ye ile (ى), esre ile (ـِـ), ya da esreli ye ile (ـِـي) gösterilmiştir: دير dér T2[b]/10, يير yér T9[b]/5, ورلة vérile T6[b]/3, ويررز vérirüz T21[a]/3, ويردك vérdük T22[a]/3

Kapalı e (é) bazen de herhangi bir işaret kullanılmadan gösterilmiştir: بش béş T41[a]/7, يدرمز yédürmez T31[a]/5, يتشدي yétişdi T154[a]/3, يديه yédiye T48[a]/3

Metnimizde "kapalı e (é)" sesinin üstünle (ـَـ) gösterildiği örneklere de rastlanmaktadır: يَيهَ yéye T155[b]/6, بَشهَ béşe T132[b]/8, يَكْرَ كي yégregi T47[a]/10, وَرلوُرْ vérilür T148[a]/1

1.2. Ünsüzlerin Yazımı

Muʿīnü'l-Ḳassāmīn'de Türkçe kelimelerin ünsüzlerinin yazımı çoğunlukla tutarlı bir durum arz eder: s (س) ~ ṣ (ص) , t (ت) ~ ṭ (ط) yazımında bir karışıklık görülmez.

Buna karşın ek almış kelimelerin ve bazı yabancı kelimelerin yazımında ikili biçimlerle karşılaşılmaktadır. Özellikle Türkçe kelimelerdeki "b-p, c-ç, d-t" ünsüzlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

1.2.1. "ç" Ünsüzünün Yazımı

Metnimizde "ç" ünsüzünün yazımı düzensizlik arz etmektedir. Bazen "çim (چ) ile, bazen de "cim (ج)" ile yazılmasına karşın bu durum herhangi bir anlam karışıklığına yol açmamaktadır. T nüshasında çoğunlukla "çim"

işareti tercih edilmesine karşın M'de "cim" işaretinin tercih edildiği görülmektedir.

Özellikle bazı kelimelerin yazımında her iki işaret de tercih edilirken kimi sözcükler standart olarak belirli işaretle (ya cim ya çim) yazılmıştır:

صوچ ṣuç T8[a]/6 ~ صوُجُ ṣuç M7[b]/3, وچ üç T23[a]/9 ~ اوج üç T40[b]/3

Bu ikilik az da olsa Farsça kelimelerde de kendini göstermektedir:

هیچ بر hīçbir T18[a]/7 ~ هیج بر hīçbir T43[a]/9

چون çün T123[b]/6 ~ اولدغیجون olduġı-çun T129[b]/5

Metnimizde az da olsa "ç" sesinin "cim" ile gösterildiği örnekler de mevcuttur:

بورجلری borçları T5[b]/8, قلجله ḳılıç-ıla T9[b]/11, چِفتْ چِفتْ çift çift M46[a]/10

Metnimizde "*sade, saf, net, açık*" anlamlarında kullanılan " چِقْجهَ çıḳ+ça T13[a]/3" örneğinde ise "cim" ve "çim" işaretlerinin aynı sözcük içerisinde kullanıldığı görülmektedir.

Ayrıca Arapça "vech" kelimesinin M'de bir yerde "çim" ile yazıldığı da görülmektedir: وجه vech T65[b]/10 ~ وَچْه vech M63[b]/1

Yine M nüshasında "üç" kelimesi herhangi bir ek aldığında çoğunlukla "çim" ile ek almadığında ise "cim" ile yazılmaktadır: اوُچلهَ üç-ile M48[b]/9 ~ اوُچهَ üçe M48[b]/9 ~ اوُجْ üç M48[b]/9

Bu ikiliklere rağmen metnimizde "ç" sesi yaygın bir şekilde "çim" ile gösterilmiştir: اکرچه egerçi T11[a]/2, نیچون n'içün T4[b]/8, ایچون içün T2[b]/11, چونکه çünki T4[a]/8, **نچه** niçe T87[b]/9, کچدوکنه géçdügine T139[b]/6, قچن ḳaçan T140[b]/11, چقسه çıḳsa T140[b]/11, **کچه** géçe T148[a]/9, چفت چفت çift çift T48[b]/10, چقاردی çıḳardı T7[b]/9, چوُقَلوُرْ çoḳalur T76[a]/11, چرینك çerinüñ T10[b]/7, کِچسِي kiçisi T40[b]/1, کچدي géçdi T43[a]/2

1.2.2. "p" Ünsüzünün Yazımı

"p" ünsüzü hem "be (ب)" ile hem de "pe (پ)" ile yazılmaktadır. Sözcük köklerinde "pe (پ)" işareti korunurken eklerde çoğunlukla "be (ب)" işareti tercih edilmiştir: دپلمك depelemek T9[b]/11, طپراق ṭopraḳ T5[a]/7, پادشاهك pādişāhuñ T10[b]/8, **پیغمبر** peyġamber T4[b]/5, قلمیوب ḳalmayup T2[a]/8, دیلَیُبْ dileyüp T10[b]/2, آلب alup T12[b]/11, قِلُبْ ḳılup T38[a]/5, یمیوب yémeyüp T156[a]/5

Özellikle **/-Up/ ~ /-(y)Up/ ~ /-(y)Up+dUr/** ek biçimleriyle karşımıza çıkan "p" ünsüzü T nüshasında çoğunlukla "be (ب)" ile yazılmasına rağmen eklerde "pe (پ)" ile yazılmış biçimleri de görülmektedir: کسب ایدب kesb édüp T37[b]/11, الوب olup T26[a]/5, اورب urup T90[a]/3, اورپ urup T57[a]/5, ایکي الوب iki olup T26[a]/5, داخل اولپ dāḫil olup T75[b]/10, ذکر الپدر zikr olupdur T44[a]/5, ایلیب eyleyüp T104[a]/3

Ayrıca "*bu durumda, bundan böyle, öyle ise*" anlamlarında sıklıkla kullanılan Farsça "pes" ifadesi metnimizde çoğunlukla "pe" ile yazılırken T nüshasında sadece bir kez "be" ile yazılmıştır: پس pes T136[a]/11 ~ بس pes T37[a]/7

1.2.3. Üç noktalı "kef"in (□ / g ~ ñ) Kullanımı

Metnimizde kef (ك) harfinin "g" ya da "ñ" okunacağını göstermek üzere T nüshasında kimi yerde üzerine üç nokta konulurken "ñ" okunan bazı kelimelerde ise kef (ك)'in üzerine üç nokta konulmamıştır: **انوڭچون** anuñ-ıçun T3[b]/1, اڭدن öñdin T91[b]/10, ویرڭ vérüñ T6[a]/9, سڭا saña T88[a]/4, آڭه aña T8[b]/11, صڭره ṣoñra T155[b]/10, بُنْلَرُڭْ bunlaruñ T82[b]/2, کموك kimüñ T83[a]/2, رابعك rābiʿüñ T128[b]/7, ویرك vérüñ T6[b]/7, ربعك rubʿuñ T11[a]/10, سدسك südüsüñ T11[b]/8

"g/k" ünsüzü çoğunlukla kef (ك) ile yazılmasına rağmen az da olsa üç noktalı kef ile (ڭ) yazılmıştır: دڭلدر degüldür T33[b]/9, اتمڭله étmeg-ile T113[a]/6, اڭلنور eklenür T39[a]/7, بوُیُڭي büyügi T40[b]/1, ایلدك eyledük T78[b]/8, کلدیکی geldigi T9[a]/10, افندیلك efendilik T37[b]/2, کُرْدُڭْ gördük T19[a]/9

Ayrıca metnimizde aşağıda örneği görüldüğü üzere aynı kelime içerisinde "ñ (nazal ne)" hem kef ile (ك) hem de üç noktalı kef ile (ڭ) yazılmıştır: بیك لنڭ biñlinüñ T75[a]/1

Üç noktalı kef'in (ڭ), muhtemelen yazım yanlışından kaynaklanarak, "ġ" sesini karşıladığı da görülmektedir: اولمدڭی olmaduġı T28[a]/6

1.2.4. Dal / Zel (□ / □) Kullanımı

Muʿīnü'l-Ḳassāmīn'de Arapça, Farsça kelimelerde "dal" (د) ve "zel" (ذ) kullanımı sonraki dönemlerde

Türkçede "d" ile telaffuz olunan birkaç kelimede farklı biçimlerde kullanılmaktadır.

Bu kelimeler T nüshasında "dal" (د) ile M nüshasında "zel" (ذ) ile karşımıza çıkmaktadır:

پادشاه pādişāh T10^b/9 ~ **پاذشاه** pāẕişāh M10^a/1

وياخود veyāḫūd T2^b/3 ~ وَياَخوُذْ veyāḫūẕ M2^a/12

خود ḫōd T76^a/1 ~ خوُذْ ḫōẕ M71^a/1

ياخود yāḫūd T28^a/1 ~ يَاَخوُذْ yāḫūẕ M25^b/5

اُسْتادْدَنْ üstāddan T156^b/3 ~ اُسْتاَذْدَنْ üstāẕdan M145^a/11

1.2.5. "s" Ünsüzünün Yazımı

Metnimizde çoğunlukla ön sesteki ince sıradan "s"ler "sin"le, kalın sıradan olanlar ise "sad"la yazılmıştır. Sözcüklere getirilen ekler ise istisnasız "sin"le yazılmıştır. Sadece M nüshasında "سَقَلْ saḳal M127^a/10" sözcüğünde kalın sıradan ünlüde "sin"in kullanıldığı görülmektedir:

صكره ṣoñra T13^a/11 — طُغوُرْ سه ṭoġursa T145^b/11

طورسون ṭursun T150^b/4 — صتون ṣatun T38^b/6

سوز söz T145^b/9 — صوچ ṣuç T8^a/6

سكز sekiz T57^a/6 — سكا saña T99^a/7

Aşağıdaki örnekte ise yine "سَقَلْ saḳal" kelimesinin T ve M nüshalarında farklı yazılışları görülmektedir: صقالى ṣaḳalı T134^b/9 ~ سَقَلْ saḳal M127^a/10

1.2.6. "t" Ünsüzünün Yazımı

Muʿīnü'l-Ḳassāmīn'de kalın sıradan Türkçe kelimelerde ön sesteki "t"ler istisnasız "tı (ط)" ile yazılmıştır: طوررِدي ṭururdı T29^b/5, طُغوُرْ سه ṭoġursa T145^b/11, طُقُزْ ṭoḳuz T96^a/11, طوتر ṭutar T56^a/5, طپراق ṭopraḳ T5^a/7, طار ṭar T47^a/4

1.2.7. Yuvarlak "te"nin (□) Yazımı

Eserde "yuvarlak te"lerin üstündeki noktalar konulmuştur. Metinde bu anlamda bir tutarlılık vardır: قرابت قُوَّةِ ḳuvvet-i ḳarābet T126^b/4, عدّة ʿiddeti T139^b/6, مدّة حملدن müddet-i ḥamlden T139^b/11, حَيَوةِ اِنْسانْ ḥayʷat-ı insān M34^b/13

1.2.8. Harekelerin Kullanımı

Metnimizde harekelerin kullanımında farklı bir özellik dikkati çekmektedir. Arapça ve Farsça kelimelerde uzunluk işareti olarak kullanılan üstün ve esrenin dik[3] biçimleri Türkçe kelimelerde veya yabancı kökenli kelimelere getirilen Türkçe eklerde "a" ünlüsünü başta, iç seste ve sonda, "ı, i" ünlülerini ise iç seste ve sonda karşılamak için sık sık kullanılmıştır: بكه bañ**a** T3^b/11, قلْن ḳ**a**l**a**n T75^a/11, انيه **a**n**a**y**a** T77^b/10, وردر v**a**rdur T29^b/1, اتا **a**t**a** T31^a/10, اولشن ul**a**şan T121^a/7, يلوكز y**a**luñuz T126^b/9, اولمدن olm**a**dan T94^b/5, اكه **a**ñ**a** T82^b/6; اولن olan**ı** T28^b/7, عورتي ʿavret**i** T154^b/2, نِصْفِ nışf**ı** T16^a/1, ديلَيُبْ d**i**leyüp, نِصْفِ nışf**ı** T16^a/1, عَوْرَتي ʿavret**i** T50^a/8

Arapça ve Farsça kelimelerde uzun harfler çoğunlukla işaretlerle gösterilmesine rağmen bazen üstün ve esrenin dik çekilmesiyle de gösterilmiştir. Bu tür kullanımlarda eğer harf yazılmamış sadece üstün ve esre dik çekilerek harf karşılanmışsa transkripsiyonda işaretler uzun olarak gösterilmemiştir[4]: صَلوٰةْ ṣalāt T3^b/4, اِختصاٰر iḫtiṣā**r**-ı T151^a/7, مابَقىَ mā-ba**ḳ**ī T88^b/1, يَخوُذْ ya**ḫ**ūd T138^b/10, ردّي redd**ī** T77^a/11, فَريقَيْنْ fer**ī**ḳayn T2^b/11

Ayrıca metnimizde aynı ünlülerin peş peşe geldiği bazı kelimelerde ya da yuvarlak-dar (ü) ünlüyü karşılamak için "sükun", düz-geniş (a) ünlüyü karşılamak için de "med" kullanılmıştır: اَرْكْ er**ü**ñ T150^b/8, مَنْعة mene**ʿ**a T42^a/11, اولَشة ulaş**a** T129^a/8

1.2.8.1. Şeddenin Kullanılışı

Eserde şeddenin yazımı düzensizdir. Arapça kelimelerin sonunda yer alan ikiz ünsüzleri göstermek üzere

[3] Bilgisayar formatları el vermediği için dik çekilen esreler اولَنِ (olanı) örneğinde olduğu gibi standart biçimde belirtilmiştir (Ayrıntı için bk. yazmalar).

[4] يَخوُذْ yaḫūd T138^b/10 örneğinde görüldüğü gibi okunmuş, yaygın kullanımı يَاخوُذْ yāḫūd biçiminde okunmamıştır.

yer yer kullanılmasına rağmen kullanılmadığı yerler de görülmektedir. Yalnızca söz sonundaki ikiz ünsüzler için değil iç sesteki ikiz ünsüzleri göstermek için de kullanılmıştır: **رَدْدَنْ** re**dd**en T8[a]/1, müstaḥı**ḳḳ**ı T11[b]/6, ḥāl**ll**eri T15[a]/7, ḥaḳ**ḳ**ı T16[a]/1, **مؤنّس** müʾe**nn**es T30[b]/10, **اَيمّة لر** eʾi**mm**eler T50[a]/1, ʿa**mm**ilerüñ T66[b]/11, kü**ll**i T72[a]/4, re**dd** T76[a]/8, müze**kk**erligde T123[b]/10, ke**rr**e T62[b]/10, aşı**ll**arı T104[b]/11, ʿi**dd**eti T139[b]/6, e**vv**el T140[b]/11, mürte**dd** T154[a]/11, şe**kk**-ile T156[a]/7

Metnimizin özellikle T nüshasında rastladığımız ilginç bir durum ise Türkçe kelimelerin ikiz seslerinin de şeddeli yazılmasıdır. Bu durumu Arap-Fars yazı geleneğinin bir etkisi kabul etmek doğru olacaktır: i**ss**ileridür T7[b]/11, oġu**ll**arıdur T100[a]/1, e**ll**erinde T108[b]/5, e**ll**i T74[b]/3, ḳu**ll**ardan T3[b]/4

Arapça sözcüklerin sonunda ikiz ünsüz bulunduğu hâlde aynı harfle başlayan Türkçe bir ek aldığında hem ünsüzü yazıp hem de üzerine şedde konulduğu da görülmektedir: ḫāl**ll**erine T134[a]/1, bāb-ı re**dd**e T93[b]/9, **رَدْدَنْ** re**dd**en T8[a]/1, aşı**ll**arı T104[b]/11

1.2.8.2. Hemzenin Kullanılışı

Muʿīnü'l-Ḳassāmī'de hemzenin yazımı farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Metnimizde yükleme hâli eki "ye (ى)" ve "esre (ـِـ)"nin yanında hemze (ٔ) ile de gösterilmiştir. Hemze, kelime eğer "he (ه)" ile bitmişse bu harfin üzerine konmuştur: yédiʾ**yi** T64[b]/1, tereʾ**i** T67[a]/10, mübāyeneʾ**i** T52[b]/10, yigirmiʾ**yi** T52[a]/6, mesʾeleʾ**i** T75[a]/8, ikiʾ**yi** T132[b]/8, mā-baḳīʾ**i** T81[a]/1

Sadece yükleme hâli eki için değil aynı zamanda yönelme hâli eki (e/a) ve "ile edatı veya vasıta hâli" yazılırken de "y"nin kürsü olarak kullanımına rastlanmaktadır: şeyʾ**e** T76[b]/1; dedeʾ**yile** T90[b]/6, sebebiʾ**yle** T10[a]/1

Arapça kelimelerde iç seste yer alan hemzeler bazen "y"ye dönüşmüştür:

زائل zāʾil > زايل zā**y**il T55[a]/1, طائفه ṭāʾife > طايفه ṭā**y**ife T55[a]/5

قائل ḳāʾil > قايل ḳā**y**il T98[a]/2, جائزدر cāʾizdür > جايزدر cā**y**izdür T156[a]/4

سائرينك sāʾirinüñ > سايرينك sā**y**irinüñ T128[b]/9

Hemzeye kürsülük eden "elif, ye ve vav"ın çoğu yerde yazıldığı görülmektedir: رأس reʾsi T20[b]/3, مؤنّس müʾennes T30[b]/10, سؤال şuʾāl T98[a]/11, طائفه نك ṭāʾifenüñ T55[b]/4, ملائكه دن melāʾikeden T3[b]/4, رؤس rüʾūs T23[b]/1, **اَيمّة لر** eʾimmeler T50[a]/1

Metnimizde ayrıca "mesʾele" kelimesinde hemzenin kürsüsüz yazıldığı da görülmektedir: **مسئله** mesʾele T49[b]/8

1.2.8.3. Tenvinin Kullanılışı

Muʿīnü'l-Ḳassāmī'de Türkçe kelimelerde tenvin kullanımına rastlanılmazken Arapça kelimelerde yer yer kullanıldığı görülmektedir: رَجُلٌ عَدْلٌ reculün ʿadlün T3[a]/7, عَصَبَتٌ ʿaṣabetün T37[b]/3, حُكْماً ḥükmen T102[b]/11, ظاهراً ẓāhiren T149[a]/2, حقيقتً ḥaḳīḳaten T10[b]/1, مطلقاً muṭlaḳan T42[b]/1, دَفْعَةً defʿaten T50[b]/3

1.3. Bitişik / Ayrı Yazım

Muʿīnü'l-Ḳassāmī'de bazı ek ve edatlar, bitişik/ayrı yazım itibarıyla tutarsızdır. Çoğu zaman ayrı yazılmasına rağmen bitişik yazılan ek ve edatlar da görülmektedir.

Özellikle **/+dUr/** bildirme ekinin kullanımında bir birlik sağlanmamıştır. Çoğunlukla ayrı yazılmasına rağmen birleşik yazılan örneklerine de rastlanmaktadır:

عَلَمدنْ در ʿalemden÷dür T3[a]/7	واجبدر vācibdür T4[a]/5
قوي در ḳavī÷dür T7[a]/6	ايكيدر ikidür T21[b]/2
عصبه سى در ʿaṣabesi÷dür T7[b]/5	يُقْدُرْ yoḳdur T37[b]/3
اسّلري در issileri÷dür T7[b]/11	ثابِتْدُر ṯābitdür T6[a]/4
ارنلردن در erenlerden÷dür T12[a]/5	عورتلردندر ʿavretlerdendür T12[a]/11

Bu ekin aksine sadece "**bil-gil**" ifadesinde geçen **/-gil/** kuvvetlendirme ekinin ise bütün kullanımlarında birleşik yazıldığı görülmektedir: بلكل bil-**gil** T28[a]/10, T128[b]/11

Çoğu zaman birleşik yazıldığı hâlde yer yer ayrı yazılmış olan "**ile**", "**içün**" edatları ve "**i-**" fiilinin

yazımında da bir birlik sağlanmadığı görülmektedir[5]: آنكچن anuñ-ıçun T5[a]/8, اولمغچون olmaġ-ıçun T9[a]/1, بونكچون bunuñ-ıçun T98[b]/8, اولدغچون olduġı-çun T10[b]/8, انسان ايچون insān içün T5[a]/1, قرابت ايچون ḳarābet içün T28[b]/7, اولدوغ ايچون olduġı içün T39[b]/8, بريسي ايچون birisi içün T143[a]/2, اجليچون در ecli-çündür T70[b]/10, برسيچون birisi-çün T143[a]/6; جَوارِحِله cevāriḥ-ile T3[b]/2, وجه له vech-ile T77[b]/11, قرنداشله ḳarındaş-ıla T15[b]/3, نصفله nıṣf-ıla T78[a]/5, طپراق ايله ṭopraḳ ile T5[a]/7, دَدهَ ايله dede ile T84[a]/8, اوّل ايله evvel ile T93[a]/11, بر ايله bir ile T52[b]/4; ديمك ايدي démek idi T47[a]/11, اوچ اِدي üç idi T57[a]/7, اورتسنده ايدي ortasında idi T58[b]/8, اولمشدي olmış-ıdı T58[a]/11, وارِدي var-ıdı T20[a]/9, اوْرْدُوكِدي urduñ-ıdı T65[a]/10, ردّي ايمش reddī-y-imiş T77[b]/10, **اولدی** پسه oldı-y-ısa T72[b]/2

Çoğunlukla ayrı yazılan "**daḫı**" edatı sadece birkaç yerde bitişik yazılmıştır: اولدخي ol-daḫı T38[a]/8, انانوكدخي ananuñ-daḫı T57[a]/8

Metnimizde üç yerde geçen "**dur-ur**" fiili ise hepsinde ayrı yazılmıştır: كب دررلر gibi-dururlar T18[b]/5, متّحد دُرُرْلَرْ mütteḥid-dururlar T127[b]/6, متّحد دُرُرْلَرْ mütteḥid-dururlar T127[b]/7

Metnimizde otuz beş yerde geçen "**ne degdügin**" ifadesi ise sadece dört kez (T23[b]/8, T59[b]/5, T84[a]/1, T90[a]/2) bitişik yazılmıştır: ندكدوكن ne-degdügin T23[b]/8 ~ نه دكدوكن ne degdügin T23[b]/8

Metnimizde yirmi bir yerde geçen "**ne ḳadar**" ifadesi çoğunlukla birleşik yazılmışken sadece bir yerde (T34[b]/5) ayrı yazılmıştır: نه قدر ne ḳadar T34[b]/5 ~ نقدر ne-ḳadar T34[b]/4

Her iki nüshada soru eki/edatının yazımında da birlik olmadığı görülmektedir:

يوقمى yoḳ mı T19[a]/11	جنسانمي cinsān mı T81[a]/9
جنسمى cins mi T78[a]/1	جنس مي cins mi T78[a]/1
يوُقْمِي yoḳ mı M17[a]/8	يُقْمي yoḳ mı M72[b]/1
جِنْسانْ مِي cinsān mı M72[b]/3	جِنْسانْمي cinsān mı M78[b]/11

Metnimizde oldukça yoğun bir şekilde geçen "**ṣoñra**" kelimesi çoğunlukla ayrı yazılmasına karşın sadece yedi yerde (T81[b]/4, T94[b]/2, T105[a]/10, T124[b]/8, T150[a]/11, T122[a]/1, T153[a]/10) birleşik yazılmıştır. Öyle ki aynı sözcükten sonra gelmesine rağmen hem birleşik hem de ayrı yazıldığı örneklere rastlanmaktadır. M nüshasında ise T'ye oranla daha çok birleşik yazımın tercih edildiği görülmektedir:

اندنصكره andan-ṣoñra T81[b]/4 ~ آندن صكره andan ṣoñra T5[b]/10

اولدقدنصكره olduḳdan-ṣoñra T153[a]/10 ~ آلدقدن صكره olduḳdan ṣoñra T152[a]/9

Metnimizde rakamlar çoğunlukla ayrı yazılmasına rağmen az da olsa birleşik yazıldığı görülmektedir: اوچيوز üç-yüz T63[a]/2, اكيوز iki yüz T145[a]/3

İsim işletim eklerinin yazımında her iki nüshada da bir birliğin sağlanmadığı görülmektedir: دَرَجَدهَ derecede T31[a]/2, درجه ده derecede T31[a]/1, درت ده dörtde T50[b]/8, اورته سنده ortasında T54[a]/10, **سي** مسئله mesʾelesi T82[b]/5, **سي ني** زوجه zevcesini T30[a]/7, اوْرْتَسِنْدهَ ortasında M51[b]/12, دُرتّده dörtde M48[a]/12, تركه نك terekenüñ M67[b]/6, تصحيح دن taṣḥīḥden M67[a]/9

"**Ki**" ve "**kim**" bağlama edatının ayrı yazılması gereken çoğu yerde ayrı yazıldığı görülürken bitişik yazıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Hatta aynı kelimeden sonra geldiğinde bile her iki nüshada da bu ikilik dikkati çekmektedir: اولدي كه oldı ki T30[b]/7, بلكل كه bilgil ki T3[b]/7, بِلْكِلْ كهِ bilgil ki M3[b]/1, اولدي كه oldı ki T32[a]/5, ديلديكه diledi ki T12[a]/3; اولسون كم olsun ki T1[b]/8, مسئليه كم mesʾeleye kim T64[b]/2, اوْلْسوُنْكِمْ olsun kim M1[b]/8

Türkçe aitlik eki olan "**ki**"nin de kendisinden önce gelen sözcükten ayrı yazıldığı görülmektedir: اولادنده كي evlādında+***ki*** T113[a]/1, **كى** مسئلد mesʾelede+***ki*** T63[a]/4, ذمّتنده كي zimmetinde+***ki*** T75[b]/6, ثانيده كي s̱ānīde+***ki*** T75[b]/6

Ayrıca M nüshasında "ki" bağlama edatındaki "i"nin sürekli güzel he ile (ه) yazılmasına rağmen, bir yerde esre ile (ـِ) yazıldığı görülmektedir: اوْلْسوُنكِ olsun ki M8[b]/7

Metnimizde 26 kez geçen "nitekim" ifadesi çoğunlukla ayrı yazılmakla beraber sadece iki yerde (T5[a]/11, T44[a]/5) bitişik yazılmıştır: نتكم nitekim T5[a]/11, T44[a]/5 ~ نته كم nitekim T53[b]/6

1.4. Bazı Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımı

Muʿīnü'l-Ḳassāmīn'de bazı Arapça/Farsça kelimelerin asıllarından farklı olarak yazıldıkları

[5] Bu nedenle ilgili kelime ve ekler birleşik yazılmışsa kalınlık-incelik uyumuna uygun olarak okunmuştur.

görülmektedir. Birtakım kelimeler ise bazen orijinal biçimleriyle bazen de farklı yazılışlarıyla karşımıza çıkmaktadır:

Muᶜīnü'l-Ḳassāmīn'de:	Yaygın imlâ:
حَيٰوتْ ḥayˇāt T150^{b}/1	حیات ḥayāt
مَرْاَه T38^{a}/9 mere ~ مَرْهٔ merᵊe T38^{b}/5	مرأ merᵊe
پیغمبر peyġamber T4^{b}/5	پیغامبر peyġāmber
طایفه ṭāyife T58^{a}/9	طائفه ṭāᵓife
شرایط şerāyiṭ T8^{b}/4	شرائط şerāᵓit
زیره zīra T9^{a}/3	زیرا zīrā
یَخوُدْ yaḫūd T138^{b}/10	یَاخوُدْ yāḫūd
جایز cāyiz T156^{a}/4	جائز cāᵓiz
تَرَکهَ tereke T72^{a}/1	تَرکهَ terike (Mutçalı, 2014: 118)
فرایض ferāyiż T4^{a}/8	فرائض ferāᵓiż
زایل zāyil T55^{a}/1	زائل zāᵓil
قایل ḳāyil T98^{a}/2	قائل ḳāᵓil
سایر sāyir T154^{a}/1	سائر sāᵓir
بخث baḫş T33^{a}/6	**بحث** baḥş
دایِماً dāyimā M47^{a}/1	دائما dāᵓimā T49^{a}/11
یهَ ya M40^{a}/13	یا yā T42^{b}/2
راَسْ res M55^{b}/2	رأس reᵊs
تَصِحْ taṣiḥ M82^{a}/3	تصحیح taṣḥīḥ

2. DÜZELTMELER VE EKLEMELER

Eserde yapılan yanlışlıklar, açıklamalar, tashihler ve örnekler aşağıda görüleceği üzere sayfanın kenarlarını veya satır aralarını gösteren çeşitli işaretlerle derkenarlarda yeri işaretlenerek düzeltilmiştir.

Eserde çoğunlukla siyah mürekkep kullanılmakla birlikte ayetler, hadisler ve Arapça kısımların üzeri kırmızı mürekkeple çizilerek ayırt edilmiştir. Ayrıca derkenarlar ve onları gösteren işaretlerin de yer yer kırmızı mürekkeple yazıldığı görülmektedir. Bazı yerlerde ise vurgulamak için kelimenin üstü çizilmiştir.

Eserde eksik ya da yanlış yazılan kısımları düzeltmek için birtakım eklemeler yapılmıştır. Bu eklemelerin ya da açıklamaların ilgili olduğu yeri işaretlemek içinse birtakım teknikler (Daşdemir, 2007: 1119-1134) kullanılmıştır.

Metindeki eksikliklerin giderilmesi için kullanılan tekniklerden bazıları şu şekildedir:

- Normal veya noktalı çizgi ile yeri işaretlenerek satır altına ya da üstüne yazma:

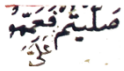

"ᶜaleyye" T3^{b}/11

"erbaᶜatün" T5^{a}/9

"ṣāḥib" T7^{a}/11

"maᶜrifetü'l" T11^{a}/3

"şol" T127^{b}/6

"urduḳ béşe" T137^{b}/2

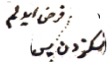

"farż édelüm" T71^{b}/1

- Küçük ok ucu ile yerini gösterme:

"şākirīn ẕākirīnde dāḫil degüldür" T3^{b}/1

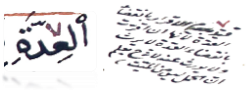

"el-ʿiddeti" ifadesinin üzerine "٧" işareti konularak aynı işaretle sayfanın sağına "ḳayd bi-ademi'l-iḳrāri bi-inḳıḍāiᵓl-iddeti li-ennehā in eḳarret bi-inḳıḍāiᵓl-iddeti lā yerisu velā yūrasu ʿanhu lā-enneḥu yaʿlemü enne'l-ḥamlü leyse mine'l-meyyiti" yazılmıştır. T139^{b}/3

- İlgili kelimeden başlayan küçük ok ucunun devamında noktalar koyup veya sadece noktalarla derkenarda gösterme:

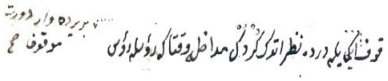

"bir yérde var dört mevḳūf" T25^{a}/3

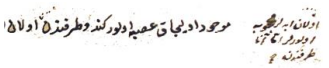

"olan ebeler maḥcūbe olurlar ammā ana ṭarafından olan" T31^{b}/5

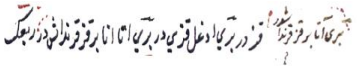

"biri ata bir ḳız ḳarındaşdur" T11^{b}/5

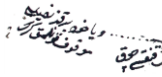

"veyāḫūd bir ḳız naṣībi mevḳūf ḳonılmaḳ gerek" T139^{a}/7

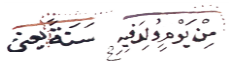

"min yevmin vulide fīhi" T148^{b}/5

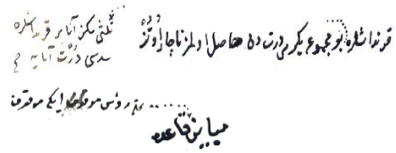

"sülüsi sekiz ana bir ḳarındaşlara südüsi dört anaya" T50^{a}/7

"küll-i rüᵓūs mevḳūf iki mevḳūf" T110^{a}/4

- Derkenarın ilk harfinin çanağını uzatarak ilgili kelimeyi gösterecek şekilde bir nevi ok gibi kullanma:

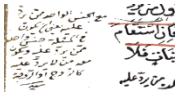

"eyye maʿa baḫsi'l-vāḥidi men yüreddü ʿaleyhi yaʿnī en yekūne fī'l-mesᵓeleti cinsü vāḥidün min men yüreddü ʿaleyhi ve yekūne maʿhu men lā yüreddü ʿaleyhi ke'z-zevci ve'z-zevceti" T78^{a}/7

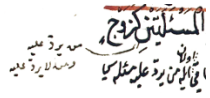

"ey men yüreddü ʿaleyhi ve men lā yüreddü ʿaleyhi" T79^{a}/2

- Derkenara ve onun irtibatlı olduğu kelimeye çeşitli işaretler (ك, ط, عط,) *konularak gösterme:*

"naṣību ümmihi", "naṣību ümmihi" T104^{b}/4

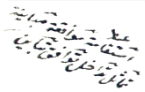

“istiḳāmet, muvāfaḳat, mübāyenet, temāṣül, tedāḫul, tevāfuḳ, tebāyün” T54[a]/3

“ey el-istiḳâmetü ve’l-muvâfaḳatü ve’l-mübâyenetü” T92[a]/5

“**mes:** imrāʾatü ḥāmil fī hezihi’l-mesʾeleti li-naṣîbi’l-benîne ekṣer amin bi-naṣîbi’l-benāt feyyu ḳarrirü’l-benūne dürü’l-benāt”

- Derkenarların sonuna çoğu zaman yukarıda belirtilen işaretlemeler dışında bir de “taṣḥiḥ” sözünün kısaltması olan صح (ṣḥ)[6] *işaretleri konularak doğrusu gösterilmiştir.*

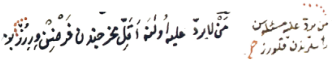

“men yüreddü ʿaleyhi mesʾelesin reʾslerinden ḳıluruz” T78[b]/6

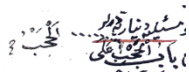

“bābü’l-ḥacbi el-ḥacbu” T42[a]/9

SONUÇ

Muʿînü’l-Ḳassāmîn, Hüseyin bin Mehmed el-Ferâyizî tarafında şerh edilmiş ve Sultan II. Beyazıt’a sunulmuş bir ferāʾiz kitabıdır. Eserin Topkapı Sarayı Müzesinde H.168 arşiv numarasıyla kayıtlı nüshası ile Milli Kütüphanede 06 Mil Yz A 117 arşiv numarasıyla kayıtlı nüshası ele alınarak yazım özellikleri ortaya konulmuştur.

İçerdiği konu itibariyle kendine özgü bir anlatım biçimi olan ve Arapça söz varlığının yoğunluğu dikkati çeken eser, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemine denk gelen bir zamanda yazılmıştır. Bu sebeple hem Eski Anadolu Türkçesi dönemi hem de Osmanlı Türkçesi dönemi dil özelliklerini barındırmaktadır.

İmlâ özellikleri bakımından bir takım farklılıklar gösteren eserde aynı kelimelerin farklı biçimlerde yazılması (آنلرك anlaruñ ~ اونلارك onlaruñ, وُرَوُزْ vuravuz ~ اوُراَوُزْ uravuz, طُغُرْسهَ ṭoġursa ~ دُغُرْسهَ doġursa) dikkati çekerken bu durum daha çok birliğin sağlanmadığının görüldüğü bitişik/ayrı yazım konusunda özellikle de “**/+dUr/**” bildirme ekinin kullanımında, yer yer ayrı yazılmış olan “**ile**” ve “**içün**” edatlarıyla “**i-**” fiilinin yazımında ve “**ki/kim**” ifadelerinin yazımında karşımıza çıkmaktadır.

Metnimizde rakamlar ise çoğunlukla ayrı yazılmasına rağmen az da olsa (اوچيوز üç yüz T63[a]/2, اكيوز iki yüz T145[a]/3) bitişik yazılmıştır.

Eserde Türkçe kelimelerin ünsüzlerinin yazımında çoğunlukla bir birlik sağlandığı görülmektedir. s (س) ~ ṣ (ص) , t (ت) / ṭ (ط) harflerinin yazımında düzenli bir kullanım dikkati çekerken “çim (چ)” harfinin kullanımında bu durum değişerek bazen “çim (چ) ile, bazen de “cim (ج)” ile yazılmaktadır. Öyle ki “ چڤجهَ çıḳça” ifadesinde görüleceği üzere her iki işaretin bir arada kullanıldığı örnek de mevcuttur.

Metnimizde çoğunlukla ön sesteki ince sıradan “s”ler “sin”le, kalın sıradan olanlar ise “sad”la yazılmıştır. Sadece “saḳal (سَقَّلْ) M127[a]/10” sözcüğünde ve “saña (**سكا**)” sözcüğünde -“sen (سَنْ)” zamirine yönelme eki gelmesiyle- kalın sıradan ünlüde “sin (س)”in kullanıldığı görülmektedir. Kalın sıradan Türkçe kelimelerde ön sesteki “t”ler ise istisnasız “tı (ط)” ile yazılmıştır.

Metnimizde özellikle **/-Up/ ~ /-(y)Up/ ~ /-(y)Up+dUr/** ek biçimleriyle karşımıza çıkan “p” ünsüzü T nüshasında sözcük köklerinde çoğunlukla “pe (پ)” harfiyle yazılırken eklerde “be (ب)” harfiyle yazılmaktadır.

Arapça, Farsça kelimelerde “dal” (د) ve “zel” (ذ) kullanımı sonraki dönemlerde Türkçede “d” ile

[6] “صح (ṣḥ)” tashih kaydına yani yapılan düzeltmeye işaret etmek için kullanılır. Bk. Selami Ece, Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II), Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık, Erzurum 2015, s. 653.

telaffuz olunan birkaç kelimede (خود ḫōd ~ خوذ ḫōẕ, پادشاه pādişāh ~ پاذِشاَهْ pāẕişāh) farklı biçimlerde kullanılmaktadır. Bu kelimeler T nüshasında "dal" (د) ile M nüshasında ise "zel" (ذ) ile yazılmıştır.

Metnimizde kef (ك) harfinin "ñ" okunacağını (ويرڭ vérüñ, سڭا saña) göstermek için T nüshasında kimi yerde üzerine üç nokta konulmuştur. "g/k" ünsüzü çoğunlukla kef ile (ك) yazılmasına rağmen az da olsa üç noktalı kef ile (ڭ) de (بوُيُڭِي büyügi, اتمڭله étmegile) yazılmaktadır. Ayrıca بيك لنڭ (biñlinüñ) kelimesinde görüldüğü üzere aynı kelime içerisinde ñ (nazal ne), hem kef ile (ك) hem de üç noktalı kef ile (ڭ) yazılmıştır.

Eserde şeddenin yazımı düzensizdir. Arapça kelimelerde söz sonunda ve söz içinde çift ünsüzleri göstermek için yer yer kullanılan şedde, Türkçe kelimelerin ikiz seslerini (اللّرنده e**ll**erinde, اللّي e**ll**i, اسّلري در i**ss**ileridür) göstermek için de kullanılmıştır. Bu durumu Arap-Fars yazı geleneğinin bir etkisi kabul etmek doğru olacaktır.

Metnimizde harekelerin kullanımında dikkati çeken farklı bir özellik ise Arapça ve Farsça kelimelerde uzunluk işareti olarak kullanılan üstün ve esrenin dik biçimleri (آنيهٔ anaya, وٰردر vardur, ديِلَيُبْ dileyüp[7]) Türkçe kelimelerde de ünlüleri karşılamak için kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Barutçu Özönder, F. S. (2011). *Alī Şīr Nevāyī Muḥākemetü'l-luġateyn: İki Dilin Muhakemesi* (2. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Daşdemir, M. (2007). *Keşfü'l-Meʿānī'nin Grafik Özellikleri*. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 2/4 Fall 2007, s. 1119-1134.

Ece, S. (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*. Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık.

Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Grönbech, K. (2011). *Türkçenin Yapısı.* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köktekin, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi* (1. bs.). Erzurum: Fenomen Yayınları.

Mutçalı, S. (2014). *Arapça-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Dağarcık.

Usta, H. İ. (2010). *Geçiş Dönemi Eserlerinde Fonetik Kodlayıcıların Analizi (XV.-XVI. Yüzyıllar).* Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri. (Yay. Haz. Prof. Dr. Mustafa Özkan, Doç. Dr. Enfel Doğan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yılmaz Ceylan, E. (1991). *Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü.* Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları.

[7] Bilgisayar formatları el vermediği için dik esreler örnekte olduğu gibi standart biçimde belirtilmiştir (Ayrıntı için bk. yazmalar).

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 203-210, Kış 2019

Atebetü'l-Hakāyık ve Abay Kunanbayev'in Edebî Mirasında "Bilgi"

Dr. Öğr. Üyesi Mehtap Solak Sağlam
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0734-4941
Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli – TÜRKİYE

Arş. Gör. Ozan Gökdemir
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8857-0475
Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 16.10.2019
Kabul: 05.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Atebetü'l Hakāyık
Abay Kunanbayev
Karahanlı Türkçesi
Bilgi
Edip Ahmed Yüknekî

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS39313

Öz

Edib Ahmed Yüknekî'nin Atebetü'l-Hakāyık adlı eserinin konusunu, genel itibariyle din ve ahlâk kuralları oluşturmaktadır. Eserde dünyanın, tanrının, insanın tanınmasının bilim yoluyla olacağı belirtilmekte ve bilginin faydası ile bilgisizliğin zararı gibi birçok konuda öğütler verilmektedir. Ayrıca ilmin her şeyden üstün olduğu gerçeği de önemle vurgulanmıştır. Hz. Muhammed'in "İlim Çin'de dahi olsa arayınız, bulunuz, öğreniniz." hadisine iktibas yapılan aşağıdaki beyit bunun en önemli göstergelerinden biridir.

Abay Kunanbayev, XIX. yüzyıl Kazak ve Türk dünyası edebiyatının en önemli şahsiyetlerinden biridir. Abay'ın edebî mirasında bilim ve bilgi çok önemli bir yer tutar. Abay'a göre adaletsizlik, medeniyetsizlik, kendini övme, birbirini çekememezlik, yalan, dedikodu ve tembellik gibi durumların temel kaynağı cehalettir. Bu nedenle Abay, bilginin, eğitimin ve bilimin önemini eserlerinde işlemiştir. Abay, akıl, gayret ve yüreği bir araya getirebilmenin esas marifet olduğunu ve bu üçünü de ancak bilimin bir araya getirebileceğini savunur.

Çalışmada Türk dili ve edebiyatında tartışılmaz bir etki yaratan Edib Ahmed Yüknekî' nin Atabetü'l-Hakayık' ında ve 19. yüzyıl Kazak ve Türk dünyası edebiyatının önde gelen şahsiyetlerinden olan Abay'ın Kara Sözleri'nde, Türklerin geleneğinde Orhun Abideleri'nden bu yana vurgu yapılan bilgi ve bilimin ele alınışı incelenmiştir. Farklı zaman ve sahalarda kaleme alınan eserler üzerinden Türk milletinin kültürel belleğinde yer alan akıl, bilgi ve bilim gibi kavramların önemi ortaya konulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Solak-Sağlam, M. ve Gökdemir, O. (2019). Atebetü'l-Hakāyık ve Abay Kunanbayev'in Edebî Mirasında "Bilgi". *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 203-210.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 203-210, Winter 2019

Knowledge in Literary Heritage of Atabetu'l Hakayik and Abay Kunanbayev

Asst. Prof. Dr. Mehtap Solak Sağlam
Pamukkale University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Denizli – TURKEY

Res. Assist. Ozan Gökdemir
Pamukkale University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Denizli – TURKEY

Artcile History

Submitted: 16.10.2019
Accepted: 05.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Atebetü'l Hakāyık
Abay Kunanbayev
Karahanlı Turkish
Knowledge
Edib Ahmed Yukhneki

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS39313*

Abstract

The theory of semiotics of reception has been developed from the aesthetics of reception, which takes the reader into the centre of the literary field. The readers, who were passive in the presence of text, have now become active subjects who make inferences, realise the secret messages and rewrite the text with their interpretation. Readers make multiple interpretations because of their cultural baggage and cooperative readings of texts which they read previously. In the current study, the semiotics of text and the literary translation are brought together under the same roof considering that translators, only if they are model readers, can elude the traps of the texts and have a feature of a competent translator. The literary translator, who is supposed to transfer the sense, tone, and message of the literary source text into his translation, primarily falls to analyses the structure and meaning universe of the source text and restructure them in the target language and culture. Concordantly, it is thought that a literary translator not only should be inspired but also have extensive knowledge of the target culture's attribute and context. There are likewise liabilities for institutions that provide academic translation education to train deliberate translators who can make reasonable translation decisions. In this context, literary translation classes and teaching methods can be designed and carried into effect in the light of semiotics of text and the initiative can be taken to train competent translators in the literary translation.

Giriş

"bilgi" kavramı üzerine birçok tanım yapılmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunun üzerine Yuexiao (Yuexiao,1988), bilgiyi tek bir kavram olarak değil, karmaşık ilişkilerden oluşan kavramsal bir dizin olarak ele almakta yarar olduğunu belirtmiş ve bu konuda yapılan tanımların fazla oluşunun bilginin anlaşılması zor ve tartışmalı bir kavram olmasına bağlamaktadır. Ayrıca farklı disiplinlerin bilgiyi, kendi alanlarının özelliklerine göre de tanımlama ihtiyacı duymuşlardır. Çalışmamızda, çalışmamızın da konusu itibari ile bilgi, toplumla ilişkilendirilen sosyoloji alanıyla ele alınmaktadır.

Toplumbilimciler bilgiye bakış açılarında bilginin; değişmeye mahkûm ve göreceli bir olgu olduğunu ifade etmektedirler. Sosyologlar için bilgi sözcüğü, toplumlarda tanımlanmış olan bütün olası bilgi türlerini içermektedir. Bu görüşe göre, toplumsal bir grup tarafından kabul edilen her türlü düşünce ve gerçek, bilgi olarak kabul edilmektedir. (McCarthy, 2002: 38- 39).

Sosyoloji alanı içinde bilgi konusu üzerine ele alınan çalışmalar "bilginin toplumsal belirleyiciliği" vurgusunu öne çıkaran "bilgi sosyolojisi" alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilgi sosyolojisinin bilgiye bakışında iki farklı önerme vardır. Bunlardan ilki "bilgi toplumsal olarak belirlenir" önermesidir. Bu önermeye göre insan düşüncesi ve bilinci, gerçek yaşamdan ve toplumsal koşullardan kaynaklanmaktadır. "Bilgi toplumsal bir düzen oluşturur" şeklindeki ikinci önerme ise, bilgilerin toplumsal düzenin bir çıktısı olmadığını, aksine toplumsal bir düzenin yaratılmasında anahtar güç olduğunu öne sürmektedir (McCarthy, 2002: 34).

Bu bakış açısıyla bilginin toplumsal olan her şey ile ilgili olması kaçınılmaz bir gerçektir. Bu tanım ve açıklamalara dayanarak "bilgi", bir devlet adına şüphesiz ki tarihte var olabilmenin en önemli anahtarlarından biridir ki Tük tarihi açısından karşımıza çıkan birçok şahsiyet ve edebî nitelikteki eserde bilginin önemi sıkça vurgulanmıştır. Taşlar üzerine yazılmış koca bir tarihi ifade eden, Türk adının ve Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin olan; Türk töresinin, Türk askeri dehasının, medeniyetinin, devlet adamlarının milletle hesaplaşması gibi birçok konuya değinen Türk dünyasının başyapıtı Orhun Kitabeleri'nde "bilgi", "bilgi verm" ve "bilgiyi aktarma" kavramları önemli bir amaç olmuştur. Yine, XI. yüzyılda Yusuf Has Hacib tarafından yazılan, anlamlarından biri günümüz Türkçesiyle "mutluluk veren bilgi" olan "Kutadgu Bilig" eseri de neredeyse tamamen "bilgi" odaklıdır. Bu ve bunun gibi birçok eser ve şahsiyet bilginin ne kadar önemli olduğunu ifade etmeye çalışmışlardır. Buradan hareketle Atabetül Hakayık ve Abay Kunanbayev'in "bilgi" ye verdikleri öneme örneklerle değinmeye çalıştık.

Atabetü'l Hakayık' da "bilgi"

"Edib Ahmed, XI. yüzyıl sonlarıyla XII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş olduğu tahmin edilen, esere sonradan eklendiği düşünülen bölümde gözlerinin görmediği belirtilen Karahanlı dönemi Türk şairidir. Yüknek'te doğduğu için Edib Ahmed Yükneki olarak anılmıştır. Atebetü'l-Hakâyık, yazılı Türk edebiyatının ilk döneminden günümüze dek ulaşabilmiş az sayıdaki eserden biridir. Bu yönüyle Divan-ı Lügat-it- Türk ve Kutadgu Bilig gibi edebiyatımızın en önemli eserleri arasında yer alır. Eser, Hakaniye lehçesi de denilen Karahanlı dönemi Türkçesinin elimizde bulunan nadir örneklerinden biri olması ve Orta Asya Türk kültüründen izler taşıması dolayısıyla da edebiyatımız içinde ayrı bir yere sahiptir. Eser, yazar tarafından, Büyük Emir Dad Sipehsalar Bey'e armağan edilmiştir" (Çakan, 2017).

İslam'a ait değerleri ortaya koyması açısından Atebetü'l-Hakâyık, İslamî Dönem Türk edebiyatının ilk ve önemli eserlerindendir. Didaktik, tasavvufi bir eser kabul edilen Atebetü'l-Hakâyık, başta Türk dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat tarihî araştırmalarına kaynak olması bakımından önemli bir eserdir. Atebetü'l-Hakâyık 14 bölümden oluşmaktadır. Tevhitle başlar, naat ve dört halifenin övgüsüyle devam eder. Bu manzumelerden sonra kendisine ithaf edilen Emir-i Âzam Muhammed Dâd

İspehsalar Beg'e övgü ve eserin yazılış nedeninin anlatıldığı kısım yer almaktadır. Eserin tamamı 484 dizeden meydana gelmiştir. Övgüden sonraki asıl metin, 9 bölümden oluşmaktadır. Bölüm başlıkları ilim öğrenmek ve faydaları, dilin korunması, cehaletin zararları, dünyanın faniliği ve vefasızlığı, cömertlik, kanaat ve alçakgönüllülüğün methi, cimrilik ve hırsın kötülüğü, kerem ve diğer iyilikler, zamanenin bozukluğu başlıklarından oluşmaktadır(Banarlı, 1998).

Edip Ahmet Yükneki, bilginin ne kadar zaruri bir ihtiyaç olduğunu eserinde bir bölüm ayırarak belirtmiştir. Eserde dünyanın, tanrının, insanın tanınmasının sadece bilim yoluyla olacağı ve bilginin faydası ile bilgisizliğin zararı gibi birçok konuda öğütler verilmektedir.

Edip Ahmet Yükneki, mutluluğa giden yolun şartlarından birinin bilgi olduğunu ve bilgili kişilerle irtibat kurulması gerektiğini şu dörtlükte ifade etmiştir:

1. "Biligdin urur men sözümke ula
Biligligke ya dost özüñni ula
Bilig birle bulunur sąʿadęt yolı
Bilig bil sąʿadęt yolını bula" (84)

"Benim sözlerimin kaynağı bilgidir. Ey dost sen de kendini bilgili kişilere bağla. Saadet yolu, mutluluğa giden yol, bilgi ile bulunur. Mutluluk yoluna ulaşabilmek için sen de bilgi edin."

Yükneki, eserinde bilgili kişinin bilgisiz kişiden elbette üstün olduğunu vurgulamıştır. Eğer ortada bir eşitsizlik var ise bu ancak bilgi ile olacaktır. Bunu da şu dörtlükle vurgulamıştır:

2. "bąhalıġ dinar ol biliglik kişi
Bu cahįl biligsiz bąhasız bişi
Biliglig biligsiz ķaçan teñ bolur
Biliglig tişi er cahįl er tişi" (88)

"Bilgili insan değerli bir para gibidir. Bilgisiz ve cahil insan ise değersizdir. Bilgili ile bilgisiz hiç denk olur mu? Birçok bilgili kadın, bilgisiz erkekten üstün; birçok bilgili erkek ise bilgisiz kadından üstündür.

Bilgi, Yükneki için yaşamın zarurî ihtiyaçlarından görülmektedir:

3. "Süñekke yilig teg erenke bilig
Eren körki ʿąķl ol süñekniñ yilig
Biligsiz yiligsiz süñek teg ŋali
Yiligsiz süñekke sunulmaz elig" (92)

"Kemik için ilik ne kadar gerekli ise, insan için de bilgi o kadar gereklidir. İnsanın görünüşü akıldan, kemiğinki de ilikten gelir. Bilgisiz insan iliksiz kemik gibidir. İliksiz kemiğe kimse el sürmez."

Yükneki bilgi hakkında, bilgilinin adının ölümsüz olacağını ve bilgisizlerin bu hayatta hep silik kalacağını şu dörtlükle ifade etmiştir:

4. "Bilig bildi boldı eren belgülük
Biligsiz tirigle yitük körgülüg
Biliglik er öldi atı ölmedi
Biligsiz tirig erken atı ölüg" (96)

" Bilgili olan kişi kendini her zaman belli eder. Bilgili canlı olsa bile yitik görülür. Bilgili ölse bile adı ölmez. Bilgisiz yaşarken bile adı ölür."

Yükneki, bilginin ne kadar önemli olduğunu, her nerde olursa olsun ulaşılması gerektiğini şu satırlarla devam ettirmiştir:

5. "Biliglig birine biligsiz minin
Teñegli teñedi biligniñ tenin
Baķa körgil emdi uķa sınayu
Ne neñ bar bilig teg asıġlıġ öñin" (100)

"Bilgi sahibi biri, bin bilgisize denktir. Bilginin değerini onu arayanlar ölçtü. Şimdi deneyerek bilgi kadar yararlı başka bir şey bulabiliyor musun?"

6. "Bilig birle ʿalim yoḳar yoḳladı
Bilgisizlik erni çökerdi ḳodı
Bilig yind usanma bil ol ḥaḳ reṣul
Bilig çinde erse siz arḳañ tidi" (104)

"Bilgililer âlim sıfatına bilgi ile yükseldiler. Bilgisizlik ile de çok insan aşağılara düştü. Bilgiye ulaşmaktan usanma. Allah'ın resulü "Bilgi Çin'de olsa da siz arayın" diye buyurdu.

7. "Biliglig biligni eḍergen bolur
Bilig tatġın ay dost biliglig bilür
Bilig bildürür bil bilig ḳadrini
Biligni biligsiz otun ne ḳılur" (108)

"Bilgili bilgiyi arar, çünkü bilgili olur. Ey dost, bilginin tadına ancak bilgililer ulaşır. Bilginin kıymeti de ancak bilgi ile bilinir. Bilgiyi odun gibi bilgisiz ne yapsın?

8. "Biligsizke ḥaḳ söz tatıġsız erür
Añar pẹnd naṣiḥat asıġsız erür
Ne türlüg arıġsız arır yumaḳın
cahil yup arımaz arıġsız erür" (112)

"Bilgisize doğru söz tatsız gelir. Ona öğüt ile nasihat fayda getirmez. Nice kirli şeyler yıkamakla temizlenir de cahillik yıkamakla temizlenemeyecek kadar kötü bir kirdir."

9. "Biliglig kişi kör bilür iş öḍin
Bilip iter işni ökünmez kiḍin
Ḳamuġ türlüg işte biligsiz oñı
Ökünç ol anar yoḳ oñ anda aḍın" (116)

"Bilgili kişi her işini vakitlice bilerek yapar, sonunda da pişman olmaz. Her ne iş olursa olsun bilgisizin kısmetinde pişmanlık yatar. Çünkü bilgisizin bundan başka ederi yoktur."

10. "Biliglig kereklig sözüg sözleyür
Kereksiz sözini kömüp kizleyür
Biligsiz ne aysa ayur uḳmadın
Anın öz tili öz başını yiyür" (120)

"Bilgili kişi sadece gerekli olanı söyler. Gereksiz sözü içine gömüp gizler. Bilgisiz ne söylese düşünmeden söyler ve kendi dilini, kendi başını derde sokar.

11. "Bilig birle bilnür törütgen iḍi
Bilgisizlik içre ḳanı ḫayr yidi
Bilig bilmegendin bir anca buḍun
Öz elgin bụt itip iḍim bu tidi" (124)

"Yaradan Mevla ancak bilgi ile bilinir. Bilgisizlikten hiç hayır gören var mıdır? Bilgisizlikten kendi eliyle put yapıp tapan o kadar çok insan var ki!"

12. "Biliglig sözi pẹnd naṣiḥat eḍeb
Biligligni ögdi ʿaçem hẹm ʿaraḅ
Tavarsızḳa bilgi tükenmez tavar
Neṣẹbsızḳa bilgi yirilmez neṣẹb" (128)

"Bilginin sözü öğüt, nasihat ve edeptir. Hem Acem hem de Arap, tüm milletler bilgiyi övdü. Bilgi malı olmayana tükenmez bir servettir. Bilgi soysuz için bile ayıplanamaz bir soydur."

Abay Kunanbayev' in Edebî Mirasında "bilgi"

Abay Kunanbayev, 1845 yılında Kazakistan'ın Semey şehrinde doğmuştur. İki yüze yakın şiiri,

üç destanı, kırk beş düzyazısı ve çevirilerinin olmasıyla birlikte Kazak yazılı edebiyatının kurucusu sayılmaktadır.

XIX. yüzyılda yaşayan Kunanbayev, Kazak Türklerinin büyük şairi, filozofu, eğitimcisi, bestekârı ve Kazak yazılı edebiyatının temelini atan büyük bir şahsiyettir (Koç, 2007: 285).

Abay hakkında Şakerim Kudayberdiulı şu ifadeleri kullanmıştır: "Atalarımızla aynı anadan doğan İbrahim Beyefendi, Kazak içinde Abay diye bilindi. O şahsiyet hem İslami bilimler hem Rus bilimlerini çok iyi öğrendi, hem de Allah'ın verdiği "aklı" ile bu Kazaklardan ayrıcalıklı dahi bir kişi idi." (Kibar, 2014: 10).

Şüphesiz ki Kunanbayev, Kazak halkı ve Türk dünyası adına önemli eserler verirken geleceğimizi şekillendirecek hususlara da değinmektedir. Öyle ki Cengiz Aytmatov Kunanbayev'den "Avrasya ölçeğindeki yüce şahsiyet. Abay sayesinde hayatımızı ölçüyoruz, tarihimizi teraziliyoruz." diye bahsetmiştir.

Bu bilgiler altında Abay'ın "bilgi"ye ve "bilim"e verdiği önemi anlatırken izlediği yola dikkat etmek gerekmektedir. Türklerin takip edilebildiği ilk noktaya kadar gittiğimizde dahi birçok unsurun yanında "bilgi" her zaman büyük bir önemle var olmuş ve gelecek nesillere aktarılması konusunda büyük çabalar harcanmıştır. Abay'ın tüm eserleriyle yapılacak bir çalışmada bunun önemine sıklıkla rastlanılması muhtemeldir. Ancak eserlerinin tamamına ulaşmak, üzerinde daha fazla zaman ve dikkat harcamak gerektiğinden Abay'ın Kara Sözler'iyle sınırlı kalınmıştır.

Kunanbayev gelecek nesillere birçok miras bırakmıştır. Bu miraslardan biri de toplumu için çaba sarf eden bir nesli yetiştirmesini bilen, mutluluk ve dayanışma içerisinde halkını kalkındırabilen nesillere nasihatlerinden oluşan "Kara Sözler" idir. Kara sözler kırk beş sözden oluşmaktadır. Bu sözler içerisinde bilgi ve bilime verdiği önem şu sözlerle açıkça ortaya konulmaktadır:

1. Ğılım bağu? Joq, ğılım bağarğa da ğılım sözin söyleser adam joq. Bilgeniñdi kimge üyretersiñ, bilmegeniñdi kimnen surersıñ? (Kara Sözler, Birinşi Söz)

"Bilim bakımı? Yok, bilimle uğraşmaya da, bilim sözünü söyleşmeye de ilgi duyan adam yok. Bildiğini kime öğretirsin, bilmediğini kimden sorarsın?"

2. Hämma ğalmğa belgili danişpandar äldeqaşan bayqağan: ärbir jalqay kişi qorqaq, qayratsız tartadı, erbib qayratsız qorqaq, maqtanğış keledi; ärbir maqtanşaq qorqaq, aqilsız, nadan keledi: erbir aqilsız nadan. Arsız keledi; ärbir arsız jalqaydan suramsaq, özi toyımsız, tıyımsız, önersiz, yeşkimge dostığı joq jandar şığadı. (Kara Sözler, Üşinşi Söz)

"Bütün dünyaca bilinen dâhiler, epey önce incelemişler: Her bir tembel kişi, zavallı, gayretsize benzer; her bir gayretsiz kişi, çekingen, övücüye döner. Her bir övücü, yüreksiz, akılsız, cahil olur; her bir akılsız ise hem cahil, hem arsızdır. Herhangi bir arsız tembel insanı ayırt edebilmek istersek eğer; kendi doyumsuz, kuralsız, hünersiz olur; hiç kimseye dostluğu yoktur. "

3. Munıñ bäri tört ayaqtı maldı köbeyteminnen basqa oyınıñ joqtığınan; özge yeğin, sayda, öner, ğılım sekildi närselerge salınsa, bulay bolmas edi. (Kara Sözler, Üşinşi Söz)

"Bütün bunlar, dört ayaklı malı çoğaltmaktan başka düşüncesinin yokluğundan; böyle olmaz idi; tarım, ticaret, sanat, bilim işleriyle de uğraşılsa bir yandan."

4. Sol öristetip, örisimizdi uzartıp, kumarlanıp jiğ-ğan qazınamızdı köbeytsek kerek, bul jannıñ tamağı edi. Tännen jan artıq edi, tändi janğa bas urğızsa kere kedi. Joq, biz olay qılmadıq… (Kara Sözler, Jetinşi Söz)

Bilgi seviyemizi geliştirip, yükseltmek; merakla biriktirdiğimiz hazinemizi çoğaltmak; bu canın gıdası demekti. Can, tenden üstün idi; teni, cana yöneltmek gerekirdi. Yok, biz böyle yapmadık…

5. Aqıldı kişi men aqılsız kisiniñ, menin bilwimşe, bir belgili parqın kördim. (Kara Sözler, On Besinşi Söz)

"Akıllı kişi ile akılsız kişinin belirli bir farkını gördüm."

Äyel pende adam bolıp jaratılğan soñi düniyede eşbir närseni qızıq körmey jüre almaydı, sol qızıqtı närsesin izdegen käzi ömiriniñ eñ qızıqtı yaqıtı bolıp oyında qaladı. (Kara Sözler, On Besinşi Söz)

"Evvela; kişi, insan olarak yaratıldığından; duramaz, dünyada hiçbir şeye merak salmadan; o ilginç şeyi araştırdığı devri; kalır aklında, ömrünün en ilginç dönemi."

Sonda esti adam, orındı iske qızığıp, kumarlanıp, izdeydi eken-dağı, küninde aytsa qulaq, oylasa köñil süysingendey boladı eken. Oğan bul ötken ömirdiñ ökinişi de joq boladı eken. (Kara Sözler, On Besinşi Söz)

"O zaman bile; akıllı adam, doğru işe meraklanır; heveslenip ararmış. Her gün söylese, kulak; düşünse, gönül hayran kalırmış. O, geçip giden bu ömürden, kaygı da duymazmış."

Eser kişi ornın tannay, ne bolsa sol, bir bayansız, bağasız närsege qızığıp, qumar bolıp, ömiriniñ qızıqtı, qımbattı şağın itqorlıqpen ötkizipaladı ekendağı, küninde ökingeni payda bolmaydı eken. Jastıqta bul qızıqtan soñ jäne bir qızıq tawıl alatın kisimsip, jastığı tozbastay, buvını bosamastay körip jürip birer qızıqtı quvğanda-aq moynı qatıp, buvını qurıp, ekinşi talapqa qayrat qıluvğa jaramay qaladı eken. (Kara Sözler, On Besinşi Söz)

"Ahmak kişi, yerini bile bulamaz; pişmanlığı, gününde ortaya çıkmazmış. Ne olursa o; belirsiz, değersiz bir şeye ilgi duyar, kapılırmış. Gençliğinde, bu merakıyla, yeni bir heves bulmuş olan burnu havalı; gençliği eskimezmiş, mecali tükenmezmiş gibi; bir hevesin peşine takılırmış, it gibi; beli bükülüp, halsiz kalınca; sonraki hevese atılacak gayreti kendinde bulamayınca, kala kalırmış faydasızca."

6. Egerde esti kisilerdiñ qatarında bolğıñ kelse, küninde bir märtebe, bolmasa jumasında bir, eñ bolmasa, ayında bir, öziñnen öziñ esep al! Sol aldıñğı esep alġannan bergi ömiriñdi qalay ötkizdiñ eken, ne bilimge, ne axiretke, ne düniyege jaramdı, küninde öziñ ökinbestey qılıqpen ötkizippisiñ? (Kara Sözler, On Besinşi Söz)

"Eğer akıllı kişiler arasında bulunasın gelse; günde bir kere, olmazsa haftada bir, hiç olmazsa ayda bir kere; kendi kendine hesap kessene! Önceki hesap alışından beri, ömrünü nasıl geçirmişsin ki? Ya bilgiye, ya ahrete ya da dünyaya yararlı mı(?); sarf etmişsin, yaşlılık gününde kendini pişman etmeyecek tavırla mı?"

7. Adam ata-anadan tüğanda esti bolmaydı: estip, körip, üstap, tatıp eskerse, düniyedegi jaqsı, jamandı tanidıdağı, sondaydan bilgeni, körgeni köp bolğan adam bilimdi boladı. (Kara Sözler, On Toğızınşı Söz)

"İnsan, doğduğunda bilgisiz olur. İşitir, görür, tutar, tadar, dikkat ederse; dünyadaki iyiyi, kötüyü tanır. Böylesi gördüğü, öğrendiği çok olan insan, bilgili olur."

8. Bilim-ğılım üyrenbekke talap qıluwşılarğa äyel bilmek kerek. Talaptıñ öziniñ biraz şarttarı bar. Olardı bilmek kerek. Olardı bilmey, izdegenmen tabılmas. (Kara Sözler, Otız Ekinşi Söz)

Äyel bilim-ğılım tabılsa, düniyeniñ bir qızıqtı närsesine de kerek bolar edi dep izdemeske kerek. Andıñ üşin bilim-ğılımnıñ özine ğana qumar, ıntıq bolıp, bir ğana bilmektiktiñ özin däwlet bilsen häm är bilmegeniñdi bilgen waqıtta köñilde bir raxat xuzur hasil boladı. Sol raxatbilgeniñdi berik ustap, bilmegeniñdi tağı da sonday bilsem eken dep ümittengen qumar, maxabbat payda boladı. Sonda ärbir estigeniñdi, körgeniñdi köñiliñ jaqsı uğıp, anıq öz süwretimen işke jayğastırıp aladı. (Kara Sözler, Otız Ekinşi Söz)

"Eğitim-bilim öğrenmeyi talep edenler, öncelikle şunu bilmeliler. Talebin kendisinin pek çok şartı var, bunları bilmeli arzulayanlar. Bunları bilmeden, aramakla bulunmaz talep edilen."

"Evvela; "eğiti-bilim olsun da dünyada; ilginç bir şeye lazım olur ya;" düşüncesiyle, aramamak gerekir ha! Sadece eğitim-bilimin kendisine düşkün, arzulu olur isen; sadece bilgiliğin kendisini zenginlik bilirsen; her bilmediğini öğrendiğin vakit; gönlünde bir saadet, huzur hâsıl olur, bu yüzden. Saadet bildiğini sağlam tutmaya; bilmediklerini yine aynı şekilde öğrenmeye; ümitlenme düşkünlüğü

ortaya çıkar, aşk ile. Her bir işittiğini, gördüğünü gönül doğru anlar o zaman; açık öz suretiyle içine yerleştirir, her an."

Sonuç

"Bilgi" şüphesiz ki insanlığın doğuşundan bugünlere gelişinde ve gelişiminde en önemli anahtarlarından biri olmuştur. Bilginin önemi, neden gerekli olduğu, neler kazandırdığı; bilgisizliğin sonuçlarının ne olabileceği, neden kaçınılması gereken olgulardan biri olduğu gibi konular hakkında tarih sahnesinde karşımıza çıkan çoğu yapıtımızda bilgiler ve nasihatler verilmektedir. Bunun yanında bilim adamları, ressamlar, savaşçılar, politikacılar, gezginler gibi hayatlarını devletine ve milletine adamış kişiler, elbette bilginin ve ilmin önemini vurguladıkları sözlerini de gelecek kuşaklara miras bırakmayı görev üstlenmişlerdir. Farklı kuşaklarda ve coğrafyada aynı ortak fikirde buluşabilen Edip Ahmet Yükneki ve Abay Kunanbayev, bilginin zaruri ve kaybedilememesi gereken bir olgu olduklarını kadim eserlerinde işleyerek gelecek kuşaklara aktarma görevini diğer âlimler gibi yerine getirmişlerdir.

Edip Ahmet Yükneki'nin Atebetü'l-Hakâyık'ında ve Abay Kunanbayev'in Kara Sözleri'nde yer alan bilgi üzerine yazılmış sözleri üzerinden yola çıkarak sözü edilen kavramın Türk kültüründe ve idaresinde temel konulardan biri olduğu, Orhun Kitabeleri'nden bugüne birçok yapıtta karşılaştığımız bilgi ve bilimin öneminin gelecek kuşaklara aktarma noktasında nasihat özelliği taşıdığı ve gelişmiş bir nesle sahip olmanın gereklilikleri bu iki şahsiyette de ön plana çıkmıştır.

Atebetü'l-Hakâyık, ahlaklı bir insan olmanın yollarını, ahlaklı olmanın ilkelerini, dünyayı, tanrıyı ve insanı bilmenin sadece bilim ile olacağını açıklarken bilginin önemini içinde barındıran bir eser olarak karşımıza çıkarken; Abay Kunanbayev'in bilinen tarih boyunca devletin idaresinden sorumlu devlet adamlarına nasihatleri içeren siyasetnamelerin devamı niteliğinde olan Kara Sözleri'nde de halkına ahlaklı olmanın yollarından birinin de bilgi ve bilimle olabileceği hakkında nasihatler yer almaktadır. Bunun yanında iyi ve adaletli bir biçimde devletin idare edilebilmesi, mutluluğun bilgi ile doğru orantılı olduğu, kadın erkek fark etmeksizin bilgili olanın üstün olduğu, mal mülk çoğaltmanın yerine bilginin çoğalması gerektiği gibi birçok konuda nasihat veren bu iki şahsiyet "Bilgi Çin'de olsa da siz arayın" sözünün birer elçisi olmaktan geri durmamışlardır.

*Atebetü'l-Hakayık eserinden verilen örneklerdeki mısra numaraları, Reşit rahmeti Arat'ın 2006 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılan "Atebetü'l-Hakayık" adlı eserine göre yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Kibar, Z. (2014). *Abay Kunanbayev – Nasihatler - (Kara Sözler).* Ankara: SFN Grafik Tasarım Baskı.

Koç, K. (2007). *Kazak Edebiyatı.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

McCarthy, E. D. (2002). *Bilgi Kültürü: Yeni Bilgi Sosyolojisi* (Çev: A. F. Yılmaz). İstanbul: Chiviyazilari.

Banarlı, N.S. (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,* C.1. İstanbul.MEB Basımevi.

Yükneki, E. A. (2017). *Atebetü'l Hakâyık* (Çev: A. Çakan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Arat, R. R. (1992). *Atebetü'l-Hakâyık* (Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki). Ankara: TDK.

Arat, R. R. (2006). *Atebetü'l-Hakâyık* (Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki). Ankara: TDK.

Yuexiao, Z. (1988). "Definitions and Sciences of Information", *Information Processing and Management,* 24/4, 479-491.

Ayan, E. (2014). *"Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu Abay Kunanbayev'in Kara Sözlerinde Eğitim",* Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı: 371-378.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 211-222, Kış 2019

Sam Shepard'ın *Vahşi Batı*'sında Modern İnsanın Çelişkileri

Arş. Gör. Ömer Aytaç Aykaç
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6466-1989
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Van – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 10.09.2019
Kabul: 24.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Sam Shepard
Amerikan Rüyası
Vahşi Batı
Modern İnsanın Çelişkileri
Modernizm

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS36967

Öz

20'inci yüzyıl Amerikan Edebiyatı, dönemin ruhunu çok derinlikli bir şekilde veren ve Amerikan Rüyası diye dünyaya satılan yaldızlı imajın aslında bir kâbus olduğunu anlatan yazarların çokça yazdığı bir dönemdir. Bu dönemde sadece roman değil, tiyatro da dönemin ruhunu anlatmada en önemli türlerden birisi haline gelmiştir. Miller, Odets gibi muhalif yazarların sıkça ele aldığı Amerikan Rüyası'nın Çöküşü o dönem edebiyatının önemli isimlerinden Sam Shepard'ın da popüler konuları arasındadır. 1943 doğumlu Shepard, bu noktada dönemin ruhunu verdiği *Gömülü Çocuk, Aç Sınıfın Laneti, Vahşi Batı* ile bu noktada dönemin röntgenini çeken isimlerin başında yer almıştır. Dönemin ruhunu en iyi yansıtan eserlerden birisi şüphesiz *Vahşi Batı*'dır. Yüzeysel bir okuma ile iki kardeş arasındaki kısır bir mücadelenin hikâyesinin verildiği hissi yaratan *Vahşi Batı*, daha derinlemesine yapılan, yapısalcı ya da dönemsel bir okuma ile aslında derin anlamlara sahiptir. Buz dağının görünen yüzünde iki kardeşin zıtlıkları, mücadelesi ve benimseyemedikleri baba figürüne dönüştükleri vurgulanırken, buz dağının görünmeyen kısmı olarak niteleyeceğimiz okumayla ise modern insanın, özelde kapitalist sistem içerisindeki dönüşümü, deformasyonu, başarısızlığı ve çöküşü ele alınmaktadır. İki kardeş üzerinden yansıtılan modern insan çelişkisi değer ve yargıların da ne derece büyük bir yıkıma uğradığını göstermektedir. İki kardeş arasındaki çekişmeyi gözler önüne sererken, bir taraftan da Amerika'nın Batı'sının iki farklı yüzünü veren Shepard, bir tarafta filmlere konu olan kovboyların mekânı olan batıyı, diğerinde ise atlar yerine teknolojinin cirit attığı, bozduğu, şimdinin batısını ele alır. Bunu yaparken de bir başarı düşünün ürünü olan modern Amerika'nın, birbirinden bütünüyle ayrılmış ve zıtlıkların mekânı olmuş bir Amerika profili çizilir. Bu yönüyle ele alınan eserde, karşıtlıkların mücadelesi ve modern insanın çelişkileri eserden örneklerle sunulmuştur.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aykaç, Ö. A. (2019). Sam Shepard'ın Vahşi Batı'sında Modern İnsanın Çelişkileri. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 211-222.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 211-222, Winter 2019

The Contradictions of Modern Man in Sam Shepard's True West

Ress. Asst. Ömer Aytaç Aykaç
Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Literature, Department of English Language and Literature, Van – TURKEY

Artcile History

Submitted: 10.09.2019
Accepted: 24.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Sam Shepard
Amerikan Dream
True West
Contradictions of Modern Man
Modernism

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS36967*

Abstract

20th century American literature is a period and at that period there are many writers who gave the spirit of the period in a very deep way and told that the gilded image sold to the world as the American Dream is actually a nightmare. In this period, not only the novel but also the theater became one of the most important genres in explaining the spirit of the period. The collapse of the American Dream, which is often discussed by dissident writers such as Miller and Odets, is also a popular topic for Sam Shepard, one of the most important figures in the literature of the time. Born in 1943, Shepard with his Works as *Buried Child* (1978), *Curse of the Starving Class* (1977), *True West* (1981) give the spirit of the time and was one of the leading names of the period. One of the works that best reflects the spirit of the period is undoubtedly the *True West*. The Wild West, with a superficial reading gives the story of a vicious struggle between the two brothers, actually has deep meanings with a more in-depth, structuralism or periodical reading. On the visible side of the iceberg, it is emphasized that the two brothers are transformed into oppositions, and struggle to not to transform into the father figure they cannot adopt, and on the invisible part of the iceberg it deals with the transformation, deformation, failure and collapse of modern man in the capitalist system. The contradiction of modern human being, which is reflected on the two brothers, shows the great destruction of values and judgments. While revealing the rivalry between the two brothers, Shepard gives two different sides of the West of America. On one hand, the West is the place of the cowboys that subject to the films, and on the other the same West is an area that disrupted by technological improvement. While doing this, a profile of America that is a product of success, is completely separated from each other and is the place of contrasts. In this work, the struggle of contradictions and the contradictions of modern man are presented with examples from this work.

GİRİŞ

20. yüzyıl Amerikan Edebiyatı, özelde Amerikan tiyatrosu en hareketli dönemini özellikle 1950'li yıllarda yaşamıştı. Küçüklü büyüklü tiyatro guruplarının ortaya çıktığı, Amerikan tiyatrosunda iz bırakmış isimlerin tiyatro gruplarında boy gösterdiği bir süreçte tarihin önemli oyun yazarları olagelmiştir. Bir tarafta Broadway bir tarafta Off-Broadway diye tabir edilen alternatif tiyatro sahnelerinin şekillendiği süreçte Amerikan tiyatrosu türlü etkiler ve fikirler ile şekillenmiştir. Bir taraftan dünya savaşlarının, diğer tarafta dünyadaki küresel krizlerin yaşandığı süreçte Amerikan edebiyatı da diğer ülkelerde olduğu gibi bu olayların etkisi altında şekillenen bir süreçten geçmiştir. Dönemsel anlamda modernizmin hâkim olduğu süreçte Amerika'da bir taraftan da büyük bulanımlar yaşanılan 1950'li yıllar buhran ve sonrasını anlatmaktadır. Özellikle 1930'da başlayan Büyük Buhran ülkenin ekonomisini sarsmakla birlikte yeni fikirlerin ve yeni düşüncelerin de öne çıktığı bir süreç olmuştur. Dünyada Marksizm, Faşizm gibi düşünceler kol gezerken bu düşünceler Amerika'yı da doğrudan etkileyen fikir akımları olmuştur. Bu anlamda 1930 sonrası dönemlerde politik tiyatro iyice hakim bir duruma gelmiş, Clifford Odets başta olmak üzere Amerikan tiyatrosunun ekol sayılan isimleri bu dönemde Amerikan'ın içinde bulunduğu durumlara yönelik tespitlerle öne çıkmıştır. Bir taraftan ülkenin büyük krizler, savaşlar sonrası yaşadığı konular ele alınırken bir taraftan da Amerikan Rüyası denilen olgu bu dönemin tiyatro eserlerinin en önemli yapı taşını oluşturmuştur. Arthur Miller'den Sam Shepard'a kadar birçok tiyatro yazarının oyununda 'aile' ile birlikte ele alınan Amerikan Rüyası, ustalıkla işlenirken bu dönemin birçok ismine Plutzer Ödülü'nü de beraberinde getirmiştir. Anlatılanların gerçekliği, yaşanılan oyunların tiyatro yazınlarında olduğu şekliyle verilmiş olması politik ve benzeri görüşlerin empoze edilmesi kadar edebiyatın da şekillenmesinde pay sahibi olmuştur. Dönem olarak modernist eserler verilirken alt başlıklarda 'agitprop' bir başka deyişle kışkırtıcı propaganda diye adlandırılan türler de ortaya çıkmıştır. İçerisinde absürdizm başta olmak üzere birçok düşünce akımını da getiren modernizm bu yönüyle dönemin ruhunun en iyi şekilde yansıtıldığı bir dönemin de adı olagelmiştir.

Bu bilgiler ışığında 20. Yüzyılın önemli isimlerinden olan Shepard'a geldiğimizde onun da gerek tiyatro oyunları gerekse kaleme aldığı hikâyeleri ile 'öteki' dediğimiz Amerika'yı ele aldığı muhakkaktır. Amerikan Rüyası'nın adıyla dünyaya pazarlanan sahte bir parıltıyı 1900'lü diğer yazarların bir kabus olduğunu göstermesi gibi Shepard da, Miller gibi bu imajı kazıyıp iki farklı 'batı' ekseninde okura önemli mesajlar vermiştir. Diğer önemli eserleri olan Gömülü Çocuk, Aç Sınıfın Laneti ile birlikte Vahşi Batı bu anlamda bir üçlümü görevi gören aynı zamanda yıkılan Amerikan Rüyası'nın tasvirleri şeklinde dönemin okuyucusu üzerinde iz bırakmıştır. Amerikan tiyatrosunun en önemli tiyatro yazarlarından birisi haline gelen Shepard, tiyatronun Broadway dışında şekillendiği süreçte Off-Broadway'in bir adım ötesinde Off-Off-Broadway'in tiyatro gruplarında boy göstermiştir. Sadece bir oyun yazarı olmakla kalmayan, tiyatronun sinema ile buluşmasında da rol oynayan Shepard, sinema yönetmenliği ile de ilgilenmiş, önemli filmlerin yazımına katkı da sunmuştur.

Oyundan söz etmek gerekirse: Vahşi Batı esasında Amerikan Batısı'nın iki ayrı yüzünü sübliminal mesajlar ile anlatan bir tiyatro oyunudur. Levent Suner'in: "'Batı'nın, tuzu kuru olmayan ülkelere dayattığı yeni dünya düzeninin göstergesi olarak da yorumluyor." Diye tasvir ettiği oyun iki farklı yaşamın karşılaştırıldığı bir oyundur. Bu oyunda Vahşi Batı'nın zihinde uyandırdığı 'öteki' yüzünden ziyade, söz konusu coğrafya da iki kardeşin, iki zıt kutbun mücadelesinden söz etmektedir. Karakterler arası zıtlıklar verilirken de şahıslar üzerinden modern insanın geleneksellikten kopuşu, daha da önemlisi bu iki dönem arasındaki zıtlıklar, çelişkiler ve farklılıklar irdelenmektedir.

VAHŞİ BATI'DAKİ KARŞITLARIN MÜCADELESİ

İki perde ve 9 sahneden oluşan Vahşi Batı oyunu bir gece yarısı başlar. Çöl ikliminde kurgulanan oyun tam bir sessizlik havasında başlıyor. Cırcır böceklerinin sesi duyulur, kır kurtlarının uluması vardır. Oyun 30'lu yaşlardaki karakter olan Austin'in annesi Alaska'da iken annesinin Los Angeles'ın dışındaki evinde oturduğunun tasviri ile başlar. Eşi ve çocuklarını Kaliforniya'da bırakan Austin, annesinin evinde üzerine çalıştığı bir senaryolu tamamlamak için uğraşmaktadır. Bunu yaparken de bir taraftan da Hollywood'un prodüktörü olan Kimmer ile buluşmayı beklemektedir. Oyun Austin'in 40'lı yaşlardaki abisi olan Lee'nin uzun zaman sonra annesinin gelmesine gelişi ile başlar. Oyun boyunca kullanılan tek mekân ev ve evin hemen dışındaki oturma bölümüdür. Ve bu sahnelerde titiz bir annenin çiçekleri sıkça tasvir edilir ve Austin'in bunlara bakmak ile yükümlü olduğuna dikkat çekilir. 5 yıldır görüşmeyen iki kardeşin bu buluşmasında Austin'in çok da memnun olduğu da söylenemez. Çünkü mizaç olarak da iki kardeş oldukça zıt ve farklıdır. Austin eğitimli, zeki ve beyefendi bir kişiliğe sahiptir, öte yandan Lee ise tam tersi okumamış, dışarda yetişmiş ve görgü kurallarından uzak kalmış, eğitimsiz bir kişiliktir. Hatta hırsızlık yapıp bunun gayri meşruluğu konusunda da hiç bir şekilde şüphe duymaz. Oyun Lee'nin Austin'e evde yiyecek olup olmadığını sorması gibi sorular sorması ile başlar, daha burada bile bir memnuniyetsizlik olduğu apaçık ortadadır. Ardından konu çölde yaşayan ve onlardan bağımsız olan babalarına gelir. Lee babasını ziyaret etmiştir ve bundan söz eder, fakat Austin de bu anlamda babasını ziyaret ettiğini söyler ve bunun çok olağanüstü bir durum olmadığını söylemeye çalışır. Hırsızlık yapmaya alışkın olan Lee, ardından çevreye göz gezdirir annesinin kilitli dolabı olmak üzere kasabadaki durum onun aklını çeler. Hırsızlık yapmaya meyilli olan Lee, Austin'inin arabasını ister. Austin abisini tanıdığı için bu konuda çok istekli değildir. Fakat bir taraftan da üzerinde çalıştığı oyunu bitirme konusundaki sıkıntısı yüzünden yoğun bir çalışma yapması gerektiğini düşünür. Bunun için de arabasını Lee'ye verir ve Kimmer ile buluşmak için bekler. Austin buluşmaları esnasında Lee'nin orda olmaması için ciddi bir mücadele verse de buluşma esnasında Lee döner. Ve eve geldiğinde elinde çaldığı bir televizyon vardır. Hiç bozuntuya vermeden televizyonun kendilerine ait olduğu imajı ve onu tamirciden getirdiği havası yaratır. Hatta bunun üzerinden bir sohbet başlatan Lee, Austin'in direncine rağmen kısa sürede Kimmer ile samimi bir muhabbet yakalar. Öyle ki, muhabbetin koyuluğu konuşmanın sonunda bir sonraki gün golf oynamak üzere buluşmaya kadar varır. Bu arada da Lee'nin Kimmer'e anlatmak istediği bir hikayesi vardır. Austin senaryosunu yazarken şakayla karışık bir şekilde kendisinin de senaryosu olduğunu söylediğinde çok önemsenmeyen Lee, ayaküstü prodüktöre bir senaryo anlatmayı da kafasına koyar. Hatta öyle ki Lee, kendisi yazmayı ve derlemeyi bilmediği için Austin'e onun için bir taslak yazmasını ister. Austin de usana, sıkıla kabul eder. Ertesi gün Lee, golf oyunundan dönünce de olanlar olur. Lee, Austin'e prodüktörün onun oyunun sinemaya uyarlanmasını kabul ettiğini söyler. Fakat esas sıkıntı ise Austin'in çok beğenilen senaryosundan vazgeçilmesidir. Austin, Kimmer'in kendi senaryosunu bir yana bırakıp henüz yazılmamış bir kurgu hikayesini sinemaya uyarlama haberini duyunca çılgına döner. Sinirden küplere binmiş olan Austin çok öfkelenir. Abisi Austin'e hiç bir şekilde söz geçiremez haldedir. Sonra Saul Kimmer gelir. O da Austin'i ikna etmeye çabalar. Austin, bu kadar beğenmesine rağmun Kimmer'in senaryosundan vazgeçmesini idrak edememektedir. Öyle ki, hem Kimmer hem Lee, Austin'i ikna etmek için büyük çaba harcar. Lee'nin yazdığı oyunun izleyiciyi daha çok etkileyeceğini söylerler. Bir aşk hikayesinden ziyade çöldeki gerçek bir hikayenin daha cezbedici olduğunu söylerler. Austin ise çöl hikayelerinin artık demode olduğunu söyler. İkili çok ciddi paralar teklif edip Austin'in senaryoyu yazıya dökmesini isterler. Bu işten çok büyük paralar kazanılacağını söylemelerine rağmen Austin asla böyle bir şey yapmayacağını söyleyerek kestirip atar.

Oyunun kopma noktası Austin'in üzerinde çok çalıştığı senaryonun eğitimsiz abisininki kabul edilirken adeta görmezden gelinmesidir. Burada oyunun modern insanın çelişkisinin de ortaya çıktığına şahitlik edilir. Mademki eğitimsiz, görgüsüz ve hırsız abisi senaryo yazarı oluyor, bunca eğitime rağmen Austin de devre dışı kalıyorsa, Austin de bu sefer abisi gibi serseri ve hırsızın teki olmaya karar verir. Oyunun bu bölümünde öfkeden sabaha kadar içer. Abisine ısrarla aç olup olmadığını sorar. Tost yapma teklifinde bulunur. Bunu da nezaketen değil, öfkeyle yapar. Tost makinesi olmadığını öğrenince de tost makinesi çalacağını söyler. Abisi anlayamaz. İnanmak istemez ama abisi ile ısrarla inatlaşır. Hatta iddiaya girer. İyice kendilerinden geçerler, sabah uyandıklarında ise manzara adeta şok edicidir. Evde bir yığın tost makinesi vardır. Austin, hırsızlık yapmak için dışarı çıkmış ve çok sayıda tost makinasını kasabadaki evlerden çalıp getirmiştir. Tost makinelerini yığıp tost yapmaya başlayan Austin, bir taraftan da abisi ile kavga etmeye de devam etmektedir.

İki kardeşin çetin mücadelesi karakterlerin yer değiştirmesine dönüşürken küçük kardeş Austin, abisine bir öneride bulunur. Lee, ikna olmayan Austin'in davranışından sonra yeniden eski hayatına dönmeye karar verir. Yola çıkıp tekrar geldiği yere, çöle geri dönecektir. Fakat Hayatından ve kariyerinden vazgeçmek istediğini söyleyen Austin, Lee'ye kendisini de çöle dönmek istediğini söyler. Abisi kabul etmeyince de bu kez o garip bir teklifte bulunur. Kendisini çöle götürürse, abisi için metni yazmayı teklif eder. Lee kabul eder. Yazma seansı başlar. Kesitler halinde evden manzaralar sunulur. Annelerinin sulanması için bıraktıkları çiçekler solmuştur. Ev darmadağın haldedir ve sabahın ilk ışıkları ile birlikte de anneleri eve gelir. Eve gelir gelmez çocuklarını gören anne manzarayı fark etmez fakat hemen ardından evdeki durumu görünce şok olur. Fakat buna rağmen çok garip tavırlar sergiler ve Picasso'dan bahseder. Garip diyalogların geliştiği sohbet esnasında Lee, annesine antika eşyalarından bazılarına ihtiyaç duyduğunu söyler. Çöle giderken porselen tabak götürmek istediğini söyler. Böyle bir muhabbet devam ederken Lee, laf arasında kardeşini çöle götürmeyeceğini de söyler. Bu oyunda Austin'in ikinci kez sinir krizi geçirme sebebine dönüşür. Austin bir kez daha çılgına döner. Telefon kablosunu aldığı gibi abisine saldırır ve onu kontrol altına alır. Tartışmalar bu kez büyük bir kavgaya dönmüştür. Çılgına dönen Austin abisini adeta öldürmek ister. Anneleri ise çocuklarını yatıştırmak ister fakat bu konuda çok da büyük bir çaba harcamaz. Hatta öyle ki o evde daha fazla yaşayamayacağını ve bir pansiyona yerleşeceğini söyler. Bu esnada kavga devam eder, öyle ki Lee'nin öldüğü düşünülür. Kardeşini boğma mücadelesi veren Austin kavganın galibi olmuştur. Lee ölmemiştir fakat Austin verdikleri mücadelenin kazanan tarafıdır. Bir kaç dakika sonra da oyun boyunca eksik olmayan kır kurtlarının uluması duyulur. İki kardeş ayaktadır ve kapı aralığında yüz yüze bakmaktadırlar...

KARAKTER İSİMLERİNİN VERDİĞİ MESAJ

Vahşi Batı adlı oyun 2'si baskın ve öne çıkan karakter olmak üzere 5 karakter barındıran bir oyundur. Oyunda iki kardeş olan Austin ve Lee anlatım boyunca baskın iki karakter olarak öne çıkmaktadır. Karakterlerden bir diğeri de Austin ve Lee kardeşlerin annesi olan ve oyunun büyük bölümünde seyahatte olan ve yine 'Anne' olarak isimlendirilen bir isimdir. Austin ve Lee kardeşlerin iki farklı hayatın zıtlıkları olarak buluştuğu eve gelen ve oyuna dahil olan bir diğer karakter de bir prodüktör olan Saul Kimmer'dir. Oyunda adı geçen fakat kendisi hiç bir şeklide okuyucu ve izleyici ile buluşmayan isim ise Yaşlı Adam'dır. Yaşlı Adam sadece iki kardeşin muhabbetlerinde adı geçen bir karakterdir.

Austin: Karakter tanıtımında 30'lu yaşlarda olarak tasvir edilen Austin, hırslı ve çalışkan bir oyun yazarıdır. Oyun başlar başlamaz onun seyahatte olan annesinin yokluğunda evde bir nevi eve bekçilik yaptığı ve annesinin çiçeklerini sulamakla görevli olduğu öğrenilir. Kendi evi ve ailesi olmasına rağmen annesinin evinde kalıp burada senaryo çalışmaları yapmaktadır. Kendisince tarihi bir fırsat

olarak gördüğü bir senaryo üzerinde çalışan Austin fazlasıyla önemsediği Kimmer ile buluşmayı beklerken uzun süredir görüşmediği abisi ile karşılaşır. Abisi, annesi yokken yıllar sonra eve gelir. Oyunda Austin'i farklı kılan başlarda entelektüel, şehirli ve birikimli bir karakter olarak okuyucu ile buluşan Austin'in oyun sonunda belki de en çok karşısında durduğu ve abisi tarafından temsil edilen cahil ve eğitimsiz bir karaktere dönüşmesidir. Ne gariptir dünya görüşü olmayan, çölde yatıp kalkan, köpek dövüştüren abisi Lee ise oyunun sonunda Austin'in yaptığı işi yapma gayreti içerisine girip farklı bir karaktere bürünmektedir. Oyun sonunda Austin tam olarak kontrolden çıkan ve Amerikan'ın batısının modern yüzünü yansıtırken aslında bu yüzün suni bir yüz olduğunu doğrularca bozulur ve tam bir şiddet yanlısı karaktere dönüşüp abisini öldürmeye teşebbüs eder. Abisini öldüremese de Lee karakterine dönüşmüştür artık.

Lee: Başkarakterlerden Austin'in abisidir. 40'lı yaşlarda olarak tasvir edilen ve beyhude bir hayat yaşayan Lee, yıllar sonra eve döner. Geldiğinde annesi yoktur ama evde kardeşi Lee vardır. Onunla evin mutfağı ve oturma bölümü olarak temsil edilen ve tüm senaryonun geçtiği bu sahnede uzun diyaloglar kurar. Lee, çölde yaşayan, eğitimsiz ve cahil bir serseridir. Amerikan'ın batısının öteki yüzüdür. 5 yıldır birbirini görmeyen iki kardeşten birisi olarak eve gelir ve kardeşinin ağzının tadını kaçırır. Austin kentlidir. Kentliler gibi yaşar ve kentliler gibi konuşur. Vahşi Batı'da yaşayan Lee ise daha serbesttir. Maddi olanakları da Austin'e göre daha kötüdür. Kavgacı ve ilkel bir karakter olan Lee, Austin'in zor durumda olduğu için vermek istediği para teklifini geri çevirir fakat oyun boyunca Austin'in arabasını alıp hep bir yerlere gitme peşindedir. Hatta oyunun bir bölümünde araba ile gidip hırsızlık yapar ve bir televizyon çalıp eve getirir.

Saul Kimmer: Oyuna bir prodüktör olarak dahil olur. Çok da sahici karakter değildir aslında. İki kardeşin daha çok öne çıktığı oyunda bir nevi batının iki suni yüzünün ortaya çıkmasını sağlayan bir roldedir Bir Holywood prodüktörüdür ve Austin'in yazdığı senaryoyu okumak için Austin ile buluşmak için gelir. Austin ile anlaşmasına rağmen o da Lee ile tanışınca onunla daha iyi bir diyalog kurar. Austin'in oyununu beğendiğini söylemesine ve bunu ekrana taşıyacağı sözünü vermesine rağmen Lee ile konuştuktan ve onun sözlü hikayesini dinledikten sonra bunu beyaz perdeye yansıtmaya karar verir. Hatta Lee ile golf oynamak üzere sözleşip oyunun son bölümlerinde Austin ile ciddi bir mücadeleye girer. Başta oturaklı ve profesyonel görünse de oyunun son bölümünde kazanılacak paranın büyüklüğü üzerinden abisinin senaryosunu yazması konusunda Austin'e çok dil döker. Austin ikna olur fakat daha sonra tekrar vazgeçer. O da oyunun amacına ulaşamayan karakteridir.

Anne: Oyundaki yan karakterdir. Oyunda sadece adı geçmesine rağmen sadece oyunun son bölümünde sahneye çıkar. Oldukça tertipli olduğu anlaşılan evini oğlu Austin'e bırakmış fakat döndüğünde adeta bir enkaz görmüştür. Alaska tatilinden erken dönen anne, iki oğlunu bir arada görünce çok şaşırmış olsa da daha büyük şaşkınlığı evin halini görünce yaşamıştır. Bir yönüyle de absürd bir karakter olan anne, dönüşte şahit olduğu manzaraya da aynı şekilde garip tepkiler verir. Tüm darmadağınık duruma rağmen çok keskin tepkiler vermez hatta diyaloğun orta yerinde kente Picasso'nun geldiğini ve mutlaka ona gitmeleri gerektiğini söyler. Austin, Lee'yi öldürmeye çalıştığında sıra dışı bir reaksiyon gösterir. Gerçekçi bir oyunun sıra dışı karakteri olarak da öne çıkar.

Yaşlı Adam: Yaşlı adam ortalıklarda olmasa da oyun boyunca etki alanı geniş bir isim olarak bir köşede durur. Hatta oyuna dair bazı eleştirilerde aslında Vahşi Batı'nın en önemli karakteri O'dur. Çünkü iki çocuk çoğunlukla onun üzerine konuşur, ondan dolayı kavga ederler. Oyunun son bölümünde senaryo yazılırken onun muhabbeti geçtiğinde kavgu büyür. Evden ayrılıp çöle kaçan yaşlı adam iki çocuğun farklı duygular hissettiği bir karakter olsa da aslında çocukları yaşlı adama benzerdir. İkisinin de hayal dünyasında etkisi vardır ve bilinçaltında hem Austin hem Lee onun yaptıklarını yapmaya meyillidir. Oyunun sonu da zaten bunu gösterir. İki çocuk da batının ve modern dünyanın

yapaylığından kurtulmak için çöle kaçmak ister. Lee, Austin'in gitmesini istemese de Austin ısrar eder. İkisini bekleyen son tıpkı babaları gibi onlara çöl yolunun görünmesidir.

Modern insanın, batının zıtlıklarının ve modern insanın çelişkilirenin anlatılması kadar karakterleri ile de dikkat çeken bir eser olan Vahşi Batı bu anlamda, sadece karakter çözümlemesi ile de ele alındığında bünyesinde çok sıradaşı mesajlar içeren bir eser olarak yorumlanmaktadır. Gerçekçi bir oyundaki absürd bir karakter olan anneden, bilinç dünyaları farklı şekilde işleyen iki zıt karakter olan Austin ve Lee'ye dair yapılacak sayısız değerlendirmelerden en sıradışı olanı ise onların isimleri üzerinden yapılan tartışmalardır. Bu anlamda oyunun Türkçe'ye çevirmekle kalmayıp oyun üzerine çok farklı eleştiriler yapan Yıldırım Türken bu anlamda oyundaki karakter isimlerinin bize aslında bir şeyler anlatmak istediğine değinir. Türker'e göre Vahşi Batı'daki Lee ve Austin ile sınırlı kalmayıp diğer oyunlarında da Salem, Ice ya da Kent, Blood gibi bir çok isim kullanan Shepard'ın bize henüz oyunu okumadan ya da izlemedençok farklı mesajlar iletilmeye çalıştığını söyler. Hatta mesaj vermeyi bir adım öteye taşıyarak bu karakterle aslında bazı şeylerin empoze edilmeye çalışıldığını söyler. Türker, oyuna daha farklı bir gözle bakmayı sağlayan karakter tahlilini yaparken adeta okuyucuya oyunu bir kez daha yorumlama zorunluluğu da hissettirir. Bu anlamda Türker'e göre isimlerin anlattıkları ve isimlerin altında yatan anlamlar şu şekildedir:

Oyun kişilerinin kimliklerini, kimliksizliklerini, oynadıkları oyunu adlandırıyorlar. Sahnede, o yüz yılların büyü odağında kimlik edinip oynayarak kimliklerinden soyunuyorlar. Her şeyin ötesinde bize görünüyorlar. Bunlar kopuk, yurtsayan, köklerini arayan, bir kimlik edinebilmek için sahnede bağırıp çağıran, birbirlerine ve bize görünen kişiler. Issızlık, yalnızlık ve ön önemlisi köksüzlük duygusunun en yoğun yaşandığı mitoslarla örülü Amerikan Batı'sı, oyunlarının baş kişisidir. Rodeocular, kumarbazlar, motosiklet çeteleri, gangster yatakları, çöl canileri, bar garsonu kızların yanı sıra parlak 'Amerikan Düşü'nün görkemli sıçrayışlara, kimlik parlatmaya açık, her şeyin mümkün olduğu dünyası en çok Batı'da yurdunu bulur. (Türker, 2009)

Austin ve Lee'den hareketle, Türker'e göre karakterler aslında kendilerine ve kimliklerine kök salmak için alan arayan isimlerdirler. Bunu yaparken de onların yok olmayı bile göz alabilecek isimler olarak tanımlanması da işte bu nedenledir.

VAHŞİ BATI'DA MODERN İNSAN VE ÇELİŞKİLERİ

Anneleri Alaska'da tatildi olduğu bir zamanda 5 yıl sonra bir araya gelen iki aykırı kardeşin hikayesini anlatan Vahşi Batı adlı oyun, sıradan ve basit bir kardeş kavgası gibi görünse de aslında dönemin diğer oyunları gibi arka planında derin anlamlar barındırır. Büyük Buhran dönemini ustalıkla anlatan Odets gibi, Amerikan Rüyası'nı ve Aile Düşünü ve Çöküşünü oldukça başarılı bir şekilde anlatan Miller gibi, Sam Shepard da bu oyunu ile benzer konuları subliminal mesajlar ile anlatır. Örneğin uzun yıllar sonra bir araya gelen iki kardeşin koca çölde sadece iki bölümden oluşan bir evde verdiği büyük mücadele bile önemli bir göndermedir. Lee, çölden gelir ve yeni bir hayata entegre olmaya çalışır. Austin, okumuş ve kültürlü bir insandır fakat entellektüel dünyasından kurtulmak için küçük bir kıvılcım yeter. Her iki karakter de aslında sıkışıp kalmıştır. Bu modern dönemin getirdiği bir ruh halidir. Modern insan sıkışıp kalmış ve hiç bir yere sığamaz hale gelmiştir. Oyunun esas vermek istediği mesaj da bu minvalde farklı şekillerde okuyucuya aktarılır. Oyunu bir tiyatro oyunu olarak sanatsal yönüyle eleştiren Memiş'e göre: "Biz modern dünya fanilerine değer biçen Vahşi Batı kısaca; 'artık Amerikan rüyası anlatıldığı gibi değildir' ve 'artık bu rüya kabusa dönüşmüştür çoktan'ın altını çiziyor." (Memiş, 2011) Bu sözlerle aslında modern insanın, günümüz insanının içinde bulunduğu duruma da gönderme yapılır. Oyunun geneli, oyundaki repliklerden sonra aslında herkesin bir Lee ya da Austin olduğu sözlerine yer verilir.

Aslında Vahşi Batı oyununa, modern bir oyun hatta modern insanın çelişkilerinin ortaya konulduğu bir eser olarak bakmadan önce Amerikan Tiyatrosunda ve modern dönemde birçok oyunda merkeze yerleşen iki bazı faktörlere bakmak gerekmektedir. Bunlar arasında başarı düşü, aile, Amerikan rüyası gibi yer almaktadır. Ahmet Beşe'nin de *Aile ve Başarı Düşü* adıyla çalıştığı benzer konuda edebiyatta ve tiyatroda bu konuların sirayet alanı enine boyuna ele irdelenmektedir. Beşe'ye göre öncelikle endüstrileşme ve kentleşme, ekonomik sistemin genişlemesi ve bunun sonucu olarak toplumda insancıl ve ahlaksal değerlerin ve kültürel yapının, düşünce ve inanç kalıplarının değişime uğraması şeklinde sıralanabiliyor. Dünyadaki diğer gelişmeler ve düşünce akımları gibi Amerikan'ın bu anlamdaki değişimi Shepard gibi bir çok yazarın eserlerine de doğrudan sirayet ederek ortaya çıkıyor. Bunun yanında bir önemli faktör de başarı düşüdür. Püritenlerden bu yana Amerika'da miras kalan bir düş olan başarı, zenginlik halen Amerika'nın sadakatle bağlı kalmaya çalıştığı önemli hususlardan birisidir. Hep bir başarı mücadelesi vardır ve bu Miller gibi önemli isimlerde doğrudan gözlenebilen konuların başında gelmektedir.

Bu yönüyle Vahşi Batı da bir başarı düşünü konu alan eser olarak yorumlanabilecektir. Birisi okumuş, öteki eğitimsiz iki kardeşin verdiği mücadelenin temelinde de bir başarı düşü vardır. Amerikalı olmanın getirdiği doğumdan ölüme başarılı olma zorunluluğunun iki kardeşi de oyun boyunca esir aldığını görürüz. Her ne kadar oyunun sonunda roller ters dönse de iki kardeşin öldüresiye kavga etmesine uzanan mücadelenin altında başarı düşü yatmaktadır. Aldığı eğitimden ve verdiği emekten dolayı başarılı olma arzusu ile yanıp tutuşan Austin, hiç okumamış abisinin hiç bir çaba vermeden başarılı olmasına sindiremeyip başarılı olmaktan vazgeçer. Abisinin eğitim almadan, sefil bir hayat yaşayarak gelip başarılı olmasını kabullenemeyen Austin, Lee'nin geldiği hayatı yaşamak için başarıdan vazgeçip çöl hayatı yaşamak için her şeyi terk edip gider. Aslında bu bir yıkım hikayesidir. Beşe, Amerikan edebiyatında iz bırakan bu durumu şu sözler ile dile getirir: "Amerika'da aileyi konu alan oyunların çoğunda ilgi alanı aile başarısızlıkları ve çeşitli nedenlerle yıkıma uğrayan ailelerdir. Aile yaşamını konu alan ve yapısı bakımından uzlaşmacı olması beklenen komedilerde bile bu gerçek göze çarpar." (Beşe, 2007: 56)

Vahşi Batı oyununda bir yönüyle de yıkım da vardır. Evine çok bağlı olmasına rağmen Alaska'ya gider ve oğlunu evde bırakır. Oğlu Austin de eşini ve çocuklarını annesinin evine bakmak için başka bir kentte bırakır. Yine aile içerisinde birliktelik ve bağlılık ilkelerinden söz etmek de mümkün değildir. Baba çölde yaşar ve derbeder bir hayat sürer, çocuklarından Lee de aynı şekilde çölde hırsız olarak hayatını geçirir. Bir aile bütünlüğü olmadığı gibi ailede de başarısızlıklar doludur. Bu yönüyle farklı hayatları buluşturan şey de aslında tüm farklılıklara rağmen ailedeki çelişkilerin tüm zıtlıkları bir arada buluşturmasıdır. Oyunu yapısalcı bir okumayla inceleyen Suner, tam da bu noktada zıtlıklardan da yola çıkarak karşılaşılan dönüşümü şu şekilde yansıdır:

Oyun, yüzeysel yapısıyla, iki kardeş arasında geçen ve başarısızlıkla sonuçlanan bir dönüşüm öyküsünü anlatır. Ancak dönüşecekleri kişi kendileri değil, babalarıdır aslında. Shepard 'kalıtımsal' bir zorunlulukla iki kardeşin yazgısını babalarının yazgısıyla örtüştürmüştür. Çöle de gitseler, kentte de kalsalar, çölü zaten içlerinde yaşıyorlardır. Çöle gitmek demek, sistemden kurtulmak, korunmak demek değildir. Orada da kurtuluş yok. Sistem babalarını çölün ortasında bulmuş, bir zamanlar Amerikan rüyasına inan bu ihtiyarı dişlerini sökene kadar sömürmüştür. Ama asıl vahşet, çarkların daha acımasız döndüğü, dişlilerin daha parlak olduğu kente yaşanmaktadır. (Suner, 2005: 21)

Oyunun sonunda iki çocuk da tüm çelişkilerine ve farklılıklarına rağmen yine çöle dönen babalarına dönüşürler. Eğitimli olmak ya da çölde büyüyüp başarı düşünün peşiyle eğitimsiz de olsa zengin olmak hırsı geçici bir süreçtir. Kapitalizm bu iki kardeşi de öğütür, tıpkı toplumun geri kalanını öğüttüğü gibi. Eğitimli de olsa, görgülü de olsa batı Austin'i de çarkın dönen dişlilerinden birisi haline getirmiş ve tüm medeniliğine rağmen şiddete meyilli, kavgacı bir kişilik olagelmiştir. Batının iki farklı

yüzü oyun sonunda bir yüzü olmuştur. Ama oyun boyunca batının bu 'iki' zıt yüzü enine boyuna da ince nüanslarla hissettirilmiştir.

Söz konusu zıtlığın bir diğer yönü de Amerika'nın batı tarafındaki zıtlıktır. Zira oyunun bizatihi kendisi de Amerika'nın iki zıt yüzünü, batının iki farklı tarafını yansıdır. Bir tarafta uçsuz bucaksız ve günümüzde bile kovboy filmlerine konu olan, bakir bir alan olan batı vardır diğer tarafta ise bir çok yönüyle gelişmiş ve teknolojinin hakim olduğu bir batı vardır. Yani bir tarafı ilkel diğer tarafı medeni bir batı ve bu anlamda bu iki farklılığı da temsil eden iki kardeş Amerikan kimliğinin karşıt göstergeleri olarak ele alınmıştır. Söz konusu zıtlık batının iki farklı yüzünün çalışıldığı incelemelerde de şu şekilde yorumlanmıştır.

Oyun, birbirine karşıt konumdaki iki kardeşin buluştuğu dramatik ortamda yer alıyor. Lee, kimliğini, tıpkı babası gibi, 'geçmiş'teki özgür çöl ortamındaki 'ilkel' yaşam doğrultusunda biçimlendirmiş, Austin ise kentli annesinin değerlerini izleyerek 'şimdi'nin 'uygar' kimliğini benimsemiştir. Oyun süreci içinde, ters yönde kimlik değişimi çabasına giren iki kardeşin, 'açmaz'larını aşma yolunda yaptıkları 'seçim'ler izlenecektir. (Cumhuriyet, 2011)

Zıtlıkların modern insanın çelişkisi olarak incelenmesi konusuna gelindiğinde ise çok ilginç senaryolara denk gelmek mümkündür. Örneğin çöl hayatından, hırsızlık yaparak geçinen bir adam iken gelip Austin'e benzemeye çalışan büyük ağabey Lee'nin arayışı içinde sadece bir başarı hırsı yoktur. Bunun dışında bir eksiklik daha vardır. O da toplumda bir türlü kendisini belli bir yere oturtamama sıkıntısıdır. Amerika'da özellikle büyük buhrandan sonra toplumsal sınıflarda ve aileler arasında çok büyük farklar oluşmuştur. Büyük Buhran öncesinde tüm ailelerde iyi kötü bir idare etme durumu varken, bunalımdan ve ekonomik sıkıntılardan sonra artık sefalet ile tanışan bir toplum oluşmuştur. Amerikalı ilk kez çorba kuyruğuna girmiş, kuru ekmek için sokaklarda dilenir hale gelmiştir. Odets'in Lefty'i Beklerken adlı eserinde dile getirildiği gibi aileler artık direnemez hale gelmiştir. Direnemeyen bu aileler de çareyi direniş hareketleri ile ilintili olmak ve düzene karşı gelmekte bulmuştur. Haliyle Amerika'nın hep bir arada duran, güçlü ve zengin ülke imajı değişmeye başlamıştır. Artık farklılıklar vardır. Her aile olmadığı gibi ailedeki bireyler de farklı değildir. Daha önce genel nüfusun hedefi olan Amerikan Düşü bir kesimin zenginlik düşü olmuş aşırı zenginler ve aşırı fakirler gibi farklar oluşmuştur. Oyuna döndüğümüzde Lee ile Austin'in farkı da buradadır. Her ikisi de modern Amerikan insanıdır. Her ikisi de genel çerçevede bir kişidir. Oyun boyunca birisine entellektüel ötekine cahil sıfatı eklense de Amerikan'ın batısında, sistemin gözünde batının 'vahşi' tarafındadırlar. Haliyle entellektüel olmak da Austin'in abisinden çok farklı kılmayacaktır. Lee'nin Austin'e benzemeye çalışması ya da onun gibi olmak istemesi de sadece bir arzu değildir. Austin tüm birikimine rağmen nasıl ailesinden ayrı, toplumdan uzaksa, Lee de aynı şekilde hiç bir topluluğa ait olmayan bir pozisyondadır. Ne bunca eğitim, üniversiteli olmak Austin'i toplum bir parçası yapabilmiştir, ne de toplumdan uzak kalmak, çöllerin aslanı gibi gezmek Lee'ye bir pozisyon kazandırabilmiştir. Sadece aile değil, peşinde koştukları Amerikan düşü de onları aslında iki farklı kardeş olmalarına rağmen tek bir vücudun parçası olarak hesap etmeye yetecektir. Bunlardan birisi de peşinde koştukları Amerikan Rüyası'dır işte:

Amerikan Hülyası'nın bir unsuru olan, onları mutlu edecek bir aileve ev hayali kurmaktadırlar. Saul Kimmer da Austin ve Lee'nin bu arayışları açısından yardımcı bir rol üstlenmektedir. Kimmer'ın sempatisini kazanmak aynen babalarının sempatisini kazanmak gibi onlara aidiyet duygusu kazandıracaktır. Duygusal olarak üstlendiği rol açısından, Saul Kimmer'ın çöldeki babanın bir temsili olduğu söylenebilir. Bellekte özlenen ama oyunda belirli bir ana kadar bu özlemin dile getirilmediği baba, Kimmer'ın güç ve zenginlik sunan kimliğinde hayat bulmaktadır. Bir başka deyişle, Austin ve Lee için Kimmer ideal-benliktir. Çölde yaşayan ve ulaşılması güç olan babanın yokluğu Kimmer'a gösterilen yakınlıkla hatırlanmakta; babaya duyulan hasret iktidar sahibi Kimmer'a aktarılmaktadır.

(Köşker, 2009: 15)

Babaya duyulan özlem aslında elin tersiyle atılacak türden bir durum değildir. Baba figürü nasıl ki her iki kardeşi sonunda olduğu yere yani çöle çekiyorsa aynı şekilde her iki kişinin aslında 1 kişi olduğu, modern insanın çelişkilerini ifade ettiğinin de göstergesidir. Babaları ile ilgili aralarındaki tüm diyaloglar mesajlar içerir ve belki de ikisi için de terapi niteliğinde olarak yorumlanır. Bu anlamda iki kardeş kimi zaman bir diğerinin yerine geçerek, onun zihniyle düşünerek duygularını açığa vurma şansı bulur. Yani Austin Lee, Lee de Austin'e dönüşür.

Babaları her iki kardeşin bir birbirlerinin yerine geçmesinin tek sebebi değildir elbette. Shepard, oyun içinde bunu gözle görülebilir şekilde hayata geçirir. Austin'in oyunun sonuna doğru, Lee'nin Austin'in yerine doğru geçmesi oyun yazarlığı üzerinden de gelişmektedir. Oyunun en başında Austin yazarken abisi Lee'nin gelmesinden, orda durmasından ve havadan sudan konulardan konuşmasından rahatsız olur. Ondan kurtulmak için arabasının anahtarını ona verir ve hırsızlık yapmasına bile göz yumar. Fakat oyunun 7'inci sahnesinde karşılaşılan manzara tam tersidir. Lee daktilo başında senaryo yazmaya çalışır ama Austin tam tersi bir durumda Lee'ye rahatsız eder. Nasıl ki Lee'den hırsızlık yapma huyunu aldıysa onun gibi rahatsız etme davranışını da seçmiştir. Bu kez Lee konsantre olmaya çalışan bir yazardır, Austin ise rahatsızlık veren. Söz konusu bölümde böyle başlar ve her iki karakterin bir kişi olması ile ilgili olarak yazar bir ipucunu da yine Austin aracılığı ile okura sunar:

Lee: Hey! Kes şunu! Burada konsantre olmaya çalışıyorum.
Austin: (Güler) Sen konsantre olmaya çalışıyorsun?
Lee: Evet, aynen öyle.
Austin: Yani sen şimdi konsantre oluyorsun.
Lee: Senle kılkurtları ve cırcır böcekleri arasında çok da şansım olduğu söylenemez.
Austin: Benim, kıl kurtlarının ve cırcır böceklerinin arasında! Ne kadar da güzel bir başlık
Lee: Bir başlığa ihtiyacım yok. Bir fikre ihtiyacım var.
Austin: Fikre! Al sana bir fikir—
Lee: Senin fikrini sormuyorum. Zaten benim var. Bunu kendim de rahatlıkla yapabilirim.
Austin: Tüm senaryoyu kendin mi yazacaksın yani?
Lee: Evet.
Austin: Alsana bir fikir. Saun Kimmer—
Lee: Çeneni kapatacak mısın sen!
Austin: O ikimizin aynı kişi olduğunu düşünüyor.
Lee: Ukalalık etme!
Austin: Öyle düşünüyor. Aklını kaybetti. Zavallı Saul. Bizim aynı ve benzer olduğumuzu düşünüyor. (Shepard, 1981: 36-37)

Austin'in, Saul Kimmer'in iki kardeşin aynı insan olduğunu düşünmesi o anki sarhoş haliyle söylediği bir şey değil. Okuyucuya, yazar ağzıyla bir aslında şeylerin tam da ima edildiği gibi olduğunu gösteriyor. Modern insanın çelişkileri de, hırsı da, düşü de aynıdır. Bu anlamda biri 30'lu yaşlarda, biri 40'lı yaşlarda iki kardeşin oyunun başında çok zıt insanlar olarak okuyucunun ya da izleyicinin karşısına çıkıp oyunun sonunda kapı eşiğinde yüz yüze bakan aynı insan olması dönemin fikrinin, siyasi durumunun ve düşüncesinin bir ürünüdür.

SONUÇ

Özellikle 1950 sonrası Amerika'daki birçok edebi üründe karşılaşılan aile ve Amerikan Rüyası Shepard'ın eserinin de ana hatlarını oluşturur. Birçok eserde olduğu gibi dramatik bir aile ortamı vardır ve başarı düşü peşinde koşan iki kardeşin başarısızlığı konu edinilir. Amerikan rüyasının kaçınılmaz unsuru olan aile olgusu sonlarda çökmüş beraberinde çok şeyi de beraberinde götürmüştür. Dahası:

Shepard, 'Amerikan düşü'nü olumsuzlayan bir aile durumu çizerken, aynı zamanda Amerikalı kimliğinin barındırdığı uzlaşmaz karşıtlıkları irdeliyor. Bunu yaparken de insan doğasının labirentlerinde dolaşıyor. Sonuç olarak da oyunları hem 'çok Amerikalı' hem de 'evrensel'. Oyunu izlerken, bir düzlemde Amerikalı insanın "kimlik bunalımı"nın oluşturduğu karabasana tanık oluyorsunuz, bir başka düzlemde ise insanoğlunun bilinçaltında barındırdığı şiddete… (Cumhuriyet, 2011)

Aslında modern insanın çelişkilerinin bizatihi edebiyatta canlandırılması olan Vahşi Batı bu iki kardeşin aslında bir kişi olduğu varsayımıyla ya da iki kardeşin kavgaya uzanan zıtlığının ele alınmasıyla modern bir Habil ile Kabil benzetmesiyle ele alınması da çarpıcı bir yaklaşımdır. İki kardeşin tek bir Amerikalı insan olarak ele alındığı hesap edildiğinde çölde yaşayan, sefil bir hayat süren ve kaba olarak nitelendirilen Lee, Freud'un psikanalisttik kuramında, kişiliği oluşturan üç temel yapıdan birisi olan 'id' ile bağdaştırılabilecek bir konumda olarak gösterilir. Austin ise oyunun en başında yerleştirildiği kişilik özellikleri ile toplumsal hayata daha entegre ve toplumsal yaşama daha uyumlu haliyle süper egoyu temsil eden bir konumdadır. Esas merak konusu olan durum ise ego'nun neyle ve nasıl temsil edildiğidir. İd ve Süper Ego olarak tasvir edildiklerinde oyun boyunca sürekli bir çatışma halinde duran Lee ve Austin'in ortada buluşması için olması gereken 'ego' kim ya da kimler olacaktır. Ya da bir 'ego' ile buluşabilecekleri bir nokta var mıdır? Bu soruya Sam Shepard oyunun sonundaki belirsizlik ile cevap vermese de çıkarılabilecek genel kanı, sonunda yüzünü çöle yani vahşi batıya dönen iki kardeşin aslında dönmesidir. Kitap yorumlandığında ego çöldür, sefil hayattır. Bu yönüyle çölde yaşayan ve aile olgusundan uzak baba ego ise, iki kardeşi de zaman zaman üzerinde buluşturduğu için egonun hem baba hem de çöl olduğu kurgusu ihtimal dahilindeki kurgulardan birisidir.

Netice olarak Shepard'ın temelinde Amerikan Rüyası denilen olgunun ve Başarı düşünün oyunun sonunda tam anlamıyla bir kabus bir krize dönüşmesidir. Bu anlamda oyundaki Picasso detayında da ince bir anlam vardır. Şöyle ki: Oyunun son bölümünde eve gelen anne kente Picasso'nun geldiğinden söz eder. Tüm karmaşa, karışıklığa ve iki oğlunun gırtlak gırtlağa verdiği kavgaya rağmen anne arada Picasso'dan söz ederek absürd söylemlere yer verir. Israrla Picasso'yu görmeye gitme önerisine oğlu Austin'in "Picasso öldü anne" diyerek cevap vermesi, annesinin ise ardından "Hayır ölmemiş" şeklindeki cevabı ve onun müzeyi ziyarete geldiği ile ilgili söylemleri anlamsız gelse de aslında burada da başarı düşüne, ya da başarısızlıklara gönderme vardır. Austin, Picasso'yu tanır. Bildiği için de hemen öldüğünü söyler. Bu anlamda bir tartışmaya girer. Ama okumamış, cahil Lee, bu şahsiyeti bilmez. Haliyle kendisine dert de etmez. Ama anne de Picasso'nun öldüğünden haberdar değildir. Ama önemi yoktur. Burada Picasso iki kardeşin başaramadığı şeyin adıdır. Yani onların başarısızlığının irdelenmesi noktasında bir imgedir. Picasso hem iki kardeşin hem de Amerikan başarısızlığının simgesidir.

Netice olarak varılan fikir, ikisi de modern toplumun içerisinde kaybolan, ikisi de toplumda yer bulamayan ve bir arayış içerisinde olan kardeşin tekrar ait oldukları yere, çöle dönmeleridir. Birisi Batı'nın vahşi birisi gelişmiş yüzünü gösterse de aslında er ya da geç oldukları yere, oldukları şahsa dönmüş, dönüşmüşlerdir. Memiş'in de iki kardeşe ve onların döndükleri yere doğru yaptığı çıkarımda olduğu gibi:

Birisi modern dünya kalabalığının içinde yalnızlığıyla boğuşurken, diğeri de çölün içinde, tekil kalabalığından yorulmuştur. Ama ikisi de oyunun içindeki oyun kahramanı gibi yalnız kovboylardır [....] Oyunun sonunda; anneleri Alaska'nın görkemli manzarasına karşın evini özleyip erken döner. Ev darmadağandır ve etraf tost kızartma makinesinden geçilmemektedir. Neler olduğunu anlamaya çalışan annelerine Lee ve Austin, çöle gideceklerini söylerler, ama "bütün dişleri dökülmüş, takma dişlerini bir Meksika barında kaybetmiş" babalarınınkinden farklı bir çöle... Annenin yanıtı ise "Hepimizin gideceği aynı çöl" olur. (Memiş, 2011)

Beşe'nin de dediği gibi: "Çağımızda birey, belki de ilkel topluluklar içinde yaşam savaşımı veren insandan daha büyük acılar ve uyumsuzlarla karşı karşıyadır." (Beşe, 2007: 11) Modern dönem insanı farklı yıkımların ve fikirsel değişimlerin yarattığı dalgalanma ile sağdan sola savrulup durmuştur. Yaşanın tüm olumsuzluklar bireyde, ailesinde ve toplumun genelinde değişim ve dönüşümler yaratmıştır. Oluşan düzen

içerisinde var olmaya çalışan birey bir taraftan da mevcut düzene adapte olmaya çalışmıştır ama bu aşina olduğu Büyük ve Güçlü Amerika imgesinin çok uzağındadır. Gelinen noktadaki Amerika, Püritenlerin Amerika'ya ilk gittiklerinde bu topraklara addettikleri 'Tepedeki Şehir' yakıştırmasının çok uzağındadır. O ilk demokrasi manifestosunu yazan ülke, o özgürlükler ülkesinde farklı savaşımlar vardır. Endüstriyelleşmeyle birlikte insanın artık bir meta olmaktan öteye geçmemesi, kendi ürettiği ürününe yabancılaşması Amerikalının pozisyonunu da değiştirmiştir. "Bireyin duygu, düşünce ve tutum yönünden toplumdan kopması ya da kendi özünden uzaklaşması olarak tanımlanabilecek yabancılaşma, sadece birey odaklı olmayıp 'ben' ile 'ötekiler' arasındaki ilişkileri de düzenleyen bir paradigma niteliğindedir" (Tanrıtanır-Tütak, 2015: 21) şeklinde topluma da sirayet eden bu durum edebiyata ve edebiyatçıların yarattığı eser ve onların karakterlerine de oldukça iyi bir şekilde yansımıştır. 17 ve 18'inci yüzyılların asil, soylu, dindar ve güçlü kahramanlarının rolü de farklı bir yöne evrilmiştir. Edebiyattaki kahraman figürleri artık soylu olmak zorunda değildir. Karl Marx'ın da dediği gibi modern zamanın kahramanı artık evine ekmek götürebilen insan olmuştur. Evine ekmek götüremeyen, endüstriyelleşmenin ve gelişmişliğin kölesi olan insan, aile içindeki refahı tutma çabası içerisinde Büyük Amerikan Rüyası'nın çok uzağına düşmüştür. Haliyle her aile içerisindeki bir arada kalma çabası ülkenin de verdiği mücadelenin yansımasıdır. Tiyatro sahnesinde de 1900'lü yılların başından başlayan farklı grupların, küçük sahnelerde olan biteni yansıtma çabası bunun ürünüdür. Tiyatro sahneleri sanat yapılan sahneler olmakla birlikte hayatın gerçeklerinin anlatıldığı mekanlar haline gelmiştir. Öyle ki bazı tiyatro sahnelerinde hiç bir sahne dekoru bile yoktur. Boş sahnede sadece mesajlar verilir. Propaganda yapılır. Şaşalı dekorasyondan ziyade insanların hal-i pürmelalini anlatabilecek mesajlar daha ön plandadır. Vahşi Batı da bu yönüyle şaşaadan uzak ve mesajın daha önemli olduğu oyunlardan birisidir. Gelinen noktada verilen mesaj da modern toplumun artık büyük rüyadan koptuğudur. Asıl amaç artık toplumda bir yere entegre olmak, aile bir arada tutmak, bir aile sahibi olabilmektir. Çünkü Amerikan rüyası artık hiç de öyle efsaneleştirildiği gibi değildir. Amerikan rüyası artık çok farklıdır ve bu rüya bir rüya olmaktan çıkmış bir yönüyle çürümeye başlamıştır. Vahşi Batı'nın uzaklardaki anne, baba imajı da, bir arada duramayan, çatışan kardeş kavgası da bunun eseridir. Dışarıdan gelen prodüktörün zenginlik vadetme çabası da artık inandırıcılığı olmayan bir rüyanın gelip rüzgar gibi geçmesidir. Maddiyat iki kardeşi başlarda cezbetse onların büyük bir çaba sarf etmesine neden olsa da sonlara doğru bir yalana dönmüştür. Paraya ve güce ulaşmak o kadar kolay değildir. İki kardeşe düşen de ailelere gibi batıya dönmek, batıya yürümektir. Ama onların batısı gelişmiş ve endüstrileşen batı değil vahşi batıdır.

KAYNAKÇA

Shepard, Sam, (1981), Seven Plays, Faber and Faber.

Beşe, Ahmet, (2007), Amerikan Tiyatrosunda Aile ve Başarı Düşü, De Ki Yayınevi, Ankara.

Memiş, B. (2011, April 18). Ve rüya kabusa dönüşmüştür çoktan, Habertürk, http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/621839-ve-ruya-kabusa-donusmustur-coktan

Türker, Yıldırım (2009), Shepard'ın sapa dünyası, Radikal, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/yildirim-turker/shepardin-sapa-dunyasi-943504/

Suner, Levent, (2005), Yapısalcı Bir Okumayla Sam Shepard'ın Vahşi Batı Adlı Oyununun Çözümlemesi, Tiyatro Araştırmaları Dergisi, Sayı 19.

Cumhuriyet.com.tr. (2018). Amerikan 'Batı'sının iki yüzü. [online] Available at: http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/260048/Amerikan__Bati_sinin_iki_yuzu.html

Köşker, Nisa Harika Güzel, (2009), Sahnedeki Yitim: Vahşi Batı

Tanrıtanır, Bülent Cercis-Tütak, Burcu. (2015), J.D. Salinger'in Çavdar Tarlasinda Çocuklar ve Cemil Kavukçu'nun Gamba Adlı Romanlarının Yabancılaşma Kavramı Ekseninde İncelenmesi, *The Journal of Academic Social Science Studie.*, Sayı 38.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 223-231, Kış 2019

Cengiz Dağcı'nın *Onlar Da İnsandı* Adlı Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım

Arş. Gör. Tolga Dursun
ORCID ID: *https://orcid.org/0000-0002-3866-676X*
Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, Kars – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 26.09.2019
Kabul: 27.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Cengiz Dağcı
Kolhoz
Edebiyat Sosyolojisi
Vatan Sevgisi

Araştırma Makalesi

DOI: *10.9761/JASSS37828*

Öz

Bir ulusun, devletin, topluluğun yaşadığı sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik olgu ve olaylar o ulusun bünyesindeki yazar ve şairlerde derin izler bırakmaktadır. Bu kişiler de hislerini sözlü kültür ürünleri vasıtasıyla yani; şiir, türkü, ağıt, roman, halk hikâyesi, efsane, masal, fıkra, destan ve benzeri türlerle dışa vurmaktadırlar. Genellikle derin hislere sebep olan olayların başında savaşlar gelmektedir. Türk topluluklarının tarihi de savaş, zulüm ve baskılarla geçmiştir. Rus egemenliği Türk cumhuriyetlerindeki halkları olumsuz etkilemiştir. Rus ilhakı, Azerbaycanlı şair Ahmet Cevat'a "Çırpınırdı Karadeniz" şiirini, I. Dünya savaşı, Mehmet Akif Ersoy'a "Çanakkale Şehitlerine" şiirini yazdırtmıştır. Rus istilası, Kırım halkının sesi olan Cengiz Dağcı'nın da bu esareti anlatan çok sayıda roman yazmasını sağlamıştır. Dağcı, hakkında çok sayıda kitap, tez, makale, bildiri hazırlanmıştır. Cengiz Dağcı'nın kitaplarından bazıları şunlardır: "Yurdunu Kaybeden Adam, Benim Gibi Biri, Biz Beraber Geçtik Bu Yolu, Regina, Benim Gibi Biri, Yansılar, Korkunç Yıllar, Anneme Mektuplar, Üşüyen Sokak Ölüm ve Korku Günleri, İhtiyar Savaşçı, Dönüş, Genç Temuçin"dir. "Yazarın hayatı, eserleri, memleketi, edebi kişiliği, romanları, romanlarındaki konular bilimsel açıdan ele alınmıştır. Buna karşılık, Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* adlı romanına edebiyat sosyolojisi açısından incelenmediği görülür. Bu problemden dolayı Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* adlı romanındaki "yurt sevgisi ve esaret" konuları edebiyat sosyoloji bakış açısıyla araştırılmaya ve incelenmeye uygun görülmüştür.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Dursun, T. (2019). Cengiz Dağcı'nın Onlar da İnsandı Adlı Romanına Edebiyat Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 223-231.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 223-231, Winter 2019

A Sociological Approach on Dagci's Novel They Were Human, Too (Onlar da İnsandı)

Ress. Asst. Tolga Dursun
Kafkas University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Folklore, Kars – TURKEY

Artcile History

Submitted: 26.09.2019
Accepted: 27.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Cengiz Dagci
Kolkhoz
Sociology of Literatüre
Love of Country

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS37828*

Abstract

Social, political, cultural, economic events and phenomena of a state, nation or community leave deep scars on the writers and poets of that nation. These individuals express their feelings through verbal cultural means, such as poems, requiems, novels, folk stories, myths, tales, jokes, epopees and other similar sorts of literature. Wars are generally the primary events leading to the emergence of deep emotions. The history of Turkish communities has passed by wars, sufferings, and oppression. Russian sovereignty had negative effect on the people in the Turkic Republics. Russian invasion caused Azerbaijani poet to write the "Çırpınırdı Karadeniz" (The Black Sea used to Swell) poem, and the World War I caused Mehmet Akif Ersoy to write the "Çanakkale Şehitlerine" (To the Martyrs of Gallipoli) poem. The Russian invasion has led Cengiz Dağcı, who is the voice of the Crimean People, to write several novels on this slavery. A great number of books, theses, articles, and presentations have been prepared about Dağcı. Some of books are as follows: "Yurdunu Kaybeden Adam, Benim Gibi Biri, Biz Beraber Geçtik Bu Yolu, Regina, Benim Gibi Biri, Yansılar, Korkunç Yıllar, Anneme Mektuplar, Üşüyen Sokak Ölüm ve Korku Günleri, İhtiyar Savaşçı, Dönüş, Genç Temuçin". "The author's life, work, hometown, literary personality, novels, and themes in his novels have been addressed from a scientific point of view. However, when the studies about Dağcı wereexamined, it was noted that Dağcı's novel *They were Human, too* (Onlar da insandı) was not evaluated with a sociological approach. To address this problem, the aim of this study was to investigate "patriotismand slavery" themes in Dağcı's novel *They were Human, too* with a sociological approach.

GİRİŞ

Edebiyat ile sosyoloji disiplinler arası ilişki içindedir. İki disiplinin konusu da insandır. Bu yüzden birbirinden ayrı düşünülemez. Sözlü anlatı türleri de edebiyat sosyolojisinin çalışma alanını oluşturur. Cengiz Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* adlı romanı Kırım Türklerinin sosyal durum ve olgularını incelemek için uygun bir romandır. Roman, Kırım halkının vatan savunmasında gösterdiği fedakârlıkları ve çektiği acıları anlatmaktadır. Yazar temsil ettiği toplumun sosyal durumunu, ekonomik yaşayışını, savaş psikolojisini, yurt sevgisini karakterler aracılığıyla okuruna yansıtmıştır. Ele alınan konular yaşanılan olaylardır. Romana bir bütün olarak bakıldığında Kırım halkının gerçek hayatıyla örtüşmektedir. Bu gerçekleri daha iyi görebilmek için bu çalışma "edebiyat sosyolojisi" bakış açısı ile incelenecek ve Dağcı'nın yurt sevgisi ve Kırım halkının yaşadığı acılar gösterilmeye çalışılacaktır.

"Edebiyat sosyolojisini ansiklopedik bir tanımlamayla açıklamamız gerekirse, onun edebiyat sanatıyla toplum arasındaki karşılıklı etkileşimini, toplumsal hayattaki edebiyatın fonksiyonunu ve edebiyat sanatının toplumsal koşullardan nasıl etkilendiğini araştırma konusu yapan 1900'lü yıllarda ortaya çıkan ve edebiyatın olduğu kadar sosyolojinin de metotlarından yararlanan bir disiplin olduğunu söyleyebiliriz" (Cuma, 2009: 82). Tanımdan anlaşılacağı üzere edebiyat, toplum ve sosyoloji birbiriyle yakın ve ilintili kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Her bir alan diğer alanın meselelerine ışık tutmaktadır. Sosyolojinin edebiyata ilgisi de dikkate değerdir[1]. Ayrıca edebi eser ve yazar arasında da güçlü bir ilişki vardır. Bu konu hakkında Nesime Ceyhan Akça şunları söyler: "Edebiyat; eseri vücuda getiren sanatkâr, eser ve eseri okuyan üçlüsünün bütünü olarak algılanabilir. Sanatçı, diğer insanlardan farklı olarak yaradılışıyla birlikte kazanmış oluğu özel bir bilginin çocuğudur. Diğer insanlara göre daha farklı duymak, daha farklı düşünmek ve hissetmek, belki de buna varlığı daha ayrıntılı algılamak diyebiliriz, kabiliyeti sebebiyle diğer insanların hem içinde hem dışındadır" (Akça, 2013: 23). Kırım halkı savaş yıllarını yaşamıştır ama içlerinden sadece bir tane Cengiz Dağcı çıkmıştır. Bu durum yazarı özel kılmaktadır.

Erem Sarıkoca ise edebiyat-sosyoloji ilişkisi hakkında şunları söyler: "Elbette sosyolojiyle edebiyat arasındaki ilişkinin başlangıç noktası olarak Stael'in düşüncesini kabullenmek olasıdır. Ancak sürecin bu kadar kolay başladığını söylemek o kadar kolay değildir" (Sarıkoca, 2016: 5). Stael'in edebiyat ile sosyoloji arasındaki bağı açıklama konusunda önemli tespitleri olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu ilişkinin başlangıç noktasında Stael bulunur. Yazar, edebiyatı toplumsal bir olgu olarak görür. Edebiyatın sosyal boyutunu ilk kez dile getirir[2].

Duncan, edebiyat ile sosyoloji ilişkisi hakkında şunları söyler: "Romancılar karakterlerini başkalarıyla ve kendileriyle ilişki içinde bulundukları hayali ortamlarda yaratırlar. Sosyoloji grup halindeki insanların etkileşimlerinin incelenmesidir; edebiyat ise bu etkileşimin hayali betimlemesinden başka bir şey değildir. Bir bilim adamının belirttiği gibi edebiyat, "toplumdaki muhtemel insan eyleminin hayal gücüyle bilinçli bir şekilde araştırılmasıdır" (Duncan, 1957: 25). Dağcı'nın romanları

[1] Alver ve Fişne, sosyolojinin edebiyata olan ilgisi ile ilgili şunları söyler: "Son yıllarda, edebiyata ilgi duyan sosyologlar, edebiyat ile toplum arasındaki ilişkileri daha fazla araştırmaktadır. Onlar, örneğin, bir yazarın belli bir zamandaki belli bir toplumun belli bir sınıfın üyesi olduğuna işaret eder. Dolayısıyla yazar, kendi çevresinin normlarını, değerlerini ve beklentilerini anlatmaktadır. Bu eleştirmenler ayrıca okuyucunun okuduğu romandan çeşitli derecelerde etkilendiğini ve bu şekilde edebiyatın sosyal etkileşimi etkilediğini ifade etmektedir. Son olarak, sosyolojik eleştirmenler, edebiyatın "doğru"yu ima ile onaylama ve "yanlış"ı açıkça kınama biçiminde davranışları resmederek toplumun normlarını pekiştirdiğini belirtirler" (Alver ve Fişne, 2012: 194).

[2] Aslen İsviçreli olan Madam de Stael, 1800'lü yıllarda şu vurguyu yapıyordu: "Niyetim, dinin, törelerin ve kanunların edebiyat üzerindeki tesiriyle, edebiyatın dine, törelere ve kanunlara yaptığı tesiri incelemektir" (Escarpit, 1968: 8).

incelendiğinde yazar şahsını roman karakterleri yerine koymuştur. Çünkü savaş yıllarının acılarını bizzat kendisi yaşamıştır. *Onlar da İnsandı* adlı romanın ortaya çıkmasında yazarın hayal dünyası önemlidir fakat kahramanlar aracılığıyla anlatılanlar hayali değildir bizzat yaşanmışlıklardır.

"Edebiyatı sosyolojik izahını gerçekleştirme düşüncesinden hareketle varlık kazanan edebiyat sosyolojisi, edebiyat ile toplumsal olgular arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyerek, edebiyat-toplum ilişkisinin değişik yönlerini birbirleriyle irtibat noktalarını, geçişliliklerin, birbirlerine etkilerini irdeleyen edebiyat sosyolojisi, bilimsel bir yöntemle elde ettiği bilgilerle toplum kuramının oluşumuna katkı sağlamaktadır" (Alver, 2012: 251). *Onlar da İnsandı* romandaki toplumsal olaylar Alver'in tanımına uygunluk göstermektedir. Kırım topraklarındaki yabancı güçlerin savaş hamleleri Kırım halkının toplumsal olgusunu etkilemiştir ve Cengiz Dağcı'nın duygu dünyasına da bu yansıyarak toplumsal olayları içinde barındıran bir roman ortaya çıkmıştır.

"Bütün bu açıklamalar edebiyat sosyolojinin çerçevesini çizerken aynı zamanda toplum ve edebiyatın karşılıklı bir etkileşim içerisinde olduklarını göstermektedir. Edebiyat biliminin bir disiplini olan karşılaştırmalı edebiyat bilimi için de toplumsallık önemlidir ve daha karmaşık bir yapıyla karşımıza çıkmaktadır. Çünkü karşılaştırmalı edebiyat bilimi birden fazla ulusun edebiyatıyla aynı anda uğraştığından birçok toplumsal norm aynı araştırma düzleminde bir arada bulunmaktadır"(Cuma, 2009: 82). Karşılaştırmalı incelemeler bağlamında olaylara bakıldığında Rusya'nın diğer Türk cumhuriyetlerindeki politikaları da benzerdir. Başka bir deyişle Türkistan coğrafyasındaki toplumsal olgu da ortaktır. Edebiyat sosyolojisi aynı anda ortak olguları barındıran milletlerin malzemelerinden hareketle, disiplinler arası ilişki bağlamında hareket etmektedir.

"Disiplinler arası ilişki içerisinde edebiyat da bir metot dâhilinde sosyolojiden faydalanır. Bu durumun tam tersi olarak da sosyoloji de edebiyattan faydalanır. Edebiyat ve sözlü kültür ürünleri toplumsal bir unsur olarak kabul edilebilir. Sözlü kültür ürününü, anlatanı, dinleyeni toplumsal şartlar belirler" (Cuma, 2009: 87). Bu ilişki bağlamında sadece edebiyat ile sosyoloji birbirinden etkilenmez. Diğer bilim dallarından folklor, tarih, etnografya, antropoloji, arkeoloji ve benzeri bilim dalları da bu etkileşime dâhil olmaktadır.

"Eserin yazardan gelen bilinç dayanağı kadar, onu varsaydıran mefhumları etkisi altına alır. En son söz; Kutadgu Bilig'den başlayarak 21. yüzyılda yazılan herhangi bir edebi metnin arka planında sosyoloji ve ona bağlı değerleri bulabilirsiniz" (Aydın, 2009: 368). Toplumsal bilinçaltı olarak adlandırılan bir kavram vardır. Nasıl ki ferdi bilinçaltımıza günlük hayatta yaşanılan korku, endişe, kaygı gibi hisler atılıyorsa aynı zamanda toplum olarak yaşanılan kötü olaylar da toplumun bilinçaltına atılmaktadır. Kırım halkının yaşadığı savaş ortamı toplumsal bilinci etkilemiştir. Bu etkileşim sözlü anlatı türlerine de sirayet etmiştir. Bunun en realist örneği Dağcı'nın kaleminden çıkan romanlardır.

"Berna Moran da edebiyat sosyoloji hakkında şunları söylemiştir: "Ortam, edebiyatı açıklamada en önemli rolü oynar. Ortamı meydana getiren koşullar arasında iklim, toprak, coğrafi durum ve toplumsal koşullar yer alır. Bunlar insanın mizacına ve karakterine yön verir. Güneşsiz, yağmurlu, sisli kuzey iklimi melankolik bir edebiyata yol açar; güneyin güneşli iklimi ise neşeli edebiyata" (Moran, 1994: 75). Moran ve Alver'in de belirtiği gibi edebiyat ile sosyoloji arasında güçlü bir bağ vardır. Ayrıca Moran'ın söylediği gibi "ortam" faktörü de çok etkilidir. Dağcı'nın "ortam" faktörü ise yabancı ülkelerin topraklarında işgalci olarak bulunmasıdır. Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* adlı romanındaki yurt sevgisini, esareti, kolhozu[3], zulmü ve çaresizliği anlamak için bu olaylara sosyolojik

[3] "Ocak 1924'te Sovyet Rusya'nın başına geçen Stalin 1929'da NEP'e son verir. Köylerde kolhozlaştırma çalışmaları başlar. Yeni kararları şiddetle uygulamaya koyar. Karşı çıkanlar veya karşı çıkmasından şüphe edilenler sürülür. "Kulak" denilen büyük toprak sahibi köylüler tasfiye edilir… /… 1930 yılında kolhozlaştırma başlar. Köylülerin bağları, tarlaları, hayvanları, hatta evleri ellerinden alınır. Önce Osman Dağcı'nın hanı müsadere edilir. Osman

açıdan bakılmalıdır.

Alver'e göre "Edebiyat ile toplumsal kurumlar arasında derin izli bir ilişkinin bulunduğu ve edebiyat sosyolojisi toplumsal ilişkilerde insanın yaşamını yorumlama ve değerlendirme çabası içine girmiştir" (Alver, 2012: 262). Alver'in bu tespiti *Onlar da İnsandı* adlı romana uygulanabilir. Dağcı'nın romandaki karakterlerin durumu edebiyat sosyolojisi bakış açısıyla anlaşılabilir ve Kırım halkının yaşam gerçeği görülebilir.

Toplumsal olaylar yazarların edebi eser oluşturma şartlarını doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda karakterler bu doğrultuda oluşturulmaktadır. Dağcının romanındaki aktardığı olaylara bu açıdan bakmak gereklidir. Ülkesinin acılarından ve mutluluklarından beslenmemiş bir yazar düşünülemez. Ülkesiyle ve milletiyle özdeşleşen yazarlar günümüzde halen yaşatılmaktadır. Kırgız Türkleri, Cengiz Aytmatov'u, Başkurt Türkleri, Zeki Velidi Togan'ı, Azerbaycan Türkleri, Mehmet Emin Resulzade'yi ve de Kırım Türkleri, Cengiz Dağcı'yı unutmamıştır. Bu durum Dağcı'nın ne kadar benimsenmesinin ardında yatan nedenlerin neler olduğu sorusunu akla getirmektedir? Dağcı'nın çocukluğu ve gençliği Alman ve Rus savaşının ortasında geçmiştir. Dağcı, Stalin'in uygulamaya soktuğu "kolhoz" sisteminin Kırım halkına verdiği acıları eserlerinde işlemiştir. Kırım halkını esarete düşüren "kolhoz" sistemi nedir? Kısaca "kolhoz" şöyle tanımlanabilir. Kolhoz[4], toprağın mülkiyetinin devlete ait olmasıdır. Devlet el koyduğu toprakları istediği gibi yönetir. Ruslar, Kırım Türklerinin topraklarına el koymuştur. Dağcı, Kırım halkının uğradığı soykırımı ve çektiği acıları bizzat yaşamıştır. Savaşın ortasındaki Kırım halkı toprağının, yurdunun kıymetini daha iyi anlamış ve toprakları için canlarını seve seve vermişlerdir. Dağcı, yurt sevgisini ve esaret yıllarını *Onlar da İnsandı* adlı romanındaki kahramanlar aracılığıyla okuruna yansıtmıştır.

Her yazar ülkesinde yaşanılan toplumsal olaylardan az ya da çok etkilenir ve eserini bu doğrultuda oluşturur. İşte 20. yüzyılda Kırım halkı ve Cengiz Dağcı için büyük bir savaşın yaşanıldığı yıllar olmuştur. Kırım toprakları Rusya ve Almanya arasında kalmış ve işgal yılları başlamıştır. Dağcı'nın romanlarında da anlatıldığı gibi iki kardeşten biri Rusya biri de Almanya için savaşmak zorunda kalmıştır. Bu trajik olaylara şahit olan ve yurt sevgisini kutsal gören Dağcı eserlerini bu olaylardan ilham alarak oluşturmuştur. İsmail Gaspıralı'dan sonra Kırım Türklerini en şiddetli şekilde savunan da Cengiz Dağcı'dır. Kırım topraklarına hasret yaşamasına rağmen ne Türklüğünü ne halkını ne de dilini unutmuştur. Dağcı, eserleriyle Kırım halkının yanında olmuştur. *Onlarda İnsandı* adlı roman Kırım topraklarında yaşanan trajedinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Savaş durumu ülke halkının psikolojisini, sosyolojisini ve benzeri durumlarını etkilemiştir. Rus Sovyet rejimi ve askeri sistemi halkının acılarını söze döken yazarlardan da rahatsız olmuş ve farklı işkencelerde bulunmuştur. Yazma eylemini kendilerine karşı bir silah olarak görmüştür. Mmde Stael bu konu hakkında şunları söylemiştir: "Askerlerin edebiyatçıları hor görmelerine müsaade eden nokta, edebiyatçılarda, kabiliyetin, karakterin kuvvet ve gerçekliğiyle her zaman birleşmemesi keyfiyetidir. Fakat yazma sanatı da bir silah, söz de bir fiil olabilir, yalnız, bunun için, ruhtaki enerjinin onda kendisini tam olarak göstermesi ve istibdadın böylece ulvi gayeli nefret, sarsılmaz muhakeme gibi kendisini mahkûm eden

Dağcı "yürek rahatsızlığı"ndan ölür. Daha sonra Cengiz'in diğer amcası Mustafa Dağcı ailesi ile birlikte sürülür ve evine el konulur. Mustafa Dağcı, Cengiz Dağcı'nın yetişmesinde önemli rolü olan Dr. Zemine Dağcı'nın babasıdır" (Kocakaplan, 2012: 24-26).

[4] Cengiz Dağcı, kolhoz hakkında şunları söylemiştir: "1931-1932 yılında kuruldu kolhoz rejimi Kızıltaş'ta. Kızıltaşlı onurunu, toprak sevgisini bir kenara itti ve hayatta kalabilmesi için, ailesinin açlıktan ölmemesi için, maaşsız, ayda birkaç kilo unun karşılığında bir işçi olarak çalıştı kendi toprağında. En ufak bir tepki gösteren, rejime karşı söz söyleyen kimseler, özellikle kolhozlaşmanın ilk yılında Kızıltaş'tan çıkarılıyor ve bir daha da Kızıltaş'ta görünmüyordu" (Türk Edebiyatı, Mart 1997: 31).

her şeyin hücumuna uğraması şarttır: o zaman itibar yalnız hürriyeti zaruri olarak tehlikeye koyan askeri başarılara bağlı kalmaz" (Stael, 1967: 21).

Kırım tarihi ve sosyal durumu hakkında bilgi sahibi olmadan Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* adlı romanın tahlilini yapmak zordur. Kırım Hanlığı, 1478 yılında Kırım Han'ı olan Mengli Giray'dan başlayarak 21 Temmuz 1774 tarihinde Rusya ile imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır. 13 Şubat 1784'te Kırım Yarımadası'nı ve çevresindeki bozkırları içine alan "Kırım Vilayeti" kuruldu. Artık Kırım Türk'ü için göçler ve sürgünler devri başlıyordu. 1883'ten itibaren Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914)'in gayretleriyle Kırım Türkleri aydınlanmaya başlamıştır. Sonunda Kasım 1920 tarihinde Kızılordu Kırım'da Sovyet yönetimini kurdu. 1929 yılında Stalin NEP'e son verdi. Bundan sonra köylerde "kolhozlaştırma" çalışmaları başladı. Buna karşı koyanlar tutuklandı, sürüldü veya öldürüldü. 1941 yılı sonlarında Kırım Almanlar tarafından işgal edildi. 2.5 yıl sonra Nisan ve Mayıs 1944'te yapılan savaşlarda yenilen Almanlar Kırım'dan çekildikten sonra bu defa yine Sovyet baskısı başladı. 18 Mayıs 1944 sabahı Kırım Türklerinin hazırlanmaları için 15 dakika süre verildi. 238.500 kişi hayvan vagonlarına dolduruldu. Her taraf kapalı vagonlarda haftalar boyunca yolculuk yaptırılarak Özbekistan'a sürüldüler (Kocakaplan, 2012: 13-17).

Kırım'ın ebedi sesi Cengiz Dağcı 9 Mart 1919 tarihinde Gurzuf'ta doğdu. Dağcı'nın ailesi 1923 yılına kadar Gurzuf'ta Demirlibahçe semtindeki Emir Salih Beyin evinde oturur. Sonra Kızıltaş'ta Osman Dağcı'nın evine yerleşir. 1925 yılında ise, 1922 yılında yapmaya başladıkları Kızıltaş'taki evlerine taşınırlar. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başlar. Dağcı, 1941 Ağustos'unun ikinci yarısında Almanlara esir düşer ve Ukrayna'da Kirovograd esir kampına götürülür. Varşova'da ileride eşi olacak Regina ile tanışır ve ona âşık olur. 4 Şubat 1945 tarihinde Regina ile Viyana'ya ulaşır. 1974 yılında uzun yıllar geçireceği İngiltere'nin Londra şehrine yerleşir. 22 Eylül 2011 Perşembe günü saat 12.30'da Southfields'teki evinde vefat etti. Cenazesi ölümünden 11 gün sonra 2 Ekim 2011 Pazar günü Akmescid'e götürüldü (Kocakaplan, 2012: 23-36).

"Kırım'ın trajedisi Rus işgaliyle başlar ve Stalin rejiminin halkın tamamını Kırım'dan sürmesiyle zirveye ulaşır. Evler ve işyerleri Ruslar tarafından işgal edilerek kolhozlar kurulur. Kolhoz sisteminin kurulmasıyla sosyalizmin bütün baskıları Sovyetler Birliği'nin diğer bölgelerde yaşayan Müslüman Türkler gibi Kırım Türklerini de etkiler" (Şahin, 1996: 8). Başka bir deyişle Sovyet rejiminden önceki Çarlık rejimi de aynı yöntemlerle Türk topluluklarını baskı altına almıştır. Bu politikaları üreten kişilerin başında da İlminskiy adlı Rus misyoner gelir. İlminskiy[5] politikaları Türk halklarını bölmeye sebep olmuştur.

Roman kahramanlarına geçmeden romanın özetini vermek gerekir. "Cengiz Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* romanında Yalta'ya bağlı Kızıltaş Köyü anlatılır. Roman bu köyün sınırları dışına pek çıkmaz. İşlenen fikir komünizm ve onun köylüye en çok etki eden kurumu kolhoz ile köylünün buna karşı aldığı savunmadır. Kızıltaş Köyü'nde henüz kolhoz kurulmamıştır. Ruslar yollar yaparak köylere varmaya çalışır. Köylüler kendi tarlarında çalışıp kendi hayvanlarını besler. Toprak sevgisi nesilden nesile geçen miras gibidir. Toprak onlar için hava, su, ekmektir. Bunların ötesinde evlat ya da sevgidir. Eserde toprak sevgisi birkaç kişinin üzerinde yoğunlaşır. Bu sebeple Bekir, Enver, Seyd-Ali ve Çilingir

[5]İlminskiy hakkında şu bilgiler verilebilir: "Nikolay İvanoviç İlminskiy (1822-1891) Rus Ortadoks misyonerdir. Kazan Ruhani Akademisi'nde öğrenim gördü ve daha sonra orada öğretmenlik yaptı. 1861'de Kazan Üniversitesi Türk-Tatar kürsüsü profesörü oldu. Tatarca ve Arapça bilirdi. Türk lehçeleri ve ilahiyat üzerine çalışmalar yürüttü. Rusya egemenliğinde yaşayan halkları Ruslaştırmak için uğraş verdi. Her boyun kendi şive-lehçe özelliklerine göre Kiril alfabesiyle ayrı ayrı kitaplar hazırlanması için uğraştı. Türk boyları arasındaki ayrışmanın artacağını Ruslaştırma faaliyetlerinin hız kazanacağını düşündü".
(https://tr.wikipedia.org/wiki/Nikolay_%C4%B0vanovi%C3%A7_%C4%B0lminskiy).

aynı derecede işlev görürler. Yapılan yol köye yaklaşır. Yolla birlikte köye gelip giden Rusların sayısında artış olur. Yol yapımı ile birlikte köyün düzeni bozulur. Bekir'in himayesi altına aldığı iki Rus neredeyse hanenin efendisi durumuna gelir. Ruslar Kuşkaya tepesini uçururken Bekir tarlasına gider. Ruslar, Bekir'in tarladan çıkmasını ister. Bekir tarladan çıkmaz ve uçan kayanın altında can verir. Kızıltaş'a yakın köylerde sürgünler ve kolhoz kuruluşları başlamıştır. Kolhoza itiraz edenler sürülmüş veya öldürülmüştür. Toprakları uğruna çok kişi savaşır ve hayatını kaybeder. Bir gün yeşil üniformalı Rus askerleri köyü doldurur. Köydekileri sürerler. Ruslar, köye kendi insanlarını yerleştirir".

İsa Kocakaplan, roman kahramanları hakkında şunları söylemiştir: "Eserde toprak sevgisi, birkaç kişinin üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bu sebeple Bekir, Enver, Seyd Ali ve Çilingir aynı derecede işlev görürler. Fakat en dramatik hayat Bekir'inkidir. Bekir toprağına bağlı, onu seven, kimsenin zorla kendi elinden toprak alamayacağına inanan, saf gönüllü bir köylüyü temsil eder. Buna karşılık Seyd Ali, mütevekkil bir şahıstır. Fazla heyecanlı değildir. Üzerinde çaresizliğin verdiği bir suskunluk vardır. Çilingir çok heyecanlı ve fevridir. Aniden parlar, bu yüzden de sık sık tutuklanır. Romanın sonunda, gördüğü işkencelerin etkisiyle ölür. Enver ise, diğerlerine göre daha şuurlu hareket eder ve dinamik bir yapıya sahiptir" (Kocakaplan, 2012: 93).

Onlar da İnsandı roman kahramanlarının Dağcı'nın hislerine tercüman olduğu söylenebilir. Bahsedildiği üzere Kırım halkının yaşam tarzlarının değişmesinde "kolhoz" sistemi etkili olmuştur. Romanın başlangıcında halk huzurlu bir şekilde yaşamaktadır. Roman kahramanlarından Ayşe'nin bir gün Kuşkaya'da elinde ölçüm aletleri olan üç kişiyi görmesiyle tedirginlik başlar. Ruslar, "kolhoz" sistemini Kırım topraklarında uygulamak için bu kişileri bu topraklara göndermiştirler. Köylü böyle bir duruma inanmamaktadır. Çünkü toprak onlarındır, toprak emanettir, toprak namustur. Kimseye verilmez ve kimse de alamaz. Romanda bu durum şöyle anlatılmaktadır: "Gelirse misafir gelir gibi yer, gider. Ama insanın toprağını almak olur mu? Toprak almak, can almak! Kim alır senin toprağını! Baba toprağı bu! Dünyada namus denen şey tükenmedi daha. Korkma, korkma!" (Dağcı, 2007: 65). Recai Özcan, Dağcı'nın ruh haliyle ilgili şunları söyler: "Dağcı'nın kahramanlarının ruh hali, Tanpınar'ın savaş mağduru kahramanların haline benzer. Ahmet Hamdi Tanpınar büyük bir toplumsal yıkım olan savaşın, insan psikolojisi üzerine ne derece olumsuz etkileri bulunduğunu *Evin Sahibi* başlıklı hikâyesinde etkileyici bir dille ifade ederken, savaştan zarar gören insanları geçmiş ve gelecek gibi düşüncelerden uzak "hale misafir" olarak nitelendirir" (Özcan, 2017, 17). İşte bu savaş durumu psikolojisinde insanlarda geçmiş ve gelecek hayali yoktur. Kırım köylülerinin ellerinden toprakları alınır. Karşı gelenler sürgüne gönderilir veya "türme" denen hapishanelere atılır. Kocakaplan, *Kırım'ın Ebedi Sesi Cengiz Dağcı* adlı kitabında "kolhoz" siteminin Cengiz Dağcı üzerindeki etkiye yer vermiştir. Dağcı, şu görüşleri dile getirir: "1931-32 yılında kuruldu kolhoz rejimi Kızıltaş'ta. Kızıltaşlı onurunu, toprak sevgisini bir kenara itti ve hayatta kalabilmesi için ailesinin açlıktan ölmemesi için maaşsız, ayda birkaç kilo unun karşılığında bir işçi olarak çalıştı kendi toprağında. En ufak bir tepki gösteren, rejime karşı söz söyleyen kimseler, özellikle kolhozlaşmanın ilk yılında Kızıltaş'tan çıkarılıyor ve bir daha Kızıltaş'ta görünmüyorlardı" (Alıntılayan Kocakaplan, 2012: 26).

Dağcı, kolhozun Kırım halkını açlık boyutuna kadar getirdiğinden ve halkın kendi topraklarında bir köle gibi çalıştırıldığından bahsetmiştir. Bu zor şartlar altında Kırım halkı mücadelesinden vazgeçmemiştir. Romanda bu durum Enver'in sözleri aracılığıyla şöyle anlatılmaktadır: "Toprağıma hele yanaşsın bir bakayım, bağıma yanaşsın hele! Yüzüne, gözünü tırmalar, gözbebeklerini oyarım. Leşini, ciğerini köpeklere yediririm" (Dağcı, 2007: 65). Dağcı, roman kahramanları aracılığıyla yurdunu savunacağını, kimselerin giremeyeceğini, toprağın yaşam olduğunu belirtmiştir. Topraksız Kırım halkının nefessiz kalacağını vurgulamıştır. Kırım halkının yurt sevgisi romanın sonunda ölümle sonuçlanmıştır. Romanın kahramanlarından Enver, toprağı için canını vermekten çekinmemiştir. Romanda geçen şu cümleler yurt sevgisinin ne derece olduğunun

göstergesidir. Enver şunları söylemiştir: "Bu toprağın… Dedelerimin kemikleri üstüne benim de kanım aksın. Gidin! Bir gün gelecek, yavrularımız geri dönecekler. Şimdi ayaklarımın, dizlerimin, olduğu yerde benim bu izlerim silinecek, gelincik çiçekleri açacak. Gidin! Bilin ki yavrularımız bir gün geri dönecekler, gelinciklere bakıp bizi hatırlayacaklar. Bu toprağın, bu yurdun kıymetini bizden daha iyi bilecek onu bizden daha çok sevecekler" (Dağcı, 2007: 448). Roman kahramanı Enver'in bu haykırışı kalbindeki yurt sevgisinin dışavurumudur. Enver, kolhoz siteminin geldiği günlerden sonra topraklarını korumak amacıyla Rus askerler ile tek başına girdiği çatışmada delik deşik olmuştur. "Kolhoz" sitemi Kırım halkının esaret altına girmesine sebep olmuştur. Sistem geldiğinde Ruslar Kırım halkını yol yapımında köle gibi çalıştırmıştır. Kırım halkı için bu büyük bir esarettir. Ruslar, bu sistemini halka anlatmak için Kırım halkının içinden bir genci görevlendirmiştir. Kendi gençlerinden birisinin "kolhozu" savunması halk için acı bir olay olmuştur. Halk bu genci dinlememiştir. Roman kahramanlarından olan Çilingir, Tatar gencine şöyle demiştir: "Sen bu iki Rus'a anlat Bebek! Deki, ne isterlerse veririz. At veririz, üzüm veririz; tütün, para, koyun veririz. Ama toprak vermeyiz! Deki, bizim topraklar yurt parçasıdır; toprak bizim değil, ulusundur. Eh, ulus toprağını nasıl veririz? Söyle bana nasıl veririz? İnsan her şeyini verir ama canını nasıl verir. Söyle bana! Biz Kolhoz nedir biliriz. Kolhoz demek, toprağı hükümete ver demektir. Nasıl veririz, söyle bana! Toprak bizim değil, ulusundur. Toprak elden gitti, can gitti. Anlat onlara!" (Dağcı, 2007: 391).

Köylünün esareti kesinlikle kabul etmeyeceği Tatar gence ve Rus'a açıkça söylenmiştir. İsa Kocakaplan'a göre: "Köylülerde toprağa inanılmaz derecede bir bağlılık vardır. Sanki toprak bedendir, köylü de onun içindeki ruhtur" (Kocakaplan, 2012: 96). Köylü topraklarını kaybettiği gibi topraklarının üzerindeki mallarını da kaybetmiştir. Bekir, öldükten sonra evine Ruslar yerleşmişlerdir. Bekir'in eşi Esma gençliğinin, evliliğinin geçtiği sofasında yemek yediği, çay içtiği evine Ruslardan dolayı gidememektedir. Bekir'in kızı Ayşe de çocuğunu baba ocağında doğurmak istemektedir. Sabri ile evin önüne kadar gelir ama evin içerisinde Rusların olduğunu görür, geri döner. Bu sırada Sabri'ye dönüp şunları söyler: "Ben yavrumu babamın evinde doğurmayı bilsen ne kadar istiyorum, Sabri, bilsen…" (Dağcı, 2007: 373).

Anlaşıldığı üzere Kırım halkı doğrudan sürgüne gönderilmemiştir fakat Rus coğrafyasından gelen Ruslar, Kırım halkının evlerine yerleşmişlerdir. Kırım halkı evlerinden, topraklarından ayrı kalmanın esaretini yaşarken Ruslar, deniz kenarındaki bu güzel topraklara yerleşmenin sevincini yaşamaktadır. Dağcı, bu olayı trajik bir biçimde romanında yansıtmıştır. Dağcı, bu olayların içerisinde milli duyguları derinleşmiştir. Bu konu hakkında Hamit Çiftçi şunları söylemiştir: "Romanda yazarın milliyetçiliği hissederiz. Rus karakterleri yansıtırken oldukça pis ve kaba tiplerine kullanırken, kendi milletine yiğit, çalışkan, dürüst sıfatlarına uygun görür. Tabi ki bu da yazarın, anlatırken haliyle sübjektif olduğunu gösterir. Dağcı, zaten bu eseri yazarken, 1956 yılında Kırım'a dönüş eylemleri başlamış ve milletinin ayakta durma mücadelesini ve geçmişi hatırladığı bir ortamda bu eseri yazmıştır" (Çiftçi, 1999, s. 48).

Dağcı'nın romanları dışında yazdığı şiirleri de çok önemlidir. Çünkü yazar yaşadığı olayları edebi bir tür olan şiirle de ifade etmiştir. Dağcı ile röportaj yapan Zafer Karatay Dağcı'ya "Savaşa kadar şiir yazmışsınız, nesir yazmadınız pek. Savaştan sonra da nesir yazdınız, şiir yazmadınız. Dörtlük yazmak koca bir kitabı yazmaktan daha mı zordu acaba" diye bir soru sorar. Dağcı şu cevabı verir: "Vallahi cevap vermek bile zordur. Bizim halkımızın tragedyası o kadar büyüktü ki olay şiirle anlatılmazdı. Şiir küçük, kısa bir şeydir. Onlar şiirlerde anlatılmaz, şiir bambaşka bir şeydir, başka bir üsluptur" (Karatay, 2011: 69). Dağcı'nın verdiği bu cevaptan çok sayıda hacimli romanların ve hatıraların yazılma sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Dağcı aynı zamanda şiir yazma yeteneği olan da bir yazardı.

SONUÇ

Sonuç olarak, Cengiz Dağcı ömrünün çoğunu vatan hasretiyle uzakta geçirmiştir. Yurt özlemi Dağcı'nın milliyetçilik duygularının kabarmasına ve eserlerini bu doğrultuda oluşturmasına vesile olmuştur. Dağcı, savaşların arasında kalan Kırım halkının Türk-Tatar kimliğinin kaybolmaması için uzakta yaşamasına rağmen milli kültür ve Türk dili bilinciyle sadık bir şekilde kalem savaşı vermiştir. Dağcı Alman-Rus savaşı ortasında kalan Kırım Türklerinin yaşadığı savaş yıllarını *Onlar da İnsandı* adlı romanında kahramanlar aracılığıyla okuruna yansıtmıştır. Ayrıca Dağcı, sadece edebi bir kişilik değil aynı zamanda tarihi bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü savaş yıllarını bizzat yaşamış, yaralanmış, esir düşmüş ve gurbete çıkmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden Dağcı'nın eserlerini incelerken Dağcı'ya tarihi bir tanık gözüyle de bakılmalıdır. Cengiz Dağcı'nın başardığı en önemli konu ise yazdığı eserler sayesinde kendisinden sonra gelen nesillere milli bilinç aşılaması ve yaşanılan acıların unutulmamasını sağlamasıdır. Sonuçlara roman kahramanlarının feryatları üzerinden bakıldığında kolhoz sistemi kara bulut gibi Gurzuf'a, Kızıltaş'a çökmüştür. Kırım halkının toprakları elinden alınmıştır ve evlerine Ruslar yerleşmiştir. Kırım halkı kendi topraklarında misafir olmuştur. Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* adlı romanın edebiyat sosyolojisi açısından zengin içeriklere sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Kahramanların ruh halleri incelendiğinde savaş psikoloji çok açık bir şeklide görülür. Savaş, Kırım halkının yarınını yok etmiştir. Yaşamın anlamsızlığı, kimliksizlik bunalımı, gelecek endişesi, korku ve benzeri durumlar Kırım halkında bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. Kısacası milletinin derdiyle dertlenen, yazma kudretiyle bu derdi yazıya döken Cengiz Dağcı, Gurzuf, Ayı Dağı, Kızıltaş, Adalar, Değirmenköy ve birçok kişinin sesi, sözü, vijdanı, yüreği olmuştur. Cengiz Dağcı'nın *Onlar da İnsandı* adlı romanı derinlemesine incelendiğinde Dağcı'nın yurt sevgisi ve esaret yıllarının anlaşılabileceği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yaşanılan toplumsal ve sosyolojik bir olay edebi metnin oluşmasında ne kadar etkili olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akça, N.C. (2013). *Edebiyat Sosyolojisi Açısından 12 Eylül Şiiri*. Ankara: Kurgan Edebiyat.

Alver, K. (2012). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.

Alver, K. (2012). *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*. Ankara: Hece Yayınları.

Aydın, E. (2009). Edebiyat Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler. *Turkish Studies*.

Cuma, A. (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*.

Çiftçi, H. (1999). Cengiz Dağcı'nın Romanlarında Esaret ve Hürriyet. Harran Üniversitesi, (Yüksek Lisans Tezi).

Dağcı, C. (2007). *Onlar da İnsandı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Escarpit, R. (1968). *Edebiyat Sosyolojisi*. Çev. Ali Türkay Yazıcı. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Kefeli, E. ve Sarıahmetoğlu. N. (2011). *Bellek-İnsan-Eser: Cengiz Dağcı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kocakaplan, İ. (2012). *Kırım'ın Ebedi Sesi Cengiz Dağcı*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı.

Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınları.

Özcan, R. (2017). Cengiz Dağcı'nın Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme. İstanbul.

Sarıkoca, E. (2016). *Tarihi Güncellemek Edebiyat Sosyolojisi Açısından Roman*. Kayser: Fenomen Yayıncılık.

Stael, M. (1967). *Edebiyata Dair*. Çev: Safiye ve Vahdi Hatay, Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Şahin, İ. ve Çonoğlu. S. (2017). *Vatan Dilinde Cengiz Dağcı Kitabı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Şahin, İ. (1996). *Cengiz Dağcı'nın Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 233-243, Kış 2019

Turizm Reklamlarındaki Sanal Gerçeklik Uygulamalarının Grafik Tasarım Bağlamında İncelenmesi[1]

Arş. Gör. E. Jessica Mckie Özkarakaş
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5747-5371
Bursa Uludağ Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Bursa – TÜRKİYE

Arş. Gör. Erkan Özkarakaş
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0650-2904
Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarımı Bölümü, Ankara – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 08.08.2019
Kabul: 27.11.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Sanal Gerçeklik
Vr
Reklam
Turizm
Grafik Tasarım

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS30187

Öz

Son yıllarda hızla gelişmekte olan yeni medya araçları; sağlık, pazarlama, savunma, eğitim ve fen bilimleri, tasarım ve sanat alanlarında yeni kapılar açılmasını sağlamıştır. Bu alanların içerisinde pazarlama, post-modernizmle birlikte gelişen medyumların ve kültürel endüstrilerin katkılarıyla yeni medya teknolojilerinin kullanımında ön plana çıkmaktadır. Günümüz izleyicisi, bilgiye hızlı ulaşan, sanal deneyimler yaşayan ve alışılagelen hedef kitleden farklı beklentileri olan bir profil sergilemektedir. Bu sebeple; post-modern dünyada pazarlama ve markalaşma konusunda yenilikçi yaklaşımlar sergilemek isteyen firmaların bu profili yakalamaları ve dolayısıyla yeni medya teknolojilerinden faydalanmaları bir tür gereklilik halini almıştır. Yeni medya araçları gelişen teknoloji sayesinde daha ulaşılabilir ve taşınabilir bir duruma gelirken, kendi içinde çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Sanal gerçeklik (Virtual reality), artırılmış gerçeklik (augmented reality), projeksiyon haritalama (projecting mapping) ve bunların yanı sıra çoklu ortam (multimedia) teknolojilerinin kullanıldığı hareketli grafik, görüntü, ses ve koku gibi duyulara hitap eden etkileşimli uygulamalar en sık karşılaşılan uygulamalar arasında sayılabilir. Her bir uygulama kullanıldığı sektörün hedef kitlesine göre farklı etkiler yaratabilmektedir ve bu sebeple -tüm reklam uygulamalarında olduğu gibi- hedef kitleye uygun şekilde seçimler yapılması gerekmektedir. Uygulamaların etkilerinden bahsedildiğinde, pazarlama özelinde turizm sektöründe yükselişe geçen sanal gerçeklik (VR) reklam uygulamaları izleyicilerin sanal deneyimler yaşayarak karar verme eylemini gerçekleştirmelerini sağlamaktadır. Bu araştırmada, sanal gerçeklik (vr) uygulamasının kullanıldığı turizm reklamları incelenmiştir. Sanal gerçeklik reklam uygulamalarının turizm sektörüne zarar verip vermeyeceği tartışma konusuyken, tanıtım kampanyalarına ve reklamcılık sektörüne olumlu katkıları olduğu düşünülmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Mckie-Özkarakaş, E. J. ve Özkarakaş, E. (2019). Turizm Reklamlarındaki Sanal Gerçeklik Uygulamalrının Grafik Tasarım Bağlamında İncelenmesi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 233-243.

[1] Bu çalışma, *"3. Sanat ve Estetik Sempozyumu"*nda sözlü bildiri olarak sunulmuş ve ilgili Sempozyum'un özet bildiri kitapçığında yer almıştır.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 233-243, Winter 2019

Investigation of Virtual Reality Applications in Tourism Advertising in the Context of Graphic Design

Ress. Asst. E. Jessica Mckie Özkarakaş
Bursa Uludag University, Faculty of Fine Arts, Department of Graphic Design, Bursa – TURKEY

Ress. Asst. Erkan Özkarakaş
Hacettepe University, Faculty of Fine Arts, Department of Graphic Design, Ankara – TURKEY
– TURKEY

Artcile History

Submitted: 08.08.2019
Accepted: 27.11.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Virtual Reality
Vr
Advertising
Tourism
Graphic Design

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS30187*

Abstract

New media tools that have been developing rapidly in recent years; It has opened new doors in the fields of health, marketing, defense, education and science, design and art. Within these areas, marketing comes to the forefront in the use of new media technologies with the contributions of psychology and cultural industries developing with post-modernism. Today's audience exhibits a profile with fast access to information, virtual experiences and different expectations from the usual target audience. Therefore; for the companies, who want to achieve and take innovative approaches in marketing and branding in the post-modern world, it is a need to catch this profile and learn new media technologies. While new media are becoming more accessible and portable thanks to developing technology, they show a great variety in themselves. Among the most common applications are virtual reality, augmented reality, projecting mapping, as well as interactive applications that address the senses such as motion graphics, images, sounds and odors using multimedia technologies countable. Each application can create different effects according to the target audience of the sector in which it is used, and therefore, as in all advertising applications, it is necessary to make choices in accordance with the target audience. When the effects of the applications are mentioned, Virtual Reality (VR) advertising applications, which have been on the rise in the tourism sector in particular in marketing, enable viewers to make decision-making actions by experiencing virtual experiences. In this research, tourism advertisements which are using virtual reality (vr) application have been examined. While it is debated whether virtual reality advertising applications will harm the tourism sector or not, it is thought that they have positive contributions to promotional campaigns and advertising sector.

GİRİŞ

Günümüzde hızla ilerlemekte olan teknoloji reklam sektörünü de etkilemektedir. Reklamcılık tarihine baktığımızda geçmişten günümüze reklamların ve kullanılan reklam medyumlarının değişen çağa ayak uydurmak zorunda kaldığını görmekteyiz. Reklamcılığın her alanında etkin olan teknoloji kullanımının, turizm alanı özelinde, pazardaki rekabeti önemli ölçüde arttırdığı düşünülmektedir. Teknolojinin turizme entegrasyonu ile tüm dünya ile birlikte ülkemizde de yeni medyumlu örnekler görülmeye başlanmıştır. Bu çalışmada sanal gerçeklik (virtual reality) uygulamalarının tarihsel gelişimi6dne değinilecek ve bu uygulamaların kullanıldığı turizm reklamları görselleriyle birlikte incelenecektir. Çalışmanın sonunda yeni medya teknolojilerinin turizm endüstrisine sağladığı faydalar konusunda farkındalık yaratmak ve kullanıma teşvik etmek amaçlanmaktadır.

1. Sanal Gerçeklik

"Sanal" sözcüğü "san-mak" fiilinden türetilmiş olan ve kesin olmayan, belirsiz, zihinde tasarlanan ve oluşturulan gibi anlamların karşılığı olarak kullanılmaktadır (TDK). Gerçeklik kavramı ise sözcük anlamı olarak bize oldukça açık ve sanalın karşıtı olarak gelse de, varolan ve algılanan, fiziksel gerçekliğin algılanışı öznel bir yorum olarak ele alınabilir. Bu bakış açısıyla fiziksel gerçekliğin farklı algılanması mümkündür ve oldukça esnek ve yoruma açıktır (Jung ve diğerleri, 2018).

Sanal gerçeklik, insanların tasarlanmış olanı kendi gerçekliklerinde var olarak algılamalarıdır. Bu da insana çeşitli teknolojik ekipmanların yardımıyla, üç boyutlu bir deneyim yaşatılmasıyla mümkün olur. Sanal gerçeklik, "insanın etkin olarak bulunduğu bir tasarı dünya deneyimidir" (Brooks, 1999). İnsan yani deneyimleyici/kullanıcı, duyuları yanıltılarak oluşturulan gerçeğe yakın ortamları bir süreliğine yaşar, deneyimler ve bu deneyim sonucunda bir his ve/ve ya düşünce edinebileceği gibi, bilgi alarak karar verme ve fikir yürütme sürecine de girebilir.

"İngiliz yazar Ray Bradbury'nin 1950 yılında The Weldt adını verdiği hikayesinde ilk sanal gerçeklik kavramı ortaya çıkmıştır. Hikaye özünde zengin bir ailenin Afrika ülkesi bozkırlarındaki görüntü, ses, koku gibi akla gelebilecek bazı duyu organlarına hitap eden bir üç boyutlu sistemi satın alması ve çocukların odasına kurmasını konu almaktadır. Çocuklarının bu sanal Afrika dünyasına artan bağlılığını fark eden ebeveynler endişeye kapılıp bu sanal dünyayı kaldırmak isterlerken birden bire ortadan kaybolurlar. Hikayenin sonunda sanal dünyadaki sanal Afrika aslanları iki insan vücudunu parçalamaktadır. Sanal gerçekliğe tutkuyla bağlı olan çocuklar ise artık bu dünyadan ayrılmayacakları için mutlulardır" (Kurbanoğlu, 1996).

Gelişen teknolojik araçlarla günden güne daha da iç içe olan günümüz insanı sanal gerçeklik uygulamalarıyla birlikte eş ve gerçek zamanlı olarak bir uzamı/görselliği paylaşma fırsatı bulabilmektedir (Coleman, 2012).

Görüntü 1: Sanal gerçeklik (VR) ekipmanlarına örnek başlık takımı (headset) ve joystcik shorturl.at/kotyA Erişim tarihi: 11.09.2018

Sanal gerçeklik deneyiminden söz edebilmemiz için gerekli olan bazı şartlar vardır (*Sherman ve Craig, 2002);*

a. *Sanal Dünya: Yaratılan ortamın/uzamın tüm içeriği*
b. *İçine Girme: Kullanıcının sanal odaklanarak geçek dünyadan sıyrılabilmesi*
c. *Duyusal Geribildirim: Kullanıcı teknolojik ekipmanların yardımıyla sanal ortamda var olma hissi yaşayabilmelidir.*
d. *Etkileşim: Tasarlanan sanal ortamın gerçekçi olması ve kullanıcıyla etkileşim içinde olarak ona cevap vermesi gerekmektedir. Bu etkileşim duyusal geribildirimi kolaylaştıracaktır.*

Son yıllarda sık sık karşılaşmaya başladığımız sanal gerçeklik çalışmalarının temeli 1900'lü yılların başlarına kadar dayanmaktadır. İlk başlarda yalnızca çok pahalı ve büyük donanımlarla kullanılabilen ve bu yüzden kullanımı çok kısıtlı olan sanal gerçeklik ekipmanları gelişen teknoloji sayesinde küçülerek kolay ulaşılabilir duruma gelmiştir.

İlk olarak 1916 yılında Albert Pratt tarafından, başa takılan bir şapka ve periskop ile denenmiştir. Yıllar içerisinde bir çok çalışma yapılmış ve Pratt'in başlığından, Sutherland'in büyük bir kabine bağlı olan dürbününden günümüz ergonomik ve taşınabilir gözlüklerine ulaşılmıştır.

Sanal gerçekliğin kullanıcıyla bağlantıya geçtiği ilk aşama olan sanal ortamları üç grupta inceleyebiliriz (Pimental ve Teixeira, 1995):

Kısmi Katılımlı: Bu ortam kullanıcıya, gerçek dünyayla ilişkisinin tam olarak koparmadan bir gerçeklik hissi yaşatır.

Tam Katılımlı: Bu ortamında oluşturulmasında tüm duyulara ulaşılabilecek ekipmanlar kullanılır (hoparlörler, duvar/zemin projeksiyonları, kokular, dokunsal algı cihazları vb.). Böylece kullanıcı bütünüyle ortamla etkileşime geçmiş olur.

Çoklu Katılımlı: Bu ortamda bir çok katılımcının ortamı paylaşması ve biribirleriyle etkileşime geçmesine

olanak sağlanır. Bir tür genişleyen sanal evren oluşturulur.

Gelişimini sürdürmekte olarak sanal gerçeklik uygulamalarının kullanımına özellikle son yıllarda daha çok yatırım yapıldığı ve bu desteklerle birlikte önem kazandığı düşünülmektedir (Sürücü ve Başar, 2016).

2. *T*urizm reklamlarında sanal gerçeklik

Post-modern dünyada pazarlama ve markalaşma konusunda yenilikçi yaklaşımlar sergilemek isteyen firmaların yeni medya teknolojilerinden faydalanması bir tür gereklilik halini almıştır. Sanal moda defilelerinden sanal sanat galerisi turlarına, sanal rol yapma oyunlarından sanal dekorasyon uygulamalarına kadar çok farklı deneyimler tasarlanmakta ve reklamcılara geniş bir pazarlama alanı oluşturmaktadır.

Sanal gerçeklik (VR) turizme, turizm araştırmacılarından ve profesyonellerden daha fazla ilgi görmeyi hak eden birçok faydalı uygulama sunmaktadır diyebiliriz. VR teknolojisi gelişmeye devam ettikçe, bu tür uygulamaların sayısı ve önemi artması beklenmektedir. Pazarlama, planlama, yönetim, eğlence, eğitim, erişilebilirlik ve kültürel mirasın korunması, sanal gerçekliğin özellikle değerli olabileceği turizm alanlarıdır. Bir koruma aracı olarak sanal gerçekliğin olası faydasının bir kısmı, turistlerin tehdit altındaki bölgelere gerçek ziyaretin yerini tutabilecekleri sanal deneyimler yaratma potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, bu tür ikamelerin kabulü, bir turistin orijinallik yönündeki tutumu ve motivasyon ve kısıtlamaları ile belirlenecektir (Guttentag, 2010).

Turizm sektöründe yükselişe geçen sanal gerçeklik (VR) reklam uygulamaları katılımcıların sanal deneyimler yaşayarak karar verme eylemini gerçekleştirmelerini sağlarken, bazı turistik VR reklam çalışmaları yalnızca katılımcıların izleyen rolünde olmasını ve konu hakkında bilgi edinmesini hedeflemektedir.

Sanal gerçeklik reklam uygulamalarının turizm sektörüne zarar verip vermeyeceği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ancak yapılan son araştırmalar incelendiğinde katılımcıların tutumlarının olumlu yönde değiştiği görülmektedir.

Tussyadiah ve diğerlerinin 2017 yılında geniş katılımcılı bir denek grubuyla gerçekleştirdiği araştırmada, sanal gerçeklik deneyimlerinin etkili sonuçları olduğunu göstermiştir. Hong Kong'da 202 katılımcı ile diğeri Birleşik Krallık'ta 724 katılımcı ile yapılan iki çalışmaya dayanarak yaptıkları araştırma sanal gerçeklik deneyimlerinde "var olma duygusu"nun birçok olumlu sonucunu tespit etmiştir. İlk olarak, sanal ortamda olma hissi, katılımcıların yaşadıkları deneyimden daha fazla keyif aldığı belirtilmiştir. İkinci olarak ise, orada olma duygusunun artması, yani tam katılımlı bir gerçeğe yakın sanal gerçeklik ortamının oluşturulması, sanal turistin varış noktasında tutumunun olumlu yönde değişmesiyle sonuçlanmaktadır. Aynı zamanda bu katılımcının yaşadığı gerçeğe yakın deneyim sebebiyle sanal olarak gezdiği varış noktasından güçlü bir haz duyduğu da gözlemlenmiştir. Üçüncü olarak, olumlu tutum değişikliği, daha yüksek düzeyde bir ziyaret etme niyetine yol açmaktadır. Bu nedenle, Tussyadiah ve diğerlerinin yaptığı bu detaylı çalışma, tüketicilerin tutum ve davranışlarını şekillendirmede sanal gerçekliğin etkinliğini doğrulayan ampirik kanıtlar sunmaktadır (Tussyadiah ve diğerleri, 2017).

2.1. First Airlines Sanal Dünya Turu

Tokyo'daki First Airlines isimli tur firması yurt dışına çıkma imkanı bulamayan müşterilerine VR tur hizmeti vermektedir. Sanal gerçekliğin tasarımı incelendiğinde, katılımcıları gerçekliğe inandırabilmek için mekanın gerçekçiliğine özen gösterildiği görülmektedir. Tur mekanı biz uçak kabini olarak tasarlanmıştır. Tam katılımlı olması hedeflenen VR tur için katılımcılar, gerçekten dünya turuna çıkıyorlarmış gibi uçak şeklindeki kabine binmektedirler.

Görüntü 2: First Airlines Sanal Gerçeklik Ortamı, Uçuş hazırlıkları
https://www.japantimes.co.jp/tag/first-airlines/ *Erişim tarihi: 05.10.2018*

Mekanda business sınıfı ve birinci sınıf koltuklarının kullanıldığı görülmektedir. Kadın görevliler hostes kıyafetleri giymekte ve gerçek uçak yolculuklarında olduğu gibi uçuş kurallarını anlatmakta ve yemek servisi yapmaktadır. Yolcular kemerlerini takarak gerçek uçuş deneyimine hazırlanmaktadır. Katılımcılara mekan kullanımı, işitme ve koku duyularının kullanımı ile gerçeğe yakın bir uçuş deneyimi yaşatılmaktadır. Daha sonra hostesler tarafından sanal gerçeklik gözlükleri dağıtılmaktadır. Uygulamada kullanılan gözlükler 360 derece görüş açısına sahip sanal gerçeklik gözlükleridir.

Görüntü 3: First Airline Sanal Gerçeklik Ortamı, yemek servisi ve sanal gerçeklik gözlüklerini takmış yolcular https://www.japantimes.co.jp/tag/first-airlines/ *Erişim tarihi: 05.10.2018*

Uygulama sonunda görüşleri alınan yolculardan oldukça olumlu dönütler alındığı görülmüştür. Özellikle yaşlı insanlar tarafından tercih edilen VR dünya turunun, katılımcıları mutlu ve halinden memnun hissettirdiği düşünülmektedir. Gerçeğe yakın bu uygulama sonucunda katılımcıların tatmin olarak ayrılması sebebiyle tur satışlarını olumsuz etkilemesi beklenebileceği gibi, katılımcıların sanal olarak gezdikleri ülkeleri gerçekten görmek ve deneyimlemek konusunda teşvik etmesini beklemek daha olasıdır.

2.2. Kolezyum Sanal Turu

Görüntü 4: Kolezyum Sanal Gerçeklik Turu'nda katılımcılar
https://ancientandrecent.com *Erişim tarihi: 07.09.2018*

Günümüzde ülkelerin kültürel miras öğeleri turizm pazarlamalarının çok önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Somut kültürel miras öğesi olarak taşınamaz tarihi yapılar ancak yerinde gezilip görülebilmektedir. Bu durum dünya mirasında önemli yeri olan yapıların bulunduğu ülkeler için bir avantaj olarak kullanılmaktadır. Ancak gelişen teknolojiyle birlikte turistlerin ilgisi yalnızca tarihi yapının artılarıyla çekilememektedir. Turistler, bilhassa tarihe ilgi duyanları için, gezdikleri yapıyla etkileşime girebilmeleri pazarlama özelinde öne çıkmayı kolaylaştırmaktadır.

Görüntü 5: Kolezyum Sanal Gerçeklik Turu'nda katılımcılar ve sanal gerçeklik gözlüğü https://ancientandrecent.com *Erişim tarihi: 07.09.2018*

Antik Roma'nın önemli yapılarından olan Kolezyum için bir pazarlama strateji olarak sanal gerçeklik kullanımının tercih edildiği görülmektedir. Kolezyum için uzaktan yapılan sanal turlar yerine, mekan içerisinde yaşanabilecek bir sanal gerçeklik deneyimi hazırlanmıştır. Ziyareti daha çekici kılmak için tasarlanmış olan uygulamada özel canlandırmalar kullanılmaktadır. Tarihi yapıyı günümüz sergileme ortamında gezen ziyaretçiler, sanal gerçeklik gözlüklerini takarak tarihi mekana yerleştirilmiş olan üç boyutlu canlandırmaları izlemektedir (bkz Görüntü 6).

Görüntü 6: Kolezyum için tasarlanmış canlandırmalardan örnekler
https://ancientandrecent.com *Erişim tarihi: 07.09.2018*

Kolezyum için özel olarak hazırlanmış bu sanal gerçeklik uygulaması yerli ve yabancı turistler için dikkat çekici olmuştur diyebiliriz. Uygulama yerli turist açısından değerlendirildiğinde, tarihine tanıklık eden ve antik dönemi görerek anlayan katılımcının, milli benliğinin güçlenmesi, tarihine ve kentine sahip çıkmak için teşvik olması beklenecek bir durumdur. Aynı zamanda daha önce o yapıyı ziyaret etmiş turistlerde de tekrar ziyaret etme isteği uyandırabilir.

2.3. Fly View 360 Paris Turu

Paris için tasarlanan sanal gerçeklik turu, kenti kuş bakışı olarak gezmenize olanak sağlamaktadır. Uygulama, tam ve çoklu katılımlı sanal gerçeklik uygulamaları için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Görüntü 7: Fly View 360 için gereken uçuş takımları (jetpack) ve sanal gerçeklik ortamının hazırlık aşamaları https://www.flyview360.com/en/ *Erişim tarihi: 14.01.2019*

Sanal tur bir kişi ile yapılabileceği ile birden fazla katılımcıyla birlikte de yapılabilmektedir. Katılımcıların deneyim için hazırlanmış özel bir odaya girmeleri ve bu oda içerisinde yer alan özel platformlara çıkmaları istenmektedir. Platformlarda sırta takılan uçuş takımları (jetpack) bulunmaktadır. Katılımcılar bu uçuş takımlarını donanıp, VR gözlüklerini taktıktan sonra ortamda rüzgar etkisi yaratılmakta ve katılımcıların uçuş takımları hareket etmektedir. Gerçek bir rüzgar etkisiyle birlikte katılımcılar daha da gerçekçi bir deneyim yaşamaktadırlar. Katılımcılar arkadaşlarıyla birlikte uçabilmekte ve bu sırada birbirlerini görebilmektedirler.

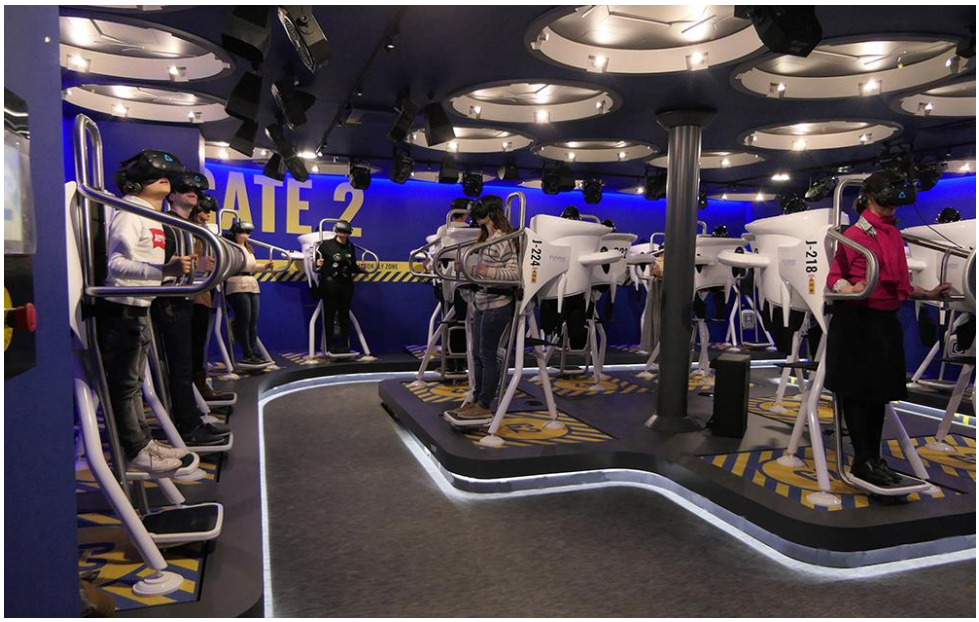

Görüntü 8: Fly View 360 sanal gerçeklik ortamı ve kullanıcılar https://www.flyview360.com/en/ *Erişim tarihi: 14.01.2019*

Gerçeğe çok yakın bir deneyim yaşatması sebebiyle ziyaretçiler herhangi bir rahatsız hissetmeleri durumunda 15 dakika sonra uygulamayı sonlandırabilmektedir. Tur isteğe bağlı olarak 45 dakika boyunca devam etmektedir. Genel sanal turlardan farklı olarak, tam ve çoklu katılımlı olmasının yanı sıra, ziyaretçilere hiç görmedikleri bir açıdan kenti gezdiren uygulamanın yerli ve yabancı turistler

için tercih edilebilir olduğunu söyleyebiliriz.

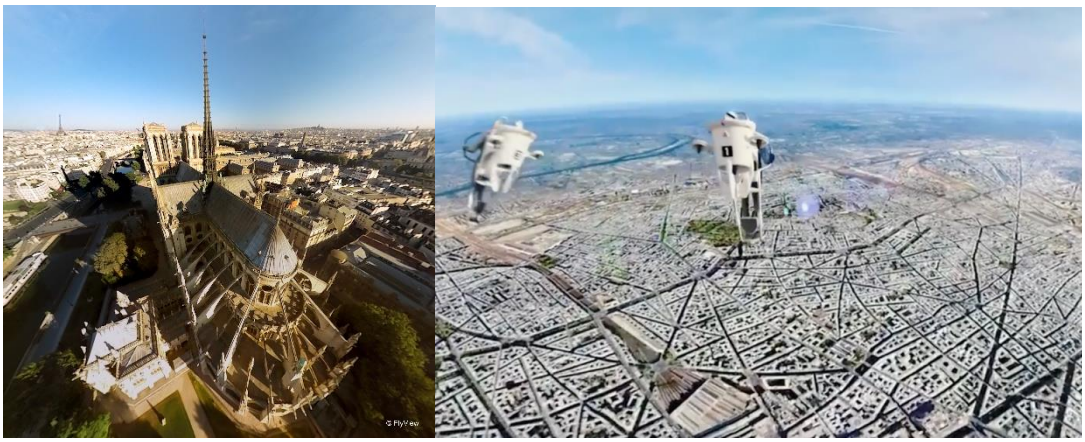

Görüntü 9: Fly View 360 sanal gerçeklik ortamı ve kullanıcılar
https://www.flyview360.com/en/ *Erişim tarihi: 14.01.2019*

SONUÇ

Günümüzde küreselleşmenin etkisi ile birlikte sanal gerçeklik teknolojilerinin turizm alanında sunduğu uygulamaların sayısı ve önemi giderek artmaktadır. Bu teknolojiler Kolezyum örneğinde de gördüğümüz gibi tarihi eser sergilemelerine farklı tasarım seçenekleri sunmaktadır. Aynı zamanda tehlikeye girmiş ve koruma altında olan kültürel mirasın korunmasına da katkı sağlayacak oldukça yararlı uygulama olanakları sunacağı açıktır. İncelenen örneklerin, seyahat ve turizm bağlamında üç boyutlu sanal ortam teknolojileri kullanarak temelde eğlendirmeyi ve bu doğrultuda olumlu tutum değişikliğine sebep olmayı hedeflediği görülmüştür. İlgili uygulamaları yerli ve yabancı turistlerin yanı sıra teknoloji kullanıcılarının ve yalnızca eğlenceyi hedefleyen kitlenin de kullandığını söyleyebiliriz. Amacı satın almak ya da karar vermek olmayan katılımcının, yaşadığı deneyim sonucu haz duyarak olumlu fikir edinen potansiyel bir tüketiciye dönüşmesi oldukça olasıdır. Bu durumda sanal gerçeklik uygulamaları hem alıcı kitleye hem de gelecekteki muhtemel alıcıya ulaşabilmektedir. Dolayısıyla turizm pazarlaması alanında sanal gerçeklik uygulamalarının satış konusunda yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Sanal gerçeklik deneyimlerinin hedef kitlenin ikna edilmesi, satın alacağı turda yer alan durakların gerçekten gidip görmek isteyeceği bir yer olup olmadığı konusunda kendisinin deneyimleyerek karar vermesini sağlayacağı için (Cheong, 1995; Williams ve Hobson, 1995, Gratzer, Werthner ve Winiwarter, 2004; Liu, 2005) müşteri memnuniyeti ve ahlaklı satış konusunda da faydalı olacağı düşünülmektedir. Sanal gerçeklikle algılanan görsel çekiciliğin ve ziyaretçilerin duygusal katılımının, bir kenti ve/ve ya kültürel mirası yerinde ziyaret etmenin davranışsal niyetleri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Sanal gerçekliğin sunduğu olanaklardan faydalanabilmek için uygulamaların turizmde günümüz ve gelecekteki kullanımın önemini kavramak ve turizm sektöründe oluşturacağı etkinin farkında olmak gerekmektedir (Guttentag, 2010). Sanal gerçeklik, turizm sektörüne daha fazla dahil olmaya başladığından, yeni sorular ve zorluklar açıkça ortaya çıkması muhtemeldir. Günümüzde konuyla ilgili kısıtlı sayıda araştırma bulunması sebebiyle sektörün, gelecekteki araştırmalardan tartışılan konular hakkında fayda sağlaması ve gelecekteki araştırmalar için sayısız öneri sunması ön görülmektedir.

Turizm ve varış noktası pazarlamasında ve tanıtımında değişen hedef kitleye uyum

sağlayabilmek ve küreseli yakalayabilmek için ülkemizde de sanal gerçeklik başta olmak üzere yeni medya teknolojileri konusunda çalışmalar yapılması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Brooks F. P. (1999). What's *Real About Virtual Reality?*. IEEE Computer Graphics and Applications, 19*(6), Nov-Dec, 16-27. DOI: 10.1109/38.799723*

Coleman B. ve Bilge, E*. (2012).* Hello Avatar: Dijital Neslin Yükselişi*. (Çev: E. Bilge) MediaCat Kitapları*

Guttentag D. A. (2010). *Virtual Reality: Applications and Implications for Tourism.* Tourism Management, 31*(5), p.637-651*

Jung T., Moorhouse N., Tom Dieck M.C. (2018). The Marketıng Of Urban Tourısm Destınatıons Through Vırtual Realıty: Tourısm Marketers' Perspectıves, Conference: 8th Advances in Tourism and Hospitality Marketing Management, At Bangkok, Thailand

Kurbanoğlu S. S. (1996). Sanal gerçeklik: Gerçek mi, değil mi?*, Türk Kütüphaneciliği, 10(1)*

Liu S. Q. *(2005).* A Theoretic Discussion of Tourism E-Commerce*. 7th International Conference on Electronic Commerce (ICEC'05-15-17 Ağustos), 1–5, Xi'an, China: ACM Press*

Piemental K., Teixeira, K. (1995), "Virtual Reality : Through the New Looking Glass", Intel/McGraw-Hill, New York.

Sürücü O. ve Başar M. E. (2016). *Kültürel Mirası Korumada Bir Farkındalık Aracı Olarak Sanal Gerçeklik.* Artium, 4*(1)*

Sherman, W. R., Craig, A. B. (2002). *Understanding virtual reality: Interface, application, and design, Elsevier, p*

Tussyadia I.P., Wang D., Jung T.H., Dieck M.C. (2017). *Virtual Reality, presence and attitude change: Empirical evidence from tourism, Tourism Management, 66, June 2018, p.140-154, DOI: https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.12.003*

https://ancientandrecent.com

https://www.flyview360.com/en/

https://www.japantimes.co.jp/tag/first-airlines/

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 245-264, Kış 2019

İç Mekan Tekstil Tasarımında Romantik Bir İz: Laura Ashley

Doç. Dr. Naile Rengin Oyman
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6379-4755
Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Isparta – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 12.05.2019
Kabul: 27.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

İç Mekân Tekstil Tasarımı
Laura Ashley
Romantizm
Kırsalcılık

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS29126

Öz

Tekstillerde renk, doku, desen gibi yüzey etkilerini içeren görsel özelliklerinin oluşturulmasında sanat, tasarım, bilimden sağlanan bilgi birikimi etkin rol oynamaktadır. İç mekân tekstillerinin görsel özellikleri kullanılacağı mekânla doğrudan ilişkilidir.

Dünyanın en çok sevilen moda ve ev mobilyası tasarımcılarından biri olan Laura Ashley, başlangıçta 1950'lerde mobilya malzemeleri yapmış, 1960'larda giyim tasarımına ve üretimi ile iş alanını genişletmiştir. Laura Ashley stili, çoğu zaman 19. yüzyıldan kalma bir kırsallık hissi ve doğal kumaşların kullanıldığı Romantik İngiliz tasarımlarının simgesi olmuştur. Dünyanın en çok sevilen moda ve ev mobilyası şirketlerinden Laura Ashley, mütevazi başlangıçlardan gelmiştir.

Laura ve Bernard Ashley çifti, 1953'te Victoria ve Albert Müzesi'ndeki Kadın Enstitüsünün açtığı Geleneksel El Sanatları sergisinin ardından Londra'daki evlerinin mutfak masasında eşarp basarak bu işe başlarlar. Kumaş baskısı ile ilgili her şeyi öğrenmek için kütüphanelere gitmişler, bunun yanı sıra, şablon baskı, baskı boyaları ve keten kumaşlarla 10 sterlinlik bir yatırım yaparak, yeni heyecanla girişimlere başlamışlardı. İlk başta, küçük dairelerinde geometrik desenli küçük kumaşlar üretmişlerdi. Güncel modanın ana çizgilerinin dışında ürünler veren İngiliz tekstil tasarımcısı Laura Ashley, Kraliçe Victoria dönemindeki kadınsı siluet ve çiçek baskılı desenleriyle, moda, iç mekân, mobilya tasarımına yeni bir bakış getirmiştir. Laura Ashley'in en göze çarpan eseri, eşiyle birlikte kurduğu "Laura Ashley" moda ve ev dekorasyon markasıdır. Eşarp tasarımıyla başlayan bu serüven, 200 milyon pound değerinde bir ev içi üretim endüstrisine dönüşmüştür. Laura Ashley markası, bugün, çeşitli defalar zor süreçlerden ve zamanlardan geçmesine rağmen, Avrupa, ABD, Asya ve Avustralya'da hala faaliyet gösteren küresel bir şirkettir.

Bu çalışmada, İngiliz tasarımcı Laura Ashley'in mütevazi başlangıçlardan, bir marka ve stil ikonu haline gelişinin tarihçesi, Laura Ashley tarzı ve tasarımları ele alınmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Oyman, N. R. (2019). İç Mekan Tekstil Tasarımında Romantik Bir İz: Laura Ashley. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 77, Winter, p. 245-264.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 245-264, Winter 2019

A Romantic Mark in Interior Textile Design: Laura Ashley

Assoc. Dr. Naile Rengin Oyman
Suleyman Demirel University, Faculty of Fine Arts, Department of Traditional Turkish Arts, Isparta – TURKEY

Artcile History

Submitted: 12.05.2019
Accepted: 27.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Interior Textile Design
Laura Ashley
Romanticism
Ruralism

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS29126*

Abstract

In textiles, art, design and knowledge gained from science play an active role in the creation of visual features including surface effects such as color, texture and pattern. The visual properties of the interior textiles are directly related to the space where they will be used. Laura Ashley, one of the world's most beloved fashion and home furniture designers, initially made furniture materials in the 1950s, and in the 1960s she expanded her business with clothing design and production. The Laura Ashley style has been the symbol of Romantic British designs, often using a sense of countryiness from the 19th century and using natural fabrics. Laura Ashley, one of the world's most popular fashion and home furniture companies, has come from humble beginnings.

Laura and Bernard Ashley couple, after the exhibition of Traditional Handicrafts by the Institute of Women in Victoria and Albert Museum in 1953, began by pressing the scarf at their kitchen table in London. They went to the libraries to learn everything about fabric printing, and they had started with a new excitement by investing £ 10 in screen printing, printing inks and linen. At first, they produced small fabrics with geometric patterns in their small flats. Laura Ashley, a British textile designer who gave her products outside the mainstream of fashion, brought a new look to fashion, interior and furniture design with her feminine silhouette and floral print designs during the reign of Queen Victoria. Laura Ashley's most outstanding work is the fashion brand of Laura Ashley, which she founded with her husband. This adventure started with scarf design has turned into a domestic production industry worth £ 200 million. The Laura Ashley brand is a global company that still operates today in Europe, the US, Asia and Australia, although it has been through many difficult times and times. In this research, the history of the British designer Laura Ashley from humble beginnings to becoming a brand and style icon, Laura Ashley style and designs were discussed.

1. GİRİŞ

Tekstil malzemenin, tarihi süreç içinde insanoğlunun örtünme, barınma içgüdüsüyle geliştirdiği malzemeler arasındaki önemi büyüktür. Doğal liflerle başlayan bu süreçte tekstil malzemeleri günden güne geliştirilmiş, bugün insanoğlunun artık vücuduna girecek kadar saf, en büyük mekanını örtecek kadar da akıllı hale gelmiştir.

Tekstil malzemeleri gerek işlevsel gerek estetik olarak sağladığı, sınırsız olanaklarla iç mimarinin her zaman ekseninde olmuştur, ancak son yıllarda çağdaş strüktürlerin ve sanatsal kavramların gerçekleştirilmesinde etkin olmuştur (Gezer, 2008: 22).

Tasarımcının bireyselliğinden kaynaklanan yaratıcılığına da bağlı olarak, tekstil tasarımında yaratının boyutları desen tasarımı ile sınırlı kalmamış, gelişen teknoloji sayesinde genişleyerek hammaddeden iplik ve farklı malzemeye, üretim biçimlerinden dokuma, örme gibi farklı teknikler kullanılarak üretilmiş tekstillerin yüzeyine uygulanan baskı tekniklerine ve bitim işlemlerine kadar geniş bir alana yayılmıştır (Gürcüm, Seçim, Arslan, Bulat, Kuç, Yıldırım, 2016, 1717).

Laura (Mountney) Ashley, (7 Eylül 1925- Merthyr Tydfil /Galler, 17 Eylül 1985- Coventry/ İngiltere) ev eşyaları, doğal kumaşlar üzerine geleneksel Victoria tarzı desen baskılı nevresimler, perdeler, örtüler dekoratif aksesuarlar, duvar kâğıtları, fayanslar ve romantik tarz kadın giysi tasarımları ile tanınan bir İngiliz tasarımcıdır. Laura Ashley, "İngiltere'nin Ralph Lauren'ı" olarak adlandırılmıştı. Aynı zamanda, ölümünün ardından dünya çapında 220'den fazla Laura Ashley mağazası kurulmuş olan ticari bir markadır (Oyman, 2019; 612).

Laura Ashley'in yıllara dağılan ve ulaşılabilen dekorasyon dergilerinden tarafımdan gözlemlenen, aslında Ashley'in iç mekân tasarım tarzının çok karakteristik veriler gösterdiği sonucuna varılmaktadır. Ashley, klasik desenleri romantik ayrıntıları ile birleştirmekte ve bütün dünyada "İngiliz evi" veya "neo-viktorya" stili olarak tanınmaktadır. Markanın ürünlerinde hem rüstik bir hava vardır hem de dekorasyonda, şirin biblo, çerçeve, şamdan ve minder gibi feminen aksesuarlara çok önem vermektedir. Bu stilin esin kaynağı XIX. yüzyılın İngiliz ev dekorasyonudur. Ahşap mobilyaların ve dekoratif kumaşların renkleri her zaman pasteldir: nane yeşili, bebek pembesi, açık mavi veya kırık beyaz bu renklerden birkaçıdır. Desen konusunda tarz biraz nostaljiktir: neredeyse tüm ev tekstilleri genelde botanik desenli, çizgili veya pötikarelidir. Bu stilde çiçekler ön plandadır: sadece kumaşlarda değil, aynı zamanda büyük vazolarda doğal buketler evlerin en önemli süslerinden biridir.

Mobilyalar, çocukları ve ebeveynlerini mutlu eden, antika ve ufak tefek eşyaların birleşimidir. Laura'nın kumaşları ve duvar kağıtları bu tür antika havayı seven insanlar içindir. Kendi oturma odasında, duvarlarında "coğrafi işaretlerden" biri olan kahverengi "Glenartney" armasını görmek mümkündür. Kiremit kaplı tavanlarda ve pencerelerde, kendi tasarladığı Tudor meşesi, George dönemine ait maun ve 19. Yüzyıl çam şömine raflarının karışımı vardır.

Resim 1: Laura Ashley'in Gal kırsalında yer alan evinin odaları
(https://www.countryliving.com/home-design/house-tours/a35592/laura-ashley-home/, 29.03.2019).

Tasarım unsurlarını Jacobean döneminden George dönemine kadar, 20. yüzyılda birleştiren Laura Ashley'in evi (Resim 1), iyi bir konutun evlilik ve aile hayatı için bir çimento görevi olduğunu, güçlü bir şekilde hissettirmektedir. Bu, Ashley için çok önemli bir unsurdu. Masa ve sehpa 19. yüzyıl çamından üretilmiş olsa da sandalyeler son derece moderndir (https://www.countryliving.com/home-design/house-tours/a35592/laura-ashley-home/, 29.03.2019).

Bard'ların ve şairlerin ülkesi olan Galler'de, zarif nostaljik kumaşları ve kırsal tarzı giysi tasarımları ile Laura Ashley dünya çapında bir başarıya ulaşmıştı. Laura Ashley'in bu romantik modelleri, beyaz, fildişi veya macun rengi zeminde veya tersine, koyu bir zeminde hafif renkli, fotoğrafik bir negatif gibi renk izlenimleri, yalın bir biçimdedir. Ashley, yaşadığı ortamın çiçek dünyasından, efsanevi hayvanlardan ve küçük coğrafi figürlerden esinlenmiştir.

Resim 2: Romantizm, İngiliz ve Gal meşe ağacından döşenmiş yatak odalarını, Ashley koleksiyonundan geleneksel Gal yorganları renklendirir. Minderler ayrıca Ashley patchwork kumaşlarıdır. Oturma odasında, duvar kaplamaları beyaz üzerine kırmızı bir baskı iken, perdeler ters renkte aynı desendedir. (https://www.countryliving.com/home-design/house-tours/a35592/laura-ashley-home/, 29.03.2019)

Resim 3: Duvar kağıtları pozitif mavi beyaz baskıdır. Yorgan, perdeler ve masanın alt tarafı renklerin ters çevrilmesiyle negatif mavi beyaz baskılıdır. (https://www.countryliving.com/home-design/house-tours/a35592/laura-ashley-home/, 29.03.2019)

Kırsal tarzı (ruralism), kentleşen dünyaya karşın, 18. yüzyılda Fransa'nın güney sahil köylerinde ortaya çıkmış, mobilyadan kültüre birçok alanda etkisini göstermiş bir akımdır. Country dekorasyon ise pastel veya toprak renklerinin egemen olduğu, eskiyi anımsatan stillerin bulundurulduğu, ahşap bir dekorasyon tarzıdır. Kırsal tarz iç mekân dekorasyonda, koltuk ve sandalye döşemelerinde sadece çizgili desenler değil, ekoseli ve çiçekli kumaşlar da tercih edilir (https://www.yemekodasi.com/country-yemek-odasi/, 29.03.2019). Kırsal tarzı iç mekân tasarımında

perde kumaşları çoğunlukla renkli çiçekli kumaşlardır. Duvar dekorasyonunda duvar kağıtları kullanılır. Duvar kağıtlarında, bol doku, şeritler bitki unsurlarını yansıtır. Kapılar, zemin veya tavan ile aynı nüanslarda seçilmelidir. Koltuk üzerine patchwork örtüler örtülür. Mobilyalar açık ve pastel renktedir. Bu dekorasyon türünde köy evi ya da kır evi denilebilecek yöresel çizgilerin esintisini bulmak mümkündür. Yatak odalarında nevresim olarak dantel detaylı pudra veya açık pembe kumaşlar kullanılır.

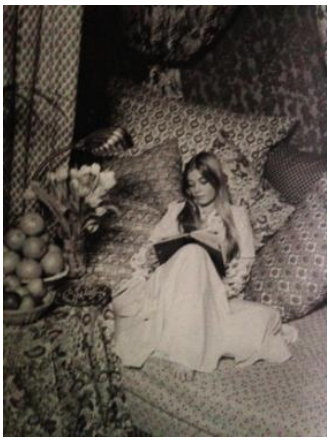

Resim 4: Laura Ashley'in tanıtım fotoğrafı, şirketin 1972 yılındaki mobilya kumaş koleksiyonundaki kırsalcı kalıpları göstermektedir (Wood, 2009; s. 84.).

İngiliz kır stili, yeni ve eskiyi bir araya getiren bir tarzdır. Hem şık hem sıcak bir dekorasyon stili denebilecek bu tarzın kumaşları genellikle gül ve kır çiçeği desenli döşemelik kumaşlardır. Salonlar, açık renk duvarlar ve kumaşlar ile dekore edilir.

2. LAURA ASHLEY İÇ MEKAN TARZI

Laura Ashley (1925-1985), İngiltere'nin en ünlü moda tasarımcılarından biri olduğu gibi, günümüzde İngiliz tarzı "neo-viktorian" mobilya tarzı ve iç mekân, tekstil ve ev modası tasarımının temsilcilerindendir. Kurduğu tekstil markasına kendi adını koymuştur. Aslında Ashley, mobilyalardan tekstillere, aydınlatmadan resim çerçevelerine kadar oda düzenlemesindeki her mobilyayı tasarlamaya başlamıştı.

Şirketin hikayesi 1953'te, Laura ve Bernard Ashley'nin Londra'daki dairelerinin mutfak masasında küçük tekstiller basmasıyla başlamıştı. 1953 yılında Audrey Hepburn "Roma Tatili" filminde onun eşarplarını takmıştır. Bu şekilde ürünleri popüler olmuş ve kısa zamanda Laura Ashley markası küçük aile atölyesinden büyük tekstil ve mobilya üreticisine dönmüştür.

Laura, 1981 yılında ilk ev eşyaları kataloğu ile dikkatini modadan mobilya alanına kaydırmaya başlamıştı. 1982'de başlatılan 'Dekoratör Koleksiyonu', "Laura Ashley Ev Dekorasyonu Kitabı", gelişmekte olan Laura Ashley tazına olan ilginin bir sonucu olarak yayınlanmıştı (Oyman, 2019; 614).

Ashley'in iç mekân tarzında en önemli unsur, Viktorya dönemi romantizmiydi. Tasarımlarında daima bir nostalji havası ve tarihi referanslar vardı. Çok miktarda fırfırlı perdeler, fistolu güneşlikler, patchwork yatak örtüleri, drapeli perdeler ve duvarlarda resimler vardır. Yumuşak kıvrımlı mobilyalar, duvar kâğıdı ve hatta abajurlar aynı mekandaydı (https://www.homesandantiques.com/interiors/decorating/the-enduring-appeal-of-laura-ashley/9.2.2019).

Resim 5: Ashley, Laura. (1989). Laura Ashley Living Room. New York: Harmony Books. Laura Ashley (Cheng, 2003; 24, 34).

1989 tarihli kitabında "Laura Ashley Oturma Odası" nı, "çevrenizi ve yaşam biçiminizi tamamlayan bir oturma odası oluşturmak için esin kaynağı ve fikir kaynağı… İlk izleniminizi yaratan oturma odanız. Karakterinizin ve yaşam tarzınızın bir barometresi gibi… Oluşturmayı seçtiğiniz tarzın, oturma odasının amaçlanan rolüyle uyumlu olması gerekir. "Ayrıca, "… ahlaki, sosyal ve zamanın politik havası. Bugün moda olma zorunluluğundan kurtularak hem evlerimiz hem de yaşam tarzlarımıza uygun şık bir oda oluşturmak için dönem dekorunun her yönünden faydalanabiliyoruz" diyordu (Resim 5), (Cheng, 2003; 24, 34).

2.1. Renk paleti

Renk, iç mekân tasarımının en önemli öğelerinden biridir. İç mekânda yer alan tüm biçimler, yüzeyler renk farklılıkları ile daha iyi algılanır (Canbolat, 2017; 287). Laura Ashley'in renkleri çoğunlukla pastel, sıcaktır. Nötr renkler kullanılmıştır. Burada genellikle bej, beyaz, pişmiş toprak, gri yeşil, süt, soluk sarı ve kırmızının farklı nüansları, kumaşlarında ise, bahar çiçekleri ve güz yapraklarının renkleri vardır. Laura Ashley'in evler için yaptığı iç dekorasyonlar da sihirlidir. Laura Ashley, Viktorya döneminden esinlendiği romantizmi yeniden evrenselleştirmiştir. Pastel renkleri, bahar çiçeklerini, güz yapraklarını, kekremsi odun kokusu ile Romantizmin meşruluğunu perçinlemiştir. Koltuklar, perdeler, halılar ve diğer tüm mobilyalar açık renktedir. Renk paleti genellikle odayı rahat ve çekici kılan üç veya dört renkten oluşur. Renkler hem parlak hem de yumuşak olabilir. İç tasarımdaki modern İngiliz tarzı, çeşitli romantik desen ve çiçek baskıları ile ayırt edilir. Zaman zaman kırmızı, altın, yeşil, bronz ve kestane rengi gibi renklerde görülebilir. Halı ve kilim üzerinde büyük bir sehpa bulunur. Beyaz dolaplar oldukça popülerdir.

Resim 6: Renk paleti genellikle odayı rahat ve çekici kılan üç veya dört renkten oluşur. Renkler hem parlak hem de yumuşak olabilir. İç tasarımdaki modern İngiliz tarzı, çeşitli romantik desen ve çiçek baskıları ile ayırt edilir (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, 29.03.2019).

2.2. Kumaşlar

Laura Ashley tarzı, farklı kumaş desenlerinin bolluğuyla kendini belli eder. Peluş ve deri döşemeli yumuşak kanepeler, kumaş minderler ve dantel pencere perdeleri ile uyumludur. Çiçek ve puantiye desenli Chintz ve damask kumaşlar oldukça popülerdir. Çiçekler arasında gül özellikle önemli bir rol oynar. Bu nedenle iç tasarımda çok sık görülür. Hepsinin bir odada olması ve büyük baskıların genellikle küçük resimlerle birleştirilmesi ilginçtir.

İngilizler'in chintz'e (baskılı kumaşlar) olan ilgisi 1950'lerde yeniden canlanmış ve geleneksel İngiliz kır evine dayanan alternatif bir iç mekân estetiği ile sağlamlaşmıştır. Laura Ashley'in tasarımları, yalın bir çağa duyulan özlemi yansıtan "Chintz-mania" adı ile birlikte anılır. Laura Ashley kumaşları ve duvar kağıtları ile özdeşleşen "kırsalcılık-ruralism" "yalın" ve "eski moda" tarza bir geri dönüş hareketidir. Bunun ilham verdiği üç kültürel değişimin olduğu söylenebilir. Birincisi, Schoeser ve Rufey'e göre, "yeniden canlanmaya" olan ilgi, yani aynı şekilde "çiçek baskıları ve çiftlik evi mobilyalarına dayanan ve 30'ların iç mekanları, "yeni fakirler" içindi. "Yeni fakir" tarzı, geleneksel mobilya, tekstil ve duvarların konu edilmesiyle yeniden canlanmıştı. Biraz farklıydı, çağdaş ve antika eşyaların yan yana yerleştirilmesi fikrine dayanıyordu (Thoreson, 2016, 32-33).

Resim 7: Laura Ashley tarzı farklı kumaş desenleri (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, https://gasubasu.com/dekorasyon-fikirleri/ingiliz-tarzinda-yasayan-fikirler-10-ornek/, 29.03.2019).

2.3. Mobilya

İç mekân tasarımdaki mobilyalar, klasik İngiliz tarzı, Viktorya dönemi mobilyalarıyla temsil edilmektedir. Genellikle malzeme açık veya koyu tonda ahşaptır. Antika bir görünüme sahiptir. Masalar, raflar genellikle meşe, sekoya veya çamdan yapılır. Çekmece üzerindeki kulp gibi aksanlar

pirinçten yapılabilir. Kanepeler ve sandalyeler yumuşak goblenler ile kaplıdır. Rahat yastıklar ahşap sandalye ve sandalyelerin sert görünümünü yumuşatmaktadır.

Resim 8: Mobilyalar, klasik İngiliz tarzı, Viktorya dönemi mobilyalarıyla temsil edilmektedir. Genellikle malzeme açık veya koyu tonda ahşaptır (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, 29.03.2019).

Ayrıca, baskılı halılar, altın dekor elemanları, İngiliz tarzı fayanslar, duvar kâğıdı, lambalar ve İngiliz tarzında pencereler, desenli döşemeler, kavisli ayaklı mobilyalar bu tarzı yansıtan unsurlardır.

3. LAURA ASHLEY İNGİLİZ KIR EVİ MOBİLYA VE İÇ MEKAN AKSESUARLARI

3.1. Şömine

Yanan bir şöminenin rahatlığı olmadan gerçek bir İngiliz evi düşünülemez. İdeal olarak, bu gerçek bir şömine olmalı, ancak modern bir elektrikli şömine de olabilir. Antikliğin ruhunu yansıtmak için, şöminede doğal taş veya tuğla kullanabilir, aynı zamanda mobilyalar şömineye bakacak şekilde düzenlenir. Etrafında yumuşak bir yün halı rahat atmosfere katkıda bulunur.

Resim 9: Bu tarzın önde gelen özelliklerinden biri de sürdürülebilir kökeni olan ağaçların kullanılması, ceviz, meşe ve maun kullanılmaktadır. Ayrıca, şömine İngiliz tarzı bir evin en önemli parçasıdır. İç tasarımda, zorunlu bir unsurdur (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, 29.03.2019).

3.2. Chesterfield Kanepe

İngiliz tarzında bir evin mobilya unsurlarından biridir.18. yüzyıldan gelen bu koltuk tarzı, modern, lüks ve modaya uygun bir görüntü çizer. Kanepe çeşitli şekillerde olabilir: koyu çikolata rengi deriden çeşitli renklerde yumuşak peluş döşemeye kadar. Genellikle bu özel kanepe oturma odasının en parlak parçasıdır.

Resim 10: Chesterfield Kanepe (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, 29.03.2019).

Laura Ashley duvar kağıtları ve kumaşları, ilk ev mobilyası kataloğunun üretildiği 1981'den itibaren evleri süslemekteydi.

Resim 11: Laura Ashley koltukları çoğunlukla çiçek desenlidir. (https://www.womansweekly.com/lifestyle/laura-ashley-60-years-of-british-design-13258/, 27.03.2019)

3.3. Kütüphane

Her İngiliz evinin bir kitap koleksiyonu için bir yeri vardır. Ayrı bir oda veya ahşap bir duvar rafı olabilir. İngiliz tarzını bir dairenin içinde bir çift yumuşak koltuk, alçak bir masa ve bir zemin lambası yardımıyla yeniden yaratmanız önerilir.

Resim 12: İngiliz evi kütüphanesi (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, https://tr.pinterest.com/pin/417145984216316393/, 29.03.2019)

3.4. Şömine koltukları

İç tasarımın özel bir detayı, kadife veya hakiki deri ile döşenmiş bir şömine koltuğudur. İngiliz

tarzında bir oda, bildiğimiz gibi, rahatlık ve lükstür. Bu nedenle, tüm mobilyalar yumuşak bir döşemeye (kapitone olabilir) ve yüksek kaliteli kalınlıktaki kumaştan yapılmış rahat kolçaklara sahip olmalıdır.

Resim 13: Şömine koltukları. Koltuklar, kaliteli kumaştan yapılmış rahat kolçaklara sahip olmalıdır (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, 29.03.2019)

4. LAURA ASHLEY KIR EVİ YAŞAM ALANLARINDA İÇ MEKAN

4.1. Laura Ashley İngiliz Kır Evi Tarzı Mutfak

Laura Ashley, İngiliz kır evi tarzında mutfak gerçek, rahat ve eski moda bir görünüme sahiptir. Geleneksel mutfaklarda, İngiliz tarzı rahat bir koltuk bulunur. Bir kanepe veya konforlu sandalyeler, evde oturup sosyalleşilebilecek bir alan sağlar. Tavan kirişleri, kemerli kapılar ve mutfak bankoları bu tarzın tipik özellikleridir.

Resim 14: İngiliz tarzı yemek odası (https://tr.pinterest.com/pin/194077065176133041/)

Resim 14'te görüldüğü gibi İngiliz tarzı yemek odasında antika etkisini beyaz boyalı camlı, raflı mutfak dolapları sağlamaktadır. Gömme dolabın iki işlevi vardır: güzel mutfak eşyaları gösterir ve aynı zamanda depolama alanı olarak da kullanılır. Cam dolap kapıları ve dokuma sepetler, eski çaydanlıklar, Çin porselenleri ve diğer antika eşyalarla dolu açık raflar mutfağa özel bir çekicilik ve rahatlık sağlar. Mutfakta, İngiliz ruhunu yansıtan duvar resimleri. Manzara resimleri, çiftlik hayvanları veya av sahneleri olabilir. Bakır kaplar, eski sürahiler, çaydanlık, bardak ve tabaklar veya açık raflarda ve dolaplarda bulunan antika mutfak eşyaları mutfağa kır evi tarzını yansıtır https://shabbychicmania.it/public/blog/llaura-ashley-aw-2018-in-the-country/, 29.03.2019).

Klasik İngiliz tarzında bir mutfağın içi genellikle şu renk şemalarında tasarlanmıştır: antik beyaz, açık gri, açık sarı, yumuşak krem ve diğer pastel tonlar. Perdeler, kanepeler, mutfak havluları, oturma yastıkları ve masa örtüleri gibi detaylar, canlı renk vurguları, çiçek desenleri ile son derece uyumludur.

4.2. Laura Ashley İngiliz Kır Evi Tarzı Yatak Odası

İngiliz kır evi tarzı yatak odasının iç tasarımında ideal seçenek, koyu renkli, doğal ahşaptan yapılmış, yüksek, oymalı başlıklı bir yatak kullanılır. Yatak odasındaki atmosfer, çeşitli kumaşların varlığı ile yaratılır: küçük çiçekli perdeler ve duvar kağıtları, patchwork yatak örtüleri, ekoseler ve çeşitli boyutlarda minderler. (https://tr.pinterest.com/pin/24629129189148168/, 29.03.2019)

Resim 15: İngiliz kır evi tarzı yatak odası (https://tr.pinterest.com/pin/24629129189148168/, 29.03.2019)

4.3. Laura Ashley İngiliz Kır Evi Tarzı Oturma Odası

Evin ocağı ve ruhu olan oturma odası, konforlu bir konaklama için idealdir. Her oturma odasında şömine, kütüphane, büyük bir orta sehpa, aydınlatma unsurları böyle bir konutun karakteristik özellikleridir. Bir şöminenin yanı sıra, yüksek sırtı ve kulakları olan berjer tipi yatar koltuklar ve kanepeler oturma odasının en önemli iç mekân unsurlarıdır.

Resim 16: Laura Ashley oturma odası mobilyaları, duvar kağıtları, perdeler ve kumaşlar (https://tr.pinterest.com/pin/303570831119302003/, https://blog.lauraashley.com/at-home/autumn-cosiness-cranberry-cottage/, 29.03.2019)

Bir oturma odasının içindeki İngiliz tarzı, odanın merkezinde bulunan bir yemek masası ve kanepe anlamına gelir. Önemli bir unsurun bazen duvarın tüm yüksekliğini ve genişliğini kaplayan kitaplık olduğu belirtilmelidir. Bol miktarda aksesuar kullanılır: minderler, peçeteler, porselen nesneler. Renkler ise, krem, bal, koyu kırmızı ve bej renklerinin tonları tercih edilir. Şömineli oturma odasında koyu renkteki doğal bir ahşap veya laminant zemin, duvarlar, duvar kâğıdı ve kumaşla tamamlanır. Zeminde çiçek tasarımlı bir halı vardır.

4.4. Laura Ashley İngiliz Kır Evi Tarzı Banyo

Laura Ashley İngiliz kır evi tarzında geniş bir banyonun olması arzu edilir. Mobilya parçaları, kolaylıkla hareket edebilecekleri şekilde düzenlenir.

Geleneksel olarak, banyo içi açık renk seramik karolarla veya çiçek desenli duvar kağıtlarıyla düzenlenir. Ancak diğer bir seçenek duvarları ahşap ile kaplamaktır. Bu durumda, zemin ahşapla, tavan ise çiçek desenli duvar kâğıdı ile kaplanmıştır.

Resim 17: Laura Ashley İngiliz kır evi tarzı banyo (https://about-ruth.com/2017/09/17/55-brilliant-ideas-cottage-style-bathroom-design/#jp-carousel-8514, 29.03.2019)

4.5. Laura Ashley İngiliz Kır Evi Tarzı Çocuk Odası

Bu tarzda çocuk odası bölümlere ayrılmıştır: oyun odası, yatak odası ve masa. Masa, eğer evdeki çocuk okula giderse vardır. Renk yelpazesi, daha doygun renklerle (bordo, yeşil, tuğla rengi ve kırmızı) birlikte krem, bej, soluk pembe ve beyaz şeklindedir.

Resim 18: Laura Ashley İngiliz kır evi tarzı çocuk odası (https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/, http://cepaynasi.blogspot.com/2012/12/ack-ucuk-pembeli.html, https://tr.pinterest.com/pin/AQTaKCJxjdB0JjrhgIg7m9_RXK_4ZVVqGVM5mxiiH5iIOYACtgjFTH8/, 29.03.2019)

Küçük çiçekler ile romantik desenleri kız çocuklar için uygundur, erkek çocuklar için de macera veya deniz teması idealdir. Çocuk mobilyalarında genellikle alt kısımda çok sayıda çekmece, raf ve içinde dolabı bulunan bir yatak bulunur.

60 yıldan fazla bir süredir Laura Ashley, harikulade mobilyalar ve onu bir iç mekân adı ve dünya markası haline getiren tasarım liderliğindeki ürünler yaratmaktadır. Özgün İngiliz cazibesiyle tanınan şirket, ilkbahar/yaz 2017 için zengin tasarım mirasına dayanan "Natural By Design" adında güzel bir koleksiyon üretmiştir.

Tema doğal dünyayı kutlamaktadır. Baskılarında stilize edilmiş çiçekler ve yumuşak geometrikler bulunur, dekor karamellerin, yer mantarlarının, nevresimlerin ve beyazların nötr renk

paletinden oluşmaktadır.

Kurşun baskı "Manolya Ağacı" isimli, ilk bahar çiçekleri hissi uyandıran ve her unsuru süsleyen kumaş ve duvar kağıdı abajurlar ve çarşaflar.

Evinizin çevresinde hafif ve havadar bir his yaratmak istiyorsanız, beyaz veya soluk Fransız grisi Dorset mobilya yelpazesi, aynı zamanda mükemmel depolama ve yemek seçenekleri sunan şık bir seçimdir. Daha geleneksel bir şey tercih etmek isterseniz, koyu kestane tavan çeşitleri zenginlik ve derinlik katmak için mükemmel bir seçimdir.

Laura Ashley her zaman birlikte yaşanılması ve keyfin çıkarılması gereken çok yönlü bir marka olmuştur. Şezlong ve çekyat, tek bir hareketle açılabilen ve konukların dinlenmesi için ideal bir oturma unsuru olmuştur.

Yatak odasında mobilyalar, rahat ve doğal hissini mükemmel bir şekilde tamamlayan şık bir meşe kaplamaya sahiptir.

Aksesuarlar her dokunuşa son dokunuş katar. "Natural By Design" teması, tasarım avizesiyle, çağdaş bir aydınlatma sunmaktadır. Teraryumlar, fenerler, tepsiler ve fotoğraf çerçeveleri gibi pirinç kenarlı aksesuarlar dekorasyona lüks dokunuşlar katmaktadır. İşlemeli yastıklar, dokuma halı ve rattan mobilyalar, resimli duvar kaplamaları gibi unsurlarla zarif ve çağdaş görünümü tamamlamaktadır (https://www.independent.co.uk/life-style/contemporary-living-inspired-by-the-natural-world-a7631406.html, 27.03.2019).

5. LAURA ASHLEY MOBİLYALARINDA KULLANILAN PERDELİK VE DÖŞEMELİK KUMAŞ ÖRNEKLERİ

Resim 19: Gri Yeşil Zambak Perdelik kumaş (https://www.specifiedby.com/laura-ashley/lilium-grey-green-curtain-fabric, 28.05.2019)

Gri yeşil zemin üzerine stilize edilmiş zambak çiçekleri, sapları ve gri yeşil yaprakları ile çevrili olan bu baskı, iç mekâna klasik bir tarz getirmektedir. Saf pamuktan yapılmıştır.

Resim 20: Albertine perdelik kumaş (https://www.specifiedby.com/laura-ashley/albertine-blush-curtain-fabric, 28.05.2019)

Yumuşak, kırmızı pembe güller ve soluk yeşil yapraklar, Albertine baskısında beyaz bir arka plan üzerinde dağılmış durumdadır. İngiliz tasarımında ve İngiliz kır evlerinin ahengiyle, bu kumaş iç mekânda perde ve yastıklarda kullanılmıştır.

Resim 21: Kirli beyaz zemin üzerine gri-yeşil kozmos çiçeği (https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/cosmos-off-white-grey-green-curtain-fabric. 28.03.2019)

Klasik çiçeklere çağdaş bir bakış kazandıran Kozmos çiçeği temalı kumaş, tamamı renkli ve doğal motiflerle kaplıdır. Bu kumaş, perde, panjur veya yastıklarda kullanılmıştır.

Resim 22: "Limon Sarı" isimli perdelik kumaş (https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/lemons-yellow-curtain-fabric, 28.03.2019)

Sarı limonlarla beyaz zemin üzerine düzenlenmiş Perdelik Kumaş, perdelerde, panjurlarda ve yastıklarda kullanılmıştır.

Resim 23: "Köknar" isimli perdelik kumaş (https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/adlington-fir-fabric, 28.03.2019)

Köknar yeşili arka plana ve çiçekli modern bir baskıya sahip bu çarpıcı perde kumaşı iç mekâna canlılık katar. Bu kumaş, camları giydirmek için idealdir.

Resim 24: "Yaz Sarayı" isimli kızılcık rengi perdelik kumaş
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/summer-palace-cranberry-fabric, 28.03.2019)

Zengin kırmızı tonlarda güzel kuşlar ve çiçeklerle kaplı zarif bir baskı ile, bu keten karışımı perdelik kumaş, özellikle güneşlikler için uygundur.

Resim 25: "Belvedere gece mavisi" isimli perdelik kumaş
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/belvedere-midnight-fabric, 28.03.2019)

Klasik olarak oldukça süslü olan Belvedere baskı, zarif tavus kuşu ve sonsuz çiçeklere sahiptir ve lüks mekanlara mükemmel bir katkı sağlar. Gece mavisi renklerinde, sakin ve görkemli, pamuklu keten karışımı yumuşak bir kumaştır. Güneşlikler, perdeler ve yastık kılıfı için kullanılmaktadır.

Resim 26: "Queensbury gece mavisi" isimli perdelik kumaş
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/queensbury-midnight-fabric, 28.03.2019)

Çiçeklerle dolu sarmaşık dalları, şık Queensbury baskısını oluşturmuştur. Bu klasik tasarım, herhangi bir alanı zahmetsizce büyütür, sofistike, lüks bir yere dönüştürür. Yumuşak bir keten-pamuk karışımı olan bu kumaş, güneşlikler, perdeler ve yastık kılıfları oluşturmak ve adeta iç mekanlara son bir dokunuş getirir.

Resim 27: "Papatya sarısı" isimli döşemelik kumaş
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-upholstery/products/corby-check-camomile-upholstery-fabric, 28.03.2019)
Papatya sarısı dokumadan desenli kumaş, döşemelik kullanımına uygundur.

Resim 28: Kazayağı desenli döşemelik kumaş
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-upholstery/products/miller, 28.03.2019)
Siklamen pembesi renginde, kazayağı dokumadan desenli kumaş, döşemelik kullanıma uygundur.

6. LAURA ASHLEY TARZI EVLERİN İÇ MEKANLARINDA KULLANILAN DUVAR KAĞIDI ÖRNEKLERİ

Resim 29: "Kurşuni renkli Hindistan cevizi "isimli duvar kâğıdı
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/coco-pewter-wallpaper, 28.03.2019)

Çiçekler, şık kalay kaplamalı hindistancevizi çiçek baskılarıyla mutfak ve banyolar dahil tüm odalar için kullanılmaktadır. Tüm Laura Ashley duvar kağıtları İngiltere'de basılıp üretilmektedir.

Resim 30: "Egzotik palmiye" isimli duvar kâğıdı
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/exotic-palm-wallpaper, 28.03.2019)

Taze Egzotik palmiye baskılarının sonsuz tekrarı, açık çalı yeşili ile iç mekâna çağdaş bir görünüm kazandırır.

Resim 31: "Karakalem Hermiyon çiçeği" isimli duvar kâğıdı
(https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/hermione-charcoal-floral-wallpaper, 28.03.2019)

Çarpıcı tek renk yaşam koleksiyonundan alınan, karakalem Hermiyon duvar kâğıdı, büyük boy

çiçeklerle düzenlenmiş bir tasarıma sahiptir. Tüm iç mekanlarda kullanılmaktadır.

Resim 32: "Manolya" isimli duvar kâğıdı (https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/magnolia-grove-duck-egg-wallpaper, 28.03.2019)

Manolya baskılı, mavi bir arka plan üzerinde ince dallar üzerinde manolya çiçekleri bulunur. Basit ama güzel, yatak odaları için ideal bir duvar kağıdıdır.

Resim 33: Menekşe rengi İris çiçeği (https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/violetta-iris-wallpaper, 28.03.2019)

Yumuşak bir mor tonunda tomurcuklarından patlamış iris çiçekleri, cesur ve çarpıcı tarzıyla odalara modern bir hava vermektedir. Çiçeklerin resim tarzında yapılması, duvar kağıdına geleneksel bir his verir, ancak büyüklüğü ve rengi tasarımı çağdaş göstermektedir.

Resim 34: "Toprak rengi yabani çimenler" isimli duvar kâğıdı (https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/wild-meadow-sienna-wallpaper, 28.03.2019)

Çeşitli İngiliz kır çiçeklerinin muhteşem bir resmini suluboyada gösteren "Toprak rengi yabani çimenler" temalı duvar kâğıdı, çiçek tasarımlarının çağdaş bir örneğidir. Bu baskı sıcak ve davetkardır. Modern iç mekanlara üst düzey bir tarz getirmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İngiliz iç tasarımı ve yaşam tarzı markası Laura Ashley, iç mekân tasarımında ruralism (kırsalcılık) veya Country tarzının hem mobilya hem de ev tekstili sektöründe, romantizmin temsilcisi olduğu söylenebilir. Duvar kâğıdı, kumaşlar, dekoratif yastıklar, yatak örtüleri ve ev aksesuarları gibi tüm iç mekân boyunca aynı desenleri ve renk bileşimlerini bir araya getirme olasılığı nedeniyle dünya çapında tanınmaktadır. Ürün yelpazesinde mobilya, lamba, ayna, yatak örtüleri ve mutfak eşyaları, kokular ve ev aksesuarları da bulunmaktadır. Laura Ashley, bütünleşik, uyumlu bir iç mekân yaratma olanağını sunmaktadır.

Laura Ashley'in tarzı klasik ve şıktır ancak aynı zamanda samimi ve hafiftir. İngiliz kırsalının çekici güzelliğini uyandıran baskılar ve tasarımlar, İngiliz kırsal tarzı iç mekân, Büyük Britanya'da Orta Çağ'dan günümüze gelişen tasarım ve mimarlıktaki çeşitli trendlerin ortak adıdır. Sade zarafeti, klasik lüksü, yüksek kaliteli malzemeleri, birçok dekoratif unsurun varlığı ve çok da sert vurgular olmaması nedeniyle İngiliz kırsal tarzı oldukça sevilen bir tarzdır.

Laura Ashley, iç mekân tasarımlarında İngiliz kır evlerinin samimi, rahat ve misafirperver ruhunu yakalayan bir ülke tarzından esinlenmiştir. Koyu kırmızılar, nötr tonlar ve yeşil vurgular ile ahşap odalara mükemmel uyum sağlayan muhteşem bir sonbahar renk paleti oluşturarak her odaya klasik bir etki verir. Duvarların dekorasyonunda, sonbahar tonlarında çiçek ve yapraklarını anımsatan, yinelenen motifler vardır.

KAYNAKÇA

Ashley, Laura. (1989). Laura Ashley Living Room. New York: Harmony Books.

Canbolat, T. (2017). İç Mekân Tasarımında Renk Armonisi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 26, Sayı 3.

Cheng, John P., (2003). "Home Fashion: A Concept of Creating Home Furnishing Products Using Fashion Theory and Design Process", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Division of Research and Advanced Studies of the University of Cincinnati, In the School of Design of the College of Design Art Architecture Planning, B.A., University of Minnesota.

Gezer, Hale (2008). "Üretim Alanında Tekstil ve Mimari Arasındaki Etkileşim", İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Yıl:7 Sayı:13, Bahar/1.

Gürcüm, Banu Hatice ve Seçim Esra ve Arslan Pınar ve Bulat Fatma ve Kuç Elif ve Yıldırım Şaban, (2016), "Tekstil Tasarımında Yenilikçi Malzemelerin Keşfi: Ahşap Tekstiller, idil, Cilt 5, Sayı 26.

Oyman, N.R. (2019). Tekstil ve Moda Tasarımında Romantik Bir İz: Laura Ashley, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12 Sayı: 62.

Thoreson, Natasha Ann (2016). British Printed Textiles of the 1970s A Material Culture Study. The Degree of Doctor of Philosophy Thesis, A Dissertation Submitted to The Faculty of The University of Minnesota, USA.

Wood, M. (2009). Laura Ashley. London, England: Frances Lincoln Limited.

https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings

https://blog.lauraashley.com/at-home/autumn-cosiness-cranberry-cottage/

https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/cosmos-off-white-grey-green-curtain-fabric

https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/lemons-yellow-

curtain-fabric
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/adlington-fir-fabric
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/summer-palace-cranberry-fabric
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/belvedere-midnight-fabric
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-drapery/products/queensbury-midnight-fabric
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-upholstery/products/corby-check-camomile-upholstery-fabric
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-fabric-upholstery/products/miller
https://www.independent.co.uk/life-style/contemporary-living-inspired-by-the-natural-world-a7631406.html
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/coco-pewter-wallpaper
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/exotic-palm-wallpaper
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/hermione-charcoal-floral-wallpaper
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/magnolia-grove-duck-egg-wallpaper
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/violetta-iris-wallpaper
https://www.lauraashleyusa.com/collections/home-furnishings-wallpaper/products/wild-meadow-sienna-wallpaper
https://www.pufikhomes.com/en/stili-interera/angliyskiy-stil/
https://www.countryliving.com/home-design/house-tours/a35592/laura-ashley-home/
https://gasubasu.com/dekorasyon-fikirleri/ingiliz-tarzinda-yasayan-fikirler-10-ornek/
https://shabbychicmania.it/public/blog/llaura-ashley-aw-2018-in-the-country/
https://tr.pinterest.com/pin/417145984216316393/
https://tr.pinterest.com/pin/24629129189148168/
https://tr.pinterest.com/pin/194077065176133041/
https://tr.pinterest.com/pin/303570831119302003/
https://tr.pinterest.com/pin/AQTaKCJxjdB0JjrhgIg7m9_RXK_4ZVVqGVM5mxiiH5iIOYACtgjFTH8/
https://about-ruth.com/2017/09/17/55-brilliant-ideas-cottage-style-bathroom-design/#jp-carousel-8514
http://cepaynasi.blogspot.com/2012/12/ack-ucuk-pembeli.html
https://www.specifiedby.com/laura-ashley/albertine-blush-curtain-fabric
https://www.specifiedby.com/laura-ashley/lilium-grey-green-curtain-fabric

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 265-277, Kış 2019

El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin Ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi

Doç. Dr. Bahattin Keleş
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4445-3303
Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Şırnak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 07.11.2019
Kabul: 24.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

el-Cezire (Silopi, Cizre, Nusaybin, Mardin)
İpek Yolu Ticareti
Eyyubiler
İslamlaşma

Öz

Yukarı Mezopotamya'ya çok eski tarihlerden beri el-Cezire bölgesi denmektedir. Ayrıca bu bölgeye İslam orduları gelmeden önce el-Cezire bölgesinde birçok medeniyet Gutiler, Babiller, Asurlulur, Hititler, Selefkiler Romalılar, Bizans ve Sasaniler hüküm sürmüştür. Hz.Ömer döneminde İslamlaşmaya başlayan el-Cezire bölgesi Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia ve Diyer-ı Bekir olarak üç ayrı bölgeye ayrılmaktaydı. Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde yer alan Musul, Cizre, Silopi, Nusaybin ve Tur-Abdin, Dara ve Mardin gibi şehir ve beldeler Sasaniler ve Bizans arasında uzun süre bir mücadele alanı iken bu bölgeye İslam ordularının gelmesiyle bölge hem İslamlaşmış hem de İpek yolu üzerinde bulunmasından dolayı uluslararası ticarette etkin rol oynamaya başlamıştır.

Haçlı seferlerinin XI.yüzyılda başlamasıyla bölge Haçlılarla İslam devletleri arasında bir çekişme alanı olmaya başlamış ve Eyyubiler Haçlılarla kıyasıya mücadele etmişlerdir. Ortadoğu ticaretinde hem Haçlılar hem de Eyyubiler önemli rol oynamışlardır. Özellikle Baharat Yoluyla Mısır ve Basra Körfezine gelen Uzakdoğu'nun önemli ticari malları ki, bu mallar arasında yer alan İpek, baharat ve çeşitli mücevherat vardı. Bu ticari mallar Bağdat, Musul ve Şam yoluyla Anadolu topraklarına gelmekte ve oradan da Avrupa ülkelerine ve diğer ihtiyaç duyulan ülkelere ihraç edilmekteydi. Özellikle Bağdat'a gelen Uzakdoğu malları Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin üzerinden geçerek çeşitli güzergahlar yoluyla İstanbul'a ulaşmaktaydı. Eyyubilerin sonuna kadar İpek Yolu üzerinde bulunan bu şehir ve beldeler oldukça gelişmiştir.

DOI: 10.9761/JASSS39638

Atıf Bilgisi / Reference Information

Keleş, B. (2019). El-Cezire Bölgesinin (Silopi, Cizre, Nusaybin Ve Mardin) İslamlaşması ve Bu Bölgenin Eyyubi Devletinin Sonuna Kadar İpek Yolu Ticaretindeki Yeri ve Önemi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 265-277.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 77 , p. 265-277, Winter 2019

Islamization of Al-Jazeera Region (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin) and the Significance of the Region on the Silk Road Trade through the Ayyubids Reign

Assoc. Dr. Bahattin Keleş
Sirnak University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Sirnak – TURKEY

Artcile History

Submitted: 07.11.2019
Accepted: 24.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

al-Jazeera (Silopi, Cizre, Nusaybin, Mardin)
Silk Road Trade
Ayyubids
Islamization

Abstract

Upper Mesopotamia has been called al-Jazeera region since the ancient times and many civilizations such as Gutes, Babylonians, Assyrians, Hittites, Salafkians, Romans, Byzantines and Sasanians had ruled before the Islamic armies came to this region. The Al-Jazeera region, which had begun to Islamize during the Hz.Ömer period, was divided into three separate regions as Diyar-ı Mudar, Diyar-ı Rebia and Diyer-ı Bekir. Diyar Rebia where covers the cities named Mosul, Cizre, Silopi, Nusaybin, Tur-Abdin, Dara and Mardin had been a struggle area between the Sasanians and Byzantians then became an islamic region and international trade center on the Silk Road after the Islamic armies came.

With the beginning of the Crusades in the XIth century, the region was a field of contention between the Crusaders and the Islamic states. Ayyubids had fought with the Crusaders and the Crusaders and Ayyubids played an important role in the Middle East trade. Silk, spice and jewelleries which is the most significant trade product for the far-east was brought to Anatolian and European cities through Baghdad, Mosul and Damascus from Gulf of Basra and Egypt. Especially the Far East goods coming to Baghdad were passing through Silopi, Cizre, Nusaybin and Mardin and reached to the Istanbul with different routes. The cities on the Silk Raod well developed especially in the Ayyubids reign.

DOI: 10.9761/JASSS39638

Giriş

El-Cezire; kelime olarak ada anlamına gelmekte ve böyle tanımlanmaktadır[1]. El-Cezire bölgesi, Dicle ile Fırat nehirleri arasında bulunan toprakların yukarı kısmına verilen addır. Bu bölge ayrıca Yukarı Mezopotamya olarak da adlandırılır. Köklü bir tarihi geçmişe sahip olan bu bölge dünya tarihi ve medeniyeti bakımından da çok önemli bir bölgedir. Anadolu, Suriye ve Irak toprakları arasında kalan bu bölgede; Gutiler, Babilliler, Asurlular, Persler, Hititler, Selefkiler, Romalılar, Bizans ve Sasaniler yaşamışlardır. Irak, Suriye ve Güney Anadolu bölgesi arasında kalan ve ziraata çok elverişli topraklardan oluşan el-Cezire bölgesi (Silopi, Cizre, Nusaybin ve Mardin), aynı zamanda İpek Yolu ticari güzergahı üzerinde bulunması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. El-Cezire bölgesinin sahip olduğu bu stratejik öneminden dolayı Sasani Devleti ile Roma Devleti arasında mücadelenin uzun yıllar devam etmesinde etkili olmuştur[2].

El-Cezire bölgesinin sınırları zaman içerisinde değişiklik göstermiş olmasına rağmen bölgenin kuzey sınırı Keban şehrinin önünden geçen Fırat nehri ile başlar ve güneyde Samsat, Birecik, Rumkale, Rahbe, Rakka ve Hille beldelerinin önünden geçerek, daha güneyde bulunan Divaniye'nin yakınından doğuya doğru yönelir ve Dicle nehrine ulaşırdı. Dicle nehri takip edilerek doğuya doğru Bendar, Tikrit, İmare, Musul, Ceziret İbn Ömer (Cizre), Hasankeyf, Tepe Horbus (Batman)'dan sonra kuzeye doğru yönelirdi. Buradan devamla Meyyafarikin (Silvan), Tercil (Hazro), Atak (lice) ve Hani beldelerinden sonra Palu'dan geçerek Murat nehrine kadar uzanırdı[3].

El-Cezire bölgesi, Hz. Ömer döneminden sonra Hz. Osman zamanında ayrı bir eyalet haline getirilmiştir. El-Cezire, İslamiyet'ten önce ve İslam tarihinin başlarında bu bölgeyeiskan ettirilen Arap kabilelerine göre bu bölge; " Diyar-ı Mudar", " Diyar-ı Rebia" ve " Diyar-ı Bekir" olmak üzere üç ayrı bölgeye ayrılmıştır[4]. Bu dönemde el-Cezire bölgesi buraya yerleştirilen Arap kabilelerinin isimlerine göre batıda Diyar-ı Mudar; Urfa, Harran, Samsat, Rakka, Resü'l-Ayn bölgelerini içine alır. Doğuda; Diyar-ı Rebia[5]; Musul, Nasibin (Nusaybin), Silopi, Sincar, Dara, Cizre taraflarını içine alır. Kuzeyde ise; Diyar-ı Bekr; Diyarbakır, Mardin, Hasankeyf, Meyyafarikin şehirlerini içine alan üç amilliğe ayrılmıştır. Ayrıca bu bölgelerin her birinin bir merkezi vardır. Diyar-ı Mudar'ın merkezi Rakka'dır; Diyar-ı Bekir'in merkezi Amid'dir; Diyar-ı Rebia'nın merkezi ise, Musul'dur[6]. İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı* adlı eserinde Gute bölgesinden [7]bahsetmektedir. Silopi'nin Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde yer aldığı ve çok eski tarihlerde ise burasının Gute bölgesi içerisinde bulunduğu tahmin edilmektedir.

İbn Havkal'a göre el-Cezire'nin sınırları; Fırat Nehri'nin doğusunda, güneyden kuzeye doğru; el-Anbar şehri ile başladığını ve daha sonra el-Cezire'yi Fırat ile Dicle Nehirleri arasında bir bölge olarak devam ettiğini söyler. İbn-i Havkal ise, er-Rahba, Karkisya, el-Hanuka, er-Rafika, ec-Cisr, Cerablus, Hanuka ile Refika arasında Habur Nehrinin bulunduğunu ve bu nehrin kenarında;Tenanir, el-Cahişa, Taliban, Sekire'l-Abbas, Araban, Muharik, Makisiyn ve Araban gibi yerlerin bulunduğunu ve

[1] Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, Çağ Yay., İstanbul 1995, s.319.

[2] Mevlüt Koyuncu, "İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008 Cilt, 10, Sayı:1, s.131 vd.

[3] Abdülgani Bulduk, *el-Cezire Muhtasar Tarihi*, (Yay. Haz. Mustafa Öztürk- İbrahim Yılmazçelik), Elazığ 2004, s.1.

[4] Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi, *El-Mesalik ve'l-Memalik*, Beyrut, 1927, s.72.

[5] Diyar-ı Rebia'nın şehirleri şunlardır; Nasibin (Nusaybin), Erzen ve Amid,,Re'sü-Ayn,Meyyafarikin, Mardin Barabaya, Beled, Sincar, Kardey, Bazendey ve Tur-i Abidin'dir. Bkz. İbn Hurazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008, Kitabevi Yay, s.84.

[6] Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır Tarihi*, s.4 vd.; Ramazan Şeşen, "el-Cezire", *DİA*, VII, s.509.

[7] İbn Hurdazbih,*Ülkeler ve Yollar Kitabı(Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik)*, çev. Murat Ağarı,İstanbul 2008, Kitabevi Yay, s.153.

Hayal Vadisi diye bilinen vadi ile son bulduğunu ve bundan sonrası ise önemli bir dağ olan Sincar Dağı'nın başladığını ifade eder. Burası, Rebia kabilesinin yaşadığı yerlerdir. Dicle Nehri üzerinde ise, güneyden kuzeye doğru; Bağdad, Tikrit, Musul, Ceziret İbn Ömer (Cizre), Beld, Tanza, Amed (Diyarbakır), Berkaid, Erzeme, Nasibin[8] (Nusaybin), Dara, Kefertuta, Ra'sü'l-Ayn, Tel benî Seyyar, Harran, Suruç, Mardin, Ruha (Urfa) gibi şehirler yer almaktadır. Dicle'nin diğer tarafında ise; Bağdad , el-Bürdan, Akbara, el-Cüveys, el-Als, el-Kerh, Ser min Ray, ed-Devr, el-Sin, el-Hadise, Fişabur, Semsin, et-Tel, Erzen ve Meyyafarikin (Silvan) gibi önemli şehirler yer almaktadır[9]. El-Makdisi, Diyar-ı Rebia'nın başkenti Musul'dur. Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde; El-Hadise, Mailsaya, el-Hüsniye, Sincar, Tela'fer, el-Hiyal, Ezirme, Beled, Nusaybin, Burkaid, Dara, Kefertuta, Re'su'l-Ayn Semanin (Heştiyan) gibi şehirlerin bulunduğunu söylemekte ve o bölgenin en önemli şehrinin Cezirt İbn Ömer (Cizre) olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Fişabur, Bainata, el-Muğie ve ez-Zozan gibi şehirlerinin de Diyar-ı Rebia bölgesi içerisinde olduğunu belirtmektedir[10]. İbn Hurdazbih ise, Diyar- Rebia bölgesinde; Nusaybin, Arzen, Amed, Re'su'l-Ayn, Meyyafarikin, Mardin, Baarbaya, Sincar, Beled, Karda ve Bazebda gibi belde ve şehirlerin yer aldığını ifade etmektedir[11]. Yakut El-Hamevi, Bazebda'nın Ceziret İbn Ömer karşısında bir köyün adı olduğunu ifade etmektedir[12]. İbn Havkal, Cizre'den bahsederken, Musul'la arasında 30 fersah bir mesafe olduğunu ve halkının zengin ve toprağının verimli olduğunu ifade etmektedir[13]. Cizre'nin ayrıca ticari yönünün de önemli olduğunu ve Dicle nehri kenarında bulunması dolayısıyla buradan gemilerin kalktığını ve Musul'a ticari malları götürdüğünü ifade etmektedir[14]. Günümüzde el-Cezire bölgesinin kuzey yarısı Türkiye'de güney yarısı ise, Suriye ve Irak toprakları içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca bu bölge çok verimli ovalara ve dağlarının da çok çeşitli madenlere sahip olduğu bilinmektedir. Bu madenler arasında; altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun gibi çok değerli madenlerin bulunması bölgeyi her zaman geçmişten günümüze bir mücadele alanı yapmıştır. Bölge ticari bakımdan da oldukça önemlidir ve ayrıca tarihinin Babil ve Asurlular çağına kadar gitmesi bölgenin tarihinin çok eski zamanlara kadar dayandığını göstermektedir[15].

1.El-Cezire Bölgesinin İslamlaşması ve Fetih Faaliyetleri

Hz. Ebu Bekir, tahta geçtikten sonra 633 yılında Yemame'de bulunan Halid b. Velid'e haber göndererek ordusuyla Irak üzerine gitmesini bildirmiş ve ayrıca İyaz b. Ganem'i [16]de kuzey yönünde Sasaniler üzerine yürümesini emretmişti. Bu bölgede yıllarca devam eden Sasani-Bizans mücadelesi her iki devleti de oldukça yıpratmış ve yöre halkı da bu durumdan dolayı zayıf duruma düşmüştü. Hz. Ebu Bekir'in emri üzerine Sasani ülkesine yönelen Halid b. Velid, Basra civarındaki ilk karşılaşmasında Sasani komutanı Hürmüz'ü öldürerek kesin bir galibiyet elde etmiş ve civardaki bazı önemli kaleleri de ele geçirmişti. Halid b. Velid Hire bölgesini de itaat altına aldıktan sonra burayı Ka'ka b. Amr'a

[8] Nasibin; bu günkü Nusaybindir. Mardine bağlı bir ilçedir. Geniş bilgi için bkz. İbn Hurdazbih, a.g.e., s.83.

[9] İbn Havkal en-Nasibi, *Suretü'l-Arz*, Beyrut, 1938, s.207 vd.

[10] El-Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim* (nşr.M.J.De Goeje), c.I, Leiden, (E.J.Brill), 1906, s.136 vd.

[11] İbn Hurdazbih, *El-Mesalik ve'l-Memalik*, s.95.

[12] Yakut El-Hamevi Ebu Abdullah Şehabeddin, *Mu'cemu'l- Büldan* (thk.Ferid Abdulaziz Cundi), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (t.y.), c.I, s.321.

[13] İbn Havkal, *Suretu'l-Arz*, s.202 vd.

[14] Muhammed Yusuf Ğandur, *Ortaçağ Cizre Tarihi (M.S.815-1515*) (çev.Fadıl Bedirhanoğlu), Ankara 2008, Beir Any Yay., s.27.

[15] Abdülgani Bulduk, a.g.e., s.XX..

[16] Hudeybiye'den önce Müslüman oldu. Bedir, Uhud ve Hendek Savaş'larına katıldı. Hz. Ömer zamanında el-Cezire beldelerinin fetihlerinde bulundu. H.20/641yılında Şam veya Medine'de 60 yaşında vefat etmiştir. Bkz.Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Fütuhu'l- Büldan*, (trc. Mustafa Fayda), İstanbul, 2013, Siyer Yay., s.558.

bırakarak kuzeyde bulunan İyaz b. Ganem'e yardım etmek için derhal harekete geçti. Fırat kenarında bulunan Enbar'ı İtaat altına aldıktan sonra bu kez yönünü Enbar'ın yakınındaki Aynü't-Temr bölgesindeki kabileler üzerine çevirdi[17]. Halid b. Velid, İyaz b. Ganem'in güç durumda olduğuna dair mektubun kendisine ulaşması üzerine derhal harekete geçip onun yardımına koştu. Halid b. Velid, Şam civarında Dametü'l-Cendel'de kendisini bekleyen İyaz b. Ganemle buluşarak düşmana karşı birlikte harekete geçtiler. Halid b. Velid bu karşılaşmada Dametü'l-Cendel'in reisi olan Ukaydır b. Abdülmelik el-Kindi'yi öldürmek suretiyle bölge halkını itaat altına aldı ve Hire'ye geri döndü[18].

İslam ordularının ve başarılı komutanlarının sayesinde Müslümanlar, Bizans ve Sasani sınır bölgelerindeki çok verimli arazileri ele geçirerek, Sasani devletinin tarih sahnesinden silinmesine ve ayrıca Bizans devletinin de geri çekilmesine sebep olmuşlardır. Bütün bunlar göstermektedir ki, daha önceleri çapulcu olarak bilinen Araplar, artık efendi olarak tanınıyorlar ve daha önceleri Bizans ve Sasani devletine ait olan topraklar birer birer Müslüman Arapların eline geçmeye başlamıştır. Ayrıca Müslüman Araplar, fethettikleri coğrafyadaki Gayr-i Müslimlere daha önce bu bölgede uygulanan vergi sistemindeki vergi oranlarını düşük tutarak onların gönüllerini kazanmasını da bilmişlerdir. Ayrıca bunun dışında onların inanç yönünden de herhangi bir baskı görmemeleri, onların ibadetlerini özgürce yapmalarına müsamaha gösterilmesi, bölgeyi yeni fetheden Müslüman Araplara karşı bölgedeki Gayr-i Müslimlerin yeni yönetimden oldukça memnun kalmasını sağlamıştır[19].

Hz.Ömer döneminde Müslüman Araplar, Bizans İmparatoru Heraklius'un ordusunu 636 tarihinde yapılan Yermük Savaşı'nda yenerek ağır bir yenilgiye uğratmış ve Bizans'ı bu topraklardan uzaklaştırmıştır. Yermük Savaşının kazanılmasında bilhassa Halid b. Velid'in büyük katkısı olmuştur. Ayrıca bu savaşta İyaz b. Ganem'in de etkisi büyüktür. İyaz b. Ganem bu savaşta Bizans ordusunu takip ederek Malatya'ya kadar gitmiştir. Malatya'yı da kuşatan İyaz, Malatyalıların barış teklifini kabul etmesi üzerine bir antlaşma yaparak tekrar geri dönmüştür[20]. Yermük Savaşının fethinden sonra İslam orduları Şam'ı fethetmek üzere Ebu Ubeyde b. Cerrah ve İyaz b.Ganem komutasında buraya gelmişler ve büyük bir kuşatmanın ardından H.13'te Şam'da fethedilmiştir[21]. Şam'ın fethedilmesinden sonra İslam orduları İyaz b. Ganem'in komutasında Haleb'e vardığında, halk korku içerisinde kalelere sığınmışlardı. Halep halkı İslam ordusu karşısında fazla bir direnç gösterememiş ve barış teklifinde bulunmuştur. İyaz b. Ganem'in Haleplilerle yaptığı anlaşmaya göre; Halepliler, canları, malları, kiliseleri ve kalelerine dokunulmaması şartıyla Müslümanlara cizye vermeyi kabul ettiler[22].

Ebu Ubeyde b. Cerrah, Haleb'in fethinden sonra Humus'u almak istemiştir. Fakat Bizans ordusu Ebu Ubeyde'nin komutasında olan İslam ordularını Humus'ta kuşatma altına almıştır. Bu kuşatmaya Cezire halkıda Bizans'ın yanında yer almış. Bu durumdan kurtulmak için Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid'ten yardım istemiş ve ayrıca Hz. Ömer'e de durum hakkında bilgi vermiştir[23]. Hz.Ömer, Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın verdiği bilgilere göre Rumları kışkırtan ve onlara yardım vaadinde bulunanların el-Cezireliler olduğunu öğrenince, Ebu Ubeyde'ye bir mektup göndererek şunları yazmıştır: *''Abdullah b. Utban'ı Nusaybin'e, daha sonra da Ruha(Urfa) ve Harran'a, Velid b. Utbe'yi el-Cezire Arapları üzerine (Rebia ve Tenuh), İyaz b. Ganem'i de bütün el-Cezire komutanları üzerine genel vali olarak*

[17] Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l- Büldan*, Beyrut, 1990, c.I, s.305.
[18] Belazuri, *Fütuu'l-Büldan*,(trc.Mustafa Fayda), Ankara 1987, 87 vd.; İmameddin İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966, c.IV, 348 vd.
[19] P.K.Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, c.I, s.218.
[20] İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev.Mehmet Keskin, Çağ Yay, İstanbul 1994, s.28.
[21] Ahmet Zeyni Dahlan, *el-Fütuhat el-İslamiyye*, c.XV, Beyrut 1997, s.35.
[22] Belazuri, a.g.e., s.209.
[23] İbn Kesir, a.g.e., s.125.

gönder''[24]. Bu konuyla ilgili olarak İbn Kesir'in rivayeti ise şöyledir: '' Hicretin on yedinci yılında Bizanslılar Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı Humus'ta kuşatma altına alarak onu sıkıştırmışlardı. Bu kuşatmaya el-Cezire halkı da katılmıştı. Hz. Ömer bizzat kendisi Şam'a doğru yola çıkarken aynı zamanda Sa'ad b.Ebi Vakkas'a da mektup yazarak Ka'ka b. Amr komutasında bir birlik oluşturarak, Humus'a, Ebu Ubeyd'in yardımına gönderilmesini istemişti. Ayrıca Hz. Ömer, İyaz b. Ganem'i de Cezirelileri cezalandırmak amacıyla bu bölgeye göndermesini Sa'ad b.Ebi Vakkas'a emretmişti. İki ordu aynı anda Kufe'den yola çıkarak biri Humus'a gelmiş, diğeri ise el-Cezire üzerine yürümüştür. Bizans kuvvetlerine yardım eden el-Cezire halkı, kendi beldeleri üzerine İyaz b.Ganem'in ulaştığı haberini alınca, bulundukları bölgeyi terk ederek kendi beldelerine geri dönmüşlerdi. Bu arada Bizans kuvvetleri de Hz.Ömer'in kendi ülkelerine doğru gelmekte olduğu öğrenince oldukça tedirgin olmuşlardır. Bu ortamı kendi lehine çevirmek isteyen Ebu Ubeyde b. Cerrah, Halid b. Velid''in de görüşünü aldıktan sonra Bizanslılarla savaşmış ve onları yenmiştir[25].'' Bütün bu yaşanan olaylara bakınca Hz. Ömer'in el-Cezire bölgesinden vazgeçmediğini ve buraları İslam topraklarına katmak istediğini göstermektedir.

Suriye ve Irak toprakları arasında önemli bir yere sahip olan Yukarı Mezopotamya, Müslümanlar için oldukça önemli bir coğrafya idi. Müslümanlar için Bizans bu bölgede bir tehdit unsuruydu ve Müslüman Araplar bulunduğu bölgeden kuzeye doğru onun engeli yüzünden rahat hareket edemiyordu[26]. Bu engelin kaldırılması için İslam orduları uzun bir mücadelenin ardından Suriye ve Irak topraklarının fethedilmesi üzerine Bizans'ın devlet merkeziyle irtibatı iyice azalmıştı. Hz.Ömer, 638 yılında Suriye'deki komutanlarla bir toplantı yaparak bu toplantı sonucunda el Cezire bölgesinin fethine karar vermiştir[27].

Cezire bölgesi İslam ordusu tarafından fethedilmeden önce bölge Bizans'ın elindeydi ve Müslüman Araplar Irak ile Suriye'nin arasında kalan bu Cezire bölgesinin fethini çok istemekteydiler ve bu bölgenin fethi onlar tarafından zorunlu gözükmekteydi[28]. Çünkü el-Cezire bölgesi halkının Bizans'ın yanında yer alması Müslümanları üzmüştür. Hz.Ömer bu toplantının ardından Ubeyde b. Cerrah'ı bu bölgeyi fetihle görevlendirmiştir. Ebu Ubeyde de Hz.Ömer'e yazdığı mektubunda Halid b. Velid'i Medine'ye alması durumunda İyaz b. Ganem'i kendisine yardım için göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer de İyaz b. Ganem'i Ebu Ubeyde'ye destek için göndereceğini bildiren mektubunu yazmıştır[29]. Kaynaklarda El-Cezire bölgesine Irak birlikleri komutanı Sa'ad b. Ebi Vakkas'ın mı yoksa Şam ordu birliklerinin komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın mı fethettiği konusunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Bu konuda Belazuri, el-Cezire bölgesinin fethi görevini Hz.Ömer'in Şam ordusuna verildiğini nakleder[30]. El-Cezire bölgesinin batı kısmının fethi için ise İyaz b. Ganem'in komutasındaki askeri birliğin ve Irak ordu komutanı Sa'ad b. Ebi Vakkas'ın emrindeki Ebu Musa el-Eş'ari'nin komutasındaki Irak orduları tarafından ele geçirilmiştir. Cezire topraklarının Suriye orduları tarafından ele geçirildiği görüşü ağır basmaktadır.[31]

Hz.Ömer'in emirleri doğrultusunda Ebu Ubeyde veya Sa'ad b. Ebi Vakkas İyaz b. Ganem'i

[24] Ahmet Zeyni Dahlan, a.g.e., s.56.

[25] İbn Kesir,a.g.e., s.171 vd.; Abdülbaki Bozkurt, El-Cezire Fatihi İyaz b.Ganem ve Mardin'in İslamlaşması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Konya 2006, s.23.

[26] Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, (trc. Mehmet Özay), İstanbul 2000, s. 218.

[27] Ramazan Şeşen, '' Cezire '', *DİA*, c.VII, İstanbul 1993,s.509.

[28] Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, c.II, İstanbul 2013, Ensar Yay, s.142.

[29] İbnü'l-Esir, *el- Kamil fi't-Tarih*, c.II, çev.M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul(Tarihsiz), s. 488.

[30] Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, s.236.

[31] Adem Apak, a.g.e.,c.II, s.143.

yaklaşık 5.000-6000 bin kişilik bir orduyla el-Cezire bölgesine göndermişlerdir[32]. İyaz b. Ganem, el-Cezire bölgesinde fetih harekatında bulunduğu bir sırada Ebu Ubeyde Amvas Taunu (veba salgını) yüzünden hayatını kaybetmiştir. Hz.Ömer, Ebu Ubeyde'nin vefatı üzerine bu bölgeye İyaz b. Ganem'i vali olarak tayin etmiştir.[33] El-Cezire bölgesinin önemli bir şehri olan Ceziret İbn Ömer(Cizre) halkı, Hz.Ömer zamanında İyaz b. Ganem komutasındaki ordu tarafından savaşmadan kendi isteği ile 639 yılında Şaban ayının ortalarında İslam orduları İran ve Mezopotamya'yı fethederken, bölgenin komutanı İyaz b. Ganem, Cizre'ye yaklaşmış ve yöre halkına teslim olmalarını ve İslamiyeti kabul etmelerini söylemiştir. İslamiyet'in adil, temiz ve insanları eşit gören ve daha çok fakir yanlısı bir din olduğunu hem komşularından hem de Cizre-Harran-Şam-Mısır, Cizre-Bağdat arasında çalışan kervan tacirlerinden sık sık duyan Cizre halkı savaşmadan İslam hakimiyetini kabul etmiştir. Bu sırada çoğunluğu Hıristiyan olan Cizre halkı İslam'ı kabul etmiş ancak çok az miktar Yahudi, Hıristiyan ve diğer din mensupları ise kendi dinlerinde kalmayı tercih etmişlerdir. Dinlerinde kalıp Müslüman olmayanların ise devlete vergi vermek ve cizyelerini ödemeleri karşılığında İslam devletinin yed-i emininde kalacaklarını İslam halifesi Hz. Ömer bildirmiştir[34].

Bölgeye vali olarak atanan İyaz b. Ganem, İslamla şereflenmiş ve yeni Müslüman olmuş ve Rum komutanı olan Yorgo'yu Kefertuta'nın fethi için görevlendirmişti. Yorgo bir gece baskını ile ve kendisini Rum askeri olarak tanıtmak suretiyle buradaki halkı kandırmışlar ve şehri ele (kefertuta) ele geçirmişlerdir. Şehri kurtarmaya gelen asıl Rum kuvvetleri ise şehre teker teker alınıp yakalanarak hapse atılmışlardır. İyaz b. Ganem buranın fethinden sonra buradaki kiliseyi camiye çevirerek buradan ayrılmıştır[35]. El-Cezire bölgesinde yapılan fetihlerde yöre halkının Müslüman Araplarla savaş yerine anlaşma yapmayı tercih etmelerinin sebebi bulundukları bölgede huzur ve güven içinde yaşamayı düşünmelerindendir[36].

Bu bölgedeki fetihler sonucunda ele geçirilen topraklardaki birtakım uygulamalar, fetihlerdeki asıl gaye ve hedefi aydınlatması bakımından önemlidir. Fethedilen bölge halkına üç şıklı bir savaş hukuku öngörülmüştü. Fethedilen arazilerin sahiplerine " Müslüman olmak, cizye vermek ve savaşmak" şeklinde üç değişik teklif sunuldu. İnsanlar bu çağda savaş sırasında ya bütün malını kaybediyor ya da savaş sırasında esir olma veya ölümle baş başa kalıyorlardı bunun dışında başka bir şansları yoktu. Böyle bir savaş hukukunun olduğu bir dönemde Müslümanların böyle alternatifler sunmaları oldukça manidardır. Hatta Hz.Ömer fethedilen yerlerdeki arazileri, bütün sahabeyi karşısına alma pahasına da olsa Müslüman fatihlere dağıtmamıştır. Hz.Ömer Kur'an'daki ganimet ayetinin hükmünü uygulamamış ve Haşr suresinin 10. ayetini temel almış ve buradaki arazilerin yöre halkına dağıtılmasına karar vermiştir. Hz.Ömer bu uygulamayı yöre halkının Müslümanlara muhalefet etmesini engellemeyi düşündüğü için yapmıştır. Hz.Ömer'e bu konuda sahabenin: "Allah'ın emrini niçin uygulamıyorsun ?..." sorusuna karşı, Hz. Ömer; eğer fethedilen araziler fatihlerin elinde kalırsa, buradaki yerli halkın devamlı ikinci sınıf vatandaşlar durumuna düşeceğini ve bu durumun ise İslamın ruhuna uygun olmayacağını söylemiştir[37]. Hz.Ömer'in gayr-i Müslimlere karşı oldukça nazik tutumu ve engin hoşgörüsü, bölgedeki Hıristiyanlar arasında geniş yankı bulmuş ve özellikle de giyim-kuşamı

[32] Abdülbaki Bozkurt,a.g.t., s.24.
[33] El-Belazuri, a.g.e., s.247 vd.
[34] Abdullah Yaşın, *Tarih, Kültür ve Cizre*, İstanbul 2011, Pak Ajans Yay., s.39 vd.
[35] Vakidi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakid, *Fütuhu'ş-Şam*, c.II, Beyrut 1997, s.142; Abdülbaki Bozkurt, a.g.t., s.31
[36] Belazuri, a.g.e., s.247 vd.
[37] Mehmet Azimli, *İslam Tarihi*, c.II, Ankara 2018, Bilay Yayınları, s.41.

ve aç gözlülükten uzak sade bir hayat yaşaması onları kendisine hayan bırakmıştır[38].

2.El-Cezire Bölgesinde Ticaret ve Eyyubilerin Bu Ticaretteki Rolü

Anadolu, tarihin ilk devirlerinden itibaren uluslararası ticarette önemli bir rol üstlenmiş, önemli ticaret yollarının geçtiği bir merkez konumuna gelerek Asya ile Avrupa arasında doğal bir köprü olmuştur. Anadolu tarihin en eski yollarına sahip olarak birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Pers Kral Yolu, Roma Yolu ve Bizans yol güzergahı olarak bilinen askeri ve ticaret yolu zaman içerisinde değişerek İpek Yolu adını almıştır[39]. İpek Yolu, Anadolu'ya üç ayrı koldan; Güneyde Cizre-Hasankeyf, ortada Doğubayezıt-Erzurum, Erzincan, Sivas, kuzeyde ise, Kars-Trabzon yoluyla girmek suretiyle devam etmiştir[40].

El-Cezire bölgesi, Anadolu-Suriye-Irak bölgelerini birbirine bağlayan stratejik konumu ve önemi sebebiyle geçmiş dönemlerde olduğu gibi bugün de aynı öneme sahiptir. Suriye, Irak ve Güney Anadolu üçgeni içerisinde kalan el-Cezire bölgesi, bu bölgede sadece tarımıyla değil, başta İpek Yolu olmak üzere önemli ticaret yolları arasında bir kavşak ve geçiş noktası olma özelliğini her zaman korumuştur. Bu özelliği sebebiyle bölge sürekli ilk önceleri Sasani ve Bizans devletleri arasında sürekli bir hakimiyet mücadelesine sahne olmuştur. İslam fetihleriyle birlikte bu rekabete Müslüman Araplar da katılmışlardır. Bu çatışmaların sebebi bölgenin sahip olduğu zengin kaynaklar ve İpek Yolunun bu bölgeden geçmesidir[41]. Müslüman Arap akınlarının şiddetlendiği bir dönemde Bağdat'tan gelen bir yol el-Cezire bölgesinden (Silopi, Cizre Nusaybin, Mardin ve Diyarbakır) geçerek Malatya'dan devam ederek Sivas ve Karadeniz şehirlerinden Trabzon'a kadar ulaşıyordu[42].

Sasani-Bizans mücadelesi döneminde bu ticari güzergah sekteye uğrasa da Arapların el-Cezire bölgesinin önemli bir kolu olan Ben-i Rebia bölgesinin yerleşim yerlerinden olan Silopi, Ceziret İbn Ömer (Cizre), Nusaybin gibi İpek Yolu üzerinde olan yerler Müslüman Arapların buraları fethinden sonra ticarette önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu ticari aktivite IX. asırdan itibaren gittikçe canlanmaya başlamıştır. El-Cezire ve Şam'dan İstanbul'a kadar uzanan bu önemli ticaret yolları Ortaçağda önemini daha da artırmıştır. XIII. yüzyılda Bağdat ve Halep'ten başlayıp el-Cezire bölgesinden geçerek Kayseri, Ankara ve Konya güzergahından geçerek İstanbul'a kadar ulaşırdı. Ayrıca yine Bağdat ve Şam'dan gelen kervanlar Malatya ve Sivas üzerinden Samsun hattını izleyerek Sinop ve Trabzon limanlarına kadar ulaşan ayrı bir güzergaha daha sahipti[43]. İslam ordularının Bizansı bölgeden çıkarması ve Sasani devletinin de ortadan kaldırılması üzerine Ceziret İbn Ömer (Cizre), bölgenin en önemli yerleşim yeri ve ticari açıdan da önemli bir kavşak olmuştur[44].

El-Cezire bölgesi oldukça zengin ve hububatı, atları, koyunları Bağdat ve Samerra'yı besliyordu. Bunun yanında Musul'un da hububatı, balı, pastırması, yağı, peyniri, kudret helvası,

[38] Hüseyin Güneş, Tur Abdin Yöresinin İslamlaşma Süreci, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, C.III, S.6, s.83.

[39] Tuba Ökse," Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları", *Bilig, Yaz*,/ 2005, Sayı: 34, s.19.

[40] Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaray-Köprüler", *Kebikeç*,29.2010, s.135.

[41] Cuma Kuran, "el-Cezire Üzerine Bir Literatür Çalışması (Fethinden Abbasilerin İlk Dönemlerine Kadar), s.115 vd.

[42] Adnan Eskikurt," Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, 2014 Güz, s.18. .

[43]M.K. Özergin,Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları(Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959, s.55 vd.; Adnan Eskikurt, a.g.m., s.25.

[44] Adnan Çevik-Süha Konuk," Bizans-Sasani Mücadelesinden Osmanlı Dönemine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası", Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri), Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.25 vd.

sumağı ve narı meşhurdu. Ayrıca kömür, demir zift bakımından da oldukça zengindi. Cizre'nin cevizi, bademi, kekliği ve çeşitli meyveleri vardı[45] ve bunların bir kısmı farklı bölgelere gönderiliyordu.

Haçlı Seferleri sonrasında Avrupa ile Asya arasındaki ticari ilişkinin gelişmesinde Türklerin Anadolu'da hâkimiyet kurmalarının büyük rolü olmuştur. Anadolu doğu-batı ile kuzey-güney arasındaki ticari yolların önemli bir kavşak noktasında bulunmaktaydı. Ayrıca Akdeniz ve Karadeniz ile çevrili olması da bu deniz yolları vasıtasıyla, Karadeniz'in kuzeyine, Akdeniz'in karşı memleketlerine ve Avrupa'ya uzanmasını daha kolay bir şekilde sağlamaktaydı. Anadolu, İran ve Kafkasya'ya büyük tarihi yollarla bağlı olması dolayısıyla, İran ve Kafkasya ötesi bölgelere de daha kolay bir şekilde ulaşabilmekteydi. Anadolu Avrupalılar için özellikle de Eski ve Orta Çağlar boyunca, Orta Doğu ve Uzak Doğu'ya ulaşmanın en önemli vasıtalarından biri olmuş ve bunu uzun süre devam ettirmiştir. Özellikle İslam fetihleri sebebiyle Akdeniz yolu kendilerine kapanan Avrupalılar, Anadolu'ya çok daha fazla ihtiyaç duymuşlar ve ayrıca Türklerin Anadolu'ya hâkimiyeti de bu ihtiyacın karşılanmasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Yani Türkler, Avrupalı tüccarların Anadolu ile ve Anadolu üzerinden doğu ile yapmış olduğu ticarete büyük destek verdiği gibi teşvik de etmiştir. Türkiye Selçukluları Anadolu'da siyasi hâkimiyetlerini kurarlarken, batı, güney, ya da Kuzey Anadolu'dan başlayarak İran üzerinden Orta Asya'ya giden aynı zamanda Akdeniz limanlarını olduğu kadar, Arap Yarımadası'nı da Karadeniz'e bağlayan bir karayolu ağı meydana getirmişlerdir. Bu yol ağını meydana getiren şehirlerden, Sinop, Antalya ve Kırım'ın Türkiye Selçukluları tarafından fethi ile Karadeniz ve Akdeniz istikametindeki faaliyetleri daha da yoğunluk kazanmış ve daha güvenilir bir şekilde yapılması sağlanmıştır. Türkiye Selçuklularının bu politikası Anadolu'da ticaretinin canlanmasını sağlamıştır[46].

Bu dönemde gerçekleşen yoğun Haçlı Seferleri, Eyyubilerin Avrupa ülkeleriyle sürdürdüğü ekonomik ilişkileri durduramamıştır. Özellikle de Venedik, Ceneviz ve Pisa gibi İtalyan şehir devletleriyle ticari ilişkiler daha da gelişmiş ve Eyyubiler ihtiyaç duydukları kereste ve gemi yapımında kullanılan hammaddeleri adı geçen devletlerden satın almaya çalışmıştır. Eyyubiler para basımında ve silah imalatında kullanılan demir, bakır ve gümüş gibi metalleri de kısmen Avrupa devletlerinden temin etmeye çalışmışlardır. İtalyan şehir devletleri ile bir kısım Avrupa devletleri Eyyubilerin de aralarında bulunduğu bir kısım Doğu ülkelerinden; baharat, parfüm, ipek, fildişi ve mücevher gibi bir kısım lüks ürünleri satın almışlardır. Yine Avrupa ülkeleri ihtiyaç duydukları pamuk, boya, şap ve şeker gibi hammaddeleri bu ülkelerden satın almışlardır[47].

Haçlı Seferlerinin başlaması sonrasında Anadolu Doğu-Batı ticaretinde önemli bir rol oynamış ve bu dönemde yeni bir köprü niteliği kazanmıştır. Çin'den başlayan İpek Yolu Anadolu yol şebekesine bağlanarak, Asya-Avrupa ticaretinin önemli bir kısmının bu güzergahtan yapılması sağlanmıştır[48]. Eyyubiler Haçlı Seferleri ile birlikte canlanan ticari etkinlikte önemli rol oynamışlardır. Avrupalılar Haçlı Seferleri ile dini ve siyasi hedeflerine istedikleri şekilde ulaşamasalar da ticari ve ekonomik açıdan büyük kazançlar elde etmişlerdir.

İpek Yolu, Güney Çin Denizi'ndeki liman kentlerinden Ch'Ang-An ya da Kan Chou'dan[49]

---

[45] Hüseyin Güneş, "Emeviler Döneminde İdil", Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri), Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.63 vd

[46] Şerafettin Turan, *Türk- İtalyan İlişkileri*, İstanbul 1990, s.105; Sezgin Güçlüay," Avrupa ile Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar), s.1436.

[47] Bedreddin Basuğuy, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyubiler*, İstanbul 2017, Siyer Yayınları, s.308.

[48] Şerafettin Turan, a.g.e., s.105.

[49] Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000, Kültür Bakanlığı Yay., s.147.

başlıyor, batıya doğru Çin topraklarından geçerek sırasıyla Şi'an, Lancoğ, Ansi şehirlerine ulaşıyordu. Buradan, tam ortada Taklamakan Çölü vardı ve Çölü geçtikten sonra yol ikiye ayrılıyordu. Kuzeydeki yol ayrımında bu yol Hami, Turfan, Kuça, Aksu gibi şehirlere uğruyor, güneyde ise Dunhuana, Çyemo, Hotan'a uğruyor ve çölün bitiminde her iki yol, Kaşgar kentinde birleşiyordu. Sonraki güzergahta ise Semerkand, Buhara, Merv, Meşhed, Rey, Hemedan şehirlerini geçtikten sonra Bağdat'a ulaşıyordu. Bağdat bu dönemde dünyanın en zengin ve kalabalık şehirlerinden birisiydi. Bağdat aynı zamanda Basra limanı vasıtasıyla Baharat Yolu'nun son duraklarından sayılırdı[50]. Bağdat'a ulaşan Uzakdoğu malları buradan el-Cezire bölgesinde bulunan Silopi, Cizre ve Nusaybin üzerinden Mardin, Diyarbakır, Malatya, Kayseri, Kırşehir Konya, Isparta ve Antalya'ya kadar uzanıyordu. Ayrıca Bağdat'tan başlayıp, Musul- Mardin-Amid-Ergani-Gölcük-Harput-İzoli-Malatya ve oradan geçerek Kayseri üzerinden Ankara'ya ulaşıyordu. Ayrıca ayrı bir güzergah da yine Bağdat'tan başlayıp Harput-Pertek-Çemişgezek-Eğin-Divriği-Zara veya Buzbel dağlarını aşarak Sivas'a uzanıyordu[51]. Ayrıca Mısır ve Suriye üzerinden karayoluyla ilerleyen kervanlar da (Bağdat ve Halep üzerinden) Kayseri, Ankara ve Konya üzerinden İstanbul'a veya Sivas-Samsun güzergahını takip ederek Sinop ve Trabzon limanlarına ulaşıyordu[52].

Çin'de Hindistan'da ve diğer Uzakdoğu ülkelerinde, Mezopotamya ve Ortadoğu ülkelerinin ihtiyaç duyduğu ürünler bolca bulunmaktaydı. İpek Yolu'ndan sadece büyük kervanlar aracılığıyla Uzakdoğu ve Çin'in çeşitli ve değerli malları değil, Orta Asya Türkistan bölgesinin Türk ürünleri; kılıç, demir, zırh, deri ve kürklerin yanı sıra Buhara, Semerkant, Baykent gibi şehirlerden üretilen mallar Ortadoğu ve Arap Yarımadasının ihtiyaçlarını önemli ölçüde karşılıyor ve bölgeye iktisadi açıdan bir huzur ve refah sağlıyordu[53].

Uzakdoğu'dan özellikle Çin ve Hindistan'dan çeşitli ticari emtiayı getiren Karimi tüccarları Fatımiler döneminde tarih sahnesine çıkmışlar fakat Eyyubilerin ticareti teşvik etmeleri sonucunda bu dönemde daha da gelişmişlerdir. Baharat ticaretinde oldukça etkin rol oynayan bu tüccar grubu baharatın yanında; karabiber, kök boya ticareti, mücevherat, temel gıda maddeleri (buğday, un, pirinç, şeker), silah, zırh, kereste, ipek ticareti ve tekstil gibi çeşitli ürünleri ihtiyaç duyulan ülkelere satıyorlardı[54]. Uzakdoğu'dan Karimi tüccarları aracılığıyla getirilen bu mallar hem kara hem de deniz yoluyla başta Avrupa ülkeleri olmak üzere ihtiyaç duyulan ülkelere satılıyordu. Bu ticarette kara yoluyla yapılan ticarette el-Cezire bölgesi de önemli rol oynuyordu. Bu ticari güzergahta Silopi, Cizre, Nusaybin başta olmak üzere diğer şehirler de önemli rol oynuyordu diyebiliriz.

Eyyûbî Devleti'nin oldukça canlı bir ticaret hayatı vardı. İpek Yolu'nun Akdeniz'e ulaşan bir bölümü ile Baharat Yolu'nun önemli bir kısmı XII.asırda Eyyûbîlerin kontrolündeydi. Uzakdoğu'dan Yemen'e oradan Kızıldeniz yoluyla gelen ticari mallar Ayzâb'a, Ayzâb'dan Nil üzerindeki Kus'a gelirdi. Kus'tan Nil yoluyla İskenderiye ve Dimyat'a ve bu limanlardan Avrupa'ya ulaşan Baharat Yolu ülkeye çok önemli miktarda gümrük vergisinden büyük gelir sağlıyordu. Ayrıca Haçlılarla yapılan ticaretten dolayı da gümrük vergisi alınırdı. Selâhaddin, el-Melik el-Âdil ve daha sonra el-Melik el-Kâmil doğudaki Haçlı devletleri ve İtalyan şehir devletlerinden; Venedik, Cenova, Amalfi, Piza ve Napoli ile

---

[50] Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar, (X-XIV.Yüzyıllar),* İstanbul 2016, Selenge Yay., s.200 vd.

[51] Gökçe Günel, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu- Kervansaraylar-Köprüler", *Kebikeç, İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 29.2010, s.135 vd.

[52] Adnan Eskikurt, a.g.m., s.25.

[53] Yaşar Bedirhan, Orta Çağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Konya 1994, s.95 vd.

[54] Bahattin Keleş," Memlukler Döneminde Karimi Tüccarlarının Uluslararası Ticaretteki Yeri ve Önemi",*Turkish Studies*, Volume 31/1, Winter 2018, s.85 vd.

ve ayrıca Bizans'la ikili ticari anlaşmalar yapmışlardı. Ticaret malları bu yolla Avrupa'ya, Avrupa'nın ticaret malları da doğuya taşınıyordu[55].

Eyyubiler, Suriye'de Haçlıların ileri karakolları durumunda olan yerlerden kendilerine sunulan ticari fırsatlardan oldukça faydalandılar ve bundan büyük kazançlar elde ettiler. Özellikle bu dönemde Yafa, Akka, Sur ve Beyrut'tan büyük bir zenginliğin (özellikle önemli miktarda gümüş) Dımaşk'a aktığı görülmektedir. Eyyubiler, Suriye'nin büyük kasabalarında kendi imalat ürünlerine sahiptiler ve bu ürünleri Haçlı limanlarından değişik ülkelere gönderme imkanı elde etmekteydiler[56].

Mısır gümrüğü devletin en büyük gelir kaynaklarından biriydi. Bu ikili ticaret savaşı zamanlarında bile devam edebiliyordu. İskenderiye, Akkâ, Lazkiye büyük ticaret limanlarıydı. Selâhaddin ve diğer Eyyûbî hükümdarları ikili antlaşmalarla, demir, kereste, zift gibi stratejik maddelerin teminini bir kısım Avrupa ülkelerinden sağlamaktaydı. Bu ülkeler arasında Venedikliler, Cenevizliler,Marsilyalılar ve Pizalılar başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi vardı [57]. Mısır-Yemen Baharat Yolu'ndan başka İpek Yolu'nun Musul ve Amid'den itibaren Akdeniz limanlarına kadar olan kısmı Eyyûbîler'in kontrolündeydi. İbn Cübeyr el-Rihle'sinde Eyyûbîler dönemindeki ticaret hayatı hakkında bilgi vermektedir. Büyük çarşılar, hanlar, kervansaraylar, kaysâriyyeler ticaretin en yoğun yapıldığı yerlerdi demektedir. Yemen-Mısır Baharat Yolu üzerinde ticaret yapan tüccarlara "tüccârü'l-kârim" denirdi. Bu tüccar grubunun ve Avrupalılar'ın İskenderiye, Dimyat, Akkâ, Lazkiye gibi şehirlerde çarşıları ve ticari temsilcilikleri bulunurdu. Guillaume de Tyr, bütün ıtriyat, mücevherat, baharat ve Avrupa'da bulunmayan değerli malların İskenderiye'den getirildiğini söyler. W. Heyd de Salâhaddin, el-Melik el-Âdil, el-Melik el-Kâmil ile Avrupalılar ve Haçlılar arasındaki ticaret anlaşmalar hakkında bilgi vermiştir[58]. Anadolu'da bazı Ermeni tüccarlar, Yukarı Mezopotamya- Trabzon arasındaki bu büyük yolun üzerinde Türk, Suriyeli ve Arap tüccarlarla iç içe faaliyet gösteriyorlardı. Haçlı Seferleri bir süreliğine Ermeni tüccarların etkinliklerini arttırabilmelerini sağlamıştır. Güneydoğu Anadolu'da ve Kuzey Suriye'de Süryaniler, özellikle tarım ve bağcılıkta çok iyi idiler ve ayrıca Doğu Akdeniz ticaretinde de oldukça faal idiler[59].

SONUÇ

Tarihin en eski devirlerinden beri birçok medeniyete beşiklik yapmış olan el-Cezire bölgesi, Müslüman Arapların VII. asırdan itibaren bu toprakları fethetmesiyle bölgede dini inanç yönünden üstün durumda olan Hıristiyanlık yavaş yavaş zayıflamaya başladı ve bölge Müslüman Arapların kontrolüne girerek İslamlaştı. Hz. Ömer döneminde başlayan fetih harekatı durmaksızın devam etti ve Diyar-ı Rebia sınırları içerisinde yer alan Silopi, Cizre, Nusaybin, Resu'l-Ayn, Dara, Tur Abdin, ve Mardin gibi şehir ve beldeler birer birer İslam topraklarına katıldılar. Sa'ad b. Ebi Vakkas ve İyaz b. Ganem komutasındaki İslam orduları Bizans'ın elinde bulunan bu toprakları onların elinden alarak İslam topraklarına katmışlardır. El-Cezire bölgesi uzun süre Bizans ile Sasani Devleti arasında bir mücadele alanıydı. Hz.Ömer bu bölgenin fethine bölgenin stratejik öneminden dolayı karar vermiş ve bu kararından asla vazgeçmemiştir. Bizans'ın bu bölgeden uzaklaştırılması ve Sasani Devleti'nin ortadan kaldırılması İslam ordularının Diyar-ı Bekir ve Urfa, Ayıntap, Malatya'ya kadar ilerlemesini

[55] Ramazan Şeşen, '' Eyyubiler'', *Türkler*, Ankara 2002, c.V,s.126.

[56] R.Stephen Humpreys, ''XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlükler ve Latin Doğu'', çev.Mustafa Kılıç, *C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1-2007, s.369.

[57] Ramazan Şeşen,a.g.m, s.126.vd.

[58] W.Heyd, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975, s.144-177, 397 vd.

[59] Ahmet N.Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar(X-XIV. Yüzyıllar)*, Selenge Yayınları , İstanbul 2016, s.482.

sağlamış ve bu topraklar İslam beldesi haline getirilmiştir.

El-Cezire bölgesi tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması dolayısıyla ticari açıdan da önemli bir mevkidedir. El-Cezire bölgesi ve özellikle Diyar-ı Rebia bölgesinde yer alan Silopi, Cizre, Nusaybin, Mardin gibi şehirler ticari açıdan oldukça hareketli yerlerdi. Özellikle Haçlı Seferlerinin başlamasından sonra Doğu-Batı arasındaki ticari faaliyetler gelişme göstermiş ve Doğunun zenginlikleri Batıya ve Batınınki de Doğuya akmaya başlamıştır. Bu ticaretten Venedikliler, Cenevizliler, Marsilyalılar, Katalonlar Pizalılar oldukça büyük kazançlar elde etmişlerdir. Eyyubiler Ortadoğu'da devletlerini kurduktan sonra Haçlı Seferlerinin başlamasıyla gerek İpek Yolu ticaretinde gerekse Baharat Yolu ticaretinde oldukça etkin rol oynamışlardır. Özellikle Uzakdoğu'nun ipeğini, baharatını kök boya ve kendi ülkesinde ürettiği şekeri çeşitli Avrupa ülkelerine satıyor, o ülkelerden ihtiyaç duyduğu, demir, kereste ve köleyi satın alıyordu. Doğu-Batı arasındaki bu ticari ilişkiler zaman zaman Papalığın ambargo uygulamasına rağmen devam ediyordu.

KAYNAKÇA

Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi,* c.II, İstanbul 2013, Ensar Yayınları.

Azimli, Mehmet, *İslam Tarihi*, c.II, Ankara 2018, Bilay Yayınları.

Basuğuy, Bedreddin, *Haçlılar Karşısında İslam'ın Sağlam Bir Kalesi Eyyubiler*, İstanbul 2017, Siyer Yayınları.

Bedirhan, Yaşar, Orta Çağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Konya 1994.

Beysanoğlu,Şevket , *Diyarbakır Tarihi*.

Bozkurt, Abdülbaki, El-Cezire Fatihi İyaz b.Ganem ve Mardin'in İslamlaşması, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Konya 2006.

Bulduk, Abdülgani, *el-Cezire Muhtasar Tarihi*, (Yay. Haz. Mustafa Öztürk- İbrahim Yılmazçelik), Elazığ 2004.

Çevik, Adnan -Konuk Süha," Bizans-Sasani Mücadelesinden Osmanlı Dönemine Kadar İdil ve Yöresinin Tarihi Coğrafyası", Uluslararası Geçmişten Günümüze İdilSempozyumu(Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri), Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.19-34.

Dahlan, Ahmet Zeyni, *el-Fütuhat el-İslamiyye*, c.XV, Beyrut 1997.

el-Belazuri, Ahmed b. Yahya, *Fütuu'l-Büldan*,(trc.Mustafa Fayda), Ankara 1987.

el-Farisi, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Farisi, *El-Mesalik ve'l-Memalik*, Beyrut, 1927.

El-Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b.Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim* (nşr.M.J.De Goeje), c.I, Leiden, (E.J.Brill), 1906.

Eskikurt, Adnan," Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, 2014 Güz, s.15-40.

Güçlüay, Sezgin," Avrupa ile Türk-İslam Dünyası Arasında Hayat Damarı Olan Ticaret Yolları (IX-XIV. Yüzyıllar), s.1436.

Günel, Gökçe, "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaray-Köprüler", *Kebikeç*,29.2010, s.135.

Güneş, Hüseyin, Tur Abdin Yöresinin İslamlaşma Süreci, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/2, C.III, S.6, s.71-102.

Güneş, Hüseyin, "Emeviler Döneminde İdil", Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu (Uluslararası Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri), Şırnak Üni Yayınları-2, İstanbul 2011, s.59-70.

Ğandur, Muhammed Yusuf, *Ortaçağ Cizre Tarihi (M.S.815-1515*)(çev.Fadıl Bedirhanoğlu), Ankara 2008, Beir Any Yayınları.

Heyd, W., *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, Ankara 1975.

Hitti,P.K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, c.I.

Humpreys, R.Stephen , ''XIII. Yüzyılda Eyyubiler, Memlükler ve Latin Doğu'', çev.Mustafa Kılıç, *C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI/1-2007, s.359-378.

İbn Havkal en-Nasibi, *Suretü'l-Arz*, Beyrut, 1938.

İbn Hurdazbih, *Ülkeler ve Yollar Kitabı(Kitabu'l-Mesalik ve'l-Memalik),* çev. Murat Ağarı,İstanbul 2008, Kitabevi Yayınları.

İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, çev.Mehmet Keskin, Çağ Yay, İstanbul 1994.

İbnü'l-Esir, *el- Kamil fi't-Tarih*, c.II, çev.M.Beşir Eryarsoy, Bahar Yayınları, İstanbul(Tarihsiz).

İmameddin İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 1966, c.IV.

İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi, 29.2010, s.135 vd.(133-146).

Kaegi, Walter E., *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, (trc. Mehmet Özay), İstanbul 2000.

Keleş, Bahattin,'' Memlukler Döneminde Karimi Tüccarlarının Uluslararası Ticaretteki Yeri ve Önemi'',*Turkish Studies*, Volume 31/1, Winter 2018, s. 81-96.

Koyuncu, Mevlüt, ''İlk İslam Fetihleri Döneminde el-Cezire Bölgesi ve İslamlaşma Süreci'', Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi, 2008, C,10, S, 1, s.131-140.

Naci, Muallim , *Lugat-ı Naci*, Çağ Yayınları, İstanbul 1995.

Ökse, Tuba,'' Kızılırmak ve Fırat Havzalarını Birbirine Bağlayan Eski Kervan Yolları'', *Bilig, Yaz,*/ 2005, Sayı: 34, s.19.

Özdal, Ahmet N., *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar, (X-XIV.Yüzyıllar),* İstanbul 2016, Selenge Yayınları.

Özergin, M.K., Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1959.

Ramazan Şeşen, '' Cezire '', *DİA*, c.VII, İstanbul 1993,s.509.

Ramazan Şeşen, '' Eyyubiler'', *Türkler*, Ankara 2002, c.V,s.126.

Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri I, Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine*, Ankara 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Vakidi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vakid, *Fütuhu'ş-Şam*, c.II, Beyrut 1997.

Yakut El-Hamevi Ebu Abdullah Şehabeddin, *Mu'cemu'l- Büldan* (thk.Ferid Abdulaziz Cundi), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut (1990), c.I.

Yaşın, Abdullah, *Tarih, Kültür ve Cizre*, İstanbul 2011, Pak Ajans Yayınları.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 279-294, Kış 2019

İpek Yolu Kervansaraylarının Turizme Kazandırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım: Konya Örneği

Doç. Dr. Gürkan Akdağ
ORCID ID:https://orcid.org/0000-0001-9819-9465
Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Mersin–TÜRKİYE

Öğr. Gör. Abdullah Akmaz
ORCID ID:https://orcid.org/0000-0002-5858-3144
Mersin Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Mersin–TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş:15.10.2019
Kabul: 24.12.2019
On-line Yayın:31.12.2019

Anahtar Kelimeler
Sürdürülebilirlik
Turizm
İpek Yolu Turizmi
Kervansaray
Konya

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS39305

Öz

Kültür mirası varlıklar, uzun yılların birikimi olarak gelişen ve ait olduğu coğrafyaya zenginlik katan önemli unsurlar arasındadır. Anadolu coğrafyası da sahip olduğu jeopolitik konum sebebiyle tarih boyunca pek çok kültürün var olmasına olanak sağlamıştır. Bugün gelinen noktada tüm Anadolu'da tarihi ve kültürel öneme sahip pek çok değerin hala varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Sürdürülebilir turizm iklimi yaratılması açısından tarihi ve kültürel varlıkların korunması, kullanım dengesinin sağlanması ve bu varlıkların turizme kazandırılması son derece önemlidir. Medeniyetlere başkentlik yapmış Konya ili de bu anlamda oldukça zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Bu çalışma, kültürel bir zenginlik olarak İpek Yolu Kervansaraylarının turizme kazandırılmasına yönelik yaklaşımların neler olduğuna ve tarihi İpek Yolu açısından önemli bir güzergah olan Konya ilinin turizmde sergileyeceği gelişime odaklanmaktadır. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak yarı yapılandırılmış soru formu yardımıyla toplanan veriler detaylı bir şekilde tasnif edilerek turizm gelişmesi için izlenecek stratejiler çalışma içerisinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Tasnif edilen veriler neticesinde Konya ilinde yer alan paydaşların İpek Yolu Turizmine bakış açılarının olumlu olduğu ve yerel yönetimlerin de turistik gelişim açısından kervansarayların turizme kazandırılmasının öneminin farkında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hem turizm yatırımcıları hem de turizm akademisyenlerinin İpek Yolu Turizminin önemini kavraması ve bu yönde çalışmalar içerisinde bulunması çalışma neticesinde paydaşlara yönelik gerçekleştirilen en önemli tavsiyeler arasındadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akdağ, G. ve Akmaz, A. (2019). İpek Yolu Kervansaraylarının Turizme Kazandırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım: Konya Örneği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 279-294.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 279-294, Winter 2019

An Approach to bringing the Silk Road Caravanserais into Tourism: Konya Case

Assoc. Dr. Gürkan Akdağ
Mersin University, Faculty of Tourism, Department of Gastronomy and Culinary Arts, Mersin – TURKEY

Lect. Abdullah Akmaz
Mersin University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guidance, Mersin – TURKEY

Artcile History

Submitted:15.10.2019
Accepted: 24.12.2019
Published Online:31.12.2019

Key Words

Sustainability
Tourism
Silk Road Tourism
Caravanserai
Konya

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS39305*

Abstract

Cultural heritage assets are among the important elements that have developed as an accumulation of years and added richness to the geography to which they belong. Because of its geopolitical position, Anatolian geography has enabled many cultures to exist throughout history. Today, it is possible to say that many values of historical and cultural importance still exist throughout Anatolia. In terms of creating a sustainable tourism climate, preservation of historical and cultural assets, ensuring the balance of use and bringing these assets to tourism is extremely important. Konya, the capital of civilizations, has a rich cultural heritage in this sense. This study focuses on the approaches to tourism of the Silk Road Caravanserais as a cultural richness and the development of tourism in Konya, which is an important route for the historical Silk Road. In this study, the data gathered with the help of semi-structured questionnaire using qualitative research method was classified and the strategies to be followed for tourism development wereexplained in detail. As a result of the data classified, it was concluded that the stakeholders' views on Silk Road Tourism in Konya were positive and local administrations were aware of the importance of providing caravanserais to tourism in terms of touristic development. The fact that both tourism investors and tourism academicians understand the importance of Silk Road Tourism and engage in studies in this direction are among the most important recommendations made to stakeholders.

Giriş

Çin'den Avrupa'ya uzanan ticaret yoluna verilen isim olan İpek Yolu, tarih boyunca kullanılan en büyük kervan yollarının başında gelmektedir (Kalan, 2014: 43). Hiç şüphesiz bu durum tarih boyunca birçok devlette, özellikle de Türk kavimlerinde, komşuları ile çok şiddetli çatışmalara sebep olmuştur. Yaklaşık bin yıl boyunca Türkler ve Çinliler bu transit geçiş yolu üzerinde egemen olmak için ciddi mücadeleler vermişlerdir. İpek yolu ile birlikte, Batı ile Doğu arasında ticaretin yanında felsefi akımlar, dinler, sanat, bilim ve teknik mübadeleler hususunda da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Örneğin; Birunî, İbn-i Sina, Farabî, Yusuf Balasagunî, Mahmud Kaşgarî, Ahmed Yesevî, Ali Kuşçu bu dönemin öne çıkan âlimlerinden, bilim adamlarındandır. Bu haliyle İpek Yolu, yüzyıllar boyunca doğunun bilgisini batının pratik ve zenginliğine taşımıştır (Ayan, 2016: 10).

İpek Yolu'nun günümüzde önemi yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Bu noktada, İpek Yolu'nu yeniden canlandıracak yeni iktisadi fırsatların ortaya çıkarılması bölgenin refaha kavuşması ve dünya ile entegrasyonuna katkı sağlaması, kaçınılmaz bir durumdur (Can, 2009: 80). İpek Yolu üzerinde Doğu ve Batı ticaretinin yeniden canlandırılması fikri, ilk olarak Eylül 1990'da Vladivostok Uluslararası Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Ardından 21.Yüzyılın başlarında "Yeni İpek Yolu Projesi" adıyla bu bölgenin yeniden canlandırılmasıyla ilgili planlar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu konuda ortaya atılan ilk somut proje 2005 yılında Çin Bölgesinden Avrupa'ya ilk ticari tır kervanının yola çıkması ile başlamıştır (İncekara ve İncekara, 2017:1). "Yeni İpek Yolu Projesi" başarıya ulaşması halinde siyasal ve ekonomik kapsayıcılığın yanında küresel düzeyde sosyal ve kültürel alanda birçok değişim ve dönüşümü beraberinde getirecektir (Tekir ve Demir, 2018: 192). Ülkemizde de özellikle 2023 Türkiye Turizm Stratejisi kapsamında büyük önem verilen bir konu olan İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmakta, hem ekonomik anlamda hem de turizm gelişimi hususunda önemli atılımlar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmanın amacı İpek Yolu turizmi kapsamında ortaya çıkan gelişmeler neticesinde Konya sınırları içinde bulunan ve tespit edilebilen han ve kervansarayların envanterinin çıkarılarak bu alanların turizme kazandırılması noktasında yapılabilecek olan çalışmalar ile ilgili öneriler ortaya koymaktır.

1.İpek Yolu Kavramı ve Tarihçesi

İpek Yolu, tarihin en eski ticaret yoludur. Han Hanedanlığı döneminde gerçekleştirilen savaş ve ticaret aktivitelerinin İpek Yolu'ndaki ilk faaliyetler olduğu kabul edilmektedir (Yılmaz, 2017: 673). Bu ticaret yolu İslamiyet öncesi Türk tarihinde de özellikle Göktürkler döneminde aktif olarak varlığını sürdürmüş ve ticaret yolu Uygurlar döneminde de yoğun olarak kullanılmıştır (Yıldızdağ, 2005: 1). Devletlerarası ilişkilerde hatırı sayılır bir yerde olan Asya kıtasının en eski ticari ulaşım yolu olan İpek Yolu; Çin'den batı ülkelerine giden ipek ticaretinin başlangıç noktasında yer aldığı için bu isim ile anılmaktadır (Bedirhan, 1994: 1). İpek Yolunda gerçekleştirilen ticaretin etkisi yüzyıllar boyunca sürmesine rağmen bu ticaret yoluna 19. Yüzyıl sonlarına kadar belirgin bir isim verilmemiştir (Bakırcı, 2014: 66). Bu tarihe kadar genellikle İpek Yolunu kullananlar tarafından bir sonraki büyük kentin adıyla anılan (örn; Semerkant Yolu) veya zaman zaman da yalnız belirgin bir coğrafi üniteye göre adlandırılan (örneğin, Taklamakan çölü kuzey rotası) bu yola (Hansen, 2012: 16), Alman coğrafyacı ve araştırmacı Ferdinand Freiherr Von Richthofen, bölgenin tarihi mirasına dayanarak ilk kez 1877 yılında "İpek Yolu" adını vermiştir (Yıldızdağ, 2005: 19). İpek Yolu tarih boyunca Doğu ile Batı dünyası arasında bir köprü görevi görmüştür (Musabay, 1968: 473). Bu yol ile sadece ticaret yapılmamış aynı zamanda bu vesile ile farklı kültürlerin, medeniyetlerin ve dinlerin ülkeler arasında etkileşimde bulunmasına olanak sağlanmıştır. Öyle ki Türklerin Batı'ya olan göçleri de İpek Yolu üzerinden gerçekleşmiştir (Bedirhan, 1994: 1).

İpek Yolu'nun bu isim ile anılmasına sebep olan temel unsure, ilk zamanlarda bu yol üzerinden ipek ticareti yapılmış olmasıdır. İpek, Çin'de başlarda sadece saray ahalisi tarafından ehemmiyet

atfedilen ve değerlendirilen bir ürünken daha sonra bu alandaki kazancın yüksek olmasının görülmesinden dolayı saray dışında da ipek kullanımına izin verilmiş ancak ipek böceği larvalarının ülke dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Çin bu sayede uzun zaman saf ipeğin tek üreticisi olmuştur. Ancak alınan bütün bu önlemlere rağmen ipek kozaları M.S. 5.Yüzyılda önce Hotan bölgesine oradan da Orta Asya'da bulunan başka bölgelere taşınmıştır. Bu bölgelerden İran ve Bizans İmparatorluğu'na yayılmıştır. Ancak üretilen ipekler Çin ipeğinden daha düşük kalitede olduğu için her ne kadar Çin dışında da üretimi olsa bile Çin İpeği her zaman önemini korumuş ve ipek ticaretinin en önemli merkezi konumunda kalmıştır (Tezcan, 2014: 97).

İpek yolu ticareti ile ilgili yapılan inceleme ve araştırmalar neticesinde ne Çin'in Batı ülkeleri ile ne de Batı'nın Çinli tüccarlar ile birebir yaptığı bir ticari kayıta ulaşılamamıştır. Bu ticaretlerde bazı devletler Çin ile Batı ülkeleri arasında köprü vazifesi görmüştür. Bu devletlerden en önemli iki tanesi Parthlar ve İskitler olarak gösterilebilir. Özellikle İskitler Çin'den aldıkları İpekleri Güney Rusya bölgesine getirerek orada Batılı tüccarlar arasında takas yönetimi ile değiştirmişlerdir. Bu şekilde başlayan Batı ile Çin arasındaki ticaret zamanla daha da genişlemiş ve İpek Yolu üzerinde ciddi anlamda bir ticaret hacmi artışı olmuştur (Akkaymak, 2009: 6). İpekyolu ticareti 8.Yüzyıl sonralarına doğru artık daha tehlikeli konuma geldiğinden dolayı ve denizcilik teknolojisinin gelişmesiyle birlikte yerini denizyolu ticaretine bırakmıştır. Bu dönemde ipek dışında denizyolu ile Çin'den Avrupa'ya baharat, ilaç, kereste ve porselenler taşınmıştır. Devam eden yıllarda 10. ve 11. Yüzyıllarda denizyolu ticareti daha da gelişerek baharat, pirinç gibi gıda ürünlerinin ticareti de bu kapsamda gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Haksöz vd., 2014: 37).

Türk devletleri, tarihsel süreç içerisinde İpek Yolunun hakimiyetini ele geçirmişler ve hüküm sürdükleri dönemde tarihin en güçlü devletleri haline gelmişlerdir. Bu açıdan İpek Yolu Türkler açısından stratejik bir öneme sahiptir (Yereli: 2013: 3). Küreselleşmenin getirmiş olduğu etki ile son dönemlerde tekrar gündeme gelen ve ilgi odağı haline dönüşen İpek Yolu yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. İpek Yolu ana güzergahlarının geneli Türk kültür coğrafyası üzerinde yer aldığından dolayı bu alanda yapılacak her çalışma Türk Dünyası ile Türkiye arsındaki bağı daha da güçlendirecek ve kültürler arası yakınlaşmayı daha da artıracaktır (Atasoy, 2012: 6).

2.İpek Yolu Turizmi

İpek yolu turizmi, hem kültürel mirasın açığa çıkması hem de turizm hareketliliğinin sağlanması açısından son derece önemli bir kavramdır. İpek Yolu'nun yeniden canlanması, Ön Asya'da ticareti artırmasının yanında turizmin de öncü bir endüstri haline gelmesine, doğa ve kültür turizminin gelişmesine vesile olacak önemli bir yaklaşımdır (Demirler, 2015: 69). Yeni İpek Yolu Projesinde atılan en somut adım TRACECA (Avrupa- Kafkasya- Asya Koridoru) Projesidir. Bu proje Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan bir ulaşım koridoru olarak Çağdaş İpek Yolu olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte yine bu konu ile alakalı Semerkant merkezli UNESCO tarafından IICAS (Uluslararası Orta Asya Çalışmaları Enstitüsü) Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurum İpek Yolu üzerindeki kültürel mirasa ve turizm değerlerine sahip çıkarak bu noktada uluslararası camianın ilgilisini çekmek amacıyla faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir. Dünya Turizm Örgütü (WTO) 1994 yılında Semerkant'ta "İpek Yolu Semerkant Deklarasyonu", 2002 yılında Buhara'da yine İpek Yolu ile alakalı "Buhara Deklarasyonu" kararları ile İpek Yolu turizminin gelişimini sağlayacak adımların atılmasında öncü bir rol oynamıştır. 2004 yılında ise Semerkant'ta "İpek Yolu Turizm Ofisi" kurulmuştur (Atasoy, 2012: 3). İpek Yolu turizminin canlandırılması amacıyla 2023 Türkiye Turizm Stratejisi kapsamında da İpek Yolu Turizm Koridorunda bulunan bölgelerin yeniden canlandırılarak bu koridorda bulunan mimari yapıların restorasyonunun gerçekleştirip konaklama tesislerine dönüştürülmesi, yapılacak yeni yatırımlar ile tesis sayısı ile birlikte yatak kapasitesinin artırılması hedeflenmektedir (TCKTB, 2018).

Günümüzde İpek Yolunun önemi gittikçe artmaktadır. Bu sistem ve ağlar üzerinden yapılacak yeni projeler ile İpek Yolunun gelişmesi ve yeniden canlanması neticesinde ülkelere döviz girişindeki artış, buna endeksli olarak özel sektörün canlanması, istihdam artışı, ulaşım, sanayi, tarım ve turizm endüstrileri başta olmak üzere bir gelişme sağlanarak ülkelerin refah seviyesinin artışına sebep olacaktır (Demirler, 2015: 115). İpek Yolu değerlerinin turizme kazandırılması da bu perspektifte gerçekleştirilecek önemli çalışmalar arasındadır. Türkiye'nin başlattığı "Anadolu İpek Yolu Hanları Projesi" ile gerçekleştirilen ön çalışmalar neticesinde 11 tane ana hat üzerindeki kervansaray belirlenmiş ve bunların büyük bir kısmı turizm amaçlı hizmete sunulmuştur (Atasoy, 2010: 8). Gerçekleştirilen çalışmalar uluslararası ölçekte de karşılık bulmuş ve Çin'in İpek Yolu Projesini benimsemesini ve canlandırmasını teşvik etmiştir (Fedorenko, 2009: 9). Bu bağlamda Çin ile Türkiye arasında karşılıklı kültür merkezlerinin kurulmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. Çin'in 2015 yılını "İpek Yolu Turizm Yılı" ilan etmesi (Özdaşlı, 2015: 588) ve 2018 yılında "Türkiye Turizm Yılı" etkinlikleri düzenlemiş olması ülkenin sözü edilen projeye verdiği önemi gösterirken Türkiye ile Çin arasında kültürel temasların ilerlemesi ve ikili ilişkilerin gelişmesi de İpek Yolu Turizmini olumlu yönde etkileyecektir (Tuerdi, 2014: 50). Çin son yıllarda tarihi İpek Yolu ticaret güzergâhlarını yeniden canlandırmayı planlayarak 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'nu da harekete geçirmiş ve Orta Asya ile Avrupa hatta Orta Doğu ülkeleri ile bir bağlantı kurmayı amaçlamıştır (Tekir ve Demir, 2018: 195). Bu noktada Çin gerçekleştirmeyi planladığı projler ile öncü bir ülke konumunda iken Türkiye de bu konuda "Stratejik Terminal Merkezi" olmaya adaydır (Ayan, 2016:17) .

3.İpek Yolu Güzergahları

İpek Yolu güzergahının tam anlamıyla çizilmesi mümkün değildir (Akkaymak, 2009: 8). Akdeniz'in doğusuna kadar uzanan Kansu Bölgesinden Pamir Dağlarının kuzeyini aşarak Afganistan topraklarına oradan da Kuzey İran Bölgesine, Suriye'ye ve Anadolu'ya oradan da Akdeniz'e ulaşan rota en eski İpek Yolu güzergahıdır. Ancak ticaret yapmak amacıyla kullanılan en eski yolun Tanrı Dağlarının kuzeyinden, Kansu'dan başlayıp Güney Rusya bölgesine kadar ilerleyen güzergâh olduğu öne sürülmektedir (Kubota, 2010: 7). İpek Yolu'nun sadece bir tane yolu olmayıp dönemin şartlarına ve siyasi durumuna göre yeni açılan yolların da kullanıldığı alanyazında farklı kaynaklarda belirtilmektedir (Pamuk, 2007: 126). Bazı araştırmalara göre bu yol genel anlamda 3 ana esas güzergâh üzerinden geçmektedir: Bunlar, Güney İpek Yolu, Kuzey İpek Yolu ve birbirine bağlı Orta İpek Yolu'dur (Demirler, 2015:10). Genel anlamda karayolu ile gerçekleştirilen İpek Yolu ticaretine denizyolunu da eklemek mümkündür. Deniz İpek Yolu olarak isimlendirilen bu yol, Çin'de Guangzhou limanından Malaka Boğazı'nı aşarak Sri Lanka, Hindistan ve Doğu Afrika'ya ulaşmaktadır. Deniz İpek Yolu, geçtiği bölgelerde ekonomi ve ticari faaliyetleri yoğunlaştırmış, ilişkiler kurulmasına sebep olmuş ve bu nedenle bu yola "Doğu ve Batı Arasındaki Diyalog Yolu" adı verilmiştir. Marco Polo (Şekil-1), Çin seyahatini Deniz İpek Yolu üzerinden gerçekleştirmiş dönüş yolunda ise Quanzhou limanından tekrar gemi yolu ile Sumatra, Hindistan, Hürmüz ve İstanbul üzerinden Venedik'e dönmüştür (Sacar, 2018: 82, Akkaymak, 2008:11).

Resim1: Marco Polo İpek Yolu Seyahat Haritası
(https://www.enchantedlearning.com/explorers/page/p/polo.shtml , Erişim Tarihi: 01.12.2018)

3.1.Kuzey İpek Yolu

Asya ile Avrupa arasındaki yaklaşık olarak 8000 km olan bu İpek Yolu ağı çok kompleks bir yapıya sahiptir (Gardner ve Gardner, 2014: 1). Kuzey İpek Yolu, Çin'de Çang-ngan ve Loyang'dan başlayarak, Hami şehrinden kuzeye doğru uzanarak Barkul Gölü'ne ulaşır. Buradan batıya Çungarya'dan geçerek Balkaş gölü etrafından Talas şehrine ulaşır. Buradan sonra yol Seyhun Nehri'ni geçerek İstanbul'a ulaşmak için Bizans şehirlerine doğru devam ederdi. Anlaşılacağı üzere, bu yol büyük oranda Türk boylarının yerleşim merkezlerinden geçmekteydi (Salman, 2008: 148). Kuzey İpek Yolu üzerinde Altay dağlarıyla Pamir havzası arasındaki geçidin daha çok tercih edildiği birtakım yapılan arkeolojik kazılar ve çalışmalar neticesinde orada bulunan tarihi eserlerden anlaşılmaktadır (Tuerdi, 2017:7).

3.2.Orta İpek Yolu

Roma döneminin Suriye başkenti olan Antakya (Hatay) şehrinden başlayan Orta İpek Yolu Menbiç şehrinden Fırat'ı geçerek Hamedana ulaşmaktaydı. Oradan günümüzdeki Tahran bölgesinden Rey ve Merv şehrine gelerek Belh'e ulaşan tarihi Orta İpek Yolu buradan ise Pamir'e varmaktaydı. Pamir'den Taşkurgan'dan bölgesine oradan da Kaşgar'a ulaşan yol Tanrı dağlarının güney bölgesinden geçerek Kuça şehrine oradan Karaşar ve Lob-Nor'dan geçerek Leu-lan ve Yumen-Kuan'a ilerliyordu. Burada diğer bir önemli İpek Yolu güzergahı içerisinde yer alan Güney İpek Yolu ile birleşerek Ts'ieu-Ts'iuen ve Çang-Ye'den Çin'in iç kısımlarına ilerlemek süretiyle devletin merkezi olan Çang-Ngan ve Loyang'da sona eriyordu (Salman, 2008: 148).

Resim.2: İpek Yolu Güzergahları

(http://www.dogu-turkistan.net/2014/04/07/kursat-yildirim-tarihi-ipek-yolunu-anlatiyor/, Erişim Tarihi: 01.12.2018).

3.3.Güney İpek Yolu

İpek Yolu'nun Güney güzergahı M.Ö. 7. Yüzyılda oluşmuştur. Güney Yolları'nın sınır darlığı sebebiyle diğerlerine nazaran daha net bir şekilde hat çizilmesi mümkündür. Tanrı Dağları, Çin'den batı bölgesine giden kuzey ve güney yollarını ayıran doğal bir engeldir (Ablayeva, 2013: 17). Çinden başlayan bu yol Kaşgar bölgesinde ikiye ayrılarak Yarkent'e, Hoten'e oradan da Niya ve Miran bölgelerinden geçmekteydi. Diğer yol ise Hindistan, Gazne, Bedehşan, Pamir ile bugünkü Kırgızistan bölgelerinden geçerek Orta İpek Yolu'nu takip etmekteydi (Sacar, 2018: 83, Salman, 2008: 149, Jacqueline, 2009: 48). Yukarıda ifade edilen ve resimler ile de detaylandırılan kara ve deniz güzergahları İpek Yolu ticaretinde çok büyük önem arz etmekteydi. Bu güzergahların gelişimi hem ticari hem de sosyo-kültürel açıdan son derece önemliydi.

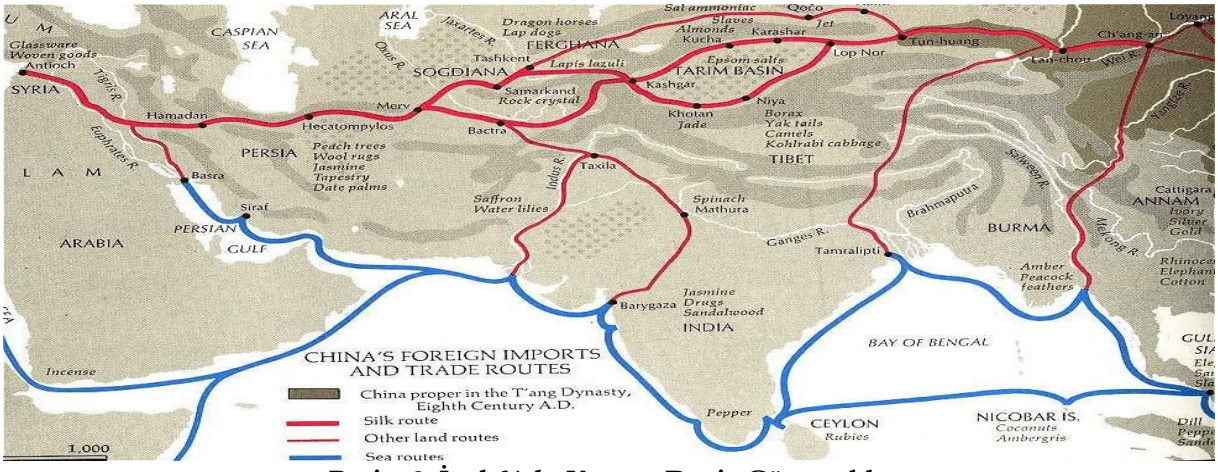

Resim 3: İpek Yolu Kara ve Deniz Güzergahları

(http://www.chinatouristmaps.com/china-maps/route-of-silk-road/ancient-silk-road-map.html , Erişim Tarihi: 01.12.2018).

4.Anadolu İpek Yolu Güzergahları

Çin'den İran topraklarına ulaşan İpek Yolu, Meşhet üzerinden Tebriz'e gelirdi (Tuncer, 2007: 19). Tebriz'den sonra Van Gölü'nü geçerek Ağrı, Erzurum (Koşay, 1984: 10) oradan da Erzincan, Sivas, Kayseri, Aksaray'dan Konya'ya ulaşırdı (Atçeken, 2012: 165). Bu şehirlerden geçerek devamında Payas, Alanya ve Antalya'ya veya Irak'tan Musul'a veyahut Anadolu şehirlerinden devam ederek Trabzon'a varırdı (Tuncer, 2007: 19). Bir başka alternatif yol ise, Hürmüz Boğazından İran'a, daha sonra sırasıyla Bağdat ve Fırat Nehri üzerinden Şam veya Dicle tarafından Musul yoluyla Anadolu'ya girerdi. Ardından Antakya (Hatay) ve Tarsus'a, devamında da Toroslardan İstanbul, Tebriz veya Trabzon üzerinden Karadeniz'e ulaşırdı. Aynı güzergah üzerinden Rusya bölgesinden gelen ürünler ise Karadeniz'den Trabzon-Tebriz yoluyla Asya bölgesine ulaşırdı (Selen, 1963: 63). Anadolu topraklarından geçen bir diğer İpek Yolu güzergahı ise, Sinop'tan başlar, Tokat, Sivas, Malatya üzerinden Halep'e ulaşırdı. Kuzey ülke tüccarları Sivas'tan Kayseri şehrine hatta buradan Konya'ya gelirlerdi (Bedirhan, 2000: 275). İstanbul'dan başlayan bir diğer güzergâh ise, İznik üzerinden Eskişehir'e devamında Kızılırmak'ı geçerek farklı kollara ayrılırdı. Bunlardan biri Kırşehir üzerinden Kayseri'ye, diğeri Gülşehir, Nevşehir, Kemerhisar üzerinden Tarsus'a, bir diğeri ise Yıldızeli üzerinden Sivas'a giderdi. Eskişehir, Bolvadin, Akşehir üzerinden Konya'ya ulaşan bir diğer başka yol ise bu bölgelerden Kilikya'ya uzanırdı (Baskıcı, 2009: 21). Diğer bir Anadolu güzergâhı ise Konya'dan başlayarak Sultanhanı, Akhan, Aksaray, Sivas bölgelerinden Doğuya, Ilgın, Akşehir, İshaklı, Çay ve Goncorlu tarafından Batıya uzanırdı (Gordlevski, 1988: 211). İstanbul'dan başlayan bir diğer yol, İzmit, İznik, Eskişehir, Akşehir, Konya, Ulukışla, Adana üzerinden Suriye'ye oradan da Halep ve Şam'dan Mısır'a ulaşırdı. Halep üzerinden geçen bir diğer yol, Kilis, Nusaybin, Musul, Bağdat'tan Basra'ya ulaşıyordu. Irak'a ulaşan başka bir güzergâh ise Elbistan, Malatya ve Diyarbakır güzergâhıydı (Atçeken, 2012: 165). Bunun dışında Antalya, Alanya ve Yumurtalık tarafından Anadolu'ya oradan da Kayseri ve Sivas veya Konya'ya devamında Ankara, Çankırı, Kastamonu, Sinop üzerinden Kırım'a geçen güzergahlar da İpek Yolu'nun Anadolu coğrafyasında var olduğunu gösteren önemli noktalardı (Gordlevski, 1988: 212).

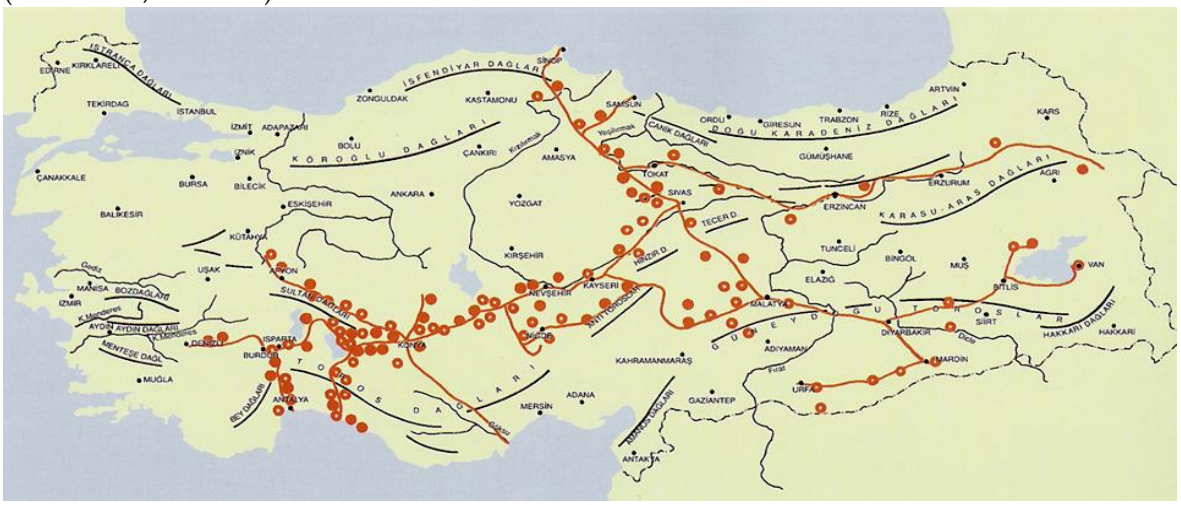

Resim 4: Anadolu İpek Yolu Güzergahları

(https://tr-static.eodev.com/files/d49/dd7406bfdd0c793f84a5a7e1e99830fd.jpg, Erişim Tarihi: 01.12.2018).

5.İpek Yolu Turizmi İle İlgili Alanyazın Taraması

Alanyazın incelendiğinde İpek Yolu güzergahları ve İpek Yolu'nda gerçekleştirilen ticari aktiviteler ile ilgili pek çok farklı araştırmaya rastlamak mümkündür. Akkaymak (2009), Avrupa-Asya arasındaki ulaştırma koridorları ve İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması için yapılan çalışmaları incelemiştir. Bu incelemeler neticesinde, önemi gittikçe artan transit taşımacılık ve lojistik konularını dikkate alarak İpek Yolu'nda her türlü taşımacılığın yapılmasının mümkün olduğunu; ülkemizin Karadeniz ve Akdeniz'e kıyısı olması sebebiyle kıtaların geçiş noktasında çok stratejik bir bölgede yer aldığını bu sebeple doğru yatırımlar ile yeniden İpek Yolu'nun canlandırılması projelerine önem verilirse İpek Yolu turizminin ülkemiz için çok önemli bir fırsat olmakla beraber ekonomik, siyasal ve kültürel noktada da çok büyük kazanım olacağını öne sürmüştür. Küçükyıldız (2012), Modern İpek Yolunda Bakü-Tiflis-Kars Kesintisiz Demiryolu Hattı Projesi isimli çalışmasında İpek Yolu üzerinde Türkiye'nin de içinde bulunan ve planlanıp uygulamaya konulan NABUCCO, TRACECA, Bakü-Tiflis-Kars Kesintisiz Demiryolu Hattı, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projelerinin bölge enerji kaynakları imkânının daha da artmasının yanında ekonomik anlamda da bir kalkınma sağlayacağını öne sürmüştür.

Bakırova (2012), İpek Yolu üzerindeki lojistik faaliyetlerin günümüzde kültür sanatın gelişmesine etkisi kapsamında Özbekistan örnekleminde yaptığı çalışmasında, İpek Yolunun yeniden canlandırılmasıyla Özbekistan Başkenti Taşkent'in Türkmenistan, Kazakistan ve İran arasında kurulacak olan demiryolu projesi ile Avrupa'ya açılımının sağlanacağını, bununla birlikte Özbekistan'ın İpek Yolu'nun merkez ülkesi olacağını bu durum neticesinde ise ülke refahında, ekonomisinde ve siyasal durumunda ciddi kazanımlar elde edileceğini savunmuştur. Albayrak (2013) turizm açısından İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması çalışmalarının Türkiye'nin ekonomik, beşeri ve kültürel ilişkilerini arttıracağını, İpek Yolu Turizminin gelişmesi için diğer alanlarda olduğu gibi gerekli yatırımların yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Ableyeva (2013), Kazakistan turizmine İpek Yolu'nun önem ve etkilileri kapsamında gerçekleştirdiği çalışmasında Yeni İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması, kullanılmayan eski yapıların restore edilerek kazandırılması, korunmaları ve yaşatılmaları çerçevesindeki çalışmalar üzerine yoğunlaşıldığını, bu şekilde ülkenin ekonomisine, turizmine, kültürlerarası ilişkiler ve bilime katkı sağlanacağını öne sürmüştür. Babat (2015), Gaziantep ilinin turistik mekanları ile ilgili çalışmasında bulunduğu konum itibariyle İpek Yolu güzergahında bulunan Gaziantep'in ayrıca kesişen yollar üzerinde bir kavşak görevi görmesiyle kültürel, sanatsal ve tarihi bakımdan İpek Yolu turizmi açısından önemli bir destinasyon olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Aşkın (2015), Gaziantep ilinin ekonomik kalkınma ve verimliliğine turizmin etkisini incelediği çalışmasında; şehrin tarih boyunca hep en önemli ticaret merkezlerinden biri olduğunu, İpek Yolu sebebiyle şehrin tarih boyunca bir yerleşim yeri merkezi, kültürel ve sanatsal etkinlik ve ticaret merkezi haline geldiğini ve günümüzde buhava yolu ve kara yolu ağının çok gelişme kat ettiğini belirtmiştir. Demirler (2015), İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ve Türkiye ekonomisine etkisi konulu çalışmasında İpek Yolu'nun yeniden canlandırılarak hareketlilik kazanılması durumunda hem kültürel hem de ekonomik anlamda önemli kazanımlar sağlanacağını savunmuştur. Soysal (2016), İpek Yolunun gelişmesinin Türkiye'nin sağlık turizmi açısından fırsatlarını incelediği çalışmasında, bu noktada yapılacak olan bir çalışma ile ana güzergah üzerinde olan Türkiye'nin, Türk dünyasına daha da yakınlaşacağını, iletişim ağlarının daha da artacağını, bu noktada Türkiye'nin sağlık turizmi açısından Türk dünyasınca İpek Yolu sebebiyle daha da tercih edilebilecek bir noktaya ulaşacağını, Türkiye'nin İpek Yolu üzerinde önemli bir noktada olması ve bu alanda yapılacak herhangi bir canlandırma çalışmasının neticesinde Türkiye açısından çok faydalı olacağını öne sürmüştür.

Kılcı (2016), İpek Yolu üzerinde bulunan kervansarayların turizme kazandırılması ile ilgili

Alara Han örneğinde gerçekleştirdiği çalışmasında; asırlar boyunca insanlığa hizmet ederek günümüze kadar gelen hanlar ve kervansarayların gelecek nesillere aktarılması için geçmişteki gibi bir kullanım şekli verilmesi gerektiğini, günümüz imkânlarında bu alanların turizme kazandırılmasının en makul durum olduğunu ileri sürmüştür. Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğünün Alara Han ve Nevşehir Saruhan'ı turizm amaçlı kullanıma sunduklarını, bu bağlamda nostaljik bir turizm merkezi olmasının yanında bu yapıları ayakta tutarak kültür mirası olarak gelecek nesillere aktarımının sağlanmasının amaçlandığını belirtmiştir. Merdan ve Okuroğlu (2016), Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Gümüşhane ilinde halen mevcut dokusunu koruyan han, hamam ve kervansaraylar olduğunu bu durumun turizm açısından İpek Yolu güzergahları üzerinde olması sebebiyle de bir kazanım olabileceğini, bu sebeple bölgenin İpek Yolu Turizmiyle alakalı çalışmalarda değerlendirildiğini ifade etmiştir. Tuerdi (2017), İpek Yolu Projesinin Türkiye ile Çin arasında dış ticaret hacminin artırılması üzerindeki rol ve önemi ile ilgili çalışmasında; gerçekleştirilecek olan proje kapsamında yeni güzergahlar neticesinde Çin'den başlayıp Batı Avrupa'ya kadar geniş bir yelpaze içerisinde Deniz İpek Yolu ve İpek Yolu Ekonomi Kuşağı merkezli projeler kapsamında gelişen ilişkilerle Türkiye'nin önemli kazanımlar elde edeceğinin beklenildiğini öne sürmüştür. Dizman (2017), Tarihi İpek Yolunun Yeni İpek Yolu olarak canlandırılması adına dünyada ve Türkiye'de gerçekleştirilen faaliyetler ve bu faaliyetlerin Türk dış ticaretine etkisine yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında; yeniden canlandırma projeleri noktasında TRACECA projesi, Avrupa Asya Ulaştırma Koridorları, Asya Otoyolu, Trans-Asya Demiryolu, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ağı, Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesi, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Marmaray Projesi, İstanbul III. Boğaz Köprüsü (Yavuz Sultan Selim Köprüsü) ve III. Havalimanı Projesi gibi girişimlerin gerçekleştirildiğini ve ülke çıkarlarının gözetilerek geliştirilen bu çalışmalarda ciddi anlamda ekonomik kazanımlar oluşacağını öne sürmüştür. Bu çalışmalar neticesinde daha aktif ve modern bir hale gelecek olan İpek Yolunun kültürel açıdan önem ve konumunu da koruyacağını iddia etmiştir.

Camgöz ve Dinçer (2017), Modern İpek Yolu çerçevesinde ulaştırma ağlarının turizme olan katkıları kapsamında gerçekleştirdikleri çalışmalarında; TRACECA projesi ile Kafkasya ve Orta Asya'ya Türkiye'nin bağlanacağı demiryolu ağlarından bir kısmı olan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu projesi neticesinde Edirne ve Kars hızlı tren projesinin hayata geçeceğini, ayrıca İstanbul limanından Odesa'ya, Varna'dan Batum ve Samsun limanlarına birçok noktaya feribot ve ro-ro seferlerinin yapılmasının planlandığını vurgulamışlardır. Yazarlar bu gelişmelerin ülke turizmi açısından çok büyük katkılar ve gelişmeler sağlayacağını öne sürmüşlerdir. Sacar (2018), İpek Yolu güzergâhlarında gerçekleştirilen lojistik etkinliklerin günümüz lojistik faaliyetleri ile karşılaştırılması ile ilgili gerçekleştirdiği çalışmasında; son 100 yıl içerisinde İpek Yolu güzergahında gerçekleştirilen küresel çapta dünyayı etkileyen Hicaz Demiryolu ile Bağdat Demiryolu projelerini ayrıntılı olarak analiz ederek günümüzde İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ile ilgili yapılan projelerin yararlarına değinmiş son yüzyılda özellikle İpek Yolu'nun hammadde ve nihai ürün ticaretine doğru bir gelişim sergilediğini belirtmiştir.

5. Yöntem

5.1.Amaç

Kitlesel turizm hareketlerinin dünya çapında gelişmesi ile paralel olarak tüm dünyada alternatif turizm denilen yaklaşımlarda da önemli gelişmeler sergilenmeye başlanmıştır. Bu minvalde ortaya çıkan yeni ve kültürel gelişim odaklı turizm hareketlerinden birisi de "İpek Yolu Turizmi"dir. Özellikle Asya ve Avrupa arasında kurulan ticari ilişkilerin çağlardan bu yana sürmesinin bir sonucu olarak İpek Yolu Turizmi, günümüzde alternatif turizm yaklaşımlarının en önemlilerinden biri olmaya adaydır. Bu değerlendirmeler sonucundan çalışmanın amacı İpek Yolu turizmi kapsamında ortaya çıkan gelişmeler

neticesinde Konya sınırları içinde bulunan ve tespit edilebilen han ve kervansarayların envanterinin çıkarılarak bu alanların turizme kazandırılması noktasında gerçekleştirilecek olan çalışmalar ile ilgili öneriler ortaya koymaktır.

5.2.Kapsam, Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini tarihi İpek Yolu üzerinde gerçekleştirilen tüm turistik aktiviteler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise Konya ili sınırları içerisinde var olan İpek yolu kültürel varlıklarından oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme yöntemi olarak olasılık temelli olmayan örnekleme yöntemlerinden amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın amacı kapsamında başvurulan amaçlı örnekleme yöntemi ise ölçüt örnekleme (İpek Yolu turizmi için kullanılabilecek kültürel varlıklar) yöntemi olarak belirlenmiştir. Nitel araştırmalarda, verilerin derinliği ve zenginliği içinde değerlendirilme ve çalışılan konunun derinlemesine incelenme ihtiyacı, amaçlı örnekleme yöntemlerini nitel araştırmalar için oldukça uygun hale getirmektedir. Çünkü amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak sağlar (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

5.3.Veri Toplama Aracı ve Analiz Yöntemi

Nitel araştırma deseninde hazırlanan bu araştırmada nitel verilerin toplanması amacıyla araştırmanın kısıtları da göz önüne alınarak uygun teknik belirlenmeye çalışılmıştır. Nitel araştırmalarda asıl amaç, araştırılan konu ile ilgili olarak okuyuculara derinlemesine betimlemeler sunmak ve araştırmanın aktörlerinin bakış açılarını anlayarak yorum yapabilmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu nedenle, veri toplama aracı olarak nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış (standartlaştırılmış) 4 açık uçlu sorudan oluşan görüşme formu Kılcı (2016) ve Özkafa (2015) çalışmalarından faydalanarak geliştirilmiştir. Bu sorular Tablo 1'de gösterilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde, görüşmenin bazı kısımları yapılandırılmış, bazı kısımları ise bireyin serbest görüş ve tepkilerini yansıtmaya olanak verecek şekilde yapılandırılmamıştır. Bu teknikte, araştırmacı görüşme sorularını önceden hazırlar; ancak görüşme sırasında araştırılan kişiye kısmi esneklikler sağlayarak sorular üzerinde yeniden düzenleme ve tartışmalar yapabilir. Araştırmada veri toplama, çalışmaya katılmaya gönüllü olan Konya mülki ve idari yöneticileri ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda katılımcılara yöneltilen anahtar sorular

Sorular
1.Konya ili sınırları içerisinde tarihi İpek yolu varlıklarına yönelik bir envanter çalışması yapılmış mıdır?
2. Konya ili sınırları içerisinde tarihi İpek yolu varlıklarından günümüze kalanlar hangileridir?
3.Konya ili sınırları içerisinde tarihi İpek yolu varlıklarından günümüze ulaşanların turistik ölçekli kullanımı mümkün müdür?
4.Konya ili sınırları içerisinde tarihi İpek yolu varlıklarından günümüze ulaşanların turistik ölçekli kullanımına yönelik projelendirme gerçekleştirilmiş midir?

6. Bulgular

6.1. Demografik Bulgular

Konya ili sınırları içerisinde var olan İpek Yolu zenginliklerinin tespit edilmesine yönelik hazırlanmış olan yarı yapılandırılmış görüşme formu Konya ili sınırları içerisinde yaşayan ve İpek Yolu varlıkları hakkında görüş bildirebilecek nitelikteki, farklı disiplinlerden uzmanlara uygulanmıştır. Bu kapsamda; *Konya Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nden bir yetkili, Selçuklu Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğünden bir uzman, konuya bilimsel yaklaşım sergileyen bir akademisyen, turistik değerler konusunda bilgili bir turizm rehberi ve son olarak konuya vakıf bir gazeteci* soruları cevaplandırmıştır.

6.2. İpek Yolu Varlıkları ile İlgili Görüşler

Çalışmanın ilk sorusu olan "Konya ili sınırları içerisinde tarihi İpek Yolu varlıklarından günümüze ulaşanları hangileridir?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde, EE1 kodlu katılımcı; *"Zazadin Han, Kızılören Han, Horozlu Han, Rüstem Paşa Kervansarayı, Kadın Hanı, Argıt Han başta olmak üzere geçmişten günümüze ulaşan pek çok İpek Yolu varlığı Konya'da bulunmaktadır"* cevabını vermiştir. EE2 kodlu katılımcı, var olan kültürel varlıklara ilaveten Sille köyünün binlerce yıllık bir geçmişi olduğunu öne sürerek adı geçen köyde pek çok tarihi varlığın mevcut olduğunu ifade etmiştir. Katılımcı, *"Sille Aya Eleni Kilisesi, Koimesis Tes Panagias Kilisesi, Gavela kalesi gibi pek çok saklı kalmış varlık Konya ili sınırlarında yer almaktadır"* diyerek, kültürel varlıkların zenginliğini vurgulamıştır. EE3 kodlu katılımcı;*Konya'ya Aksaray üzerinden gelen kervan yolu üzerinde Obruk Han, Zalmanda Han, Akbaş Han, Konya'dan Beyşehir yönüne doğru Hoca Cihan Han, Altın Apa Han, Emir Kandemir Han bulunmaktadır. Konya Alanya güzergahında Derbent yakınlarında Tol Han ve Ortapoyam Han bulunmaktadır. Konya-Akşehir güzergahın da ise Dokuzun Hanı, Hoca Hasan Han bulunmaktadır"* diyerek detaylı bir tanımlamada bulunmuştur. EE4 kodlu katılımcı, *"Kilistra Antik Kenti, Beyşehir Eflatunpınar, Bozkır Zangibar Kalesi gibi değerlere sahibiz"* diyerek İpek Yolu ile ilgili mevcut değerleri özetlemiştir. Son olarak EE5 kodlu katılımcı *"Sille Ak Manastır Kilisesi, Kubadabat Sarayı, Alaaddin Sarayı gibi belli başlı varlıklar İpek Yolu'ndan miras olarak Konya'da yer almaktadır"* diyerek temel birkaç turistik unsurdan bahsetmiştir.

6.3. İpek Yolu Mirası Unsurlarının Envanter Çalışması ile İlgili Yanıtlar

Çalışmanın ikinci sorusu, Konya ili sınırları içerisinde tarihi İpek Yolu varlıklarına yönelik bir envanter çalışması yapılıp yapılmadığını bulgulamak amacıyla yöneltilmiştir. Konu ile ilgili soruya EE3 numaralı katılımcı "*Konya ve ilçelerindeki Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü –İbrahim Dıvarcı-Ahmet Kuş-Feyzi Şimşek Selçuklu Belediyesi Yayınları, Türk Kültür Varlıkları Envanteri -Konya (3 Cilt Takım) Prof. Dr. Haşim Karpuz ve Anadolu Selçuklu Eserleri – Prof.Dr.Osman Eravşar-İbrahim Dıvarcı-Feyzi Şimşek-Ahmet Kuş başlıklı çalışmalar öncelikli olarak tavsiye edebilirim"* diyerek konuyla alakalı çalışmaları örneklemiştir. EE4 numaralı katılımcı *"Osman Eravşar tarafından Selçuklu Kervansarayarı ile ilgili 2010 yılında bir çalışma yapılmış, ve çalışma sonrasında güncellenmiştir"* diyerek konuyla ilgili bir çalışmayı örneklemiştir. EE2 numaralı katılımcı *"Özellikle üniversiteler ölçeğinde farklı girişimlerin olduğunu biliyorum. Hem arkeoloji hem de sanat tarihi uzmanları bu yönde pek çok çalışma gerçekleştirmekte"* diyerek konu ile ilgili çalışmalara genel bir yaklaşım sergilemiştir. EE1 kodlu katılımcı *"farklı zamanlarda farklı disiplinlerden bilim insanlarının tarafında Selçuklu İmparatorluğu Kervansarayları ile alakalı derlemeler gerçekleştirilmiştir"* diyerek konu ile ilgili önceki çalışmalara referansta bulunmuştur. EE5 numaraları katılımcı *"Özellikle sanat tarihi alanında çalışan akademisyenlerin gerçekleştirdiği çalışmalardan bir kaçı envanter oluşturulması açısından son derece değerli"* diyerek gerçekleştirilen çalışmalar hakkındaki görüşlerini özetlemiştir.

6.4. İpek Yolu Varlıklarının Turistik Amaçlı Kullanımı ile İlgili Yorumlar

Çalışmanın üçüncü sorusu, Konya ili sınırları içerisinde yer alan İpek Yolu varlıklarının günümüzde turistik amaçlı kullanımının gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğine yönelik çalışmaları tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Konu ile ilgili olarak EE1 kodlu katılımcı *"Konya ili sınırları içerisinde pek çok tarihi ve kültürel varlık restore edilerek halkın kullanımına açılmıştır, ancak hala yeterli düzeyde tanıtımı mevcut olmadığı için turistik anlamda verimli bir kullanım olduğunu söylemek mümkün değildir"* diyerek tarihi ve kültürel varlıkların hak ettikleri değerlere sahip olmadıklarını öne sürmüştür. EE3 kodlu katılımcı "*Konya'da İpek Yolu Güzergahın da bulunan hanlar turistik amaçla kullanılmaktadır.Horozlu Han uzun süreden bu yana restoran olarak, Zazadin Han kongre turizmi ve günü birlik etkinlikler, Kızılören Han bir krkum tarafından sosyal tesis olarak kullanımaktadır"*diyerek tarihi ve kültürel varlıkların kullanımını özetlemiştir. Konu ile ilgili olarak EE5 kodlu katılımcı "Kullanılan farklı pek çok varlık mevcuttur. Ancak, özellikle Zazadin Han günümüz itibariyle tamamen turistik kullanım için hazır hale getirilmiştir ve belediyenin onay süreci bittikten sonra Konya için önemli bir turistik unsur olarak kullanıma

açılacaktır" diyerek süreç içerisinde devam eden çalışmalardan birini örneklemiştir. EE2 kodlu katılımcı *"Konya hala tur şirketleri açısından turistik bir destinasyon olarak kabul edilmemekte, bu sebeple var olan değerler de hak ettikleri ilgiyi görememektedir"*diyerek tarihi ve kültürel varlıkların turizm açısından atıl bir yaklaşıma maruz kaldıklarını özetlemiştir. Son olarak EE4 numaralı katılımcı *"Geçmişten kalan ve restore edilen eserler günlük hayatta kullanıma açılmakta; turizm bilinci arttıkça daha da çok tarihi ve kültürel varlık turistik amaçlı kullanılmaya başlanmıştır"* diyerek kaynakların turistik kullanımı hakkındaki görüşlerini paylaşmıştır.

6.5. İpek Yolu Varlıklarının Turistik Amaçlı Kullanımı ile İlgili Projelerin Varlığı

Çalışmanın son sorusu Konya ili sınırları içerisinde yer alan İpek Yolu varlıklarının günümüzde turistik ölçekli kullanımına yönelik projelerin varlığını bulgulamak amacıyla yöneltilmiştir. İlgili soruya EE5 kodlu katılımcı *"şu ana kadar bir rehber olarak benim rastladığım bir proje olmadı, ancak böyle bir proje geliştirilirse mesleki anlamda katkı sağlamak isterim"* diyerek projelere olan olumlu bakış açısını sergilemiştir. EE1 kodlu katılımcı *"kamu ve özel girişimler tarafından gerçekleştirilen pek çok proje olmasına rağmen benim bildiğim İpek Yolu varlıklarının turizme açılmasına yönelik bir proje mevcut değildir"* diyerek konu hakkında malumatı olmadığını açıklamıştır. EE4 kodlu katılımcı *"Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Konya Büyükşehir Belediyesi'nde konunun incelendiği ve önümüzdeki yıllar içerisinde projelendirileceğine yönelik duyumlar almaktayım"*diyerek proje konusundaki yaklaşımını özetlemektedir. EE3 kodlu katılımcı *"Çekül vakfı ile Konya Selçuklu Belediyesi iş birliği ile İpek Yolu varlıklarının turizme kazandırılmasına yönelik proje hazırlanmış ve şu anda proje devam etmektedir"* diyerek yürütülmekte olan projeyi tanımlamıştır. EE2 kodlu katılımcı *"Sille özelinde farklı projeler geliştirilmekte, bu haliyle tam bir tarihi köy ve sürdürülebilir turizm gelişi açısından da bulunmaz bir alternatif"* diyerek var olan turistik potansiyeli değerlendirmiştir.

SONUÇ VE ÖNERILER

Kuramsal Çıktılar

İpek Yolu turizmi alternatif turistik hareketlerin çeşitlenmesi ve yıllar içerisinde artmasıyla paralel olarak her geçen yıl daha fazla bireyin ilgisini çekmekte olan bir turizm çeşididir. Özellikle ticari anlamda İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmaya çalışılması ve turistik olarak İpek Yolu üzerinde geliştirilen turistik rotalar sebebiyle önemi her geçen yıl daha da artan İpek Yolu turizmi kavramı bilimsel anlamda da üzerinde çalışılması gereken bir kavramdır. Konya ili de tarihsel süreç içerisinde bin yıldan daha uzun bir süredir İpek Yolu güzergahında yer alan ve tarihsel süreç içerisinde onlarca farklı medeniyete ev sahipliği yapmış olan bir coğrafi alandır. Konya ilinin sahip olduğu coğrafi konum tarih boyunca sözü edilen toprakların ticari kervanlar sebebiyle tercih edilmesine sebep olmuştur. Farklı medeniyetler tarafından oluşturulan farklı tarihi kalıntılar günümüzde dahi Konya ili sınırları içerisinde hala ayakta kalmaya devam etmektedirler. Çalışma neticesinde elde edilen bulgular Albayrak (2013) tarafından öne sürülen İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasının Türk turizmi açısından olumlu etkileri olacağını betimlediği çalışmasını destekler niteliktedir. Yine benzer bir şekilde bu çalışma neticesinde elde edilen bulgular; farklı tarihi ve kültürel varlıkların korunması ve turizme açılmasının turistik hareketleri pozitif yönde etkileyeceği ve yerel kültürün korunmasına da olumlu katkıları olacağını iddia eden Ableyeva (2013), Babat (2015) Aşkın (2015) ve Demirler (2015) çalışmalarını destekler niteliktedir. Özellikle var olan Han ve Kervansarayların restore edilerek değerlendirilmesi ile tarihi unsurların aslına sadık kalarak değerlendirilmesi düşüncesi çalışmada elde edilen diğer sonuçlar arasındadır. Kültürel mirasa büyük değer katan söz konusu yaklaşımlar alanyazında Kılcı (2016) ile Merdan ve Okuroğlu, (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarını da destekler niteliktedir.

Uygulamaya Yönelik Çıktılar

Bireylerin sahip oldukları turistik bilincin artmasıyla gelişen alternatif turizm hareketlerinin yaşadığımız yüzyılda küresel turistik hareketle içerisindeki payının artacağı bilinmekte ve tüm dünyada alternatif turistik hareketlere katılım her geçen yıl artmaktadır.İpek Yolu mirasının korunması ve İpek Yolu varlıklarının turistik açıdan değerlendirilmesi sürdürülebilir turizm ikliminin yaratılabilmesi açısından son derece önemlidir. Diğer yandan 2023 Türkiye Turizm Stratejisinde belirtilen alternatif turizm yaklaşımları içerisinde yer alan İpek Yolu turizmine yönelik turistik yatırımlarda bulunmak da hem kamu otoritelerinin hem de özel sektörün izlemesi gereken yollar arasındadır. Özellikle yerel belediyeler ve yerel yatırımcıların İpek Yolu turizmine yönelik geliştirecekleri projeler Konya'ya yönelik turistik talebe önemli olumlu katkılar sağlayacaktır. Bu perspektifte oluşturulacak "Mevlana Rotası" alternatif bir İpek Yolu turizmi aktivitesi olarak Konya'nın bilinirliğine katkı sağlayacaktır. Hem yerel hem de evrensel turistik hareketlere katkı maiyetinde Konya ilinin turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi, sözü edilen ilin kültürel ve toplumsal hayatına katkı sağladığı gibi ekonomik gelişim açısından da önemli rol oynayacaktır.

Sınırlılıklar ve Sonraki Çalışmalar İçin Öneriler

Bu çalışma İpek Yolu turizmi hakkında bilgi sahibi olan ve Konya'da var olan İpek Yolu varlıkları hakkında bilgi verebilecek bireyler ile gerçekleştirilmiştir.İpek Yolu turizmi ile alakalı farklı illerde gerçekleştirilecek bilimsel çalışmaların varlığı ile bu çalışmanın bulguları birbirini destekleyici olarak kullanılabilir. Çalışmada kullanılan bilimsel ölçme aracı Kılcı (2016) ve Özkafa (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmalardan faydalanarak geliştirilmiştir. Daha geniş kapsamlı olarak hazırlanan, nicel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilecek alternatif çalışmaların alanyazına katkısı değerli olacaktır. Son olarak destinasyon bazlı ya da turistik profil temelli çalışmalar ile konuya daha derinlemesine yaklaşmak da mümkündür.

KAYNAKÇA

Ablayeva, A. (2013). *Kazakistan Turizminde İpek Yolu'nun Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akkaymak, M. (2009).*Avrupa- Asya Ulaştırma Koridorları ve Yeniden Canlanan İpek Yolu*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Albayrak, A. (2013). *Alternatif Turizm,* Ankara: Detay Yayıncılık.

Aşkın, S. (2015).*Gaziantep İlinin Ekonomik Kalkınma ve Verimliliğine Turizmin Etkisi, Fırat'tan Volga'ya Medeniyet Köprüsü*, Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları, Mavi Ofset.

Atasoy, F. (2012),"Doğa, Kültür ve Tarih Turizminin Birliğe Katkısı İpek Yolu Üzerinde Türklüğün Kendisini Keşfi",Türk Ocakları Genel Merkezi Dilde Fikirde İşte Birlik Sempozyumu, Ankara.

Atçeken, Z. (2012), *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, İstanbul: Eğitim Yayınları.

Ayan, E. (2016). "Yeni İpek Yolu Stratejileri Ve Trans Avrasya Güvenlik Sistemleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2(3): 9-24.

Babat, D. (2015). *Gaziantep'in Turistik Mekanları, Fırat'tan Volga'ya Medeniyet Köprüsü*, Adıyaman : Adıyaman Üniversitesi Yayınları, Mavi Ofset.

Bakırcı, M. (2014). "Coğrafi Açıdan Anadolu'nun Tarihi Ulaşım Ağı ve İpek Yolu, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etütleri", 45: 63-86.

Bakırova, E. (2012). *İpek Yolu Üzerinde ki Lojistik Faaliyetlerin Günümüzde Kültür-Sanatın Gelişmesine Etkisi: Özbekistan Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Basak, G. ve CHRİS, G. (2014). *Flora of the Silk Road,* London: I.B.Tauris.

Baskıcı, Murat, M. (2009), *Bizans Döneminde Anadolu İktisadı ve Sosyal Yapı (900-1261)*, Ankara: Phoenix

Yayınevi.
Bedirhan, Y. (1994). *Orta Çağda İpek Yolu Hakimiyeti ve Türk Yurtları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, Konya.
Bedirhan, Y. (2000), *Selçuklular ve Kafkasya*, Konya: Çizgi Yayınevi.
Beyhan, İ. ve Rahmi, İ. (2017). "Kervan Yolundan Medeniyet Yoluna: İpek Yolu Ticareti ve Çin", International Congress on Afro -Eurasian Research II , Malaga.
Camgöz, C. ve DİNÇER, İSTANBULLU, F. (2017). "Modern İpek Yolu Çerçevesinde Ulaştırma Ağlarının Turizme olan Katkıları", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (3): 41-58.
Cengiz, Y. (2005). *VII- X. Yüzyıllarda İpek Yolu Ticaretinin Türk Toplumuna Etkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksel Lisans Tezi, İstanbul.
Çakan, V. (2017). "Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler, Sorunların ve Gerçekler", *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 35-52.
Demirler, M. (2015).*Tarihi İpek Yolunun Yeniden Canlandırılması ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
Dizman, H. (2017). "Tarihi İpek Yolunun Yeni İpek Yolu olarak Canlandırılması Adına Dünyada ve Türkiye'de Yapılan Faaliyetler ve Bu Faaliyetlerin Türk Dış Ticaretine Etkileri", Avrupa Araştırmaları Kongresi, Malaga.
Gordlevski, V. (1988), *Anadolu Selçuklu Devleti, çev. Azer Yaran*, Ankara: Onur Yayınları.
Haksöz, Ç., Sridhar, S. ve ANANTH, V. (2014). *İpek Yolunda Tedarik Zinciri Yönetimi*, İstanbul: Scala Yayıncılık.
Hansen, V. (2012), *The Silk Road: A New History*, Oxford: Oxford University Press.
Jacqueline, F. (2009).*Tradeand Contemporary Society Alongthe Silk Road: An Ethno-History of Ladakh,*New York:Routledge.
Kalan, E. (2014). "XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları", *Avrasya Etüdleri İpek Yolu Özel Sayısı*: 43-62.
Kılcı, A. (2016), *İpek Yolu Kervansaraylarının Turizme Kazandırılmasında Alara Han Örneği, Yükselen İpek Yolu (III. Cilt – Editör: Fahri Atasoy)*, Ankara. Epamat Matbaacılık.
Koşay, Hamit, Z. (1984). *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları
Kubota Y. (2009), *Çini Panolarla İpekyolu (Karayolu ve Denizyolu)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
Küçükyildiz, C. (2012). "Modern İpek Yolunda Bakü-Tiflis-Kars Kesintisiz Demiryolu Hattı Projesi", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 16(4): 59-64.
Merdan, K. ve Okuroğlu, S. (2016), "Alternatif Turizm Çeşitlerinin Gümüşhane Turizmine Etkisi Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3): 961-984.
Musabay, İ. (1968), "Doğu Türkistan Yolları", *Türk Kültürü Dergisi*, Kasım, (73): 473.
Özdaşkı, E. (2015), "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri / China's New Silk Road Project and Its Global Infuluence", *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, 10(14): 579-596.
Özkafa, E. (2015), *Konya Anadolu Selçuklu Hanlarının Restorasyon İşleviyle Yeniden Kullanılmasının İrdelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
Pamuk, B. (2007), "İpek Yolu Ticareti ve Erzurum", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(2): 25-43.
Sacar, Ö. (2018), *İpek Yolu Güzergahında Yapılan Lojistik Etkinliklerin Günümüz Lojistik Faaliyetleri İle Karşılaştırılması*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
Salman, H. (2008). *658-787 Yılları Arasında İpek Yollarına Hakim Olmak, Dünden Bugüne İpek Yolu*

Beklentiler ve Gerçekler, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Selen, Hamit, S. (1960). *TICARET TARIHI*, İSTANBUL: İNKILAP KITABEVI.
Soysal, A. (2016), "İpek Yolu Kavşağında Türkiye'nin Sağlık Turizmi Fırsatı: Bir Duru Değerlendirmesi", IV. Avrasya Sosyal Bilimler Formu, Kırgızistan-Manas.
Tekir, O. ve DMİR, N. (2018), "Ekonomik ve Siyasal Bir Araç Olarak Yeni İpek Yolu Projesinin Küresel Sisteme Etkileri", *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 26(38): 191-206.
Tezcan, M. (2014), "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(1): 96-123.
toprak, A. (2008), *Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu (Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Tuerdi, R. (2017), *Tarihi İpek Yolu Projesinin Türkiye İle Çin Arasındaki Dış Ticaret Hacminin Arttırılması Üzerindeki Rolü ve Önemi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
Tuncer, Orhan, C. (2007), *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı (2018).http://www.kultur.gov.tr (Erişim Tarihi: 24.11.2018).
Yereli, Ahmet, B. (2013), *Yeniden Canlanan İpek Yolunda Ekonomik Stratejiler,* Ankara: Türk Yurdu Yayınları.
Yildirim, A. ve ŞİMŞEK, H. (2011).*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
Yilmaz, E. (2017), "İpek Yolu Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9(2): 672-683.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 295-312, Kış 2019

Kızılırmak Deltasında (Samsun) Arazi Kullanımı ve Zamansal Değişimi (1987-2019)

Dr. Öğr. Üyesi Harun Reşit Bağcı
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1833-6293
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun – TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Bahadır
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5068-4250
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Samsun – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 25.11.2019
Kabul: 28.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler
Kızılırmak Deltası
Samsun
Arazi Kullanımı
CBS
Sulak Alan

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS40162

Öz

Bu çalışmada Kızılırmak Deltasının mevcut arazi kullanım durumu ve son 33 yılda meydana gelen arazi örtüsü değişiklikleri ele alınmıştır. Araştırma sahası konumu ve doğal ortam özelliklerine bağlı olarak yoğun bir arazi kullanımına sahne olmaktadır. Çalışmanın amacı, hem doğal yaşam alanı, hem de beşeri ve iktisadi faaliyetler açısından önemli bir saha olan Kızılırmak Deltasının mevcut arazi kullanım durumunu en az hata, en fazla ayrıntı ile ortaya koymak, yaşanan değişimleri tespit edip yorumlamaktır. Buradan hareketle geleceğe yönelik öngörülerde bulunulması hedeflenmiştir. Buna yönelik olarak arazi çalışmaları ve CBS'den faydalanılmıştır. Deltanın mevcut arazi örtüsü 2019 yılı Google Earth uydu görüntüleri üzerinden analiz edilmiş, sonuçlar arazi çalışmalarıyla kontrol edilmiştir. Arazi örtüsünün zamansal değişimini tespit edebilmek için 1987, 2002, 2010 ve 2018 yıllarına ait uydu görüntüleri kontrollü sınıflandırma tekniğiyle işlenmiştir.

Bulgulara göre; 2019 yılı itibariyle Kızılırmak Deltasının % 64'ünde tarım başta olmak üzere hayvancılık, yerleşme, sanayi gibi beşeri faaliyetler yürütülmektedir. Deltanın % 24'ünü çeşitli statülerle koruma altına alınmış alanlar oluştururken orman, kumul, drenaj kanalı gibi unsurlar geriye kalan kısmını teşkil etmektedir. Kızılırmak Deltasında son 33 yılda yerleşmeler, yollar, sanayi tesisleri gibi unsurların alanını genişlettiği, tarım alanları ve ormanların ise daraldığı görülmüştür. Kızılırmak Deltasında arazi örtüsünün gelecekteki durumuyla ilgili; koruma alanlarına bağlı olarak sulak alanların, kumulların ve su basar ormanların kısa vadede varlığını sürdürebileceğini söylemek mümkündür. Ancak küresel iklim değişmeleri ile deniz seviyesindeki yükselmenin devam edeceği ve yağış koşullarının değişeceği, barajlar ve kum ocakları nedeniyle deltanın sediment bütçesinin açık vereceği ve kıyı gerilemesinin devam edeceği hesaba katılırsa orta vadede sulak alanlar deniz işgaline uğrayacak, kumullar kıyıdan iç kesimlere doğru yayılacaktır. Akarsu yatakları küçülecek, çevrelerindeki bataklıklar kuruyarak çayırlara dönüşecektir. Deltadaki yerleşmeler, sanayi tesisleri ve ulaşım alt yapısı alansal olarak genişleyecek, tarım arazileri ve ormanlar daralacaktır.

Kızılırmak Deltasında arazi örtüsünün mevcut durumu ve zamansal değişiminden yola çıkılarak deltayı gelecekte büyük risklerin beklediği söylenebilir. Kızılırmak Deltasında tarım, yerleşme, sanayileşme, ulaşım, alt yapı gibi unsurlar bütün paydaşlar göz önüne alınarak planlanmalıdır. Risklerin ve avantajların yöre halkına anlatılması ve planlamaların sahiplenilmesi sağlanmalıdır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bağcı, H. R. ve Bahadır, M. (2019). Kızılırmak Deltasında (Samsun) Arazi Kullanımı ve Zamansal Değişimi (1987-2019). *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 295-312.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 295-312, Winter 2019

Land Use and Temporal Change in Kızılırmak Delta (Samsun) (1987-2019)

Asst. Prof. Dr. Harun Reşit Bağcı
ORCID ID: *https://orcid.org/0000-0003-1833-6293*
Ondokuz Mayis University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Samsun – TURKEY

Asst. Prof. Dr. Muhammet Bahadır
ORCID ID: *https://orcid.org/0000-0001-5068-4250*
Ondokuz Mayis University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Geography, Samsun – TURKEY

Artcile History

Submitted: 25.11.2019
Accepted: 28.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Kızılırmak Delta
Samsun
Land Use
GIS
Wetland

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS40162*

Abstract

In this study, the current land use status of Kızılırmak Delta and the changes of land cover occurring in the last 33 years are discussed. The research area is subject to intensive land use depending on its location and natural environment characteristics. The aim of this study is to reveal the current land use situation of Kızılırmak Delta which is an important field both in terms of natural habitat and human and economic activities with minimum error and maximum detail and to detect and interpret the changes. From this point of view, it is aimed to make predictions for the future. For this purpose, field studies and GIS have been utilized. The current land cover of the delta was analyzed through 2019 Google Earth satellite imagery and results were checked by field studies. In order to detect the temporal change of land cover, satellite images of 1987, 2002, 2010 and 2018 were processed by controlled classification technique.

According to the findings; As of 2019, 64% of Kızılırmak Delta has been carrying out human activities such as agriculture, animal husbandry, settlement and industry. While 24% of the delta is protected areas in various statuses, the remaining elements are forest, sand dune and drainage canal. When the temporal change of land cover in Kızılırmak Delta is examined, it is seen that in the last 33 years, the elements such as settlements, roads, industrial plants have expanded its area and agricultural areas and forests have shrunk. The future of the land cover in Kızılırmak Delta; It is possible to say that wetlands, sand dunes and flooded forests can survive in the short term depend on the protected areas. However, considering that the global climate changes and sea level will continue to increase and precipitation conditions will change, the sediment budget of the delta will bedefıcit due to dams and sand pits and the coastal recession experienced in the last 33 years will continue and the wetlands will be occupied by the sea in the medium term. The river beds will shrink and the swamps around them will dry and turn into meadows. The settlements, industrial facilities and transport infrastructure in the delta will be expanded exponentially, agricultural lands and forests will be narrowed.

Based on the current situation and temporal change of the land cover in the Kızılırmak Delta, it can be said that great risks await the delta in the future. The factors such as agriculture, settlement, industrialization, transportation and infrastructure on the Kızılırmak Delta should be planned by considering all the stakeholders in the delta. The risks and advantages should be explained to the local people, and all the plans to be made should be adopted by the local people.

1. Giriş

Coğrafya biliminin temel inceleme alanı olan doğal ortam – insan ilişkileri her coğrafyada aynı olmamaktadır. Dünya'nın bazı yerlerinde oldukça basit olan bu ilişki, Kızılırmak Deltası gibi beşeri faaliyetlere elverişli coğrafyalarda zamansal olarak değişmekte ve kompleks bir yapıya sahip olabilmektedir. İnsanların doğal ortamlar üzerinde yapmış oldukları değişiklikler ve oluşturdukları beşeri arazi örtüsü arazi kullanımı kavramını ortaya çıkarmıştır. Arazi ve arazi kullanımı kavramları Atalay (2013: 23), tarafından "Yeryüzünün, üzerinde ekim, dikim, hayvancılık gibi üretim faaliyetlerinin yapıldığı ve ekolojik süreçlerin devam ettiği parçalarına arazi, bu yeryüzü parçalarının insanlar tarafından çeşitli amaçlarla değiştirilmesine veya kullanılmasına ise arazi kullanımı denilmektedir." şeklinde tanımlanmaktadır.

Kızılırmak Deltası konumu itibariyle Samsun'un merkez ilçelerine yakın olması, Karadeniz sahil yolu (D010) üzerinde yer alması ve doğal ortam özellikleri bakımından pek çok beşeri ve iktisadi faaliyete imkân tanıdığı için yoğun bir arazi kullanımına sahne olmaktadır. Geçmişte deltada doğal koşulların uygun olduğu kesimler daha çok tarım, hayvancılık amacıyla kullanılmakta lagünler, kumul alanları ve sulak alanlar ise çoğunlukla kendi haline bırakılmaktaydı. Ancak günümüzde sulak alanların yüzölçümü, doğal ve antropojenik süreçlerle değişmiş, tarım teknikleri ve ekilen ürünlerdeki farklılaşma tarım alanlarına da yansımıştır. Delta üzerindeki yerleşim alanlarının büyümesi, sanayi kuruluşlarının sayısının artması, ulaşım alt yapısının geliştirilmesine bağlı olarak beşeri yapıların deltadaki alanı da önemli ölçüde artmıştır. 1980'li yıllardan sonra Kızılırmak üzerinde inşaa edilen barajlar deltanın yüzölçümünde ve doğal ortam özelliklerinde değişikliklere neden olmuştur.

Literatürde Kızılırmak Deltasını neredeyse tüm coğrafi özellikleriyle ele alan birçok çalışma bulunmaktadır (İnandık, 1956; İnandık, 1957; Köksal, 1968: Akkan, 1970: Bayraklı, vd., 1987; Görkem, 1995: Özesmi, 1999; Kökpınar, vd., 2000; Uzun, 2006: Gürçay, 2009; Özdemir, 2010: Şahin ve Bağcı, 2016; Zeybek vd., 2010: Bahadır, 2011; Ayan, 2007). Bu çalışmalarda deltanın oluşumu, iklimi, flora ve faunası, ekolojik özellikleri; deltadaki sulak alan değişimleri, kıyı gerilemesi gibi konular incelenmiştir. Bunun yanı sıra Samsun'daki deltaları konu alan doktora ve yüksek lisans tezleri, önemli bilimsel kitaplar (Bağcı, 2017; Yılmaz, 2007), bilimsel raporlar hazırlanmıştır.

Arazi kullanım özelliklerinin belirlenmesi bir sahayla ilgili yapılacak planlamalar açısından büyük önem taşımaktadır. Buradan hareketle çalışma kapsamında Kızılırmak Deltasının arazi örtüsünde ve mekânsal özelliklerinde meydana gelen zamansal değişiklikleri, CBS ve UA tekniklerinden ve arazi çalışmalarından faydalanarak görselleştirmek ve açıklamak hedeflenmiştir. Çalışmanın bulguları bakımından saha ve konuyla ilgili literatüre katkı sağlayacağı, yöreyle ilgili karar alma ve uygulama mekanizmalarına önemli veriler oluşturacağı düşünülmektedir.

1.1. Araştırma Sahasının Yeri ve Sınırları

Çalışmaya konu olan Kızılırmak Deltası, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında, Orta Karadeniz Bölümünde yer almaktadır. Yörenin jeolojik ve jeomorfolojik yapısını göz önüne alarak deltayı doğudan Engiz Çayı, batıdan Alaçam Deresi güneyden ise bir bölümü Derbent Barajı'nın suları altında kalmış olan Boğazkaya Mahallesi ile sınırlandırmak mümkündür. Buradan hareketle deltanın 677 km² alana ve Karadeniz kıyıları boyunca 69 km uzunluğunda kıyı çizgisine sahip olduğu söylenebilir. İdari olarak bütünüyle Samsun İli sınırlarında kalan deltanın üzerinde batıdan doğuya doğru sırasıyla Ondokuzmayıs, Bafra ve Alaçam ilçeleri bulunmaktadır (Şekil 1).

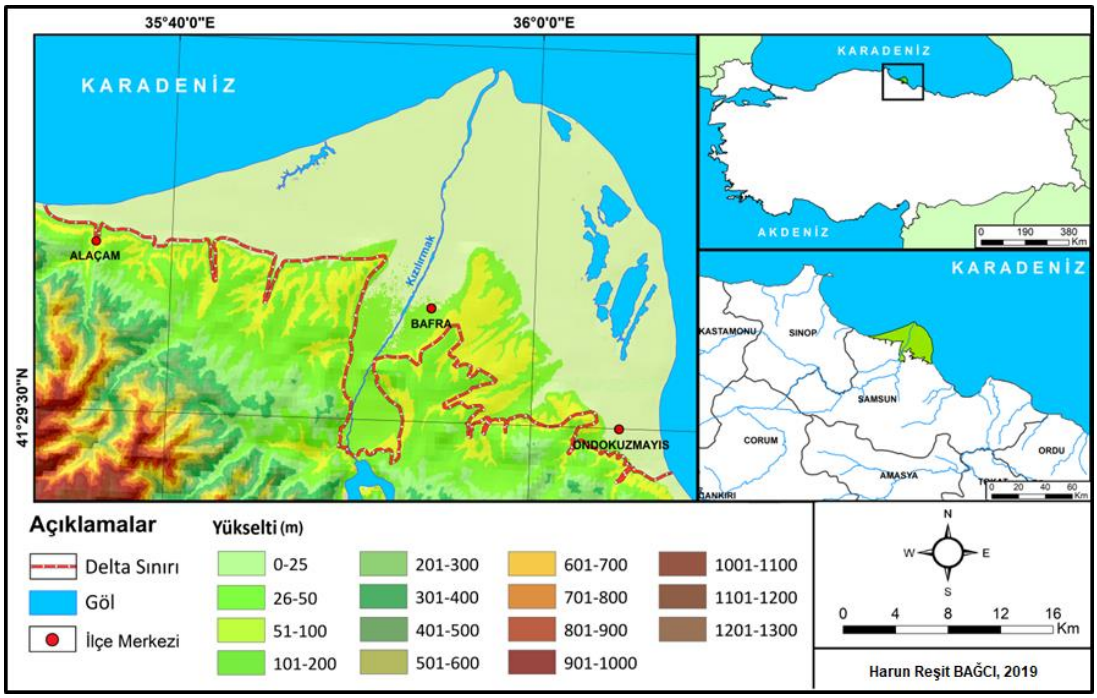

Şekil 1: Araştırma sahasının lokasyonu.

1/25.000 ölçekli topografya, jeoloji haritalarından ve hava fotoğraflarından faydalanılarak, Kuvaterner yaşlı alüvyonlardan oluşmuş delta düzlüğü gerisindeki dağlık sahadan ayrılmıştır. Bunun yanı sıra arazi çalışmalarıyla, harita ve uydu görüntüleri üzerinden belirlenen sınır kontrol edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Kızılırmak Deltasının doğu ucu (Kırmızı çizgi deltanın güney sınırını göstermektedir), (19 Mayıs Belediyesi 2019).

1.2. Amaç, Malzeme, Metot

Araştırmanın temel veri kaynaklarını; arazi çalışmaları ile hava fotoğrafları ve uydu görüntülerinin CBS programlarıyla işlenmesi sonucu oluşturulan veriler teşkil etmektedir. Çalışmada kullanılan materyaller ve yapılan uygulamalar özetle şöyledir;

- Arazi kullanımı, Kızılırmak Deltası gibi anahtar kelimeler ile araştırma sahası ve konusuyla ilgili çok sayıda yerli ve yabancı yayına ulaşılmıştır.
- USGS'den (ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu) araştırma sahasının DEM (Sayısal Yükseklik Modeli) verileri indirilmiş, ArcGIS programıyla işlenerek lokasyon ve yükselti basamakları haritası üretilmiştir. Bunun yanı sıra Meteoroloji 10. Bölge Müdürlüğünden sahayla ilgili iklim verileri, TÜİK'den ise sahanın nüfus ve tarımsal özellikleriyle ilgili veriler temin edilerek konunun açıklanmasında kullanılmıştır.
- Samsun Büyükşehir Belediyesi ve 19 Mayıs Belediyesinden sahanın uçangöz ile çekilmiş hava fotoğrafları temin edilmiştir.
- Sayısal yükseklik modelinden, MTA tarafından hazırlanmış 1/25.000 ölçekli jeoloji paftalarından, arazi çalışmaları ve literatürden faydalanarak deltanın güney sınırı belirlenmiştir.
- Google Earth programı kullanılarak, 2019 yılının farklı dönemlerine ait uydu görüntülerinden Kızılırmak Deltasının tamamı kumul, su yüzeyi, bataklık, orman, tarım alanı, yerleşme, çayır, ağaçlandırma alanı gibi arazi kullanım sınıflarına ayrılarak sayısallaştırılmıştır. Toplamda 1285 adet müstakil parça, şeklinde sayısallaştırılan veriler ArcGIS programında işlenerek sahanın arazi kullanım durumu en güncel ve en az hatayla ortaya konulmuştur. Günümüz Coğrafya araştırmalarında arazi örtüsü analizleri yapılırken daha çok CORINE (Coordination of Information on the Environment) veri tabanından ve bu çalışmada da kullanılan kontrollü sınıflandırma tekniklerinden faydalanılmaktadır. Ancak Google Earth Programı üzerinden yapılan manuel sayısallaştırmalar daha uzun ve ayrıntılı bir çalışma süreci gerektirdiği için pek tercih edilmemektedir. Buna karşın bu yöntemle oluşturulan veri tabanında hata oranı diğer yöntemlere kıyasla çok daha düşük olmakta, arazi örtüsü ise daha fazla gruba ayrılarak çok daha ayrıntılı şekilde ortaya konulabilmektedir.
- Kızılırmak Deltasında arazi örtüsünün geçmişteki durumunu tespit etmek ve güncel yapıyla kıyaslayabilmek amacıyla 1987, 2002, 2010 ve 2018 yıllarından seçilmiş Landsat 5 TM ve Landsat 8 OLI uydu görüntüleri ENVI programında kontrollü sınıflandırma tekniğiyle işlenmiştir. Bu sayede arazi kullanımında meydana gelen zamansal ve mekânsal değişim tespit edilmiştir.
- Kontrollü sınıflandırma yapılırken uydu görüntüleri üzerinden 286 adet referans noktası belirlenmiş, bu noktaların Google Earth görüntüleri ve arazi çalışmalarıyla kontrolü yapılarak sınıflandırma işlemine geçilmiştir.
- Ulaşılan sonuçların güvenirliliğini artırmak amacıyla bulgular, Google Earth görüntüleri üzerinden yapılan sınıflandırmalar, 19 Mayıs ve Samsun Büyükşehir Belediyesinden alınan hava fotoğrafları ile arazi çalışmalarında çekilen fotoğraflarla kıyaslanmıştır.

2. Bulgular

2.1. Kızılırmak Deltasının Coğrafi Özellikleri

Sivas ilinin doğusundaki Kızıldağ'dan (3025 m) doğup, Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Kırıkkale, Çankırı, Çorum ve Samsun illerini geçtikten sonra Karadeniz'e ulaşan Kızılırmak (1355 km), Türkiye'nin en uzun akarsuyu olarak kabul edilmektedir. Kızılırmak taşıdığı sediment miktarına ve denize ulaştığı alandaki koşulların uygun olmasına bağlı olarak yüz ölçüm bakımından Türkiye'nin üçüncü büyük delta ovası olan Kızılırmak Deltası'nı (677 km²) oluşturmuştur. Kızılırmak Deltası'nın oluşumunda akarsu aşındırma ve biriktirme süreçlerinin, tektonik hareketler ve iklim değişmelerine bağlı olarak Kuvaterner'de yaşanan östatik hareketlerin etkili olduğu söylenebilir. Literatürden

faydalanarak (Yalçınlar, 1955, 1958; İnandık, 1956, 1957; Turoğlu, 2011: 6) Kızılırmak Deltasının oluşumu ve gelişimini şöyle açıklamak mümkündür; deltanın güneyindeki dağlık sahada Kızılırmak'ın açmış olduğu boğazın önünde biriken Pliyokuvaterner yaşlı çökeller eski delta düzlüklerini oluşturmuştur. Daha sonraki dönemde yaşanan tektonik hareketlerle yükselen bu düzlükler taraça görünümü kazanmıştır. Kızılırmak tarafından sonraki süreçte beslenmeye devam edilen delta kuzeye doğru yelpaze gibi açılarak büyümüştür.

Kızılırmak Deltasında morfolojik değişiklikler bugün de devam etmektedir. Kızılırmak üzerinde inşaa edilen barajların ve deltayı besleyen akarsuların yatağından malzeme alan kum ve çakıl ocaklarının etkisiyle deltanın sediment bütçesi açık vermekte ve kıyı gerilemesi yaşanmaktadır. Zeybek vd, (2018: 9)'e göre Kızılırmak'ın denize ulaştığı noktada son 32 yılda yaşanan kıyı gerilemesi 600m'yi bulmuştur. Ataol vd, (2019: 5) ise delta kıyılarında 1975-1990 yılları arasında maksimum kıyı gerileme hızını ise yıllık yaklaşık 32 m/yıl olarak tespit etmiştir. Delta kıyılarında inşaa edilmiş mahmuz ve mendireklerin etkisiyle bazı bölümlerde kıyı çizgisi doğal görünümünü yitirmiştir (Şekil 3). Barajların etkisiyle yörede sel ve taşkınların önüne geçilmesi ve Kızılırmak'ın akım miktarında yaşanan değişime bağlı olarak akarsu yatakları ve sulak alanlar daralmış, deltanın toprak özellikleri değişmiş, alüvyonlar zonal topraklara dönüşmeye başlamıştır.

Şekil 3. Kızılırmak Deltası kıyılarındaki mendirekleri gösteren 9 Mart 2019 tarihli Google Earth uydu görüntüsü

Kızılırmak Deltası yükseltisi 0-40 m, eğim değerleri ise 0-2° arasında değişen oldukça düz bir topografyaya sahiptir. Bu durum akarsu şebekelerinde drenaj bozukluklarına neden olarak delta üzerinde bataklıkların oluşumuna ve taban suyu seviyesinin yüksek olmasına neden olmaktadır. Ancak bu sorun drenaj kanalları, baraj ve istinat duvarı gibi yapılarla büyük ölçüde aşılmıştır. Araştırma

sahasında topografya, tarım başta olmak üzere pek çok beşeri, iktisadi faaliyete uygun ortam hazırlamaktadır. Deltada tarım alanlarının işlenmesi kolay olup, makine kullanımına elverişlidir. Bafra Meteoroloji İstasyonu (1963-2016) verilerine göre, deltada yıllık sıcaklık ortalaması 13,9 °C, yıllık yağış miktarı ise 783,5 mm'dir. Yörede en çok yağış Ekim, Kasım ve Aralık aylarında düşmektedir. Bu iklim verilerine bakılarak yörede vejetasyon devresinin yılda iki defa ürün alınabilecek kadar uzun olduğunu sıcaklık ve yağış koşullarının pek çok tarım ürününün yetişmesine elverişli olduğunu söylemek mümkündür. Sahada kumullar, bataklık alanları dışında kalan yerler arazi kabiliyet sınıflarına göre 1. ve 2. sınıf arazi olarak tanımlanmaktadır. Delta topraklarının bir bölümünde gleyleşme, tuzlanma gibi problemler olsa da verimli araziler geniş yer kaplamaktadır.

Samsun nüfusunun büyük bölümünü barındıran merkez ilçelere yakın konumu, Karadeniz kıyı şeridinde, D010 karayolu üzerinde bulunması, düz ve kolay işlenebilir topografyası ve su kaynakları bakımından zengin olması Kızılırmak Deltasında beşeri faaliyetler için önemli avantaj sağlamaktadır. Bu özelliklerine bağlı olarak Kızılırmak Deltası yoğun olarak beşeri ve iktisadi faaliyetlere maruz kalmaktadır. TÜİK verilerine göre, 2018 yılı itibariyle Kızılırmak Deltası üzerinde toprak sahibi olan 19 Mayıs, Bafra ve Alaçam ilçelerinin toplam nüfusu 194.401'dir (TÜİK, 2019). Bunun yanı sıra Samsun'un merkez ilçelerinde yaşayan ve bu ilçelerle, deltayla çeşitli şekillerde bağlantısı olan önemli miktarda nüfus bulunmaktadır.

Delta üzerindeki yerleşmelerin daha çok ilçe merkezlerinde ve deltadan geçen D010 Karadeniz sahil yolu boyunca yoğunlaştığını söylemek mümkündür. İlçe merkezlerinde toplu ve dairesel karakterde olan yerleşmeler, kırsal kesimde ise akarsu, drenaj kanalları ve yollar gibi unsurlar boyunca gelişmiş dağınık ve çizgisel bir görünüme sahiptir.

2.2. Kızılırmak Deltasında Arazi Örtüsünün Mevcut Durumu

Kızılırmak Deltası'nın 2019 yılı arazi kullanım durumunu tespit etmeye yönelik olarak, 2019 yılının farklı dönemlerine ait Google Earth uydu görüntüleri üzerinden arazi örtüsü tarım alanı, bataklık, orman, yerleşme, yol gibi beşeri unsurlar, çayır, su yüzeyleri, kumullar ve ağaçlandırma alanı olmak üzere 8 gruba ayrılarak sayısallaştırılmıştır (Şekil 4, 5). Analiz sonuçlarına göre 2019 yılı itibariyle Kızılırmak Deltasındaki arazi örtüsü ve arazi kullanım sınıflarının alansal, oransal dağılımı şöyledir;

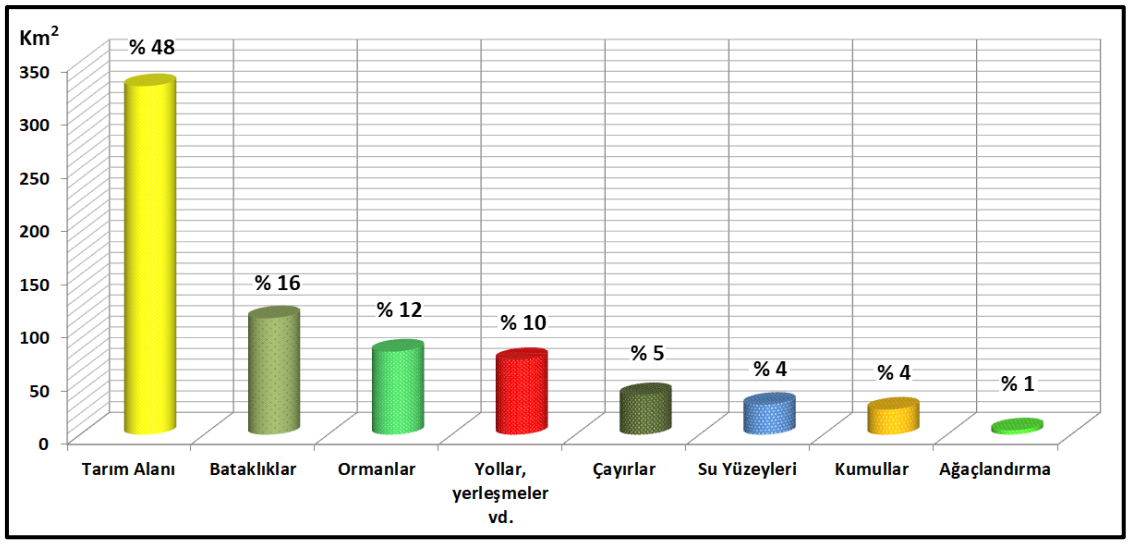

Şekil 4. 2019 yılı itibariyle Kızılırmak Deltasındaki arazi örtüsünün alansal ve oransal dağılımı.

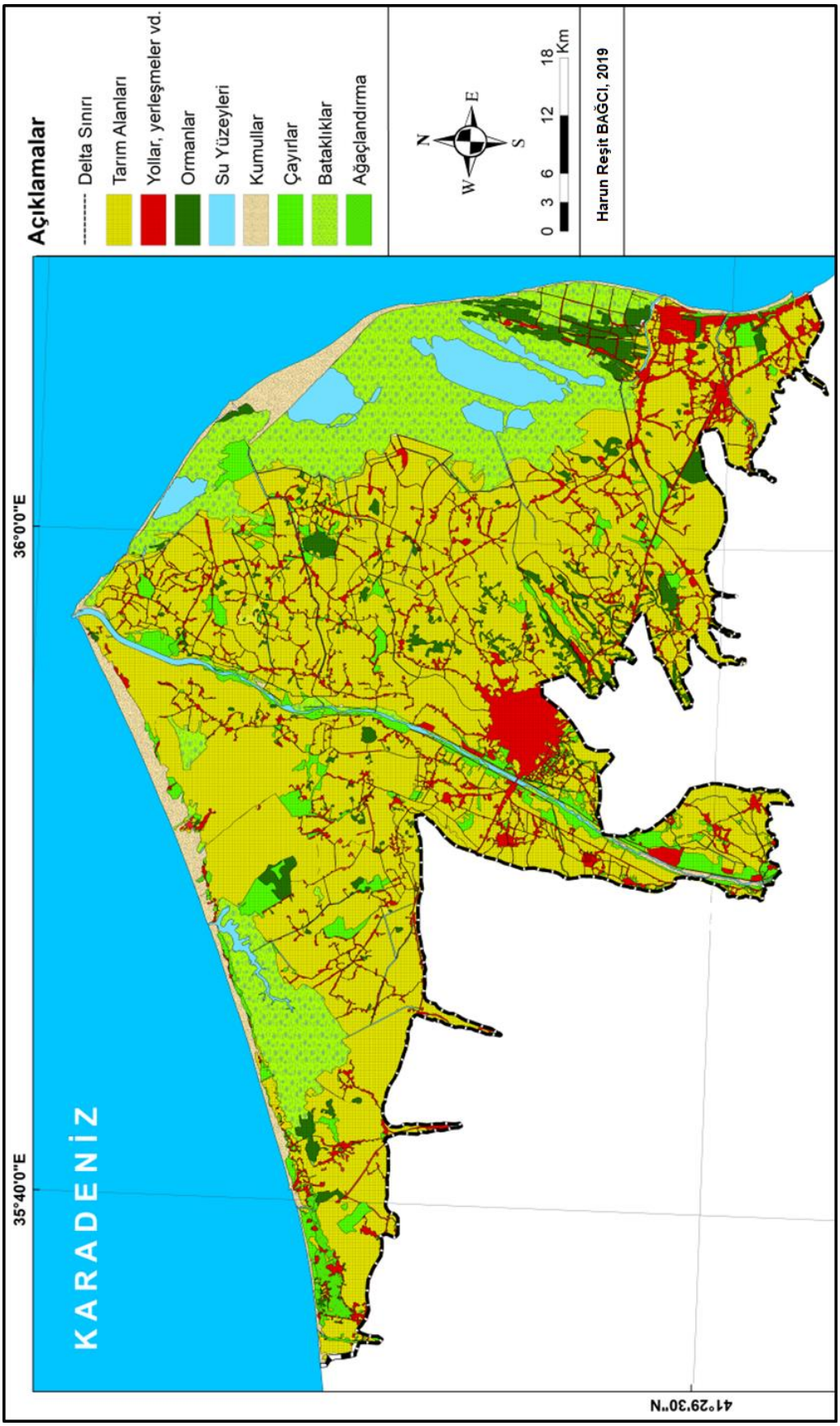

Şekil 5. 2019 yılı itibariyle Kızılırmak Deltasının arazi kullanım durumu.

Yapılan analizler, 2019 yılının Aralık ayı itibariyle deltanın bataklık, kumul, orman, koruma alanı gibi bölümleri dışında kalan % 64'lük kısmında tarım, hayvancılık, yerleşme, sanayi, ulaşım gibi beşeri faaliyetler yürütüldüğünü göstermektedir. Deltanın % 24 'lük bölümü ise koruma alanı statüsü, bataklık ve bozuk drenajlı saha, kumullar gibi nedenlerle beşeri ve iktisadi faaliyetlere çok elverişli değildir. Ancak arazi çalışmaları esnasında buralarda da salyangoz toplayıcılığı, saz kesimi, hayvan otlatma gibi birtakım faaliyetlerin yürütüldüğü tespit edilmiştir (Şekil 6).

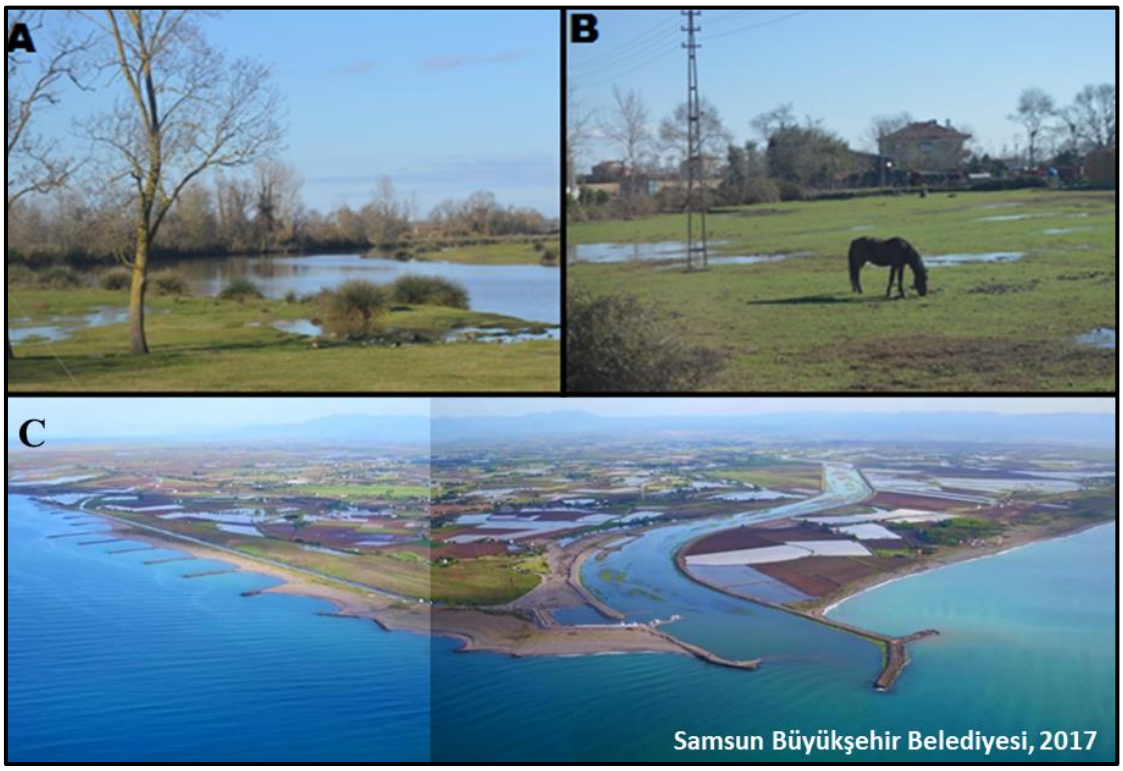

Şekil 6. Kızılırmak Deltasından görünümler A) Sulak alanlar, B) Çayır-meralar, C) Kızılırmak'ın ağız kısmı.

Araştırma sahasında arazi örtüsünün arazi kullanım sınıflarına göre dağılımına bakıldığında tarım arazilerinin alansal ve oransal olarak ilk sırada yer aldığı, ikinci sırayı ise bataklıklar aldığı görülmektedir. Deltada en az alanı kaplayan arazi sınıfı ise kıyılarda kumulların yayılmasını engellemek ve bozuk drenajlı sahaları ıslah etmek amacıyla oluşturulmuş ağaçlandırma alanları ve kumullardır (Şekil 7).

Şekil 7. Kızılırmak'ın denize ulaştığı sahada yer alan kumullar (Bafra, Fener Mah.).

Kızılırmak Deltası eğim değerlerinin düşük olmasına ve Kızılırmak gibi büyük bir akarsuyun aşağı çığırında yer almasına bağlı olarak zaman zaman sel ve taşkınlara maruz kalan, bataklıkların araziden faydalanmayı kısıtladığı, sıtma gibi çeşitli riskleri barındıran bir sahaydı. Ancak son 33 yılda Kızılırmak üzerindeki barajlar, deltanın iç kesimlerden kıyılarına ve sulak alanlara doğru uzanan drenaj kanalları gibi yapıların inşaa edilmesiyle bu olumsuzluklar giderilmiş ve deltanın büyük bölümü beşeri ve iktisadi faaliyetlere uygun hale gelmiştir. Deltada çevresel koşulların iyileşmesi, ulaşım ve iletişim altyapısının geliştirilmesiyle ekonomik faaliyetler de daha geniş alanlara yayılmaya başlamıştır. Ayrıca tarım alanlarının çevresinde açılan yollar yapılan binalar ve yeni gelişen mahalleler arazi örtüsünde değişimlere neden olmuştur.

Kızılırmak Deltasında doğal koşullara bağlı olarak sulak alanlar önemli yer kaplamaktadır. Analizlere göre deltada sulak alanların toplam alanı 130 km²'dir. Yüzölçümleri mevsimlere ve yıllara göre değişen sulak alanlar Ramsar alanı, yaban hayatı geliştirme sahası, doğal sit alanı gibi statülerle koruma altına alınmıştır. Ayrıca 2016 yılında Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti UNESCO tarafından "Dünya Mirası Geçici Listesine" alınmıştır. Deltanın daimi listeye alınmasına yönelik çalışmalar ise sürdürülmektedir. Analizlere göre, Kızılırmak Deltasında 2019 yılı itibariyle koruma altına alınan sahaların yüzölçümü 159 km² olup, deltanın yaklaşık %23'üne denk gelmektedir. Deltada çeşitli statülerle koruma altına alınan alanların sahaya dağılımı şöyledir (Şekil 8).

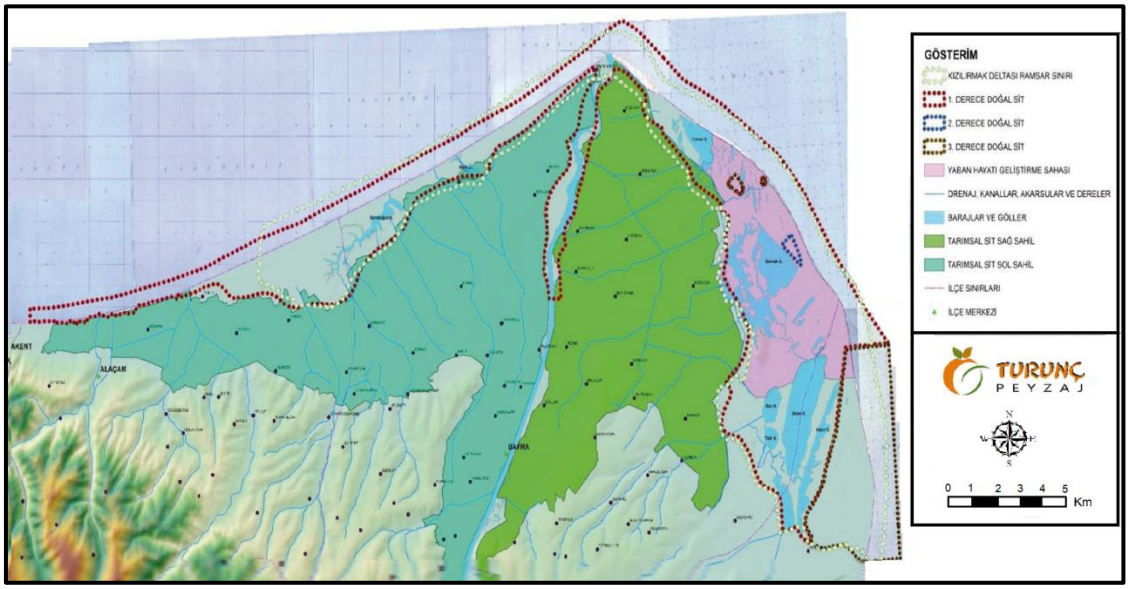

Şekil 8. Kızılırmak Deltasında koruma altına alınmış sahalar (Samsun Büyükşehir Belediyesi, 2018'e göre yeniden düzenlenmiştir).

Deltanın bu kısımları genel olarak sulak alanlar, ormanlar ve kumullardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra yerleşme, yol, tarım alanı ve meraların da bir bölümü koruma alanları içerisinde kalmıştır. Koruma alanlarında yürütülen ekonomik faaliyetler sınırlandırılmış, kontrol altına alınmıştır. Hatta deltanın bazı kesimleri yöre halkına tamamen kapatılmış, giriş, çıkışlar kontrollü olarak sağlanır hale getirilmiştir.

Deltada zaman içerisinde D010 Karadeniz sahil yolu güzergâhı ve Bafra, 19 Mayıs gibi ilçe merkezlerindeki yerleşmeler alansal olarak genişleyip tarım alanlarını işgal etmeye başlamıştır. Deltanın arazi örtüsü incelendiğinde Kızılırmak'ın doğusunda kalan, Bafra ilçe merkezinin de yer aldığı

kesiminde yerleşme ve yolların daha yoğun olduğu, batısının ise daha çok tarıma ayrıldığı görülmektedir.

2.3. Kızılırmak Deltasında Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi

Kızılırmak Deltasında zaman içerisinde değişen çevresel koşullar, beşeri ve iktisadi faaliyetlerin seyri arazi örtüsüne de yansımıştır. Sahada yaşanan değişimleri tespit edebilmek için geçmiş dönemlere ait hava fotoğrafları incelenmiş bunun yanı sıra 1987, 2002, 2010 ve 2018 yıllarına ait uydu görüntüleri kontrollü sınıflandırma tekniğiyle işlenerek arazi örtüsündeki değişiklikler haritalanmıştır.

Arazi örtüsündeki değişimler belirlenirken arazi çalışmaları esnasında alınan referans noktalarından yola çıkılarak kontrollü sınıflandırma yapılmıştır. Buna rağmen bazı yıllardaki uydu görüntülerinde bulutluluk oranının fazla olması bir takım sorunlara yol açmıştır. 1987 yılındaki uydu görüntüsünde kırmızı alanların fazla görünmesinde çatı rengi ile tarım arazilerinin renginin benzer olması etkili olmuştur. Bu durum eski hava fotoğrafları kontrol edilerek giderilmeye çalışılmıştır. Çalışma sahasındaki arazi kullanım sınıfları uydu görüntülerinin çözünürlüğü ölçüsünde 5 ana sınıfta toplanmıştır. Sulak alanlar başlığı altında su yüzeyleri, bataklık ve sazlıklar birlikte hesaplanmıştır. Orman alanları içerisinde doğal orman vejetasyonu ile ağaçlandırma sahaları birlikte ele alınmıştır. Tarım arazilerinde ayrıma gidilmemiş sulu ve kuru tarım arazileri birlikte değerlendirilmiştir. Fundalık alanlar içerisinde ise çalılık alanlar, sucul bazı ağaççıklar, dere boylarındaki kısa boylu bitki toplulukları ele alınmıştır.

Kızılırmak Deltasında arazi kullanım sınıfları içerisinde en geniş alanı tarım arazileri oluşturmasına rağmen alansal olarak yıllara göre dalgalanmalar yaşanmıştır (Tablo 1). Yörede hemen hemen tüm sebze türleri yetiştiği gibi çeltik tarımı da önem taşımaktadır. Bafra ilçe tarım müdürlüğü ve TUİK verilerine göre tarım arazileri içerisinde ekili tarım alanları toplam tarım arazilerinin %80'ni oluştururken dikili tarım arazileri %20'lik kısmı oluşturmaktadır. Dikili tarım ürünlerini meyveler ve kavak yetiştiriciliği oluşturmaktadır. Ekili tarım ürünlerini, çeltik tarımı başta olmak üzere sebzeler oluşturmaktadır. Sebzelerden karpuz, domates, fasulye, hıyar, lahana başta gelen ürünlerdir. Özellikle çeltiğin ekonomik getirisi yüksektir. Son yıllarda delta sahasında karpuz yetiştiriciliği önem kazanmıştır. Başta yöresel market ve pazarlar olmak üzere deltadan Karadeniz'deki diğer illere de sevkiyat yapılmaktadır.

Tablo 1. Kızılırmak Deltasında arazi kullanımının dönemsel değişimi.

Arazi Kullanımı Türü	1987	2002	2010	2018
Sulak Alan	34,5	33,9	36,5	39
Orman	114,1	120	96	82
Beşeri Yapılar	45	53	60	63
Tarımsal Arazi	359,1	342,9	346	347
Fundalık	124,3	127,2	138,5	146
Toplam	**677**	**677**	**677**	**677**

Yapılan analizlere göre deltada en fazla değişim orman alanlarında negatif yönde, fundalık alanlarda ise pozitif yönde olmuştur. Orman alanları hemen her dönem azalmıştır. Orman alanları bozularak tarım arazine dönüştürülmüştür. Özellikle deltanın doğu kesiminde yer alan Yörükler Su Basar Orman sahası tahripler nedeni ile daralmış, zeminde taban suyu seviyesinin yüksek olmasına bağlı olarak tarım yapılamadığı için de mera alanına dönüşmüştür. Delta çevresinde yer alan sulak

alanlardaki çalı formu koruma altına alındıktan sonra daha fazla gelişerek alanını genişlemiştir (Şekil 9, 10).

Kızılırmak Deltasında sulak alanlar; alınan önlemler, koruma statüleri, UNESCO dünya mirası listesine girme çalışmaları, turizmi geliştirme eylemleri, kuş gözlem istasyonları gibi çalışmalar neticesinde varlığını büyük ölçüde korumuştur. Hatta bazı alanlarda terk edilen tarım arazileri yükselen taban suyuna bağlı olarak bataklığa dönüşmüştür. Bu kesimlerde yetişen Goga adı verilen saz bitkisi ekonomik değer taşımaktadır. Bu bitkiden hasır, sepet ve çiçekçilik sektöründe yararlanılmaktadır (Bahadır ve Özlü, 2014). Deltanın sulak alanları yöre turizmi için büyük önem taşımaktadır. Kuşların göç ederken konaklama yeri olarak seçtiği bu saha ornitologların kamp merkezi olmaktadır. Bu amaçla sahayı daha iyi tanıtabilmek adına Büyükşehir Belediyesi tarafından Samsun-Sinop D010 karayolu üzerinde deltada görülen önemli kuş türlerinin resimleri tabelalarla yol boyunca direklere asılmıştır. Tüm bu çalışmalar sulak alanların korunmasında önemli rol oynamıştır.

Deltada yollar ve yerleşim alanları her geçen gün artarak tarım alanlarını işgal etmiştir. Tarım arazilerindeki kısmi azalmanın temel nedeni budur. Deltada tarımsal arazi kullanımın yanı sıra hayvancılık faaliyetleri de önemli yer tutmaktadır. Özellikle büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu sahada manda besiciliği ön plana çıkmaktadır. TUİK verilerine göre Samsun il genelinde toplam 17944 manda bulunmaktadır (TUİK, 2017). Bu mandaların büyük bir çoğunluğu Kızılırmak Deltasındaki sulan alanların çevresinde yetiştirilmektedir. Manda yoğurdu, dondurması, kaymağı yöre ekonomisine önemli katkılar yapmaktadır. Bunun yanı sıra sığır yetiştiriciliği, hemen her hanede geçimlik olarak yapılmaktadır.

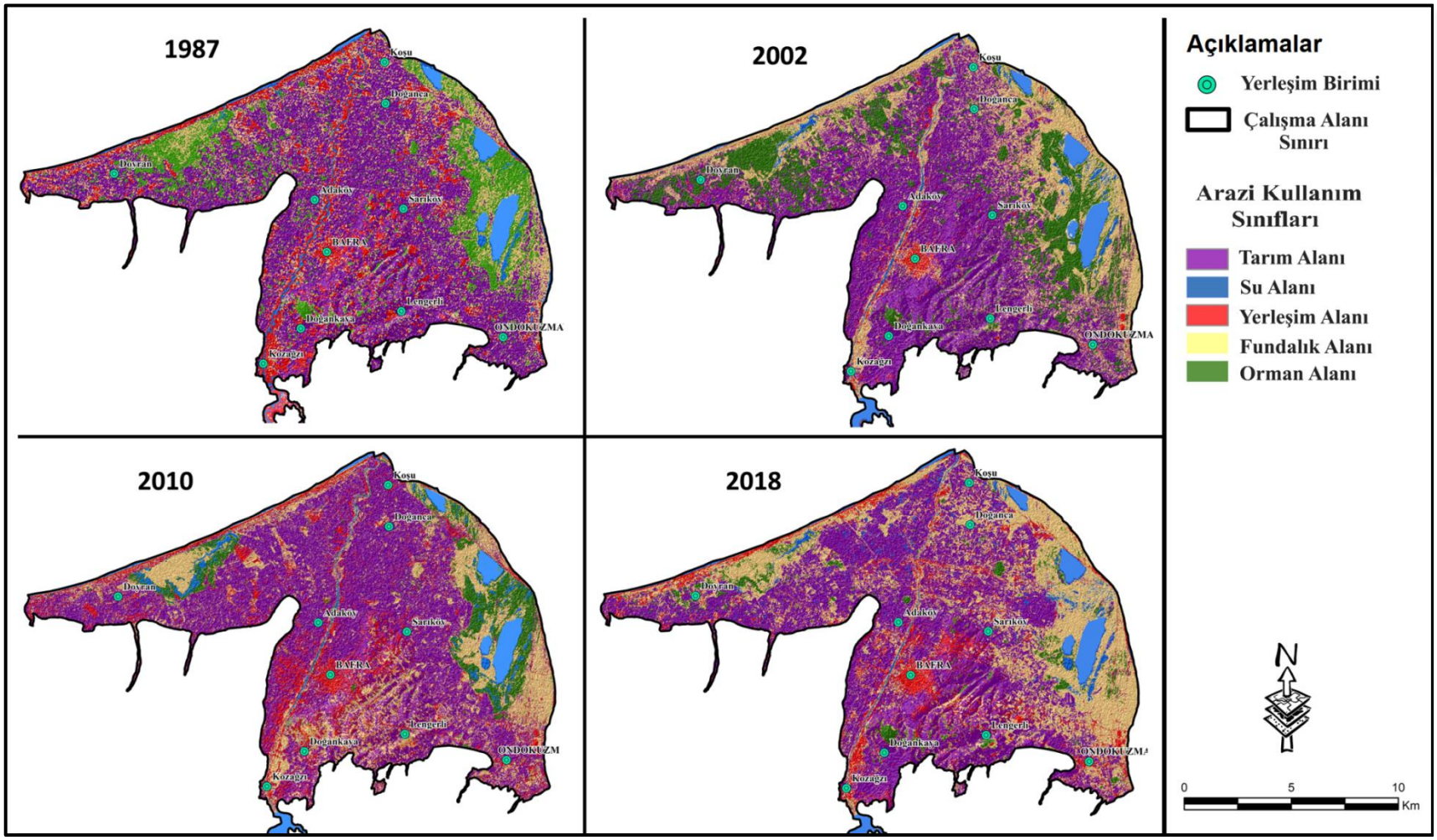

Şekil 9. Kızılırmak Deltasında 1987, 2002, 2010, 2018 yıllarında arazi kullanım durumunu gösteren haritalar

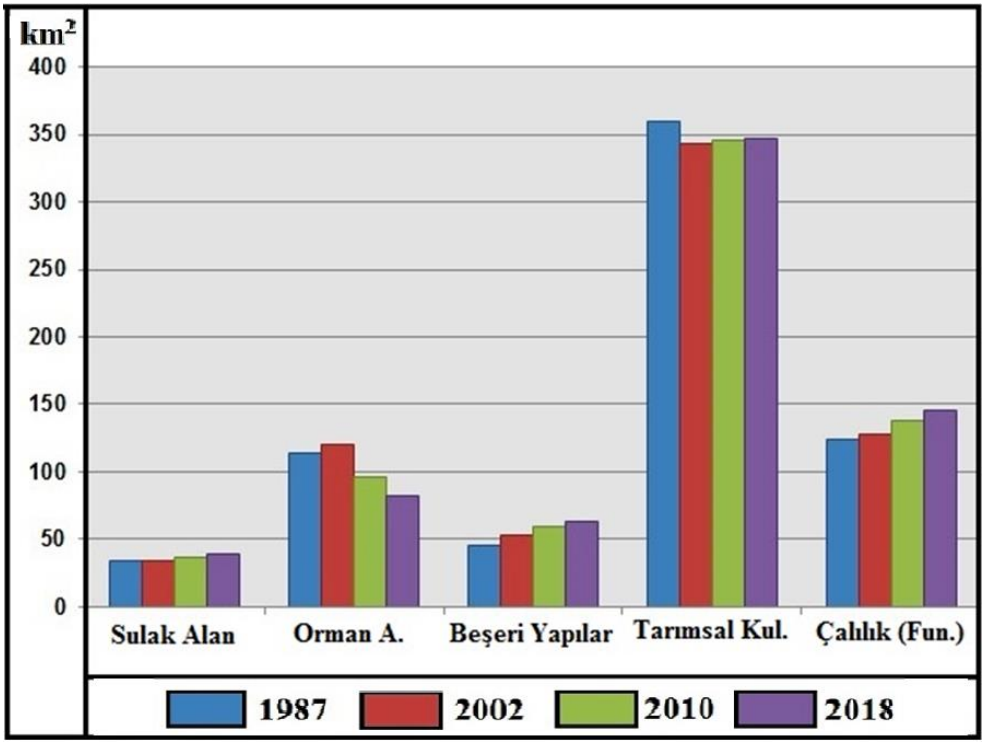

Şekil 10. Kızılırmak Deltasında 1987, 2002, 2010, 2018 yıllarında arazi kullanım sınıflarındaki alansal değişimi gösteren grafik.

Kızılırmak Deltasındaki en önemli sorunlardan birini deltanın alansal olarak küçülmesi teşkil etmektedir. Kızılırmak Nehri üzerinde inşa edilen barajlar nedeniyle deltanın sediment bütçesinin açık vermesi, deltanın küçülmeye başlamasına neden olmuştur. Bu duruma çeşitli kaynaklarda dikkat çekilmiş olup, kıyılardaki erozyonal süreçlerin önlenmesi için yapılan mendireklerin de yeterli olmadığı görülmüştür (Uzun, 2006: Yılmaz, 2007: Gürçay, 2009; Özdemir, 2010: Zeybek vd., 2010: Bahadır, 2011). Son yıllarda delta sahasındaki değişimleri ele alan çalışmalarda odak nokta kıyı değişimleri olmuştur (Kuleli, 2010: Öztürk ve Sesli, 2015: Ataol vd., 2019). Bu çalışmalarda en önemli sorun olarak kıyı gerilemesi ve deltanın daralması tespit edilmiştir (Zeybek, vd., 2013). Bu nedenle kıyıya yapılan mendireklerinde çözüm olmadığı ve gerilemenin devam ettiği anlaşılmaktadır (Şekil 11). Kıyı kumullarının hareketini önlemek için yapılan ağaçlandırma faaliyetlerinin kıyının gerisindeki tarım arazilerinin korunmasında önemli rolü olmakla birlikte, gelecekte olası iklim değişmeleri ve Karadeniz'e etkileri dikkate alındığında daha ciddi sorunların yaşanması muhtemeldir.

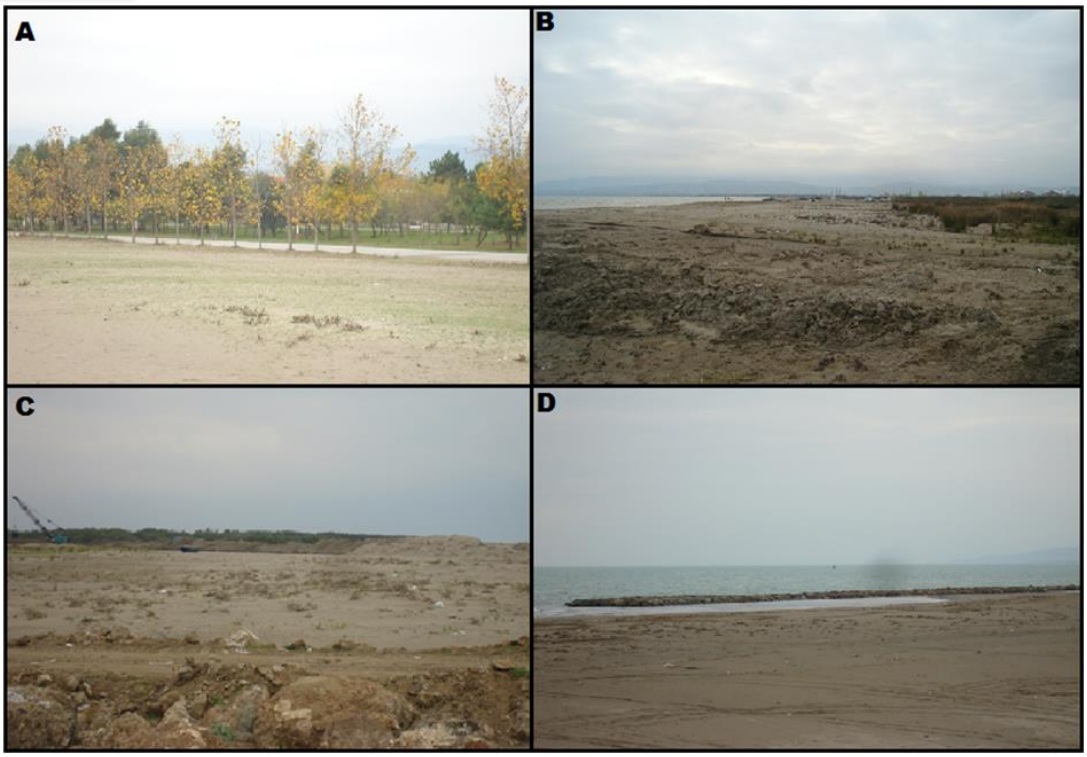

Şekil 11. Kızılırmak deltasında alınan bazı önlemler. A: Kıyı kumullarının yayılmasını önlemek için yapılan ağaçlandırma çalışmaları B: Kıyı kumulları ve hareketi. C: Kıyılardan kum alımı. D: Kıyı gerilemesini önlemek için yapılan mahmuzlardan biri.

Deltada çevresel koşulların iyileşmesi, ulaşım ve iletişim altyapısının geliştirilmesiyle ekonomik faaliyetler de daha geniş alanlara yayılmaya başlamıştır. Ayrıca tarım alanlarının çevresinde açılan yollar yapılan binalar ve yeni gelişen mahalleler arazi örtüsünde değişimlere neden olmuştur. Zaman içerisinde D010 Karadeniz sahil yolu güzergâhı ve Bafra, 19 Mayıs gibi ilçe merkezlerindeki yerleşmeler alansal olarak genişleyerek tarım alanlarına doğru yayılmışlardır.

Barajlar drenaj kanalları ve akarsu vadilerini çevreleyen istinat duvarlarının etkisiyle geçmişte sık yaşanan sel ve taşkın olaylarının önüne geçilmiş, akarsu çevrelerinde ve deltanın iç kesimlerindeki bataklıklarda küçülme ve kurumalar yaşanmıştır. Buralarda gelişen çalı ve ağaç türleri ise analizlerde fundalık olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle zaman içerisinde deltada fundalık alanları genişlemiştir. Bu durumun bir başka sebebi ise son yıllarda deltada yaygınlaşmaya başlayan dikili tarım faaliyetleridir.

Kızılırmak Deltası sahip olduğu sulak alanlar başta olmak üzere doğal ortam özellikleri nedeniyle ekolojik açıdan önemlidir. Deltanın bu özellikleri zaman içerisinde dikkati çekmiş ve 2000'li yıllardan itibaren Ramsar alanı, 1.2. ve 3. dereceden doğal sit alanı, yaban hayatı geliştirme sahası gibi çeşitli statülerle koruma altına alınmıştır. 2016 yılında çok sayıda göçmen kuş türüne ev sahipliği yapan Kızılırmak Deltası kuş cenneti UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine kabul edilmiştir. Koruma altına alınan bu sahalar delta kıyılarının neredeyse tamamını, lagünler ve sulak alanların ise büyük bölümünü kapsamaktadır. Bu durum deltanın arazi örtüsüne de yansımıştır. Deltadaki koruma alanları yapılaşmaya kapatılmış, buralardaki ekonomik faaliyetler sınırlandırılmıştır. Kuş cennetinin UNESCO tarafından ele alınması sonrası bu bölgeye giriş çıkışlar ücretli hale gelmiştir. Koruma altına alınan bazı yerlerdeki evler boşaltılarak yıkılmıştır.

2.4. Arazi Örtüsünün Gelecekteki Durumuyla İlgili Öngörüler

Arazi çalışmaları, uydu görüntüleri üzerinden yapılan analizler sonucu ortaya çıkan veri tabanı ve literatürden faydalanılarak Kızılırmak Deltasında kısa, orta ve uzun vadede yaşanması muhtemel arazi örtüsü değişiklikleriyle ilgili öngörüler şöyledir:

Kızılırmak Deltasında lagünler, bataklıklar, kumullar gibi çeşitli statülerle koruma altına alınmış sahaların UNESCO dünya mirası daimi listesine alınmasına yönelik çalışmalar sürmektedir. Yönetim mekanizmaları tarafından da benimsenen bu anlayışa bağlı olarak kısa vadede deltadaki sulak alanların varlığını sürdüreceği düşünülebilir. Ancak orta ve uzun vadede küresel iklim değişmelerine bağlı olarak deniz seviyesinin yükselmesi, Kızılırmak üzerinde kurulmuş barajlar ve akarsuyun yatağından malzeme alan kum ocakları nedeniyle deltanın sediment bütçesinin açık vermesi sonucu son 40 yıldır yaşanan kıyı gerilemesinin ve küçülmenin devam edeceği düşünülmektedir. Bu durum lagünlerin işgaline uğramasına kumulların ise daha iç kesimlere doğru yayılmasına neden olacaktır.

Delta üzerindeki yerleşmeler alansal olarak büyümekte, tarım arazileri yerleşme, yol, sanayi tesisi gibi beşeri unsurlar tarafından işgal edilmektedir. Deltada bu unsurların gelişimiyle ilgili bir planlama yapılmadığı takdirde tarım alanları, orman ve çayırlar daralmaya devam edecektir. Kısa ve orta vadede Bafra ilçe merkezi başta olmak üzere diğer ilçe merkezlerinin çevresinde ve D010 karayolu kenarlarında yer alanlar başta olmak üzere tarım arazileri işgale uğrayacaktır.

Araştırma sürecinde deltada seracılık faaliyetlerinin tarım alanları içerisinde önemli alan kapladığı görülmüştür. Kış aylarında sebze yetiştirerek daha yüksek kar elde etmeyi sağlayan bu tarım çeşidinin gelecekte daha da artacağı düşünülmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında Kızılırmak Deltasında arazi kullanımının mevcut durumu ve zamansal değişimi ortaya konulmuştur. Bulgulara göre 2019 yılı itibariyle deltanın % 64' ü beşeri faaliyetlere sahne olmakta % 24'ü ise çeşitli statülerle koruma altına alınmış sahalardan oluşmaktadır. Geriye kalan bölüm ise orman, kumul, akarsu yatakları ve drenaj kanallarından ibarettir. 1987, 2002, 2010 ve 2018 yıllarına ait uydu görüntüleri kullanılarak yapılan kontrollü sınıflandırma işleminin sonuçlarına göre, bu zaman aralığında genel olarak ormanların ve tarım alanlarının daraldığını, beşeri yapılar ve koruma altına alınmış sulak alanların genişlediği tespit edilmiştir.

Kızılırmak Deltası tarım başta olmak üzere beşeri faaliyetlere uygun yapısı nedeniyle gerek delta üzerinde yaşayan gerekse Samsun'un merkez ilçelerinde yaşayıp da deltayla bağlantısı olan insanlar tarafından yoğun bir arazi kullanımına maruz kalmaktadır. Deltada toprak sahibi olan 19 Mayıs, Bafra ve Alaçam ilçe merkezleri ve deltayı doğu batı yönünde geçen D010 karayolu boyunca mesken, fabrika, dinlenme tesisi, avm gibi beşeri yapılar yoğunlaşmıştır. Deltada en geniş alana sahip olan tarım alanları büyük parçalar halindedir. Bu parçalar yollar ve drenaj kanalları tarafından bölünmüştür. Deltanın kırsal kesimlerindeki yerleşmeler yollar ve drenaj kanalları boyunca çizgisel bir gelişim göstermiştir.

Kızılırmak Deltası ile ilgili birçok akademik çalışma, çeşitli kurumlar tarafından yürütülen pek çok proje ve eylem planı bulunmaktadır. Bu çalışmaların hepsi ayrı ayrı noktalara temas etmiş önemli çalışmalardır. Ancak en büyük eksiklik deltayı tüm yönleri ile ele alıp, mevcut durumu analiz eden, projeksiyonu çıkarılmış, geleceğe dönük stratejik planlamaların yapıldığı temel bir kaynak bulunmamaktadır. Delta sahası önemli bir coğrafya dersliği niteliğinde olup, doğa okullarına ev sahipliği yapmaktadır. Biyolojik zenginli, sulakların varlığı, iklim değişimlerinin etki derecesinin ortaya konulması gibi birçok bilimin ortak çalışabileceği önemli bir mekân parçasıdır. Bu nedenle katılımlı, paydaş analizi yapılmış, yetkili kurumların sorumluluğunda ve üniversitelerin işbirliği ile bir Kızılırmak Deltası Ansiklopedisinin hazırlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Kızılırmak Deltasının ekolojik açıdan hassas kesimleri için çeşitli koruma stratejileri

belirlenmektedir. Ancak bu sahalar planlanırken yöre halkının yürüttüğü ekonomik faaliyetlere sekte vurulabilmektedir. Dolayısıyla bu planların uygulanması ve benimsenmesi zorlaşmaktadır. Deltada doğal yaşam alanlarının korunmasının yanı sıra tarımsal planlamaların yapılması d önemli bir gerekliliktir. Yasal düzenlemelerle deltadaki yapılaşma kontrol altına alınmalı tarım alanlarının amaç dışı kullanımı engellenmelidir. Deltada yen yerleşim alanlarının kurulması ve yetiştirilecek tarım ürünleri için CBS kullanılarak en uygun yer seçimi analizleri yapılmalıdır.

Deltada kıyı gerilemesinin önüne geçilebilmesi için akarsu yataklarından malzeme alımı sınırlandırılmalı, barajlarda ve kıyıda düzenlemeler yapılmalıdır. Küresel iklim değişmelerine bağlı olarak delta ovaları deniz işgali tehdidi altındadır. Ulusal ve uluslararası kampanyalarla bu konuya dikkat çekilmeli, karbon ayak izi küçültülmelidir.

KAYNAKÇA

Akkan, E. (1970). Bafra Burnu - Delice Kavşağı Arasında Kızılırmak Vadisi'nin Jeomorfolojisi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, S.,191, Ankara.*

Atalay, İ. (2013). *Doğa Bilimleri Sözlüğü*, İstanbul: Meta Basım ve Matbaacılık Hizmetleri.

Ataol, M. Kale, M.M. & Tekkanat, İ.S. (2019). Assessment of the changes in shoreline using digital shoreline analysis system: a case study of Kızılırmak Delta in northern Turkey from 1951 to 2017, *Environ Earth Science,* 78: 579.

Ayan, A. K. (2007). Kızılırmak Deltasında Doğal Kaynak Kullanımı, SET:24.12.2014, http://www.kizilirmakdeltasi.net/2014/dosya/rapor.pdf.

Bağcı, H.R. (2017). *Yeşilırmak Deltasında (Çarşamba/Samsun) Doğal Ortam İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun.

Bahadır M. (2011). Kızılırmak Nehri Akım Değişimlerinin İstatistiksel Analizi, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Terature And History Of Turkish Or Turkic,* Volume 6/3 Summer 2011, P. 1339-1356 Turkey.

Bahadır M. ve Özlü, T. (2014). Ağaçlı Sulakalanlara Bir Örnek: Yörükler Su Basar Ormanı(Kızılırmak Deltası), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C/S 7/35

Bayraklı, F. Osman, Ö. (1987). "Bafra Ovası Topraklarının Genel Fiziksel Ve Kimyasal Özellikleri". Ondokuz Mayıs Üniversitesi Bafra Tarım Sempozyumu, Samsun.

Görkem, B. (1995). *Kızılırmak Deltası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısının Araştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun.

Gürçay, M. (2009). Sulak Alanlar Üzerindeki İnsan Müdahaleleri ve Uzun Dönemde İnsan Refahına Etkileri Kızılırmak Deltası Örnek Olay İncelemesi, Samsun, Türkiye. *ODTÜ Yayınları,* Ankara.

İnandık, H. (1956). "Sinop – Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü I", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 15 -16, s. 21 – 45.

İnandık, H. (1957). "Sinop – Terme Arasındaki Kıyıların Morfolojik Etüdü II", *Türk Coğrafya Dergisi,* S. 17, s. 51 – 71.

Kökpınar, M. A. Güler, I. Darama, Y. (2000). "Bafra Ovası Kızılırmak – Karadeniz Birleşimindeki Kıyı Erozyonunun İncelenmesi". III. Ulusal Kıyı Mühendisliği Sempozyumu, 5-7 Ekim, Çanakkale.

Köksal, A. (1968). Bafra Ovası İklimi Hakkında, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 24-25, s. 158-171, İstanbul.

Kuleli, T. (2010). "Kızılırmak ve Yeşilırmak Deltalarındaki Kıyı Değişimlerinin Landsat TM ve DSAS ile Belirlenmesi", Türkiye' nin Kıyı ve Deniz Alanları VIII. Ulusal Kongresi 27 Nisan – 1 Mayıs, Trabzon.

Özdemir, S. (2010). *Kızılırmak Deltası'nda Aktüel Kıyı Çizgisi Değişiklikleri ve Sonuçları,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Samsun.

Özesmi, U. (1999). *Conservation Strategien For Sustainable Resource Use İn The Kızılırmak Delta İn Turkey*, Universtiy Of Minnesota, Doctoral Thesis.

Öztürk, D. ve F. A. Sesli. (2015). Shoreline change analysis of the Kizilirmak Lagoon Series, *Ocean & Coastal Management* 118 290e308.

Samsun Büyükşehir Belediyesi, (2018). Kızılırmak Deltası Su Ayak İzinin Belirlenmesi Raporu, Ceylan Ofset Matbaa, Samsun.

Samsun Kızılırmak Deltası Doğal Sit Alanları Sulak Alan Ve Kuş Cenneti 2019-2023 Yönetim Planı, T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü.Set:12.12.2019, https://webdosya.csb.gov.tr/db/tabiat/icerikler/k-z-l-rmak_yp_tr-20180921095516.pdf.

Şahin, K. Bağcı, H.R. (2016). CBS ve UA Teknikleriyle Türkiye'nin Başlıca Deltalarının Morfometrik Özelliklerinin Değerlendirilmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S/C 42/9, 984-990.

Turoğlu, H . (2011). Kızılırmak Deltası ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojik Özellikleri ve İnsan Yaşamındaki Etkileri. *Anadolu Araştırmaları* ,S 19, 99-111.

Türkiye'deki Ramsar Alanları Değerlendirme Raporu, Doğal Hayatı Koruma Vakfı, 2008.

Türkiye'nin Önemli Sulak Alanları Ramsar Alanlarımız, Orman Ve Su İşleri Bakanlığı Sulak Alanlar Şube Müdürlüğü, 2013.

Uzun, A. (2006). *Samsun Deltaları ve Beklenen Değişmeler,* Samsun Büyükşehir Belediyesi, Kültür Ve Eğitim Hizmetleri Daire Başkanlığı, Geçmişten Geleceğe Samsun, 1. Kitap, 541-548.

Yalçınlar, İ. (1955). Samsun Bölgesi 1/100.000 ölçekli, Ünye 27 – 1, Samsun 26 – 2, Bafra 9 – 3, Bafra 9 – 4 Paftalarına ait Jeolojik Rapor, MTA, Rapor No:2648, Ankara.

Yalçınlar, İ. (1958). Samsun Bölgesinin Neojen ve Kuaterner Kıyı Depoları, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 5/9, İstanbul.

Yılmaz, C. (2007). *Bafra Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Samsun: Kızılırmak Ofset Matbaacılık

Zeybek, H. İ. Uzun, A. Yılmaz, C. ve Özen, S. (2010). "Kızılırmak Delta Bütçesine Yapılan Müdahalelerin Delta Sahası ve Morfolojisi Üzerine Etkileri", Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 11-13 Ekim, Afyonkarahisar.

Zeybek. H. İ. Uzun, A. Yılmaz, C. Bahadır, M. ve Dinçer, H. (2013). "Kızılırmak Deltası'nda Kıyı Çizgisi Değişikliklerinin CBS ve Uzaktan Algılama Teknikleri İle Değerlendirilmesi", III. Ulusal Sulak Alanlar Kongresi, 23-25 Ekim, Samsun.

Zeybek, H. İ. Bağcı, H. R. Bahadır, M. (2018). Kızılırmak Deltasında Samsun Kıyı Çizgisi Değişimlerinin Bruun Kuralına Göre Değerlendirilmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 308–317.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 313-329, Kış 2019

Louvre'dan Bakan Kadınlar: Aydınlanma Dönemi Batı Sanatında Kadın Sanatçıların Varoluş Sorunsalı

Öğr. Gör. Dr. Nevin Yalçın Beldan
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5147-8114
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Bodrum Güzel Sanatlar Fakültesi, Muğla – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.11.2019
Kabul: 29.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler
Aydınlanma
Louvre
Salon Sergileri
Kadın Sanatçı
Toplumsal Cinsiyet

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS39817

Öz

Aydınlanma Dönemi olarak adlandırılan 18. yüzyıl, birçok toplumsal ve kültürel değişimi ve gelişimi beraberinde getirmiştir. Bu yüzyıl aynı zamanda, modern güzel sanatlar sisteminin ortaya çıktığı ve bir önceki yüzyılın aksine birçok kültür kurumunun tarih sahnesinde belirdiği ve yükselişe geçtiği bir dönemdir. Sanat ve sanat kurumları açısından oldukça önem taşıyan söz konusu yüzyıl, sadece aristokrasinin değil, aynı zamanda gelişmekte olan orta sınıfın da sanat ile bağ kurmak istediği bir döneme işaret etmektedir. Aydınlanma Avrupası, tüm bu özelliklerinin yanı sıra kadın kimliğinin tanımı konusunda da çok büyük çaba sarf etmiştir. Habermas tarafından kuramsallaştırılan "kamusal alan"da belirmeye başlayan kadının, bu süreçte fikir, bilgi ve sanat üretiminde roller üstlenmeye başladığını söylemek mümkündür. Ancak, Akıl Çağı'nda kadın sanatçının görünürlüğü sorunludur, çünkü dönem koşulları dâhilinde kadının sanatla uğraşma fırsatları, daha çok erkeklerin sahip olduğu haklar sınırına girmektedir. Öyle ki, kadının, katı sosyal sözleşmelerle belirlenmiş rolleri ve hakları arasında sanatçılık çok tartışmalı bir yerde durmaktadır.

Kadın sanatçının izinden giden bu makale, yöntem açısından, hem analitik hem de biyografik bir yaklaşım izlemiştir. Dönemin toplumsal yapılanması, kültür ortamı ve siyasal atmosferi gibi koşullar da göz önünde bulundurularak, sanat ve sanatçının konumunu özetleyen ve ardından kadın sanatçıların sanat dünyasında görünürlük kazanma koşullarına ve çabalarına ışık tutan bu çalışma, özellikle yüzyılın öne çıkan sanatçıları üzerinden bir değerlendirme yapmayı hedeflemiştir. Bunun için, genel anlamda bu dönemde, kadın sanatçının, sanatçı olarak var olma yolunda karşılaştığı köşe taşları ve engeller metnin zeminini oluşturmuştur. Ayrıca, döneme damgasını vuran profesyonel kadın sanatçıların sanatsal üretimleri, çalışma koşulları ve patronaj sistemiyle olan ilişkileri, bağımsız olarak değil, toplumsal faktörler de gözetilerek irdelenmiştir. Dolayısıyla, burada, ana sorunsalı oluşturan kadın sanatçıların profesyonelliğe adım atma çabaları, Louvre'ın kapılarını aralamaları ve Salon sergilerinde başarıyla boy göstermeleri, akademilerde söz sahibi olmaları ve bu süreçte karşılaştıkları açmazlar, özellikle sanat piyasasının mevcut konumu ve dönemin toplumsal cinsiyet modeli göz önünde bulundurularak ele alınmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yalçın-Beldan, N. (2019). Louvre'dan Bakan Kadınlar: Aydınlanma Dönemi Batı Snatında Kadın Sanatçıların Varoluş Sorunsalı. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 313-329.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 313-329, Winter 2019

Women Looking Out of Louvre: The Matter of Being For Women Artsists in Western Art of Enlightenment

Lect. Dr. Nevin Yalçın Beldan
Muğla Sıtkı Koçman University, Bodrum Faculty of Fine Arts, Mugla – TURKEY

Artcile History

Submitted: 29.11.2019
Accepted: 29.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words
Enlightenment
Louvre
Salon Exhibitions
Women Artists
Gender

Abstract

The 18th century, called the Enlightenment Era, brought about many social and cultural changes and developments. This century is also a period in which the modern system of fine arts emerged and, unlike the previous century, many cultural institutions appeared and began to rise in history. This century, which is very important for art and art institutions, points to a period in which not only the aristocracy but also the developing middle class wanted to connect with art. In addition to all these features, the Enlightenment in Europe has made great efforts to define female identity. For this process, it is possible to say that women, who started to appear in the "public sphere" theorized by Habermas, started to assume roles in the production of ideas, knowledge, and art. However, in the Age of Reason, the visibility of female artists is challenging, because, under the circumstances, women's opportunities to engage in art are more likely to fall into the rights of men. In fact, among the roles and rights of women defined by strict social conventions, artistry stands in a very controversial place.

Following the footsteps of female artists, this paper follows an analytical and biographical approach in terms of methodology. Considering the conditions such as social structure, cultural environment and political atmosphere of the period, this study summarizes the position of art and artist and then sheds light on the conditions and efforts of women artists to gain visibility in the art world. For this reason, the cornerstones and obstacles that the female artist encounters on her way to exist as an artist in this period, in general, were the basis of the text. Furthermore, the artistic productions, working conditions and relations with the patronage system of the professional female artists who left their mark on the period were examined by considering social factors. Therefore, in this study the main discussion encounters the efforts of female artists to step into professionalism, entering into Louvre and gaining success in Salon exhibitions, being members of academies and the dilemmas they face during this process. All these issues are stated considering the current position of the art market and the gender model of the period.

Research Article

DOI: 10.9761/JASSS39817

Aklın Entelektüel Girişimi: Aydınlanma Hareketi

"Aydınlanma"[1], 18. yüzyıl Avrupa tarihini biçimlendiren bir dönem ve burjuvazinin bir sınıf olarak kendini var etmek istediği siyasal ve entelektüel bir harekettir. Çağın düşünürleri bu yüzyıla "Aydınlanma" adını vermişler ve tanımına dair çeşitli görüşler ortaya atmışlardır. Bu görüşler içerisinde, kavrama dair en yaygın tanım Kant'a aittir. Kant, Aydınlanma'yı, "...kişinin, aklını her yerde açıkça kullanma özgürlüğü" olarak tanımlamıştır (Atayman, 2006: 15). Öyle ki, Kant'ın, dönemin yaklaşımını özetleyen "Sapere aude!" (Bilmeye cesaret et!) cümlesi bir manifesto niteliğindedir ve aklın kullanılması ve geliştirilmesine verilen önemin altını çizmektedir (Outram, 2005: 17-19). Akıl Çağı[2] olarak da adlandırılan Aydınlanma Çağı, ön tarihini oluşturan Rönesans ve kendisinden sonra gelen modernizm arasında önemli bir geçiş ve sıçrama noktasıdır. Düşünsel temelleri 17. yüzyılda, İngiltere'de, Thomas Hobbes ve John Locke gibi öncü düşünürler tarafından atılan Aydınlanma, başta Fransa olmak üzere neredeyse tüm Avrupa kıtasını etkilemiştir.[3] Aydınlanma hareketini başlatan ve aynı zamanda Fransız İhtilali'nin temellerini atan Aydınlanma felsefesinde akıl, a priori bir konumdadır ve dolayısıyla, her türlü toplumsal yapılanma da akla dayandırılmalıdır (Çiğdem, 2009: 14). Aydınlanma hareketi, Barok'a, Kiliseye, Karşı Reform'a bir tepki olmakla birlikte, katı geleneklerin de karşısında durmuş, eğitimden siyasete, sosyal ilişkilerden edebiyata ve sanata kadar yaşamın her alanında etkili olmuştur. Hof, (2004: 7) "Aydınlanma kendi yüzyılına bir ruh hali gibi etki etmiştir" diyerek onun, hayatın neredeyse her yönüne dokunan bu geniş kapsamlı açılımına genel bir tanımlama getirmiştir.

Aydınlanma Dönemi Avrupası'nda Toplumsal Yapı

Aydınlanma'nın toplumsal tarihini 17. yüzyılın sonundan 18. yüzyılın sonuna kadar geçen zaman dilimi oluşturmaktadır. Bu süre içerisinde dönemin toplumsal örüntüsünü oluşturan temel yapıda, ne ekonomik ne de yönetim biçimi açısından büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Zira kurumsallaşmış olan ancien regime ancak 1789 Fransız İhtilali'nden sonra dağılmış ve sonrasında yeni bir yönetim biçimi ortaya çıkmıştır (Çiğdem, 2009: 23).

Avrupa tarihinde bu dönemdeki toplumsal yapı göz önünde bulundurulduğunda, başta Fransa olmak üzere, yüzyıla damgasını vuran kraliyet yaşamıdır. Toplumsal yapıyı, halktan uzak bir yaşam süren aristokrasi dışında, saray çevresi, toprak sahibi soylular, siyasi düzenin içinde hep var olan ruhban sınıfı, burjuva olarak nitelendirilebilecek kentli orta sınıf, köylüler ve alt tabakayı oluşturan halk oluşturmuştur.

18. yüzyıl toplum yaşamı, Aydınlanma fikirlerinin üretildiği ve yayıldığı bir ortamdır. Bu dönemde, yeni fikirlerin dinleyici bulduğu, yazarlara, sanatçılara ve düşünürlere destek veren toplumsal ve kültürel kurumlar oluşturulmuştur. Bunlar, localar, edebiyat dernekleri, bilimsel akademiler, paralı üyelikleri olan kulüpler gibi resmi kurumlardır. Bunların dışındaki, salonlar, kahvehaneler, tavernalar gibi resmi olmayan kurumlar da, tıpkı resmi kurumlar gibi dönemin toplumsal dinamiklerini belirleyen önemli yapılanmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, karşılıklı etkileşimin ve fikir alışverişinin gerçekleştiği bu oluşum, Habermas'ın 18. yüzyıldaki toplumsal yapı için tabir ettiği "kamusal alan"ı oluşturmuştur (Wiesner-Hanks, 2017: 513; Outram, 2007: 29).

[1] Terim, İngilizce'de "Enlightenment"; Fransızca'da "Lumieres"; Almanca'da ise "Aufklarung" olarak karşımıza çıkmaktadır.

[2] "The Age of Reason" yani "Akıl Çağı", 1790'larda Thomas Paine'in kaleme aldığı kitabın adıdır ve bu kavram ilk kez onun tarafından kullanılmıştır.

[3] Fransa'da Voltaire, Montesquieu ve Rousseau Aydınlanma fikrini zirveye taşımıştır. Almanya'da Lessing ve Goethe; Amerika Birleşik Devletleri'nde Benjamin Franklin, Thomas Jefferson; İtalya'da Algarotti, Alferieri ve Baccario Aydınlanma felsefesinin öne çıkan temsilcilerindendir.

Aydınlanma Toplumunda Kadın Olmak: Sosyo-Kültürel Bakış Açısıyla Kadın ve Kamusal Alanda Kadının Rolü ve Statüsü

Kant, kişinin aydınlanabilmesi için, her şeyden önce, belli güçler tarafından esir edilen aklının özgür bırakılması gerektiğini savunmuştur. 1789 İnsan Hakları Bildirgesi de, Kant'ın bu felsefesini işler kılar niteliktedir. Öyle görünüyor ki, Aydınlanma'nın bu başat söylemi evrenseldir, dolayısıyla tüm insanlığa seslenmektedir. Öte yandan, bilginin kaynağına ışık tutan akıl, özellikle, Decartes ve Fransız aydınlanmasının çizdiği yolda tüm insanlığa seslenmektedir. Neticede, bu modern söyleme göre, akıl ve beden bir tür 'kartezyen tasarım' içinde bütünleşmiştir ve aklın bir cinsiyeti yoktur. Buna göre, akıl cinsiyete dayalı önyargılardan da muaf gibi görünmektedir. Ancak bu noktada, Davidoff'un (2009: 197-8) saptamasına göre, rasyonel evrenselciliğe dayalı tüm önermelerin temelini oluşturan bir asimetri, hem algılamada hem de uygulanış tarzında karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, özde bedensel olarak tanımlanan kadın, evrenselin tikeli durumunda; erkek ise, hem evrensel insan, hem de tikel erkek olarak varlık göstermektedir. Bu hususta, ana söylem bir eşitlik tasavvur etse de, kadının toplumdaki statüsüne dair düşünce biçimleri ve davranışlar, dönemin ruhu ile çelişkili görünmektedir.[4]

18. yüzyılda, kadının kamusal alandaki yeri oldukça kısıtlıdır. 18. yüzyıl toplum yaşamına bakarak, 'kamusal alan' kavramını ortaya atan Habermas bile, kadını, belki de farkında olmadan bu ortamdan soyutlamıştır. Ona göre, kamunun yararına olabilecek görüşleri, gelenekler ve statü değil, aklını kullanan birey gerçekleştirmelidir. Habermas'ın sözünü ettiği kamuyu oluşturan birey, Davidoff'un (2009: 213) ifadesine göre her zaman erkektir çünkü Habermas, 'öznelliğin' oluşumunu ataerkil ailenin içine yerleştirmiştir; dolayısıyla, bugün bile, şekillendirici bir yapı olarak toplumsal cinsiyeti yok sayma eğiliminin artmasına, istese de istemese de, neden olmuştur. Öte yandan, Landes'e (1998: .6-7) göre kadınların burjuva kamu alanından dışlanması tamamen bilinçli bir yaklaşımdır, dolayısıyla, burjuva kamu alanı özünde maskülen bir yapıyı barındırmaktadır. Öyle ki, kadınların, bu dönemde, demokratik yurttaşlık alanlarının arketip mekanları olan kahvehanelere ve tartışma derneklerine bilinçli olarak kabul edilmedikleri bilinmektedir (Davidoff, 2009: 214). Döneme dair ilginç bir çelişki ise, derneklere bile kabul edilmeyen kadınların tahta çıkabilmeleridir. Hiç kuşkusuz, kadının iktidara gelişi, kendilerine verilen siyasi haklardan öte, rastlantısal bir veraset meselesidir. Maria Theresia, II. Katerina, Kraliçe Ann gibi taç giymiş yöneticilerden başka, kadınlar kral eşi, dul kraliçe ya da kral metresi olarak da nüfuz sahibi olmuşlar ve yönetimde önemli roller üstlenmişlerdir (Hof, 2004: 12, 13).

Öte yandan, her ne kadar toplumsal kısıtlamalar ve eril bakış açısı kadının özgür hareket etmesine engel olsa da, kadınlar kamuya açık alanlarda sadece seyirci olarak kalmamışlar, kimi olaylarda aktif olarak rol almışlardır. Dahası, bu dönemde kadının, sosyal ve siyasal dönüşümde etkili bir rol oynadığını da belirtmek mümkündür. Bu yüzyılda, Avrupa'nın birçok kent ortamında kadınların zamanlarının çoğu ev işlerine ayrılmıştır. Ancak durum, soylularda yani üst orta sınıfta daha farklı seyretmektedir. Aydınlanma Çağı boyunca kadınlar, kamusal alanda gelişen yeni entelektüel hareketleri kendi özel alanlarına eklemlemeyi başarabilmiştir. Örneğin, yüzyılın başında, edebi, felsefi, siyasi ve sosyal yaşama dair temel sorunlarla ilgili tartışmaların gerçekleştiği, kadın ve erkek müdavimleriyle, dönemin gözde mekânlarından olan ve *salon* olarak adlandırılan bağımsız cemiyet toplantıları, kadının çağın kültürel dönüşümündeki etkinliğinin altını çizen önemli parametrelerden birini oluşturmaktadır. 17. yüzyılın sonlarından itibaren soylu ya da burjuvalı kadınlar kendi evlerinin

[4] Bu düşünüş tarzını benimseyen filozoflardan biri Rousseau'dur. Düşünürün *Emile* adlı kitabı bu dönem eril söylemin tipik bir örneği niteliğindedir. Rousseau, kitabında, kitabın kahramanı Emile'in aldığı eğitimi anlatırken, kendisine ideal eş olarak sunulan Sophie'nin eğitimden mahrum bırakılmasının gerekliliğinin altı çizilmiştir. Çünkü burada, Sophie karakteri ile genellenen kadın, biyolojisinden dolayı üremeye yatkındır ve yalnızca erkeğin yardımcısıdır. (Outram, 2007: 39; Crampe-Casnabet, 2005: 307).

ya da şatolarının salonlarında, belli bir entelektüel ilgiyi barındıran kültürlü aristokratları ağırlamışlar, dolayısıyla aydınlanmış fikirlerin yayılmasında büyük bir öneme sahip olan salon sohbetlerini başlatmışlardır. Kadınlar tarafından organize edilen bu toplantılara, felsefe, bilim ve sanat dünyasından ünlü isimler iştirak etmiştir (Hof, 2004: 94-97). 18. yüzyıl boyunca öncelikli olarak, Paris kültürünün bir parçası olan salonlar, daha sonraları İngiltere, Almanya gibi Batı Avrupa kentlerinde de görülmeye başlanmıştır. Ancak şu da ifade edilmelidir ki, kadınların örgütlü olmayan salonlarda oynadığı önemli rol, örgütlü okuma topluluklarında geçerli değildir. Zira kadınlar, bu topluluklara üye olarak kabul edilmemişlerdir (Hof, 2004: 99; Melton, 2011). Çünkü gerek aile içi görevleri, gerek duygusal yapılarının tarafsızlıklarını zedelemesi düşüncesi ile kadınlar, Edebiyat Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi, toplumsal dönüşümü sağlayan önemli parametrelerin bir parçası olmaya uygun görülmemiştir (Outram, 2007).[5]

Döneme Özgü Kültür ve Sanat Anlayışı /Sanatçının Konumu

18. yüzyılda Avrupa'da, kültürel ve entelektüel gelişmeler sadece Aydınlanma düşünürlerinin ortaya koydukları felsefe ve bilimsel gelişmeler ile sınırlı değildir. Bu dönemde aynı zamanda resim, heykel, mimari, edebiyat ve müzik gibi alanlarda da yeni yaklaşımlar benimsenmiş, yeni biçim ve temalar ortaya konmuştur. Bu yüzyıl, her şeyden önce, eski sanat sisteminden yeni güzel sanat sistemine geçişi müjdelemektedir. Bu büyük değişim, bir dizi dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

18. yüzyılda, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi sanat hamiliği olayı devam etmektedir, ancak, şu da ifade edilmelidir ki, bu yüzyıl, himaye sisteminden, özellikle 19. yüzyılın başında hâkimiyeti elinde bulunduracak olan piyasa sistemine geçişin yaşandığı uzun bir sürece de tanıklık etmiştir (Shiner, 2010: 178-181). Dolayısıyla, bu dönemde sanat üretimi ve tüketimi bağlamında bir dönüşümün gerçekleştiğinden bahsetmek mümkündür, ancak bu noktada, sanatçılar ve alıcılar arasındaki yeni ilişkilerin ortaya çıkmasının kolay ve çabuk olmadığı belirtilmelidir.[6] Öte yandan, himaye ve sipariş sistemi, İhtilal sonrasında ciddi bir çöküş yaşamıştır ve bunun sonucunda ise sanatçılar resim satamadıkları için zor durumda kalmıştır.[7] (Shiner, 2010: 232-234).

Aydınlanma Dönemi kurumsal yapılanmalarına baktığımızda, akademiler önemli bir rol oynamaktadır. Bogh'a (2015: 2) göre, "sanat akademisi"[8], genel anlamda bir 18. yüzyıl icadıdır ve sanat

[5] Ancak, bu dönemde, kadın topluluklarına önemli bir örnek oluşturan, 'blue stockings'ler ('mavi çoraplılar') bir edebi sohbet çevresi oluşturmak üzere bir araya gelebilmiştir. Bu yüzyılda, 19. yüzyıl sonu ile karşılaştırıldığında sayıca çok az olsa da, kadınlar tarafından basılan kitaplar ayrıca dikkat çekmektedir. Yüzyılın sonunda özellikle toplumun yüksek kesimlerinde eğitimli kadınların sayısı artmış ve bu kadınlar, görece, toplumda daha normal karşılanmaya başlanmıştır (Hof, 2004: 211; Melton, 2011).

[6] Sanat piyasasının, müzelerin, sanat eleştirisi, açık arttırmalar gibi sanat kurumlarının tutarlı bir sanat sistemi oluşturması 19. yüzyılın ortalarını bulmuştur. Ancak bu gelişim sürecinin başlangıç noktası 17. yüzyılın sonları olarak gösterilebilmektedir (Bogh, 2015: 2). Bkz. Antoine Watteau'nun 1721 tarihli "Gersaint's Signboard" isimli son dönem resmi, 18. yüzyıl sanat piyasasının nasıl göründüğüne dair fikir vermektedir.

[7] Çünkü hamilerin çoğu ya yurtdışına kaçmış, ya tutuklanmış, geride kalanların çoğu da ellerindeki sanat eserlerini satışa çıkarmışlardır. Bu durum karşısında piyasada tablo sayısı birdenbire artmış ve neredeyse tüm Avrupa, spekülatif sanat ticaretiye uğraşmaya başlamıştır. Dolayısıyla Devrim, ressamları doğrudan olumsuz anlamda etkilemiştir ve bunun sonucunda ressamlar tablolarını istikrarsız bir piyasada satmak zorunda kalmıştır (Shiner, 2010: 232-234).

[8] Halk sanat eğitim kurumu anlamındaki akademi, buradaki akademi ile karıştırılmamalıdır. Akademi başlığı altındaki bu tip okulların ilk temelleri 16. yüzyılda Floransa'da, 17. yüzyılda ise Paris'te atılmıştır. Örneğin, 1648'de dönemin sanatsal çehresini değiştiren French Royal Academy of Painting açılmıştır. Bu kuruma dâhil olan kraliyet koruması altındaki sanatçılar, loncaların kısıtlayıcı denetiminden uzakta bir tartışma, gelişme ve resim ve heykeller için bir dağıtım platformu oluşturmuş; teknik, malzeme ve konu seçiminde daha özerk bir tavır sergileyebilmiştir. Dolayısıyla, akademi, lonca sisteminden farklı olarak, sadece bir zanaat işi olarak resmin yapıldığı yer değil, teorinin güçlendirildiği ve pratiğin deneyimlendiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu fikrin, özellikle finansal sebeplerden dolayı diğer Avrupa ülkelerine yayılması zaman almıştır (Bogh, 2015).

eğitimi veren bu kurumların sayısı yüzyılın ikinci yarısından itibaren gittikçe artmıştır.[9] Yeni kurulan bu akademilerin çoğu kraliyet himayesindedir. Lonca sisteminin yaptırımlarından muaf olan akademi üyesi sanatçılar için, ayrıca, düzenli sergiler açılmıştır (Shiner, 2010: 148-149). Avrupa'nın çeşitli kentlerindeki sanat akademilerinin sayısındaki bu artış, ilk resmi sanat sergilerinin açılmasına da neden olmuştur.[10] Açılan akademilerin dönemin sanatsal üslubuna etkisi de ayrıca önemlidir. Öyle ki, akademilerin hızlı artışı ile neo-klasik üslubun gelişimi paralellik göstermektedir, çünkü bu akademiler anti-rococo eğilimi üzerinden bir gelişim çizgisi izlemiştir (Pevsner, 2014; Bogh, 2015: 2).

Bu yüzyıl, aynı zamanda, güzel sanat, sanatçı ve estetiğe dair yeni bir düşünce inşasına içkin önemli bir paradigmanın oluşumuna işaret etmiş ve taze bir tarihsel anlatı için bir başlangıç noktası olmuştur. Dönemin en önemli kurumsal yatırımlarından biri İhtilal sonrası Louvre Sarayı'nda açılan ulusal sanat müzesidir.

Yüzyılın sanatsal yaklaşımı göz önünde bulundurulduğunda, 1789 Fransız İhtilali öncesi ve sonrası sanat anlayışındaki farklılıkları tespit etmek yerinde olacaktır. İhtilal öncesinde saray sanatı hüküm sürmektedir. Saray sanatı, Rönesans'ın sona ermesinden ve Maniyerizmin başlangıcından, 18. yüzyıla kadar olan sürece hâkim olmuştur ve daha sonrasında ise yerini, temel unsurlarını günümüz sanat anlayışında bile gözlemleyebileceğimiz burjuva estetiğine dayalı bir sanatsal yaklaşıma bırakmıştır (Hauser, 2006: 3). 17. yüzyıla hâkim sanat anlayışı Barok olmakla birlikte, özellikle 18. yüzyıl İhtilal öncesi sanatı Rokoko üzerinden tanımlanabilmektedir. Çünkü Rokoko, 18. yüzyıl ortalarında, XV. Louis dönemi dekoratif ve güzel sanatları tanımlayan bir terimdir. Yani Fransız monarşisi, François Boucher ve Jean-Honore Fragonard gibi başı çeken sanatçıları ile Rokoko sanatını benimsemiştir. Rokoko, materyalist dünyaya kaygısız ve duygusal bir cevap verme şekli olarak tanımlanabilmektedir. Öyle ki, Rokoko, geç Barok dönemin klasisizmini yıkmış, Barok ve Rönesansın biçimsel dilinden daha farklı ve orta sınıfın duygusal yönlerini daha rahatlıkla ortaya koyabileceği, ayrıntılarla yaratılmış bir resimsel üslup olarak ortaya çıkmıştır (Hauser, 2006: 27). Rokoko sanatçıları, idealize edilmiş bir dünya yaratarak kesinlikle patronlarına hitap etmişlerdir (Jones, 1985: 31). Barok ile Rokoko arasındaki tipik farklılıklar belirtilecek olursa, Barok resmin, haşin ve heyecanlı; Rokoko'nun ise daha dingin, daha az gürültülü ve günlük yaşamı daha hafife alan sahnelere sahip olduğunu söylemek mümkündür (Hauser, 2006: 26). Monarşi sonrası eğilim ise daha çok Neo-klasisizm üzerinden okunabilmektedir. Neo-klasik üslubun ortaya çıkmasında, Aydınlanmacıların, geleceğe bakmaları ve ayrıca geçmişin üstün görülmemesi kaydıyla, Klasik Döneme tamamen sırt çevirmemeleri çok etkili olmuştur. Yunan ve Roma örnekleri, sadece sanatçılar tarafından değil, mimarlar, yazarlar ve hatta kimi kuramcılar tarafından da model olarak alınmıştır (Weisner-Hanks, 2017: 512). Sanatta klasik Yunan tarzı, yeni çağdaş bir stile büründürülmüş ve insan figürü bir kez daha odak noktası haline getirilmiştir. Neo-klasik sanat, içgüdüye karşı aklı devreye sokan özelliği ile ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, ancien regime altında eğitim görmüş sanatçılar, İhtilal sonrası farklı bir politik yapı ve yeni propaganda talepleri ile karşılaşmışlardır. Öyle görünüyor ki, bu dönemde, geçmişten gelen sanatsal yapıyı devralan yeni bir kuşaktan, Watteau'un okulunda eğitim gören ressamlardan ve klasik dünyanın temalarından hala bahsetmek mümkündür. Fakat artık bu temalar yeni düşünce biçimlerine ve ideal dünya anlayışına seslenmektedir (Jones, 1985: 75). Bu akış, devrimin getirdiği özgürlük anlayışına coşkuyla cevap veren Jacques-Louis David gibi sanatçıları ön plana çıkarmıştır. Hof'un (2004: 8) tabiri ile genel anlamda, Aydınlanma dönemi resmini ve tasvir ettiği dünyayı betimlemek gerekirse, bu dönem resmi, Barok

[9] En önemililerinden biri 1769 yılında kurulan, Fransız modelini temel alan ve sanatçıların statüsünü arttırmayı hedefleyen Joshua Reynolds başkanlığındaki Britanya Kraliyet Akademisi'dir.

[10] 1786'da Berlin'de, 1764'de Deresden'de, 1769'da Kopenhag'da ve 1784'de Stockholm'de ilk resmi sanat sergileri açılmıştır (Pevsner, 2014).

resimde olduğu gibi karanlık, esrarlı ve aşırıya kaçkın değildir. Biçim hala Barok yansımaları içermektedir, ancak sanatçılar artık daha iç açıcı resimlere imza atmaktadır. Dolayısıyla, artık sanatçı da 17. yüzyılın bunalımlarından sıyrılmayı istemektedir.

Sanatçının konumu göz önünde bulundurulduğunda ise, bu dönemde ressamlar ve heykeltıraşların hala zanaatkârlar kategorisinde olduğunu belirtmek mümkündür. Ancak, diğer zanaatkârlardan farklı olarak bu kişilerin özel bir yeteneğe sahip oldukları kabul edilmiştir. Yüzyılın ilk yarısında, pek çok ressamın at arabası boyamak ya da tabela dekoratörlüğü yapmak gibi çeşitli işler yaptığı belirtilebilmektedir.[11] Ayrıca, bir dönem usulü gereği, saygın olan herkes portresini yaptırmaktadır. Sonuç olarak, öyle görünüyor ki, bu yüzyılda ressamlar iş bulma konusunda sıkıntı çekmemişlerdir (Hof, 2004: 61; Shiner, 2010: 149). Öte yandan yukarıda bahsi geçen akademilerin sayısındaki artış, bazı ressamların statüsünü arttırmış, bazılarınınkini ise düşürmüştür. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ev içi dekorasyonda figüre dayalı niteliklerin gittikçe küçülmesi ve bunların çiziminin atölyelerde yapılmaya başlanması gibi iç ve dış mekân düzenlemelerindeki beğeni unsurlarının değişmesi, tabela ressamlığı gibi türlerin yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlaması ya da ticari boya imalatının ortaya çıkması gibi toplumsal ve teknolojik değişimler şövale ressamları ile dekorasyon ressamları arasındaki farkı giderek açmıştır ve şövale ressamlığının statüsü gittikçe artmıştır. Yüzyılın sonunda, piyasanın bir getirisi olarak, tablo tüccarları ve sergilerin sayısındaki artışlarla birlikte, eski himaye sistemine ya da sipariş ile çalışma sistemine dair sanatçı üzerindeki kimi yaptırımlar erimeye yüz tutmuş, öte yandan ressamın bireysel üslubu ve imzası daha çok öne çıkmaya başlamıştır (Shiner, 2010: 149-150).

18. Yüzyılda Kadın Sanatçı Olmak: Sanatsal Yaklaşımları ve Bunlara Etki Eden Tutumlar

Aydınlanma Dönemi sanat anlayışını belirleyen etmenlerden biri, toplumsal cinsiyet üzerine odaklanan önyargılardır. Öyle ki, modern sanatsal deha ya da yetenek kavramı baştan beri cinsiyetçidir. Sanatçı-zanaatçı bölünmesini bile bu cinsiyetçilik üzerinden okumak mümkündür. Bu dönemde, zanaatın kadınsılaştırılması, dolayısıyla itibarsızlaştırılması söz konusudur. Bu anlamda, bu yüzyıla hâkim düşünce yapısına göre, profesyonel ressamlığa ilgi gösteren kadınlar, hayal gücüne ve dolayısıyla yaratım gücüne sahip değildir. Bunun sonucu olarak, kadınların, ağır ve ciddi konular dışında, günlük yaşama dair hafif konuları içeren, resmin yalnızca bazı alt türlerinde başarı gösterebilecekleri öne sürülmüştür.[12] Aklın önderliğini tavsiye eden Kant bile -ve daha birçok çağdaşı- kadının sanata dair bir duyarlılığa ivme kazandırması gereken temel entelektüel güçlerden yoksun olduğunu düşünmüş ve dolayısıyla, güzel sanatlar alanında uzmanlaşmalarını olanaksız bulmuştur. Sonuç olarak, kadınların güzel sanatlardan öte, daha çok zanaat ya da uygulamalı sanatlar ile ilgilenmeleri uygun görülmüş ve önerilmiş ve bu durum birçok kişi tarafından genel bir kanı olarak benimsenmiştir (Shiner, 2010: 193). Sonuç olarak, ne yazık ki bu yüzyılda, sadece üst sınıftan gelen bazı kadınlar, sanat, tarih, edebiyat ve bilimle uğraşma imkânı bulabilmiştir (Barlow, 2008: 39).

Louvre'da kadın sanatçılar: Sanat eğitimleri ve Salon sergileri üzerine

18. yüzyılda Fransız monarşisi, ortaçağın lonca sistemi yerine alternatif bir sanat eğitimi

[11]Burada açıkça ifade edilmek istenen şudur ki, bu dönemde, yüzyılın icadı sanat piyasasının gerektirdiği bir uzmanlaşma ortaya çıkmıştır ve bu durum sanatçıların üretimini doğrudan etkilemiştir. Örneğin, Jean Honore Fragonard ve François Boucher gibi sanatçılar, dekorasyona son derece önem verilen bu çağda şatolarda ve burjuva evlerinde çalışmışlar ve aristokratların duvarlarını süslemek için kocaman figüratif sahneler icra etmişler ya da daha karmaşık türlerde eserler vermişlerdir (Shiner, 2010: 149).

[12] Örneğin, Rousseau'ya göre, kadınlarda sanatsal deha yoktur, çünkü kadınlar dehanın önünü açan esin gücünden yoksundur. Öte yandan Kant, kadınların eksiklikleri konusunda Rousseau ile tam anlamıyla aynı fikri paylaşmamaktadır. Kant, konuya farklı bir perspektiften baksa da, sonuçta sanatsal dehayı kadına yakıştırmamaktadır. Çünkü kadının güçlü bir zihni olsa bile, bunu toplum içinde yansıtmasının doğasına aykırı olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, ona göre, kadın, sanattaki duygusal şeylere tepki verse bile, güçlü bir idrak yeteneğine sahip olmadığı için sanatçı olmaya uygun değildir (Shiner, 2010: 172-173).

modeli olarak 1648'de Académie Royale de Peinture et de Sculpture'un kurulmasını onaylamıştır. Fransız Akademisi kendi üyeleri ve jürinin onayladığı dışardan katılımlar için periyodik olarak sergiler düzenlemeye başlamıştır. Bu anlamda, tarihte kurulan ilk sanat akademisi olmamasına rağmen Fransız Akademisi, bu düzenli sergileri başlatan ilk kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer Akademilerin de örnek aldığı bu karma sergiler, önce belli aralıklarla gerçekleştirilmiş, ancak 1737 yılından itibaren yıllık ya da iki yılda bir yapılmaya başlanmıştır. Yapıtlar, 1725 yılından itibaren Louvre'un Salon Carré denilen kare şeklindeki büyük odasında sergilenmeye başlamış ve "Salon" sergileri olarak sanat tarihine geçmiştir. Bu sergiler, daha sonra, Académie Royale de Peinture et de Sculpture'un halefi olan ve 1795'te hayata geçen Académie des Beaux Arts tarafından da düzenli olarak yapılmaya devam etmiş ve bu kez Salon tüm sanatçılara açılmış ve Fransa dışından da sanatçı katılımları başlamıştır ("The Académie", t.y. ; Chu, 2006:34).

Fransız kadın ressamların, özellikle yüzyılın sonlarından (1780'ler sonrası) itibaren sanatsal anlamda profesyonel başarılar elde ettiklerini belirtmek mümkündür. Bu başarılarına etki eden ana faktörlerden biri sanat eğitimidir. 18. yüzyılda kadınlara eğitim hakkı verilmiştir, ancak, eğitim imkânları erkek sanatçılar ile karşılaştırıldığında çok daha azdır. Hatta XIX. yüzyıla kadar kadınların sanat okuluna gitmeleri çok uygun görülmemiş, gidebilenlerin ise erkek ya da kadın canlı ve nü modeller üzerinden çalışmaları yasaklanmıştır. Örneğin, o dönemde Fransa'da, kadın sanatçılar, Paris'in prestijli akademisi Royal de Peinture et de Sculpture'a sınırlı sayıda kubul edilmiştir. Öyle ki, İhtilal öncesi, söz konusu Akademi'de yer alan 550 sanatçıdan sadece14'ü kadındır. ("Marie Antoinette", t.y.).

Akademi'ye girme imkânı bulan bu az sayıdaki kadın sanatçı, canlı modelden çalışılan ve erkekleri özellikle tarihsel anlatı resimlerine teşvik eden atölye derslerine yine sırf kadın oldukları için kabul edilmemiştir. Tüm bu sıkıntılı aşamalara rağmen, bu kadınlar, Paris'in aranan ressamları arasına girebilmeyi başarmıştır (Auricchio, 2004; Michel, 2002: 17).

Bu yüzyılda, Akademi ile bağlantılı çalışan, Salonlarda boy gösteren ve doğal olarak güçlü hamiler için resim ve heykel üreten profesyonel kadın sanatçılar, bu makalenin başlığına da ismini vermiş olan, bizatihi Louvre'a girebilmiş olanlardır. Burada üzerinde durulan dönem analizi Louvre'dan bakan bu sanatçılar üzerinden yapılmıştır. Bu analizin sonucunda belli başarılar elde etmiş birçok sanatçı ismine rastlanmıştır. Bu isimler arasından, Marie Louise Elisabeth Vigée-Lebrun (1755-1842), Adélaïde Labille-Guiard (1749-1803), Anne Vallayer-Coster (1744- 1818), Marie Denise Villers (1774-1821), Marguerite Gérard (1761-1837), Marie-Guillemine Benoist (1768-1826), Marie-Anne Collot (1748-1821) bu çalışma için kaleme alınan dönem değerlendirmesinin ana örneklerini oluşturmuştur.[13]

[13] Fransa dışında da döneme damgasını vuran önemli isimlerden bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında başta İsviçre doğumlu Angelica Kauffman (1741-1807) olmak üzere, İskoç kökenli Catherine Read (1723-78), Venedikli sanatçı Rosalba Carriera (1675-1757), Amsterdam doğumlu Rachel Ruysch (1664-1750), İngiliz Mary Moser[13] (1744-1819) ve yine İngiliz bir heykeltraş olan Anne-Seymour Damer (1748-1828) sayılabilmektedir.

Görsel 1. Adélaïde Labille-Guiard. Self-Portrait with Two Pupils, 1785. The Metropolitan Museum of Art, New York

Yukarıda ismi geçen dönemin profesyonel kadın sanatçılarının sanat eğitimlerine baktığımızda, Vigée-Lebrun ve Vallayer-Coster'nin ilk eğitimlerini babalarının atölyelerinde aldığını söylemek mümkündür. İlk sanat hocaları aile üyelerinden biri olmasa bile bazı sanatçılar, sanatçı kökenli ya da zanaat ile ilgilenen bir aileden gelmektedir. Ayrıca, bu sanatçıların çoğu, ünlü sanatçıların atölyelerinde çalışma imkânı bulabilmişlerdir. Labille-Guiard, F. Vincent'dan ve La Tour'dan; Vigée-Lebrun, Davesne ve Briard'dan; Gérard, aynı zamanda kayınbiraderi olan Fragonard'dan; Benoist, Vigée-Lebrun'dan ve David'den; Collot, Falconet'den dersler almıştır. Marie Denise Villers'in ilk sanat eğitimi hakkında bilgi veren yeteri kadar kaynak yoktur, ancak Louvre'da Anne Louis Girodet-Trioson'dan dersler aldığı bilinmektedir (Evans, 1982: 203; "Marie Joséphine Charlotte", t.y.). Bu sanatçıların akademiler ile olan ilişkilerine bakıldığında, Gérard'ın dışında hepsi akademik bir eğitim almıştır. Sonuç olarak, Gérard dışındaki tüm sanatçıların en az bir akademi ile bağlantısı olmuştur[14]

18. yüzyılda, genellikle akademi üyesi kadın sanatçılar Salon sergilerine katılma imkânı bulabilmiştir. Dönemin ilk Akademi üyesi kadın ressamlara baktığımızda, sadece dört kadın üyenin bulunduğunu ve bunların içerisinde düzenli olarak iki yıllık Salon sergilerine katılabilmiş olan sadece üçünün isminden bahsetmek mümkündür. Anne Vallayer-Coster, Élisabeth-Louise Vigée-Le Brun ve Marie-Denise Villers adlı bu sanatçılar düzenli olarak iki yılda bir düzenlenen Salon sergilerine katılmışlardır. Louve'ra girebilen bu çok az sayıdaki kadın sanatçı dışında, ne yazık ki birçoğu akademiye de giremediği için Louvre'un da dışında kalmıştır.

Portrenin izinde

Döneme dair ayrımcılık içeren sanat eğitimi yaklaşımları, doğal olarak kadın sanatçıların sadece sanat çevresindeki görünürlüklerinin azalmasına neden olmamış, aynı zamanda sanatsal yaklaşımlarını da yakından etkilemiştir. Sanat tarihinde ismi geçen bu sanatçıların eserleri göz önünde bulundurulduğunda, az sayıda kadın sanatçının bu genel anlayışın ötesine geçebildiği söylenebilmektedir. Gerek aldıkları kısıtlı eğitimin bir sonucu, gerek toplumda kadın sanatçı olarak

[14] Vigée-Lebrun Academie Royale, Saint-Luc ve bunların dışında sekiz ayrı Akademi daha; Benoist, Societe des Arts de Grand; Collot, Imperial Academy; Guiard, Saint-Luc ve Academie Royale; Vallayer-Coster, Academie Royale'de eğitim almışlar ve sergiler düzenlemişlerdir (Chapman, 2017).

kendini var edebilme sorunuyla da uğraştıkları için, tür ve konular açısından alanlarını genişletme üzerine çok azı çaba sarf edebilmiştir.

Görsel 2. Elisabeth Louise Vigée Le Brun, 1783, Marie Antoinette. Tuval üzerine yağlı boya, 89.8x72 cm. Metropolitan Museum of Art, New York. Mr and Mrs Hessische Hausstiftung Koleksiyonu.

Bu yüzyılda çoğu kadın sanatçının, özellikle çiçek resmi, portre, minyatür, ölü doğa, janr resmi gibi alanlarda üretim yaptıklarını ve çoğunun günlük hayata dair konulara ilgi gösterdiklerini söylemek mümkündür. Akademi'nin hiyerarşiye göre en yüksek seviyede tarih resmi bulunmakta, onun ardından janr resmi gelmekte ve üçüncü sırada portre yer almaktadır (Barlow, 2008: 39). Bu dönemde kadın sanatçıların çalıştıkları tür, genel itibarı ile portredir. Bu yüzyılda, kadın portrecilerin sayısındaki artışın nedenini değerlendiren Strobel'e (2005: 7) göre, kadınlar, anatomiyi etüt etme imkânı sağlayan resmi akademilere kabul edilmedikleri için tarihsel resimlerden uzak durmuşlar ve portreye yönelmişlerdir. Öte yandan, Barlow'a (2008: 40) göre ise, tavır ve dış görünüşün son derece önemsendiği üst sınıf üyeleri arasında kendi itibarlarını ve özgüvenlerini tasvir eden portre çok önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla, ölü doğa ile karşılaştırıldığında, daha riskli bir yerde durmasına rağmen, portre oldukça kazanç getiren siparişler sağlaması nedeniyle kadın sanatçılar tarafından özellikle tercih edilmektedir. Kısacası, bu dönemde portre, bir bakıma kadınların gelir kaynağı haline gelmiştir.

Görsel 3. Marie-Guillemine Benoist, 1800, Portrait of a Black Woman, Musée du Louvre

Portre çalışanlar arasında, Rokoko'nun bazı özelliklerini hala kullanmasına rağmen Neoklasik üslubu benimsemiş olan Vigée-Le Brun, Marie-Antoinette'nin portre ressamı olarak anılmaktadır. Sanatçının, Kraliçe'nin ve ailesinin otuzdan fazla portresini yaptığı bilinmektedir. Vigée-Le Brun, Academi Royal'e girmeden önce, 1778 yılında, Versailles'a çağrılmış ve kendisinden genç Fransa kraliçesinin tam boy ve resmi kıyafetler içerisinde portresini yapması istenmiştir. *Marie Antoinette in Court Dress* adlı bu portre çok beğenilmiş ve kopyaları birçok devlet dairesine ve diğer ülke saraylarına gönderilmiştir. Bu başarısından sonra sanatçı, Kraliçe'nin 'kitap ile' 'gül ile' tasvir edilmiş diğer portrelerini de yapmıştır. Tüm bu başarılarının ardından, Vigée-Le Brun, 1783 yılında Kraliçe'nin aracılığıyla Academi Royal'e girebilmiştir (Baillio, 2016: 7-8). Diğer bir portre sanatçısı olan Adélaïde Labille-Guiard, 1774 yılında sergilediği minyatür kendi portresiyle Paris sanat dünyasında adını duyurmuştur. Burada sanatçı saten ve dantelli bir elbise içerisinde, saçları arkada toplanmış, elinde paleti ve ince fırçası ile minyatür bir portrenin başında kendini resmetmektedir. 18. yüzyılda, özellikle 1770'ler öncesinde bir kadın sanatçının kendi portresini yapması ender görülen bir durumdur. Ancak bu tarihten önce minyatür tarzda kendi portresini yapan tek kadın sanatçı, döneminde Avrupa'nın en tanınmış minyatür ve pastel ustası Venedik asıllı Rosalba Carriera'dır. Her iki kadın sanatçı da döneminin erkek minyatür portre sanatçılarından farklı olarak kendilerini işlerinin başında, fırçalarını tutarken poz vermiş şekilde resmetmişlerdir. Labille-Guiard, bir süre sonra minyatürden tam boy portrelere, pastelden yağlı boya tablolara geçiş yapmıştır. Sanatçı, tıpkı Vigee Le Brun gibi, Marie Antoinette'nin aracığı ile Academie Royal'e 1783 yılında kabul edilmiştir. Vigee Le Brun'un aksine, Labille-Guiard, Kraliçe'nin gözde ressamı olmak yerine, Kral XVI. Louis'nin halalarının ünlü portrecisi olmuştur (Auricchio, 2009: 6-8). Diğer bir portre sanatçısı Marie-Guillimine Benoist, ilk kez Vigee le Brun ile resim yapmaya başlamış, daha sonra David'in Louvre'daki atölyesinde birlikte çalıştığı üç kadından biri olmuştur. Benoist da portreleri ile ünlüdür. Özellikle 1800 yılına ait tuval üzerine yağlı boya bir kadın köle portresi, sanatçının ırkçılığa karşı tavrını yansıttığı bir iş olarak düşünülmektedir. Benoist, ayrıca, Napoleon ve onun ailesini resmettiği bir dizi portre ile de ün kazanmıştır. (Waller, 2018). Marie Denise Villers da 18. yüzyılın değerli portre ressamlarından biridir. Ne yazık ki sanatçı hakkında çok az şey bilinmektedir. Ancak, 1801 Salon'unda sergilenen ve feminist sanat tarihinin gözde örneklerinden biri olan, fakat yakın zamana kadar David'e ait olduğu düşünülen *Marie Joséphine Charlotte du Val d'Ognes* (Görsel 4) adlı neoklasik portrenin kendisine ait olduğu tespit edilmiştir ("Marie Joséphine Charlotte", t.y.).

Görsel 4. Marie-Denise Villers, Marie Joséphine Charlotte du Val d'Ognes,1801. Tuval üzerine yağlı boya, 161.3 ×128.6 cm. Metropolitan Museum of Art, New York. Mr and Mrs Isaac D. Fletcher Koleksiyonu

Öte yandan Marguerite Gerard daha çok bir janr ressamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üslup olarak Rokoko'yu benimsemiş olan sanatçı, ev içi ortamları, müzik sevgisi, evcil hayvanlar, anne çocuk tasvirleri ile karşımıza çıkmaktadır. Fransız İhtilali arifesinde işleri çok beğenilmesine ve Akademi üyesi olmamasına rağmen Gerard, 1799 yılına kadar Salon sergilerine katılmayı reddetmiştir. Sanatçı, ilk kez 1799 yılında Paris Salon'unda sergilere katılmaya başlamış ve 1824 yılına kadar bu sergilerde boy göstermeye devam etmiştir. Sanatçının çalışmaları o kadar çok beğenilmiştir ki, bazı resimleri XVII. Louis ve Napoleon tarafından satın alınmıştır. ("Royalists to Romantics", 2012).

Ölü doğa, bu yüzyılda Fransa'da hiçbir zaman popüler olmamıştır çünkü Fransa, aristokrat patronların çok olduğu bir yerdir ve ölü doğa bu patronların sipariş etmeyi sevdikleri bir tür değildir. Dolayısıyla, Akademi'nin hiyerarşisine göre, ölü doğa en alt seviyede yer almaktadır. Yine de, bu dönemde, bu tür üzerine çalışan sanatçı sayısı bir hayli fazladır. Kadın sanatçılar açısından bakıldığında ise, ölü doğa üzerine uzmanlaşan kadın sanatçıların, çağdaşları erkek sanatçılar kadar prestijli bir konuma ulaşabildiğini ifade etmek mümkündür. Vallayer-Coster[15], bu türün önde gelen isimlerinden biridir. Sanatçı, aslında, günlük yaşamdan sahneler ve çiçek natürmortlarının dışında portreler de yapmıştır, ancak, ölü doğa resimleri portrelerinden daha çok değer görmüştür. Vallayer-Coster, bu türün diğer ünlü ressamlarından farklı olarak, tıpkı *Allegory of Music* (1770) ya da *Still Life with Military Trophies and a Bust of Minerva* (1777) adlı resimlerinde olduğu gibi, üst sınıf hayatına dair sıradan nesneleri konu etmiş, ayrıca *Flowers in a Blue Vase* (1782) örneğinde olduğu gibi çiçek resimleri yapmıştır. Sanatçının yaptığı ölü doğa resimlerinin en önemli özelliklerinden biri, ele aldığı konular açısından yansız olmasıdır[16] (Barlow, 2008: 39). Vallayer-Coster, Acedemie Royale de Peinture et de Sculpture'a iki ölü doğa resmi ile başvurmuş ve 1770 yılında başarı ile ve tüm haklarıyla üyeliği kabul edilmiştir. Öyle ki bu dönemdeki tek kadın üye olarak tarihe geçmiştir. Bu başvuruları değerlendiren

[15] Kendi zamanında, aristokrat patronlar tarafından prestiji güvence altın alınmış olan Vallayer-Coster, sonrasında sadece bu dönem üzerine çalışan uzmanlar tarafından tanınmıştır. Ancak son yıllarda, sanat tarihi, Vallayer-Coster'i tıpkı Vigée-Lebrun ve Adélaïde Labille-Guiard gibi feminist bakış açısıyla tekrar gündeme taşımıştır.

[16] Ele aldığı konulardaki bu yansızlık, kraliyet taraftarı olması ve güçlü patronlara sahip olmasına rağmen, sanatçıyı İhtilal sonrası sürgüne gitmekten kurtarmıştır (Barlow, 2008: 39).

kişi sanat eleştirmeni ve filozof Denis Diderot'dur. Diderot, Vallayer-Coster'nin sanatı için 'eğer bütün yeni üyeler Mademoiselle Vallayer gibi bir sergileme yaparsa ve aynı kaliteyi devam ettirebilirse, Salon çok farklı görünebilir" şeklinde bir açıklama yapmıştır (Michel, 2002: 16-17).

Bu yüzyılda, sadece birkaç kadın sanatçı portre, ölü doğa ve janr dışında Neo-klasik tarzda tarih resmi örnekleri vermiştir. Bu isimlerin en başında Fransa'nın dışından bir sanatçı olan Angelica Kauffman'ı (1741-1807) saymak yerinde olacaktır. Ayrıca bu yüzyıla heykel alanından bakıldığında, heykel çalışan kadın sanatçı sayısının oldukça az olduğunu söylenebilmektedir. Fransa'da, heykeltraş Etienne-Maurice Falconet'den dersler alan Marie-Ann Collot (1748-1821), büstler ve kraliyet ailesi için madalyalar yapmıştır. İngiliz sanatçı Anne Seymour Damer'dan (1748-1828) da heykel alanı içerisinde öne çıkan bir isim olarak bahsetmek yerinde olacaktır. İngiltere'de XX. yüzyıla kadar bir kadın heykeltraş olarak ismi kayıtlarda geçen tek sanatçı Damer'dır. Sanatçı, büstler ve hayvan heykelleri ile ünlüdür ve 1785 ve 1811 yılları arasında, Royal Academy'de sergiler gerçekleştirmiştir (Chapmen, 2017).

Kadın sanatçılar ve kadın hamileri

18. yüzyılda, kadın sanatçıların profesyonel meslek hayatına adım atmalarında; ünlü ve aranan sanatçılar arasına girmelerinde en büyük etken çalıştıkları hamileridir.[17] Tıpkı erkek sanatçılar gibi, kadınlar da bu dönemde siparişler almış ve hamilerle çalışmışlardır. Fransa'da, en başarılı ve en çok sipariş alan kadınlar arasında Vigée-Le Brun, Labille-Guiard, Benoist, gibi isimler bulunmaktadır (Evans, 1982: 203). Yüzyılın önde gelen hamilerine bakıldığında ise, XVI. Louis gibi kraliyet mensubu isimler karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Aydınlanma Döneminde saltanattaki kadın hamiler de resim sanatında etkili bir rol oynamıştır. Diğer dikkati çeken bir nokta ise, kadın hamiler genellikle kadın sanatçılarla çalışmış ve çoğu zaman portre siparişleri vermişlerdir. Dolayısıyla, kadınların, kadın patronları ile arasındaki ilişkiyi güvence altına alan bir anlamda portredir denilebilmektedir. Kadın patronlar arasında sayılabilecek ilk isimler arasında Fransa Kraliçesi Marie Antoinette, İngiltere Kraliçesi Charlotte, Napoli Kraliçesi Maria Carolina ve ayrıca Markiz de Pompadour[18] bulunmaktadır. Kraliyete mensup bu kişiler, Paris'te ve Paris dışında, Angelica Kauffman, Elisabeth Vigée-Le Brun, Adélaïde Labille-Guiard, Catherine Read gibi öne çıkan isimler ile çalışmışlardır. Örneğin, Kraliçe Charlotte, verdiği siparişler ve projelerle birçok kadın sanatçıya destek olmuştur, ayrıca, kadınların görünürlüklerinin ve geçerliliklerinin daha çok artmasında etkili bir rol oynamıştır. İngiltere Kraliçesi, Catherine Read'i saray ressamı olarak seçmiştir. Bu destek sayesinde Read, sadece saray ressamı olarak kalmamış, aristokrasinin diğer üyelerinden de siparişler almış; resimler satmış; aynı zamanda, Avrupa sanat koleksiyonerlerinin ilgilendiği bir isim olmuştur. Angelica Kauffman, Kraliçe Charlotte için çalışan diğer bir sanatçıdır. Hatta Kauffman, Kraliçe tarafından, kendisini sanatların koruyucusu ve destekçisi olarak gösteren bir portresini yapmak üzere görevlendirilmiştir. Kraliçe, ayrıca, Kauffman ve Mary Moser'ı, Royal Academy'nin kurucu üyeleri arasında yer alan bir projede görevlendirmiştir. Dolayısıyla akademik görevleriyle de bu sanatçılar daha çok alıcı ve hami ile buluşma imkânı bulmuşlardır. (Strobel, 2005:.3-7). Bu güçlü hamilerden birine sahip olan sanatçılardan bir diğeri Anne Vallayer-Coster'dir. Sanatçı, Fransız İhtilali'ne kadar Kraliçe Marie Antoinette'in hamiliği altında çalışmıştır. Öte yandan, Labille-Guiard, Kral'ın halalarının resmi ressamıdır (Barlow, 2008: 40). Ayrıca,

[17] Burbonlar, Vigée-Lebrun, Labille-Guiard, Vallayer-Coster, Basseporte, Bocquet-Filleul, and Marie Brossard'a siparişler vermiştir. Ayrıca, Habsburglar, Bertran-Beyer'e; the Orange ailesi Collot-Falconet'e siparişler vermiştir. Büyük Catherine, Collot-Falconet'yi iki yıl; Vigée-Lebrun'nu ise altı yıl desteklemiştir. Fransa'da devrimci hükümet, Labille-Guiard, Benoist, Capet ve Vallain-Pièrre'e ödenek bağlamıştır. Napoleon, Benoist, Labille-Guiard, Capet ve Gérard'ı ödüllendirmiştir. Aristokrasi, Loir, Romance-Romany ve Duvivier gibi diğer isimlere de destek vermiştir (Evans, 1982: 203).

[18] Pompadour hamiliği bu dönemde önemli bir yere sahiptir, zira Rokoko sanatçılarına ısmarladığı mimari yapılar ve resimlerle hem onlara siparişler vermiş, hem de akımın üst noktaya taşınmasında etkili olmuştur (Jones, 1985: 19).

Rokoko sanatçısı, Venedikli Rosalba Carriera, (1675-1757) Kralın finans danışmanı Crozat tarafından bizzat Paris'e davet edilmiş ve orada bir yıl geçirdikten sonra portre ressamı olarak ün yapmıştır. Carriera da, hamilik sistemi ile çalışmış sanatçılardan biridir ve Saksonya Elektor'u için 150'den fazla pastel resim yapmıştır (Chapmen, 2017).

Kayıp imzalar

XVIII. yüzyılda, kadın sanatçıların -akademiye girmenin ve sergiler açabilmenin zorluklarının yanı sıra- diğer bir talihsizliği ise, öğrencisi oldukları ve atölyelerinde ustalık kazandıkları ve genellikle erkek olan hocalarının gölgesinde kalmalarıdır. Bu durumun cisimleşmiş hali bazı kadın sanatçıların kimi resimlerinin bu ünlü erkek hocalara atfedilmesidir. Çünkü bu yüzyılda, başarılı resim ve heykeller üzerinde kadın sanatçıların imzalarını görmek hem adetten değildir hem de profesyonel anlamda ressamlık ya da heykeltıraşlık kadına yakıştırılan bir olgu olmaktan oldukça uzaktır. Sanatçı Margareta Haverman'ın düştüğü durumu bu gerçekliği yansıtan çarpıcı bir örnek olarak sunmak mümkündür. 1722'de Royal Akademi'ye seçilen Margareta Haverman'ın, bir sonraki yıl sergi için Akademi'ye sunduğu bir resim, kendine ait olmadığı ve hocası tarafından yapılmış olduğu iddiası ile Akademi tarafından geri çekilmiştir. Marguerite Gerard da bu sanatçılardan biridir. Gerard, Jean Honore-Fragonard'ın öğrencisi, aynı zamanda akrabasıdır. Bu durumun, sanatçının, dönemin sanat ortamında daha görünür kılınmasına katkı sağladığı yadsınamaz bir gerçektir, ne var ki, ne kadar şanslı görünse de Gerard'ın bazı resimleri yanlışlıkla Fragonard'ın resimleri arasında anılmıştır. Bir kaç resimde iki sanatçının işbirliği yaptığı bilinmektedir, ancak bu resimlerde kendi adı geçmemektedir. Gerard, buna rağmen, 1780'lerde üç yüzden fazla resmi ile, öne çıkan janr ressamlarından biri olmuştur. Benzer şekilde, Cesarine Davin-Mirvault'un (1173-1844) İtalyan kemancı Antonio Bruni'nin portresini yaptığı resmi de bir zamanlar David'e atfedilmiştir. Çünkü Mirvault da David'in öğrencisidir ve portre ve küçük boyutlu manzara tarzı resimleri ile Salonlar'da boy göstermiştir. Yine David'in olduğu düşünülen başka bir yapıt, Marie Charpentier'in (1767-1849) *Mlle Charlotte du Va'd'Ognes* adlı resimdir (Barlow, 2008: 42). Öte yandan, bazı kadın sanatçıların resimleri hala kendilerine atfedilmeden müzelerin depolarında imzasız olarak bekletilmektedir. Örneğin, Parisli sanatçı Marie Geneviève Bouliar, 1791-1817 yılları arasında Salon'da sergiler gerçekleştirmiştir ve bu kayıtlarda mevcuttur ancak hakkında çok az şey bildiğimiz sanatçının resimlerinin çoğu ne yazık ki imzasız kalmıştır.

SONUÇ

Aklı kendine kılavuz kılan 18. yüzyıl, onu eril bir konuma oturtmuş, dolayısıyla kadının bu aydınlanmış dönemde, adeta var olma durumunu belli davranış biçimleri ve düşünsel yaklaşımlarla sınırlandırmıştır. 'Akla dayanmayan her türlü düşünceye saldıran Aydınlanma yazarları ciddi bir paradoksun içindedir' derken Casnabet (2005: 305) aslında son derece haklıdır. Çünkü isimleri pek fazla aydınlığa kavuşturulmasa da, her şeyden önce, bilim, edebiyat ve sanatın itibarını arttıran salonların ev sahipliğini üstlenenler bizzat kadınlardır ve ayrıca kadınlara ait bu dönemdeki entelektüel ve sanatsal eserlerin listesi hayli uzundur. Sonuç olarak, yüzyıl boyunca yaşadıkları engellemelere rağmen, aslında şaşırtıcı sayıda kadın sanatçı yetenekli olduğunu kanıtlamış ve başarılı profesyonel sanatçılar olma yolunda ısrarlı bir yol izlemiştir. Hatta bu sanatçılardan bir kaçı ünlü bile olmuştur. Burada, hem analitik hem biyografik bir yaklaşımla, neredeyse üç yüzyıl öncesi düşünsel ve sanatsal bir dönemi değerlendirirken, kadının sanatçı olarak kendini var etme çabası ve bu çabayı açmaza sürükleyen neredeyse her şey, her ne kadar anlamlı ya da günümüz şartlarında mantıklı gelmese de, tanımlanmaya ve belli bir kavrayış çerçevesi içerisinde ele alınmayı hak etmektedir.

Aydınlanma Dönemi'nde sesini duyurabilen kadın sanatçıların hayatları incelendiğinde genel anlamda şöyle bir saptamaya varılabilmektedir: Bu kadın sanatçıların neredeyse yarısı ya sanatçı ya da zengin bir aileden gelmiştir. Diğer yarısı ise orta sınıfa aittir. Alt sınıftan gelen sanatçı sayısı ise çok

azdır. Soylu sınıftan gelen sanatçılar da bulunmaktadır. Bir anlamda ilk fırça darbelerini babalarının atölyelerinde atan ve ilk eğitimlerini burada almaya başlayan kızlar, daha sonra ünlü hocalardan dersler almış, onların atölyelerinde eğitim görmüş ve tıpkı ünlü erkek sanatçılar gibi hamiler ile çalışma imkânı bulabilmişlerdir. Ayrıca, yaşam öyküleri bize sanatçı olarak var olabilme hususunda da bilgi vermektedir. Varlıklı ya da saray mensubu eşlere sahip olan kadınlar belli olanaklardan faydalanmışlardır. Örneğin, Paris doğumlu Marie-Guillemine Benoist, kraliyet mensubu Vincent Benoist ile evlidir. Bu değerlendirme bizi, meslek açısından, zengin eşlerle evli kadın sanatçıların, yoluna yalnız devam eden kadın sanatçılardan daha avantajlı durumda olduğu sonucuna götürmektedir. Ancak şu da ifade edilmelidir ki, bu sanatçılar evlenmeden önce profesyonel yaşamlarına adım atmışlar ve dolayısıyla çoğu da geç evlilikler yapmıştır. Birçoğu da evlilik yaşamı ve profesyonel meslek hayatını bağdaştıramadığı için eşinden ayrılmıştır. Öte yandan, bunlardan bir kısmı evlilik sonrası profesyonel çalışma hayatını terk etmiş ve meslek hayatlarına sadece amatör olarak devam etmiştir. Evlendikten sonra, varlıklı ya da üst sınıf eşlerle evli kadın sanatçılar, çocukları olsa bile profesyonel olarak resim yapmaya devam etmiştir. İşin ilginç yanı, gelecek vadeden ve son derece yetenekli kimi kadın sanatçılar, kocalarından dolayı değil, atölyelerinde çalıştığı hocalarının gerek özel yaşamlarında gerekse meslek hayatlarında önlerine bir engel olarak çıkmaları nedeni ile geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca, özellikle hamileri vasıtasıyla ya da ailevi bağlarından dolayı saraya yakın olan kadın sanatçıların Akademi üyesi olmak ve Louvre'a adım atmak için daha çok şansa sahip oldukları göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Ancak, tıpkı erkek sanatçılar gibi, kadın sanatçılar da, Fransız İhtilali sonrası bu yakınlık yüzünden bir takım sıkıntılar yaşamış, ancak çoğu, sonrasında meslek hayatına devam edebilmiştir.

Aydınlanma Döneminde öne çıkan kadın sanatçıların çoğu Fransızdır. Diğer ülke vatandaşı kadınların ise ancak Paris'e geldikten sonra meslek hayatlarına bir ivme kazandırabildikleri ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla, Fransa, hem nitelik hem de sayı bakımından Avrupa ülkeleri içinde profesyonel kadın sanatçıları barındırma açısından başı çekmektedir.

Her ne kadar 18. yüzyıl, kadın sanatçılara, erkek sanatçılarla aynı mesafeden yaklaşmasa da onlara tümüyle sırt çevirmemiştir. Bu yüzyılda, geçen yüzyıllara nazaran sanat tarihinde adından söz edebileceğimiz kadın sanatçıların sayısında bir artış olduğunu ifade etmek mümkündür. Yine de, Aydınlanma Döneminde, erkek sanatçılarla aynı seviyeden bakılmasa bile, kadın sanatçı olarak var olabilmeyi başarabilen bir kısmı dışında, gerek imkânsızlıklar, gerek sosyal kısıtlamalar nedeniyle hem yeteneğe hem de sanatsal dehaya sahip olan birçok kadının, sanat tarihinin sayfalarına hiç adım atamamış olduğu gerçeği, sadece dönemin koşulları ve kadına bakışı bile göz önünde bulundurulduğunda ne yazık ki kaçınılmazdır.

18. yüzyıl, erkek-kadın ayrımını öyle keskin hatlarla çizmiştir ki, kimi erkek zanaatçılar/sanatçılar da bu durumdan olumsuz anlamda etkilenmiştir. Örneğin, seramik, bu yüzyılda, kadının dâhil olması gereken bir alan olarak kategorize edilmiştir. Özel bir sır tekniği geliştiren ve seramik sanatını bir üst noktaya taşıyan İngiliz çömlekçi ve girişimci Wedgwood bile, erkek olmasına rağmen, kendi tasarımlarını mimari yapılara taşımak istediğinde, dönemin mimarları seramiğin kadınsı yapısından dolayı işbirliğine yanaşmaktan çekinmiştir. Yine, Yılmaz'ın, (2017:8-9) bu yüzyıldaki kadını porselen üzerinden okuyan makalesinde ifade ettiği gibi, porselen, bu dönemde dişilik ile karakterize olmuş bir malzemedir; kırılgan yapısı ile kadına içkindir ve onun beceriksizliğine atfedilmiştir. Dolayısıyla, bu anlamda, porselen adeta bir metafora dönüşmüştür. Bu, seramiğin mi yoksa kadının mı bahtsızlığı bilinmez, ancak, dönemin cinsiyetçi yaklaşımlarının ne kadar ileri gidebileceğini gösteren etkili bir örnek olarak karşımızda durmaktadır.

KAYNAKÇA

Auricchio, L. (2004, Ekim). Eighteenth-century women painters in France. Erişim Mart 21, 2019, https://www.metmuseum.org/toah/hd/18wa/hd_18wa.htm

Auricchio, L. (2009). Adélaïde Labille-Guiard artist in the age of revolution. Los Angeles, California: Getty Publications.

Atayman, V. (2005). *Aydınlanma*. İstanbul: Donkişot Yayınları

Baillio, J. (2016). The artistic and social odyssey of Elisabeth Louise Vigee le Brun. (sergi kataloğu). New York: The Metropolitan Museum of Art.

Barlow, M. (2008). *Women artists*. New York: Universe Publishing.

Bogh, M. (2015). Discipline and wonder: The 18th-century art academy and the invention of the artist as a free practitioner. H. Evans &K.Muir (Ed.), *Studying 18th-century paintings and works of art on paper*. London: Archetype.

Chapman, C. (2017). *Eighteenth-century women artists: Their Trials, Tribulations and Triumphs*. Londra: Unicorn.

Chu, D.P. (2006). *Nineteenth-century European art*. New Jersey: Pearson Education, Inc.

Crampe-Casnabet, M. (2005). On sekizinci yüzyıl felsefesinin bir örneği. G. Duby& M. Perrot (Ed.), *Kadınların tarihi Rönesans ve Aydınlanma çağı paradoksları* (Cilt 3. s.303-333). (A. Fethi, çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çiğdem, A. (2009). *Aydınlanma düşüncesi* (6. Bas.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Davidoff, L. (2009). *Feminist tarihyazımında sınıf ve cinsiyet* (2. Bas.). (Z. Ateşer &S.Somuncuoğlu, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Evans, H. V & Evans, C.B. (1982). Women artists in eighteenth-century France. *Man and Nature/ L'homme et la nature*, *1*, 199–207. Erişim 2019, https://doi.org/10.7202/1011803ar

Hauser, A. (2006). *Sanatın toplumsal tarihi* (2. Cilt). (Y. Gölönü, Çev.). Ankara: Deniz Kitabevi.

Hof, U. I. (2004). *Avrupa'da Aydınlanma*. (2. Bas.). (Ş. Sunar, Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık

Jones, S. (1985). *The eighteenth century*. New York: Cambridge University.

Landes, J. (1988). *Women and the public sphere in the age of French Revolution*. Ithaca: Cornell University Press.

Marie Antoinette in a chemise dress. (t.y.). Erişim Ocak 18, 2019, https://www.metmuseum.org/art/collection/search/656930

Marie Joséphine Charlotte du Val d'Ognes. (t.y). Erişim 2019, https://www.metmuseum.org/art/collection/search/437903

Melton, J.V.H. (2011). *Aydınlanma Avrupasında kamunun yükselişi* (F.B. Aydar, Çev.). İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Michel, M.R. (2002). Vallayer in her time. *Anne Vallayer-Coster:painter to the Court of Marie-Antoinette* (sergi kataloğu). Dallas Museum of Art. Singapore: Yale University Press.

Outram, D. (2007). *Aydınlanma* (S. Çalışkan& H. Çalışkan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Pevsner, N. (2014). *Academies of art: Past and present*. New York: Cambridge University Press.

Royalists to Romantics: Spotlight on Marguerite Gerard. (2012). Erişim Ağustos, 2019, nmwa.org/2012/04/03/royalists-to-romantics-spotlight-on-marguerite-gerard/

Shiner, L. (2010). *Sanatın icadı* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Strobel, H. (2005-2006). Royal matronage of women artists in the late 18th century. *Woman's Art Journal*, 26, 3-9. doi: 10.2307/3598091

The Académie des Beaux-Arts. (t.y.). Erişim Temmuz 3, 2019, https://www.musee-orsay.fr/en/collections/courbet-dossier/artistic-context.html

Waller, S. (2018). Marie Guellimine Benoist. Erişim, Ağustos, 2019, https://smarthistory.org/benoist-

portrait/

Wiesner-Hanks, M.E. (2017). *Erken modern dönemde Avrupa 1450-1789* (5. Basım). (H. Çalışkan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yılmaz, E. (2017, Yaz). Kadın ve ten: 18. yüzyıl batı tasavvurunda porselen çağrışımları. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 18, 1-16, ISSN:1307-9840.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1.

Adélaïde Labille-Guiard. *Self-Portrait with Two Pupils*. https://www.brooklynmuseum.org/eascfa/dinner_party/heritage_floor/adelaide_labille_guiard. (03. 09.2019)

Görsel 2.

Elisabeth Louise Vigée Le Brun, 1783, *Marie Antoinette*. www.metmuseum. (17.08.2019)

Görsel 3.

Marie-Guillemine Benoist, 1800, *Portrait of a Black Woman*, Musée du Louvre. http://cartelen.louvre.fr/cartelen/visite?srv=obj_view_obj&objet=cartel_18871 (17.08.2019)

Görsel 4.

Marie-Denise Villers, *Marie Joséphine Charlotte du Val d'Ognes*. www.metmuseum.org. (20.08.2019)

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 331-350, Kış 2019

Karacaahmet Mezarlığındaki Bir Grup Fes Başlıklı Mezar Taşı

Arş. Gör. Saliha Bozer Bayraktar
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7932-3918
Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Uşak – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 09.10.2019
Kabul: 05.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler
Türk Sanatı
Osmanlı Mezar Taşları
Fes

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS38933

Öz

Osmanlı mezar taşlarında erkek mezar taşları genellikle başlıklı, kadın mezar taşları ise tepelik veya başlıklı şekildedir. Erkek mezar taşlarında sarık, kavuk ve fes gibi başlık tipleri yaygın olarak görülen başlıklardır. Tepe kısmı düz olan ve genellikle bir püskülü bulunan fes, 1829'da II. Mahmut'un kıyafet devrimiyle sivil halk için zorunlu tutulmuştur. Halkın kullandığı fes mezar taşlarına da yansımış ve 19.-20. yüzyıllarda yaygın olarak görülmeye başlamıştır. Yaklaşık yüzyıllık bir kullanım sürecine sahip olan fes, süreç içerisinde çeşitli modaların etkisiyle çalışılan kurum ve statüyü yansıtacak unsurları koruyarak farklı şekiller kazanmıştır. Vurulduğu kalıba göre azîzîye, mecîdîye, zuhaf ve günlük olmak üzere farklı çeşitleri vardır.

Biz de bu çalışmamızda İstanbul Karacaahmet Mezarlığındaki bir grup fes başlıklı mezar taşını değerlendirdik. Karacaahmet mezarlığında tarihi mezar taşlarının sayısının fazla olması nedeniyle envanter numarası 12207-12508 olan bir grup mezar taşı içerisinden tespit ettiğimiz 15 tane fes şeklinde başlığı olan mezar taşını çalışmamıza dahil ettik. Örneklerimizin en erken tarihlisi 1830 tarihli iken, en geç tarihli örneğimiz 1901 yılına aittir. Örneklerden 13 tanesi sağlam iken 2 tanesi farklı boyutlarda kırıktır. Örneklerin 4 tanesinde bitkisel ve nesneli süslemeler yer almaktadır. Süslemeler genellikle kitabenin üst kısmında görülürken bir örnekte kitabeyi çevreleyen bordür içerisine işlenmiştir. Çalışmamızda bu eserler çeşitli yönleriyle tanıtılarak Türk sanatı içerisindeki öneminin vurgulanması amaçlanmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Bozer Bayraktar, S. (2019). Karacaahmet Mezarlığındaki Bir Grup Fes Başlıklı Mezar Taşı. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 331-350.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 331-350, Winter 2019

A Group of Fez Hooded Tombstones in Karacaahmet Cemetery

Ress. Asst. Saliha Bozer Bayraktar
Usak University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Art History, Usak – TURKEY

Artcile History

Submitted: 09.10.2019
Accepted: 05.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words
Turkish Art
Ottoman Tombstones
Fez

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS38933*

Abstract

In Ottoman tombstones, male tombstones are usually hooded, while female tombstones are cristate or hooded. Headgear types such as turban, quilted turban and fez are common in male tombstones. The fez, which has a flat top and generally tasseled, was made compulsory for the civilian population in 1829 with the II. Mahmut's clothing reform. The fez used by the public was also reflected on the tombstones and was used in the 19th-20th centuries prevalently. The fez, which had been used for nearly a century, had gained different shapes with the effect of various fashions by preserving the elements that reflect the institution and status being worked. According to the mold, there are different kinds of fez like aziziye, mecîdîye, zuhafe and daily.

In this study, we evaluated a group of fez-hooded tombstones in Karacaahmet Cemetery in Istanbul. Due to the high number of historical tombstones in the Karacaahmet cemetery, we included 15 fez-shaped headstones from a group of tombstones that were identified with an inventory number of 12207-12508. While the earliest date of our samples was dated to 1830, our latest sample was dated to 1901. While 13 of the samples were sturdy, 2 of them were broken in different sizes. In 4 of the samples, there are plant and object decorations.The decorations are generally seen on the upper part of the epitaph, while in one sample it is embroidered in the kerb surrounding the epitaph. In this study, it is aimed to introduce these works in all aspects and to emphasize their importance in Turkish art.

GİRİŞ

Fes, Fas'a nispet edilen ve insanların başlarını havanın tesirinden korumak için kullandıkları, yünden yapılma serpuşlardan birinin adıdır (Pakalın, 1993: 610). Tepe kısmı düz olan ve genellikle bir püskülü bulunan başlık çeşididir. II. Mahmut'un isteği ile devlet memuru ve askerler resmen giymeye başlamışlardır. Fes gerek şekil, gerekse renk, ibik ve püskül yönünden pek çok değişikliğe uğramıştır (Kumbaracılar, 1934: 35). II. Mahmut 1829'da yaptığı kıyafet devrimiyle fesi sivil halk için de zorunlu tutmuştur. Dini sınıf ve tarikat ehli dışında Osmanlı toplumunda tüm kesimlerin kullandığı fesin kullanımı 1925'teki şapka devrimine kadar sürmüştür (Laqueur, 2013: 139; Arseven, 1950: 583).

İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'ndaki 12207-12508 envanter numaralı mezar taşları içerisindeki 100 erkek mezar taşından 15 tanesi fes şeklinde başlıklıdır.

1.Katalog

Eser No: 1	Adı: Mehmet İzzet Efendi
Tarih: H.22 Şaban 1310/M.11Mart 1893	Ölçüler (cm): 113x25x9 Başlık yüksekliği: 16, Alt çap: 24, Üst çap: 14
Kitabe: Hüve'l –Hayyü'l –Bākî Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdān Bi-hakk-ı 'arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ān Gelüb kabrim ziyāret eden ihvan Edeler rûhuma bir Fātiha ihsān Beyoğlu'nda Gümüşsuyu Hastahānesi Esvāb Emîni merhûm ve mağfûru'n –leh es –Seyyîd Mehmed Izzet Efendi'nin rûhiçün rızāen lillâhi Fātiha fî 22 Şa'bān sene 1310	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 1. Tip (Aziziye kalıplı fes)

Gövde: Talik hatlı dokuz satır yazı vardır. Satırlar soldan sağa eğimli dikdörtgen şeritler halinde işlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Hayyu'l-Baki" ibaresi ve alttaki tarih satırı kartuş şeklinde işlenmiştir.

Fotoğraf 1: Eser No 1 **Çizim 1: Eser No 1 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 2	Adı: Mehmet Arif Efendi
Tarih: H.5 Muharrem 1292/M.11 Şubat 1875	Ölçüler (cm): 128x30x13 Başlık yüksekliği: 18, Alt çap: 26, Üst çap: 16
Kitabe: Yā Hakk Enderûn –ı Hümāyûn'dan muhric 'Atîk Vālide Sultān Cāmi –'ı Şerîfi kāimmakāmı Selîmiye Mahallesi sākinlerinden merhûm ve mağfûru'l –muhtāc ilā rahmet –i Rabbihi'-l –Gafûr es –Seyyîd el –Hāc Mehmed Ārif Efendi'nin rûhuna ve kāffe –i ehl –i îmān ervāhlarına Fātiha fi 5 Muharrem sene 1292 yevmü Perşembe	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 1. Tip (Aziziye kalıplı fes)

Gövde: Aşağıdan yukarı doğru gittikçe daralan gövde yüzeyine talik hatlı on satır yazı işlenmiştir. Satırlar soldan sağa doğru eğimli dikdörtgen şeritler halinde verilmiş olup üst satırda yer alan "Ya Hak" ibaresi ve altta yer alan tarih satırı kartuş şeklinde işlenmiştir.

Fotoğraf 2: Eser No 2 **Çizim 2: Eser No 2 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 3	Adı: Mehmet Emin Bey
Tarih: H.1263/ M. 1846-1847	Ölçüler (cm): 170x32x11 Başlık yüksekliği: 26, Alt çap: 23, Üst çap: 27
Kitabe: Karavezîr telhîscisi müteveffā Hasan Ağa'nın oğlu Dergâh –ı 'Ālî zü'amālarından merhûm ve mağfûr ilā rahmet –i Rabbihi'-l –Gafûr Mehmed Emîn Bey rûhiçün el –Fātiha Sene 1263	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 2. Tip (Mecidiye kalıplı fes)

Gövde: Gövde yüzeyinde celi sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiş olup en alt satır kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üstünde dikdörtgen alanda kenarlara karşılıklı olarak yerleştirilmiş mimoza motifi yer almaktadır. Mimozanın yaprakları sağlı sollu açılarak genişlemektedir. Mimoza çiçeklerinin sapları ortada kurdeleyle fiyonk yapılarak bağlanmıştır.

Fotoğraf 3: Eser No 3 **Çizim 3: Eser No 3 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 4	Adı: Osman Efendi
Tarih: H.22 Zilkade 1318/ M. 13 Mart 1901	Ölçüler (cm): 111x30x12 Başlık yüksekliği: 21, Alt çap: 24, Üst çap: 16
Kitabe: Hüve'l –Bākî Cennet-mekân Firdevs-āşiyān Sultān Abdülazîz Hān Hazretleri'nin seccādeci- başısı esbak Osmān Efendi rûhuna el –Fātiha fî 28 Şubat sene 1316	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 1. Tip (Aziziye kalıplı fes)

Gövde: Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen gövde yüzeyinde celi talik hatlı sekiz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup "Hüve'l-Baki" kısmı ve tarih ibaresi bölümü kartuş şeklinde işlenmiştir.

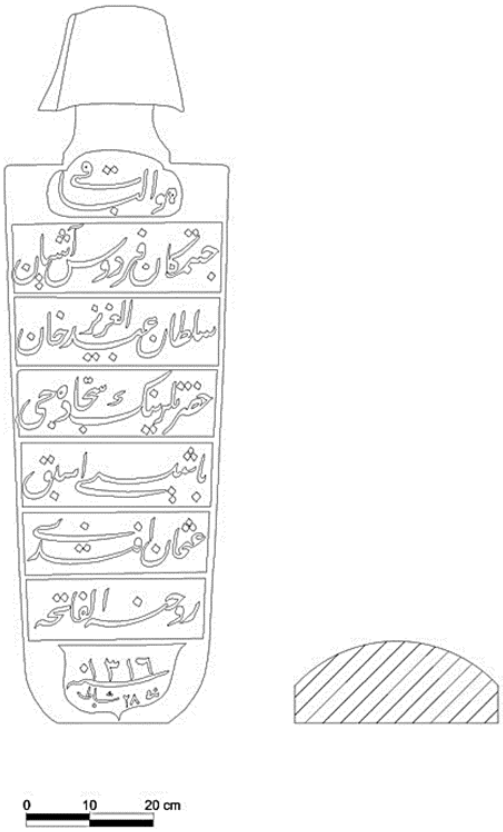

Fotoğraf 4: Eser No 4 **Çizim 4: Eser No 4 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 5	Adı: Abbas Hüseyin Ağa
Tarih: H.2 Muharrem 1271/ M. 25 Eylül 1854	Ölçüler (cm): 138x28x10 Başlık yüksekliği: 24, Alt çap: 25, Üst çap: 23
Kitabe: Lāilâhe illallah Muhammedü'r –Rasûlullah merhûm ve mağfûru'l –muhtāc ilā rahmet –i Rabbihi'-l –Gafûr Māliye Hazîne –i Celîlesi'nde Sergi Muhāsebesi ketebesinden Şākir Bey'in babalığı muhibbi handan Abbas Hüseyin Ağa ruhuna El-Fatiha fî 2 muharrem sene 1271	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 2. Tip (Mecidiye kalıplı fes)

Gövde: Gövde yüzeyinde celi sülüs hatlı on satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup altta yer alan tarih ibaresi bölümü kartuş şeklindedir.

Fotoğraf 5: Eser No 5 **Çizim 5: Eser No 5 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 6	Adı: Hasan Efendi
Tarih:H. Receb 1264/ M. Haziran 1848	Ölçüler (cm): 168x36x13 Başlık yüksekliği: 24, Alt çap: 29, Üst çap: 24
Kitabe: Hüve'l –Bākî Merhûm ve mağfûru'n –leh el –muhtāc ilā rahmet –i Rabbihi'-l –Gafûr Ricāl –i Devlet –i 'Aliyye'den sābık Sergi Muhāsebecisi Hasan Efendi rûhuna Fātiha fî Receb sene 1264/Haziran 1848	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 2. Tip (Mecidiye kalıplı fes)

Gövde: Kenarları "S" kıvrımları biçiminde düzenlenmiş taşın yüzeyinde celi sülüs hatlı dokuz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiş olup "Hüve'l-Baki" ibaresinin olduğu satır ve tarih yazısının olduğu satır kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin çevresi yine taşın kenarlarıyla uyumlu "S" kıvrımları biçiminde bordürle çevrelenmiştir. Bordürün içi kıvrık dal ile bezenmiştir. Bordürün alt kısmına uçları volütlü "S" şeklinde kıvrımlar her iki tarafa doğru simetrik şekilde bezenmiştir. Gövdenin üst kısmında, bordürün üzerine üstünde dalga şeklinde çizgisi olan dikdörtgen

bir motif, motifin üzerinde dikey yükselen çubuk şeklinde bir bezeme vardır. Dikdörtgen motifin üzerinde birbiri içerisine geçirilmiş halkalara benzeyen şekiller vardır. Halkaların her iki tarafından çıkarak kenarlara doğru genişleyen mimozalar taşa bezenmiştir.

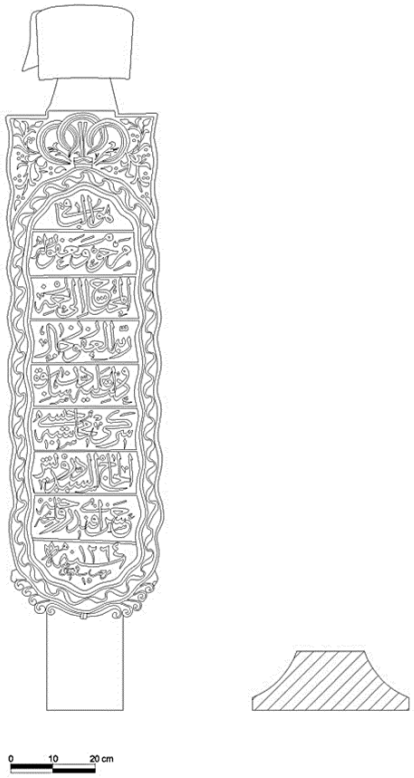

Fotoğraf 6: Eser No 6 **Çizim 6: Eser No 6 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 7	Adı: -
Tarih:-	Ölçüler (cm): Başlık yüksekliği: 13, Alt çap: 21, Üst çap: 15
Kitabe: -	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 1. Tip (Aziziye kalıplı fes)

Gövde: -

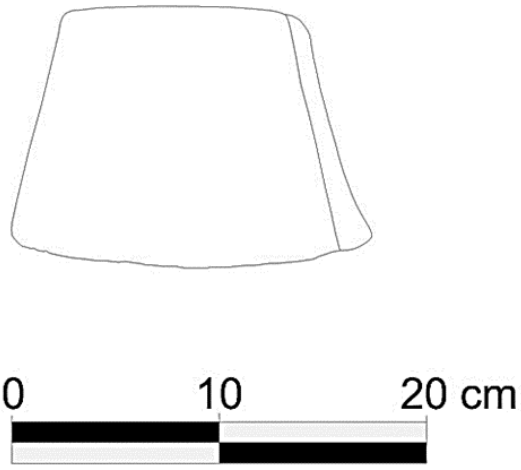

Fotoğraf 7: Eser No 7 **Çizim 7: Eser No 7**

Eser No: 8	Adı: -
Tarih: -	Ölçüler (cm): 42x22x10 Başlık yüksekliği: 15, Alt çap: 17, Üst çap: 13
Kitabe: Āh mine'l –mevt Āstāne Gümrüğü ketebesinden Hüsnî Bey'in mahdûmı	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 1. Tip (Aziziye kalıplı fes)

Gövde: Alt tarafı kırık olan taşın yüzeyinde talik hatlı üç satır yazı vardır. Alttaki iki satır dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırdaki "Ah mine'l-mevt" yazısı kartuş şeklinde işlenmiştir.

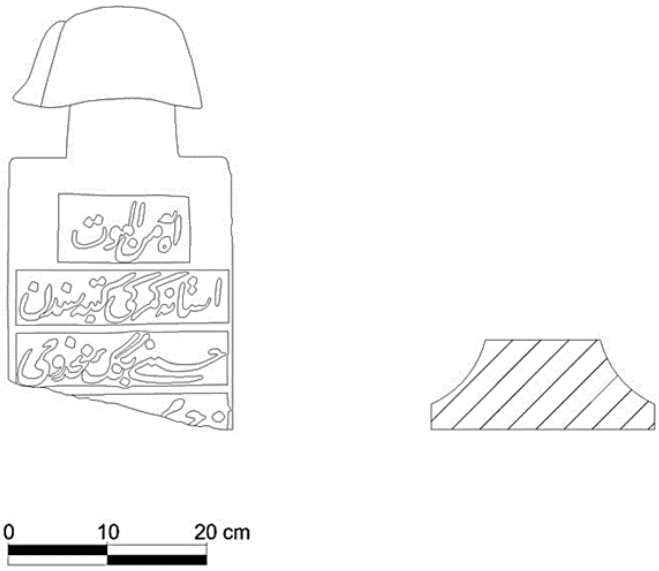

Fotoğraf 8: Eser No 8 **Çizim 8: Eser No 8 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 9	Adı: Ahmet Muhtar Bey
Tarih: H. 14 Zilkade 1245/ M. 7 Mayıs 1830	Ölçüler (cm): 79x18x9.5 Başlık yüksekliği: 12, Alt çap: 15, Üst çap: 15
Kitabe: Hüve'l –Bākî Çukadār Ağa –yı Hazret –i Cihāndārî esbak es –Seyyîd Halîl Ağa'nın mahdûmı merhûm es –Seyyîd Ahmed Muhtār Bey'in rûhuna Fātiha 14 Zi'l –ka'de sene 1245	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 4. Tip (Günlük fes)

Gövde: Celi sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstte yer alan "Hüve'l-Baki" yazısı ve alttaki tarih ibaresinin olduğu bölümler kartuş şeklinde işlenmiştir.

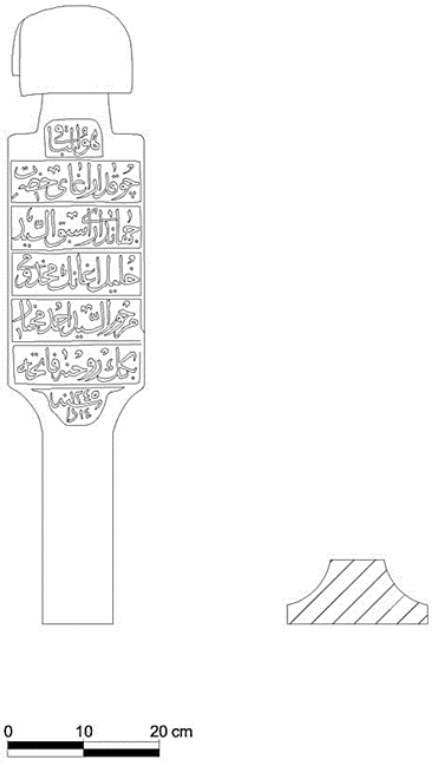

Fotoğraf 9: Eser No 9 **Çizim 9: Eser No 9 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 10	Adı: Ahmet Ağa
Tarih: -	Ölçüler (cm): 106x26x9 Başlık yüksekliği: 22, Alt çap: 19, Üst çap: 21

Kitabe: Hüve'l –Bākî Çün ecel geldi ana olmaz emān Cürmümü afveyleye yā Rabbe'l –Mennān Uzûnîzāde Elvānzāde Mahallesi'nde Buhûrdān Ağası merhûm Ahmed Ağa'nın Ruhuna…

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 2. Tip (Mecidiye kalıplı fes)

Gövde: Celi sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstte yer alan "Hüve'l-Baki" ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir

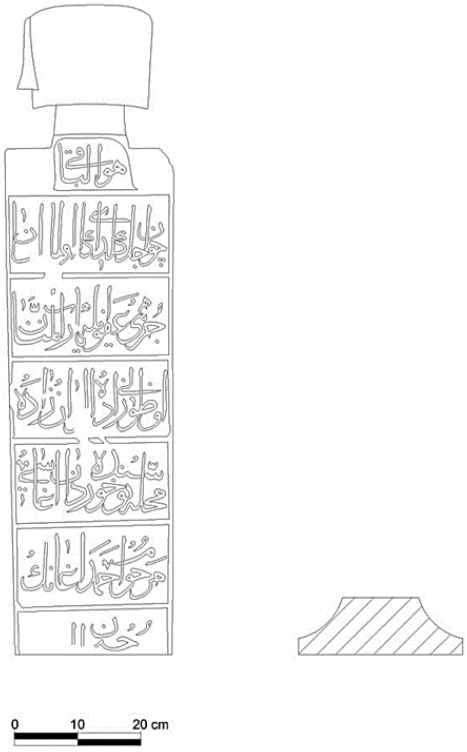

Fotoğraf 10: Eser No 10 **Çizim 10: Eser No 10 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 11	Adı: Halil Ağa
Tarih: H. Safer 1252/ M. Mayıs-Haziran 1836	Ölçüler (cm): 115x30x14 Başlık yüksekliği: 30, Alt çap: 24.5, Üst çap: 29
Kitabe: Hüve'l –Hayyü'l –Bākî Çukadār –ı Hazret –i Şehriyārî'den muhric merhûm ve mağfûru'n –leh es –Seyyîd Halîl Ağa'nın rûhiçün Celle ve 'Alâ	

Fātiha Safer sene 1252

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 2. Tip (Mecidiye kalıplı fes)

Gövde: Celi sülüs hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Hayyü'l-Baki" yazısının olduğu bölüm ve alttaki tarih ibaresinin yer aldığı bölüm kartuş şeklinde işlenmiştir.

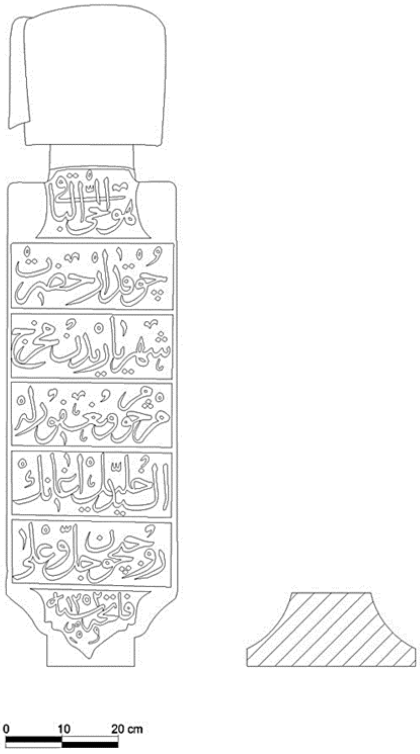

Fotoğraf 11: Eser No 11 **Çizim 11: Eser No 11 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 12	Adı: İbrahim Ethem Efendi
Tarih: H. Recep 1287/ M. Eylül-Ekim 1870	Ölçüler (cm): 77x21x9 Başlık yüksekliği: 11, Alt çap: 14.5, Üst çap: 9
Kitabe: Āh mine'l –mevt Nevcivānım ucdu cennet bāğına Vālideynin yakdı firkat nārına Haydarpaşa Kasr –ı Hümāyûnı Bekcisizāde Mehmed Rızā Bey'in mahdûmı merhûm ve ma'sûm es –Seyyîd İbrāhîm Edhem Efendi'nin rûhiçün Fātiha fî Receb sene 1287	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 3. Tip (Hamidiye kalıplı fes)

Gövde: Taşın yüzeyi aşağıya doğru genişletilerek yarım daire biçiminde yuvarlatılmıştır. Talik hatlı

sekiz satır yazı vardır. Satırlar soldan sağa eğimli dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstte yer alan "Ah-mine'l-mevt" yazısı ile altta yer alan tarih ibaresinin olduğu bölüm kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üst tarafında her iki omuz cephesinden asılan yaprak ve gül demetli askı çelenk ile bunun üst tarafında ay kabartması yer almaktadır. Çelengin yanlarına akant yaprak motifleri işlenmiştir.

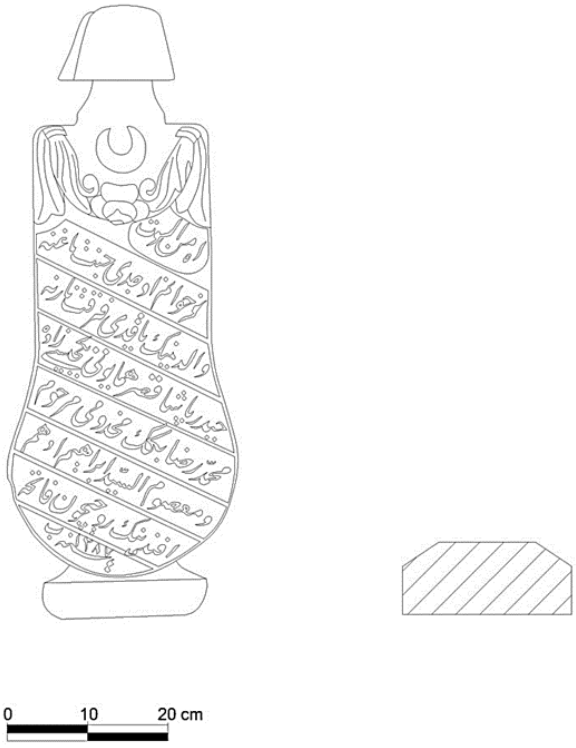

Fotoğraf 12: Eser No 12 **Çizim 12: Eser No 12 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 13	Adı: Mehmet Rıza Bey
Tarih: H. 21 Cemaziye'l-evvel 1287/ M. 19 Ağustos 1870	Ölçüler (cm): 149x34x11 Başlık yüksekliği: 18.5, Alt çap: 20, Üst çap: 15
Kitabe: Hüve'l –Bākî Bu cihān bağına geldim bir mürüvvet görmedim Çün ecel peymānesi dolmuş murādım almadım Hasretā fānî cihānda tûl ömür sürmedim Firkatā takdîr bu imiş tā ezelden bilmedim Vāh benim dertli vālidem ağlayun etme figān Ciğer köşem pederim karındāşım du'ādan beni unutman hemān Haydarpaşa Kasr –ı Hümāyûn Bekcisi Edhem Ağa'nın mahdûmı merhûm Mehmed Rızā Bey'in rûhiçün Fātiha 21 Cemāziye'l –evvel sene 1287	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 3. Tip (Hamidiye kalıplı fes)

Gövde: Aşağıya doğru hafifçe genişletilerek alt tarafı yuvarlatılan gövdenin etrafı ince bir silme ile oluşturulan bordürle çevrilmiştir. Bordürün içerisi yaprak ve çiçek motifleri ile bezenmiştir. Motifler ritmik olarak sıralanmıştır. Gövde yüzeyinde talik hatlı on bir satır yazı vardır. Satırlar soldan sağa eğimli dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üstteki "Hüve'l-Baki" yazısının olduğu bölüm ve alttaki tarih ibaresinin olduğu bölüm kartuş şeklinde işlenmiştir. Kitabenin üst tarafında her iki omuz cephesinden asılan yaprak ve gül demetli askı çelenk ile bunun üst tarafında hayali çiçek demeti kabartması yer almaktadır.

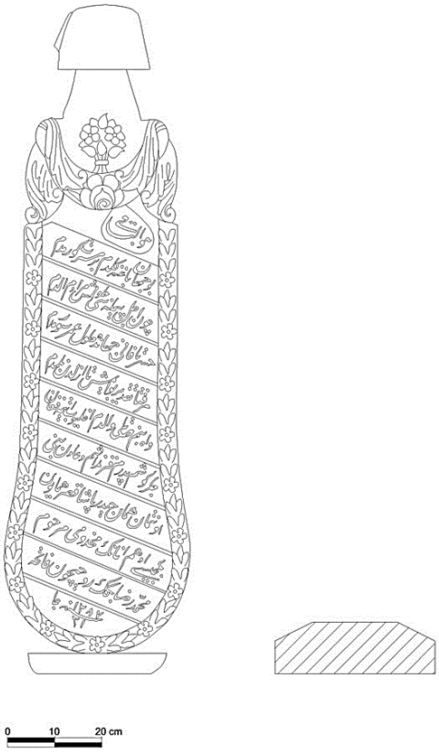

Fotoğraf 13: Eser No 13 **Çizim 13: Eser No 13 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 14	Adı: Hasan Ağa
Tarih: H. 29 Muharrem 1275/ M. 8 Eylül 1858	Ölçüler (cm): 124x30x10 Başlık yüksekliği: 16.5, Alt çap: 23.5, Üst çap: 17
Kitabe: Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdān Bi-hakk-ı arş-ı a'zam nûr-ı Kur'ān Gelüb kabrim ziyāret eden ihvān Edeler rûhuma bir Fātiha ihsan Ahırkapu'da sākin sābık Hasahır hazînedārlığından muhric merhûm ve mağfûr Hasan Ağa'nın rûhiçün El-Fâtiha 29 Muharrem sene 1275	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 1. Tip (Aziziye kalıplı fes)

Gövde: Aşağıdan yukarıya doğru gittikçe genişleyen gövdenin yüzeyinde talik hatlı dokuz satır yazı vardır. Satırlar dikdörtgen çerçeveler halinde düzenlenmiş ve alt satır kartuş şeklindedir.

Fotoğraf 14: Eser No 14 **Çizim 14: Eser No 14 ve gövde yatay kesiti**

Eser No: 15	Adı: Rıfat Hakkı Efendi
Tarih: H. 15 Muharrem 1286 / M.27 Nisan 1869	Ölçüler (cm): 92.5x28x9 Başlık yüksekliği: 19, Alt çap: 23.5, Üst çap: 13.5
Kitabe: Āh mine'l –mevt Mekteb –i Harbiyye –i Şāhāne şākirdānından postahāne müdîri Mustafa Şükrî Efendi'nin kāini Rıf'at Hakkı Efendi'nin ruhiçün el-fatiha 15 Muharrem sene 1286	

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Başlık: 1. Tip (Aziziye kalıplı fes)

Gövde: Talik hatlı yedi satır yazı vardır. Satırlar soldan sağa eğimli dikdörtgen şeritler halinde düzenlenmiş olup üst satırdaki "Ah mine'l –mevt" yazısı ve alttaki tarih ibaresi kartuş şeklinde işlenmiştir.

Fotoğraf 15: Eser No 15 **Çizim 15: Eser No 15 ve gövde yatay kesiti**

2.Değerlendirme

Çalışmamız kapsamında incelenen eserler İstanbul Karacaahmet Mezarlığındaki 15 fes başlıklı mezar taşıdır. Bunlardan tarihi bilinen örnekler 1830-1901 yıllarına aittir. Eserlerde Aziziye, Mecidiye, Hamidiye kalıplı ve günlük fes olmak üzere 4 farklı tipte fes görülmektedir.

1.Tip (Aziziye Kalıplı Fes): Sultan Abdülaziz'in kullandığı fes tipi olan bu grupta fesin üst çapı alt çapından daha küçüktür. Daha çok askerler ve memurlar tarafından kullanılan (Sipahi ve Çetin, 2010: 236) bu fes tipi ile Sultan Abdülaziz Çırağan Sarayı'nın önünde Ressam Pierre Desire Guillemet tarafından tasvir edilmiştir (Çağman, Renda, Bağcı vd., 2000: 520). İstanbul'daki en yaygın fes türü olup en eski örneği 1846/47 yıllarına tarihlenmektedir (Laqueur, 2013: 157).

İncelediğimiz mezar taşları içerisinde bu tipe ait 7 örnek vardır (Eser No: 1, 2, 4, 7, 8, 14, 15). 2 tanesinin gövdesi kırık olup kalan 5 örnek 1858-1901 yılları arasına tarihlenir. Mezar taşları esvab eminine (Eser No: 1), imama (Eser No:2), postahane müdürüne (Eser No: 15), hasahır hazinedarlığındaki bir görevliye (Eser No: 14) ve Sultan Abdülaziz Han'ın seccadecibaşına (Eser No: 4) aittir.

Yaygın olarak görülen bu fes tipinde Göynük'te 4 (Çal, 2007, 295-383), İstanbul Eyüp'te 9 (Çal, 2000: 212), Gölcük Değirmendere'de 9 (Tanık, 2016: 534), Giresun'da 3 (İltar, 2005, 365), Kastamonu'da 4 (Canyurt, 2017: 171), İstanbul Şeyh Vefa Cami Haziresinde 4 (Sürün, 2006: 335-337), Edirne Üç Şerefeli Cami Haziresinde 5 (Arslan, 2007: 467), Kastamonu Yılanlı Cami Haziresinde 1 (Gümüşdağ, 2007: 84) örnek vardır.

2.Tip (Mecidiye Kalıplı Fes): Bu tip fes grubunda fesin üst çapı alt çapından daha geniştir.

Fesin II. Mahmut döneminde kabul edilmesiyle ortaya çıkan bir festir. Genellikle kırmızı renk olmakla beraber mavi renk de kullanılırdı (Sipahi ve Çetin, 2010: 233). Feslerin yanından bir püskül sarktığı gibi tablanın etrafını çepeçevre sardığı da görülebilmektedir. Önceleri sadece Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunca kullanılan bu başlıklar giderek yaygınlaşarak önce saray memurlarına, sonra da halka mâl olmuştur. Sonraki süreçte de bu fesler şekil değiştirerek farklı isimler altında gruplara ayrılmıştır (Berk, 2006, 33). Mesleklere göre ayrımın belirlenemediği bu tip fesler, paşa, katip, hizmetli mezar taşlarında görülebilmektedir (Çal, 2007: 295-383). İstanbul Topkapı Sarayı'nda bulunan, Alman Ressam Wilhelm Reuter'e ait olan bir Osmanlı kıyafet albümünde Sultan II. Mahmut kendi adıyla anılan fes ile resmedilmiştir (Çağman, Renda, Bağcı, vd., 2000: 506).

İncelediğimiz örnekler içerisinde bu tip festen 5 tane vardır (Eser No: 3, 5, 6, 10, 11). Tarihi bilinen 4 örnek 1836-1854 yıllarına tarihlenmektedir. Bir örneğin (Eser No: 10) gövde alt kısmı kırık olduğu için tarihi bilinmemektedir. Mezar taşları buhurdan ağası (Eser No: 10), sergi muhasebecisi (Eser No: 6), zaim (Eser No: 3) ve çuhadar (Eser No: 11) olan kişilere aittir. 1854 tarihli (Eser No: 5) mezar taşı katip olan bir kişinin babalığına aittir.

Göynük'te bu tipte 1 örnek (Çal, 2007: 295-383), Yozgat Cevheri Ali Efendi Cami Haziresi'nde 19. Yüzyıla ait 1 örnek (Çerkez, 2013: 181), Gölcük Değirmendere'de mülazım sıfatlı bir askere ait olan 1 örnek (Tanık, 2016: 533), İstanbul Eyüp'te 12 örnek (Çal, 2000: 212), Aydın Koçarlı Cihanoğlu Cami Haziresinde 19. Yüzyıla ait 2 örnek (Varol, 2015: 114) vardır.

3. Tip (Hamidiye Kalıplı Fes): Sultan II. Abdülhamit'in kullandığı fes tipi olan bu grup fesin üst çapı alt çapından daha dardır. Fakat aziziye tipli fes kadar kısa olmayıp uzundur ve üstten alta doğru eğimi daha azdır. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bir kıyafet albümünde Sultan II. Abdülhamit başında kendi adını taşıyan fesi ve ceketiyle tasvir edilmiştir (Çağman, Renda, Bağcı, v.d., 2000: 531).

İncelediğimiz örnekler içerisinde 1870 tarihli 2 başlık (Eser No: 12, 13) bu tiptedir. 2 mezar taşı da Kasr-ı Hümayunda bekçi olan bir kişinin oğullarına aittir.

Boyabat'ta 10 örnek bu tipte olup besleği bilinenler aşar baş katibi, meclis idare baş katibi ve binbaşı olarak belirtilmiştir (Çal, 2015: 137). Gölcük Değirmendere'de 3 örnek olup meslekleri belirtilmemiştir (Tanık, 2016: 535). Sinop Arkeoloji Müzesi'nde birinin mesleği tüccar olan iki kişinin mezar taşı başlığı (Yeni, 2009: 250) ve Göynük'te 2 başlık (Çal, 2007: 295-383), Çorum'da 19-20 yüzyıllara ait 39 başlık (Sevin, 2008: 237), Edirne Üç Şerefeli Cami Haziresinde 3 başlık (Arslan, 2007: 467) Trabzon Tavanlı ve Gülbahar Hatun Cami hazirelerinde 5 başlık (Eren, 2011: 623), Kastamonu'daki Nasrullah Camisi güney haziresi ve Yakup Ağa cami haziresinde 2'şer başlık (Gümüşdağ, 2007: 187), Makedonya Üsküp İsa Bey Cami Haziresinde 1 başlık (Tunçel, 2005: 107) bu tiptedir.

4. Tip (Günlük Fes): Sıfır kalıp olarak da adlandırılan (Çal, 2019: 511) bu tip fesler II. Mahmut'un emri ile 1829 yılında kavuk yerine giyilen ilk resmi fes olan günlük fes (Kumbaracılar, 1934, 28)'e benzemektedir. Fesin alt çapı ile üst çapı arasındaki farkın yok denecek kadar az olduğu bu tip festen 1830 tarihli (Eser No: 9) bir örnek vardır.

Bu tip festen Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığında 19. yüzyıla ait 1 örnek (Kurtbil, 2009: 80-82), Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı'nda 4 örnek (Varol, 2019: 1179), Niksar Melikgazi Kabristanında 19. yüzyıla ait 1 örnek (Kelkit, 2017: 74) vardır.

3.Sonuç

İncelediğimiz bir grup mezar taşı içerisinde fes şeklinde başlığı olan 15 tane mezar taşı değerlendirilmiştir. Tarihi bilinen eserler 1830-1901 tarihleri arasına aittir. 4 farklı kalıpta görülen fes şeklindeki başlıklardan en çok kullanılan 1. Tip (Aziziye kalıplı fes) (7 eserde) olmuştur. 2. Tip (Mecidiye kalıplı fes) 5, 3. Tip (Hamidiye kalıplı fes) 2 ve 4. Tip (günlük fes) 1 eserde tespit edilmiştir. Kitabesinde meslek bilgisi verilen eserler esvab emini, imam, postahane müdürü, buhurdan ağası, sergi

muhasebecisi, zaim, çuhadar, Sultan Abdülaziz Han'ın seccadecibaşı ve Hasahır hazinedarlığındaki bir görevliye aittir.

19. ve 20. yüzyıllarda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ve Balkanlar'da görülen fes şeklindeki başlıklar mezar taşlarında yaygın olarak görülmektedir. Kullanıldığı dönemin moda akımlarına göre farklı şekillerde olan fes, takan kişinin sosyal statüsünü gösteren bazı göstergelere sahip olmasına rağmen toplumun hemen hemen her kesiminde kullanılması sınıflandırma yapmayı zorlaştırmıştır. Çalışmamız ile İstanbul Karacaahmet Mezarlığındaki bir grup Osmanlı mezar taşı içerisindeki fes şeklindeki başlıklı mezar taşları fotoğraf ve çizimlerle desteklenerek tanıtılmış ve bu eserlerin Türk plastik sanatları içerisindeki önemi vurgulanmıştır.

KAYNAKÇA

Arseven, C.E. (1950). Fes. Sanat Ansiklopedisi. C.1. (s.583) içinde. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Arslan, A. (2007). Edirne Üç Şerefeli Camii Haziresi Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Berk, S. (2006). Zamanı Aşan Taşlar Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Canyurt, F. (2007). Kastamonu Şehri İsmail Bey Külliyesi, Saray Camisi, Kepkebirler Camisi, Muzafferiddin Gazi Türbesi Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çağman, F., Renda, G., Bağcı, S., vd. (2000). The Sultan's Portrait Picturing the House of Osman. (Çev. P.M. Işın). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Çal, H. (2000). İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar. Eyüp Sultan Sempozyumu III, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları: 206-225.

Çal, H. (2007). Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları. Vakıflar Dergisi, S.XXX, Ankara: 295-389.

Çal, H. (2015). Boyabat Mezar Taşları. Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları.

Çal, H. (2019). Türkiye'de Selçuklu'dan Osmanlıya Türk-İslam Mezar-Mezar Taşları. Dündar, A. (Editör). Türk İslam Sanatları Tarihi. Ankara: Grafiker Yayınları: 485-528.

Çerkez, M. (2013). Yozgat Cevheri Ali Efendi Camii Haziresi Mezar Taşları. Milli Folklor, 12(97): 178-194.

Eren, S. (2011). Trabzon İli Gülbahar Hatun ve Tavanlı Camii Hazireleri ile Küçük İmaret Mezarlığı'ndaki Mezar Taşları. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Gümüşdağ, G. (2007). Kastamonu Şehri Nasrullah Camisi, Yılanlı Camisi, Yakup Ağa Camisi, Ahmet Dede Camisi Hazirelerindeki Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İltar, G. (2005). Giresun İli Sahik Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kelkit, C. (2017). Niksar Melikgazi Kabristanındaki Mezar Taşlarının Hat Sanatı Açısından Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Kumbaracılar, İ. (1934). *Serpuşlar*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını.

Kurtbil, H.Z. (2009). Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı (Batı Yönündeki 19. Yüzyıl Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Laqueur, H.P. (2013). Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları. (Çev. S. Dilidüzgün). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pakalın, M.Z. (1993). "Fes". Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Sevin, E.N. (2008). Çorum Şehri Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara.

Sipahi, B., Çetin, A., (2010). 1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri. Marmara Üniversitesi İİBF Muhasebe ve Finansman Dergisi, S. 48: 232-241.

Sürün, M. (2006). İstanbul Vefa Şeyh Vefa Cami Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı Türk Sanatı Bilim Dalı, İstanbul, 335-337.

Tanık, S. (2016). Gölcük Değirmendere Mezarlığı Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tunçel, G. (2005). Üsküp İsa Bey Cami Haziresi'ndeki Lahit Şeklinde Mezarlar. Milli Folklor, 9 (66): 105-115.

Varol, A.H. (2015). Aydın Koçarlı Cihanoğlu Camii Haziresi Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Sanat Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

Varol, A.H. (2019). Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yeni, Ö. (2009). Sinop Arkeoloji Müzesi'nde Sergilenen Türk-İslam Dönemi Mezar Taşları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 351-369, Kış 2019

Türkiye'de Siber Saldırı Olayları ve Siber Savunma Yeteneklerinin Gelişimi[1]

Sertan Akçalı
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9912-3590
Milli Savunma Üniversitesi, Barbaros Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü, İstanbul – TÜRKİYE

Öğr. Gör. Dr. Mehmet Bilge Kağan Önaçan
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7147-0945
Milli Savunma Üniversitesi, Barbaros Deniz Bilimleri ve Mühendisliği Enstitüsü, İstanbul – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 29.11.2019
Kabul: 29.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Siber Güvenlik
Siber Saldırı
Siber Uzay
Bilişim Teknolojileri
Güvenlik
Siber Tehdit
Önlemler

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS40409

Öz

İnsanoğlunun var oluşundan beri yaşamın en temel ihtiyaçlarından biri olan güvenlik; insan, insan toplulukları ve bu toplulukların oluşturduğu devletlerin var olması, varlığını sürdürebilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Her dönemin gereksinimlerine göre şekillenen güvenlik, yaşadığımız çağda bilişim teknolojileri ve bu teknolojilerin her alana nüfuz etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu teknolojiler çağımızda bilgisayar, cep telefonu ve internet gibi materyallerin kullanımının yaygınlaşmasıyla "Siber Uzay" olarak tabir edilen ortamı oluşturmuştur. Bu ortam sağladığı kullanım faydalarının yanı sıra pek çok güvenlik açıklarını da barındırmaktadır. Bu güvenlik açıklarının oluşturduğu riskler ve tehditler kişilerden, devletlerin güvenliğine kadar her boyutta meydana gelebilmektedir. Önceleri daha çok kişileri hedef alarak yapılan siber saldırılar, devlet kurumları ve özel kurumların da bu teknolojileri gün geçtikçe daha yoğun kullanmaları nedeniyle hedef alanını genişletmiştir. Özellikle bir kamu kurumunun siber saldırıya uğraması sonucu oluşabilecek zararların boyutu çok daha büyük olmaktadır. Bu etkilerinden dolayı devletler, tehlikeleri öngören ve engelleyen birtakım önlemler almak zorundadır. Bunun için de daha önce meydana gelmiş olayların tespiti, analizi ve değerlendirilmesi büyük öneme sahiptir. Buradan hareketle bu kavramsal çalışmada açık kaynak verileri derlenerek yakın dönemde Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik gerçekleşen siber saldırılar, saldırılara karşı alınan tedbirler ve saldırıların ulusal güvenliğe etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışma sonunda görülmüştür ki Türkiye yoğun siber saldırıya maruz kalan ülkelerden biridir ve dolayısıyla siber savunmaya önem vererek bu alandaki yeteneklerini geliştirmeyi sürdürmesi gerekmektedir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Akçalı, S. ve Önaçan, M. B. K. (2019). Türkiye'de Siber Saldırı Olayları ve Siber Savunma Yeteneklerinin Gelişimi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 21-37.

[1] Bu makale, 24-25 Ekim 2019 tarihlerinde İstanbul'da yapılan 1. Uluslararası Şişli Bilim Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş halidir.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 351-369, Winter 2019

Cyber Attack Incidents and Developments of Cyber Defence Capabilities in Turkey

Sertan Akçalı
National Defense University, Barbaros Naval Sciences and Engineering Institute, Istanbul – TURKEY

Lect. Mehmet Bilge Kağan Önaçan, Ph.D
National Defense University, Barbaros Naval Sciences and Engineering Institute, Istanbul – TURKEY

Artcile History

Submitted: 29.11.2019
Accepted: 29.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Cyber Security
Cyber Attack
Cyber Space
Information Technologies
Security
Cyber Threat
Measures

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS40409*

Abstract

Security, which has been one of the most basic needs of life since the existence of human beings; has vital importance with regards to the existence of people, human communities and the states. Security, which is shaped according to the requirements of each era, has gained a new dimension in our era with the effect of information and communication Technologies (ICT). These technologies have created the dimension which is called "Cyber Space". In addition to the benefits, this dimension also has many security vulnerabilities. The risks and threats posed by these vulnerabilities can occur in any environment, from the security of individuals to the security of states. Cyber attacks, targeting individuals at the begin, have expanded its target area to the public institutions of the states due to the increasing use of ICT by states. In particular, the cyber attack to a public institution can cause significant damage. Because of the significant effects of cyber attacks, states have to take measures to foresee and prevent these attacks. For this, it is important to detect, analyze and evaluate the cyber attck events that have occurred before. From this point of view, this conceptual study aims to evaluate cyber attacks, measures taken against these attacks and their effects on national security. At the end of this study, it was determined that Turkey was one of the countries exposed to the intense cyber attacks and therefore, she should continue to develop its capabilities on cyber defence.

Giriş

Günümüzde internet kullanımı her geçen gün artmaktadır. Alışveriş, eğitim, bankacılık işlemleri, kamusal hizmetlere erişim gibi birçok kullanım kolaylığı sunan internet teknolojisi beraberinde riskler ve güvenlik açıklarını da getirmektedir. Bu riskler, dolandırıcılık faaliyetleri, sahtecilik, taciz ve şantaj gibi sadece kişiyi hedef almayıp, bir ülkenin haberleşme, enerji, ulaşım, finans, sağlık, gibi kritik altyapılarını, özel kuruluşların ticari sırlarını ve politikalarını da hedef almaktadır. Özellikle kamusal alanda hedef olabilecek unsurlardan biri veya birkaçında meydana gelebilecek aksaklık, ulusal anlamda birçok kayıp yaşanmasına sebep olabilmektedir.

Endüstri 4.0 ve kripto para ile birlikte insan hayatındaki birçok sürecin elektronik ortama aktarılması sonucu siber güvenlik ve siber savunma konularının gün geçtikçe daha önemli hale geleceği açıktır. Dolayısıyla siber güvenlik ve siber savunma konularında farkındalık yaratılması (Önaçan ve Yıldırım, 2016), yaşanan olayların tespit edilerek bunlardan dersler çıkarılması ve sonraki dönemlerde önlemler alınması gerekmektedir.

Buradan hareketle bu kavramsal çalışmanın amacı; Türkiye'de siber savunma kapsamında alınan önlemlerin belirlenmesi, açık kaynaklardan elde edilen verilerin derlenerek yakın dönemde Türkiye'de kamu kurum ve kuruluşlarına yönelik gerçekleşen siber saldırıların, saldırılara karşı alınan tedbirlerin bir bütün halinde listelenmesi ve saldırıların ulusal güvenliğe etkilerinin değerlendirilerek öneriler sunulmasıdır. Bu kapsamda araştırmanın soruları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Gelişen siber tehditler karşısında Türkiye'de siber savunmaya yönelik alınan tedbirler nelerdir?
- Türkiye'de yakın dönemde kamu kurum ve kuruluşlarına yapılan siber saldırılar ve etkileri nelerdir?
- Siber uzayda güvenliğin artırılmasına yönelik alınabilecek önlemler nelerdir?

Çalışmanın sonraki bölümlerinde siber uzaya ilişkin temel kavramlar, Türkiye'de siber uzaydaki faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu birimler, siber güvenlik stratejisi ve altyapı politikaları, Türkiye'de meydana gelen siber olaylar, doğrudan Türkiye'yi ve kurumlarını hedef alan siber saldırılar ve siber uzayda güvenliğin artırılmasına yönelik alınabilecek önlemlerden bahsedilmiş ve gelecek vizyonunu da içeren sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

SİBER UZAYA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

Konunun daha iyi anlaşılması açısından öncelikle siber uzaya ilişkin temel kavramların burada kısaca açıklanmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Günümüzde süratle gelişen teknoloji, yarattığı kazanımlar ve sorunlar nedeniyle literatürümüze yeni bir boyut kazandırmıştır. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı tarafından hazırlanan 2016-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi'nde beşinci boyut olarak adlandırılan Siber Uzay, "Tüm dünyaya ve uzaya yayılmış durumda bulunan bilişim sistemlerinden ve bunları birbirine bağlayan ağlardan oluşan veya bağımsız bilgi sistemlerinden oluşan sayısal ortamı" ifade etmektedir. Siber uzayda bir çeşit elektronik saldırı biçimi olan Siber Saldırı ise "Ulusal siber uzayda bulunan bilişim sistemlerinin gizlilik, bütünlük veya erişilebilirliğini ortadan kaldırmak amacıyla, siber uzayın herhangi bir yerindeki kişi ve/veya bilişim sistemleri tarafından kasıtlı olarak yapılan işlemlerdir" (UDHB, t.y: 8). Bir başka ifadeyle siber saldırı. "Hedef seçilen birey, şirket, kurum, örgüt ve devlet gibi yapıların bilişim ve iletim sistemlerine, kritik yapılarına yapılan planlı ve koordineli saldırı(lar)dır" (Alkan, 2012). "Devletlerin birbirine karşı yürüttüğü siber saldırı faaliyetleri" (Çiftci, 2016: 6) ise Siber Savaş olarak tanımlanmaktadır. Bu savaş birçok boyutta yer almakta özellikle bir devletin hayati öneme sahip kurumları ve kritik altyapılarını hedef alarak önemli ölçüde hasara ve karışıklıklara sebep olabilmektedir. Bir ülkenin hayati öneme sahip kritik altyapıları, "Avrupa Komisyonu tarafından, zarar görmesi veya yok olması halinde,

vatandaşların sağlığına, emniyetine, güvenliğine ve ekonomik refahına veya kamu hizmetlerinin etkin ve verimli işleyişine ciddi boyutta olumsuz etki edebilecek fiziksel ve teknolojik tesisler, şebekeler, hizmetler ve varlıklar" (Ünver ve diğerleri, 2011) olarak tanımlanmaktadır. Bütün dijital işlemlerin gerçekleştiği siber uzayda oluşan tehditlerin bertaraf edilmesi, hem kişisel bilgisayarlar hem de kritik altyapıların saldırılardan korunabilmesi amacıyla birtakım güvenlik önlemlerinin alınması zorunlu hale gelmektedir. Bu kapsamda Siber Güvenlik; "Siber ortamı oluşturan bilişim sistemlerinin saldırılardan korunması, bu ortamda işlenen bilginin gizlilik, bütünlük ve erişilebilirliğinin güvence altına alınması, saldırıların ve siber güvenlik olaylarının tespit edilmesi, bu tespitlere karşı tepki mekanizmaların devreye alınması ve sonrasında ise sistemlerin yaşanan siber güvenlik olayı öncesi durumlarına geri döndürülmesi" (USOM, 2014: 5) olarak tanımlanmaktadır. Siber güvenliğin sağlanmasına yönelik alınan tedbirlerin, Amerikalı siber savaş araştırmaları uzmanı Martin C. Libicki tarafından "siber ortamda saldırganın eylemini boşa çıkarma veya cezalandırma (misilleme tehdidi) yoluyla saldırıdan vazgeçirme" şeklinde tanımlanan (Şenol, 2017: 4) siber caydırıcılığa da etki ettiği değerlendirilmektedir. Kripto para ve şeylerin interneti (Internet of Things - IoT) gibi teknolojilerin (Kuru vd., 2019) gündelik hayatta daha yoğun kullanılmaya başlamasına bağlı olarak siber güvenliğin her geçen gün öneminin artması sebebiyle tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bir kısım tedbirler alınmakta, bu kapsamda yeni birimler oluşturulmaktadır. Sonraki bölümde Türkiye'de siber alandaki faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu birimler ile siber güvenlik stratejisi ve altyapı politikaları açıklanacaktır.

TÜRKİYE'DE SİBER UZAYDAKİ FAALİYETLERİN YÜRÜTÜLMESİNDEN SORUMLU BİRİMLER, SİBER GÜVENLİK STRATEJİSİ VE ALTYAPI POLİTİKALARI

Siber uzayda zaman ve mekan kavramı yoktur. Dolayısıyla zamandan ve mekandan bağımsız olarak gerçekleşen siber saldırılar, bilgisayar kontrollü cihazlar ve internet teknolojisinin hayatın her alanında yer almasıyla birlikte artmaktadır. Artan siber saldırıların verdikleri zararların sadece kişisel bilgisayarlar ile sınırlı olmayıp bir ülkenin kritik altyapı sistemlerine de önemli ölçüde tehdit oluşturması, devletlerin konuyla ilgili önlemler almasını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle etkin sistemlerin oluşturulması, acil eylem planlarının hazırlanması, siber güvenlikle ilgili kurumlar oluşturularak bu kurumlara yetki ve sorumluluklar verilmesi, kamusal alanda farkındalık oluşturulması, uluslararası iş birliği faaliyetleri gibi önlemler tehlikenin oluşmadan yok edilmesi anlamında büyük önem arz etmektedir. NATO ve AB gibi uluslararası örgütler, ABD, Çin ve Rusya gibi bilişim teknolojilerinde gelişmiş olan ülkeler, olası bir siber saldırıya karşı alınacak önlemleri araştırmakta ve siber uzayda üstünlük sağlamaya çalışmaktadırlar. Ayrıca görevi, siber saldırılara anında cevap vermek ve düşmanın hayati öneme sahip bilgi teknolojilerini devre dışı bırakmak olan "siber ordular" oluşturmaktadırlar (Gürkaynak ve İren, 2011). Örneğin, Çin Halk Cumhuriyeti, kendisine yapılan siber saldırıları bertaraf etmek amacıyla 2011 yılında askerlerden ve üniversite öğrencilerinden oluşan "Mavi Ordu" adıyla siber savaş birimini kurduğunu açıklamıştır (Altun, 2017: 32).

Küresel gücün en önemli aktörü ABD'nin siber güvenlik politikaları incelendiğinde, bilişim teknolojilerindeki ilk adımları 1930'lu yıllarda attığı, 1990'lara gelindiğinde siber uzaydaki gelişmeleri fırsat olarak değerlendirdiği görülmüştür. Bu alanda önemli stratejiler geliştirerek siber alanda kapasitesini artırmış, siber uzaydaki siber gücünü artırmak maksadıyla kurum ve kuruluşlar oluşturmuştur (Darıcılı, 2017: 3).

Küresel gücün diğer önemli aktörlerinden biri olan Rusya da siber uzayın sunduğu fırsatları, yenilikleri kullanarak dış politikada hedeflerine ulaşma gayreti içindedir. Bu kapsamda 26 Aralık 1997'de yayınlanan Rusya Ulusal Güvenliği strateji belgesinde; askeri örgütlenmenin gelişen teknolojiyle revize edilmesi ve bilgi teknolojilerinin gelişimine atıfta bulunularak, bu teknolojilerin

artırılmasının hedeflendiği bildirilmiştir (Fas.Org., 1997).

Türkiye'de bilişim teknolojileri ile ilgili gelişmeler ve siber güvenlik faaliyetleri incelendiğinde, ilk yasal metnin, 1991 yılında Türk Ceza Kanunu'na eklenmiş olan "bilgileri otomatik işleme tutan sistem" ibaresi olduğu görülmektedir (BTK, 2016). Daha sonra 2004 yılında 5237 sayılı Ceza Kanununa bilişim suçları başlığı altına, sistemi engelleme, bozma, verileri yok etme değiştirme, banka kartlarının kötüye kullanılması, bilgisayar telekomünikasyon cihazları gibi bilişim sistemlerinin kullanılmasıyla işlenebilecek özel hayatın mahremiyeti, haberleşmenin engellenmesi, hırsızlık, dolandırıcılık, kumar ve sahtecilik gibi suçlar eklenmiştir (Bıçakçı vd., 2015). 2007 yılında ise 5651 sayılı "İnternet ortamında yapılan yayınların düzenlenmesi ve bu yayınlar yoluyla işlenen suçlarla mücadele edilmesi hakkında kanun" yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2007).

Bunların yanı sıra bilgisayar ağları veya internet aracılığıyla işlenen suçlarla ilgili uluslararası bir sözleşme olan ve Strazburg'da Avrupa Konseyi ile imzalanan 'Sanal Ortamda İşlenen Suçlar Sözleşmesi', Türkiye'de 02 Mayıs 2014 tarihinde yürürlüğe konan 6533 sayılı kanun ile onaylanmıştır (Taşçı ve Can, 2015). Sonuç olarak, Türkiye'de bilişim alanında oluşturulan yasal düzenlemeler, genel olarak Avrupa Birliği (AB) direktiflerine uyumlu bir çerçevede hazırlanmıştır. Ayrıca Türkiye'de bilişim suçları tek bir kanunla belirlenmemiş, mevcut kanunlara ilgili hükümler eklenerek oluşturulmuştur (BTK, 2016). Bu gelişmelerle birlikte, Türkiye'de siber alandaki faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu birimlerin kurulması yönünde adımlar atılmıştır. Bu kapsamda üç temel amaca yönelik olarak siber güvenlik kurumları organize edilmiştir. İlk grup siber suçlar ile mücadele etmek ve faaliyet alanları dahilinde istihbari çalışmalarda bulunmak amaçlı kurumlardır (Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı bünyesindeki birimler). İkinci grup Türkiye'nin kritik altyapılarının siber güvenliğini sağlamak, siber savunma ve saldırı kapasitesini oluşturmak amaçlı kurumlardır (BTK, MİT, AFAD, TSK Siber Savunma Komutanlığı, TUBİTAK gibi). Üçüncü grup ise devlet destekli özel girişimlerdir (STM, HAVELSAN, ASELSAN bünyesindeki birimler) (Darıcılı, 2019: 28). Sonraki bölümde Türkiye'nin siber alandaki faaliyetlerin yürütülmesinden sorumlu önemli birimlerden bazılarından bahsedilecektir.

TÜBİTAK (BİLGEM)

Ulusal siber güvenliğin sağlanması amacıyla 1997 yılında faaliyetlerine başlamıştır. İlk yıllarında Ağ güvenliği konularına odaklanarak ulusal savunmaya yönelik testler gerçekleştirmiştir. Kurum ilerleyen yıllarda dünyada önemli test merkezlerinden biri haline gelmiş, kripto cihazları için haberleşme güvenliği testleri ve akıllı kart güvenliği çalışmalarını artırarak özellikle yan kanal analizi, tersine mühendislik konularında uzmanlık kazanmıştır. Bünyesinde bulunan Ağ Güvenliği Grubu, kuruluşundan günümüze kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bilişim sistemleri güvenliği alanındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere birçok proje gerçekleştirmiştir. Ayrıca özel sektörle de birlikte projeler yürüterek ülkenin siber güvenlik kapasitesinin artmasına önemli katkıda bulunmuştur (TÜBİTAK, 2019). TÜBİTAK, 2012 yılına kadar siber güvenlikten sorumlu kurum olmuş, bu yetkisini 3842 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB)'na devretmiştir.

Siber Güvenlik Kurulu

Bilgi toplumu politika, hedef ve stratejileri çerçevesinde, UDHB'nın teşkilat ve görevleri 26 Eylül 2011'de '655 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)' ile yeniden düzenlenmiştir. Anılan KHK ile UDHB'ye "Siber güvenlik faaliyetleri ve hizmetlerine ilişkin kamu kurum ve kuruluşlarıyla gerekli iş birliği ve koordinasyonun sağlanmasına ilişkin usul ve esasları belirlemek ve gerekli düzenlemelerin yapılması" görevi verilmiştir (Resmi Gazete, 2011). 'Ulusal Siber Güvenlik Çalışmalarının Yürütülmesi, Yönetilmesi ve Koordinasyonuna İlişkin' 20 Ekim 2012 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile "Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme (UDH) Bakanı başkanlığında; Dışişleri, İçişleri,

Milli Savunma, UDH Bakanlıkları müsteşarlarının yanı sıra, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarı, MİT Müsteşarı, Genelkurmay Başkanlığı Muhabere Elektronik ve Bilgi Sistemleri Başkanı, BTK Başkanı, TÜBİTAK Başkanı, Mali Suçları Araştırma Kurulu Başkanı, Telekomünikasyon İletişim Başkanı ve UDH tarafından belirlenen bakanlık ve kamu kurumu üst düzey yöneticilerinden" oluşan (BTK, 2017) Siber Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur. "Siber güvenlik ile ilgili politika, strateji ve eylem planlarını onaylamak ve ülke çapında etkin şekilde uygulanmasına yönelik gerekli kararları almak, kritik altyapıların belirlenmesine ilişkin teklifleri karara bağlamak, siber güvenlikle ilgili hükümlerin tamamından veya bir kısmından istisna tutulacak kurum ve kuruluşları belirlemek" (BTK, 2017) görevi olan Kurulun ilk toplantısı 2012 yılında yapılmış, Ulusal Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem planı kabul edilmiştir. Bu eylem planında bilişim alanında kamu veya özel sektör tarafından işletilen kritik altyapıların, kamu kurum ve kuruluşlarınca sunulan hizmetlerin güvenliğine ait stratejik eylemler belirlenerek oluşabilecek risklerin en aza indirgenmesi hedeflenmiştir. Kurulun toplantısı sonucunda aşağıdaki kararlar alınmıştır (UDHB, 2013):

- Yasal Düzenlemelerin Yapılması
- Adli Süreçlere Yardımcı Olacak Çalışmaların Yürütülmesi
- Ulusal Siber Olaylara Müdahale Organizasyonunun Oluşturulması
- Ulusal Siber Güvenlik Altyapısının Güçlendirilmesi
- Siber Güvenlik Alanında İnsan Kaynağının Yetiştirilmesi ve Bilinçlendirme Faaliyetleri
- Siber Güvenlikte Yerli Teknolojilerin Geliştirilmesi
- Ulusal Güvenlik Mekanizmalarının Kapsamının Genişletilmesi

2013-2014 Eylem planında karşılaşılan güçlüklerin önüne geçilmesi ve yeni stratejiler oluşturulması amacıyla 2015 yılında kamu kurumları, kritik altyapı işletmecileri, bilişim sektörü, üniversiteler ve sivil toplum kurumlarının temsilcileriyle (Ortak Akıl Platformu), UDHB nezdinde 2016-2019 Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmıştır. Anılan Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı'nda, siber tehditlere karşı korunma, siber güvenlik alanında iş gücünün artırılması, yerli siber güvenlik çözümlerinin geliştirilmesi ve siber güvenliğin milli güvenlik sistemlerine entegrasyonu gibi beş stratejik amaç doğrultusunda 41 eylemin hayata geçirilmesi planlanmaktadır (Demirel, 2016).

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK)

2000 yılının başlarında kurulan Telekomünikasyon Kurumu, 2008 yılında "5809 sayılı Elektronik Haberleşme Kanunu" ile "Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK)" olarak yeniden adlandırılarak tekrar yapılandırılmıştır. UDHB'nca belirlenecek politika ve stratejilere uygun olarak telekomünikasyon sektörünü düzenleyen bu kurumun görevi; yetkilendirme, denetleme, ihtilaf çözümü, tüketici haklarının korunması, sektör rekabetinin düzenlenmesi, teknik yönergeler yayınlamak ve spektrum yönetimi ve izlenmesidir (Bıçakçı vd., 2015). Ayrıca 06 Şubat 2014 tarihinde yayımlanan 6518 sayılı kanun ile mevcut Elektronik Haberleşme Kanunu'na bazı maddeler eklenerek BTK'ya siber güvenlik ile ilgili aşağıdaki yeni görevler verilmiştir (BTK, 2017)

- Bilgi güvenliği ve haberleşme gizliliğinin gözetilmesi
- İzinsiz erişime karşı şebeke güvenliğinin sağlanması
- Elektronik haberleşme sektörüne yönelik olarak, millî güvenlik, kamu düzeni veya kamu hizmetinin gereği gibi yürütülmesi amacıyla mevzuatın öngördüğü tedbirlerin alınması
- Siber güvenlik ve internet alan adları konularında Bakanlar Kurulu, Bakanlık ve/veya Siber Güvenlik Kurulu tarafından verilen görevleri Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı veya diğer birimleri marifetiyle yerine getirmek şeklinde belirtilmiştir.

TSK Siber Savunma Komutanlığı

2012 yılında TSK bünyesinde Türkiye'nin siber ordusu olarak bilinen Siber Savunma Merkezi Başkanlığı kurulmuş, 2013 yılında ise bu Başkanlık, TSK Siber Savunma Komutanlığı'na

dönüştürülmüştür. Ülkeyi siber saldırılara karşı savunmayı amaçlayan birim, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde Savunma Bakanlığı, TÜBİTAK ve ODTÜ iş birliğinde görev yapacak özel bir birim şeklinde planlanmıştır. 7/24 esasına göre çalışan kurumun görevleri (Bıçakçı vd., 2016);

- TSK'nın siber savunmasını sağlamak,
- Siber olaylara müdahale etmek,
- Ulusal ve uluslararası organizasyonlar tarafından icra edilen tatbikatlara iştirak etmek,
- TSK personelini bilinçlendirme ve eğitim faaliyetlerini yürütmek,
- TSK tarafından kullanılan ağların siber güvenlik denetlemelerini ve testlerini yapmak

olarak belirlenmiştir.

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı

Şubat 2013 senesinde siber suçlarla mücadele amacıyla EGM bünyesinde Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı kurulmuştur. Kurumun görevleri (EGM, t.y.);

- Siber suçlarla mücadele etmek,
- Siber suçlar konusunda toplumda farkındalık oluşturmak,
- Siber suçlarla mücadele amacıyla uluslararası iş birliklerini artırmak,
- Ülkemize yönelik siber suç tehditlerini değerlendirmek,
- Siber suçlarla mücadelede alanında uzman personel yetiştirmek,
- Siber suçlarla mücadele kapasitesini artırmak olarak belirtilmiştir.

Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM)

USOM, 2014 yılında BTK bünyesinde kurulmuştur. Türkiye'nin siber güvenliğine karşı ortaya çıkan tehditlerin tespit edilerek, saldırıların ve olayların etkilerinin asgari seviyeye indirilmesi veya yok edilmesine yönelik önlemler alınması ve yandaşlarla paylaşılması amacıyla oluşturulmuş, siber ortamda 7/24 esasına göre çalışan bir merkezdir. Ayrıca kamu kurum ve kuruluşlarının siber saldırılara karşı farkındalığının oluşturulması ve hazırlığının arttırılması faaliyetleri de görevleri arasında bulunmaktadır (USOM, t.y.).

Özetlemek gerekirse bilincin artması, maruz kalınan siber saldırılar, tüm dünyadaki temayüller sebebiyle Türkiye'de de siber güvenliğe ilişkin değişik çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar; Siber Güvenlik Eylem Planları, Ulusal Bilgi Güvenliği Programı, Ulusal Bilgi Güvenliği Kapısı, Yasal Çalışmalar, Siber Güvenlik Müdahale Ekipleri ve Birimleri, Siber Güvenlik Tatbikatları, Konferanslar ve Çalıştaylar ve de TSK bünyesinde icra edilen faaliyetler ve oluşumlar şeklinde sayılabilmektedir (Öğün ve Kaya, 2013: 167). Sonraki bölümde, yukarıda sayılan çalışmaların yapılmasına sebep olan etkenlerden siber saldırılara ilişkin bilgiler sunulmaktadır.

TÜRKİYE'DE MEYDANA GELEN SİBER SALDIRILAR

Günümüzde toplumun ve ekonominin ayrılmaz bileşenleri olan bilişim teknolojileri, kalkınmaya önemli katkı sağlamakta ve kamu kurumlarında, özel sektörde ve kritik altyapı hizmetlerinde bu teknolojilerin kullanımı artarak devam etmektedir. Artan kullanımıyla birlikte bilişim sistemlerinde güvenlik, ulusal güvenliğin ve rekabet gücünün önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Söz konusu bilişim sistemlerinde bulunan güvenlik zafiyetleri kamu düzeni sorunlarına, önemli derecede ekonomik zararlara, ulusal güvenliğin ihlali gibi birçok soruna yol açabilmektedir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, bulunmuş olduğu coğrafyada yer alan ülkelerdeki istikrarsızlıklar, politik sorunlar gibi nedenler ulusal güvenliği açısından, fiziksel tehditler ile beraber siber tehditleri ve siber saldırıları da her geçen gün arttırmaktadır.

UDH Bakanı Arslan: "Dünyanın en büyük teknoloji firmalarından birinin yaptığı araştırmaya göre, siber saldırıların dünyaya maliyeti yılda 500 milyar doların üzerinde. 2016'da fiziksel olduğu gibi siber dünyada da Türkiye'ye yönelik iç ve dış saldırılar arttı. Belirli büyüklüğün üstündeki hizmet dışı

bırakma saldırı sayısı 2014'te 209 iken 2015'te 7 kat artarak bin 477'ye, 2016'da ise 6 kat daha artarak 8 bin 560'a çıktı" açıklamasında bulunmuştur (Yenişafak, 2017). Güvenlik yazılım şirketi olan Trend Micro'nun araştırmasına göre, Türkiye'nin en fazla maruz kaldığı siber saldırı çeşitleri (Hürriyet, 2016):

- Fidye yazılımları
- Oltalama saldırıları
- Kredi kartı dolandırıcılıkları
- DDoS saldırıları
- Mobil tehditlerdir. Aşağıda anılan saldırılar açıklanmaktadır.

Fidye Yazılımları

Her geçen gün artan ve gelişen fidye yazılımları, bilgisayarlarda bulunan bütün dosyaları şifreleyerek kullanılmaz hale getiren yazılımlardır. Bu saldırıyı düzenleyen kişiler, dosyaların açılabilmesi için fidye talep etmektedirler (KASPERSKYLAB, 2016). Genel olarak fidye yazılımı saldırıları incelendiğinde eğitim, sağlık, finans gibi iş sürekliliğinin önemli olduğu sektörleri daha çok hedef aldıkları görülmektedir. Bitsight siber güvenlik şirketinin yayınladığı raporda, eğitim sektörüne yapılan fidye yazılımı saldırılarının, sağlık sektöründen 3 kat, finans sektöründen ise 10 kat daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Yayınlanan raporda fidye yazılımı saldırısına uğrayan her 5 şirketten birinin fidye ödemeyi kabul ettiği belirtilmektedir (HÜRRİYET, 2019).

SonicWall Capture Threat Network şirketinin tespitlerine göre 2016 yılında kaydedilen 638 milyon fidye yazılım saldırısı olmuşken, 2017 yılında 183,6 milyon fidye yazılım saldırısı tespit edilmiştir. 2017 yılındaki tüm fidye yazılım saldırıları incelendiğinde %46'sı Amerika, %7'si Latin Amerika ülkeleri, %9'u Asya ülkeleri ve%38'i Avrupa ülkelerini hedef almıştır. Yine SonicWall Capture Threat Network şirketinin tespitlerine göre 2017'nin en etkili fidye yazılımları (SONICWALL, 2018);

- WannaCry
- Petya
- Bad Rabbit
- Cerber
- Nemucod olarak belirtilmiştir.

Dünyada birçok örneği bulunan fidye yazılımı saldırı türlerinin son örneklerinden biri Mayıs 2017'de gerçekleşen WanaCrypt0r 2.0 isimli fidye yazılımı saldırısıdır. Avast yazılım şirketinin raporuna göre dünya çapında eş zamanlı olarak başlayan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 74 ülkeye yayıldığı bilinen zararlı yazılımın, İngiltere'nin Ulusal Sağlık Sistemi, İspanya'nın önemli şirketlerinden Telefonica, Iberdrola ve Gas Natural, Rusya Acil Durum Bakanlığı ve Rusya'nın önemli şirketlerinden olan MegaFon'a bulaştığı belirtilmektedir (CNNTURK, 2017).

Kaspersky Lab'in yayınladığı Nisan 2016'dan Mart 2017'yi ve Nisan 2017'den Mart 2018'i kapsayan rapora göre fidye yazılımı saldırılarının dünya çapında önemli düzeyde azaldığı belirtilmiştir. Bu azalmanın sebepleri arasında fidye yazılımlarına yönelik ortaya koyulan güvenlik çözümleri, artan farkındalık ve bilinçlendirme faaliyetleri, talep edilen fidyelerin ödenmemesi gibi çeşitli nedenler bulunmaktadır. Yayınlanan raporda Türkiye'nin, 2016-2017 döneminde kullanıcı oranı fidye yazılımı saldırısına uğrayan en yüksek ülkeler listesinde ilk sırada yer aldığı, 2017-2018 döneminde bu durumun değiştiği, %3,22 oranla onuncu sırada olduğu belirtilmiştir (CHIPONLINE, 2018). Yine Kaspersky Lab'in yaptığı açıklamada Türkiye'de 2017 yılında yapılan fidye yazılımı saldırılarının yüzde 43'ünün özel sektöre yapıldığına dikkat çekilmiştir (KASPERSKYLAB, 2017). Trend Micro tarafından yayınlanan 2018 yılı Aralık ayı küresel siber saldırı raporuna göre ise fidye yazılım saldırıları dünyada azalırken, saldırıların yüzde 4'üne yakını Türkiye'de gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bu oranla Avrupa kıtası fidye saldırılarında ilk sırada, dünyada altıncı sırada olduğu ifade edilmiştir (HABERTÜRK, 2019).

Önemli ölçüde bilgi ve para kayıplarına sebep olan fidye türü yazılımlar, bilgisiz, bilinçsiz ve dikkatsiz kullanıcılara yönelik olarak etkinliğini sürdürmektedir. Farkındalık oluşturularak kullanıcıların bilinçlendirilmesi, bu tür saldırılardan korunulmasını büyük oranda mümkün kılabilmektedir.

Oltalama saldırıları

Oltalama saldırısı, genellikle bir kurumdan gönderilmiş gibi sahte e-posta mesajıyla karşıdaki kişinin hedef alınmasıdır. Hedef alınan kişi e-postasına tıkladığında yine sahte bir adrese yönlendirilmekte, bu sahte adres aracılığıyla kişinin bilgileri, şifreleri ele geçirilmektedir. Kısaca mağdurun hassas bilgilerinin ele geçirildiği bir tür sosyal mühendislik saldırısıdır (CUMHURİYET, 2016). Oltalama saldırısı tekniklerini beş alt grupta incelemek mümkündür (Hekim, 2015):

- Kandırmaca içerikli oltalama saldırılarında; kullanıcının, saldırgan tarafından gerçeğine çok benzeyen sahte bir web sayfasına yönlendirilerek, bilgilerini sisteme girmesi sağlanmakta ve sisteme bilgilerini giren kullanıcının verileri ele geçirilerek saldırgan tarafından kötü amaçlarla kullanılmaktadır.
- Zararlı yazılımlar aracılığıyla gerçekleştirilen oltalama saldırıları; sosyal mühendislik teknikleri kullanılarak, internetten ücretsiz olarak indirilip yüklenebilen programlar aracılığıyla veya bilgisayarda yüklü yazılımların açıklarından istifade edilerek kullanıcı bilgisayarına yüklenebilen zararlı bir yazılımı kullanıcının bilgisayarında çalıştırmasıyla gerçekleşmekir.
- DNS temelli oltalama saldırıları (Pharming); kullanıcının internet adresi bulma, çözümleme sisteminin, sahte web sitelerine ya da sunucuya yönlendirerek değiştirilmesidir.
- İçerik Enjeksiyonu (Content-Injection) oltalama saldırıları; bir kurum veya kuruluşun web sayfasında veya yazılımlarındaki açıkların kullanılmasıyla zararlı içerik yerleştirilmesidir.
- Ortadaki adam saldırıları; saldırganın, hem kullanıcı hem de kurumun web sitesinin yer aldığı iki bağlantı arasına konumlanarak her iki taraftan gelen verileri dinlemesidir.

Kaspersky Lab şirketinin açıklamasında 2017 yılında Irak ve Suudi Arabistan'da görülen Muddy Water saldırısının hedefinde Türkiye ile beraber, Ürdün, Azerbaycan, Mali, Avusturya, Rusya, İran ve Bahreyn'in de yer aldığı belirtilmiştir. Oltalama mesajlarının ofis dosyaları kullanılarak gönderildiği belirtilen saldırıda özellikle askeri kurumların, eğitim kurumlarının, Telekom şirketleri gibi kritik öneme haiz kurumların hedef alındığı belirtilmiştir (KasperskyLab, 2018).

2017 yılı Mart ayı başlarında kökeni Kuzey Kore olan siber suç örgütleri tarafından düzenlendiği tahmin edilen saldırıda Türkiye'nin finans kuruluşları hedef alınmıştır. McAfee siber güvenlik şirketinden Sherstobitoff (2019), Bankshot adıyla bilinen yazılımın güncelleştirilmiş bir versiyonunu kullanan saldırganların hedefinde finans kuruluşlarının olduğunu belirtmiştir. Bu saldırı, zararlı içerik barındıran bir Microsoft Word belgesi kullanılarak oltalama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, saldırı sonucunda herhangi bir para kaybının yaşanmadığını belirtmiş, fakat bu saldırının daha sonraki zamanlarda gerçekleştirilmesi planlanan büyük çaplı bir saldırı için hazırlık olabileceğine dair uyarıda bulunmuşlardır. McAfee uzmanları, 2019 yılı Bankshot virüsünün yeni sürümlerinin ortaya çıktığı ilk saldırının Türkiye'ye gerçekleştirildiğine dikkat çekmiştir.

Kredi kartı dolandırıcılıkları

Kredi kartı dolandırıcılıkları, genellikle kişinin kimlik bilgilerinin internet veya çeşitli dolandırıcılık yöntemleriyle ele geçirilmesi ve yeni bir kredi kartı çıkartılarak harcama yapılması veya doğrudan kredi kartı bilgilerinin ele geçirilmesiyle karttan harcama yapılması şeklinde gerçekleşmektedir (Yılmaz, 2015). Saldırganlar, özellikle internetten alışverişin yoğun olduğu anneler günü, sevgililer günü gibi yılın özel günlerinde kullanıcıları çeşitli kampanyalar, fırsatlar ve indirimler içeren sahte sipariş sayfalarına e-postalar aracılığıyla yönlendirmektedir. Bu e-posta adresine tıklayıp

alışverişini yapan kişinin kredi kartı bilgisi saldırganın eline geçmektedir (HÜRRİYET, 2016).

Türkiye, 2018 sonu itibarıyla 66 milyonu kredi kartı ve 148 milyonu da banka kartı olmak üzere 214 milyon kart ile son 5 yıldır Almanya ve İngiltere'nin de önünde Avrupa'da birinci, dünyada ise sekizinci sırada yer almaktadır (tr.sputniknews.com, 2019). Kredi kartı ve banka kartı kullanımı çoğaldıkça, dolandırıcılık yöntemleri ve dolandırıcılığına maruz kalanların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Türkiye'de son beş yılda kredi kartı dolandırıcılığına maruz kalarak mahkemelere başvuran kişi sayısının beş yüz bini geçmiş olduğu ayrıca her yıl yaklaşık olarak yüz bin kişinin dolandırıcılığa maruz kaldığı belirtilmektedir (TAKVİM, 2019). Trend Micro'nun araştırmasına göre Türkiye'de online bankacılığa yönelik tehditler de artmaktadır. Rapora göre Türkiye 11 bin 516 saldırı ile Avrupa'da en fazla online bankacılık saldırısının yapıldığı ülke durumunda bulunmaktadır (STM, 2016).

Denial of Service (DoS) ve Distributed Denial of Service Attack (DDoS) Saldırıları

Son dönemde ülkemizin gündemini meşgul eden siber saldırıların başında DoS ve DDoS saldırıları gelmektedir. DoS saldırıları, hedef sisteme cevap veremeyeceği kadar istek gönderilerek sistemin yavaşlatılmasıdır. DDoS saldırıları ise, bir web sitesini veya ağ kaynağını kullanılamaz duruma getirmek maksadıyla birden fazla noktadan eş zamanlı olarak hedef sisteme istekler gönderilmesidir. DoS saldırılarında, saldırının tek kaynaktan olması nedeniyle önlenmesi kolaydır. Fakat dağınık bir saldırı tekniği olarak DDoS saldırısı yüzlerce, binlerce sistem kullanılarak gerçekleşmesi nedeniyle engellenmesi zor bir saldırı türüdür (Altınkaynak, 2017: 199-200).

Türkiye'de Türk Hava Yolları (THY) çalışanlarının grevlerine destek olmak amacıyla dünyaca ünlü hacker grubu Anonymus tarafından 2012 yılında gerçekleştirilen DDos saldırısında THY'nin resmi internet sitesi kesintiye uğratılmıştır. Saldırı sonucunda bilet satış işlemleri online yapılamazken, uçuşlar da gecikmiştir. Dünyada tanınırlığı yüksek olan THY'nin internet sitesine bilet almak için binlerce yolcunun girememesi sonucunda kurumun zararının 400 bin TL olduğu tahmin edilmektedir. Bununla beraber 6 saat süren saldırıda Türkiye'de en çok kullanılan 176 siteye de giriş engellenmiştir (MİLLİYET, 2012).

Türkiye 2015 yılının 14-24 Aralık tarihleri arasında büyük siber saldırılara maruz kalmıştır. Anonymus tarafından üstlenilen saldırılar sonucunda ".tr" uzantılı adreslere erişim sağlanamamış ya da sitelere girişlerde sorunlar yaşanmıştır. Genellikle 8 Gbps civarındaki DDoS saldırıları ciddi saldırılar olarak kabul edilirken, Türkiye 40 Gbps büyüklüklerinde saldırılar yaşamıştır. Türkiye'nin finansal altyapısını da hedef alan DDoS saldırılarında özellikle Garanti Bankası, Ziraat Bankası, İş Bankası ve Akbank'ın online bankacılık hizmetlerinde aksamalar yaşanmıştır (AHABER, 2015).

İzmir'deki doğal gaz dağıtım ve tedarikini sağlayan İzmir Gaz firmasının internet sitesi, 2016 yılı temmuz ayının ikinci yarısındaki Anonymous hacker grubunun #opTurkey adındaki siber saldırısı nedeniyle erişime kapatılarak bir süreliğine servis dışı bırakılmıştır. Yapılan saldırı ile şirketin veri tabanında yer alan kullanıcıların şifreleri, şirkete ait bütçe ve bakım raporları, üye detayları, faturalama bilgileri ele geçirilmiştir (STM, 2016).

Akamai firmasının 2017 yılının ikinci çeyreğinde hazırladığı raporuna göre, Türkiye DDoS saldırılarına kaynak ülkeler sıralamasında dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Saldırıların %32'sinin Mısır'a, %8'inin A.B.D' ne, %5'inin Türkiye'ye yapıldığı belirtilmektedir (AKAMAİ, 2017). Bir diğer siber güvenlik firması Radore'nin hazırladığı raporda, 2017 yılının ikinci çeyreğinden itibaren DDoS saldırılarının tüm dünyada arttığı, ayrıca saldırıya maruz kalanların yüzde 60'ından fazlasına yapılan saldırıların tekrarlandığı açıklanmaktadır (HÜRRİYET, 2018).

Mobil tehditler

İnternet ile bağlantılı olarak mobil cihazların kullanımlarının artmasından dolayı birçok zararlı yazılım mobil cihazlara indirilmektedir. TrendLabs tarafından yapılan araştırmada Türkiye'de 2015'in

üçüncü çeyreğinde zararlı ve yüksek tehlike içeren mobil uygulamaların 160 bin 717 kez kullanıcılar tarafından telefonlara indirildiği tespit edilmiştir (HÜRRİYET, 2016).

2017 yılında Antivirüs yazılım kuruluşu olan ESET, bir hava durumu uygulamasında mobil bankacılık işlemlerini hedef alan bir virüs tespit etmiştir. Kuruluş tarafından yapılan açıklamaya göre android platformu olan Google play'den "Good Weather" adıyla indirilen bu yazılım bulaştığı cihazın SMS mesajlarına erişebilmekte, cihazı kilitleyebilmekte ve mobil bankacılık bilgilerini çalabilmektedir. Açıklamada, bu zararlı yazılımın 48 ülkede 5 bin kullanıcıya ulaştığı ve 2 bin 144 indirme ile ülkemizin ön plana çıktığı duyurulmuştur. Yapılan analizler, yazılımın 22 Türk mobil bankacılık uygulamasını hedef aldığını göstermiştir (ESET, 2017). Kaspersky Lab Güney Afrika' da düzenlenen Cyber Security Weekend etkinliğinde, Orta Doğu, Türkiye ve Afrika (Meadle East, Turkey and Africa- META) bölgesinde ülkemizin, mobil zararlı yazılım ve kimlik avı saldırısı kategorilerinde birinci sırada yer aldığını belirtmiştir (CUMHURİYET, 2019).

DOĞRUDAN TÜRKİYEYİ VE KURUMLARINI HEDEF ALAN BAZI SİBER SALDIRILAR

Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye de siber saldırıların hedefinde olan bir ülkedir. Türkiye'de bireyler, özel sektör kuruluşları ve devlet kurumları siber saldırılara maruz kalmaktadır. Bu saldırıların temel sebebinin Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve coğrafi yapı olduğu söylenebilir. Bir kısım ülke ve grupların siber saldırılar ile Türkiye'ye bazı yaptırımlar uygulamaya çalıştıkları veya zarar verme gayreti içinde oldukları görülmektedir. Bu kapsamda finans sektörü, maddi gelir elde etmeye yönelik saldırılara hedef olmaktadır. Bununla birlikte Avrupa ve Orta Doğu arasında enerji köprüsü olması sebebiyle enerji sektörü de siber saldırılara maruz kalmaktadır. Aşağıda Türkiye'yi doğrudan hedef alan bazı siber saldırı örnekleri sunulmaktadır.

RedHack, 1997 yılında kurulan Marksist ve sosyalist eğilimli grup, sivil direniş konusunda ülkemizdeki eylemler ve olaylarla ilgili çeşitli bilgi, video, fotoğraf ve yorumu hem ulusal kamuoyuna hem de uluslararası kamuoyuna duyurmak amacıyla İngilizce ve Türkçe olarak yayınlamaktadır. Ülkemize yönelik gerçekleşmiş pek çok saldırının arkasında olduğu düşünülen grubun Tablo-1'de belirtilen eylemleri sonucunda RedHack üyelerine karşı geniş çapta operasyonlar yapılmış ve üyeler birçok hukuki işlemlerle karşı karşıya kalmıştır (Yegen, 2014).

Tablo-1 Redhack grubu tarafından ülkemizi hedef alan saldırılar (Turak, 2014).

Tarih	Hedef Alınan Kurum	Etkileri
27 Şubat 2012	Ankara Emniyet Genel Müdürlüğü	Ankara Emniyet Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinin çökertilmesi ve çok sayıda ihbar ve iç yazışmanın internet ortamında yayınlanması.
20 Nisan 2012	İçişleri Bakanlığı	İçişleri Bakanlığı sitesine ait bir alt sayfaya mesaj bırakılması.
27 Nisan 2012	TTNET	İnternet hizmetinin yaklaşık 2 saat süreyle aksatılması.
2 Mayıs 2012	K.K.K.'lığı	Bazı TSK personelinin bilgilerinin ifşa edilmesi.
14 Mayıs 2012	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	Kurumun internet sitesinin hacklenmesi.
29 Mayıs 2012	THY	Kurumun internet sitesine saldırı

		düzenlenmesi.
03 Temmuz 2012	Dışişleri Bakanlığı	Kurumun dosya paylaşım sitesi hedef alınarak, Türkiye'de çalışan birçok yabancı diplomatın kimlik bilgilerinin Dropbox üzerinden yayınlanması.
16 Temmuz 2012	Ankara Emniyet Genel Müdürlüğü	İhbarların bulunduğu .txt uzantılı dosyaların yayınlanması.
29 Ekim 2012	Diyanet İşleri Başkanlığı	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.
07 Aralık 2012	Maliye Bakanlığı	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.
08 Ocak 2013	Yüksek Öğrenim Kurumu	Kurumun internet sayfası hacklenerek bazı belgelerin yayınlanması.
26 Şubat 2013	Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı	Dönemin Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı hakkında belgelerin yayınlanması.
22 Mart 2013	Ankara Büyükşehir Belediyesi	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.
05 Mayıs 2013	İstanbul Valiliği	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi ve dönemin valisine kurumun internet sayfasında protesto notu paylaşılması.
11 Mayıs 2013	Hatay Valiliği	Kurumun internet sayfasının çökertilmesi.
26 Mayıs 2013	Avrupa Birliği Bakanı	Dönemin Avrupa Birliği Bakanı'nın maillerinin yayınlanması.
31 Mayıs 2013	Gaziantep Büyükşehir Belediyesi	Kurumun web sayfasının çökertilmesi.
28 Haziran 2013	İstanbul İl Özel İdaresi	Kurumun web sayfasının hacklenmesi ve kurumun kullanıcı bilgilerinin ifşa edilmesi.
02 Temmuz 2013	Sivas İl Özel İdaresi	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi ve erişimin tamamen kapatılması.
03 Temmuz 2013	Diyanet İşleri Başkanlığı	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.
14 Ağustos 2013	Adana Büyükşehir Belediyesi Su ve Kanalizasyon İdaresi	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.
14 Ekim 2013	Türkiye Kamu İşletmeleri Birliği	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.
10 Ocak 2014	Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)	TBMM'ne ait web sitesinin hacklenmesi.
19 Ağustos 2016	Çanakkale Belediyesi (Hürriyet, 2016)	Kurumun SMS sisteminin hacklenmesi.
04 Ekim 2016	Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) (T24, 2016)	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.
25 Mart 2018	Demirören Grubu (T24, 2016)	Kuruma bağlı kuruluşların internet sayfalarının hacklenmesi.
19 Nisan 2018	TRT Çocuk (Cybermag, 2018)	Kurumun internet sayfasının hacklenmesi.

Türkiye'deki kurumları hedef alan, dünya çapında faaliyet gösteren bir diğer grup Anonymous, genellikle gelişen siyasi olaylar neticesinde devlet teşkilatlarına saldırarak protesto eden bir hacker grubudur. İlk zamanları eğlence odaklı bir çevrimiçi topluluk olarak kabul edilen grup, 2008 yılından itibaren, uluslararası internet saldırıları ve protestolar ile anılır hale gelmiştir. Grubun, doğrudan Türkiye'yi hedef alan saldırılarından bazıları Tablo-2'de sunulmuştur.

Tablo-2 Anonymus hacker grubu tarafından kurumlarımıza yapılan saldırılar

Tarih	Kurum	Etkileri
Şubat 2012	BTK (Milliyet, 2012)	Kişisel veriler ve kurumlara ait veriler gibi pek çok veri yayınlanmıştır.
3 Mayıs 2012	TTNET, TÜBİTAK (T24, 2012)	Kurumların internet siteleri devre dışı bırakılmıştır.
25 Ağustos 2012	THY (Radikal, 2012)	Kurumun internet sitesi devre dışı bırakılmış online işlemlerin yapılamaması nedeniyle maddi zarar oluşmuştur.
10 Ekim 2012	THY (Sözcü, 2012)	THY'nin sistemine sızılarak yolcularla ilgili bazı bilgiler ifşa edilmiştir.
12 Haziran 2013	RTÜK (Cumhuriyet, 2013)	Kurumun web sitesi hacklenmiştir.
23 Aralık 2015	#OpTurkey (BBC, 2015)	".tr" uzantılı siteler hedef alınmıştır.
18 Mayıs 2016	Sağlık Bakanlığı (Sözcü, 2016)	Sağlık Bakanlığı'na bağlı 33 devlet hastanesine saldırı düzenlenmiş hasta bilgileri sistemden silinmiştir.

IBM X-Force firması tarafından yayınlanan verilere göre, 2015 yılından itibaren hacktivist saldırıların önemli ölçüde azaldığı, gerçekleşen saldırıların en yoğun olduğu yılda 35 olarak bilinen sayının, 2018 yılında sadece ikiye düştüğü, 2019 yılının ilk birkaç ayı boyunca da bu sayının sıfır olduğu belirtilmiştir. Araştırmacılar, bunun en büyük sebeplerinin, Anonymous'un dağılması ve kanun güçlerinin mücadelesi olduğunu ifade etmişlerdir. Yine IBM'in yayınladığı verilere göre 2011 yılından itibaren ABD, Birleşik Krallık ve Türkiye'de en az 62 tutuklanmanın gerçekleştiği fakat gerçek sayının daha fazla olabileceği bildirilmiştir (Chip Online, 2019). Bu gibi hacktivist grupların saldırıları dışında ülkemiz ve kurumları birçok saldırının hedefi olmuşlardır. Bunun gibi birçok grubun saldırısına maruz kalan Türkiye terör örgütlerinin, arkasında başka devletlerin olduğu saldırılara da maruz kalmaktadır.

20 Ocak 2018'de Türkiye'nin başlatmış olduğu Zeytin Dalı Harekâtı süresince terör örgütleri ve sempatizanları uluslararası kamuoyunda algıyı değiştirmek amacıyla "#OpTurkey" başlığı altında, kamu kurum ve kuruluşlarının taşra teşkilatlarına sistematik siber saldırılar düzenlemişlerdir (ANADOLU AJANSI, 2018.a). Türk Silahlı Kuvvetleri ve ülkemiz yıpratılmaya çalışılmıştır.

McAfee yazılım şirketi yayınladığı raporda, Kuzey Koreli olduğu bilinen Hidden Cobra grubu tarafından 02-03 Mart 2018 tarihleri arasında Türk kamu bankalarına yönelik saldırı düzenlendiğini, saldırı sırasında maddi kayıp oluşmadığını ancak saldırıların önümüzdeki dönemlerde planlanan geniş çaplı saldırılar için ön hazırlık olabileceğini belirtmiştir. Aynı zamanda arkasında İranlı bilgisayar korsanlarının olduğu tahmin edilen 2018 yılının Ocak ile Mart ayları arasında başta Türkiye, Pakistan ve Tacikistan olmak üzere birçok ülkenin önemli sanayi tesislerini hedef alan ciddi bir saldırı tespit edilmiştir (STM, t.y.).

24 Haziran 2018'de ülkemiz genelinde yapılan seçimlerde kamu kurumlarımızın web sitelerine ve resmi haber ajanslarına yönelik hizmet dışı bırakma ve manipülasyon gibi amaçlar taşıyan saldırıların gerçekleştiği ve bu saldırıların farklı ülkelerden yapılan saldırılar olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık alınan önlemler çerçevesinde 100 kişiye yakın USOM personeli ve diğer kurumlardan toplam 2397 kişinin siber tehditlere karşı seçim boyunca faaliyet gösterdiği belirtilerek sonuçlara yönelik bilgilendirme ve haber yayınını engelleme maksadıyla 90 milyonun üzerinde siber saldırıda bulunulduğu bildirilmiştir (ANADOLU AJANSI, 2018.b).

ALINABİLECEK ÖNLEMLER

Teknolojideki gelişmeler, siber uzaya dahil olan kullanıcı sayısı ve araç sayısındaki artış, siber saldırılardan kaynaklı zararların maliyetlerindeki yükseliş gibi sebepler, siber güvenliğe yönelik önlem alınmasını her geçen gün daha önemli ve gerekli hale getirmektedir. Siber tehditler ve saldırıların da her geçen gün gelişmesi ve yenilenmesi sebebiyle siber güvenliğe yönelik alınacak önlemlerin sürekliliği bir zorunluluk haline gelmektedir.

Hukuk, teknoloji, organizasyon, kapasite geliştirme ve işbirliği boyutlarındaki 25 göstergeye (indicator) göre ülkelerin taahhüt ettiği siber güvenlik seviyelerini izleyen ve birbirleriyle karşılaştıran, ülkelerin siber güvenlik alanındaki iyileştirme alanlarını tespit etmelerine yardımcı olan böylece dünya genelindeki siber güvenlik seviyesinin yükselmesini amaçlayan Küresel Siber Güvenlik Endeksi (Global Cybersecurity Index- GCI)'ne göre Türkiye 2018 yılında ITU'ya üye 193 ülkeden çalışmaya katılan 155'i arasında 22'nci sırada bulunmaktadır. GCI'nın 2018 yılı raporunda; siber suç mevzuatının uygulanması, ulusal siber güvenlik stratejileri, bilgisayar olaylarına müdahale ekipleri, stratejileri yayma konusunda farkındalık ve kapasite ile siber güvenlik alanındaki yetenekler ve programlar açısından birçok ülke arasında gözle görülür farklılıklar olduğu belirtilmektedir (International Telecommunication Union, 2019).

Türkiye'de son yıllarda siber güvenliğin sağlanmasına yönelik önemli çalışmalar yapılmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşları önderliğinde hem sivil toplum örgütleri hem de özel sektör iş birliği ile siber güvenlik stratejileri geliştirilmektedir. Ancak Türkiye'ye gerçekleştirilen saldırılar göz önüne alındığında ortalamanın üzerinde bir oranda saldırıya uğraması ve en fazla siber saldırıya maruz kalan ülkelerden olması, yapılanların alınan önlemler bakımından olmasa da siber caydırıcılık bakımından yeterli olmadığını göstermektedir. Türkiye'nin jeopolitik önemi göz önüne alındığında bölgesinde güçlü bir ülke olmak zorundadır. Bu bakımdan, artık milli güç unsurlarından "Bilimsel ve Teknolojik Güç" içerisinde kabul edilen "Siber Güç (siber savunma, taarruz ve caydırıcılık gücü)"ünün (Şenol, 2017: 16) de belirli/yeterli bir seviyenin üzerinde olması bir gerekliliktir. Her ne kadar dünyadaki gelişmiş ülkelerin bilgi güvenliği ve siber güvenliğin sağlanmasına yönelik çalışmalarının geçmişi daha eskilere dayansa ve yatırımlarının oranı daha fazla olsa da örneğin Ukrayna'nın GCI 2018 raporunda dördüncü sırada olması, Türkiye'nin de ilk sıralardaki ülkelerle arasındaki açığı kapatarak siber güvenlik yetkinliğini artırabileceğini gösteren önemli motivasyonlardan birisidir. Yapılan analizlerden çıkarımlar ile kurumlarda ve hayati öneme sahip kritik tesislerde güvenliğin sağlanması için alınabilecek önlemler aşağıda sıralanmıştır:

- Siber güvenlik ile ilgili stratejiler ve politikalar belirlenmelidir.
- Bireylerde farkındalık oluşturacak faaliyetler yürütülmelidir.
- Kurumlar arası iş birliği ve koordinasyonun sağlanması amacıyla kurum içinde birimler oluşturulmalıdır.
- Uluslararası ve ulusal iş birliğinin artırılması maksadıyla tatbikatlar icra edilmelidir
- Siber saldırıların önlenmesi ve siber caydırıcılığın sağlanması amacıyla hukuksal altyapı kuvvetlendirilmelidir.
- Siber saldırıların tespiti ve önlenmesine yönelik teknik altyapı sağlanmalıdır.
- Nitelikli insan gücünün artırılması sağlanmalı bu maksatla lisans ve lisansüstü programlar yürütülmelidir (Önaçan ve Atan, 2016),
- Siber güvenlik yatırımları artırılmalıdır.
- Siber saldırı sonucu oluşabilecek etkiyi azaltmak için planlar yapılmalıdır.
- Sistemlerde kullanılan yazılımlar düzenli olarak güncellenmelidir.
- Yerli ve milli yazılım geliştirilmeli, üretim sektörü desteklenmelidir

- Sistemlerdeki açıkların ve zafiyetlerin tespitinde, hem siber saldırı hem de siber savunma için yapay zekadan yararlanılmalıdır.

SONUÇ

Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda Türkiye'nin tüm Avrupa hatta dünya ülkelerine kıyasla daha çok siber saldırıya maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Saldırı çeşitleri incelendiğinde daha çok finans sektörünün hedef alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca ülkemizin bulunduğu coğrafyadaki siyasi istikrarsızlıklar, artan çatışmalar ve bunların küresel etkileri göz önüne alındığında saldırıların kişisel menfaatler dışında ülkemiz üzerinde siyasi baskı aracı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Bunların yanı sıra ülkemiz sadece dış kaynaklı saldırılara maruz kalmamakta zaman zaman ülkemiz içerisinden de değişik hacker grupları tarafından çeşitli kurumlara saldırılar düzenlenmektedir. Bu gelişmeler neticesinde ülkemizde siber güvenlik amacıyla kurumlar oluşturulmuş, yasal düzenlemeler yapılmış ve birtakım önlemler alınmıştır. Siber güvenlik alanında alınan önlemler incelendiğinde özellikle son 5 yılda büyük gelişmeler kaydedildiği görülmektedir. Ulusal Siber Güvenlik Eylem Planları, Yasal Çalışmalar, Siber Olaylara Müdahale amacıyla oluşturulan kurumlar, Siber Güvenlik Tatbikatları, Toplumsal farkındalık çalışmaları, çalıştaylar, TSK bünyesinde yapılan faaliyetler bu gelişmelerdendir. Ancak bu gelişmelere rağmen, ülkemize yapılan siber saldırıların diğer ülkelere kıyasla daha fazla olması, alınan tedbirlerin engelleyici ve caydırıcı nitelikte olmadığını göstermektedir. Firmaların, kamu kurumlarının, hükümet yetkililerinin ve bireylerin siber alanda hedef olması nedeniyle siber caydırıcılığın sağlanması önem arz etmektedir. Bu alana daha fazla yatırım yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda olması muhtemel siber saldırılarda caydırıcılığı sağlamak amacıyla; saldırılar oluşmadan önce etkili önlemler alınmalıdır. Her geçen gün değişik metotlarla geliştirilen siber saldırılara karşı toplumsal bilincin oluşturulması, kurumlar arası iş birliğinin artırılması ve suçluların yakalanması amacıyla uluslararası iş birliğinin sağlanması, ulusal menfaatlerimiz açısından vazgeçilmezdir. Siber güvenliği hukuki, teknik, idari, ekonomik, politik ve sosyal boyutları ile bir bütün olarak ele alan yaklaşım benimsenmelidir. Tüm bunlarla birlikte bilişim sistemlerinde, iletişim teknolojilerinde milli ve yerli çözümlere sahip olunmalıdır. Siber saldırıların meydana getireceği bir aksaklık sonucunda oluşacak zararın, bu alanda yapılacak yatırımlardan çok daha fazlasına mal olabileceği göz önüne alınarak siber savunmaya daha fazla yatırım yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AHaber. (2015). *Siber Saldırı Değil Savaş*, Yayımlanma Tarihi: 28.12.2015, 05.12.2019 tarihinde https://www.ahaber.com.tr/gundem/2015/12/28/siber-saldiri-degil-savas adresinden erişildi.

Akamai. (2017). State of the Internet/ Security, Q2 2017 Report, 4 (2), 05.12.2019 tarihinde https://www.akamai.com/de/de/multimedia/documents/state-of-the-internet/q2-2017-state-of-the-internet-security-report.pdf adresinden erişildi.

Alkan, M. (2012). Siber Güvenlik ve Siber Savaşlar, Siber Güvenlik Siber Savaşlar TBMM Internet Komisyonu, Mayıs'dan aktaran ASLAY, F. (2017). Siber Saldırı Yöntemleri ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Mevcut Durum Analizi, *International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies*, 1 (1), 24-28.

Altınkaynak, M. (2017). *Uygulamalı Siber Güvenlik ve Hacking*, 5. Baskı, Abaküs Yayınları.

Altun, A (2017). ABD-ÇİN Rekabeti Bağlamında Siber Savaş, *International Journal of Academic Value Studies*, 3 (9), 24-34.

Anadolu Ajansi. (2018.a). Zeytin Dalı Harekatı'nda siber saldırılar arttı, Yayımlanma Tarihi: 14.04.2018, 05.12.2019 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/zeytin-dali-harekatinda-siber-saldirilar-

artti/1117914 adresinden erişildi.

Anadolu Ajansi. (2018.b). Siber saldırılar AA'yı engelleyemedi, Yayımlanma Tarihi: 26.06.2018, 24.05.2019 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/secim-2018/siber-saldirilar-aayi-engelleyemedi/1187982 adresinden erişildi.

BBC. (2015). Türkiye'ye siber saldırının 10 günü: Ne oldu?. Yayın Tarihi: 24.12.2015, 02.01.2019 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151224_siber_saldiri_arslan adresinden erişildi.

Biçakçi, S., Doruk, E., & Çelikpala, M. (2016). Türkiye'de Siber Güvenlik ve Nükleer Enerji. 10.06.2019 tarihinde http://edam.org.tr/document/CyberNuclear/SiberKitapTR/edam_siber_guvenlik_b2.pdf adresinden erişildi.

Biçakçi, S., Ergun, D. & Çelikpala, M. (2015). Türkiye'de Siber Güvenlik 14.05.2019 tarihinde http://edam.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/EDAM_TR_Siber_Guv_1.pdf adresinden erişildi.

BTK. (2016). Türkiye'de Bilişim Hukuku. 29.04.2019 tarihinde http://internet.btk.gov.tr/turkiye-de-bilisim-hukuku-detay-70.html adresinden erişildi.

BTK. (2017). Mevzuat-Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. 23.08.2019 tarihinde https://www.btk.gov.tr/siber-guvenlik-mevzuat adresinden erişildi.

Chiponline. (2018). Türkiye için iyi haber! Fidye Saldırıları Azaldı, Yayımlanma Tarihi: 08.07.2018, 05.12.2019 tarihinde https://www.chip.com.tr/haber/turkiye-icin-iyi-haber-fidye-saldirilari-azaldi_76867.html adresinden erişildi.

ChiponlinE, (2019). Anonymous'un Ardından İşler Değişti, 24.05.2019, Yayımlanma Tarihi: 05.12.2019 tarihinde https://www.chip.com.tr/haber/anonymousun-ardindan-isler-degisti_82374.html adresinden erişildi.

Cnnturk. (2017). Türkiye de dahil 74 ülkeye siber saldırı. Yayımlanma Tarihi: 12.05.2017, 19.05.2019 tarihinde https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-de-dahil-74-ulkeye-siber-saldiri adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (2016). Hackerler Türkiye'de en çok '5 yöntemle saldırıyor, Yayımlanma Tarihi: 02.03.2016, 19.05.2019 tarihinde http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/490665/Hackerler_Turkiye_de_en_cok__5_yontemle__saldiriyor.html adresinden erişildi.

Cumhuriyet (2019). Türkiye, kimlik avı saldırısında ilk sırada, Yayımlanma Tarihi: 05.05.2019, 22.05.2019 tarihinde http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1379237/Turkiye__kimlik_avi_saldirisinda_ilk_sirada.html adresinden erişildi.

Cumhuriyet. (2013). Yayın Tarihi: 12.06.2013, 24.12.2015 tarihinde http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/427378/Anonymous_RTUK_u_Hackledi.html adresinden erişildi.

Cybermag. (2018). TRT Çocuk Hacklendi ! - CyberMag. Yayın Tarihi: 19.04.2018, 02.01.2019 tarihinde https://www.cybermagonline.com/trt-cocuk-hacklendi adresinden erişildi.

Çiftçi, H. (2013). Her Yönüyle Siber Savas, 2'nci Baskı, Ankara: TUBITAK.

Daricili, A.B (2017). Demokrat Parti Hack Skandalı Bağlamında ABD ve RF'nin Siber Güvenlik Stratejilerinin Analizi. Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi, Özel Sayı, 1-24.

DaricilI, A.B. (2019). Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikalarının Analizi; Türkiye'nin Potansiyel Siber Güvenlik Stratejisi, TESAM Akademi Dergisi, Temmuz, 6 (2), 11-33.

Demirel, F. (2016). Bugün açıklanan Ulusal e-Devlet ve Siber Güvenlik Strateji ve Eylem Planı'nda hangi hedefler var?, 05.12.2019 tarihinde https://webrazzi.com/2016/09/09/bugun-aciklanan-ulusal-e-devlet-ve-siber-guvenlik-strateji-ve-eylem-planlarinda-hangi-hedefler-var adresinden erişildi.

EGM. (t.y.). Hakkımızda. Emniyet Genel Müdürlüğü Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı, 10.06.2019 tarihinde https://www.egm.gov.tr/siber/hakkimizda2 adresinden erişildi.

Eset. (2017). Released Android malware source code used to run a banking botnet, Yayımlanma Tarihi: 23.02.2017, 22.05.2019 tarihinde https://blog.eset.ie/2017/02/23/released-android-malware-source-code-used-to-run-a-banking-botnet/ adresinden erişildi.

Fas.Org. (1997). Russian National Security Blueprint 13.05.2019 tarihinde https://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/blueprint.html adresinden erişildi.

Gürkaynak, M., & İren, A. (2011). Reel Dünyada Sanal Açmaz: Siber Alanda Uluslararası İlişkiler. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16 (2), 263-279.

Habertürk. (2019). Fidye saldırılarında Türkiye, Avrupa'da ilk sırada yer aldı!, Yayımlanma Tarihi: 19.03.2019, 17.05.2019 tarihinde https://www.haberturk.com/turkiye-ye-yonelik-fidye-yazilimi-saldirisi-artiyor-2408206-teknoloji adresinden erişildi.

Hekim, H. (2015). Oltalama (Phishing) Saldirilari, 19.05.2019 tarihinde https://www.academia.edu/35136881/Oltalama_Phishing_Saldirilari adresinden erişildi.

Hürriyet. (2016). Türkiye'de en çok karşılaşılan 5 siber saldırı çeşidi. Yayınlanma Tarihi: 10.04.2016, 05.12.2019 tarihinde http://www.hurriyet.com.tr/egitim/turkiyede-en-cok-karsilasilan-5-siber-saldiri-cesidi-40085097 adresinden erişildi.

Hürriyet. (2016). Çanakkale Belediyesi'nin SMS sistemi hacklendi. Yayın Tarihi:19.08.2016, 02.01.2019 tarihinde http://www.hurriyet.com.tr/canakkale-belediyesinin-sms-sistemi-hacklendi-40202015 adresinden erişildi.

Hürriyet. (2018). DDoS saldırıları son çeyrekte 2 kat arttı, Yayımlanma Tarihi: 29.03.2019, 05.12.2019 tarihinde http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/ddos-saldirilari-son-ceyrekte-2-kat-artti-40787977 adresinden erişildi.

Hürriyet. (2019). Eğitim sektörü fidye yazılımı saldırılarıyla boğuşuyor. Yayımlanma Tarihi: 18.04.2019, 05.12.2019 tarihinde http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/egitim-sektoru-fidye-yazilimi-saldirilariyla-bogusuyor-41186437 adresinden erişildi.

International Telecommunication Union (ITU), (2019). Global Cybersecurity Index 2018, ITU Publications.

Kasperskylab. (2016). Fidye yazılımı nedir? Yayımlanma Tarihi: 15.12.2016, 05.12.2019 tarihinde https://www.kaspersky.com.tr/blog/ransomware-for-dummies/2713/ adresinden erişildi.

Kasperskylab. (2017). Türkiye'de fidye yazılımları şirketleri hedef alıyor: 2017'de fidye yazılımlarının hedef aldığı kullanıcıların %43'ünü şirketler oluşturdu. Yaymlanma Tarihi: 12.12.2017, 19.05.2019 tarihinde https://www.kaspersky.com.tr/about/press-releases/2017_turkiye-de-fidye-yazilimlari-sirketlerihedef-aliyor-2017-de-fidye-yazilimlarinin-hedef-aldigi-kullanicilarin-43-unu-sirketler-olusturdu adresinden erişildi.

Kasperskylab. (2018). Middle East Focused Threat Actor Muddy Water Extend Attacks Towards Government Targets in Asia, Europe and Africa, Yayımlanma Tarihi: 10.10.2018, 19.05.2019 tarihinde https://www.kaspersky.com/about/press-releases/2018_muddy-water-final adresinden erişildi.

Kuru, E., Önaçan, M.B.K. & Önel, T. (2019). The Effects of Internet of Things (IoT) in Cyber War: A Conceptual Approach, 1st International Symposium on Implementations of Digital Industry and Management of Digital Transformation 2019, 25-26 Haziran 2019, Konya-Türkiye, 319-325.

Milliyet. (2012). THY 6 saatte 400 bin lira zarar etti, Yayımlanma Tarihi: 26.08.2012, 05.12.2019 tarihinde http://www.milliyet.com.tr/thy-6-saatte-400-bin-lira-zarar-etti-ekonomi-1586632/ adresinden erişildi.

Milliyet. (2012). Anonymous'?BTK'nın sırlarını çaldı. Yayın Tarihi: 15.02.2012, 02.01.2019 tarihinde

http://www.milliyet.com.tr/gundem/anonymous-btk-nin-sirlarini-caldi-1502259 adresinden erişildi.

Öğün, M.N. & Kaya, A. (2013). Siber Güvenliğin Milli Güvenlik Açısından Önemi ve Alınabilecek Tedbirler, Güvenlik Stratejileri, 9 (18), 145-181.

Önaçan, M.B.K. & Atan, H. (2016). Siber Güvenlikte Lisansüstü Eğitim: Deniz Harp Okulu Örneği, Trakya University Journal of Engineering Sciences, 17 (1), 13-21.

Önaçan, M.B.K. & Yıldırım, C.C. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Siber Güvenlik Farkındalığını Artırmaya Yönelik Bir Yol Haritası, International Conference on Quality in Higher Education, 24-25 Kasım 2016, Sakarya-Türkiye, 948-955.

Radikal. (2012). Yayın Tarihi: 26.08.2012, 02.01.2019 tarihinde http://www.radikal.com.tr/ekonomi/grev-yapan-isciler-icin-thynin-fisini-cektiler-1098232/ adresinden erişildi.

Resmi Gazete, (2007) İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayılar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun. 21.04.2019 tarihinde http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf adresinden erişildi.

Resmi Gazete, (2011). Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 01.12.2019 tarihinde https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111101M1-1.htm adresinden erişildi.

Sherstobitoff, R. (2018). Hidden Cobra Targets Turkish Financial Sector With New Bankshot Implant McAfee Blogs, Yayımlanma Tarihi: 08.03.2018, 19.05.2019 tarihinde https://securingtomorrow.mcafee.com/other-blogs/mcafee-labs/hidden-cobra-targets-turkish-financial-sector-new-bankshot-implant/ adresinden erişildi.

Sonicwall. (2018). 2018 Sonicwall Siber Tehdit Raporu, 05.12.2019 tarihinde http://www.m2s.com.tr/bulten/2018_Sonicwall_siber_tehdit_raporu-TR.pdf adresinden erişildi.

STM. (2016). Dönemi Siber Tehdit Durum Raporu Temmuz-Eylül 2016 yayınlandı, 18.05.2019 tarihinde https://www.stm.com.tr/tr/haberler/duyurular/siber-tehdit-durum-raporu-temmuz-eylul-2016-yayinlandi adresinden erişildi.

STM, (t.y.). 2018 Ocak-Mart Dönemi Siber Tehdit Durum Raporu, 21.09.2019 tarihinde https://www.stm.com.tr/documents/file/Pdf/siber-tehdit-durum-raporu-ocak-mart-2018.pdf adresinden erişildi.

Sözcü. (2012). THY'ye 2. hacker şoku. Yayın Tarihi: 10.10.2012, 05.12.2019 tarihinde https://www.sozcu.com.tr/2012/gundem/thyye-2-hacker-soku-76033/ adresinden erişildi.

Sözcü. (2016). 33 hastaneye siber saldırı. Yayın Tarihi: 18.05.2016, 02.01.2019 tarihinde https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/33-hastaneye-siber-saldiri-1235714/ adresinden erişildi.

Şenol, M. (2017) Türkiye'de Siber Saldırılara Karşı Caydırıcılık, Uluslararası Bilgi Güvenliği Mühendisliği Dergisi, 3 (2), 1-9.

Takvim. (2019). Kredi kartı kullananlar dikkat! Yılda 100 bin kişi bu yöntemlerle dolandırılıyor. Yayımlanma Tarihi: 24.04.2019, 05.12.2019 tarihinde https://www.takvim.com.tr/ekonomi/2019/04/24/kredi-karti-kullananlar-dikkat-yilda-100-bin-kisi-bu-yontemlerle-dolandiriliyor?paging=3 adresinden erişildi.

Taşçi, U. & Can, A. (2015) Türkiye'de Polisin Siber Suçlarla Mücadele Politikası: 1997-2014, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 25 (2), 233-235.

Sputniknews, (2019). Türkiye, banka kartı sayısında Avrupa'da birinci, Yayımlanma Tarihi: 26.02.2019, 02.12.2019 tarihinde https://tr.sputniknews.com/turkiye/201902261037890762-turkiye-banka-karti-sayisinda-avrupa-birincisi/ adresinden erişildi.

Turak, Y. (2014). RedHack Özelinde Siber Olaylar ve Siber Suçlar. 21.09.2019 tarihinde http://www.yigitturak.com/wp-content/uploads/RedHackIncelemesi.pdf adresinden erişildi.

TÜBİTAK. (2019). Tarihçe Siber Güvenlik Enstitüsü 16.05.2019 tarihinde https://sge.bilgem.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/tarihce adresinden erişildi.

T24. (2012). Anonymous'tan RedHack'e 'süt' desteği. Yayın Tarihi: 03 Mayıs 2012, 25.09.2019 tarihinde https://t24.com.tr/haber/redhack-ve-anonymous-dayanismasi,203081 adresinden erişildi.

T24. (2016). RedHack RTÜK'ün internet sitesini hackledi. Yayın Tarihi: 04.10.2016, 02.01.2019 tarihinde https://t24.com.tr/haber/redhack-rtukun-internet-sitesini-hackledi,363173 adresinden erişildi.

T24. (2018). Redhack, Erdoğan Demirören'e ait siteleri hackledi: Duyduk ki Doğan Medya'yı almış... Yayın Tarihi: 25 Mart 2018, 25.09.2019 tarihinde https://t24.com.tr/haber/redhack-erdogan-demirorene-ait-siteleri-hackledi-duyduk-ki-dogan-medyayi-almis,589827 adresinden erişildi.

USOM (2014). Siber Güvenliğe İlişkin Temel Bilgiler. Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM-TRCERT), Temmuz. 05.12.2019 tarihinde http://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports-TR-SG/2014-Siber%20G%C3%BCvenli%C4%9Fe%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Temel%20Bilgiler.pdf adresinden erişildi.

USOM. (t.y.). USOM Hakkında. Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi. 10.06.2019 tarihinde https://www.usom.gov.tr/ adresinden erişildi.

UDHB. (2013). Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı 05.12.2019 tarihinde https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/2-1-strateji-eylem-plani-2013-2014-5a3412cf8f45a.pdf adresinden erişildi.

UDHB, (t.y). 2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi, 05.12.2019 tarihinde https://hgm.uab.gov.tr/uploads/pages/siber-guvenlik/2016-2019guvenlik.pdf adresinden erişildi.

Ünver, M., Canbay, C., & Mirzaoğlu, A. (2011). Siber Güvenliğin Sağlanması: Türkiye'deki Mevcut Durum ve Alınması Gereken Tedbirler, Bilgi Teknolojileri ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 1. Basım, ISBN: 978-9944-0189-6-8, 22-24.

Yegen, C. (2014). Dijital Aktivizmin Bir Türü Olarak Hacktivizm ve "Redhack". E-Journal of Intermedia, 1 (1), 118-132.

Yenişafak, (2017). Siber saldırıların maliyeti yılda 500 milyar dolar, Yayın Tarihi: 16 Mart 2017, 25.09.2019 tarihinde https://www.yenisafak.com/teknoloji/siber-saldirilarin-maliyeti-yilda-500-milyar-dolar-2629430 adresinden erişildi.

Yılmaz, A. (2015). Türkiye'deki Dolandırıcılık Tipolojileri: Dolandırıcılık Olaylarının Kategorik Tasnifi ve Yapılış Şekiller, Sosyolojik Araştırmalar Dergisi, Yayımlanma Tarihi: 13.12.2015, 05.12.2019 tarihinde http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr/?page=makaleler adresinden erişildi.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 371-382, Kış 2019

Giresun İli Özel Hastane Çalışanlarında Açık Etme (Whistleblowing) ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi[1]

Prof. Dr. Reyhan Ayşen Wolff
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8837-9075
Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Giresun – TÜRKİYE

Öğr. Gör. Murat Ayar
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7124-0325
Giresun Üniversitesi, Dereli Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, Giresun – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 20.11.2019
Kabul: 30.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Açık Etme
İçsel Açık Etme
Dışsal Açık Etme
Örgütsel Bağlılık

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS40217

Öz

Globalleşmeyle birlikte her alanda değişme ve gelişme yaşandığı gibi işletmeler de hızla değişime uğramaktadır. Ulaşım, iletişim, bilgi ve teknolojik gelişimler birçok alanda değişimi zorunlu hale getirmiştir. Bu süreçte yaşanan zorlayıcı rekabet ortamı, daha az maliyetle daha fazla üretim düşüncesi ve başka belirsizlikler etik ya da yasa dışı davranmayı ortaya çıkarabilmektedir. Açık etme (whistleblowing) etik veya yasa dışı bu davranışların açığa çıkarılmasında oldukça önemlidir.

Açık etme (whistleblowing) kavramı, kurumlarda etik/ahlaki olmayan veya yasa dışı davranışların kurum içinde ve/veya kurum dışında duyurulması olarak ifade edilmektedir. Örgütsel bağlılık ise çalışanların işletmenin hedef ve değerlerine yüksek seviyede inanması ve kabul etmesi anlamına gelmektedir. Bireysel, örgütsel ve toplumsal fayda düşünüldüğünde, açık etme kavramı çok önem arz etmektedir. Hastanelerde insan hayatı söz konusu olduğundan hataların asgari düzeye indirilmesi ve alınacak önlemler konusunda açık etmenin yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma Giresun ili merkezinde hizmet vermekte olan 2 özel hastane çalışanları üzerinde anket yöntemi ile yapılmıştır. Çalışmada açık etme ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmaya toplam 196 hastane çalışanı katılmıştır. Anket sonucu elden edilen veriler SPSS programı kullanılarak, korelasyon analizi ve regresyon analizleri yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçlarına göre; açık etme boyutlarının tamamı ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonuçlarına göre ise; açık etme boyutlarının tamamının örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Wolff, R. A. ve Ayar, M. (2019). Giresun İli Özel Hastane Çalışanlarında Açık Etme (Whistleblowing) ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 371-382.

[1] Bu çalışma, 29-30 Kasım 2019 tarihinde Nişantaşı Üniversitesi'nde düzenlenen *"4. Uluslararası EMI Girişimcilik ve Sosyal Bilimler Kongresi"* adlı kongrede sunulan tebliğin genişletilmiş halidir. Ayrıca bu çalışma, 2. yazar Öğr. Gör. Murat Ayar'ın 1. yazar Prof. Dr. Reyhan Ayşen Wolf danışmanlığında Giresun Üniversitesi'nde hazırlamış olduğu "Liderliğin, Açık Etme (Whistleblowing) ve İşgören Sesliliğine Etkisinde Örgütsel Bağlılığın Aracılık Rolü: Özel Hastaneler Uygulaması" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 371-382, Winter 2019

The Relationship Between Whistleblowing and Organizational Commitment Amoung Giresun Private Hospital Employees

Prof. Dr. Reyhan Ayşen Wolff
Giresun University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Giresun – TURKEY

Lect. Murat Ayar
Giresun University, Dereli Vocationl School, Department of Hotel, Restaurant and Ctering Services, Giresun – TURKEY

Artcile History

Submitted: 20.11.2019
Accepted: 30.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Whistleblowing
Internal Whistleblowing
External Whistleblowing
Organizational Commitment

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS40217*

Abstract

With globalization, changes and developments are experienced in every field and businesses are also changing rapidly. Transport, communication, information and technological developments have made changes in many areas compulsory. A compelling competitive environment, greater production considerations at lower costs, and other uncertainties can lead to ethical or illegal behavior. Whistleblowing is very important in revealing these ethical or illegal behaviors.

Whistleblowing is defined as reporting non-ethical, immoral and/or unlawful behaviour inside and/or outside an institution. Organizational commitment implies a worker's high level of belief and acceptance of the institution's goals and values. When we think of the individual or organizational and social benefits the whistleblowing function is very important. When it comes to hospitals, human life is the main concern. Whistleblowing can help in preventing bad outcomes.

This study is conducted by surveying workers of two private hospitals located in central Giresun. This study examines the relationship between whistleblowing and an organizations commitment to its' values. 196 hospital workers participated in this survey. Correlation analysis and regression analysis was performed by using data obtained from questionnaire with SPSS program. According to correlation analysis, it was determined that a significant positive relationship between all dimensions of whistleblowing and organizational commitment. According to the results of regression analysis; it was determined that a positive effect of all dimensions of whistleblowing on organizational commitment.

1. GİRİŞ

Dünya üzerinde faaliyette olan işletmelerde rüşvetten vergi kaçırmaya, tacizden dolandırıcılığa, sağlığa zararlı maddelerin üretiminden, kişisel menfaatler sebebiyle devleti ve işletmeleri zarara uğratmaya kadar birçok sorunun yaşandığı bilinmekte ve duyarlılık gösterildiğinde açığa çıktığı görülmektedir. Medyaya yansıyan haberlere bakıldığında yaşananların konusu ve boyutu farklı derecelerde olsa da görünenden daha fazla etik/ahlak dışı, kanun dışı ve kurallara aykırı olayların yaşandığı görülmektedir. Yasa dışı ve/veya etik olmayan ahlak dışı davranışların önlenmesi konusunda dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de birtakım çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri de açık etme davranışına teşvik olmalıdır.

Yöneticiler, görev ve sorumlulukları gereği onlara verilmiş işleri yerine getiriyor olsalar da yönetim labirenti karışıklığında her olan biteni net bir şekilde yakalayamamaktadır. Bu nedenden dolayı yöneticilerin birçok problemi ve olumsuz olayları belirlemeleri çok zor hale gelmektedir (Karadal ve Erdem, 2018: 2). Bu zorluk nedeniyle örgüt çalışanlarının yaşanan olumsuz olayları kurum içi veya kurum dışı yetkililere bildirmesi bireysel, örgütsel ve toplumsal açıdan oldukça önemlidir.

Diğer işletmelerle gittikçe zorlaşan şartlarda rekabet edebilmek ve ekonominin küresel boyuttaki tesirlerinden dolayı örgütler sürdürebilirlik faaliyetleri konusunda daha fazla mesai harcayarak çalışma yapmaktadırlar. İşgörenlerin örgüte bağlılık düzeyleri ne kadar fazla olursa verimlilik artmış, rekabet üstünlüğü sağlanmış ve sürdürebilirlik doğrudan etkilenmiş demektir. Bu noktadan bakıldığında çalışanın örgüte olan bağlılığın artmasını sağlayacak unsurlar iyi analiz edilmeli ve işgören de bağlılık duygusunun yer etmesi için uygun yöntemler ve davranışlar belirlenmelidir.

Açık etme (whistleblowing) organizasyonlarda ahlak dışı ve kanuna aykırı eylemlerin örgüt içinde veya örgüt dışındaki yetkililere bildirilmesi olarak ifade edilmektedir. Örgütsel bağlılık, işgörenin örgütün amaçlarına ve değerlerine son derece inanmak ve bunları kabullenmek demektir. Açık etme kavramının gerçekleşmesi için çalışanın öncelikle kendisine, bir birey, bir insan olarak saygı duyması ve çalıştığı örgüte bağlılık duyması gerekmektedir. Çalışanlar, örgüte duyulan bağlılık düzeyine göre örgütsel çıkarların sağlanması için açık etme davranışını sergilemekte ve dolaylı olarak da toplumsal faydanın sağlanması için bu eylemi gerçekleştirmektedir.

Açık etme ve örgütsel bağlılık kavramlarının ilişkisi örgütün menfaatleri noktasında önem arz eden konulardır. Yöneticilerin de bu konulara daha özenli yaklaşmaları elzemdir. Çalışanların, açık etme eylemini gerçekleştirmeleri için örgüte karşı bağlılık duygusuna sahip olmaları gerekmektedir. Bu bağlılık duygusunu yöneticiler uygun yönetim tarzı, uygun iş ortamı ve diğer etkenlerle sağlayarak çalışanın bu eylemi yerine getirerek örgütün prestij ve güven kaybı yaşamasına engel olmalarını sağlayacaklardır. Yöneticilerin bu yaklaşımı açık etme eyleminin yerine getirilmesini sağladığı gibi çalışanın, örgütüne, işverenine ve yöneticilerine olan bağlılığını da artıracağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Açık Etme (Whistleblowing)

Açık etme "Whistleblowing" teriminin örgütsel bir terim olarak kullanılması İngiltere'de bir emniyet çalışanı tarafından bir vatandaşın kanun dışı bir davranışta bulunmak üzereyken kişiyi bu eylemi yapmaması adına ıslık çalması ile başlamaktadır. Bu terim ilk olarak 1963 yılında emniyet açısından oluşmuş olan olumsuzluklar ve risklerin yer aldığı hukuki bir belgede yazılı olarak ifade edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere ahlaki değerlere ve meşru olmayan eylemde bulunanların bir düdük (açık etme) ile yapmamasını sağlamaya çalışmak bu kavramın temelini açıklamaktadır (Hers, 2002: 243-262).

Whistleblowing teriminin, Türkçe literatürde bilgi uçurma, bilgi ifşası, ihbarcılık gibi birçok farklı kullanımı görülmekte ve Türk Dil Kurumu sözlüğünde whistleblowing terimi; "sırrını açığa

vurmak, ele vermek" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019).

İngilizce bir terim olan "whistleblowing" tam olarak tek bir Türkçe karşılığı bulunmadığından bazı Türkçe kaynaklarda doğrudan İngilizcesi kullanıldığı görülmektedir. Buna ek olarak bilgi uçuran kişiye de İngilizcede "whistleblower" denilmekte ve bu kelimede aynı şekilde Türkçe kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu çalışmada örgütsel açıdan incelendiğinden "açık etme" kavramı kullanılmıştır.

Açık etme (Whistleblowing): "Ahlaki ya da etik olmayan ve yasa dışı gizli bilgi, durum ve davranışları; örgütün yapısı, olayın türü ve boyutu gibi değişkenlik gösteren durumlara göre kurum içi ve/veya kurum dışı ilgili taraflara birey, grup ya da örgüt tarafından, yazılı, sözlü veya diğer görsel iletişim araçlarıyla bildirilerek yapılan açık etme eylemi" olarak ifade edilmektedir (Ayar ve Özmen, 2017: 464).

Açık etme, kurumlarda meydana gelen olumsuz ve yanlış davranışların açık edilmesidir. Kapsamlı olarak açıklamak gerekirse; (whistleblowing) işletme içinde meydana gelen gayrı meşru veya ahlak dışı eylem ve davranışları, örgüt içinde veya örgüt dışında gerek bireylere gerek örgütlere gerekse topluma zarar vermemesi noktasında işgörenlerin kurum içi veya dışında sonuç alabileceği karar verme mekanizmalarına iletmesi anlamını taşımaktadır (Aktan, 2015: 20-21).

2.1.1. İçsel Açık Etme

Kurum içi bir kontrol mekanizması olan içsel açık etme, etik/ahlak dışı ve kanun dışı davranış ya da eylemleri örgüt içerisinde bir üst yetkili kişiye veya kuruma bildirmeyi ifade etmektedir.

Yetkili kişi açık edenden aldığı bilgiyi önemseyip problemi sonlandırmaya çalıştığında bu durum örgüt içinde son bulacaktır. İşgören, yaşanan olumsuz davranışı amirine iletmesine rağmen sonuç alamaz ise amirinin de bir üst yetkilisine gidip açık edebilir. Yaşanan ahlak dışı veya yasa dışı davranışın sonlandırılması için örgüt içinde yapılan her tür raporlama eylemi içsel açık etmedir (Koç, 2017: 73).

Örgütte gerçekleşen olumsuz davranışların örgüt içinde yetkililere bildirilmesi, müdahale edilmesi ve önlem alınabilmesi açısından önemli ve gerekli bir davranıştır. Bu yüzden içsel açık etme eyleminde bulunmak, işletme açısından olumlu sonuç doğuracaktır (Çiğdem, 2013: 98).

2.1.2. Dışsal Açık Etme

Örgüt içerisinde yaşanan etik/ahlak dışı veya yasa dışı olayların kurum içi yetkililere açık ettikten sonra sonuç alınamadığı durumlarda dışsal açık etme eylemine başvurulmaktadır.

Eğer çalışan içsel açık etme eyleminde bulunmasına rağmen sonuç alamaz ise veya yetkilisinin de olumsuz davranış eylemi içinde olduğuna inanıyor ya da görüyorsa veyahut üst yönetimden korkuyorsa, işgörenin dışsal açık etmeyi gerçekleştirme ihtimali daha fazladır. Dışsal açık etme düzgün kontrol edilmediği takdirde işletme açısından büyük ölçüde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Yasa dışı veya ahlak dışı uygulamaların örgüt dışına açık edilmesi ile örgütün kamuoyunda prestij kaybı yaşanabilir ve neticesinde işletme finansal problemler yaşayabilir, örgütün performansı olumsuz etkilenir (Bakar, 2012: 10).

Günümüzde insanlar sosyal ve iş yaşantısının neredeyse tamamını sosyal medyadan yaşamakta ve paylaşmaktadır. Bununla birlikte sosyal medyanın etkin yapısının da fazla olmasıyla bu tür olumsuz davranışları açık etmek için sosyal medya platformlarını kullanmaktadırlar.

2.2. Örgütsel Bağlılık

Özellikle son yıllarda farklı disiplinlerden araştırmacıların hakkında daha fazla çalışma yaptığı Örgütsel Bağlılık kavramına her araştırmacı kendi perspektifinden yaklaştığı için ortak bir tanımlama yapılamamaktadır (Uludağ, 2018: 174). Bu sebepten dolayı alan yazında birçok farklı tanım bulunmaktadır.

Örgütsel bağlılık, örgüt çalışanlarının örgütün amaçları ve değerleriyle bütünsel olarak ele aldıkları ve örgütteki üyeliklerini devam ettirmek istedikleri bir süreç olarak belirtmişlerdir (Porter,

Steers, Mowday ve Boulian, 1974: 603-609). Luthans (1992: 125)'a göre ise işgörenlerin örgüte olan sadakatlerine ilişkin bir tutumdur.

Örgütsel bağlılık; çalışanın görev yaptığı örgütün hedeflerine varabilmesi için gösterdiği emek ve bağlılık derecesidir (Bedük, 2018: 49).

Örgütsel bağlılık, aynı zamanda çalışanların kuruluşlarına yönelik tutumu ve çalışanların olumsuz çalışma koşullarında bile kuruluşun sadık ve çıkarına uygun davranışlarda bulunmalarını sağlayan tutumdur (Gürer ve Çiftçi, 2018: 571).

Örgütsel bağlılığın alan yazında genellikle üç farklı boyutundan bahsedilmektedir. Bahsedilen bu boyutlar; duygusal (affective), sürekli (continuance) ve normatif (normative) bağlılıktır. Bu boyutların üçü de işgören ile organizasyon arası bağlılık derecesini ifade etse de farklı niteliktedirler (Allen ve Meyer, 1990: 3). Bu çalışmada Porter ve arkadaşlarının kullandığı tek boyutlu Örgütsel Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır.

3. AÇIK ETME (WHISTLEBLOWING) VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK İLİŞKİSİ

Organizasyonlar belirli hedefler ulaşma doğrultusunda oluşmuş yapılardır. Hedeflere ulaşma içinde günden güne değişen her türlü koşula uyum sağlamak zorundadır. Örgüt çalışanları da bu organizasyonların iç ortamını etkileyen en önemli faktörlerdir. Bu konuda işgörenlerin olumlu örgütsel davranışları işletmenin hedeflerine ulaşmasına ve başarısına katkıda bulunacaktır. Olumlu örgütsel davranışlardan biri açık etme bir diğeri de örgütsel bağlılıktır (Önder, Akçıl ve Cemaloğlu, 2019: 1).

Açık etme; işletme içinde yaşanan kötü davranışlar hakkında üstlere bilgi verme olarak tanımlanmaktadır (Gökçe, 2014: 262). Başka bir ifade ile açık etme; bir çalışanın, kurum içerisinde gerçekleşen herhangi bir ahlak dışı, kanun dışı veya meşru olmayan davranışı, bu tür olaylara müdahil olacak içerde veya işletme dışındaki yetkililere bildirmesidir (Miceli ve Near, 1985).

Açık etme eylemi etik ve ahlaki bir davranıştır. İnsani, vicdani ve ahlaki değerlere sahip olan her işgören kurumunda karşılaştığı olumsuzlukları öncelikle kurum içi yetkililere bildirerek içsel açık etmeyi tercih edecektir. Eğer sonuç alamazlar ise dışa açık etme yolunu seçerek kurum dışı yetkililere bildirme eylemi gösterecektir. Çünkü Bowie (1982)'ye göre açık eden (whistleblower); ilk olarak etik/ahlak dışı ya da yasa dışı olayı dışsal açık etmeden önce örgüt içerisindeki üst yönetime bildirmek adına bütün emeği sarf etmelidir. İkinci olarak ise kendisinde bulunan somut delilleri örgüt içindeki, mantığı ile davrandığını bildiği bir karar verme statüsünde bulunan yönetici ile paylaşmalıdır.

Örgütsel bağlılık işgörenin örgütüne olan sadakat derecesini göstermektedir. Meyer ve Allen (1997)'e göre örgütsel bağlılık ise çalışanın görev yaptığı örgütlerde, işinin daim olmasını istemesi, düzenli mesaiye gelmesi, işyerini sahiplenmesi, koruması ve işyeri politikaları ve kuralları ile bütünleşmesi olarak ifade edilmektedir.

Organizasyonlarda işgörenlerin etik ve ahlaki eylemlerinin üzerinde duran kuvvetli bir kurumsal yapı olmalıdır. Çünkü yöneticilerin yön göstericisinin etik olduğu bilinmektedir (Aykanat ve Vural, 2019: 49-50).

Örgütüyle güçlü bir bağa sahip olduğunu hisseden, bağlılık duygusunun yüksek derecede olduğu işletmelerde çalışanlar organizasyon içerisindeki her türlü etik/ahlak dışı ve kanun dışı davranış ve olaylara karşı hoşgörülü davranmazlar, hatta bu tür olayları kurum içi ya da dışındaki yetkililere rapor etmekten ve açık etmekten uzak durmazlar. Çalışanlar bir tür "gönüllü denetçilik" yaparlar (Blumberg, 1971; Akt. Aktan, 2015: 6-7).

İçsel ya da dışsal açık etmeyi tercih eden işgören, örgüte olan bağlılığına zarar veren bir davranışta bulunmamaktadır. Üstelik bu olumsuz davranışların örgüte vereceği zararların düzeltilmesine olanak sağlamış durumunda olmaktadır (Çiğdem, 2013: 98).

Özel hastane çalışanlarında açık etme ve örgütsel bağlılık konusunda çalışma yapılması; hizmet

sektöründe faaliyet gösteren bu işletmelerin öncelikle örgütsel verimlilik ve performansı olmak üzere, insan sağlığının korunması, iyileştirilmesi ve toplumun refah ve sağlıklı bir yaşam sürmeleri için üstlendikleri rolden ötürü bu örgütlerin bireye ve topluma karşı sorumlulukları konusunda üzerinde durulması gereken bir konudur.

İnsanlar hastanelere rahatsız olduğu veya hastalandığı bir konuda sağlığına kavuşma isteğinde oldukları için ve dahası yaşama tutunmak için çare bulmak üzere geldikleri için kısacası bu sektör organizasyonları insan hayatı demek olduğu için açık etme (whistleblowing) kavramının araştırılması ve örgütsel bağlılıkla olan ilişkisinin tespit edilmesi daha da önemli hale getirmektedir.

4. YÖNTEM

Çalışmamızın yöntem kısmında araştırmaya ait hipotezler, ölçekler, ana kütle ve örnekleme ilişkin verilere yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı Giresun'da faaliyet gösteren özel hastanelerde; açık etme (whistleblowing) ve örgütsel bağlılığın ilişkisini araştırmaktır. Bu çalışma doktora tezi çalışması kapsamında daha geniş ölçekte gerçekleştirilen bir alan araştırmasından üretilerek derlenmiştir. Örgütsel bağlılığın çalışanlar üzerindeki etkileri sıklıkla incelenen örgütsel konular arasındadır. Bu çalışmada örgütsel bağlılık düzeylerinin açık etme veya diğer bir deyimle bilgi uçurma davranışı üzerindeki etkisi, özel hastane çalışanları üzerinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.2. Ana Kütle ve Örneklem

Araştırmanın uygulama alanı Giresun ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde görev yapan bireyleri kapsamaktadır. Bu hastanelerde araştırma yapıldığı dönemde 397 personel görev yapmaktadır. 210 adet anket çalışanlara verilmiş ancak 205 anket cevaplanarak tarafımıza iade edilmiştir. 9 adet anket hatalı ya da eksik yanıtlandığından araştırma kapsamına dahil edilmemiştir. Bu bağlamda 196 özel hastane çalışanına ulaşılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak anket formu tercih edilmiştir. Araştırma için kullanılacak analizler, ilgili anket formlarından toplanan verilerin işlenmesi ile gerçekleştirilmiştir.

4.3. Araştırmanın Ölçekleri ve Hipotezleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerden birincisi "Açık Etme Ölçeğidir". Açık etme ile ilgili kullanılan soru formunun elde edilmesinde Celep ve Konaklı'nın 2012 yılındaki çalışmasında yer alan16 maddelik soru formundan faydalanılmıştır. Yazında farklı boyutlarda ele alınan açık etme kavramı bu çalışmada iki boyutlu olarak (içsel ve dışsal açık etme) ele alınmıştır. Araştırmada kullanılan ikinci ölçek "Örgütsel Bağlılık Ölçeğidir". Örgütsel bağlılığın ölçülmesinde kullanılan soru formunun elde edilmesinde Porter, Steers, Mowday ve Boulian'ın 1974 yılındaki çalışmasının Erceylan'nın 2010 yılındaki tez çalışmasında yer alan Türkçe'ye uyarlanmış 15 maddelik soru formundan faydalanılmıştır. Alan yazında farklı boyutlarda değerlendirilen örgütsel bağlılık kavramı bu çalışmada tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Her iki ölçeği de değerlendirmeye yönelik beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Araştırma çerçevesinde oluşturulan model aşağıda yer almaktadır.

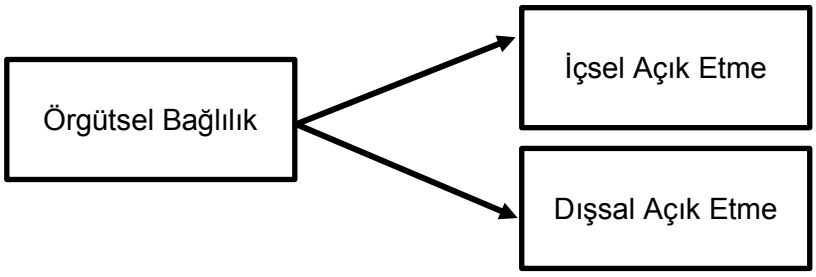

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmada test edilecek hipotezler aşağıda belirtilmiştir:

H1: Örgütsel bağlılığın içsel açık etme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H2: Örgütsel bağlılığın dışsal açık etme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmanın bu kısmında saha çalışması neticesinde sağlanan verilerin analizlerine ve bu analizlere ilişkin yorumlara yer verilmiştir. Hesaplamalar için SPSS 20 programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formunda yer alan ölçeklerin her biri için güvenilirlik analizi yapılmıştır.

Güriş ve Astar (2014: 245)'a göre güvenirlik ifadesi olarak; güvenirlik katsayısı hesaplanmaktadır. Güvenirlik katsayısını bulabilmek için tercih edilen yöntemlerden biri de (α) Cronbach's Alfa katsayısıdır. Bu araştırmada da güvenirlik analizlerini hesaplamak için Cronbach's Alfa katsayısı kullanılmıştır. Araştırmadaki değişkenlerin boyutları ve birlikte yapılan güvenirlik analizine ait sonuçlar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. *Ölçeklere İlişkin Güvenirlik Analiz Sonuçları*

Kullanılan Ölçekler	İfade Sayısı (N of İtems)	Cronbach's Alpha Katsayıları (α)
İçsel Açık Etme (Açık Etme Boyutu)	10	0,833
Dışsal Açık Etme (Açık Etme Boyutu)	5	0,766
Örgütsel Bağlılık	15	0,848

Alfa değerinin 0,70 veya daha fazla bir değerde olması ölçeğin güvenilir olduğunu ifade etmektedir (Nunally, 1978; akt. Gürbüz ve Şahin, 2014: 305). Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutları da 0,70'den daha fazla olduğundan dolayı araştırma kapsamındaki bu değişkenlerin güvenilir bir şekilde ölçümlendiği görülmektedir (Tablo 1).

Araştırma hipotezlerinin test edilmesinde regresyon ve korelasyon analizlerinden faydalanılmıştır. Araştırmaya katılan özel hastane çalışanlarının cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, çalışma konumları, çalışma süreleri ve aylık ortalama gelirleri hakkındaki bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. *Demografik Dağılım*

Gruplar	Alt Gruplar	Frekans	Yüzde
Yaş	18-25	77	39,3
	26-33	53	27,0
	34-41	46	23,5
	42-49	19	9,7
	50 ve üzeri	1	0,5
Cinsiyet	Kadın	154	78,8
	Erkek	42	21,4

Medeni Durum	Evli	99	50,5
	Bekâr	90	45,9
	Boşanmış	7	3,6
Eğitim Düzeyi	Ortaöğretim	14	7,1
	Lise	104	53,1
	Önlisans	54	27,6
	Lisans	22	11,2
	Lisansüstü Eğitim	2	1,0
Çalışma Konumu	Çalışan	191	97,4
	Şef	4	2,0
	Amir	1	0,5
Kurumda Çalışma Süresi	1-5 yıl	117	59,7
	6-10 yıl	71	36,2
	11-15 yıl	8	4,1
Aylık Ortalama Gelir	2000 TL ve altı	49	25,0
	2001-3000 TL	144	73,5
	3001-4000 TL	1	0,5
	5001 TL ve üzeri	2	1,0

Katılımcıların %78,8'i kadınlardan, %21,4'ü ise erkeklerden oluşmaktadır. Yaş dağılımı olarak 18-25 yaş aralığındakilerin oranı %39,3'dür. 26-41 yaş aralığındakiler %50,5'lik bir orana denk gelmektedir. Katılımcıların medeni durumları dair oranlar %50,5 evli, %45,9 bekâr ve %3,6 boşanmış şeklindedir. Eğitim düzeylerine göre dağılım incelendiğinde; %53,1' ile lise mezunlarının en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Önlisans oranı %37,6, lisans, %11,2 iken lisansüstü eğitime sahip olanların oranı sadece %1' dir. İş yerindeki konumları açısından %97,4'ü normal çalışanlar oluştururken, %2'lik kısmı şef ve %0,5'lik kısmı amirler oluşturmaktadır. Kurumda çalışılan süre bakımından 1-5 yıl %59,7, 6-10 yıl %36,2 ve 11-15 yıl %4,1'dir. Aylık ortalama gelir ise 2000 TL ve altı %25 iken 2001-3000 TL aralığı %73,5 ile en yüksek orandadır. 3000 TL'nin üzerinde maaş alanların oranı sadece %1,5'dir.

Ölçek ortalamaları ve diğer istatistiki bilgiler aşağıda Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. *Ölçek Ortalamaları*

	N	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Std. Hata	Basıklık	Std. Hata
İçsel Açık Etme	196	3,99	0,78	-0,995	0,174	1,298	0,346
Dışsal Açık Etme	196	3,43	0,97	-0,346	0,174	-0,696	0,345
Örgütsel Bağlılık	196	3,45	0,83	-0,520	0,174	0,056	0,346

Ölçüm araçlarına ilişkin ortalamalar tabloda yer almaktadır. Buna göre içsel açık etme düzeyi ortalaması 3,99 dışsal açık etme ortalaması 3,43 ve örgütsel bağlılık düzeyi ortalaması 3,45'dir. Ortalamalar içerisinde içsel açık etmenin en yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Gerçekleştirilen temel bileşenler faktör analizine göre açık etme ölçeği iki boyutludur ve toplam açıklanan varyans yüzdesi %44,99'dur. Faktör yükleri 0,550 ile 0,823 arasında değişmektedir. Cronbach's Alpha Güvenilirlik düzeyi 0,857'dir. Örgütsel bağlılık ölçeği tek boyutludur ve toplam açıklanan varyans yüzdesi %68,80'dir. Faktör yükleri 0,822 ile 0,837 arasında değişmektedir. Cronbach's Güvenilirlik düzeyi 0,801'dir.

Değişkenler arasındaki korelasyon incelenmiştir. Bu bilgilere aşağıda Tablo 4'de yer verilmiştir.

Tablo 4. *Değişkenler Arası Korelasyon*

		(a)	(b)	(c)
İçsel Açık Etme (a)	Pearson Korelasyonu	1,00	0,46	0,29
	P (Anlamlılık)	-	0,00	0,00
Dışsal Açık Etme (b)	Pearson Korelasyonu	0,46	1,00	0,35
	P (Anlamlılık)	0,00	-	0,00
Örgütsel Bağlılık (c)	Pearson Korelasyonu	0,29	0,35	1,00
	P (Anlamlılık)	0,00	0,00	-

Buna göre açık etme alt boyutları içsel açık etme ve dışsal açık etme ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasında pozitif yönlü korelasyon oluştuğu tespit edilmiştir. Bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<0,05$). Örgütsel bağlılığının açık etme davranışı üzerindeki etkisinin incelenmesi için doğrusal regresyon analizinden faydalanılmıştır.

Değişkenler arasındaki doğrusal ilişkiye yönelik regresyon analizi aşağıda Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. *Değişken Arası Regresyon*

			B (Etki Büyüklüğü)	Std. Hata	Beta (Std. Etki Büyüklüğü)	t	P
Örgütsel Bağlılık	→	İç Açık Etme	0,308	0,074	0,286	4,156	0,000
Örgütsel Bağlılık	→	Dış Açık Etme	0,521	0,100	0,350	5,205	0,000

Tablo 5' de verilen regresyon değerlerinin gösterdiği üzere örgütsel bağlılığın içsel açık etme ve dış açık etme davranışı üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Standart etki büyüklüğü üzerinden incelendiğinde örgütsel bağlılık düzeyindeki 1 birimlik artış içsel açık etme davranışı düzeyini 0,286 ve dışsal açık etme düzeyini 0,350 oranında arttıracağını göstermektedir.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda H_1 (Örgütsel bağlılığın içsel açık etme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır) ve H_2 (Örgütsel bağlılığın dışsal açık etme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır) hipotezleri kabul edilmiştir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Açık etme kavram olarak ülkemizde çok sık araştırma konusu edilmeyen ancak hemen her

kurumda karşımıza çıkan bir davranışı tanımlamaktadır. Açık etme (Whistle blowing) kavramı genel anlamda kurumda çalışan bireylerin iş yerlerindeki işleyiş veya birtakım olaylar karşısında gösterdikleri bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Gösterilen bu tepkiler genel olarak olması beklenmeyen bir davranışın veya hareketin ortaya çıkması buna tanık olunması ve bu durumdan rahatsız olunması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu rahatsız edici durumun resmi veya resmi olmayan yollar ile kurum içindeki veya kurum dışındaki üçüncü kişi veya kurumlara ifşa edilmesi bilgi uçurma davranışı olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmaya konu edilen diğer değişken örgütsel bağlılık kavramıdır. Örgütsel bağlılık kavramı hem dünyada hem de ülkemizde örgütsel davranış ile ilgili yapılan araştırmalarda sıkça kullanılan bir argümandır. Örgütsel bağlılık kavram olarak çalışanların kurumları ile bir bağ oluşturmasını ifade etmektedir. Kurumuna bağlılık hisseden birey aynı zamanda kendi hedefleri ve beklentilerini de kurumları ile uyumlu şekilde belirlemektedir. Kurumsal bağlılık aynı zamanda karşılıklı olarak kurumun ve çalışanın kazançlı çıkmasını sağlayan bir ilişkidir. Dolayısıyla örgütsel bağlılığı yüksek olan bireylerin kurumlarının iyiliğine yönelik hareket etmeleri, kurumda çalışmaya devam etme konusunda istekli olmaları beklenmektedir.

Açık etme davranışı ile örgütsel bağlılığın ilişkilendirilmesi bakımından örgütsel bağlılığı yüksek olan bireyin kurumu için iyi olanı yapma arzusunun bulunmasının önemini vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda kişi, kurumunda olmasını istemediği bir davranış şekli, kanuna, ahlaka aykırı bir hareket gördüğünde bu yanlışın düzeltilmesine yönelik olarak çeşitli eylemler gerçekleştirmek isteyecektir. Bu eylemlerden bir tanesinin de açık etme davranışı gösterme yönünde olması muhtemel görünmektedir. Yaşanan durumdan rahatsızlık hisseden birey bunun giderilmesi için çözüme yönelik olarak tanık olduğu yanlışlıkları üçüncü kişilere veya kurumlara rapor edecektir.

Bu alan araştırmasında çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinin açık etme davranışı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda Giresun ilinde faaliyet gösteren özel hastane çalışanları üzerinde anket uygulaması yapılarak veri toplanmıştır. Elde edilen bulgular çerçevesinde çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri ile açık etme davranışları arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Açık etme davranışı bu çalışmada içsel açık etme ve dışsal açık etme olmak üzere iki boyutta incelenmiştir. İçsel açık etme davranışı karşılaşılan olayın kurum içerisindeki kişilere iletilmesi iken dışsal açık etme ise kurum dışındaki kişilere bu bilgilerin iletilmesi anlamını taşımaktadır. Elde edilen bulgulara göre örgütsel bağlılığın hem içsel açık etme hem de dışsal açık etme davranışı üzerinde pozitif yönlü etkisi tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile örgütsel bağlılık düzeyi arttıkça ve kişi kurumuna bağlandıkça açık etme davranışı hem içe hem de dışa yönelik olarak artış gösterecektir.

Örgütler genel olarak içinde çalışan bireyler ve mevcut yapıları ile yaşayan birer organizma olarak tanımlanmaktadırlar. Bu bağlamda kurum içerisindeki iletişimin ve bilgi aktarımının sağlıklı bir şekilde yapılması önem taşımaktadır. Birey yanlış gördüğü bir olay karşısında tanık olduğu bu durumu ilgili birimlere iletebileceği bir iletişim mekanizmasının bulunması kurum içi iletişimi rahatlatacaktır. Açık etme davranışının bu bağlamda olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğunu söylemek de mümkündür. Örgütsel bağlılık ile ilgili olarak gerçekleşen açık etme davranışının genel olarak kurumun iyiliği ve sıhhatine yönelik oluşması aşikardır. Bu bağlamda ileriye yönelik olarak konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda açık etme davranışının çok yönlü ve diğer örgütsel kavramlar bağlamında araştırılmasının önemini vurgulamak faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aktan, Ç. C. (2015). Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vicdani Red Davranışı: Whistleblowing, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 7 (2), 19-36.

Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. Journal of occupational psychology, 63(1), 1-18.

Ayar, M. ve Özmen, C. (2017). Açık Etme (Whistleblowing) ve İspiyonlama. 5. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı, 3-4 Kasım 2017, Antalya, Türkiye.

Aykanat, Z. ve Vural, A. G. M. F. (2019). Bilgi Uçurma (Whistleblowing) Davranışı. Olumsuz Boyutlarıyla Örgütsel Davranış, 49.

Bakar, Şaban (2012). Çalışanların, İş Yerlerinde Karşılaştıkları Etik Olmayan Durumları Raporlama Eğilimleri ve Bir Uygulama. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

Bedük, A. (2018). Örgüt Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar, Güncel Konular. Konya: Atlas Akademi.

Blumberg, G. (1971). "Corporate Responsibility and the Employee's Duty of Loyalty and Obedience: A Preliminary Inquiry", Oklahoma Law Journal, 24, 1971, pp.279, 297.

Bowie, N., (1982). "Blowing the Whistle and Other `Why be Moral Questions?'", Business Ethics, Prentice Hall, Englewood Cliffs NJ. pp.138-149.

Celep, C. ve Konaklı, T. (2012). Bilgi ifşası: Eğitim Örgütlerinde Etik ve Kural Dışı Uygulamalara Yönelik Bir Tepki, e-internationaljournal of educationalresearch, 3(4), 65-88.

Çiğdem, Serpil (2013). Büro Yönetiminde Whistleblowing ve Etik İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Büro Yönetimi Özel Sayısı (1), 93- 109.

Erceylan, N. (2010). Yöneticilerin liderlik davranışlarının çalışanların örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkileri ve bir araştırma. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

Gökçe, A. T. (2014). Okullarda Bilgi Uçurma: İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (22), 261-282.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem-analiz, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Gürer, A. ve Çiftçi, G. E. (2018). The Relation between Machiavellianism, Organizational Commitment and Ethical Leadership: A Field Research on Academicians in Turkey, 10(2), 570-597.

Güriş S. ve Astar, M. (2014). Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik. DER Yayınları, İstanbul.

Hersh, M. A. (2002). Whistleblowers heroes or traitors? Individual and collective responsibility for ethical behavior. Annual Reviews in Control, 26(2), 243-262.

Karadal, H. ve Erdem, A. T. (2018). Örgütsel Adalet, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Güven Algılarının Analizi: Selçuk Üniversitesi Örneği.

Koç, E. (2017). Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Göre Whistleblowing (İfşa) Davranışı Üzerine Bir Araştırma. KTO Karatay Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Luthans, F, (1992). Organizational Behavior. New York: McGrawHill Inc.

Meyer, J.P. ve Allen, N.J. (1997). Commitment in the workplace. theory, research and application. London: SAGE.

Miceli, M. P. ve Near, J. P. (1985). Characteristics of Organizational Climate And Perceived Wrongdoing Associated With Whistleblowing Decisions, Personnel Psychology, 38(3), 525-544.

Nunally, J. C. (1978). Psychometric theory, McGraw-Hill, New York.

Önder, M. E., Akçıl, U. ve Cemaloğlu, N. (2019). The Relationship between Teachers' Organizational Commitment, Job Satisfaction and Whistleblowing Sustainability, 11(21), 5995.

Park, H., Rehg, M. T. ve Lee, D. (2005). The influence of confucian ethics and collectivism on whistleblowing ıntentions: a study of south korean public employees. Journal of Business Ethics, 58 (4): 387-403.

Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T. ve Boulian, P. V. (1974) "Organizational Commitment, Job

Satisfaction, And Turnover Among Psychiatric Technicians", Journal of Applied Psychology, Vol. 59, No. 5, p. 603-609.

Uludağ, G. (2018). Örgütsel Bağlılık ile İşgören Performansı İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 171-193.

TDK, (2019). Türkçe sözlük, "Dil Bilgisi", Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr/?kelime=a%C3%A7%C4%B1k%20etmek, (Erişim tarihi, 04.10.2019).

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 383-399, Kış 2019

Arsuz -Dörtyol (Hatay) Arası Kıyı Alanlarında Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1987- 2016), Problemler ve Çözüm Önerileri

Dr. Öğr. Üyesi Reşat Geçen
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4144-6645
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Hatay – TÜRKİYE

Özlem Karaömer
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1148-594X
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Hatay – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.11.2019
Kabul: 30.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Arazi Kullanımı
Kıyı Alanları
Zamansal Değişim
CBS

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS39866

Öz

Bir bölgede bulunan araziler bulundukları bölgenin doğal ortam şartlarına göre farklı amaçlar doğrultusunda kullanılabilirler. Fakat her arazi kullanım türünün potansiyeline uygun olarak kullanıldığını söylememiz de mümkün değildir. Özellikle kıyı alanlarında farklı sektörlerin yürüttüğü ekonomik faaliyetlere bağlı olarak yaşanan hızlı nüfus birikimi arazi kullanım türlerini çeşitlendirmiştir. Bu durum ise birçok doğal ve beşeri sorunu beraberinde getirmiş ve getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı 1987 ve 2016 yılları arasında Arsuz- Dörtyol arası kıyı alanlarının arazi kullanım değişikliklerini tespit etmektir. 1987 ve 2016 yılları arazi kullanımına ait veriler, ilgili kurum ve kuruluşlardan elde edilerek Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yazılımlarından ArcMap - ArcGIS 10.3 kullanılarak düzenlenmiştir. Ayrıca çalışma alanına ait uydu görüntüleri ve yapılan arazi çalışmaları ile arazi kullanımında meydana gelen değişimler tespit edilmiştir.

Arsuz- Dörtyol arası kıyı alanlarında 30 yıllık süreçte arazi kullanımında önemli değişikliklerin olduğu görülmüştür. Tarım, orman, mera ve diğer alanlar başlığı altında değerlendirilen kumluk, taşlık vb. alanlarda azalma olurken, yerleşim alanlarında belirgin bir artışın olduğu gözlenmiştir. Araştırma alanında arazi yetenek sınıfları ile arazi kullanımı arasında uyumsuzluk söz konusudur. Sahanın uygun iklim özellikleri, tarım potansiyeli, ulaşım imkanları, giderek artan sanayi faaliyetleri sahada nüfusun hızla artmasına neden olmuştur. Bu durum başta tarım arazilerinin azalması olmak üzere orman tahribatı, alt yapı sorunları, çevre kirliliği gibi birçok soruna neden olmaktadır. Çalışmada tespit edilen problemlere çözüm önerileri sunulmaktadır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Geçen, R. ve Karaömer, Ö. (2019). Arsuz -Dörtyol (Hatay) Arası Kıyı Alanlarında Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1987- 2016), Problemler ve Çözüm Önerileri. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 383-399.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 383-399, Winter 2019

Temporal Change Of Land Use In Coastal Areas Between Arsuz And Dörtyol (Hatay) (1987-2016), Problems And Solution Proposals

Asst. Prof. Dr. Reşat Geçen
Department of Geograpy, Hatay – TURKEY

Özlem Karaömer
Graduate School of Social Science, Hatay – TURKEY

Artcile History

Submitted: 21.11.2019
Accepted: 30.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Land Use
Coastal Areas
Temporal Alteration
GIS

Research Article

DOI: 10.9761/JASSS39866

Abstract

The lands in a region can be used for different purposes according to the natural environment conditions of the area. However, it is not possible to say that each land use type is used in accordance with its potential. Especially in coastal areas, the rapid increasing of population due to the economic activities driven by different sectors has diversified the land use types. This situation brings many natural and human problems.

This study aims to analyze the land use alteration of the coastal areas between Arsuz and Dörtyol from 1987 to 2016. Data related to land use between 1987 and 2016 are obtained from related institutions and foundations and then they were regulated using ArcMap - ArcGIS 10.3 from Geographic Information Systems (GIS) software. Moreover, alteration in land use was determined by field studies and satellite imagery of study area.

Results of study shows substantial alteration in land use during 30-years period in coastal areas between Arsuz and Dörtyol. While agricultural, forest, pasture and other areas under the head of sandy, stony etc. has observed as decreasing situation, residential areas has prominently observed as increasing. There is a discordance between land capability classes and land use in the research area. The favorable climatic characteristics of the area, agricultural potential, transportation facilities and increasing industrial activities caused the population to increase rapidly. This situation causes many problems such as forest destruction, infrastructure problems and environmental pollution, especially the decreasing of agricultural lands. At the end of study, solutions for determined problems are proposed.

1.GİRİŞ

İnsanoğlu geçmişten günümüze kadar farklı doğal ortamlarda farklı yerleşme şekilleri oluşturmuştur. Nüfus artışıyla birlikte yerleşmeler de genişlemiş ve gelişmiştir. Zamanla yaşanan ekonomik gelişmeler insanoğlunun başta yerleşme ve beslenme olmak üzere her alanda ihtiyaç ve isteklerinin değişmesine yol açarak kısa mesafelerde beşeri ve ekonomik farklılıkların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.

Hızlı nüfus artışı ve buna paralel olarak gıda ve giyecek talebinin artması, yeni ekonomik sistemin tüketimi hızlandırması, insanı giydiren ve doyuran arazilerin önemini daha da arttırmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2009: 119). Avrupa Birliği ülkeleri arazi kullanımı ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı için pek çok önlem almışlar ve bu konuda yapılacak bilimsel çalışmaları desteklemişlerdir. Mevcut arazi kullanımı şeklinin devam etmesi durumunda çoğu Avrupa ülkesinde tarım alanlarının 2080 yılına kadar giderek azalacağı ve nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamayacak düzeye geleceği tespit edilmiştir (Rounsevell, Ewert, Reginster, Leemans, Carter, 2005: 111; Aktaran: Taş, 2009).

Ülkemizde arazi kullanımında meydana gelen değişimleri ele alan birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların genelinde arazi kullanımında meydana gelen değişimlerin plansız olarak gerçekleştiği sonucuna varılmıştır. Nitekim ülkemizde arazi kullanımı faaliyetlerinde meydana gelen değişimler, özellikle verimli tarım arazilerine, ormanlara, meralara ve sulak alanlara zarar vermektedir (Gözenç, 1978: 13; Avcı, 1997: 303; Duran, 1998: 80; Bayar, 2002: 102; Özdemir ve Bahadır, 2008: 6-13; Taş, 2010: 74-79; Sönmez, 2012: 64-68; Gülersoy, 2013: 1917) .

Türkiye'de günümüzde tükenmez gözüyle bakılan doğal kaynaklarımız yanlış ve plansız arazi kullanımı nedeniyle büyük bir baskı altındadır. Plansız arazi kullanımı sonucunda başta doğal ekosistemlerin bozulması, erozyon ve çölleşme olmak üzere birçok sorun yaşanmaktadır. Bu sorunları engellemek veya en azından azami dereceye indirebilmek için araziden tarım, ulaşım, sanayi, yerleşme, ormancılık vb. şekillerde yaralanırken farklı sektörlerin çalışma alanlarının sınırlarının belli bir plan çerçevesinde belirlenmesi gerekmektedir. Bilimsel veriler ve ekolojik denge göz önünde tutularak hazırlanması gereken bu plan ile doğal kaynakların verimliliği ve sürekliliği korunurken sürdürülebilir arazi kullanımının da gerçekleştirilebilmesi mümkün olabilecektir.

Doğal kaynakların kıt, insan ihtiyaçlarının sınırsız olduğu dünyamızda, arazilerin sürdürülebilir-bilinçli kullanımını sağlamak ve değişimleri izlemek amacıyla arazi örtüsü/kullanımındaki zamansal değişimler belirlenmeli ve araziler, uzman heyetler tarafından hazırlanan arazi kullanım planlamalarına göre kullanılmalıdır (Özçağlar, 2006). Bu bağlamda arazilerin doğru ve sürdürülebilir kullanımları için; arazilerin fiziki ve beşeri özelliklerinin dikkate alındığı coğrafi çalışmalarla birlikte ilgili kurum ve kuruluşların işbirliği ile arazi kullanım planları hazırlanmalı ve uygulanmalıdır.

Arsuz- Dörtyol arası kıyı alanlarının sahip olduğu uygun doğal ortam şartları ve özellikle 1960'lardan sonra artan şehirleşme, sanayileşme ve turizm faaliyetleri bu alanlarda nüfusun artmasıyla beraber araziler üzerindeki baskının da giderek artmasına neden olmuştur. Yaşanan bu baskı sonucu arazi kullanımında önemli değişimler yaşanmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, tarım arazilerinin oldukça sınırlı olduğu ülkemizde oldukça verimli tarım arazilerine sahip olan Arsuz- Dörtyol arasında yer alan kıyı alanlarının coğrafi metot ve prensiplere bağlı kalınarak, arazi kullanımında meydana gelen zamansal değişimi (1987- 2016) tespit etmek ve bu değişimin sonuçlarının sorgulanarak sürdürülebilir bir arazi kullanımı için çözüm önerileri getirmektir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın metodunu büro ve arazi çalışmaları olmak üzere iki aşamada değerlendirmek

mümkündür. Araştırmanın büro çalışmaları kısmında; öncelikle çalışma ile ilgili geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Sahanın fiziki özellikleri ile arazi sınıflarını ve arazi kullanım durumunu ortaya koyabilmek için; sahanın topografya, jeoloji-litoloji, arazi varlığı gibi temel haritaları temin edilerek Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yazılımları kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmış, gerekli sayısallaştırma işlemlerinden sonra, çalışmanın amaçlarına uygun biçimde tematik haritalar yardımıyla araziye ilişkin tespitler yapılmıştır. 1987 ve 2016 yılına ait arazi kullanım haritaları, T.C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlı Hatay İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nden temin edilen verilerin CBS yazılımlarından ArcMap- ArcGıs 10.3 ile kullanım amacına yönelik olarak değiştirilerek düzenlenmesi ile elde edilmiştir. Çalışma sahasında arazi kullanımında meydana gelen değişimleri belirlemek amacıyla Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından Hatay İli Arazi Varlığı (1998) ile ilgili hazırlanan rapordaki verilerden ve Hatay İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğünden alınan verilerden faydalanılarak Arsuz- Dörtyol arasındaki toprakların arazi kabiliyet sınıfları belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan arazi çalışmaları ile çalışma sahasında arazi kullanımı ve problemler yerinde gözlenerek ortaya konulmaktadır.

3. İNCELEME ALANININ KONUMU VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Çalışma sahasını oluşturan Arsuz- Dörtyol arasındaki kıyı alanları ülkemizin güneydoğusunda, Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda bulunmaktadır. Saha, Adana Bölümü'nün Hatay ilinde İskenderun Körfezi sınırları içerisinde yer alır. Çalışma alanı içerisinde bulunan jeomorfolojik birimler dağlar, kıyı ovaları ve bu ikisi arasında bağlantıyı sağlayan yamaçlardır. Sahanın doğusunda kıyı ovalarının hemen gerisinde yükselen, genişliği 15-35 km, yükseltisi 1800-2000 m arasında değişen ve toplam uzunluğu 175 km olan Amanos dağları çalışma sahasında yer alan tek dağlık kütledir ve yaklaşık % 10'luk bir kısmı çalışma sahasında yer almaktadır (Şekil 1).

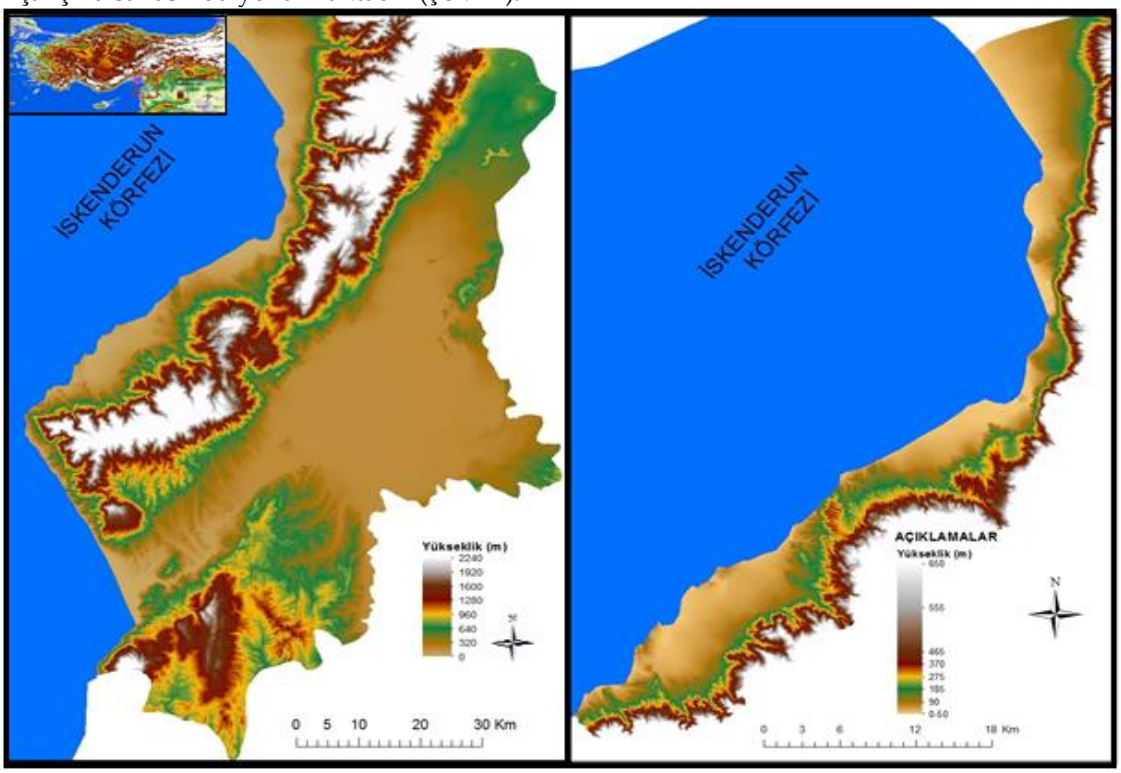

Şekil 1: Çalışma Alanının Lokasyon Ve Jeomorfoloji Haritası

Hatay ilinin batı kıyılarının bir kısmını oluşturan çalışma sahası, coğrafi koordinat sistemine göre $35^0\ 51^1$ –

36^0 15^1 doğu boylamları ile 36^0 21^1 – 36^0 53^1 kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Çalışma alanını kuzeyden Deliçay'ın su bölümü çizgisi, güneyden Konacık Çayı'nın su bölümü çizgisi sınırlarken, batıdan İskenderun Körfezi, doğudan ise Amanos Dağlarının eğimli yamaçları sınırlamaktadır.

Akdeniz iklimi özelliklerinin hakim olduğu çalışma sahasında, ortalama sıcaklıklar; İskenderun'da 20.0 ^{0}C, Arsuz'da 19.9 ^{0}C, Dörtyol'da ise 19.1 ^{0}C 'dir. En sıcak ay 28.6 °C ile ağustos, en soğuk ay ise 11.1 °C ile ocak ayıdır. Yıllık yağış ortalaması 593.7 mm'dir. En yağışlı mevsim % 43.3 ile kıştır. Yağışın en az olduğu mevsim ise % 1.7 ile yaz mevsimidir. Sahada doğal bitki örtüsü son derece zengindir ve iklimin ana özelliklerini yansıtmaktadır. Klimaks vejetasyonu oluşturan kızılçam (*Pinus brutia*) ormanları Amanos Dağları yamaçlarında 200-700 m arasında görülmektedir. Tahrip edilen alanlara maki türleri (tesbih, zakkum, katırtırnağı, defne, mersin, zeytin, erguvan vb.) yerleşmiştir. Çalışma sahasının da içinde yer aldığı Hatay'da jeolojik olarak, Alt Paleozoyikten günümüze kadar bütün devirlere ait jeolojik birimlere rastlamak mümkündür.

Çalışma sahası içerisinde Dörtyol, İskenderun, Payas ve Arsuz olmak üzere dört ilçe yer almaktadır. 2015 yılı nüfus verilerine göre bu ilçelerin toplam nüfusu 487.900'dür. Çalışma sahasında en fazla nüfus İskenderun'da (246.207) bulunmaktadır. Sahada bulunan yerleşmelerin tarihi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Hatay ili dünyanın en eski yerleşim yerlerinden biridir.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Arsuz- Dörtyol Arasındaki Kıyı Alanlarının Arazi Kullanımın Zamansal Değişimi (1987-2016)

Bir bölgede bulunan araziler bulundukları bölgenin doğal ortam şartlarına göre farklı amaçlar doğrultusunda kullanılabilirler. Fakat her arazi kullanım türünün potansiyeline uygun olarak kullanıldığını söylememiz mümkün değildir. Özellikle kıyı alanlarında farklı sektörlerin yürüttüğü ekonomik faaliyetlere bağlı olarak yaşanan hızlı nüfus birikimi arazi kullanım türlerini çeşitlendirmiştir. Bu durum ise birçok doğal ve beşeri sorunu beraberinde getirmiş ve getirmektedir.

Araştırma alanında arazi kullanım durumu yerleşme alanları, tarım alanları, orman alanları, mera alanları ve diğer alanlar (kumul, taşlık vb.) başlıkları altında sınıflandırılarak incelenmiştir. Araştırma sahasını oluşturan Arsuz- Dörtyol arası kıyı alanları toplam 53559 ha'lık (535.59 km^2) bir sahayı kapsamaktadır. Sahadaki 1987 ve 2016 yıllarında arazi kullanım sınıfları ve dağılışı Şekil 2'de verilmektedir.

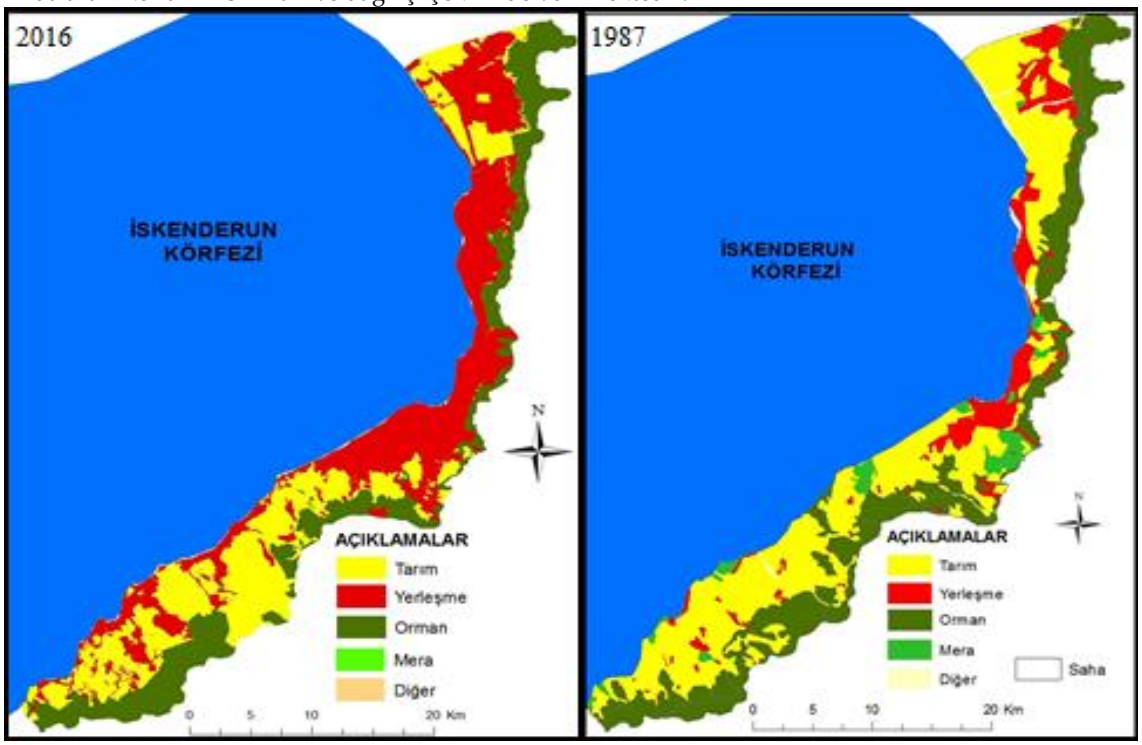

Şekil 2: Çalışma Alanının 1987 (Sağda) ve 2016 (Solda) Yılları Arazi Kullanım Haritaları.

Çalışma alanı arazi kullanımında 1987 - 2016 arasındaki 30 yıllık süreçte önemli değişimler meydana gelmiştir (Tablo 1, Şekil 3). Yerleşme alanlarında yüksek oranda artış meydana gelirken tarım, orman, mera ve diğer alanlar (taşlık, kumluk) sınıflarında azalma olmuştur. Sahada 1987 yılında arazi kullanımı içerisinde en fazla oran %47.11 ile tarım alanlarına aittir. Tarım alanlarından sonra %35.82 ile orman alanları, %11.77 ile yerleşme alanları gelmektedir. 2016 yılında arazi kullanımı içerisinde %39.23 ile ilk sırayı yerleşmeler almaktadır. Yerleşme alanlarından sonra %34.87 ile tarım alanları, %25.35 ile orman alanları yer almaktadır.

Tablo 1: Çalışma Alanında Arazi Kullanımların 1987 ve 2016 Yılların Dağılımı ve Değişimi

Kullanım Şekli	1987		2016		Değişim (Ha)
	Kapladığı Alan (Ha)	Toplam Araziye Oranı (%)	Kapladığı Alan (Ha)	Toplam Araziye Oranı (%)	
Yerleşme Alanları	6304	11,77	21014	39,23	14710
Tarım Alanları	25230	47,11	18676	34,87	-6554
Orman Alanları	19183	35,82	13579	25,35	-5604
Mera Alanları	2215	4,14	28	0,05	-2187
Diğer Alanlar (Kumul, Taşlık vb.)	627	1,17	262	0,49	-365
TOPLAM	**53559**	**100**	**53559**	**100**	

Kaynak: İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

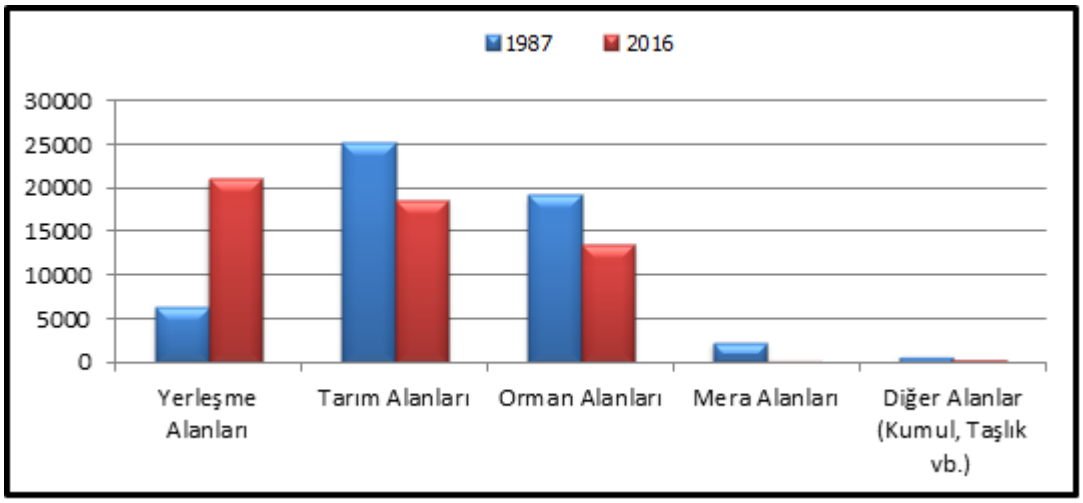

Şekil 3: Çalışma Sahasında 1987-2016 Yılları Arasında Arazi Kullanım Durumunda Meydana Gelen Değişim

Çalışma alanında 30 yıllık periyotta meydana gelen değişim miktarı ve şekli sınıf bazında aşağıda ayrı ayrı açıklanmaktadır.

Yerleşme alanları: Çalışma sahasında 1987- 2016 yılları arasında arazi kullanımı açısından artışın olduğu tek arazi kullanım sınıfı yerleşme alanlarıdır. Yerleşmelerin 1987'de kapladığı alan 6304 ha iken 2016 yılına gelindiğinde üç katından fazla bir artış ile 21014 ha' a kadar yükselmiş ve toplam arazinin yaklaşık % 40'nı oluşturmaktadır.

Yerleşmelerdeki artışın en temel sebebi sahada hızlı gelişen sanayileşme faaliyetleridir. 1970 yılında kurulan ve giderek büyüyen İskenderun Demir Çelik Tesisleri (İSDEMİR) ülkemizin en büyük dünyanın da önde gelen tesislerinden birini oluşturmaktadır (Foto 1).

Foto 1: İskenderun Demir- Çelik Tesisleri

Çalışma alanında son 40-50 yıl içerisinde sanayileşme hızla gelişmiş ve 2 büyük organize sanayi bölgesi kurulmuştur. Birincisi olan İskenderun Organize Sanayi Bölgesi (OSB) İskenderun İlçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. 208 ha alan üzerine kurulmuş olan bu sanayi bölgesinde 32 işletme yer almaktada ve 4837 kişi istihdam etmektedir. İskenderun OSB'de faaliyet gösteren tesislerin %50'si demir-çelik, %20'si makine imalatı yapan tesis, %20'si boru imalatına yönelik tesis, %10'u ise filtre imalatına yönelik tesislerden oluşmaktadır. İkincisi ise Payas İlçesi sınırları içerisinde 53 ha alan üzerine kurulu, 24 işletmenin bulunduğu ve 2426 kişinin çalıştığı Payas OSB'dir. Bu alandaki tesislerin hemen heme tamamı demir ve demir mamülleri üretimi üzerinde faaliyet göstermektedir. Her iki OSB alanında da doluluk oranı %100 ulaşmış olup büyümesini tamamlamıştır (www.dogaka.gov.tr).

Çalışma alanında sanayileşmenin artması ile birlikte nüfus artışmıştır (Şekil 4). Özellikle 1970 yılından sonra hızlı bir artış olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi sahada gelişen sanayi sektöründe çalışmak üzere göç almasıdır. 1985-1990 yılları arasında nüfus değerinde azalma ancak sonrasında 2015 yılına kadar tekrar arttığı görülmektedir.

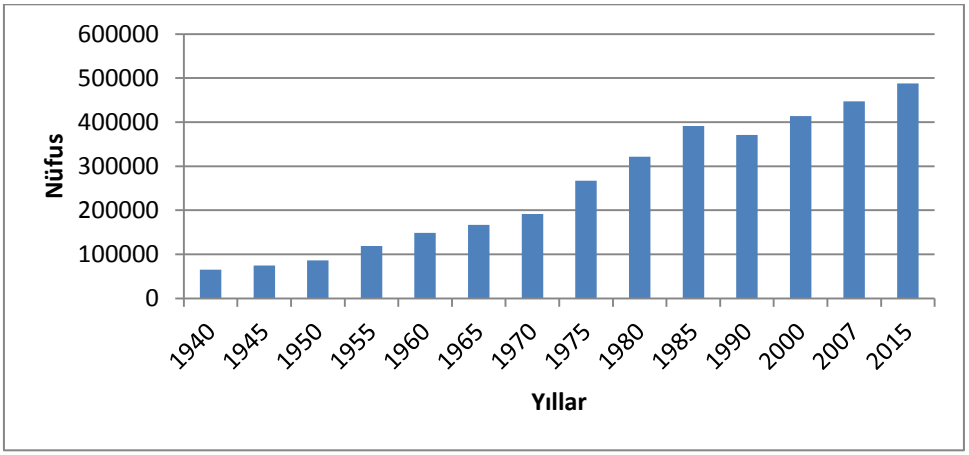

Şekil 4: çalışma alanında 1940-2015 yılları arasında nüfus artışı

Çalışma alanında hızlı sanayileşme ve beraberinde hızlı nüfus artışı sonucunda gerek sanayi tesislerin kurulması için gerekse de artan nüfusun ikamet etmesi için tarım, orman ve mera olan araziler yerleşme alanlarına dönüştürüldüğü görülmektedir.

Sanayileşme faaliyeti dışında yerleşme alanlarının artmasında önemli olan diğer gelişme turizm faaliyetleridir. Özellikle İskenderun-Arsuz arasında turizm faaliyeti kapsamında kullanılmak üzere bir çok tatil sitesi, kafe, restoran gibi tesisler kurulmuştur (Şekil 5).

Şekil 5: İskenderun-Arsuz arasında turizm faaliyetleri kapsamında yapılmış bazı tatil siteleri

Doğal şartlar yerleşmelerin kıyı kesiminde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Kıyının hemen gerisinde doğal bir set oluşturan Amanos dağlarında kısa mesafelerde eğimin ve yükseltisinin aniden artması yerleşmelerin gelişim yönünün kıyıya doğru olmasına neden olmuştur. Çalışma sahasında, yerleşime açılmış alanlar ile açık alanlar da yerleşme alanları olarak değerlendirilmiştir. Yerleşmeler içinde yerleşime açılmış alanlar 1484 ha' dır. Bu alanlar resmi olarak yerleşme izni alınmış fakat üzerinde konut bulundurmayan alanlardır. Toplam arazi içindeki oranı %2,78' dir. İl tarım müdürlüğünce Açık Alanlar olarak nitelenen arazilerin yerleşmeler içindeki oranı 4 ha gibi yok denecek kadar az bir orandır. Açık alanlar yerleşmeler içerisindeki dere yatakları gibi kullanım dışı alanları nitelemektedir.

Sahadaki yerleşmelerde sanayi, ticaret ve turizm alanları ile tarım alanlarının birbirine çok yakın veya birlikte olduğu bir arazi kullanımı söz konusudur. Çalışma alanının en büyük ticaret alanı olan İskenderun limanı çevresinde yoğun yerleşme ve sanayi faaliyet alanları bulunmaktadır (Şekil 6). İskenderun Demir- çelik fabrikaları İskenderun ilçe merkezine sadece 15 km uzaklıktadır.

Şekil 6: İskenderun Limanı yakın çevresinde konut ve sanayi alanları (Google Earth)

Dörtyol'da sanayi alanları, tarım alanları ve yerleşmeler aynı alanda yanyana bulunmaktadır. Dörtyol ilçe merkezinde narenciye bahçeleri ve konutlar bir arada yer almaktadır. Örneğin Dörtyol'da kurulmuş Doğalgaz (LNG) terminalleri tarım alanları ve yerleşmelerle iç içe geçmiş durumdadır (Şekil 7).

Şekil 7: Dörtyol'da tarım arazileri içerisinde kurulmuş olan Doğalgaz Terminali (Google Earth)

Arsuz'da turizm amaçlı tesisler ve ikincil konutlar ile sanayi tesisleri verimli tarım alanları üzerinde gelişmektedir (Foto 2). Yerleşmelerle ilgili yaşanan diğer bir sorun ise yerleşmelerin kıyı kenar çizgisi dikkate alınmadan bir yayılım göstermesidir. Bunların yanında Amanos dağlarının eteklerine doğru oluşan veya genişleyen yerleşmeler orman alanlarının yerini almıştır.

Foto 2: Arsuz Ovasında I. Sınıf Tarım Arazileri Üzerinde Yapımı Devam Eden Konutlar

2012 yılının Kasım ayında çıkarılan 6360 sayılı Yasa ile büyükşehir belediyesi kurulabilmesi için, 5216 sayılı Yasanın koymuş olduğu ölçütlerde değişikliklere gidilmiştir. Bunun sonucunda da Hatay'ın da içinde bulunduğu 13 ilde Büyükşehir Belediyesi kurulmuştur. Büyükşehir Yasası nedeniyle köyler mahalle statüsüne geçirilmiştir. 2016 yılı itibariyle çalışma sahası sınırları içerisinde Dörtyol, Payas, İskenderun ve Arsuz olmak üzere dört ilçe merkezi ile bu ilçelere bağlı toplam 106 mahalle yer almaktadır.

Tarım alanları: Çalışma alanının temel ekonomik faaliyetlerinden birisi de tarımdır. Tarım, sahada sanayi tesislerinin kurulmaya başladığı 1950 öncesinde en önemli geçim kaynağıydı. Hatay ilinde bulunan toplam tarım alanlarının (275.578 ha) %12,69'u çalışma sahasındadır. Çalışma sahasında 1987'de tarım alanlarının kapladığı toplam alan 25230 ha'dır. Bu oran 2016 yılında 18676 hektara gerilemiştir. Gerilemenin temel nedenleri ülkemizde 1980'den sonra ivme kazanan şehirleşme ve sahamızda artan sanayi faaliyetleridir. Dörtyol ve İskenderun çevresinde kurulan sanayi tesislerinin etkisiyle yerleşme alanları tarım alanlarının lehine bir genişleme sergilemiştir. Tarım alanları 1987- 2016 arasında %12 oranında küçüldüğü hesaplanmıştır. Yerleşmelerin ve sanayi faaliyet alanlarının V. ve IV. sınıf araziler üzerine yapılması tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesi adına önemli bir adım olacaktır.

Polikültür tarımın yapıldığı sahada, tarım alanları toplam arazi içerisinde yerleşmelerden sonra en fazla alana sahip arazilerdir. Sanayi faaliyetlerinin artması ve beraberinde gelen şehirleşme tarım alanlarının yerleşmelerin arasına sıkışmasına, yerleşmelerin gerisine itilmesine ve giderek azalmasına sebep olmaktadır. Bu durumdan en fazla etkilenen yerleşme İskenderun ilçesidir (Foto 3).

Foto 3: İskenderun'da Yerleşmelerin Gerisinde Kalan Tarım Alanları

Sahadaki uygun iklim şartları, morfolojik özellikler, toprak yapısı ve su kaynaklarının varlığı tarımsal faaliyetlerin geçmişten bugüne var olmasını sağlamakta, tarım potansiyelinin gelişmesi ve tarımsal ürünlerin çeşitlenmesi üzerinde olumlu etki etmektedir. Bu olumlu etki araştırma sahasında yılın her döneminde tarım yapılmasına imkan sunmaktadır. Çalışma sahası Akdeniz iklim bölgesinde yer alması ve yıl içerisinde farklı özelliklerdeki hava kütlelerinin etkisinde kalması tarımsal çeşitliliği arttıran önemli etkenlerden biridir. Sahadaki tarımsal ürünler Akdeniz iklimine uyumlu olan bitkilerdir. Çalışma alanında yer alan kıyı ovalarında her türlü tarımsal faaliyet yapılabilmektedir. TÜİK 2016 yılı verilerine göre çalışma sahasında bulunan tarım alanlarının % 18,67' sinde kuru tarım, %80,85' inde sulu tarım yapılmaktadır. Sulama için gerekli suyun büyük kısmı yeraltı sularından elde edilmektedir.

Çalışma alanı içerisinde bulunan yerleşmeler içerisinde arazi kullanımı açısından tarım alanları en fazla olan yerleşme Arsuz ilçesidir. Arsuz ilçesinin olduğu Arsuz ovası, 2016 Aralık ayında 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun 14. maddesi kapsamında "tarımsal potansiyeli yüksek, erozyon, kirlenme, amaç dışı veya yanlış kullanımlar gibi çeşitli nedenlerle toprak kaybı ve arazi bozulmalarının hızlı geliştiği ovalar; kurul veya kurulların görüşü alınarak, bakanlığın teklifi veya Bakanlar Kurulu Kararı ile büyük ova koruma alanı olarak belirlenir", hükmü gereğince alınan karar ile tarımsal sit alanı olarak belirlenmiştir. Alınan bu karar Ocak 2017'de Resmi Gazete' de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Sahada en az tarım alanına sahip ilçe Payas ilçesidir.

Orman alanları: Hatay ili genelinde ve çalışma sahasında tarım alanı açmaya yönelik yapılan tahripler, yaz mevsiminde sıcaklığın etkisiyle veya kişilerin çıkardığı yangınlar, yerleşme amaçlı arazi elde etme gibi nedenlerle orman alanları daralmaktadır. Çalışma sahasında orman alanlarının toplam arazi içinde 1987 yılında (19182 ha) %35,82 olan oranı 2016 yılında %10,47 oranında azalarak (13579 ha) %25,35 olduğu görülmektedir. Arazi kullanımı olarak yerleşme ve tarım alanlarından sonra 2016'da en fazla alan ormanlara aittir. Orman alanlarının sahada sanayi faaliyetlerinin hızla arttığı günümüzde bu kadar alana sahip olmasının başlıca nedeni denizsellik ve sahanın doğusunda yer alan Amanos Dağları'dır. Amanos Dağları'nın İskenderun Körfezine bakan ve çalışma sahası içerisinde yer alan batı

yamaçları denizden gelen hava kütlerinin etkisine doğrudan açıktır. Denizden gelen bu hava kütleleri Amanosların yamaçları boyunca yükselirken adyabatik olarak soğumaktadırlar. Soğuyan hava kütleleri yamaçlarda yoğun sis ve yağış oluşumuna neden olmaktadır. Bu durum orman oluşumunu ve gelişimini sağlayacak nem ve yağış gibi uygun iklim özelliklerini sağlamaktadır. Bunun yanında Amanosların sahip olduğu yüksek eğim değerleri, orman tahribatının önüne geçerek ormanların varlığının devam etmesine, yerleşmelerin ve tarımsal faaliyetlerin gelişimini engelleyerek bu alanların gelişim yönünün kıyıya doğru olmasına neden olmuştur. Çalışma sahasının doğu sınırını oluşturan Amanos dağlarının yaklaşık 500 m.'ye kadar olan kısmı sahanın sınırları içerisindedir. Sahadaki toplam orman arazisi Hatay ili toplam orman arazilerinin % 6,5 'ini oluşturmaktadır. Ülkemizin tamamında görülen orman alanlarının tahrip edilerek tarım alanlarının açılması sorunu çalışma sahasında da görülmektedir (Foto 4).

Foto 4: Çalışma Alanında Arsuz Kıyılarında Bitki Örtüsü Tahrip Edilerek Açılan Tarım Arazisi

Çalışma sahası olan Dörtyol- Arsuz arasında kıyıdan itibaren 300 metrelere kadar doğal bitki örtüsünün büyük bir bölümü yok edilmiş durumdadır. Sahada bulunan dar kıyı ovaları tarım ve yerleşme alanı olarak kullanılmaktadır. Özellikle İskenderun ve çevresinde yaşanan yoğun konutlaşma yamaçlara doğru ilerlemekte bunun sonucunda da yoğun bir bitki tahribatı yaşanmaktadır (Foto 5).

Foto 5: Kızılçamların Ve Makilerin Bir Arada olduğu Arsuz Kıyılarından Bir Görünüm

Mera alanları: çalışma alanının sınırları belirlenirken idari anlamda ilçe sınırlarının tamamı

sahaya dahil edilmemiştir. Çalışma alanı sınırları içerisinde arazi kullanımı olarak en az orana sahip olan mera alanları, 1987'de 2215 ha'lık (%4,14) bir alana sahipken 2016 yılında bu oran 28 ha' a (%0,05) kadar gerilemiştir. Çalışma alanında 2016 yılında 28 ha'lık mera arazisi Payas ilçesinin doğusunda Amanosların eteklerinde yer almaktadır. Çalışma sahasında mera arazilerinin yerini yerleşme ve tarım alanlarının aldığı tespit edilmiştir. Mera alanları nüfusun artması ile yerleşmelere ve sulama imkanlarının gelişmesine paralel olarak tarım arazilerine dönüşmüştür. Mera alanlarının azalmasına ve ekonomik yönden daha fazla gelir getirmesine bağlı olarak günümüzde çalışma sahasında hayvancılık faaliyeti olarak kümes hayvancılığı ve arıcılık gelişme göstermiştir.

Diğer alanlar: Çalışma sahasında yerleşme, tarım, orman ve mera alanları dışında kalan açık alan veya kullanılmayan alan olarak da nitelenen çıplak kayalık alanlar, dere yatakları, taşlık ve kumul alanları diğer alanlar başlığı altında değerlendirilmiştir.

Çalışma sahasında bu alanlar sınırlı olup 1987'de 627 ha (% 1,17) , 2016'da 262 ha (% 0,49) bir alan kaplamaktadırlar. Kullanım dışı bu alanlar 1987'den bu yana 0,68 oranında küçülmüştür. Yerleşim merkezleri içerisindeki veya yakınındaki dere yataklarının ıslah edilmesi, kıyıdaki kumul sahalarının düzenlenerek turizme kazandırılması bu alanların toplam arazi içerisindeki oranının düşmesinde etkili olmuştur.

4.2. Çalışma Sahasında Arazi Kullanımı, Arazi sınıfları Arasındaki İlişkiler ve Karşılaşılan Problemler

Çalışma sahasında 1987- 2016 arasındaki 30 yıllık süreçte yaşanan arazi kullanımındaki değişimlerin fiziki ve beşeri anlamda çeşitli etkileri olmuştur. Araştırma alanında arazi yetenek sınıfları ile arazi kullanımı arasında uyumsuzluk söz konusudur. Çalışma sahasındaki araziler doğal ortam potansiyeline uygun olarak kullanılmamaktadır.

Bu çalışmada ABD Toprak Koruma Teşkilatı tarafından geliştirilen, dünyada yaygın olarak kullanılan ve tarımsal amaçla yapılan "Amerikan Kullanım Kabiliyet Sınıfları Sistemi" (USDA)'ne göre değerlendirme yapılacaktır. Türkiye'de günümüzde T.C. Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlanmış olan Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü bu sınıflandırma sitemini esas alarak çalışmalar yapmış, illere göre arazi kabiliyet sınıflarını ortaya koymuştur.

Bu sınıflandırma sistemine göre araziler tarıma elverişlilik ve verimlilik durumlarına göre sekiz sınıfa ayrılmaktadır. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf araziler iyi bir toprak yapısına sahip olan bulundukları yere uyum sağlamış, kültür bitkileri tarımının yapıldığı arazilerdir. Beşinci, altıncı ve yedici sınıf araziler doğal bitki örtüsünün yetiştiği ve gerekli önlemler alındığında işlenebilen arazilerdir. Sekizinci sınıf araziler genellikle toprak örtüsünden yoksun veya çok sığ olduğu arazilerdir. Bu araziler tarım yapmanın oldukça zor olduğu, ekonomik değer taşımayan arazilerdir.

Çalışma alanının Arazi Kabiliyet Sınıfları ve dağılışı Şekil 8'de verilmektedir. Tarımsal anlamda sulu ve kuru tarıma en uygun, düz ya da düze yakın eğimli, erozyonun yok denecek kadar az olduğu, iyi drenaj özelliklerine sahip, toprak derinliği fazla, tuzluluk, alkalilik gibi sorunları olmayan, su tutma kapasiteleri yüksek olan işlenmesi kolay olan I. sınıf arazilerin oranı %25.45'dir (Tablo 2, Şekil 9). Amanos dağlarının sahayı doğudan sınırlaması yerleşmelerin tarımsal açıdan en uygun, eğim değeri düşük araziler olan I. sınıf araziler üzerinde yoğunlaşmasına ve gelişmesine neden olmaktadır. Tarım alanlarının sınırlı olduğu ülkemizde tamamının tarım alanı olarak kullanılması gereken I. sınıf araziler çalışma sahasında özellikle 1960'lardan sonra gelişen sanayi faaliyetlerine bağlı olarak yaşanan nüfus artışıyla birlikte yerleşme, sanayi, ulaşım ve ticaret alanı olarak kullanılmaktadır.

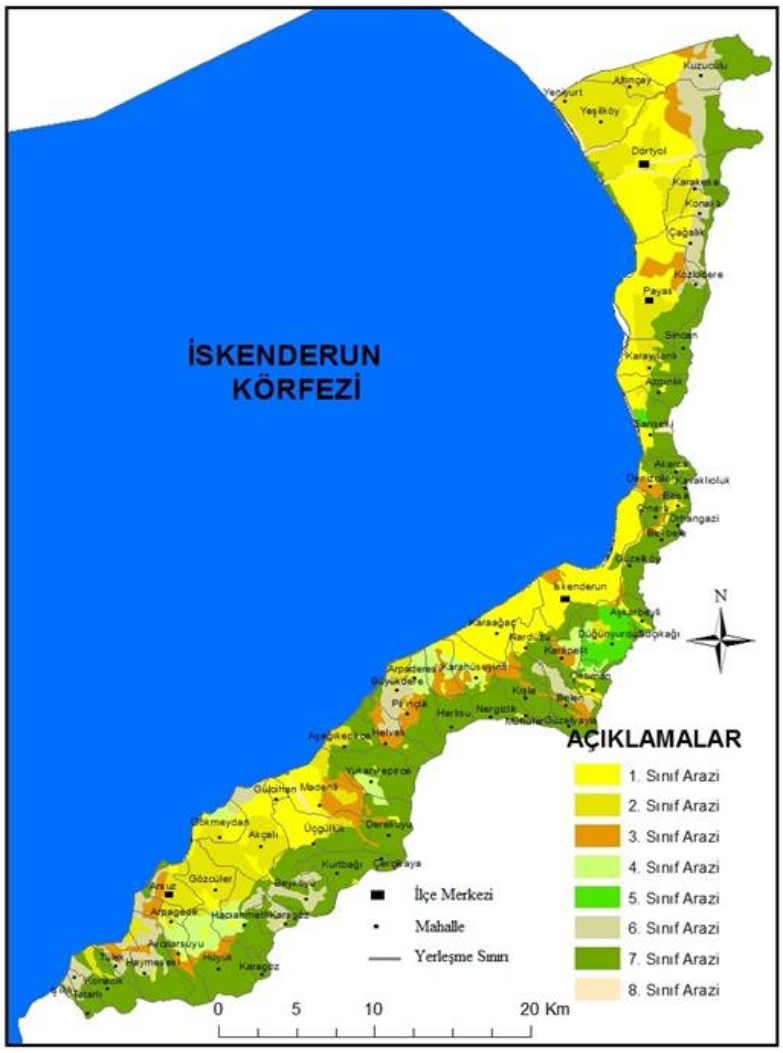

Şekil 8: Çalışma Sahasının Arazi Kabiliyet Sınıfları Haritası (KHGM Hatay İl Raporu 1998'den faydalanılarak çizilmiştir)

Sahada II. sınıf araziler %15.58'lik bir orana sahiptir. Çalışma sahasında II. Sınıf araziler yerleşme alanlarının gerisinde, yerleşmelerden arta kalan ve tarım alanı olarak kullanılan kısımlarında sulu ve kuru tarımın yanında narenciye tarımı da yapılmaktadır.

Tablo 2: Çalışma Sahasında Kabiliyet Sınıflarına Göre Arazi Dağılışı ve Oranları

Kabiliyet Sınıfı	Kapladığı Alan(Ha)	Oran (%)
1. Sınıf	13631	25,45
2. Sınıf	8346	15,58
3. Sınıf	3858	7,20
4. Sınıf	2439	4,55
5. Sınıf	918	1,71
6. Sınıf	4615	8,62
7. Sınıf	19352	36,13

8. Sınıf	400	0,75
Toplam	53559	100

Kaynak: KHGM Hatay İl Raporu (1998).

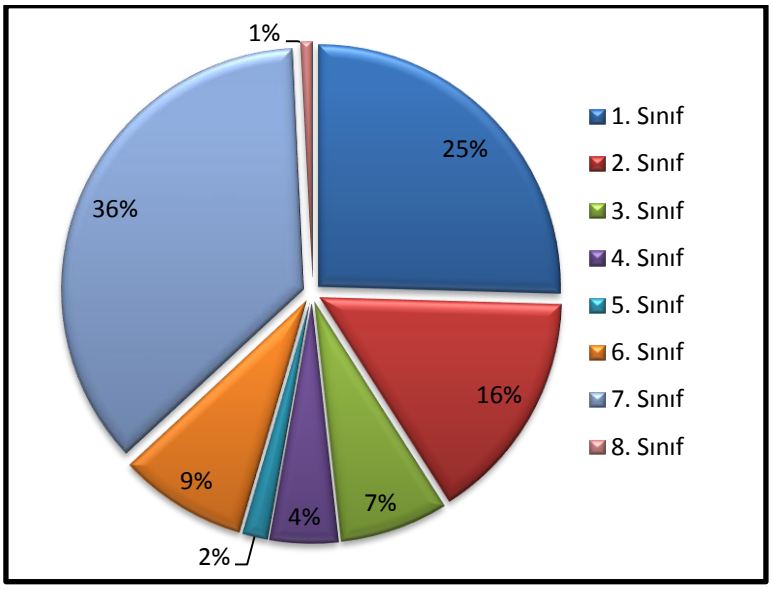

Şekil 9: Arazi Kabiliyet Sınıflarının Dağılımı Grafiği (KHGM Hatay İl Raporu 1998)

III. sınıf araziler sahada % 7.20'lik bir orana sahiptir. Çalışma alanında kolüvyal depolar ve kahverengi orman toprakları üzerinde Amanos dağlarının eteklerinde yer almaktadır. III. Sınıf araziler sahada yerleşme ve kuru tarım dışında bağ ve zeytinlik olarak değerlendirilmektedir. Çalışma sahasında IV. sınıf araziler %4.55'lik bir orana sahiptirler. Çayır, mera ve orman arazisi olarak kullanılabilecek IV. sınıf arazilerde sahada sınırlı şekilde kuru tarım yapılmaktadır. Daha çok mera kullanımına uygun, ıslah edilmesi mümkün fakat maliyet yönünden yüksek olan araziler olan V. sınıf araziler sahada %1.71 gibi küçük bir orana sahiptir. Bu araziler yerleşme, mera ve zeytinlik olarak kullanılmaktadır. Çalışma alanında VI. sınıf araziler %8.62'lik bir orana sahiptir. Çayır, mera veya orman olarak kullanılabilecek olan bu araziler sahada orman alanlarının yanında yerleşme ve kuru tarım alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma alanında en fazla alana %36.13'lük bir oranla VII. sınıf araziler sahiptir. Amanos Dağlarındaki arazilerin büyük bölümü VII. sınıf arazilerdir. Tamamı orman olan bu arazilerde ormanların tahrip edilmesi sonucu açılan alanlarda zeytin tarımının yanında kuru tarımda yapılmaktadır. Çalışma alanında bulunan çıplak kayalık alanlar ve ırmak yatakları VIII. Sınıf araziler içerisinde değerlendirilmektedir. Sahada en az yer kaplayan VIII. sınıf araziler %0.75'lik bir orana sahiptir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Karasal ve denizel ortam özelliklerinin her ikisini birden bünyesinde bulunduran ve tarihin her döneminde stratejik öneme sahip kıyı alanları, insanoğlunun yaşamını sürdürmesi için ideal şartları sağlaması nedeniyle geçmişten günümüze kadar nüfusun yoğunlaştığı alanların başında gelmektedir. Amanos dağlarının batısında yer alan Arsuz- Dörtyol arasındaki kıyı alanları uygun iklim ve toprak şartları ile sahip olduğu kıyı ovaları nedeniyle arazi potansiyeli açısından önemli bir konuma sahiptir.

Çalışma sahasında birbirinden bağımsız olmayan beşeri kullanımlardan kaynaklı sorunlar

bulunmaktadır. Çalışma sahasında yaşanan sorunların temelinde sahadaki nüfusun giderek artması ve buna bağlı olarak sahadaki araziler üzerinde baskının artması vardır. 1960'lara kadar tarımın temel ekonomik faaliyet olduğu sahada 1960'lardan sonra artan sanayi ve turizm faaliyetleri nüfusun artmasına neden olmuştur. Artan nüfus araziler üzerindeki baskıyı arttırmış, doğal ortam özellikleri dikkate alınmadan yapılan arazi kullanımları sonucu birçok sorun ortaya çıkmıştır.

Çalışma alanında 1987-2016 yılları arasında 30 yıllık süreçte arazi kullanımda meydana gelen değişim 5 (yerleşme, tarım, orman, mera, diğer (taşlık, kumluk)) altında toplanarak anali edilmiştir. En büyük değişim yerleşim alanlarının oranında meydana gelmiştir. 1987'de oranı %11.77 olan yerleşme alanları 2016 yılına gelindiğinde %39.23'lere kadar yükselmiştir. Çalışma sahası kentleşme, sanayileşme, ikincil konut gelişmeleri nedeniyle kıyı bölgesi üzerindeki baskıların artarak sürdüğü bir bölgedir. Bölgede hızlı nüfus artışı beraberinde çarpık yapılaşma ve plansız yerleşmeyi de getirmiştir. Yerleşme, tarım ve sanayi amaçlı araziler elde etmek için bitki örtüsü birçok alanda tahribe uğramıştır. Çalışma sahasında yanlış arazi kullanımı sonucu başta yerleşmelerden kaynaklanan sorunlar olmak üzere birçok sorun bulunmaktadır.

Çalışma alanında yerleşmeler kıyı alanları ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Kıyı ovaları üzerinde yoğunlaşan yerleşmelerde nüfusun hızla artması yerleşmelerin hızlı bir şekilde gelişme göstermesine neden olmuştur. Bu durumun sonucu yerleşmelerde plansız bir dağılım söz konusu olmuştur. Verimli tarım arazileri yerleşme alanları haline gelmiştir. Tarım alanları yerleşmeler arasına sıkışmış veya yerleşmelerin gerisine itilmiş durumdadır. Yerleşmeler tarım alanlarının aleyhine bir gelişim sergilemektedir. Tarım alanlarının sınırlı olduğu ülkemizde ve dolayısıyla da sahamızda bu yanlış kullanımlar sonucu verimli tarım arazileri yok olmaktadır. Kıyının hemen gerisinde kıyı kenar çizgisi dikkate alınmadan yapılan yerleşmeler kıyı kanununda belirtilen kamu yararı amacına ters bir yayılım göstermektedir. Kıyı alanındaki yapılaşmalar sahanın tektonik özellikleri, yaşanabilecek kıyı çizgisi değişimleri ve kıyı kenar çizgisi dikkate alınmadan yapılmaktadır. Bütün bunların gelecekte sahada bulunan yerleşme alanlarını olumsuz yönde etkileyeceği ve büyük sorunları ortaya çıkaracağı ön görülebilir bir durumdur.

Çalışma alanında 1987'de oranı %47.11 olan tarım alanları 2016 yılında %34.87'ye gerilemiştir. Arsuz- Dörtyol arası kıyı alanları kullanımında tarımsal amaçlı kullanımlar önemli bir yere sahiptir. Çalışma alanımızın sahip olduğu iklim, hidroğrafya, toprak ve topografya özellikleri ile sulama imkanları tarımsal faaliyetleri, ürün dağılışını ve ürün çeşitliliğini olumlu yönde etkilemiştir. Dörtyol ve çevresinde narenciye üretimi ön plana çıkarken Arsuz ve çevresinde seracılık faaliyetleri ile birlikte sebze üretimi ön plandadır. Sahamızda yürütülen tarımsal faaliyetler ülke ekonomimiz açısından da önemlidir. Ülkemizde üretilen toplam maydanozun %30' u Arsuz' da üretilmektedir.

Çalışma sahası arazi kullanımında en az değişim orman alanlarında meydana gelmiştir. 1987'de %35.82 olan orman alanları 2016 yılında %25.35 oranına gerilemiştir. Amanos dağlarının kıyı ovalarının hemen gerisinde yükselmesi yerleşmelerin gelişimini sınırlamış ve orman tahribatının önüne geçmiştir.

Çalışma sahasında son 30 yılda yaşanan yanlış arazi kullanımı sonucunda özellikle tarım için uygun olan I. ,II. ,III ve IV. sınıf araziler üzerinde gelişim gösteren yerleşmeler tarım alanlarının azalmasına neden olmuştur. Tarım alanlarının azalmasına bağlı olarak artan nüfusun gıda ihtiyacının karşılanması adına yeni tarım alanları elde etmek için V. ,VI. ve VII. sınıf araziler üzerindeki orman alanları tahrip edilmektedir.

Arazilerin doğal özellikleri dikkate alınarak yapılacak kullanımlar başta tarım alanlarının işgali ve orman tahribi olmak üzere birçok sorunun önüne geçecektir. Tükenmez olduğu sanılan kıyı alanlarında yanlış kullanımlar doğal kaynakların zarar görmesine, zamanla yok olmasına neden olmaktadır. Yanlış kullanımların önüne geçilebilmesi için öncelikle halkın bilinçlendirilmesi için çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Hem kara hem de deniz ekosistem özelliklerinin bir arada bulunması nedeniyle ayrı bir özelliğe sahip kıyı alanları sektörlerin rekabet ettiği değil bir arada koruma- kullanma dengesi çerçevesinde faaliyetlerini yürüttükleri alanlar haline gelmelidir. Gelecek nesillerinde kullanabilmesi için ekonomik çıkarların değil kamu yararının ön planda olduğu kullanım planlarının yapılması ve uygulanması gerekmektedir. Bu planlar yapılırken kıyı alanlarımızın sahip olduğu doğal ve beşeri özellikler dikkate alınarak kıyı bölgelerinin her biri için ayrı planlar yapılmalıdır. Çünkü kıyı alanları kendilerine özgü özelliklere sahip alanlardır.

Katkı Belirtme: Bu çalışma, "Karaömer, Ö. (2018). *Arsuz-Dörtyol(Hatay) Arasında Kıyı Alanlarının Kullanımı Ve Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, HATAY" isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Avcı, S. (1997). Aşağı Filyos Havzası'nda Planlama Sorunlarına Coğrafi Bir Yaklaşım. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32, 301-317.

Bayar, R. (2002). *Anamur İlçesinde Araziden Yararlanma*. A.Ü. SBE, Coğrafya (Türkiye Coğrafyası) ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Duran, A. R. (1998). *İzmir İlinde Tarım Dışı Bırakılan Toprakların Arazi Kullanma Yetenek Sınıflarının Saptanması Üzerine Bir Araştırma*. E.Ü., FBE, Toprak Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Gözenç, S. (1978). *Küçük Menderes Havzasında Arazinin Kullanılış ve Sınıflandırılması*. İ.Ü. Yay. No: 2396, Coğr. Enst. Yay. No: 94, İstanbul.

Gözenç, S., (1980). Arazi kullanma 'Land Use' Haritalarında Standardizasyon Ve Türkiye İçin Bir Öneri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, s. 37.

Gülersoy, A. E. (2013). Farklı Uzaktan Algılama Teknikleri Kullanılarak Arazi Örtüsü/Kullanımında Meydana Gelen Değişimlerin İncelenmesi: Manisa Merkez İlçesi Örneği (1986-2010). *Turkish Studies Academic Journal*, 8, 1915-1934.

Hatay Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müd., (2017). *Hatay İli 2016 Çevre Durum Raporu*. Hatay.

Hatay Valiliği İl Gıda Tarım Ve Hayvancılık Müd., (2014). *Rakamlarla Hatay Tarım Kimliği*. Hatay.

Özçağlar, A., Somuncu, M., Bayar, R., Yılmaz, M., Yüceşahin, M. M., Yavan, N., Akpınar, N. ve Karadeniz, N. (2006). Çamlıhemşin İlçesinde Doğal ve Beşeri Kaynak Tespitine Bağlı Olarak Geliştirilen Arazi Kullanım Kararları. *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4 (1): 1-27.

Özdemir, M.A., Bahadır. M. (2008). Yalova İli'nde Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1992-2007). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Dergisi*, 17: 1-15.

Rounsewel, M.D.A., Ewert, F., Reginster, I., Leemans, R., Carter, T.R. (2005). Future Scenarios Of European Agricultural Land Use II. Projecting Changes In Cropland And Grassland Changes. *Agriculture, Ecosystems and Environment,* 107, 117–135.

Sönmez, M. E. (2012). Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler. *Türk Coğrafya Dergisi*, 57: 55-69.

Taş, B. (2009). Sultandağı İlçesinde Tarımsal Arazi Kullanımı Ve Planlama Önerileri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 14(22), 29-44.

Taş, B. (2010). *Sandıklı İlçesinde Arazi Kullanımı ve Planlama Önerileri*. Ümit Ofset Matbaacılık, Afyonkarahisar.

Tümertekin, E., Özgüç, N. (2009). *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

DOĞAKA: (http://www.dogaka.gov.tr/)

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 401-410, Kış 2019

Akşemseddin Divanından Seçmeler[1]

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali Yıldız
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5736955X
Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Bartın – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 22.10.2019
Kabul: 27.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Akşemseddin
Şiir
Eser
Latinize
Tasavvuf

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS39435

Öz

Akşemseddin, bir çağı kapatıp başka bir çağı açan önemli bir tarihi hadise olan İstanbul'un fethindeki rolü ile meşhur olmuş bir şahsiyettir. Fatih Sultan Mehmet Han'ın baş hocası olarak şüphesiz Akşemseddin'in İstanbul'un fethinde ve İstanbul'un fâtihi olan talebesinin üstünde büyük bir etkisi vardır. Talebesini İstanbul'un fethine küçük yaşlarından itibaren adeta şartlandırmış, fetih esnasında ortaya çıkan aksaklık durumlarında ve karamsarlık ortamlarında ise çözüm üretici ve teşvik edici bir rol üstlenmiştir. Fakat Akşemseddin, meşhur olduğu bu yönünün ötesinde daha bilinmeyen birçok başka yönüyle adeta bir deryadır. Yazarlığı, tabipliği, şairliği ve tasavvufi kişiliği ile ardında birçok eser bırakmıştır. Yaşamı süresince 19 adet eser kaleme almıştır. Risaletü'n- Nuriyye, Def'u Metaini's-Sûfiyye, Risale-i Zikrullah, Risale-i Şerh-i Akval-i Hacı Bayram-ı Velî, Telhisu Def'î Metain, Makâmâtü'l- Evliyâ, Mâddetü'l-Hayat, Risâletü'd-Dua, Fâ'il-i Mushaf-ı Kerim, Nasihatnâme-i Akşemseddin, Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi, Risâle Fi't-Tasavvuf, Risâle-i Fi'd-Devrâni's-Sûfiyye ve Raksihim, Mücerrebât, Mektûbât, Vakıf-Nâme, Risâle Fî İstilâhâti's-Sufiyye, Cevapnâme ve Tabirnâme yazdığı eserleridir. Eserlerinin çoğunluğu dini ve tasavvufi içeriklidir. Mâddetü'l-Hayat adlı eseri ise tıp ve eczacılık ile ilgilidir. Bu eserinde, mikrobun ayrıntılı bir şekilde tarifini yapmaktadır. Bilim tarihinde mikrobun tanımını ilk yapan kişi olarak Fransız mikrobiyolog Pasteur kabul edilmektedir. Fakat Akşemseddin'in, tıp ve eczacılık ile ilgili eserinde Pasteur'dan yaklaşık 500 yıl önce mikrobun tanımını ve bulaşıcı hastalıkların kişiden kişiye nasıl geçtiğini ayrıntılı bir şekilde izah ettiği görülmektedir. Biz bu çalışmada Akşemseddin'in bahsetmiş olduğumuz bütün bu yönlerinin ötesinde, Ankara Milli Kütüphane müdiresi Müjgan Jumbur'un yaklaşık 50 yıl önce, kütüphane müdireliği yaptığı sırada keşfettiği mahlaslarından Akşemseddin'e ait olduğu kesin olarak bilinen 38 adet şiirinden bahsedeceğiz. Bahsetmiş olduğumuz bu 38 adet şiir, Akşemseddin'in isimlerini daha önce verdiğimiz 19 adet eseri haricinde kaleme aldığı *"Akşemseddin Divanı"* olarak da isimlendirilebilecek yirminci eseri olma niteliğine sahiptir. Akşemseddin'e ait bu 38 adet şiirden seçtiğimiz bazı şiirleri bu çalışmamızda latinize edip bilim dünyasının istifadesine sunmayı hedeflemekteyiz. Latinize ettiğimiz şiirlerinin Ankara Milli Kütüphanesi'nden edindiğimiz orijinal el yazma görüntülerini ise çalışmamızın en sonuna ekleyeceğiz. Yaklaşık 50 yıl önce keşfedilen ve henüz neşredilmeyen *"Akşemseddin Divanı"* adında bir kitap halinde neşretmek nihai hedefimizdir.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Yıldız, M. A. (2019). Akşemseddin Divanından Seçmeler. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 401-410.

[1] Bu makale, Akşemseddin'e ait 38 adet şiirin 4 farklı uluslararası sempozyumda sunulmuş 8 tanesinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir makaledir. Bu makalede kullanılan 8 adet şiirin 3 tanesi, 2-4 Mayıs 2018 tarihinde Ankara'da düzenlenen 3. Hacı Bayram Veli Sempozyumunda "Akşemseddin'in Hayatı, Eserleri ve Divanından Örnekler" başlığı altında sunulmuş ve ilgili sempozyum kitabında tam metin bildiri olarak basılmıştır. Diğer 5 adet şiir ise Çorum'da düzenlenen Uluslararası Akşemseddin Sempozyumunda sunulmuş ilgili sempozyum kitabında tam metin bildiri olarak basılmıştır. Gaziantep'te düzenlenen Uluslararası Sanat ve Estetik Sempozyumunda da sözlü olarak sunulan fakat ilgili bildiri kitabında yayınlanması yerine sempozyum yürütme kurulunun sunduğu imkan doğrultusunda makale olarak JASS dergisinde yayımlanmaya karar verilen 8 adet şiir "Akşemseddin Divanından Seçmeler" başlığı altında toplanmış, latinize edilmiş şekilleriyle birlikte günümüz Türkçesine dilici çevirisi yapılmıştır.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 401-410, Winter 2019

Selections of The Akshemseddin's Poets

Asst. Prof. Dr. Muhammed Ali Yıldız
Bartin University, Faculty of Islamic SciencesDepartment of Sufism, Bartin – TURKEY

Artcile History

Submitted: 22.10.2019
Accepted: 27.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Akshemseddin
Poet
Work
Latinise
Mistism

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS39435*

Abstract

Akşemseddin is an eminent figure, who has become famous for his role in the conquest of Istanbul, which is the beginning of a new age. As the head teacher of Fatih Sultan Mehmet, Akşemseddin surely has a lasting impression on his student and the conquering of Istanbul. He almost conditioned him for the conquest of Istanbul since his early ages. He encouraged and created solutions in the event of trouble and pessimism that occurred during the conquest. Yet, Akşemseddin, beyond his role mentioned above, is a kind of ocean with his many unknown characteristics. He wrote nineteen works throughout his life. His works are Risaletü'n- Nuriyye, Def'u Metaini's-Sûfiyye, Risale-i Zikrullah, Risale-i Şerh-i Akval-i Hacı Bayram-ı Velî, Telhisu Def'î Metain, Makâmâtü'l- Evliyâ, Mâddetü'l-Hayat, Risâletü'd-Dua, Fâ'il-i Mushaf-ı Kerim, Nasihatnâme-i Akşemseddin, Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi, Risâle Fi't-Tasavvuf, Risâle-i Fi'd-Devrâni's-Sûfiyye ve Raksihim, Mücerrebât, Mektûbât, Vakıf-Nâme, Risâle Fî İstilâhâti's-Sufiyye, Cevapnâme ve Tabirnâme. Most of his books are on Sufism and religion. His work "Maddetü'l-Hayat" is on medicine and pharmacy. In this work, he makes a detailed description of "microbe". French microbiologist Pasteur is accepted to be the first man who described the "microbe". However, Akşemseddin comprehensively described the microbe and explained how infectious diseases passes from person to person in his mentioned work about five hundred years earlier than Pasteur. In this work, I will also dwell on eighty-three poems which are found about fifty years ago by Müjgan Jumbur, the manager of Ankara National Library, and definitely known to be written by Akşemseddin. These eighty-three poems can be accepted as his twentieth work "Akşemseddin Poetry" in addition to his previously mentioned works. We aim to put some of these poems into service of science world after we latinised them in this work. I will add original manuscript images of these poems that we obtained from National Library to the end of this work. Our ultimate aim is to publish "Akşemseddin Poetry" as a book, which was discovered fifty years ago and not published yet.

GİRİŞ

Akşemseddin hicri 792/miladi 1389–1390'da Şam'da doğmuştur (Cebecioğlu, 2001: 78; Yıldız, 2017: 12). Akşemseddin'in Çorum'un Osmancık ilçesinde doğduğunu iddia eden kaynaklar da mevcuttur (Çankaya, 2003: 5). Fakat Şam doğumlu olduğu yönünde nerdeyse ittifak derecesinde bir görüş birliği bulunmaktadır. Zira en eski kaynaklarda bile Akşemseddin'in yedi yaşına kadar Şam'da kaldığı hafızlığını babası Şeyh Hamza nezaretinde yedi yaşında Şam'da tamamladıktan sonra babası ile birlikte Anadolu'ya göç ettiğini bildirmektedir (Hacı Ali, ty: 499b). Akşemseddin'in soyunun ilk halife Hz. Ebu Bekir'e (ra) dayandığı da kaynak eserlerde ifade edilmektedir (Hacı Ali, ty: 499b). Akşemseddin'in kendinden sonraki soyu yedi erkek çocuğu sayesinde günümüze kadar gelmiştir (Çelik, 2011: 94). Akşemseddin babası ile Anadolu'ya göç ettikten sonra azimli çabaları neticesinde meşhur bir müderris olmayı başarmıştır. Çorum Osmancık medresesi başta olmak üzere birçok medresede müderrislik yapmıştır (Lamiî Çelebi, 1993: 685; Yıldız, 2017:16). Hacı Bayram Veli ile yolları kesiştikten sonra Akşemseddin lakabını almış, kısa sürede Hacı bayram Veli'nin halifesi olma şerefine nail olmuştur. Mürşidi Hacı Bayram Veli'nin işareti üzerine bizzat 2. Murat tarafından İstanbul'un fatihi Fatih Sultan Mehmet Han'ın hocalığı görevine atanmıştır (Karaman, 2018: 26-27). İstanbul'un fethinde büyük yararlılıklar gösteren Akşemseddin, gösterdiği bu yararlılıklar sebebiyle İstanbul'un manevi fatihi unvanını bile elde etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra tasavvuf yoluna girmek istemiş fakat hocası Akşemseddin tarafından bu isteği geri çevrilmiştir (Karadeniz, 1964: 256). Akşemseddin'in vefat tarihi hicri 863/miladi1459 senesidir (Ayvansarâyî, 1375: 3a). Kabri de Göynük'te kendi yaptırdığı mescidin yanı başındadır (Cebecioğlu, 2001: 86). Akşemseddin, çocuklarına ciddi anlamda bir dünyalık mirası bırakmamıştır. İlim, irfan ve fazilet konusunda çocuklarına adetâ büyük bir hazine bırakmıştır. Akşemseddin ardında birçok eser bırakarak gitmiştir. Risaletü'n- Nuriyye, Def'u Metaini's-Sûfiyye, Risale-i Zikrullah, Risale-i Şerh-i Akval-i Hacı Bayram-ı Velî, Telhisu Def'u-Metain, Makâmâtü'l- Evliyâ, Mâddetü'l-Hayat, Risâletü'd-Dua, Fâl'i Mushaf-ı Kerim, Nasihatnâme-i Akşemseddin, Kimyâ-yı Sa'âdet Tercümesi, Risâle Fi't-Tasavvuf, Mücerrebât ve Mektûbât eserlerinden bazılarıdır (Yıldız, 2016: 215-223). Bu eserlerinin yanında mahlaslarından kesin olarak kendisine ait olduğu bilinen 38 adet şiiri bulunmaktadır.

AKŞEMSEDDİN DİVANINDAN SEÇMELER

1. ŞİİRİN LATİNİZESİ[2]

1 'Işk geldi yağmâ kıldı gönli târâş îledi
Nîk-nâmı yile virdi 'âleme fâş îledi
2 Uslu-y-iken delü oldum şimdi delü tolıyam
Minnetüm çün benden aldı 'ışka pâdâş îledi
3 İy baña ta'ne uran zerk u riyâyı 'ışka vir
'Işk gözinden her ne görsen ana şâpâş îledi
4 'Âlim olduñ 'âmil olduñ haccı kıldun hem ğazâ
Mezhebüñ 'ışk olmazısa seni huffâş îledi
5 Şemsiyâ sen kurbetün bil hâmuşî kıl ihtiyâr

[2] Birinci şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 54. varağında yer almaktadır.

Saña meşreb başuna ‘ışk gözüni yaş îledi

1. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

1 Aşk geldi gönlü yağma etti dağıttı; iyi sanı, namı yele verdi âleme açtı, ifşa eyledi.

2 Uslu iken deli oldum şimdi ise deli doluyum; minnetimi benden alıp aşka mükâfat diye verdi.

3 Ey bana dil uzatan iki yüzlülüğü gösterişi aşka ver; aşk gözünden her ne görsen ona saçı yaptı.

4 Bilgin oldun uyguladın (hem) haccettin hem de akın (savaş); mezhebin aşk değilse bu yaptıkların seni yarasa yaptı.

5 Ey Güneş sen yakınlığını bil susmağı tercih et; senin başına aşkı huy eyleyip gözünü yaş eyledi.

2. ŞİİRİN LATİNİZESİ[3]

1 Bir kişinüñ ki bâtını derdile âşinâ degül
Zâhirâ kılduğı ‘amel bî-şekk ü bî-riyâ degül

2 Açmadı uyhudan gözin saymadı yoğa kend'özin
Pes nice göre dôst yüzin âyinesi safâ degül

3 Bir kişinü ñ ki güzgüsi gözyaşı-la silinmedi
Bakma yüzine sen anuñ kim yüzi Hak-nümâ degül

4 Hasta göñül devâsını sor kişiden ki derdi var
Sormağıl ol tabîbe ki derdile mübtelâ degül

5 Sorma ki dôstı kandadur kanda dilerseñ andadur
Sende gözet ki sendedür senden ol hem cüdâ degül

6 Şems-i pürhene râzunı sakla ki vâkıf olmasun
Şol kişiden ki bâtını derdile mübtelâ degül

2. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

1 İçi dert ile tanışmayan bir kişinin; görünüşte istediği iş şeksiz gösterişsiz değildir.

2 Gözünü uykudan açmadı kendisini yoğa saymadı ise; gözgüsü safa olmaz nasıl dost yüzünü görsün.

3 Gözgüsü göz yaşıyla silinmemiş bir kişinin; sen yüzüne bakma o hakka yönelmiş değildir.

4 Hasta gönül devasını derdi olandan sor; dert ile dertlenmemiş olan tabibe sorma.

5 Dostu nerdedir diye sorma nerde dilersen ordadır; sende gözet ki sendedir o hem senden ayrı değildir.

6 Çıplak Güneş sırrını; içi dert ile dolu olmayan kişiden sakla ki bilmesin.

3. ŞİİRİN LATİNİZESİ[4]

1 Cânı terk itmek gerek bu evde cânân isteyen
Kahrı nûş itmek gerek derdine dermân isteyen

2 Ma’şûkuñ yolında ‘âşık nâ-murâd olmak gerek
Ma‘şûka vasl olmaya hicrinde pâyân isteyen

3 Ben ki ma‘şûkuñ rızâsın isteyüp buldum bu gün
Sâdıku'l-kavl olmaya küfrine îmân isteyen

4 Ben bu sûret milkini kıldum harâb anuñ-içün
Genci buldısa ‘aceb olmaya vîrân isteyen

[3] İkinci şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 54 ve 55. varaklarında yer almaktadır.

[4] Üçüncü şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 55 ve 56. varaklarda yer almaktadır.

5 Şems firâkı ağusın nûş île vasl-ı yâr için
Hâr cevrini çeker şol gül-i handân isteyen

3. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

1 Bu evde (bedende) sevgiliyi isteyenin canını terk etmesi gerek; derdine derman isteyenin de kahrı içmesi gerek.

2 Âşıkın sevgilisinin yolunda muradına ermemiş olması gerek; ayrılığın sona ermesini isteyen için sevgiliye (Gerçek'e) kavuşmak mümkün olmaya.

3 Ben ki sevgilinin (Gerçek'in) rızasını isteyerek bu gün buldum; küfrüne iman isteyen sözüne sadık olmaya.

4 Ben bu sûret milkini (maddî varlık) onun için yıktım; yıkıntıyı isteyenin hazineyi bulmasında şaşılacak bir iş yoktur.

5 Ey Güneş, sevgiliye kavuşmak için ayrılık ağusını iç; çünkü açılmış gül isteyen diken eziyetine katlanır.

4. ŞİİRİN LATİNİZESİ[5]

1 Dôst elinden içmişimdür câm-ı ‘ışk-ı ahmeri
Şöyle mestem lâ-yezâl añmazam âb-ı kevseri
2 Nûş èdelden ol mey-i ‘ışkı ki ser-hoş olmışam
N’ola ben mahmûrı şâhâ yazsa ‘ışkuñ sâğarı
3 Ben ki ‘ışk meydânı içre seyr èderken nâ-gehân
Cânuma cellâd-ı ‘ışkuñ urdı çün-kim hançeri
4 Zulmet-i hicri firâkından anuñ buldum visâl
Furkat-ı ‘ayn-ı visâl oldı bu zulmet enveri
5 Zerre ser-gerdân olupdur sen dahı ey Şemse 'd-dîn
Bî-karâr ol ‘ışkıla bulmak dilerseñ hâveri

4. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

1 Kızıl aşk kadehini dost elinden içmişim; ölümsüzlükle öylesine sarhoşum ki kevser suyunun adını bile anmam.

2 O aşk kadehini içtiğimden beri sarhoş olmuşum; a şah, ben sarhoşu aşkın kadehi yazsa ne olur?

3 Ben aşk alanı içinde gezerken ansızın; senin aşk cellâdın canıma hançeri vurdu.

4 Onun uzak düşme karanlığının ayrılığından kavuşma buldum; kavuşmanın kendisi olan aydınlık bu karanlığın en aydını kesildi.

5 Zerre kendisinden geçmiş, A Din güneşi, sen de; gün doğusunu bulmak istersen aşk ile kararsız ol.

5. ŞİİRİN LATİNİZESİ [6]

1 Düşelden ten kuyusına gözüm Yûsuf'layın ağlar
Kalup kurbet diyârında gözüm Ya‘kûb'layın ağlar
2 Baña dôstum belâ saldı meger iñildimi sevdi
Dèrem “masani 'z-zurru” gözüm Eyyûb'layın ağlar

[5] Dördüncü şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 65 ve 66. varaklarda yer almaktadır.
[6] Beşinci şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 87. varağında yer almaktadır.

3 Bu cân kuşı kafas tenden diler uça gide anda
Sanasın batn-ı balıkda gözüm Yûnus'layın ağlar
4 Ezel görüp biz işidüp "tarânî" va'desin dôstum
Yine görem dèyü dün gün gözüm Mûsâ'layın ağlar
5 Bu Şemse'd-dîn diler cânı içe ol âb-ı hayvânı
Temâşâ èleye anı gözüm ırmaklayın ağlar

5. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

1 Ten kuyusuna düşeli beri gözüm Yûsuf gibi ağlar; gurbet diyarında kalıp gözüm Ya'kûp gibi ağlar.

2 Dostum beni belâya saldı, meğer iniltimi sevdi; "bana zarar (hastalık) dokundu" gözüm Eyyûb gibi ağlar.

3 Ten kafesinde olan bu can kuşu uçup gitmeği diler; sanasın gözüm balığın karnındaki Yûnus gibi ağlar.

4 Ezelde görüp, dostun (Allah'ın) "göremezsin" vadesini işitip, yine göreyim diye gözüm gece gündüz Musa gibi ağlar.

5 Bu Din Güneş'inin canı bengisuyu içmek diler; onu (Hakk'ı) seyr eyle, gözüm ırmak gibi ağlar.

6. ŞİİRİN LATİNİZESİ[7]

1 'Akreb ejdehâ tolu deryâyımış
Bu cihân hem işleri ğavğâyımış
2 Dünyede râhat bulunmaz kimseye
Terk èden râhatda evliyâyımış
3 Ol göñül mi'mârı ma'mûr èyleme
Bu cihânı kıl nazar gör neyimiş
4 Cîfedür yâhûd 'acûz-ı bî-vefâ
Bî-vefâyı terk èden purnâyımış
5 Göñlüñi ma'mûr èdendür zinde-dil
Mürde-diller düşmanı Mevlâ'yımış
6 Sırça gibi sınsa göñül bitmez ol
Gönli 'âkil niçün sıyayımış
7 'Âşık-ı dünyâ denî câhil delü
Hak muhibbi 'âkil-i dânâyımış
8 Şemsiyâ ger sözlerüñde merdiseñ
Merde lâyık işlemek zîbâyımış

6. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

1 Bu cihan ejderha dolu denizmiş; hem işleri de itişip kakışmak imiş.
2 Dünyada kimseye rahat bulunmaz; boş veren rahatta ermiş imiş.
3 Bu cihanı ma'mur eyleme; gönül mimarı ol bak gör ne imiş.
4 Ya leştir ya vefasız koca karı; vefasıza yüz vermeyen delikanlı imiş.
5 Gönlü mamur eden diri gönüllüdür; ölü gönüllerin düşmanı Mevlâ imiş.
6 Gönül sırça gibidir kırılırsa bitişmez; aklı olan gönlü niçin kırar imiş.

[7] Altıncı şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 60. varağında yer almaktadır.

7 Dünya düşkünü bayağı bilgisiz deli; gerçek dostu ise bilgili uslu imiş.
8 Ey Güneş sözlerinde er isen; ere yaraşanı işlemek yakışır imiş.

7. ŞİİRİN LATİNİZESİ[8]

1 Şâha maşûkun senüñ ̈çün saña itdi iktirâb
Âlemi tarh eyleyüben sini itdiler meâb
2 Kendülerüñ varlığını çünkim itdiler fenâ
Zâhir oldı dôst cemâlı zîre ref„ oldı nikâb
3 Âlem içre mest olıban her neye kim bakdılar
Gördiler kim kendüye Hak kendü idermiş hitâb
4 Küll-i Çey'i gördiler kim cümle meclâ-yı sıfât
Pes sıfatda gördiler mevsûfı hem-çün âfitâb
5 Şâha mir'ât oldılar hem mâsivânun hayderi
Pes bulardan oldı âlem içre cümle feth-i bâb
6 Ma'rifet gülzârı içre 'andelîb-i cân olup
Geh cemâlı karşusına biñ biñ okurlar kitâb
7 Cümle varlığı fenâ fî'llâhda ifnâ itdiler
Pes bekâ bi'llâhda buldılar kemâlıla savâb
8 Ravza-i irfân içinde mest olup ışkdan bular
Bu vücûdun şîşesini kesr iderler bî-riyâb
9 Çünki bahreyn mecmâıdur hem ilâh'uñ mazharı
Pes bulardan ğayrı âlem hep hayâldur ke's-serâb
10 Zâhidâ var ışkıla hîç tane vurma anlara
Zîre dirler ışk içinde her hatâyı hoş savâb
11 Bilmezsin sen bularuñ sırlarını aklıla
Zîre gülzâr kıymetin bülbül bilür bilmez ğurâb
12 Sen hazer it anlara hîç ta'n-u inkâr îleme
Yohsa cîfe olısarsın fî'l-cahîm içre kilâb
13 Sen mukârin île zerrâtı vücûduñ ġems'ile
Yohsa kalduñ sen muhalled fî 'd-duhân ev fî's-sehâb

7. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

1 Ey şah, seni seven senin için sana yakın vardı; âlemi aradan çıkarıp seni sığınak yaptı.
2 Kendi(si)nin varlığını yok etti(ği)inden; perde kalktı da dostun yüzü açıldı.
3 Âlem içinde her neye baktı(ysa)sa; Gerçek'in kendisine yine kendisinin konuştuğunu (anladı).
4 Her nesneyi bütün niteliklerin parıltı yeri gördü{ler}; sonra sıfatta sıfatlananı gün gibi (anladı).
5 Hem şaha gözgü hem dünyanın aslanı oldu{lar}; artık bunlardan âlem içinde bütün kapılar açıldı.
6 Sezgi çiçekliği içinde can bülbülü ol(du); şahın güzelliği karşısında milyon kitap oku(du).
7 Bütün varlığı Allah'ta yok olupta yok etti{ler}; sonra Allah'ta kalıpta olgunlukla doğruluk buldu{ar}.
8 Bunlar irfan bahçesinde esri(di); bu vücûdun şişesini şüphesiz kır(dı).
9 Çünkü hem iki denizin kavuştağıdır hem de tanrının belirdiği yer; artık bunlardan sonra âlem serap gibi hep kuruntu(ydu).

[8] Yedinci şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 4 ve 5. varaklarında yer almaktadır.

10 Ey züht eri, sevgiliyle git, onları hiç ayıplama; zira aşk içindeki her yanlışa güzeldir doğrudur de(ndi).

11 Sen bunların sırlarını akılla bil(e)mezsin; zira güllüğün değerini bülbül bil(di) karga bilme(di).

12 Sen sakın onları ayıplama tanımazlıktan gelme; yoksa cehennemde köpekler gibi leş olursun.

13 Sen vücûdun Güneş'i ile zerreleri kaynaştır; yoksa boyuna sis ile pusta kaldın (demektir).

8. ŞİİRİN LATİNİZESİ[9]

1 "Kad tacallâ fî'l-marâyâ" ol cemâl-ı bî-misâl
Pes zuhûra geldi 'âlem ez mücellâ-yı cemâl
2 Çün-ki mir'ât oldı 'âlem Hak cemâlın görmege
Pes bu 'âlemde tecellî buldılar ehl-i kemâl
3 Her neye kim bakdılarsa dôst cemâlın gördiler
Zîre tolu Hak cemâlı oldı 'âlem mâl-â-mâl
4 Cümle 'âlem 'aksidür ol hûb-cemâlun iy cemîl
Hem dahı bu küfr ü fâhiş cism ü cân u hadd u hâl
5 Çün vücûdı oldı Hakk'un kâyinâtun varlığı
Pes dü-'âlem cân-ı Hak'dur dü-cihân ansuz hayâl
6 Cümle âlemdür mezâhir sen hô cümle mazharı
Sende iste tâ bulasın kalmaya hîç kîl ü kâl
7 Mecma'u'l-bahreyn oldun hem hudâ'nun maşûkı
Pes nenündür cümle 'âlem hem dahı dôsta visâl
8 Şems-i neyyir çün önünde tâli' olur sen neçün
Anı koyup tâlib oldun kevkebe her mâh u sâl
9 Âsitânunda hazîne çün-ki medfûn ola sen
Müflis olup ne revâdur idesin her dem suâl
10 Çün senün adun durur hem cümle deryâ menbâ'ı
Susuz olup ne gezersin vâdi vü sahrâ cibâl
11 Ey dirîğâ hubb-ı dünyâ kalbüni itdi harâb
Sen anun ağusın içdün sanuban mâ-i zülâl
12 Her hevâ-yı nefse uydun kendüni hor eyledün
Ehl-i hevâ Hak katında zîre oldılar zelâl
13 Çün hevâ-yı nefsi mahbûb idesin ma'bûd olar
Hâviyede iblis ile kalasın zî-zişt-mâl
14 Ger hevâyı terk idersen ma'bûdun tîz bulasın
Hem anunla bâkî kalup olasın sen lâ-yezâl
15 Sen mürîd-i Hakk'ısan nefsin murâdın ko ki tâ
Cân murâdına irüben görmeyesin hîç melâl
16 Mağrûr olup mağbûn olma nefsüne mekkâredür
Cümle işi hep hîledür mekr ü küfr ü hem dalâl
17 A Şems gönlün mâ-sivâdan tarh ide gör dôst-içün
Tâ ki kuds-i gülzâr içre bulasın Hakk'dan nevâl

8. ŞİİRİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE DİL İÇİ ÇEVİRİSİ

[9] Sekizinci şiir, Akşemseddin'in el yazma divanının 5 ve 6. varaklarında yer almaktadır.

1 O eşsiz güzellik görünenlerde göründü; de âlem güzelliğin parlaklığından ortaya çıktı.

2 Âlem Gerçek'in güzelliğini görmeğe gözgü olunca; olgunlar bu âlemde belirdiler.

3 Her neye baktılarsa sevgilinin yüzünü gördüler; zira bütün âlem büsbütün Gerçek'in güzelliği oldu.

4 Ey güzel, bütün âlem o güzel yüzlünün yansımasıdır; üstelik bu küfür taÇkınlık cisim can yanak ve ben bile.

5 Gerçek'in vücûdu kâinatın varlığı oldu; bu yüzden iki âlem Gerçek'in canıdır, onsuz iki cihan kuruntudur.

6 Görüntüler bütün âlemdir sen de bütünüyle görüntünün yerisin; buluncaya dek sende ara, hiç dedi kodu kalmasın.

7 İki denizin kavuştağı oldun, hem Tanrı'nın sevgilisi; artık bütün âlem senindir hem de dosta kavuşmak.

8 Işıklı güneş madem önünde doğar (da) sen niçin; onu koyup ay ve yıl boyu uyduğu istedin?

9 Madem eşiğinde hazine gömülsün (de) sen; müflis olup dilenesin reva mıdır?

10 Madem bütün denizlerin kaynağı senin adındır; niye susuz kalıp kırda derede tepede gezersin?

11 Yazık, dünya sevgisi yüreğini yıktı; sen tatlı su sanıp onun ağısını içtin.

12 Nefsinin her isteğine uyup kendini küçük düşürdün; zira Gerçek katında isteklerine uyanlar değersiz oldular.

13 Nefsin isteğini sevilen yapınca onlar tapılan (olur); Haviye (cehenneminde) kötü mallı (olarak) Şeytanla kalırsın.

14 Keyfine (uymağı) terk edersen tapılanını bulursun; hem onunla sürekli kalıp yitimsiz olursun.

15 Sen Gerçek'in müridi isen nefsinin isteğini bırak ki; canının isteğine erip hiç bıkmayasın.

16 Nefsine gururlanıp şaşırma, nefsinin bütün işi hep aldatmaca hep küfür hem saptırmacadır.

17 Ey Güneş, güllüğün yüceliği içinde Gerçek'ten bağış bulana dek; dost için gönlünü dünya sevgisinden boşaltı gör.

SONUÇ

Akşemseddin, İstanbul'un fethi gibi çok önemli tarihi hadisede önemli rol oynayan tarihi şahsiyettir. Bu yönü ile de oldukça meşhur olmuştur. Fakat o, meşhur olduğu bu yönünün ötesinde çok farklı ve az bilinen birçok başka yönü ile eşsiz bir deryadır. İstanbul'un fatihi Fatih Sultan Mehmet Han'ın eğitmenliği haricinde ardında on dokuz adet el yazma eser bırakmıştır. Bu özelliği ile ayrıca çok üretken bir yazar olduğunu da kanıtlamıştır. Tıp ve eczacılık alanında yazdığı Maddetü' l-Hayat adlı eserinde mikrobu ve bulaşıcı hastalıkları 1400 lü yıllarda Fransız Pasteur'dan yüzyıllar önce detaylı bir şekilde tanımlamıştır. Tasavvuf yoluna girdikten sonra özellikle şairliğe merak salmıştır. Ankara Milli Kütüphane eski Müdiresi Müjgan Jumbur tarafından mahlaslarından kendisine ait olduğu kesin olan 38 adet şiiri yakın zamanda keşfedilmiş ve ilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu şiirler incelendiğinde tamamının tasavvuf muhtevalı olduğu görülmektedir. Özellikle ilahi aşk neredeyse tüm şiirlerinde temas ettiği ortak bir konudur. Bu ana konu dışında dünyanın geçiciliği ve basitliği, nefsin ruha karşı düşmanlığı, zamansızlık ve mekansızlık alanına sufilerin sıçrayabildiği gibi konular da yer almaktadır. Akşemseddin şiirlerinde aşksız yapılan her iş ve ibadetin ruhsuz tatsız ve tuzsuz olduğunu ifade etmekte, aşk ile yapılan amellerin değerine de vurgu yapmaktadır. Aşk müptelası olmanın öneminden bahsederek aşkın olmazsa olmazlığını vurgulamış ve kendisinin aşk meşrepli olduğunu bunun da bir kazanım olduğunu ifade etmiştir.

KAYNAKÇA

Ayvansarâyî, (1375) *Vefâyât-ı Meşâyih,* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kitaplığı, no: 2464.

Cebecioğlu, E. (2001). "Akşemseddin'de bazı Tasavvufi Kavramlar", Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (C. XLII).

Çankaya, A. (2003). *İstanbulûn Manevi Fatihi Akşemseddin Hazretleri Tasavvuf ve İstanbul'un Fethi,* Ankara: Akşemsettin Hazretleri Vakfı Yayınları.

Çelik, M. (2011). *Her Yönüyle Akşemseddin Hazretleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Eraslan, K. (1984). *Akşemseddin'in Dinî Tasavvufi Şiirleri*, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hacı A'li, (Tarihsiz). *Tuhfetü'l-Mücahidîn ve Behçetü'z-Zâkirîn*, İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, No: 2293.ü

Kaçalin, M. Ve Yurt A. İ. (1994). Akşemseddin'in Hayatı ve Eserleri, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

Karadeniz, Z. (1964). *Hasatlar ve San'atlar Velisi Hacı Bayram Velî*, İstanbul: Okat Yayınevi.

Karaman, N. M. (1992). *Hazreti Akşemseddin Tek Başına Bir Üniversite*, İstanbul: Akşemseddin Vakfı Yayınları.

Lâmiî, Ç. (1993). *Nefahat Tercümesi*, İstanbul: Marifet Yayınları.

Yıldız, M. A. (2017). *Akşemseddin'de Allah, Kâinat ve İnsan,* Ankara: Kalem Neşriyat.

Yıldız, M. A. (2016). "Akşemseddin'in Eserlerine Genel Bir Bakış", Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

Yücel, A. (1994). *Akşemseddin'in Eserlerinin Dinî-Tasvvufi Açıdan Tahlili,* Ankara: Gazi Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.

The Journal of Academic Social Science Studies
Sayı: 78 , s. 411-421, Kış 2019

Corci Zeydan'ın Romanlarında Toplumsal Yapı[1]

Arş. Gör. Dr. Mürüvvet Türken Çakır
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7004-3960
Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mardin – TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 21.11.2019
Kabul: 30.12.2019
On-line Yayın: 31.12.2019

Anahtar Kelimeler

Modern Arap Edebiyatı
Roman
Toplum
Edebiyat
Toplumsal Çerçeve

Araştırma Makalesi

DOI: 10.9761/JASSS39865

Öz

Modern Arap edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olan ve aynı zamanda Arap tarihi romanının kurucusu olarak kabul edilen Lübnan asıllı Corci Zeydan edebiyat dünyasına birçok eser kazandırmıştır. Özellikle tarih, dil ve edebiyat konularında Batı metoduna uygun eserler veren Zeydan, Emeviler, Abbasiler ve Osmanlılar gibi çoğu Arap ve İslam tarihinin dönemlerini anlatan yirmi bir tane tarihi roman kaleme almıştır. Yazarın edebiyatçı yönünden çok tarihçi yönünü ortaya çıkararak yazdığı bu eserler, roman türüne değer kazandıran ilk ürünler olmuştur. Bunları romanın eğitici rolüne önem vererek ve toplumun isteklerini karşılayabilme amacıyla yazan Zeydan, bu konuda oldukça başarılı olmuştur. Ayrıca Zeydan'ın romanlarında yer verdiği tarihi olayları, okuyucunun daha kalıcı bir şekilde öğrenebilmesi için roman çatısı altında sunması, hem okurlar hem de yazarlar arasındaki popülerliğini oldukça arttırmış, özellikle birçok yazar ondan etkilenerek tarihi roman yazmaya başlamıştır.

Corci Zeydan, tarihi romanlarında gerek Arap toplumunun gerekse bu toplumda yaşayan farklı milletten insanların dünden bugüne yaşadıklarını, kat ettikleri yolları, ulaştıkları medeniyet seviyesini ve içerisinde bulundukları dönemin durumunu okuyucuya yansıtmaya çalışmıştır. Özellikle onların toplumda var olmasını sağlayan dil, din, kültür gibi unsurları ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda, çalışmamızda Corci Zeydan'ın öne çıkan üç romanında ele aldığı hem gerçek hem de kurgusal ana karakterleri, toplumsal yapı dâhilinde inceleyerek hem birbirleriyle olan ilişkilerini hem de bunun topluma yansımasını ve bu karakterlerin yaşadığı dönemdeki toplumsal çerçeveyi görmeye çalışacağız.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Türken Çakır, M. (2019). Corci Zeydan'ın Romanlarında Toplumsal Yapı. *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 78, Winter, p. 411-421.

[1] Bu makale, 30 Ekim 2017 tarihinde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası Ortadoğu Kongresi'nde (Dil, Tarih ve Edebiyat) sözlü bildiri (özet) olarak sunulmuştur.

The Journal of Academic Social Science Studies
Number: 78 , p. 411-421, Winter 2019

The Social Structure in Corci Zeydan's Novels

Res. Assist. Mürüvvet Türken Çakır
Mardin Artuklu Universityi, Faculty of Literature, Department of Arabic Language and Literature, Mardin – TURKEY

Artcile History

Submitted: 21.11.2019
Accepted: 30.12.2019
Published Online: 31.12.2019

Key Words

Modern Arabic Literature
Novel, Society
Literature
Social Fram

Research Article

DOI: *10.9761/JASSS39865*

Abstract

One of the leading writers of modern Arabic literature and also considered the founder of the Arabic historical novel, Corci Zeydan of Lebanese descent has contributed many works to the world of literature. Zeydan has written twenty-one historical novels, most of which describe the periods of Arab and Islamic history, such as the Umayyads, Abbasids and Ottomans. These works were the first to bring value to the novel genre by revealing the author's historicist side rather than the literaturist side. Zeydan, who wrote them with an emphasis on the educational role of the novel and in order to meet the wishes of the society, has been quite successful in this regard. In addition, Zeydan's presentation of historical events in his novels under the roof of the novel in order for the reader to learn more permanently increased his popularity among both readers and writers, and especially many writers were influenced by him and began to write historical novels.

In his historical novels, Corci Zeydan tried to reflect to the reader the experiences of both the Arab society and the people of different nationalities living in this society from yesterday to today, the paths they have come through, the level of civilization they have reached and the state of the period they were in. He particularly emphasized the elements such as language, religion, and culture that enable people to exist in society. In this context, in our study, by examining both the real and fictional main characters of Corci Zeydan's three prominent novels within the social structure, we will try to see both their relationships with each other and their reflections on society and the social framework of the period in which these characters lived

GİRİŞ

Lübnan asıllı Corci Zeydan, Ortodoks mezhebine mensup bir ailenin çocuğu olarak 14 Kasım 1861'de Beyrut'ta doğdu. (ez-Ziriklî, 2002; 117) İlk ve ortaöğrenimini çeşitli okullarda tamamladıktan sonra küçük bir lokanta işleten babasının yanında çalışmaya başladı. Bir taraftan burada çalışırken, diğer yandan İngilizce öğrenmek üzere akşam okuluna gitti.1881 yılında Beyrut'taki Amerikan Üniversitesinde tıp eğitimine başladı. Burada öğrenci gösterisine katıldığı için üniversiteden uzaklaştırıldı. Ancak bu üniversitede edindiği tıp bilgisiyle eczacılık diploması almayı başardı. Daha sonra Kahire'deki "*Kasrü'l-Aynî Tıp Medresesi'ne*" girdi. Fakat maddi imkânsızlıklar nedeniyle buraya devam edemedi ve kendisini edebiyat, dil, tarih, felsefe konularına verdi. ('Abbûd, 1983, 22; Philip, 1990, 4-5; es-Sakkût, 2007, 162-163)

1884'te Kahire'de yayımlanan "*ez-Zaman*" gazetesinde çalışmaya başlayan Corci Zeydan, aynı sene Sudan'a çıkarma yapan İngiliz kuvvetlerine tercüman olarak katıldı. 1885 yılında Beyrut'a geri döndü ve "Doğu Bilimler Akademisi"ne (el-Mecmau'l-İlmiyyü'ş-Şarkî) üye olarak seçildi. Daha önce öğrendiği İngilizce, Latince, Fransızca ve Almanca'nın yanı sıra burada İbrânîce ve Süryânîce'yi de öğrendi. ('Abbûd, 1983, 22-23; Dâğır, 2000, 397; es-Sakkût, 2007, 162-163; el-Fâḫûrî, 1105)

Corci Zeydan, ilk kitabını "*el-Elfâzu'l-'Arabiyye ve'l-Felsefetü'l-Luğaviyye*" adıyla 1886 yılında Beyrut'ta yayımladı. Bunun hemen ardından İngiltere, Fransa ve İsviçre ülkelerine seyahatte bulundu. Buralardaki bilim merkezlerini, müzeleri ve âlimleri ziyaret etti. Özellikle İngiltere'de Avrupa oryantalizmini yakından tanıma fırsatı buldu. Bu temaslarının ardından Mısır'a dönen Zeydan, 1888 yılının başlarına kadar *el-Muktetaf* gazetesinde, sonra da Rum Ortodoks cemaatine ait "*el-Medresetu'l-Ubeydiyye*"de yöneticilik yaptı.1892'de Arap dünyasının en önemli dergilerinden biri olan *el-Hilâl'i* çıkarttı ve bu dergide birçok makalesini de yayınladı. (Haywood, 1971,134; 'Abbûd, 1983, 25; es-Sakkût, 2007: 162-163)

Jön Türkleri destekleyen siyasi tavrı nedeniyle ancak Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı topraklarına girebilen Corci Zeydan, belli bir dönem Kahire Üniversitesinde öğretim görevliliği yaptı. Buradaki görevinden alındıktan kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1914'te Kahire'de öldü. (el-Maḳdisî, 1980, 515; ez-Ziriklî, 2002, 117; es-Sakkût, 2007: 162-163)

Corci Zeydan'ın Eserleri:

Modern Arap edebiyatının önde gelen yazarlarından biri olan Corci Zeydan, özellikle tarih, dil ve edebiyat konularında Batı metoduna uygun eserler vermiştir. Bu eserlerini başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

"Arap Dili ve Edebiyat Tarihi" alanında verdiği eserler:

- *el-Elfâẓu'l-'Arabiyye ve'l-Felsefetu'l-Luğaviyye* (Arapça Lafızlar ve Dil Felsefesi) (Beyrut, 1886): Karşılaştırmalı dil bilimi kurallarının Arapça'ya uyarlanmasını içerir. 118 sayfadan oluşmaktadır.
- *el-Belağa fî Usûli'l-Luğa* (Dilin Temelindeki Belağat) (Kahire, 1889).
- *Târîḫu'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Arap Dili Tarihi) (Kahire, 1904).
- *Târîḫu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye* (Arap Dili ve Edebiyatı Tarihi) (Mısır, 1911) (Ebû Ḥalîl, 1983, 40; Kehhâle, 1994, 481; Dâğır, 2000, 397): 4 ciltten oluşan eser, Arap edebiyatını başlangıcından gelişimine kadar genel çerçevede ele alır.

"Genel ve Özel Tarih" alanında verdiği eserler:

- *Târîḫu Mışr el-Ḥadîṯ* (Modern Mısır Tarihi) (Kahire, 1889): 2 ciltttir.
- *Târîḫu Mâsûniyyet'il-'Âm* (Genel Mason Tarihi) (Kahire, 1889): Masonluk hakkında yayımlanan ilk Arapça eserdir. 271 sayfadan oluşur.
- *et-Târîḫu 'Âm* (Genel Tarih) (Beyrut, 1890): 226 sayfadır.
- *Târîḫu İnkilterâ* (İngiltere Tarihi) (Mısır, 1899): 84 sayfadır.

- *Târîẖu't-Temedduni'l-İslâmî* (İslam Medeniyetinin Tarihi) (Mısır, 1902-1906): 5 ciltten oluşan ve tarih alanında yazılmış önemli eserlerden biridir. Eser, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi* adıyla Zeki Mugamiz tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. (Kehhâle, 1994, 481; Çelebi, 1993, 70)

Târîẖu'l-'Arab Ḳable'l-İslâm (İslam Öncesi Arap Tarihi) (Kahire, 1908).

- *Ṭabâḳâtu'l-Umem* (Milletler Tabakası) (Kahire, 1912): 286 sayfadır.
- *Ensâbu'l-'Arabi'l-Ḳudemâ* (Eski Arap Soyları) (Mısır, 1921): Araplarda anaerkil aile yapısının ve totemizmin olduğuna inananlara karşı reddiyeyi ele alır. 77 sayfadır.
- *Târîẖu'l-Yûnân ve'l-Rûmân* (Yunanistan ve Romanya Tarihi) (ts.). (Ebû Ḫalîl, 1983, 18-19; Kehhâle, 1994, 481)

"Felsefe, Coğrafya, Tercüme ve Gazetecilik" alanında verdiği eserler:

- *'İlmu'l-Firâseti'l-Hadîṯ* (Modern Feraset İlmi) (Mısır, 1901): 169 sayfadır.
- *Muẖtaṣaru Coğrâfiyyeti Mıṣr* (Mısır Coğrafyasının Özeti) (Kahire, 1891): 71 sayfadır.
- *Mecelletu'l-Hilâl* (Hilal Dergisi) (1892-1914): Corcî Zeydân'ın kurduğu ve hem yöneticiliğini hem editörlüğünü üstlendiği dergisidir.
- *'Acâ'ibu'l-Ḫalḳ* (Yaratılış Mucizeleri) (Mısır, 1916): 204 sayfadır. (Ebû Ḫalîl, 1983, 19-20; Dâğır, 2000, 398)

Romanları:

1. *el-Memlûku'ş-Şârid* (Firari Memlûk) (1891),
2. *Esîru'l-Mutemehdî* (Sahte Mehdinin Kölesi) (1892),
3. *İstibdâdu'l-Memâlik* (Memlukler'in Baskı Yönetimi) (1893),
4. *Cihâdu'l-Muhibbîn* (Aşıkların Savaşı) (1893),
5. *Armânûsetu'l-Mısriyye* (Mısırlı Armonisa) (1896),
6. *Fetâtu Gassân* (Gassanlı Genç Kız) (1897-1898),
7. *Azrâ'u Kureyş* (Kureyş Bakiresi) (1899),
8. *17 Ramazân* (17 Ramazan) (1900),
9. *Gâdet Kerbelâ* (Kerbela'nın Genç Kızı) (1901),
10. *El-Haccac b. Yûsuf* (Haccac b. Yusuf) (1902),
11. *Fethu'l-Endelus* (Endülüs'ün Fethi) (1903),
12. *Şarl ve Abdurrahman* (Charles ve Abdurrahman) (1904),
13. *Ebû Müslim el-Horasânî* (Ebu Müslim Horasani) (1905),
14. *el-'Abbâse uhtu'r-Reşîd* (Reşit'in Kız kardeşi Abbase) (1906),
15. *el-Emîn ve'l-Me'mûn* (Emin ve Memun),
16. *'Arûsu Fergâne* (Fergana Gelini) (1908),
17. *Ahmed b. Tolûn* (Ahmet b. Tolun) (1909),
18. *Abdurrahman en-Nâsır* (Abdurrahman Nasır) (1910),
19. *el-İnkılâbu'l-Osmânî* (Osmanlı İnkılabı) (1911),
20. *Fetâtu'l-Kayravân* (Kayravanlı Genç Kız) (1912),
21. *Salâhuddîn el-Eyyûbî* (Selahattin Eyyubi) (1913),
22. *Şeceretu'd-Durr* (Şeceruddur) (1914). (Bedr, 1983, 99-100)

TOPLUMSAL YAPI KAVRAMI

Toplumsal yapı kavramı, çeşitli toplumların yapısını ele alan, içerisinde toplumsal olayları, gelişmeleri ve toplumsal ilişkileri barındıran, sosyolojinin en temel kavramlarından biri olarak kabul edilmektedir. İlk olarak İngiliz Filozof ve Sosyolog Herbert Spencer (1820-1903) tarafından kullanılmış bir kavramdır. Bu kavram, daha sonraları çeşitli sosyolog ve antropologlar tarafından farklı anlamlarda da kullanılmıştır. (Sungur, 2014, 3) Onlardan bir kısmına değinmeye çalışacağız.

İngiliz Antropolog Alfred Radcliffe-Brown (1881-1955) toplumsal yapıyı, bir toplumu oluşturan kişiler arasında geçen bütün ilişkiler olarak anlamlandırır. Bu düşünceye yakın bir tanımı da Nadel yapmıştır. Ona göre toplumsal yapı kavramını, somut nüfustan hareketle kişiler arası davranışlardaki roller belirlemektedir.

Ginsberg'e göre toplumu oluşturan temel grup ve kurumlardan meydana gelen toplumsal yapı, bu yaklaşımla sadece kurumsal düzenlemeleri ve sosyal gruplar arasındaki ilişkileri içermektedir. Bu anlayışa göre toplumsal yapının kurucu öncüleri nüfus, çevre, eğitim, ekonomi, siyaset, hukuk, aile ve dindir. (Sungur, 2014, 4)

Amerikalı Sosyolog Robert K. Merton ise bir toplumun ya da grubun üyelerinin çeşitli şekillerde içinde bulundukları örgütlenmiş bir dizi toplumsal ilişkiler olarak nitelendirir toplumsal yapıyı. Bu da yapı kavramının insanların yaşamlarındaki davranışlarının sebebini anlamaya yönelik bir araç olarak görülmektedir. (Yasa, 1970, 2)

TOPLUMSAL YAPIYI OLUŞTURAN PARÇALAR

Toplumsal yapıyı oluşturan her bir unsur birbirinden bağımsız olarak düşünülemeyeceği gibi bu unsurlar daima birbirleriyle etkileşim halindedirler. Bunun sonucunda toplumun çerçevesini belirleyen unsurları şu şekilde sıralayabiliriz: Sınıfsal durum, kültür, statü, rol ve kurumlardır. (Özkalp, 2004, 44)

- **Sınıfsal Durum:**

Bir toplumda yaşayan insanların ekonomik ve toplumsal durumlarına göre birbirinden ayrılmalarıdır. Sosyal bilimciler bu ayrımı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere göre şu şekilde gruplandırırlar:

a) **Üst Sınıf:** Sermaye, mülk ve rant açısından oldukça zengin olan ve burjuva olarak nitelendirilen insanlardan oluşan sınıftır.

b) **Orta Sınıf:** Bu sınıfta esnaf, zanaatkâr, memur, doktor, avukat gibi belli bir meslekte çalışan ve devamlı bir kazancı olan insanlar yer almaktadır.

c) **Alt Sınıf:** Kamu veya özel sektörde vasıfsız olarak işçi statüsünde çalışan düşük gelirli insanların bulunduğu sınıftır.

- **Kültür:**

Kültür, toplumda yer alan insanların tüm öğrendiklerini ve paylaştıklarını içeren bir kavramdır. Bu topluma giren her yeni üye kültürü öğrenerek geliştirir ve buna duygu katar. Bir nevi toplumsal yapının bir ürünü olan kültür, insanlar arasındaki etkileşim sonucu meydana gelir ve gelişir. Bu da kültürün doğuştan değil de öğrenilmiş bir davranış olduğunu göstermektedir.

Kültür, insanlar tarafından çok nadir sorgulanan ve olduğu gibi kabul edilen bir unsurdur. Dil aracılığı ile aktarılan kültür, yer ve zamana göre değişiklik gösterebilir.

- **Toplumsal Statü ve Rol:**

Bireyin toplumsal yapı içerisindeki konumu onun statüsünü oluşturmaktadır. Edinilmiş ve kazanılmış olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Edinilmiş statü kişinin doğuşundan itibaren sahip olduğu özelliklerdir, yaş, cinsiyet gibi. Kazanılmış statü ise kişinin kendi isteği ve çabasıyla belirlediği durumudur. Örneğin; doktor, mühendis, öğretmen, polis, öğrenci olmak gibi, bunlar bireyin toplumda kim olduğunu ve kimlerle muhatap olacağını belirler.

Toplumsal rol de bireyin edinilmiş veya kazanılmış statüsünde ortaya koyduklarıdır.

- **Toplumsal Kurum:**

Toplumsal kurum, bireyin kendine yer edindiği, toplumsal düzeni sağlayan bir unsurdur. Aile, eğitim, din, ekonomi kurumlarını ve siyasal kurumları buna örnek verebiliriz. (Özkalp, 2004, 44-48; Sungur, 2014, 5-8)

ROMANDA TOPLUMSAL YAPI

Roman, içerisinde ele alınan toplumun özelliklerini yansıtmada önemli bir araç olmuştur. Özellikle 19.yy romanları bütün toplumu yansıtmıştır. Balzac'ın romanlarında, Fransız toplumunu, Dostoyevski'nin ve Tolstoy'un romanlarında Rus toplumunu bütün boyutlarıyla görmek mümkündür. Ayrıca toplumu meydana getiren kişi ve sınıfların duyguları, düşünceleri, yetenekleri en ince ayrıntılarıyla bu romanlarda sergilenmiştir. (Yılmaz, 2011, 19-20)

Roman, toplumun yapısına göre değişkenlik gösteren bir yapıya sahip olmuştur. Örneğin; Henüz oturmamış, belli bir dünya görüşü oluşmamış yani hastalıklı dönemini atlatamamış bir toplumun romancısı bakışını kişiye yani onun iç dünyasına çevirir. Bu kişilerin sağlam ve belirginleşmiş bir dünya görüşü yoktur ve bu yüzden de kendini topluma ait hissetmezler. Yazar, böyle bir toplumda öncelikle kişi üzerinde durur ve onun ruh çözümlemelerine yönelir.

Dünya görüşü sağlamlaşmış, sağlıklı bir toplumda ise yazar, toplum ve medeniyet meseleleri üzerinde yoğunlaşırken romanı oluşturan karakterler üzerinde çok fazla durmaz. 19.yy Fransız romanı bunun en güzel örneğidir. O dönemde Fransa'nın ihtilal döneminden çıkıp, sıkıntıları ve buhranları atlatması pozitivist bir dünya görüşü ile dünyaya bakmalarına olanak sağlamıştır. Bundan dolayıdır ki romancılar, kişi üzerinde değil de topluma yön veren ve medeniyeti oluşturan unsurlar üzerinde dururlar. (Yılmaz, 2011; 19-20)

Romanda toplumsal yapıyı oluşturan önemli unsurlar arasında ise toplumda bulunan bireyler, onların konuştukları dil, inançlarını sergileyen din, bu bireylerin işgal ettiği yapılar ve yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bu unsurlar çerçevesinde ele aldığımız romanları incelemeye çalışacağız.

***KUREYŞ BAKİRESİ* ROMANININ ÖZETİ**

Kuba, Medine'nin iki kilometre ötesinde bulunan bir köydü. Bu köy, Hz. Muhammed tarafından İslam'ın ilk mescidinin burada yaptırılmasıyla ün kazanmıştı. Bu mescide ailesiyle birlikte orada oturan, Amr isminde biri hizmet etmekteydi. Amr, mescid hizmetini tamamladıktan sonra civardaki zenginlerin develerini otlatırdı. Yine bir gün Amr, develeri otlatmaya çıktı, geri dönüşünde aralarında iki erkek, iki kadın ve hizmetçilerin bulunduğu bir kervan ile karşılaştı.

Kervandaki kadınlardan biri hastaydı, diğeri ise Esma adında bir genç kızdı. Yanlarında genç kızı yetiştiren Yezid adında bir adam vardı. Bu adam Esma'nın üvey babasıydı. Onun annesini Amr İbnu'l-As 18 hicri yılında Mısır'ı fethettiği zaman alınan esir kadınların arasından seçmiş ve onunla o tarihte evlenmişti. O zaman Esma iki yaşındaydı. Anne Mısır kölelerinden biriydi ve kızına birkaç kez Yezid'in onun gerçek babası olmadığını söylemek istemişti. Yezid Esma'nın Kafilenin ikinci adamı ve Halife Osman b. Affan'ın oğlu Mervan ile evlenmesini istiyordu. Yezid'in bu evlilikten çıkarı devlet işlerinde makam, mevki elde etmekti. Kafile Şam'dan Medine'ye gelmişti. Çünkü anne, kızına babası hakkındaki sırrı açmak istiyordu. Ama kızına babasının İslam büyüklerinin önde gelenlerinden biri olduğunu söylemekte tereddüt etti.

Anne sırrını sadece Ali b. Ebu Talip'e söylemek istedi. Esma'dan gidip Hz. Ali'yi yanına getirmesini istedi. Ancak Hz. Ali, Hz. Osman'a karşı ayaklanıp onu şikâyete gelen başkent heyetleriyle meşguldü. Bundan dolayı Hz. Ali, evlatlığı Muhammed b. Ebu Bekir'den - Hz. Ali, Ebu Bekir'in vefatından sonra onun eşi Esma ile evlenmişti. – Esma ile birlikte annesinin yanına gitmesini istedi. İlk görüşte Esma ve Muhammed'in kalbi birbiri için çarpmaya başladı.

Esma ve Muhammed hasta annenin yanına vardıklarında, anne Muhammed'e sırrını açıklamayı reddetti. Bunun üzerine Muhammed, Hz. Ali'yi getirmek için tekrar geri döndü. Fakat anne Hz. Ali'yi göremeden öldü ve sırrıyla beraber gömüldü. Annenin defin işlemleri bittikten sonra Muhammed kafileye Hz. Ali'nin himayesi altında olmayı teklif etti. Ancak Yezid bunu reddetti. Kafile Halife Osman b. Affan'ın evine yerleşti. Ertesi gün halifenin eşi Naile Esma'dan onun evine yerleşmesini istedi. Bunu Esma'nın üvey babası Yezid, Esma ile Mervan'ı yakınlaştırıp, onunla evlenmesi için planlayıp istemişti. Ancak bu pek mümkün olmadı, Esma'nın Mervan'a olan nefreti gitgide arttı.

Bu esnada insanlar Halife Osman'a karşı ayaklanmış, evinin etrafını kuşatmışlardı. Halife ve eşrafının su almalarına dahi mani olmuşlardı. Bu duruma Esma geçici bir çözüm bulmuş suyu komşuları Hazimlerin evine kadar getirip oradan halifenin evine aktarmıştı. Ancak bu durumda uzun sürmedi, ayaklanan halk halifeyi öldürdü ve kocasını korumak isteyen Naile'nin parmaklarını kestiler.

Naile kesilen parmaklarını ve Halife Osman'ın kan ile bulanmış gömleğini, onların akrabalarından biri olan Muaviye'ye göndermişti. Osman'ın ölümünden herkes Hz. Ali'yi sorumlu tutuyordu. Bunda Emevilerin ona karşı beslediği kin de etkili oldu. Çünkü Hz. Osman Emeviydi.

Bu olaylar olurken Muhammed, Esma'dan Hac için Mekke'de bulunan kız kardeşi Hz.Aişe'nin yanına gitmesini istedi. Her ikisi de ortalık yatışıncaya kadar birbirlerinden ayrı kalmayı göze aldılar. Esma Hz.Aişe'nin yanına ulaştığında, halifenin ölümüyle ilgili birtakım bilgiler verdi. Bunları duyan Hz.Aişe'nin nefreti iyice arttı. Hz. Ali'den halifenin intikamını almaya karar verdi. Hemen hilafet makamında gözü olan Talha ve Zübeyr ile anlaşma yaptı. Bu anlaşmadan sonra Hz. Ali ve Hz.Aişe arasında çıkan iç savaş, Hz. Ali'nin zaferi, Talha ve Zübeyir'in ölümüyle son buldu. Bu olay tarihe Cemel Vakası olarak geçti.

Esma ise Basra'nın asilzadelerinden biri olan Sait adında bir genç tarafından kaçırılmıştı. Bu genç, Esma'yı Hz.Aişe'nin meclisinde görüp beğenmişti. Esma Saitten kaçmak için çabalarken yaralanmış ve bir manastıra sığınmıştı. Bu manastırda Esma'nın gerçek babası hakkında bilgisi olan Markis adında bir rahibin Şam'da olduğunu öğrendi. Annesi bu rahibe Esma'nın gerçek babasını itiraf etmişti. Esma bunu duyunca hemen Şam'a gitmeye karar verdi. Ancak Hz. Ali ve Hz.Aişe, Muaviye arasında çıkan savaşı duyunca, Şam'a gitmekten vazgeçerek Ümmü'l-Müminin karargâhına gidip bu savaşa son vermek için yalvarmaya karar verdi.

Esma, rahip Markis'i bulma umuduyla Kudüs'e gitti. Ancak rahibin Antakya'ya gittiği söylendi. Esma bu kez de Antakya'ya doğru yola çıktı, oraya ulaştığında patriğin henüz gelmediğini öğrendi. Esma, buradaki insanların Mervan ve Ömer İbn As yandaşı, Hz. Ali'nin ise tam karşısında olduğunu gördü. Mervan ve müttefikleri, Kur'an'ın sayfalarını mızrakların ucuna takıp, Allah'ın kelamı aramızda hakem olsun diyerek birçok insanı yanlarına çekmeği başarmışlardı. Esma bu konuda Ali'yi uyarmak istemişti ama Ali'nin ordusu çoktan dağılmıştı.

Bu olaylardan sonra rahibin öldüğünü de öğrenen Esma, annesinin sırrından ümidi kesmiş ve sevgilisi Muhammed'i arayıp bulma ümidiyle tekrar yollara düşmüştü. Esma Muhammed'i bulduğunda, onun karnı yarılmış bir merkep leşinin içine yerleştirilip ateşe verilmiş vücuduyla karşılaştı. Bunu görüp çılgına dönen Esma da kendini ateşe attı. Bir iki çırpınıştan sonra Esma can verdi ve Muhammed'le birlikte yan yana gömüldüler. (Zeydan, 1999, 3-9)

KUREYŞ BAKİRESİ ROMANININ TOPLUMSAL YAPI İNCELEMESİ

Bu roman, İslami dönemin tarihi olaylarını ele almakta ve dönemin sosyal ve toplumsal olaylarını yansıtmaktadır. O dönemin toplumsal yapısını oluşturan etmenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Kişiler: Kureyş Bakiresi romanın toplumsal yapısını halifeler, valiler, emirler, elçiler, köleler, esirler oluşturmaktadır. Bu romanın başkahramanı, yazarın hayali karakteri, annesi Mısır kölelerinden

biri olan Meryem'in kızı Esma'dır. İkinci kahraman ise Esmanın sevdiği adam ve aynı zamanda Hz.Ayşe'nin kardeşi olan Muhammed b. Ebu Bekr Sıddık'tır. Bu iki karakter üzerinden Halife Hz. Osman ve Hz.Ali dönemleri anlatılmıştır. (tarihsel kahramanlar, kurgusal kahramanlar)

Romanın ana karakteri olan Esma, her ne kadar bir kölenin kızı olsa da sağlam, güçlü, ata binen, ava çıkan, erkek gibi giyinen bir kadın motifiyle anlatılmıştır. Burdan da anlıyoruz ki kadınlar her ne kadar köle ya da esir olarak görülseler de yazarın oluşturduğu ve görmek istediği kadın karakteri güçlü ve dimdik ayakta durabilen bir kadın motifidir.

Dil: İslami dönemde fetihlerle beraber Araplar, fethettikleri yerlerdeki halk ile kaynaşmışlar, kendi adet, gelenek, görenek ve dillerini buralarda yaymışlardır. Özellikle Arapça halk arasında yaygın dil haline gelmiştir. (Demirayak: 2013; 23)

Din: Her ne kadar bu dönemde yavaş yavaş İslamiyet hâkim olmaya başlasa da diğer dinler de mevcuttur. Bunu da romanda geçen rahip, manastır, kilise gibi sözcüklerin kullanılması göstermektedir.

Yapılar: Romanda İslami dönemi yansıtan mescit ve camilerden bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra manastır ve kiliselere de rastlamak mümkündür.

Yerleşim: Daha önceleri bedevi bir hayat yaşayan Araplar, çöllerde çadır içinde konaklamışlar deve üzerinde seyahat etmişlerdir. Daha sonraları yerleşik hayata yavaş yavaş geçmeleriyle birlikte hem köy hem de şehir hayatıyla tanışmışlardır. Bu romanda Medine'nin üç kilometre uzaklığında olan "Kuba" isimli bir köyle birlikte Mekke, Medine, Kufe, Basra gibi şehirler de yer almıştır.

ABBASE SULTAN ROMANININ ÖZETİ

Bağdatta, Harun Reşit zamanında, Muhammed el- Emin'in sarayında, Abbasi halifelerinin meclislerinde kazanan şairlerden biri de Ebu'l-Atahiye idi. Bir gün el-Atahiye, Harun Reşit'in varisi olan Muhammed el-Emin'in, Fanhas ismindeki bir adamın elinde bulunan güzel cariyeler için nedimi el-Fazılı, Fanhas'ın yanına göndereceğine dair bir duyum alır. Hemen Yahudi Fanhas'ın yanına gitmeye ve Fazıl'dan önce Muhammed'in arzusunu bildirmeye karar verdi. Bunu da Fanhas'dan bir mükâfat alırım ümidiyle yapmak istiyordu.

Ebu'l-Atahiye Fanhas'ın sarayına vardığında esrarengiz bir durumun olduğunu fark etti. Bu durumu çözerse eline daha fazla para geçebileceğini düşündü. Evde bir takım şüphe çeken misafirlerin olduğunu anladı. Bunların nerede ve neden saklandıklarını anlamak istedi ve onların bulundukları odayı tespit ederek gizlice dinlemeye çalıştı. İçeride Harun Reşit'in kızkardeşi Abbase Sultan, çocukları Hasan ile Hüseyin ve Abbase'nin sağ kolu Atibe vardı. Abbase, kardeşi Halife Harun Reşit'in yaveri Cafer ile gizlice evlenmiş ve ondan da iki çocuğu olmuştu. Abbase'nin kardeşinden bu evliliği saklamasının sebebi Cafer'in azat edilmiş bir köle olmasından dolayı bu evliliğe karşı çıkacağı korkusuydu. Bu yüzden hem Abbase hem Atibe odada oturmuş bu durumu ne yapacaklarını kara kara düşünüp konuşuyorlardı. Bütün bu konuşmaları kapının dışında casusluk yapan Ebu'l-Atahiye duymuştu. Bu sırrı şimdilik saklamaya karar verdi. Tam bu sırada Abbase için su almaya çıkan Atibe, Ebu'l-Atahiyeyi gördü ve hanımıyla arasındaki sırrı onun öğrendiğini anladı. Abbase ve Cafer, bu sırrın açığa çıkmaması için ellerinden geleni yapmaya çalıştılar.

Her ne kadar Cafer, Ebu'l-Atahiye'yi engellemek istediyse de Fanhas'ın yardımıyla kurtuldu. Cafer'e düşman olan Muhammed el-Emin ve İbnu'l-Hadi Cafer hakkında başka bir sırrı öğrendiler ve bunu Ebu'l-Atahiye yardımıyla halifeye iletmek istediler. Bir gün Atahiye, halife Harun Reşit'in huzurunda Cafer'in ihanetine işaret eden bir şiir okudu. Halife şaire bu şiirle ne anlatmak istediğini sordu. Atahiye de canına kıymayacaklarına dair halifeden bir söz aldıktan sonra olup biteni ona anlattı. Bu şiirle, halifeliği Abbasilerden almak isteyen Abdullah b. el-Hasan el-Alevi'nin hapishaneden Cafer'in yardımıyla çıkartıldığını söyledi. Duyduklarına inanamayan halifenin içine bir şüphe düştü.

Bu durumun gerçek olup olmadığını Cafer'e sorup öğrenmek istedi. Halife Cafer'den gerçekleri öğrendi ve ondan intikam almaya karar verdi.

Diğer taraftan halifenin oğlu Muhammed el-Emin annesi Zübeyde'ye, Cafer'in teyzesi Abbase ile evli ve ondan iki çocuğunun olduğunu anlattı. Zübeyde de bu sırrı kocası halife Harun Reşit'e anlattı. İkinci sırrı da öğrenen halife önce kardeşi Abbase'yi onun sarayında cellatı Mesrur'a öldürttü ve oraya gömüldü. Daha sonra da Cafer'i pusuya düşürdü ve Mesrur'a kellesini vurduttu. Ayrıca halifeye karısı Zübeyde, Abbase ve Cafer'in iki çocuğunun bulunmasını ve ilerde bu ikisinin başına iş açmaması için öldürülmesi gerektiğini söyledi. Bunun üzerine iki masum çocuk da bulunup, anne ve babasıyla aynı kaderi yaşadı. (Zeydan, 1999, 7-9)

ABBASE SULTAN ROMANININ TOPLUMSAL YAPI İNCELEMESİ

Roman, Abbasi döneminde yaşanan tarihi olayları anlatmaktadır. Bir yandan Harun Reşid zamanında Bağdat halkının yaşadığı bolluk ve refahtan diğer taraftan da Arap ve Fars toplumları arasında geçen egemenlik mücadelelerinden bahsetmektedir. Bu dönemde öne çıkan toplumsal yapı unsurları şöyledir:

Kişiler: Romanda Abbasi toplumunu yansıtan kişiler arasında halifeler, vezirler, cellatlar, cariyeler ve Arap, Fars, Bermeki gibi farklı uyrukta halk kitleleri bulunmaktadır.

Romanın en dikkat çekici kahramanı şüphesiz Harun er-Reşid'dir. Onun cesur, gözü kara ve lider yönü romanda öne çıkarken yaşadığı hayal kırıklıklarına da yer verilmektedir. Halifenin iki oğlu el-Emin ve el-Me'mun da romanda adı geçen tarihi karakterler arasındadır. el-Emin, 17 yaşında eğlence ve içki hayatına düşkün, devlet işleriyle alakadar olmayan bir genç, el-Me'mun ise onun tam tersi çalışkan, saygılı ve aklı başında bir karakter olarak tasvir edilmektedir.

Romanın diğer önemli karakterleri ise Harun er-Reşid'in kız kardeşi Abbase Sultan ve veziri Cemâl el-Bermekî'dir. Her iki isimde aslında asil ve kendi hallerinde insanlar olsalar da aşklarının kurbanı olup halifeye ihanet eden kişiler olarak nitelendirilirler.

Dil: Romanda ağırlıklı olarak yer verilen iki toplumdan birisini Araplar diğerini ise Farslar oluşturmaktadır. Bu bağlamda da öne çıkan diller Arapça ve Farsça olmuştur.

Din: Her ne kadar toplumda farklı medeniyetlerden insanlar ve farklı dinler mevcut olsa da romanda öne çıkan din İslam'dır.

Yerleşim: Romanda olayların büyük çoğunluğu Bağdat şehrinde geçmektedir. Bu şehrin Harun Reşid döneminde oldukça zenginleşip geliştiğine de yer verilmektedir.

FERGANA GELİNİ ROMANININ ÖZETİ

Fergana, Türkistan sınırına yakın büyük bir şehirdir. Ceyhun nehrinin kenarında bulunur, hicri 94 senesinde Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilen bu şehir, Türkistan'ın en gelişmiş şehirlerinden biridir. İşlek çarşıları, yüksek binaları, şatoları, surları ve kapıları etrafında bulunan bahçeleri ile güzel ve gelişmiş şehirler arasındadır.

Bu şehir, iki yapı ile ön plana çıkardı. Bunlardan biri Mecusilerin ibadet yeri olan Beytü'n-Nar (Ateşgede), diğeri ise Merzuban Tahmazi'nin konağıydı. (Merzüban ismi eskiden eyalet beylerine denilirdi.)Merzüba'nın Fergana gelini lakabıyla tanınan Cihan isminde bir kızı vardı. Fergana halkı, Cihan'a bu lakabı, güzelliği, aklı, zekâsıyla göz dolduran bu seçkin insanı çok sevdiklerinden onu gelinleri saydıkları için vermişlerdi. Merzüban'ın oğlunun ismi Saman'dı, babası ondan nefret ediyordu. Çünkü küçük kız kardeşi Şehrazad'ı babasına kaybettiğini söylemiş, ancak çocuk ticareti yapan adamlara satmıştı. Hayzüran da Cihan'ın dadısıydı. Cihan, annesi öldükten sonra onu annesi gibi sevmiş, bütün sırlarını ona anlatmıştı.

Bir gün Nevruz bayramında Cihan, Kral Afşin'in geleceği düşüncesini kafasından atmak için

ava çıkar. Çünkü Afşin'in babasının yanına kendisiyle evlenmek isteğini bildirmek üzere geldiğini anlar. Ancak Cihan'ın kalbi Dırğam için çarpmaktadır.

Cihan'ın babası, Merzüban hasta yatağında son günlerini yaşamaktadır. Onun isteği kâhin Mubiz'in yanına getirilmesidir. Bunu oğlu Saman'dan defalarca talep etmiş ancak o bir şekilde hep bir bahane bulmuştur. Dırğam hemen Merzüban'ın bu isteğini yerine getirmek ister ve yaveri Verdan'a Mubiz'i, Merzüban'ın yanına getirmesini ister.

Verdan, Ateşgede'ye Mubiz'i almaya gittiğinde tuhaf bir durumla karşılaşır. Orada Müslüman olan Afşin'i Mecusiler gibi giyinmiş ve onların dini ayinlerine katılmış şekilde görür. Daha sonra bir şekilde Mubiz'e ulaşır ve onu Merzüban'ın yanına götürmeye ikna eder. Afşin'de Mubizle beraber gider.

Merzüban kâğıtları, defterleri, kalem ve hokkayı hazırladıktan sonra Mubiz ve Afşin'i yanına çağırır. Onlara vasiyetini yazdırır. Sonra bütün mirasını kızı Cihan'a bıraktığını ve vasi olarak Afşin'i tayin ettiğini, yazdırır. Babasının ölümünden sonra Afşin, Cihan'ı kendisiyle evlenmesi konusunda sıkıştırmaya başlar. Cihan üzüntüsüyle beraber asla Afşin'e boyun eğmek istemez ve her şeyi geride bırakıp, kardeşi Saman ile anlaşıp sevdiği adam Dırğam'ın yanına gitmek ister.

Bunlar olup biterken halife Mu'tasım'da Dırğam'ı güzelliğiyle nam salmış Yakuteyle evlendirmek ister. Ancak hem Dırğam'ın hem de Yakute'nin gönlü başkasındadır. Yakute, Hamedan'ın eşi iken zorla kaçırılmış ve onu eşkıyaların ellerinden Dırğam kurtarmıştı. Dırğam, bu kadının halifenin onunla evlendirmek istediği kadın olduğunu bilmiyordu. Bu kadın Cihan'a çok benziyordu.

Saman, Dırğam'a gelip Cihan'ın Fergana'dan kaçarken öldüğünü söyler, fakat Dırğam buna inanmak istemez. Daha sonra hem Hemedan hem de Verdan Cihan'ı aramaya koyulur ve onu Erdebil'in Sahibi Babek'in sarayında bulurlar. Dırğam ve ordusu Erdebil'i ele geçirir ve Babek'i öldürürler. Cihan ve Heylaneyi de arayıp bulurlar. Bütün âşıklar kavuşurlar. Ayrıca Halife Mu'tasım'a ihanet eden Afşin'de idam edilir. Saman'da yaptıklarından pişman olur ve Cihan'ın karşısına çıkar ve Yakute'nin Şehrazad olduğunu anlatır ve kendini hançerleyerek öldürür. (Zeydan, 6-9)

FERGANA GELİNİ ROMANININ TOPLUMSAL YAPI İNCELEMESİ

Romanda Abbasi halifesi el-Mu'tasım Billah zamanında yaşanan tarihi olaylara, bu zamanda yaşayan insanlara ve onların dil, din, adet gelenek ve göreneklerine yer verir.

Kişiler: Romanda sultanlar, komutanlar, vezirler ve halktan insanlar yer almaktadır. Romanın en göze çarpan kahramanı Fergana şehrinin önde gelenlerinden birinin kızı olan Cihan Hatun'dur. O, zeki, güzel ve aynı zamanda cesur bir kişi olarak nitelendirilir. Cihan Hatun'un sevdiği adam ve aynı zamanda Abbasi halifesi el-Mu'taşım'ın muhafızı olan Dırgam da genç, yakışıklı ve güçlü bir delikanlı olarak tasvir edilir.

Dil: Romanda öne çıkan halk kitleleri Araplar, Farslar ve Türklerdir. Dolayısıyla halk arasında konuşulan diller içerisinde Arapça, Farsça ve Türkçe bulunmaktadır.

Din: Romanda Müslümanların ibadet yerlerine ve Mecusilerin Ateşgedelerine yer verilmektedir.

Yerleşim: Olaylar Türkistan yakınlarındaki Fergana şehrinde geçmektedir. Yazar bu şehri, çarşıları, surları, yüksek binaları ve işlek caddeleriyle oldukça gelişmiş olarak betimler.

SONUÇ

Corci Zeydan'ın romanlarında toplumsal yapıyı genelde köleler, cariyeler, halifeler, köylüler, sultanlar, vs. her tabakadan gerçek ya da kurmaca kişilikler oluşturmuştur. Bu kişilikler arasındaki aşk, sürtüşme, intikam gibi duygular bizlere yansıtılmaya çalışılmıştır. Zeydan romanlarında özellikle kadını güçlü, sözü geçen, at binebilen, ava çıkabilen cengâver karakterler olarak nitelendirmiştir.

Corci Zeydan romanlarında Türk, Arap, Fars, Çerkez gibi birçok farklı milletten insanlara yer vererek bunların toplumdaki yerine değinmiştir. Birbirinden dil, din, ırk, adet, gelenek ve görenek yönünden ayrı olan insanların aynı toplumda yaşadıkları mücadeleleri ve birbirlerine karşı olan tutumlarını okuyucuya ilgi uyandırıcı bir şekilde aktarmıştır.

KAYNAKÇA

'Abbûd, N. (1983). *Corcî Zeydân: Hayatuhu A'mâluhu mâ Ḳîle fih*. Beyrut: Dâru'l-cîl.

Bedr, 'A. Ṭ. (1983). *Tatavvuru'r-Rivâyeti'l-'Arabiyyeti'l-Ḥadîṯe fî Mısr (1870-1938)*. Kahire: Dâru'l-Meârif.

Çelebi, M. (1993). "Corcî Zeydân", *DİA*, Y.8, S. 70, İstanbul.

Dâğır, Y. E. (2000), *Maṣâdıru'd-Dırâseti'l-Edebiyye*. Lübnan.

Demirayak, K. (2013), Arap Edebiyatı Tarihi II-Sadru'l-İslam Dönemi. Erzurum: Fenomen Yayınları.

Ebû Ḥalîl, Ş. (1983). *Corcî Zeydân Fî'l-Mîzân*. Şam: Dâru'l-Fikr

el-Fâḫûrî, Ḥ. *Târiḫu'l-Edebi'l-'Arabî*. Lübnan: Dâru'l-Yûsuf.

Haywood, J. A. (1971). *Modern Arabic Literature 1800-1970*. London.

Hindî İsmâ'îl, Ḥ. S. (2014). *er-Rivâyetu't-Târîḫiyye fî'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Ḥadîṯ*. Ürdün.

Kehhâle, 'U. R. (1994). *Mu'cemu'l-Muellifîn* I-IV. Beyrut.

el-Maḳdisî, E. (1980). *el-Funûnu'l-Edebiyye ve A'lâmuhâ, Dâru'l-'Ilm li'l-Melâyîn*. Beyrut.

Özkalp, E. (2004). Davranış Bilimlerine Giriş, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Philip, T. (1990). *The Autobiography of Jurji Zeydan (with four letters to his son)*. Washington.

es-Sakkût, H. (2007) *Ḳamusu'l-Edebi'l-'Arabiyyi'l-Hadîṯ*, Ürdün: Daru'ş-Şark.

Sungur, Z. (2014). *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. Eskişehir.

Yasa, İ. (1970). *Türkiye'nin toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları.* Ankara.

Yılmaz, D. (2011). *Roman Sanatı ve Toplum.* İstanbul.

Zeydan, C. (1999). *Abbâse Uḫtu'r-Reşîd,* Beyrut.

Zeydan, C. (1999). *Arûs Fergânâ*, Beyrut

Zeydan, C. (1999). *Azrau Kureyş*, Beyrut.

ez-Ziriklî, H. (2002). *el-A'lâm, I-VIII,* Beyrut: Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn.